

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

Č 241841

77

19

akademija znanosti in umetnosti
scientiarum et artium Slovenica

na filološke in literarne vede
s II: Philologia et litterae

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

19

Ljubljana 1990

YU ISSN 0352-0447

TRADITIONES

Zbornik inštituta za slovensko narodopisje
pri Znanstvenoraziskovalnem centru
Slovenske akademije znanosti in umetnosti

*Acta Instituti ethnographiae slovenorum
ab Academia scientiarum et artium Slovenica conditi*

Izhaja enkrat letno – *Quotannis semel editur*
ISN ZRC SAZU, Novi trg 3/III, YU-61001 Ljubljana

Uredniški odbor – *Consilium commentariis edendis*
Angelos Baš, Tone Cevc (glavni urednik), Jurij Fikfak, Zmaga Kumer,
N. Kuret, Milko Matičetov, Mirko Ramovš (odgovorni urednik)

Naročila in pojasnila na naslov – *Titulus officii praenotationibus
permutationibusque quaerendis*

Slovenska akademija znanosti in umetnosti –
Biblioteka, Novi trg 5/1 – YU, 61001 Ljubljana

ali – *seu*

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 3, YU

YU ISSN 0352-0447
TRADITIONES 19, 1990

Revue de philologie et d'histoire de la langue
Classe II. Philologie et Littérature

TRADITIONES

Revue de philologie et d'histoire de la langue
Acta Instituti Philologici et Historiae Linguae

Ljubljana 1990

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

19

241841

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil — redegit Tone Cevc

241841

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Slovenian Academy of Sciences and Arts

3 1 -01- 1991

059 100695

Sprejeto na seji
razreda za filološke in literarne vede
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
dne 12. 6. 1990
in na seji predsedstva
dne 28. 6. 1990

Tiskano s subvencijo Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost
in tehnologijo

**7 SAMONIKLOST LJUDSKE KULTURE SLOVENCEV /
NATURA CULTUS POPULARIS SLOVENORUM PROPRIA ET SUA**

- 7 Tone Cevc, Urednikova beseda
- 9 Ivan Gams, Slovenija na stičišču srednje, južne in jugovzhodne Evrope — *Slovenia at the Juncture of Central, Southern and Southeastern Europe*
- 17 Stane Gabrovec, Prazgodovinska podoba Slovenije. O kontinuiteti naseljevanja slovenskega prostora — *The Prehistoric Picture of Slovenia. On the Continuity of Settlement in the Slovene Territory*
- 33 Slavko Ciglencečki, Poselitvena podoba ob zatonu antike — *Besiedlung am Ende der Antike*
- 39 Andrej Pleterski, Vprašanje kulture naših prednikov v zgodnjem srednjem veku (Arheološko razmišljanje) — *The Question of the Culture of our Ancestors in the Early Middle Ages (Reflections on Archeology)*
- 47 Vilko Novak, Prostorska in kulturnogenetska povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo — *Räumliche und kultur — genetische Verbundenheit der slovenischen Volkskultur mit der Europa*
- 53 Tone Cevc, H genezi kmečke hiše na Slovenskem — *The Contribution to the Genesis of the Farm House in Slovenia*
- 77 Sergij Vilfan, Pravna etnologija Slovencev v luči in senci družbene zgodovine — *Die rechtliche Volkskunde bei den Slowenen im Licht und Schatten der Sozialgeschichte*
- 89 Valens Vodušek, Pentatonika — izhodišče razvoja slovenske ljudske glasbe — *Die Pentatonik als Ausgangspunkt der Entwicklung slowenischer Volksmusik*
- 99 Julijan Strajnar, Slovenska ljudska glasba — *La musica popolare slovena*
- 107 Mirko Ramovš, Mazurka kot slovenski ljudski ples — *Mazurka as a Folk Dance*
- 125 Marijan Smolik, Ljudske oblike vernosti pri Slovencih — *Volksformen der Gläubigkeit bei den Slowenen*
- 133 Anton Trstenjak, Vplivi kulturnozgodovinskih razmer na oblikovanje značaja Slovencev — *Kulturhistorische Einflüsse auf die Gestaltung des slowenischen Charakters*
- 145 RAZPRAVE / DISSERTATIONES**
- 145 Wolfgang Suppan, Biologische Voraussetzungen und Grenzen kultureller Traditionsbildung — *Biološki pogoji in omejitve pri nastajanju kulturne tradicije*
- 157 Ludwik Bielański, Rhythm Systems in the Baltic Area — *Ritmični sistemi v Pribaltiku*
- 163 Radmila Petrović, Narodna muzika Šumadije — *Ljudska glasba Šumadije*
- 169 Julijan Strajnar, Mitološke prvine v slovenski ljudski pesmi — *Quelques elements mythologiques dans la chanson traditionnelle Slovene*

- 177 Mira Omerzel, Oprekelj na Slovenskem — *Das Hackbrett in Slovenien*
211 Jurij Fikfak, Zgodbe o meji — *Die Geschichten über die Grenze*
277 Mojca Ravnik, Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri —
Questions on Social Culture in Slovene Istria

233 **IZ ZGODOVINE NAŠE ZNANOSTI / HISTORICA VARIA**

- 233 Marko Terseglav, Ustno slovstvo in folkloristika kot predmeta univerzitetnega študija — *Volksliteratur als Vorlesungsgegenstand an der Universität*
261 Monika Kropelj, K poznavanju Štrekljeve etnološke usmeritve —
Zu Strekeljs ethnologischer Orientierung

269 **GRADIVO / MATERIALIA**

- 269 Matej Župančič, Kamnitna okrogla hiška pri Bezovici v Istri —
Una »casita« presso Bezovica nell'Istria settentrionale

275 **ZAPISKI / MISCELLANEA**

- 275 Oto Luthar, Biografija, nov metodološki princip?

281 **KNJIŽNA POROČILA IN OCENE / DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA**

- L'uomo e la vita — Človek in trta* (S. Zemljič-Golob) 281 — I. Cvetko, *Jest sem Vodovnik Juri. O Ljudskem pevcu 1791—1858* (R. Vrčon) 283 — A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju* (J. Radauš-Ribarić) 284 — J. Bogataj, *Domače obrti na Slovenskem* (A. Dular) 285 — *Porabska pesmarica* (M. Golež) 287 — *U kralja od Norina. Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve* (M. Kropelj) 287 — *Folklor u Vojvodini* (M. Terseglav) 288 — M. Mušinka, *Folklor Rusnacoh Vojvodini. Perša čas: narodni obrjadi i špivanki. Rusko Slovo* (M. Terseglav) 191 — M. Maglajlić, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača* (M. Terseglav) 292 — A. Muraj, *Živim znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama* (M. Ravnik) 298 — *Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie in Frankfurt* (J. Fikfak) 295 — H. J. Teuteberg, *Homo habitans. Zur Sozialgeschichte des ländlichen und städtischen Wohnens in der Neuzeit* (I. Keršič) 296 — J. L. Flandrin, *Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja* (M. Ravnik) 297 — *Volkskunde an der Münchner Universität 1933—1945* — H. Gerndt (Ur.), *Volkskunde und Nationalsozialismus* — E. Harvolk, *Eichenzweig und Hakenkreuz. Die Deutsche Akademie in München (1924—1962) und ihre volkskundliche Sektion* (J. Fikfak) 299 — B. Telban, *Grupos étnicos de Colombia: Etnografía y bibliografía* (I. Sprajc) 300 — L. Kretzenbacher, *Geheiligtetes Recht, Aufsätze zu einer vergleichenden rechtlichen Volkskunde in Mittel- und Südosteuropa* (S. Vilfan) 302 — *Volkskunde in der Hanuschgasse, Forschung — Lehre — Praxis* (H. Ložar-Podlogar) 304 — D. Burkhardt, *Kulturraum Balkan* (J. Fikfak) 305 — *Sich kleiden* (J. Žagar) 307.

- 311 Sodelavci tega zbornika — *Collaboratores huius voluminis*

SAMONIKLOST LJUDSKE KULTURE SLOVENCEV NATURA CULTUS POPULARIS SLOVENORUM PROPRIA ET SUA

Interdisciplinarne raziskave o nastanku in razvoju ljudske kulture
na prehodnem ozemlju med evropskim vzhodom in zahodom

UREDNIKOVA BESEDA

Mednarodno posvetovanje vzhodnoalpskih etnologov v okviru svobodne delovne skupine »Alpes orientales« v Slovenjem Gradcu leta 1967 je opozorilo na številna odprta vprašanja o raziskovanju najbolj zgodnjih plasti ljudske kulture na vzhodnoalpskem ozemlju (Alpes orientales 5, Ljubljana 1969). V letošnjem letniku inštitutskega zbornika Traditiones smo želeli nekatera odprta vprašanja o slovenski ljudski kulturi osvetliti na novo in jih predstaviti v luči interdisciplinarnih raziskav, kar vse bi moglo prispevati k novim pogledom na njen vznik in rast in k opredelitvi njene samoniklosti. K sodelovanju je bilo povabljenih več kot dvajset raziskovalcev: etnologov, zgodovinarjev, jezikoslovcev in še drugih znanstvenikov, ki naj bi v krajših sintetičnih prispevkih osvetlili različne izseke ljudske kulture na celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Načrt je obsegal kar 23 tematskih naslovov, prispevke pa smo dobili od 12 avtorjev. Njihove študije in eseji zajemajo geografijo slovenskega ozemlja (I. Gams), kontinuiteto naseljevanja slovenskega prostora (S. Gabrovec), kulturnozgodovinske razmere na Slovenskem okrog leta 568 (S. Ciglencečki), kulturo naših prednikov v zgodnjem srednjem veku (A. Pleterski), prostorsko in kulturnogenetsko povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo (V. Novak), genezo kmečke hiše na Slovenskem (T. Cevc), pravno etnologijo Slovencev v luči in senci družbene zgodovine (S. Vilfan), izhodišča razvoja slovenske ljudske glasbe († V. Vodušek), značaj slovenske ljudske glasbe (J. Strajnar), mazurko, slovenski ljudski ples (M. Ramovš), oblike ljudske vernosti pri Slovencih (M. Smolik) in vplive kulturnozgodovinskih razmer na oblikovanje značaja Slovencev (A. Trstenjak).

Zaradi prezaposlenosti povabljenih avtorjev ali iz zdravstvenih razlogov so ostale neobdelane teme o etnogenezi Slovencev, o oblačilni kulturi Slovencev in njihovem gospodarstvu, o šegah Slovencev v evropskem okviru, o prehrani, ljudski umetnosti in ljudskem pesništvu pri Slovencih, o samobitnosti ljudskega pripovednega slovstva, o ljudskem jeziku, o ljudski kulturi Slovencev v 20. stoletju in o kulturni različnosti Evrope. Če bodo naprošeni avtorji prispevke dokončali, bodo objavljeni v jubilejnem 20. letniku zbornika *Traditiones* kot nadaljevanje pričujočega letnika.

Objavljeni prispevki kažejo na večtisočletno povezanost današnjega etničnega ozemlja Slovenije z vzhodno in zahodno Evropo, opozarjajo pa tudi na kulturno raznoličnost slovenskega ozemlja, ki je posledica zemljepisne razčlenjenosti in zgodovinskih razmer. Raziskave so pokazale, da se je slovensko ozemlje kulturno oplajalo in bogatilo z inovacijami po zgodovinsko utečenih poteh. Pri osvetlitvi geneze slovenske ljudske kulture moramo upoštevati tako praslovanske plasti, ki se izražajo najbolj prepričljivo v jeziku, kakor tudi trdožive staroselske plasti, čeprav plitve, s katerimi so se srečali alpski Slovani po prihodu na to ozemlje. Življenje v soseščini neslovanskih narodov na izrazito prehodnem ozemlju med evropskim vzhodom in zahodom je vtisnilo ljudski kulturi Slovencev njen svojski značaj, ki opredeljuje Slovence etnično pa tudi kulturno in bi ga lahko primerjali, prej kot s trto samorodko, z oplemeniteno, cepljeno trto, ki je dala vino svojega okusa, barve in moči. Ljudski kulturi Slovencev seveda niso vtisnile značaja samo naravne zemljepisne razmere, niti samo kulturna in zgodovinska dogajanja, pač pa so jih pogojevale tudi psihološke črte, po katerih se ločimo Slovenci od drugih, tudi sosednjih narodov, a se hkrati z njimi čutimo sorodni.

O vsem tem nas kar najbolj prepričujejo prispevki v tem letniku zbornika *Traditiones*; še bolj nas bodo, upamo, o tem prepričale nadaljnje študije v prihodnjem letniku; s tem bo nadrobneje opredeljena tipika in specifika slovenske ljudske kulture in njena organska vraslost v kulturo Srednje Evrope.

Tone Cevc

Slovenija na stičišču srednje, južne in jugovzhodne Evrope

RELIEF IN NJEGOV VPLIV NA DRUŽBENE POJAVE

Dežele navadno delimo na ravninske, nižinske, gorate, visokogorske in podobno. Tega ne počnemo samo zaradi geomorfološke sistematike, temveč tudi zaradi vpliva reliefa na človeka in njegove dejavnosti. To je še zlasti očitno v pretežno gorati Sloveniji, kjer relief od vseh pokrajinskih dejavnikov najbolj vpliva na klimo, talne in vodne razmere, močno pa vpliva tudi na družbo. To ve tudi ljudstvo, ki v pesmih govori o gorjancih, planincih in polancih.

Kolike deleže Slovenije zavzemajo reliefne kategorije ravnina, gričevje, hribovje oziroma sredogorje, planote in visokogorstvo, v podrobnostih ni znano. Drugačne podatke dobimo, če se pri izračunavanju opremo na nadmorske ali na relativne višine (1), na digitalni model reliefa ali na obseg reliefno podobnih regij. Če se odločimo za slednjo metodo (2), lahko ugotovimo, da pripada gričevju slaba šestina vsega ozemlja republike Slovenije (v bodoče okrajšano RS). Dinarski, pretežno planotasti in kraški gorski sistem zavzema okoli eno četrtino, hribovje oziroma sredogorje slabo tretjino, visokogorstev je ena desetina in ravnin za eno šestino Slovenije. Mejo med gričevjem (gričem) in hribovjem (hribom) pomeni 150—200 m višinske razlike med dnom doline in vrhom, klimatska gozdna meja, ki je med 1600 in 1900 m, pa med visokogorstvom in sredogorstvom. Med ravnine so štete predvsem nad pol kilometra široka dna dolin in kotlin. Iz navedenih deležev je videti, da je slovenska zemlja reliefno zelo heterogena, iz hipsometrične karte pa izhaja, da je relief zelo nabit. Med reliefnimi kategorijami izrazito prevladujejo vzpetine, med njimi pa hribovje. Mnenje, da smo Slovenci gorski narod, je torej utemeljeno. Če k hribovju in visokogorstvu v RS pri-

štejemo še vzpetine, ki se dvigajo iznad dinarskih kraških planot, se njegov delež dvigne na okoli polovico ozemlja.

Ravninski in gričevnati svet sta bila najbolj gosto poseljena že v času slovenske naselitve. Največji strnjeni obseg ima nižavje ob spodnji koroški Krki, kjer je bilo na Gosposvetskem in delno na sosednjem Grobniškem polju središče srednjeveške slovenske Karantanije. Največja sklenjena ravnina v RS je v dnu Ljubljanske kotline, kjer je zdaj središčna gospodarsko-politična regija. Ostale manjše kotline (Dravsko-Ptujsko polje, Krška in Celjska kotlina) v preteklosti niso razvile pomembnejših avtonomnih političnih tvorb, če prezremo celjske grofe iz Spodnje Savinjske doline. Vse imenovane kotline pa so premajhne, da bi razvile večje upravno-politične tvorbe. Zato ne gre za noben geografski determinizem, če trdimo, da je razmeroma majhno in reliefno razbito ozemlje ob pomanjkanju večje ravnine zaviralo državno in politično osamosvojitve ljudstva, ki je bivalo tod. Zato so si tudi našo zemljo lahko podrejela središča iz večjih ravnin v širši okolici, kot je v severni Italiji, na Bavarskem in v Dunajski oz. Podonavski kotlini.

Odkar je moderna kmetijska tehnika zapostavila obdelovanje strmin in dala prednost ravnini, je postalo razmerje 5 : 1 v prid vzpetin vedno manj ugodno. Nekmetijsko gospodarstvo, vključujoč industrijo in terciarni sektor, se je v postagrarni dobi razvilo domala samo na ravninah, če prezremo rudarske predele, ki pa so se v sedanosti skrčili na Črni revir in Velenjsko kotlino. Ravnine in kotline zato uspevajo že dobrega pol stoletja zadržati priseljence z vzpetin. Kako močna je še vedno »erozija prebivalstva« z vzpetin, govorijo naslednji podatki. Cenimo, da je pred stoletjem na ravninah živelo manj od polovice vsega prebivalstva. Že l. 1961 je odpadlo na ravninska naselja 64,48 % prebivalstva in ta delež je v enem desetletju, do l. 1971, narasel na 68,31 %. Hkrati se je kmečko prebivalstvo na ravninah zmanjšalo za 26,41 in na vzpetinah za 30,4 %. Ob tem preseljevanju so se spremenili tudi deleži prebivalstva po višinskih pasovih. Med leti 1948 in 1971 se je delež prebivalstva v pasu 0—400 m povečal s 73,3 % na 76,3 % (ta pas zavzema 41,6 % vsega ozemlja RS), v pasu 600 in več metrov pa je upadel s 7,5 % na 1,2 % (v tem pasu je 35,4 % vsega ozemlja). V prvem se je gostota do l. 1971 povečala na 147 preb./km², v drugem pa zmanjšala na 4,9 preb./km² (3). Te selitve so povečale delež urbanega prebivalstva. V krajih, ki jih naša statistika proglašča za »mestna naselja«, je l. 1971 živelo 46,6 % prebivalstva RS. Če pa se opremo na mnogo bolj strogo opredeljevanje mest, ki je v navadi v tujini, je delež meščanov mnogo manjši.

MAKROREGIJE V SLOVENIJI

Prvi opisi naše dežele v slovenskem jeziku, ki so izšli v drugi polovici preteklega stoletja pri Slovenski matici, so se omejevali na takratne kronske dežele, kjer so bivali Slovenci (Koroška, južna Štajerska, Kranjska, Primorska z Goriškim in s Trstom). V delih Antona Melika (4, 5, 6, 7, 8) so manjše regije praviloma opredeljene po reliefnih značilnostih. Ilešič (9) je uvedel dvojno regionalizacijo, »fiziognomsko«, to je po izgledu pokrajine, in »funkcijsko«, to je po gravitaciji prebivalstva v večja središča, kar je bilo skladno s takratnimi planskimi regijami in občinskimi skupnostmi. Bolj ekološko obarvana regionalna geografija je spet obnovila regionalizacijo po reliefu in klimi (2, 10). Taka je tudi naslednja delitev na makroregije.

1. Slovenske Alpe

Drugi Slovani imajo Slovence za alpske Slované in tudi sami se često proglašamo za alpski narod. Pri presojanju, ali smo do te oznake upravičeni, zadenemo na neenotno mnenje o meji med alpskim in izvenalpskim ozemljem. Pred prvo svetovno vojno so mejo med alpskim in dinarskim ozemljem potegnili približno po črti Beneška Slovenija (Melik, 4, je zahodno mejo videl ob spodnji Soči)—Idrija—Žiri—Vrhnika—Škofljica—železnica do Novega mesta in nato prečno čez Gorjance. Kasneje so v planinstvu in v javni rabi Alpe vedno bolj omejevali na visokogorski svet Alp. Po izidu Melikove knjige Slovenski alpski svet (1954) je temu mnenju pritegnila večina geografov. Ozemlje med alpskim visokogorstvom, omenjeno alpsko dinarsko mejo in alpsko-subpanonsko mejo, ki jo je že Melik (4) ugotavljal na stiku hribovja in nižavja, je po večinskem mnenju tedanje geografije zavzemala samostojna makroregija Predalpska Slovenija oz. Predalpsko hribovje. Ker pa drugod po Evropi predgorja in prigorja štejejo k Alpam, je potrebno tudi našo Predalpsko Slovenijo vključiti kot podenoto k alpskemu ozemlju (11). To torej razpade na tri dele, visokogorske Alpe, hribovje in Ljubljansko kotlino kot največje med ostalimi. Tako omejenemu alpskemu ozemlju pripadajo dobre $\frac{4}{10}$ ozemlja in 44 % prebivalstva RS.

1.1. V alpskih visokogorskih skupinah (Julijske Alpe, Karniško-Savinjske Alpe, Karavanke), delno tudi v Karnijskih in Ziljskih Alpah in Dobraču, prevladujejo karbonatne, zlasti apneniške kamenine. Zato in zaradi mladega in še trajajočega tektonskega dviganja jih odlikujejo precejšnje strmine. Čeprav so vrhovi nizki (nad 1600 m je le 18,5 % visokogorskega sveta v RS, kar je 2,1 % vse RS), je pokrajina dokaj visokogorska. Ker je ravnega sveta malo, so se morali prebivalci oprijeti alpskega pašništva, ki je v zadnjih desetletjih doživelo občuten upad (prim. 10, 13), z njim vred pa vse kmetijstvo, katerega pomen sta zasenčila industrija in turizem, podprt s smučarstvom. Kar je po izseljevanju ostalo prebivalstva, ne živi več pretežno od gora, temveč od dela v nekmetijskih poklicih v dolinskih in kotlinskih krajih, kot so Bovec, Bohinj in Kanalska dolina. Delež visokogorskega ozemlja ($\frac{1}{10}$) znatno presega delež vsega prebivalstva RS.

1.2. Predalpsko hribovje obdaja visokogorstva od Beneške Slovenije na zahodu do obmejnega Kozjaka na vzhodu. Le ob spodnji Savi se njegov del, Posavsko hribovje, oddalji od visokogorstva in moli daleč v subpanonsko nižavje. Predalpsko hribovje je svet slemen in dolin ter manjših kotlin. Ko je v dvajsetih letih preteklega stoletja nastal franciscejski kataster, je v hribovju gozd zavzemal dobro tretjino površja. Zdaj znaša njegov delež že okoli $\frac{2}{3}$, ker je po upadu drobnice in paše prerasel pašniki in slabše travnike. Živinoreja, zdaj skupno z gozdnim izkoriščanjem, pa je ostala v ospredju kmetijstva. Ostalo je tudi trdo življenje hribovcev, ki ga je v okviru Mežiške doline najlepše opisal Prežihov Voranc.

Povsem drug svet so akumulacijske terase v dnu širših dolin in kotlin: v hribih prevlada samotnih kmetij, tu vasi. Na pobočju le oazno izkrčeni gozd, tu sklenjeni pasovi obdelovalnega sveta in rastoča mesta. Taka dvojnost je značilna za visokogorski in sredogorski svet, kjer se je nekmetijsko gospodarstvo razvijalo predvsem v večjih krajih v regiji (Bovec, Jesenice, Železna Kapla, Trbiž, Črna) ali na njegovem robu na izteku dolin (Čedad, Bled, Tržič, Borovlje, Kamnik, Škofja Loka, Krško).

1.3. Ljubljanska kotlina. Ostale kotline in kotlinice v RS (Tolmin, Litija, Slovenj Gradec itd.) vključujemo v širšo hribovsko regijo. Največjo med njimi, ki sicer zavzema le 4,5 % ozemlja RS, pa kaže izdvojiti kot

posebno makroregijo, ker je središčna in gospodarsko vodilna v RS. Delež prebivalstva več kot enkratno presega njen delež ozemlja.

2. Subpanonska Slovenija. Če slovensko ozemlje razdrobimo na tri makroregije, je subpanonska Slovenija največja. V njej je okoli tretjina ozemlja in prebivalstva RS. Je najnižja, ima največ ravnega sveta in gričevja. Ima najboljše pogoje za kmetijstvo, a je med makroregijami najmanj razvita. Zaostajajo zlasti gričevnate regije (Goričko, Slovenske gorice, Haloze, Soteljsko-voglajnske gorice), kjer je neugodna socialna sestava kot delno nasledstvo najemniških viničarskih odnosov. Vlogo meščanov in polancev kot lastnikov vinogradov so v znatni meri prevzeli vikendaši.

Spodnja Savinjska dolina je prehodna med predalpsko in subpanonsko Slovenijo. Slednji je bolj podobno Ložniško gričevje, za katerega so nekdanj uporabljali manj primerno ime Ponikovska planota. Kot drugod na prehodu iz subpanonske v predalpsko Slovenijo, gojijo tudi tu trto predvsem za doma porabljeno vino.

Makroregije v Sloveniji. Po predlogi I. Gamsa risala M. Rupert.

Širše ravnine (kot npr. obmurska) in kotline so gospodarsko bolj razvite, kjer jih prečkajo pomembnejše prometnice (Spodnjesavinjska dolina, Dravsko polje).

Kraški ravniki okoli Novega mesta in v Beli krajini so prehodno ozemlje k Dinarskemu krasu notranje Slovenije.

3. Dinarski svet celinske Slovenije. Dinarski svet celinske Slovenije ima v slovenski geografski strukturi razna imena (Dinarski kraški predel, Kraške planote, Dinarski kras). Z našo formulacijo imena že-

limo nakazati, da sem ne sodi tudi primorski dinarski kras, tudi ne pokrajina Kraševcev — Kras, od koder je povzet slovenski in mednarodni strokovni termin kras (karst). Prevladujejo karbonatne kamnine, zlasti apnenec. Ponikalnice, kraški izviri, brezna in jame so vedno izzivale ljudsko bajeslovje. Makroregija je redko poseljena, gozdnata, še zlasti tako imenovane robne kraške planote med Banjščicami in Notranjskim Snežnikom, na ktere so v času pašne živinoreje čez leto prignali živino iz nižinskih vasi. Gozd se je razširil zlasti po Kočevski, ki so jo l. 1941 zapustili nemški Hočevarji. Na visokih planotah Notranjske in zahodne Dolenjske so večji otoki izkrcenega sveta le v dnu večjih kraških depresij, zlasti kraških polj, ki so v nizu v Notranjskem in v ribniško-kočevskem podolju. Ker se ni dalo obdelovalnih površin razširiti po kamnitim pobočju, je moralo rastoče prebivalstvo od nekdanj iskati dopolnilnih zaslužkov (primer: suhorobarji). Kamen je po glavitni gradbeni material.

4. Slovensko Primorje ali submediteranska Slovenija. Najbolj pogosto ime je Primorska. Toda ta v mejah pred razpadom Avstroogrsko geografsko ni bila enovita, saj je segala po Soški dolini nazgor do osrčja Julijskih Alp. Ko so med obema vojnoma pojem Primorske razširili na vse, kar je onstran tedanje jugoslovansko-italijanske meje, so ji priključili znaten del kraške in flišne Notranjske (Pivka, Idrija). Mnogi menimo, da za večjo geografsko homogenost ne kaže prikrejevati meja Primorske kot tudi ne ostalih upravno-političnih zgodovinskih imen. Ustreznejša od Primorske so zato imena kot Primorje (8) ali Submediteranska Slovenija. Slednjo omejimo po klimi, ki se v kulturni pokrajini odraža v obsegu vinogradov, če seveda ni zanje prevelikih nadmorskih višin (Brkini). Pokrajinsko-ekološko se kraške regije (Kras, Podgrajsko podolje, Slavnik) razlikujejo od flišnih (Brda, Vipavska dolina, Koprsko Primorje). Tako kot za Dinarski kras celinske Slovenije in severovzhodno Slovenije je tudi za Primorje značilna depopulacija podeželja in obilica izseljencev. Rastejo le redka negospodarska središča (obalna mesta, Sežana, Nova Gorica). Kamen je glavni gradbeni material.

POLOŽAJ SLOVENIJE

Z 20 256 km² ozemlja predstavlja Slovenija le 0,2 % Evrope, z 1,8 milijona Slovencev, ki bivajo v njej (skupno s sonarodnjaki po svetu okoli 2 milijona), le 0,26 % Evropejcev, z ostalimi prebivalci RS pa 0,3 %. V Evropi so manjše tri otočne države in nekaj žepnih držav. Kljub majhnosti pa je Slovenija naravnogeografsko zelo heterogena. Med najnižjo (Koper) in najvišjo (Kredarica) vremensko postajo je pri povprečni letni temperaturi 15,5° C razlike (13,8 : — 1,7°). Letne padavine so v razponu med 3500 mm na južnem obrobju Julijskih Alp in 800 mm na vzhodnem Goričkem. Vegetacijski pasovi segajo od skalnatega ovršja alpskih vršacev in trajnih snežišč in ledišč v njihovih osojah do sredozemske zimzelene vegetacije (črnike) v krpah, ki so v zavetrju na obali. Talni tipi so v razponu od skalnatega, grintovega sveta do organogenih, močvirnih tal in jerine. Kljub zmerni povprečni nadmorski višini površja (580 m) so strmine precejšnje. Nastale so zaradi tektonsko mladega, alpidskega gorovja in erozije rek, ki so sledile tektonskemu grezanju Panonske in Jadranske kotline. Vse to je prispevalo k nastanku na porečja, doline in kotline razbitega reliefa, ki je pri nas, kot tudi povsod po svetu, privedel do ločenih družbenih skupnosti in upočasnjeval razširjanje inovacij. Od tod Slovenija kot etnografski vrt evropskih kultur in obilica naših dialektov. Tako razdrobljeno ozemlje povezuje isti

narod, ki je postal nosilec politične moči šele po vzniku gibanja za zedinjeno Slovenijo sredi preteklega stoletja.

Prebujena narodna zavest je pospešila slovenjenje trgov in mest znotraj slovenskega podeželja. Ni pa pri tem uspela v primerih večjih mest na robu etničnega ozemlja, v Trstu, Gorici, Beljaku in Celovcu. V novi državi Jugoslaviji smo bili etnično najbolj enotna banovina in zdaj imamo enak položaj med republikami SFR Jugoslavije, čeprav je med stalnimi prebivalci RS le 90,5 % Slovencev (1981). Od trajno bivajočih se je l. 1981 priglasilo za Srbe 2,2 in Hrvate 2,9 % prebivalstva. Avtohtonih Madžarov je v Prekmurju 9500 in Italijanov v Koprskem Primorju 2200. Za jugoslovansko povprečje visoko življenjsko raven smo dosegli s hitrejšo industrializacijo (v industriji je 45 % vseh zaposlenih), z večjim deležem zaposlenih, zlasti žena (nanje odpade v gospodarstvu 73 % vseh zaposlenih). Kakor je naše gospodarstvo v okviru Jugoslavije dobro, tako je slabo v okviru razvite Evrope, kamor odpiramo meje.

Geografsko je naša dežela stičišče Sredozemske in Srednje Evrope in je nedaleč od severozahodnega konca Jugovzhodne Evrope. Do tega stoletja so na našo kulturo in civilizacijo vplivali predvsem močni politični centri na jugu, severu in severovzhodu, za kratek čas tudi na zahodu. Okoli poltisočletja je razvoj narekovala rimska država s svojo sredozemsko civilizacijo. Njeno dediščino sta nadaljevala Benetke in Oglej, tako da je osnova današnje kulturne pokrajine v Slovenskem Primorju. Močna je zlasti v naselbinski in gradbeni dediščini. V srednjem in novem veku smo bili podvrženi politični, kulturni in civilizacijski prevladi središč na severnem robu Alp. Od tod smo dobili vero, fevdalne posestnike, moralne norme in koloniste, ki so jih (v Baški grapi, Selški dolini, na Sorškem polju) slovenizirali. Tedaj so nastale osnove kulturne pokrajine, posebno v alpskem delu Slovenije. Na severovzhodno Slovenijo, zlasti Prekmurje, je segal vpliv Panonske kotline, ki je dal Prekmurju poleg značilne panonske hiše še drobno zemljiško parcelacijo (14).

Različnosti vpliva sredozemske (romanske) civilizacije z juga in srednjeevropske, germanske s severa in zahoda, so lepo vidne v reliefno podobnem visokogorstvu in hribovju Predalpske Slovenije. Sredozemsko stavbarstvo s korci vred sega ob Soči navzgor do Bovške kotline. Na primorski strani je bilo očitno večje pomanjkanje zemlje, saj so v strminah pobočij bolj izkrčili gozd kot v celinski Sloveniji in skupno z rudarstvom poselili globoke visokogorske doline, ki so drugod agrarno neposeljene. V hribovju so na primorski strani zrasla naselja strnjenegega, sredozemskega tipa v legah, kjer v severni in severovzhodni Sloveniji prevladujejo samotne kmetije (15) z zemljiščem v celku. Kot gradbeni material tu prevladuje les, na primorski strani kamen. Razlike so celo v prebivalstvenem razvoju. Na primorski strani je večja depopulacija. Občina Tolmin je edina, ki po l. 1948 domala neprekinjeno izgublja skupno prebivalstvo. Še hitreje se praznita Beneška Slovenija in Rezija. Med leti 1911 in 1981 je njeno prebivalstvo upadlo s 4671 na 1549 ljudi.

Noben del Slovenije ne pripada Jugovzhodni Evropi. Nekdaj in še danes se javlja namesto nje ime Balkanski polotok. Njegove severne meje na Donavi in Savi niso sporne, pač pa severozahodna meja, o kateri sta po Cvijiću v novejšem času razpravljala za Melikom še J. Roglič in I. Gams. Po večinskem mnenju poteka približno po Kolpi. Ker pa severni del polotoka nima obeležja polotoka, ime Balkan pa je postalo v geografski literaturi pojem s slabo konotacijo, se raje odločimo za izraz Jugovzhodna Evropa (10). Z njo nas povezuje skupno Dinarsko gorstvo, reki Sava in Drava ter v sedanosti vedno važnejša savska prometna magistrala, ki se v Sloveniji (tu imenovana

tudi Ilirika) razceplja v severnoitalijanski in srednjeevropski krak. Prvi val doseljencev od jugovzhoda smo dobili v času turškega imperija na Balkanu, drugega v zadnjih treh desetletjih v obliki trajnih in sezonskih doseljencev. V letu 1918 smo se vključili v jugoslovansko državo in s tem povezali z Jugovzhodno Evropo. Ker pa je zdaj odpadel strah pred močnimi sosedi in iskanje istorodnih zaščitnikov in ker so prevladala gospodarsko-politična središča bolj zahodno in južno od nas, se je začela doba odpiranja slovenske družbe v razvito Evropo. Po našem pregledu je očitno, da se ta težnja ujema z naravnim in družbenim značajem Slovenije.

Če slovenskim Alpam pridružimo visokogorstva v zamejstvu, kjer bivajo (ali sobivajo) Slovenci, uvidimo, da znaša alpski delež ozemlja približno polovico. V njem v RS biva 44% prebivalstva. Pripadamo torej Alpam, ki so v okviru šestih držav (Jugoslavija, Italija, Švica, Francija, ZR Nemčija, Avstrija) in kjer biva šest narodov. Naše sodelovanje v vzhodnoalpski skupnosti narodov Alpe-Jadran je zato naravno.

Subpanonska Slovenija je del Panonske kotline in njenega obrobja. V tem delu Srednje Evrope biva osem narodov (poleg nas Hrvati, Srbi, Madžari, Romuni, Slovaki, Čehi, Avstrijci) in vanjo sega pet držav. S tem delom Slovenije smo tudi del panonske skupnosti narodov.

Dinarsko gorstvo nas s svojo naravo in doseljenci povezuje s petimi narodi (Hrvati, Srbi, Črnogorci, Albanci, Grki) in še z dvema državama (Albanija, Grčija).

Naše Primorje sega v Sredozemsko kotlino in to v tisti njen del, kjer sega Jadransko morje s Tržaškim zalivom najgloblje proti severu v evropski trup. S 47 km dolgo obalo imamo okno v svet do ostalih pomorskih narodov, s katerimi nas povezuje tudi lastna ladjarska družba. Uvrščamo se med 16 (ako vključimo Črno morje, 19) držav, ki segajo do obal Sredozemskega morja, in med še bolj številne narode sredozemskega kulturnega območja.

Poznavanje naših makroregij, ki smo jih bežno preleteli v tem članku, nam lajša razumevanje okolja in ljudstev v mnogo širši okolici v Srednji, Južni in Jugovzhodni Evropi. Boljše gospodarsko in kulturno povezovanje z njimi nam more odpreti nove perspektive za nadaljnji razvoj.

Literatura

1. I. G a m s, Ali je Slovenija gorata dežela? Planinski vestnik LXXXVIII, 1987, Ljubljana.
2. I. G a m s, Landschaftsökologische Gliederung Sloweniens. Klagenfurter Geographische Schriften, zv. 4, 1983, Celovec.
3. P. M i h e v c, Številčno gibanje vsega in kmečkega prebivalstva Slovenije 1961—71 s poudarkom na analizi strnitve v ravninskem svetu, Geografski obzornik 1987, XXIV, zv. 1—2, Ljubljana.
4. A. M e l i k, Slovenija, I, II, Slovenska Matica, Ljubljana 1935, 1936.
5. A. M e l i k, Slovenski alpski svet. Slovenska Matica, 1954, Ljubljana.
6. A. M e l i k, Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska Matica, 1957, Ljubljana.
7. A. M e l i k, Posavska Slovenija. Slovenska Matica, 1958, Ljubljana.
8. A. M e l i k, Slovensko Primorje. Slovenska Matica, 1960, Ljubljana.
9. S. I l e š i č, Pogledi na geografijo. PK, 1980, Ljubljana.
10. I. G a m s, Geografske značilnosti Slovenije. Mladinska knjiga, 1983, 1989, Ljubljana.
11. I. G a m s, The Delimitation and the Characteristics of the Alps in Slovenia. Geographica Jugoslavica, 5, 1984, Ljubljana.
12. A. M e l i k, Planine v Julijskih Alpah. Dela 1 Geografskega inštituta SAZU, Ljubljana.
13. M. V o j v o d a, Najnovejše spremembe v planinskem gospodarstvu slovenskih Alp. Geografski vestnik XLII, 1970, Ljubljana.

14. S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Dela 2 Geografskega inštituta SAZU, 1950, Ljubljana.

15. A. Melik, Kmetiska naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX, 1933, Ljubljana.

Abstract

SLOVENIA AT THE JUNCTURE OF CENTRAL, SOUTHERN AND SOUTHEASTERN EUROPE

The Republic of Slovenia, which is ethnically but not geographically homogeneous, is divided between the Alps, which cover 4/10 of its territory and are a home to 44 % of its inhabitants; the sub-Pannonian region, with about a third of the territory and the population; the Dinaric mountain range, with a fourth of the territory and one eighth of the population; and sub-Mediterranean Slovenia, with one tenth of the territory and population. These macroregions link us to the Mediterranean and its civilization, and to other parts of Central Europe, especially its Alps and Pannonian basin (Vienna, Budapest). Though the Balkans Peninsula does not reach all the way to Slovenia, the Dinaric mountain range and from 1918 on the common state of Yugoslavia do link Slovenia to it. Strengthening ties with Central and Southern Europe makes sense from a geographical and historical point of view, as we are bound to them by nature and common cultural sources.

The relief (plains or highlands) has in this century greatly affected the economic and population structure. Due to the »population erosion« on highlands, three quarters of the population live today in accumulation plains, which make up just one sixth of the territory. The population share on different altitude belts has changed, as well as its professional structure. Farming, which was still prevailing half a century ago, has given way to secondary and tertiary occupations. Nowadays farmers make up only one twelfth of the population. All this has greatly affected the ethnological picture of Slovenia.

Prazgodovinska podoba Slovenije

O kontinuiteti naseljevanja slovenskega prostora

Naša razmišljanja o zgodovinskih formacijah v prazgodovini in njihovih vplivih na poznejši čas na danes slovenskem ozemlju so nujno odvisna od stanja raziskav, ki so v nasprotju z zgodovinskimi obdobji še dosti bolj odprta, nezaključena. S tem mislim predvsem na nove vire, ki v prazgodovinski vedi še vedno neprimerno močnejše pritekajo in utegnejo še bistveno spremeniti podobo posameznega obdobja. To velja v Sloveniji še posebej za obdobja pred železno dobo. S tega vidika je treba tudi presoјati naš prikaz, ki na tem omejenem prostoru ostaja nujno le skica.

Začeti moramo z geografsko danostjo našega slovenskega prostora. Ta je znana in je ni treba na široko opisovati. Njegova glavna značilnost je prehodnost. Geografi ugotavljajo, da so Ljubljanska oz. Postojnska vrata najlažja pot iz Podonavja v Italijo vse od Carigrada do Marseilla. Druga pot vodi ob robu Vzhodnih Alp iz Srednje Evrope na Jadran. In seveda obratno, kar je bilo v prazgodovini še pomembnejše. Druga geografska značilnost je nehomogenost. Na našem prostoru se stikajo Alpe, Panonska ravnina, Dinarski kras in Sredozemlje, ki so pomembne evropske geografske enote. Vse to je seveda tudi vzrok razbitosti našega prostora v geomorfološki, geološki in klimatski podobi. Ločujoči geografski elementi so torej močnejši od povezujočih. To je pomembno še posebej za primitivne družbene formacije, kar prazgodovina gotovo je. Naše ozemlje ni bilo nikoli središče velikih političnih formacij. Podobno velja tudi za kulturne formacije. V prazgodovini pa so prav kulturne formacije (govorimo o kulturnih provincah, kulturnih skupinah) tudi edine zgodovinske formacije, ki jih lahko danes ocenjujemo. Vse pomembne formacije so nastale zunaj našega ozemlja. V prazgodovini je bilo to Sredozemlje, Podonavje in Italija.

Naše prehodno ozemlje jih je vselej registriralo. Bilo je enako občutljivo, ko so prodirali kulturni vplivi iz Panonije in Podonavja na zahod in

severozahod, ali pa ko so se krepile sredozemske in jadranske kulture, prodirale proti severu po Jadranu oz. iskale poti čez naše ozemlje na vzhod in severovzhod.

Ta višji kulturni svet je prihajal do nas različno. Lahko je bil že močno razredčen in ni pognal lastnih korenin in niti ni oplodil že obstoječih lokalnih kultur. Drugič pa je naše ozemlje vplive iz vsakokratnih kulturnopolitičnih centrov sprejemalo, jih na svojem prostoru presnavljalo in samostojno oblikovalo ter tudi posredovalo naprej. V tem primeru so se na našem prostoru oblikovale samostojne kulturne skupine, kulture z lastnim imenom. Te nam dajejo danes širše možnosti, da jih opazujemo v njihovem nastajanju, rasti in propadu. Že s tem, da so na tako heterogenem prostoru take samostojne skupine sploh nastale, govori o njihovi moči. In zanimivo je, da so nastale praviloma v osrednji Sloveniji, bivši Kranjski, kar je seveda poučna vzporednica za našo poznejšo zgodovino.

V prazgodovinskem času je za nas posebej pomemben panonsko podonavski prostor, ki po Donavi posreduje tudi dosežke kavkaško-črnomoških kultur, po vardarsko-moravski dolini pa vplive vzhodnega Sredozemlja. Na drugi strani pa po zgornjem Jadranu sprejemamo kulturni svet z obal Grčije in Italije.

Upoštevati pa je treba prav tako notranje alpske povezave, ki povezujejo naše ozemlje po alpskih poteh daleč na zahod in na sever. Na videz neprehodne alpske poti se vedno znova kažejo kot presenetljivo močna vez. Prav tako je naše ozemlje neposredno povezano z Dinarskim krasom in povezuje jugovzhodne Alpe z balkanskimi kulturami in njihovimi ljudstvi. Po opisanih poteh pa niso prihajali le kulturni vplivi, ampak tudi njihova ljudstva. Tudi premiki ljudstev so igrali pomembno vlogo. Z njimi se je prazgodovinska arheologija mnogo ukvarjala in skušala včasih tudi neopravičeno razložiti nastanek novih kultur.

Če je torej kulturna skupina v prazgodovini izhodiščna zgodovinska enota, potem mora biti seveda tudi v središču našega zanimanja. Povednost kulturne skupine v prazgodovini pa je seveda drugačna kot pozneje, ko jih rekonstruiramo predvsem iz pisnih virov. Tega se moramo zavedati. In gotovo je povednost tudi večja, kadar lahko vsebino obogatimo tudi s podatki drugih virov, npr. pisnih ali jezikoslovnih, kar velja pogosto že za železno dobo.

Prestaviti arheološko strokovno govorico v govorico zgodovinskega oz. političnega dogajanja, kaj šele etničnega tolmačenja, je seveda tvegano, pogosto nemogoče. Prevečkrat so se taka zgodovinska tolmačenja, prav kar se tiče etničnih opredelitev prazgodovinskih kultur, njihovih selitev, njihovih povezav, npr. z indoevropskimi selitvami, pokazala neuspešna in napačna. Zato je danes prazgodovinska veda pri tolmačenju zgodovinskih dogajanj, pri etničnih tolmačenjih, vezanih zgolj na arheološko gradivo, previdna. Previdno tudi govori o selitvah. Vse bolj se zavedamo, da lahko sama arheologija ugotavlja kulturne, socialne, gospodarske, religiozne razmere, družbeno strukturo torej, ki je že posledica zgodovinskega dogajanja, lahko tudi etnične pripadnosti, ne pa samega dogajanja oz. etnosa. Do tega pa lahko pridemo le posredno, za kar so potrebne številne analize. Danes smo seveda še daleč od teh raziskav. Zato vidimo svojo nalogo bolj kot skico, iz katere naj bi bila razvidna vloga, usodna občutljivost slovenskega prostora za vse pomembne kulture časa: kdaj smo bili le obrobni prostor, zaradi svoje geografske lege celo obrobni prostor različnih kultur, ki so se srečale na našem prostoru, ga delile v različne kulturne sfere, kdaj pa je v našem prostoru nastala samostojna kultura s svojim imenom, ki je pre-

magala geografsko nehomogenost. Te kulture so danes seveda za oblikovanje slovenskega prostora še posebej pomembne.

Po teh uvodnih mislih lahko preidemo h konkretnemu pregledu zgodovinske podobe slovenskega ozemlja v prazgodovini.

Iz izbranega vidika nam o paleolitiku skoraj ne bi bilo treba govoriti. Če ga omenjam, je to zgolj zato, ker je naša prva odkrita paleolitska postaja dala ime kulturi, ki je širše značilna. Govorimo o olševien, po gori Olševi, kjer leži Potočka zijalka. Njeno odkritje je močno poseglo v interpretacijo mlajšega evropskega paleolitika. Prvič je bilo z njenim gradivom mogoče dobro opredeliti kulturno vsebino mlajšega paleolitika v Srednji Evropi (predvsem so značilne njene koščene konice) tako, da je oznaka kulture po našem najdišču opravičena. Olševien predstavlja srednjeevropsko varianto aurignaciena, kulture, s katero najbolje označujemo začetek mlajšega paleolitika. Dobro je ugotovljena tudi kronologija olševiena. Sodi v interstadial zadnje, würmske ledene dobe. S tem je olševien malo starejši kot francoski aurignacien in dobro kaže na selitev te aurignaške kulture. Prišel je z vzhoda in prodiral proti zahodu vse do atlantske obale. Naš olševien je vmesna postojanka na tej poti. Že na začetku torej ugotavljamo prehodnost našega ozemlja.

Prostor »neolitske revolucije« (nastanek poljedelstva in stalne naselitve) je Prednja in Mala Azija. Od tod tudi izredno bogati neolitik na Balkanu, ki raste skupaj z maloazijskim (anatolsko-balkanski kompleks). Te poljedelske kulture Slovenije ne dosežejo. Edini neolit, ki ga poznamo, je iz jam v Primorju in je del jadranskih neolitskih kultur, ki so v svoji najstarejši stopnji gotovo povezane z Italijo in zahodnim Mediteranom (impresso keramika). Podobno velja tudi za srednji in mlajši neolitik, kjer prav tako dalmatinsko danilsko in hvarsko kulturo le bežno poznamo iz kraških jam. Neolitik torej le skromno doseže slovensko ozemlje na njegovem zahodnem obrobju in ne razvije lastne podobe.

V bakreni dobi, v slovenski arheološki tradiciji govorimo bolj o eneolitiku, je slovenski prostor močneje odprt novostim obdobja. V Mezopotamiji in Egiptu je to že čas urbanizacije, nastanka mest, kraljestev. Govorjeno v jeziku kulture tudi nastanka pisave, mita, antropomorfne upodobitve božanstev. Ustvarja se nova konkretna predstava o posmrtnem življenju. Ob tem se uveljavi grobni kult. Grobovi bodo kmalu postali naš najboljši vir za poznavanje časa. Začenja se uporabljati kovina, baker. Prav ta tehnična novost najbolj osvoji tudi Evropo, včasih sploh samo ta. Evropa ostaja daleč od urbanizacije, le nekateri njeni znaki v močno razredčeni obliki se pojavijo tudi tu (utrjeno naselje, grobni kult, iz katerega je vidna nova vloga moškega). V ta čas uvrščamo tudi velike premike nomadskih narodov. Eden najpomembnejših za prihodnjo Evropo je ljudstvo, ki je govorilo naš prajezik, iz katerega so se razvili tudi naši sedanji evropski jeziki. Izhodišče indoevropselacije so stepska področja severno od Črnega morja, kurganska kultura s svojimi tipičnimi pokopi v jamah pod gomilo. Grobove tega tipa pa dobimo tudi v našem Podonavju. Sedaj pa je bila odkrita taka gomila, izredno dobro ohranjena in odkopana tudi daleč na zahodu, na Kupreškem polju, v jadranskem zaledju.

Če prihajajo neolitske kulture v Slovenijo z zahoda, torej iz drugega prostora, je v bakreni dobi položaj drugačen. Slovenski prostor stopi v stik z vodečimi kulturami časa in jih prevzema mnogo bolj neposredno in jih močneje uveljavi. Do naselitve — v našem primeru smemo o tem govoriti v nasprotju z neolitikom, v katerem je današnja Slovenija ostala skoraj nenaseljena, če izvzamemo nekaj skromnih jamskih najdišč — je prišlo z vzhoda, kultura je orientirana vzhodno. To so sedaj najprej zadnji od-

mevi še neolitske, a časovno že bakrenodobne lengyelske kulture v srednji Panoniji, ki jo dobimo raztreseno po vsej Sloveniji, z njo se začenja tudi naselitev Ljubljanskega barja (Resnikov prekop). V nadaljevanju se kulturna podoba spreminja v skladu z razvojem na vzhodu, tam se v času prehoda lengyelske kulture v badensko pojavi v jugozahodni Romuniji in severozahodni Bolgariji kultura Černovoda, v sosedstvu pa Boleraz kultura (njene elemente imamo tudi na Ljubljanskem barju in sedaj na Gradcu pri Mirni). To so kulture, ki jih raziskovalci tako ali drugače postavljajo v zvezo z indoevropskim fenomenom. Podobno velja tudi za nekoliko mlajšo badensko kulturo. V tem času se tudi v Sloveniji pojavijo utrjena višinska naselja, eden takih najlepših primerov je bil odkrit v zadnjem času. To je Gradec pri Mirni. V tem smislu bi smeli videti tudi v naseljih koliščarskega tipa obrambno funkcijo. Kulturo, ki jo sedaj lahko že tudi časovno diferenciramo, postavljamo običajno pod skupni pojem lasinjske kulture, ki ga je postavil S. Dimitrijević. Kultura ima svoje središče v severozahodni Hrvaški in Transdanubiji, sega pa tudi še v zahodno Slovenijo. Sodi v čas med poznim Lengyelom in Ljubljansko kulturo. Lasinjsko kulturo prav v zadnjih letih šele odkrivamo in dobiva prve oznake. Koliko ima na Slovenskem svojih posebnosti, da bi lahko govorili o samostojni kulturi, je danes še nedoločljivo.

Vsekakor velja to za naslednjo stopnjo, za Ljubljansko kulturo, ki je bila odkrita že pred dobrimi sto leti na Ljubljanskem barju v prvih sistematičnih izkopavanjih, ki jih iz našega prostora poznamo in ki jih je izvedel K. Dežman. Danes to ni več edina znana kultura na Ljubljanskem barju. Prav prva Dežmanova izkopavanja pa so odkrila samostojno kulturo, ki je stvaritev domačega prostora in je po njem dobila tudi svoje ime. Danes jo najpogosteje imenujemo ljubljanska kultura. To velja še posebej za njeno drugo časovno stopnjo, medtem ko je prva še močnejše povezana z Vučedolom oz. kulturo tega kulturnega kompleksa. Ljubljanska kultura ima sedaj svoje izrazito središče v Sloveniji. Obvlada vso Slovenijo s primorskimi najdišči, prav tako pa jo dobimo še daleč na jugu v Dalmaciji, na severu še tudi v Avstriji. Po svojem nastanku je vezana izrazito na vzhod, v svojem razvoju pa prevzema tudi zahodne elemente (kultura zvončastih čaš, Remedello), ki jih organsko vgrajuje v svoj kulturni inventar. Ljubljansko kulturo imamo lahko tako za prvo samostojno kulturno tvorbo današnjega slovenskega ozemlja. Njena razširitev govori tudi o njeni veliki moči. Računati moramo tudi, da je gosteje razprostranjena v Sloveniji sami, kot jo kaže današnja arheološka karta in da je tudi bolj raznolika. Predvsem pa niso kolišča več edini tip naselbine.

Iz ornamentalnega zaklada ljubljanske kulture je zrasel tudi posebni način okraševanja z odtisom ovitih niti — govorimo o pramenasti keramiki. Način okraševanja je značilen za zgodnjo bronasto dobo (Brd A 2) in ima še vedno širok obseg. Za tem skupnost ljubljanske kulture propade.

Kulturna podoba Slovenije, ki nasledi ljubljansko kulturo, je sedaj v polni bronasti dobi popolnoma različna, predvsem pa sedaj Slovenija ni več enotni kulturni prostor; bronastodobne kulture so sedaj v osrednji in vzhodni Sloveniji po sedanjem poznanju skromne. Naselitev je redka. Popolnoma se razlikujejo od kulture v zahodni Sloveniji. Zadnjo imenujemo kaštelirsko, ker so zanj značilna utrjena višinska naselja, gradišča, ki jih domačini v Istri in na Krasu imenujeje kaštelirje, in je del istrske kulture, povezane z zahodnim Balkanom in Dalmacijo. V materialni kulturi je predvsem značilna keramika, grobo izdelana, značilna po obliki svojih ročajev. Drugače je v osrednji in vzhodni Sloveniji, kjer imamo tako imenovano kulturo gomil, ki je povezana srednjeevropsko vzhodno. Obe kulturi sta

po svojem izvoru, po svoji razprostranjenosti popolnoma različni. Med njima skoraj ni skupnih točk. Kaštelirska kultura je zanesljivo povezana z Mediteranom. To je vidno predvsem v kamniti arhitekturi, v komplicirani strukturi vrat, kar poznamo predvsem iz Istre. Za podobno povezavo pa govori tudi najdba nekaterih nožev. Najstarejši jantar iz Istre nakazuje, da je imela kaštelirska kultura svojo vlogo v mikenski trgovini in da je bila postojanka na jantarski poti. Primorski Kras je bil, sodeč po številnih gradiščih-kaštelirjih, ki pa so slabo raziskana, gosto naseljen, nasprotno pa so srednjebronaste postojanke kulture gomil v osrednji in vzhodni Sloveniji redke.

Slovenski prostor ima torej v bronasti dobi obrobno mesto. Zgodovinsko in kulturno središče Evrope tega časa je v mikenski kulturi. Ta je vzrok razcveta bronaste dobe v Karpatih. Njeni dosežki pa so skoraj povsem obšli Slovenijo. Povezave kaštelirske kulture z Mediteranom, ki smo jih omenili, so skromnejše in drugačnega značaja. Na našem slovenskem Krasu so sploh neoprijemljive.

Mirni čas srednje bronaste dobe (Brd C-D) pa se z mlajšo bronasto dobo konča. Njegov konec označuje propad mikenske kulture v Grčiji, v notranjosti Evrope pa začetek kulture žarnih grobišč. To je kultura, ki se nenadno pojavi v velikem delu Evrope in ima zelo enotne znake. O tem priča način pokopa (mrtve sežigajo in jih ne pokopavajo več v gomilah, ampak v ravnih nekropolah z več sto pokopi), materialna in duhovna kultura. Značilni za ta čas so tudi depoji, to so skriti zakopi — največkrat kovinskega gradiva. Lahko gre za nekaj kosov, lahko pa tudi za več stotin, kar različno tolmačimo. Včasih smo videli v njih predvsem skrite zaklade, zakopane v nemirnih časih, ali zaklade potujočih trgovcev, livarjev ali obrtnikov, danes jih vse bolj tolmačimo tudi v religiozno-kulturnem smislu, kot darove, žrtve bogovom.

Ta nenadni pojav novega, s številnimi skupnimi znaki, je kar klical po zgodovinski razlagi. Ena najobičajnejših jo vidi v velikih selitvah, ki so prizadele velik del tedanjega sveta. Selitve so dobile različna imena: velika selitev, egejska (Bengtson), selitev pomorskih narodov (Kimmig), dorska, ilirska in še bi lahko naštevali. »Rezultat velike egejske selitve je bil popolna preobrazba starega sveta v etnološkem smislu,« piše Bengtson. To v veliki meri drži tako za Prednjo in Malo Azijo kot za Evropo. Na te selitve vežemo propad hetitskega kraljestva, mikenske kulture, propad homerske Troje in še mnoge druge stvari. Napis v egiptovskem svetišču Medinet Habu iz leta 1189 za časa Ramsesa III. govori o celi vrsti narodov, ki so prodrli do vrat tega svetišča in jih je Ramses III. premagal. Evropsko kulturo žarnih grobišč sta v zgodovinskem smislu skušala raztolmačiti predvsem V. Milošević in W. Kimmig. Oba govorita predvsem o dveh selitvah. Prva naj bi sodila v čas propada mikenske kulture in bila tudi njen vzrok (sredina 13. stol.), druga v čas submikenske kulture (11. stol., dorska selitev). Ker naj bi bil po Merhartu središče kulture žarnih grobišč »prostor med severnim Balkanom in Karpati« in bi morali torej tudi tu videti izhodišče selitev, je moral biti naš prostor po tej danes najveljavnejši tezi prav v središču selitev, predvsem selitev kulture žarnih grobišč v Italijo.

Kako vidimo danes stanje v Sloveniji v času kulture žarnih grobišč v tem nemirnem času med 13. in 8. stoletjem? Ali prehodno slovensko ozemlje zabeleži selitve, o katerih govorita Milošević in Kimmig, in kako?

Če smo rekli, da predstavlja Slovenija v predhodni srednji bronasti dobi področje dveh različnih kultur, moramo reči, da živi na slovenskem Krasu kaštelirska kultura naprej, skozi ves čas starejše stopnje kulture žarnih grobišč, vse do 1000, ne da bi prišlo do kakšnih večjih sprememb. Njen nor-

malen razvoj ni prekinjen. Nekaj depojev, vendar relativno malo, le skromno registrira dogajanje. Drugače je v vzhodni in osrednji Sloveniji. Tu je bila v zadnjih letih odkrita nova kultura, imenujemo jo virovitiška; tako jo je poimenovala K. Vinskijeva po žgani nekropoli v Virovitici. Predstavlja pri nas izredno zgoden začetek kulture žarnih grobišč. Prostor njene razprostranjenosti je po sedanjem spoznanju Transdanubija, severozahodna Hrvaška in severna Bosna. V Sloveniji je sedaj najbolj znana z naseljem v Dolnjem Lakošu in na Ptuju (Šolski center) in z nekaj žganimi grobovi, ki imajo v Kamniku svojo najbolj zahodno postojanko. Očitno moramo v virovitiški kulturi videti nekaj novega, kar v osrednji in vzhodni Sloveniji nadomesti prejšnjo kulturo gomil. Ker je bila odkrita šele v zadnjem času, je njeno mesto v sklopu celotnega pojava kulture žarnih grobišč še neugotovljeno. Njen začetek pa moramo videti, sodeč po slovenskih naselbinskih najdbah, že v srednji bronasti dobi. Vsekakor gre za zelo zgodnji začetek, njenega izvora pa še ne znamo razložiti. S tem pa danes tudi še ne moremo ničesar reči, koliko in kako je bilo slovensko ozemlje vključeno v prvo selitev, kot jo postulirata Milojčić in Kimmig. Že nekaj mlajše grobišče v Dobovi pa predstavlja skupaj s hrvaškimi najdišči že klasični kompleks kulture žarnih grobišč, ki ga Vinskijeva izvaja iz skupine Bayerdorf-Velatice. Številni depoji to podoba samo potrjujejo. Na prehodu v zadnje tisočletje slovensko ozemlje, razen zahodnega predela, trdno obvladujejo nosilci kulture žarnih grobišč. Njihova kultura ima svoje lokalne posebnosti, ki pa so dobro razumljive v dokaj enotnem sklopu srednjeevropske kulture žarnih grobišč.

Ta enotni svet pa se kmalu po 1000 začinja razkrajati. Novosti nastajajo zopet na jugu in vzhodu Evrope. Na jugu je to submikensko obdobje, ki ne pomeni le propada stare kulture, ampak že tudi začetek novega. V jeziku prazgodovinske govornice rečemo, da se v 11. stol. začinja v Grčiji železna doba. V 11. stol. se začinja uveljavljati železo, kot nam to kaže že dolgo znana nekropola v Kerameiku, sedaj pa tudi še številne nove odkrite. Na evropskem vzhodu pa so te spremembe najbolj vidne v Spodnjem Podonavju: v Moldaviji, severni Bolgariji pa tudi v Jugoslaviji na področju Železnih vrat, kjer izginja plastični okras in široke kanelure Gava tipa. Namesto prejšnje keramike žarnogrobišnega tipa se pojavlja žigosan okras in inkrustacija, kar vse je v zvezi s severnočrnomorskim in kavkaškim prostorom. To so nove kulture tipa Cozia, Babadag, Pšeničevo, kot jih je opredelil B. Hänsel; v jugoslovanskem Podonavju Ostrovo-Banalui in Bosut. V Srednji Evropi pa je kultura žarnih grobišč še v polnem razcvetu.

Slovenski prostor sedaj izredno občutljivo registrira novosti časa. Kot del Srednje Evrope ostaja sicer del kulture žarnih grobišč, vendar so močno zaznavne novosti tako Egeje kot Spodnjega Podonavja. Kakšna je torej kulturna podoba Slovenije po letu 1000?

Na zahodu, na slovenskem Krasu, živi kaštelirska kultura vse do tega časa. Žgane nekropole nastanejo v Istri že v 11. stoletju, v Sloveniji pa v desetem (Škocjan). Zato so mnogi raziskovalci videli v njih prodor kulture žarnih grobišč na poti v Italijo. Milojčić je prav z gradivom iz Mušje jame pri Škocjanu dokazoval svojo drugo selitev v Grčijo. To pa danes že težko zagovarjamo. Najstarejše žgane nekropole v Istri in slovenskem Primorju, pa tudi sam kulturni depo iz Mušje jame, ki je danes glavni vir za presojo časa v zahodni Sloveniji po letu 1000, kažejo nedvomno že na vplive, ki so prišli iz jadransko-egejskega prostora in ne obratno, kot je za nekatere kose še mislil Milojčić. Navedem naj le ločne fibule z dvema gumboma in najstarejše polmesečaste fibule iz ženske noše, iz moške pa železni meč iz Mušje jame, ki ima svoje odlične paralele v sami Grčiji (Lefkandi), pa tudi drugod

na obrobju Grčije. Nekoliko mlajši pa so drugi meči italskih tipov. Mediteranski vplivi so tako močni, da v zahodni Sloveniji (notranjska skupina) upravičeno začenjamo železno dobo že na začetku tisočletja. Glavni vzrok za to pa je v tem, da nekropole, ki se v tem času začenjajo (Škocjan), žive nato neprekinjeno v železno dobo v srednjeevropskem smislu (Notranjska 1).

V vzhodni Sloveniji, kjer imamo v tem času ruško skupino, se čutijo že močni vplivi spodnjepodonavskih kultur. Vidni so tako v okrasu kot v nekaterih tipih posod, vendar imamo skupino še za žarnogrobiščno.

Geografsko je dobro razumljivo, da osrednja Slovenija po letu 1000 dosti enakomerno sprejema pobude tako iz zahoda kot vzhoda, kar je vzrok, da lahko govorimo v tem predelu o samostojni, ljubljanski skupini. Tudi to imamo še za žarnogrobiščno.

Oznake so z vidika srednjeevropskega prostora opravičene. Ne smejo pa nas zavesti, da ne bi videli novosti, ki bodo oblikovale železno dobo. Ta razvoj se v Sloveniji sproži prej kot v Srednji Evropi.

S tega vidika bi lahko govorili o začetku železne dobe v tem času tudi v vzhodni in osrednji Sloveniji. Za ruško skupino je to vprašanje previdno postavila B. Teržan, prav tako pa bi ga smeli tudi za ljubljansko. To niti ne bi bilo tako revolucionarno, saj je to storil že M. Hoernes, prvi pisec sinteze o halštatski kulturi leta 1905. V njej namreč vključuje v svojo halštatsko kulturo vse tedaj poznane nekropole naše sedanje ruške in ljubljanske skupine, tudi notranjsko (Škocjan), in jih pravilno postavlja pred samo najdišče Hallstatt, ki je dalo obdobju ime.

Vsekakor pride v Sloveniji tega časa ob križanju stare kulture žarnih grobišč, pritiskov iz Podonavja (kimerijski fenomen) in Mediterana do novega preoblikovanja njene kulturne podobe. Rezultat je 6 novih kulturnih skupin, ki smo jih poimenovali po geografskih enotah oz. glavnih najdiščih. To so: 1. dolenjska skupina z razprostranjenostjo na Dolenjskem med Savo in Krko in v Beli krajini, 2. svetolucijska z razprostranjenostjo v dolini Soče in njenih pritokov, 3. notranjska na slovenskem Krasu in na Notranjskem, 4. koroška, 5. štajerska, v strokovni literaturi jo imenujemo tudi skupino Kleinklein-Martijanec oz. Martijanec-Kaptol po glavnih najdiščih na avstrijskem Štajerskem in Hrvaškem, kamor sega njena razprostranjenost tudi izven slovenskega prostora. In 6. ljubljanska z razprostranjenostjo na Gorenjskem, kjer živi še naprej žarnogrobiščna ljubljanska skupina, ne da bi prevzela novosti svojih močnih sosed. Živi samostojno, vendar je v zmiranju. V petem stoletju prav v ta osiromašen prostor prodira dolenjska skupina (Molnik), delno v gornjem Posavju tudi svetolucijska.

Vse našete skupine uvrščamo v jugovzhodnoalpsko halštatsko kulturo, ki je danes ustaljen pojem. Družbenopolitične enote pa moramo videti gotovo v naših regionalnih skupinah, ki smo jih našeli.

Te nove skupine, ki se začenjajo formirati, kot smo videli, že kmalu po letu 1000 in so nastale pod vplivom Mediterana in vzhoda, so rezultat teh vplivov. V teh skupinah se oblikuje tudi nova socialna struktura, ki je tudi nosilec novega razvoja. Ugotavljamo nastanek vodilnega sloja, ki je neposredno oprijemljiv v tako imenovanih knežjih grobovih. Njihovi pridatki so nam ne samo podoba njegove moči, ampak nam tudi pove, od kod prihaja njegova moč, iz kakšnih kontaktov se gradi in v kakšnem razmerju je do sosednjih kultur in njenih političnih tvorb. Oprema knežjih grobov — tu je seveda ne moremo podrobno opisovati — nam lepo odseva ta razmerja skozi ves čas življenja skupine. Iz nje vidimo, da so se ta razmerja tudi spreminjala, hkrati tudi dobro kažejo, kje je bila odločilna vojaško-politična moč.

In če govorimo o razmerju do Mediterana, je to sedaj srečanje dveh neenakih svetov, zgodovine in prazgodovine. Srečanje se dogaja predvsem po posredništvu italjskih kultur, ki doživljajo, čeprav znatno hitreje, v tem času isti proces. V Italiji poznamo tudi imena narodov, nosilcev tega dogajanja, Etruščani, Piceni, Umbri, Veneti so med imeni narodov, s katerimi so bili prebivalci našega ozemlja gotovo v zvezi. V teh povezavah pa se tudi jasno odkriva, koliko so bile slovenske halštatske skupine zmožne slediti razvoju v zgodovinsko družbo, govorno arheološko, v urbanizacijo.

Da upravičeno govorimo o samostojnih halštatskih skupinah, kot smo jih našli, govori tudi to, da so imele samostojen, različen kontakt z Italijo. Notranjska skupina ga vzpostavi, kot smo rekli, najprej. Vodilni sloj, ki ga označuje italjsko orožje, se pojavi že v devetem stoletju. K temu moramo prišteti še kultni depot v Mušji jami pri Škocjanu. Kultni depot ni pomemben samo zaradi gradiva, ki ga vsebuje, ampak predvsem zaradi depoja samega. Kultni depot, ki je nastajal dobrih 300 let, je tudi kraj, kamor prihajajo ljudje ne samo ene rodovne skupnosti. Je prostor zbiranja ljudstva, ki ga ne veže le krvna skupnost, ampak skupno verovanje in skupni duhovni svet, je torej zametek svetišča. Toda po letu 700 (stopnja Notranjska 3) tega vodečega sloja v notranjski skupini ne poznamo več. Tudi uporaba kultnega depoja v Mušji jami preneha. In hkrati s tem ugotavljamo v notranjski skupini tudi prekinitve stikov z Italijo. Vse nove pridobitve, ki jih iz tega kontakta v tem času dosežejo druge slovenske halštatske skupine, dolenska in štajerska na primer, ki so vendar bolj oddaljene od Italije, notranjska skupina ne pozna.

Štajerska skupina na drugi strani pokaže prav v sedmem stoletju močne stvaritve, ki jih lahko razložimo le z močnimi povezavami z Italijo. Tu mislim predvsem na bogate knežje grobove te skupine na avstrijskem Štajerskem (Strettweg, Kleinklein), pri nas sedaj Črnelica pod Rifnikom. Značilno pa je, do so ti italjski kontakti samostojni, drugačnega značaja kot v dolenski skupini. Enako kaže to drugačnost tudi situlska umetnost, s čimer potrjuje pravilnost našega gledanja, da gre za samostojno skupino. Še bolj pa se to vidi, ko skupina kot celota na začetku 6. stol. preneha, t. j. prav v času, ko sta osrednji slovenski halštatski skupini, dolenska in svetolucijska, v največjem razcvetu.

Dolenska skupina je med slovenskimi halštatskimi skupinami dosegla najvišji vzpon. Tako lahko prav na njenem primeru najboljše prikažemo dosežke slovenske halštatske kulture in hkrati njene meje v primeri s kulturami, katerim se ima zahvaliti za svoj vzpon in ki postajajo v tem času zgodovinske.

Statusni znaki vodilnega sloja v dolenski skupini kažejo že od vsega začetka na njegovo samostojnost in niso le posnetek sosednjih višjih kultur. Oblikoval si jih je tako po vzorih iz vzhoda kot iz Italije, močna pa je bila tudi domača tradicija. To je vidno iz kosov očitno domačega porekla (npr. skledasta čelada), pa tudi v tem, da je dobilo sicer prevzeto gradivo domače poteze. To vidimo ne samo v konjski opremi kimerijske tradicije, ampak tudi v orožju, napadalnem in obrambnem, v kovinskih posodah, ki so sedaj pomembni inventar vodilnega sloja. Že v 7. stol. imamo torej na prostoru dolenske skupine vodilni sloj, ki se je tu izoblikoval.

In kaj je na našem prostoru ustvaril? Na prvem mestu naj omenim utrjene naselbine. Naselbina ima sedaj obzidje, ki je, če presojamo po Stični, grajeno iz kamna, zemlje in lesa, t. j. v tehniki, ki je v tej specialni obliki značilna prav za Dolensko. Govorimo o obzidju tipa Stična. Tehnika vsebuje različne prvine: gradnja iz kamna je mediteranskega porekla, zemljeni nasipi so domači. Za obzidjem imamo ohranjen prazen prostor, pot za bra-

nilce. Poti niso vedno ohranjali, v nekaterih časih so stavbe naslonili kar na obrambni zid, potem pa so pot zopet vzpostavili. Pa tu nam ne gre za podrobne opise, ampak le za ugotovitev, da gre za načrtno gradnjo, ki je zahtevala dobro organizacijo in temu ustrezno družbeno strukturo. To lahko osvetlimo samo še s tem, da se je v Stični dalo pokazati, da je bila celotna 23 ha obsegajoča naselbina planirana že v začetku v tej velikosti, da je najstarejši 2,5 km dolg obrambni zid izdelan naenkrat, v eni generaciji, da je bilo za to obzidje potrebno najmanj 27 000 kubičnih metrov kamena. To se je dalo izračunati iz mer, kjer je bilo obzidje najbolje ohranjeno. Dejansko ga je bilo potrebno še več. In to obzidje so dvakrat načrtno obnovili! V notranjosti naselja v Stični nismo kopali. Za primer notranje organizacije naselja pa si lahko vzamemo Sv. Lucijo-Most na Soči, kjer dobimo v 6.—5. stol. že hiše, postavljene v vrsti ob cesti, s posebnim obrtniškim delom, kjer so stale delavnice. Organiziranost, ki nam jo odkrivajo naselja, mesta živih, pa se nam prav tako odkriva v nekropolah, mestih mrtvih. Iz njih najbolje odkrivamo duhovno-religiozni svet, ki je izoblikoval svoja trdna pravila, enaka in obvezna za vso skupnost. Tudi v tem primeru jih ne želim še enkrat podrobno opisovati, gre le za ugotovitev skupnega, povezujočega duhovnega sveta. Družinska gomila ima bolj ali manj skupno podobo na vsem prostoru dolenske skupine, in to dobrih 300 let!

Ta skupnost duhovno-religioznega sveta se dobro kaže tudi v umetnosti oz. v umetni obrti. Med novimi vplivi Mediterana se takoj začenja uveljavljati figuralno oblikovanje, antropomorfno in zoomorfno. Vrh pomeni situlska umetnost. Tudi tu naj poudarim le najvažnejše. V njej se uveljavi scenična pripoved, edinstveni dosežek prazgodovinskih kultur. Upodobljen je rodovni praznik, ki je imel gotovo svoje predpise, svoj ceremonial, praznik se je ponavljal in nekaj teh prazničnih scen nam situlska umetnost tudi prikazuje. Praznik je imel gotovo religiozno vsebino, hkrati pa je predstavljal priliko, da se pokaže poglavar na prestolu, na konju z vozom ali samo na konju, njegov služabnik, vojak, muzična in športna tekmovanja. Praznik pa je povezoval ne samo rodovno skupnost, pomagal je ustvariti širšo družbo, ki je povezovala več rodovnih skupnosti v širšo skupnost. Gre torej za neko vrsto dvorske umetnosti.

Pripoved na situlah se nam je ohranila. Ni pa se nam ohranila ustna pripoved, pesem, ki je gotovo obstajala. To lahko trdimo po analogijah z drugimi narodi na isti stopnji razvoja in kulture, o tem pa govori sama situlska umetnost, ki je gotovo del (čeprav ozek in omejen) te pripovedi. Daleč večji pa je ostal nezapisan in s tem za vedno izgubljen. Vendar je R. Katičiču v duhoviti analizi uspelo pokazati na sledove teh pesmi v ohranjenih predrimskih imenih sestavljenega tipa. Najlepši primer takega imena je Vesclaves, ohranjen dvakrat v napisu iz Labina in Osorja. Etimološko ga izvajamo iz indevr. korena vesuk'leues in ima svoje sorodnosti tako v grščini, staroindijščini in staroslovanščini (Dobroslav) in pomeni »oni, katerega slava je dobra«. Podobna dvodelna imena (Megaplinus, Vollimerus, Voltognus, Volluparis, Vollurex) so pogosta prav na prostoru liburnijsko-venetskega imenskega področja, kot ga je ugotovil R. Katičič, s področja torej, ki sicer ne soglaša povsem z našo dolensko skupino, je pa izpričan pri nas v napisih z Iga (Ime Voltagnus in Volturex dobimo v Grosupljem in na Igu), torej na prostoru ljubljanske skupine, za katero smo rekli, da je v 5. stol. postala del dolenske skupine. V takih dvodelnih indoevropskih imenih se kaže tradicija indoevropskih junaških pesmi, v katerih so slavili dela velikih poglavarjev, junakov v vojski in vodij v miru. To so epiteta junakov indoevropskih junaških pesmi, ki so se ohranila v epski poeziji, ne samo v grški, kjer imamo v homerski poeziji za to najlepši primer, ampak

tudi drugod. Taka junaška pesem je dobro razumljiva tudi pri nosilcih naše halštatske kulture. Dokaz za to je prav situlska umetnost. Njena pripoved je izraz podobnega duhovnega razpoloženja in odseva homersko duhovno atmosfero.

Prvaki teh skupnosti pa so privabljali tudi obrtnike vseh vrst, bili so organizatorji trgovine na blizu in na daljavo. Tako se je vedno bolj razvijalo železarstvo — imamo en sam ilustrativen podatek — iz starih železodobnih topilnic se je ohranilo toliko žlindre, da se je našim železarjem iz 17. stol. splačalo to žlindro pobirati in voziti v svoje delavnice in jo, ker je vsebovala še mnogo železa, še enkrat topiti. Razvila se je izredno močna in kvalitetna steklarska in kovinska obrt — že v 7. stol. so poznali stružnico. V lončarstvu pa so v istem času že uvedli počasno vreteno.

Iz teh nekaj izbranih primerov vidimo, da je dolenska skupina, ki sem jo dal za primer, ustvarila skupnost z veliko tradicijo, stalnostjo in enotnostjo. Ima svoj prostor razprostranjenosti, ki se več kot 300 let ni bistveno spreminjal. Iz pridatkov že omenjenim knežjim grobovom lahko razberemo, da je lahko kljubovala pritiskom z vzhoda kot zahoda. Tako vidimo, da je obvladala pritisk Skitov, ki nam je oprijemljiv s tem, da je vodilni sloj v 6. stol. prevzel v svoj statusni znak tudi skitsko orožje, njihov lok in konjske žvale, v 5. pa keltski meč in njihovo pasno spono. Prav tako bi smeli videti v obnovitvi oz. ponovni zgradbi drugega stiškega obzidja obrambo proti Skitom in v tretjem stiškem obzidju obrambo proti Keltom. Gotovo: v taki osameli dokumentaciji se ta interpretacija lahko zdi le igra, gotovo pa je domneva opravičena in vredna preizkusa bodočih raziskav. To velja še posebej, če vzamemo v premislek, da štajerska skupina, ki je bila bolj izpostavljena Skitom, tega časa ni preživela. Kar pa smo rekli za štajersko skupino, velja za ves vzhodnoalpski prostor. Smemo konec vzhodnoalpskih skupin postaviti v zvezo s skitskimi vdori, pred katerimi vzhodnoalpske halštatske skupine niso vzdržale, dolenska pa je?

S temi le nakazanimi prikazi dosežkov halštatske družbe in s strukturo, kot nam jo nakazuje dolenska skupina, smo želeli povedati, da do takega razvoja ne bi mogla priti brez kontakta z Mediteranom. Potrebno je seveda povedati tudi to, da do tega ne bi prišlo, če ne bi bila Dolenska tako bogata z železno rudo, zaradi katere je bila za sosedne višje kulture še posebej zanimiva. Ne smemo pa tega dejstva absolutizirati. Bogastvo bi bilo lahko tudi vzrok, da bi postala čisto podrejena provinca višjih kultur, ne da bi oblikovala lastno samostojno kulturo in družbeno skupnost.

Skupnost, kot smo jo opisali, se gradi na družinsko-rodovnih skupnostih, kot je to dobro razvidno iz grobnega kulta. »Knežji« grobovi so grobovi prvakov družinskih skupnosti, zadrug, rodov, ki so si pridobili posebno veljavo in so mogli združiti več rodov. Hkrati nam opisana enotnost pove, da ne gre le za preprosto vaško skupnost, ampak tudi za neko višjo, centralno organizacijo, ki ni bila vedno enako močna, ki pa je gotovo bila in je obvladala širši prostor. Lahko govorimo o stiški skupnosti, novomeški, mokronološki, šmarješki, vaški (Vače) in podobno. In poleg tega imajo te skupnosti, katerih moč se je, kot vidimo že iz dosedanjih analiz, menjavala, določeno povezavo, saj gre za enako kulturo na vsem Dolenskem, z vsem tistim, kar v prazgodovini pod besedo kultura razumemo.

Kako je bila ta skupnost politično organizirana, kakšna je bila njihova medsebojna povezanost, tega ne vemo. Gotovo pa lahko celotni razvoj primerjamo z družbami, za katere smo rekli, da so vplivale na njihovo rast. Za dolensko skupino se predvsem ponuja primerjava z Italijo. Linija razvoja v njenem najbolj razvitem, etruščanskem, delu je jasna in jo je pred leti velika etruščanska razstava v Italiji odlično predočila: Villanovska

kultura s pojavom knežjih grobov je primerljiva z razvojem naše halštatske družbe, čeprav je razvoj pri nas poznejši in ne tako bogat. To je čas 8. in 7. stoletja, čas orienalizirajočega stila. Etruščanska družba pa ne ostane na tej stopnji razvoja, kot naša halštatska, ampak začne takoj za tem ustvarjati mestno kulturo, urbano družbo. Nastanejo mesta kot verska in politična središča. Poznamo svetišča, pisavo, organizirano vojsko (falango) in podobno.

Prav tega razvoja pa nobena od slovenskih halštatskih skupin ni več naredila. Ostala je kot vse halštatske skupine, kljub uspešnemu začetku, prazgodovinska. Kar je bolj nenavadno, je to, da tudi ni prišlo na njenem prostoru do večjega združevanja moči v enih rokah, kot se je to zgodilo ne samo na mejah grškega in etruščanskega sveta, ampak tudi na zahodu v zahodnem halštatskem krogu. V petem, četrtem stoletju so knežji grobovi dolenske halštatske skupine po svojem bogastvu in v svoji strukturi ne ločijo od grobov sedmega stoletja, v nasprotju s podobo, kot nam jo kažejo grobovi iz Trebeništa, Novega Pazarja na balkanskem robu grštva, ali pa Hochdorf in podobne postojanke v zahodnem halštatu.

Kljub polni moči dolenske skupine v petem in četrtem stoletju, pa skupina ni vzdržala pritiska Keltov, kot je očitno še vzdržala v šestem pritisk in vdore Skitov. Kje so vzroki, težko odgovorimo. Res samo v večji vojaški moči in organizaciji Keltov? Ali tudi v sami duhovni in organizacijski nemoči skupine same, katere sile so se izčrpale, ker niso bile več zmožne razvoja, po katerem so šle italške skupine? Ker niso bile zmožne vzdržati srečanja z višjimi normami grškega in etruščanskega sveta in jih uskladiti s svojimi domačimi, prazgodovinskimi? Udarna sila Keltov je bila, če merimo z rezultati njihovih vdorov v Italijo in Grčijo vse do Male Azije, zanesljivo velika, nenaden konec halštatske kulture in njenih skupin pa nam ostaja še vedno težko razumljiv. Tako močna, skoraj totalna izguba identitete v tako kratkem času skriva vendarle še neznanke, ki jih moramo iskati v socialnih nasprotjih znotraj posamezenih postojank, v nasprotjih med posameznimi centri in seveda tudi v izgubi moči lastnih vrednostnih norm.

Postaviti si moramo še eno vprašanje, ki je in še igra veliko vlogo. Ali predstavlja opisana skupnost tudi etnično skupnost, in če, katero? Skupnost, ki smo jo opisali na zgledu dolenske skupnosti in ki velja mutatis mutandis tudi za druge slovenske skupine, ima vse znake, kot jih imajo nekatere sosedne halštatske skupine, kot so istrska, japonska, liburnijska, ki so nedvomno etnične skupine. Iz tega vidika je vprašanje upravičeno in bi nanj morali odgovoriti pritrdilno. Razlika pa vendarle je. Skupine, ki sem jih primerjal, so v nasprotju s slovenskimi, živele vse do rimske zasedbe in so se ubranile keltskega pritiska. V dotiku z Rimljani in zaradi njihovega prodiranja na Balkan in v Vzhodne Alpe, so prišle tudi v rimsko geografijo in zgodovinopisje in tako dobile svoje etnično ime. Arheologija nam pove, da se ljudstvo ni spreminjalo vse od začetka prvega predkrščanskega tisočletja, torej lahko govorimo o Istrih, Japodih, Liburnih že v času naših predalpskih halštatskih skupin. Nasprotno pa za slovenske halštatske skupine ne poznamo imena. Etnična imena, ki jih poznamo za ljudstva iz danes slovenskega prostora, so pozna in se nanašajo že na keltsko oz. keltizirano prebivalstvo. S tem je dan odgovor, da bi naše halštatske skupine lahko bile etnokulturne, vendar imena ne poznamo. Tu nam tudi onomastika ne pomaga. Jezik je gotovo najmočnejša etnična vez, toda tega ne poznamo. Stara predrimska imena, ki so se ohranila, kažejo le poznejšo, keltsko plast. Starejša bi lahko bila liburnijsko-venetska. To je R. Katičič ugotovil v imenih, ohranjenih v rimskih napisih na Igu. To

je seveda mnogo premalo, da bi govorili o Liburnih ali Venetih na našem prostoru. Običajno imamo za nosilce slovenske halštatske kulture Ilire. To na podlagi avgustejskega in poznejšega antičnega zgodovinskega in geografskega. Tu pa so mišljeni Iliri kot prebivalci upravne enote Illyricum, ki je obsegala vso Dalmacijo, zahodni in srednji Balkan, vse do Retiji, kjer pa prebivalci gotovo niso pripadali enotnemu etnosu. V tem smislu je poimenovanje prebivalstva z Iliri zavajajoče, ker vzbuja predstavo o nekem mogočnem ilirskem narodu, ki naj bi prebivalo pred Rimljani na našem prostoru. To pa je popolnoma napačno. Iliri so le upravno ime za celo vrsto etnij, ki imajo komaj kakšno medsebojno etnično zvezo.

Če smo rekli, da je dolenska halštatska skupina prenehala okoli 300, enako lahko rečemo tudi za svetolucijsko, medtem ko sta štajerska, delno tudi notranjska propadli že prej pa s tem ni rečeno, da je bilo staro prebivalstvo v celoti uničeno, da ga je nadomestilo enostavno keltsko. Izkopavanja v Stični jasno kažejo, da je prebivalstvo živelo naprej. Stična sicer ni nujno edini vzorec srečanja domačega prebivalstva s Kelti, daje pa nam najverjetnešo razlago: prebivalstvo je sicer fizično preživelo, ne pa tudi duhovno. Duhovno-religiozni svet, stari grobni kult izgine, njegova nova podoba je sedaj podoba zmagovalca Kelta. Kot kažejo ohranjena predrimska imena je skoraj v celoti izginil tudi jezik. Ves čas, posebej še v zadnjem stoletju pred zasedbo Rimljanov, opažamo sicer reminiscence stare kulture, ki pa so komaj pomembne za etnično opredelitev.

V zvezi s kontinuiteto moramo omeniti še eno pričevanje Stične. Njena naselbina je bila, kot so pokazala izkopavanja, prav v zadnjem stoletju tik pred prihodom Rimljanov zopet zelo močna in gosto naseljena. Toda nobenih rimskih ostankov ne dobimo več. To pot so jo njeni prebivalci morali zapustiti. Pod naselbino je sedaj tekla rimska cesta. Rimljani niso ob njej dopustiti močne postojanke domačega prebivalstva. Tudi v tem primeru Stična ni edini vzorec za naše presojanje srečanja starega prebivalstva z Rimljani. Dobro pa osvetljuje, kako zamotani so problemi kontinuitete, kako majhne možnosti so za etnično kontinuiteto na tako prehodnem ozemlju.

Pri halštatski kulturi na slovenskih tleh smo se dalj časa zadržali, ker je ustvarila samostojne kulturne enote, skupine z veliko ekonomsko in duhovno močjo. Kljub temu pa prehoda v urbano družbo ni zmogla. V soočenju z njo je odpovedala. Prav tako ni vzdržala srečanja s Kelti. Le šibki so preostanki njene materialne in duhovne kulture v keltski, ki jo je nasledila. Nekaj močnejše je preživela svetolucijska skupina. Nedvomno pa je dejstvo, da je halštatsko prebivalstvo danes slovenski prostor v celoti in gosto poselilo, ga napravilo za kulturno pokrajino. Vdor Keltov je pomenil konec halštatske kulture, ni pa prekinil poselitve — praktično vsa halštatska gradišča so poseljena tudi v poznem latenu. Morda je v srednjem latenu prišlo do manjšega upada, zanesljivo pa ne do naseljitvene prekinitve. In gotovo so Kelti obdržali tudi stare halštatske civilizacijske pridobitve, železarstvo in drugo ekonomijo, stare cestne povezave in podobno.

Rimska državna civilizacija je imela drugačne naseljitvene težnje in drugačne cestne povezave. Ko pa začne rimski imperij propadati in se ruši njegov upravni red, opažamo umike na obrobne postojanke, ki so bile pogosto naseljene že v halštatskem času. To so rimski refugiji. Čeprav neposredna slovenska naselitev teh postojank ni dokazana, niti verjetna, saj prvi Slovenci ob svojem prihodu v novo domovino za to sicer propadajočo, vendar višjo kulturo niso bili sprejemljivi, so v ta prostor prišli, ker je bil kultiviran, pripraven za bivanje. Da so v njem v odmaknjenih predelih

Stična. Pogled na obzidje železnodobne naselbine.

naleteli tudi še na staro prebivalstvo je prav tako verjetno. V tem smislu je prazgodovinska železna doba pogojevala slovenske naselitev. Kot je ugotovil že M. Kos: naselitvena in kulturna pokrajina, kot nam jo ponazarja arheološka karta pred-slovenske dobe, se presenetljivo krije navadno z obsegom starejšega naselitvenega področja. Ali z drugimi besedami: Slovenec se je naselil prvenstveno tja, kjer je našel že za kulturo pridobljeno zemljo, odprt, močno iztrebljen ali pa z gozdom le slabo porasel svet. S tega vidika bomo tudi razumeli, da so v bližini starih halštatskih postojank nastale prve slovenske organizacijske enote, prafare ali samostani. Naštejem naj le izbor imen z Dolenjske: Stična, Šentvid pri Stični in pri Ljubljani, Trebnje, Smarje, Mokronog, Bela cerkev, Novo mesto, Šentjernej, Sv. Križ pri Kostanjevici. Mnoga imena so razumljiva le, če poznamo prazgodovinsko naselitev!

V odnosu do ostankov, ki jih je zapustilo pred-slovensko prebivalstvo, v odnosu do razvalin, gradišč in gomil ni ohranilo slovensko prebivalstvo nobenega junaškega razmerja. Največkrat so navezane na take kraje pripovedke o skritem zakladu, o zlategem teletu. Silno težko je priti do zaklada in številne so zgodbe o tistih, ki so zaman poskušali srečo pri iskanju zaklada. V njih se skriva želja po nenadni sreči in bogastvu, ki ga resnično življenje ni hotelo dati. Tako rekoč prav nič pa nismo videli v razvalinah mogočna bivališča svojih prednikov ali pa sovražnikov, ki so jih naši predniki junaško premagali. Ostali smo tudi brez narodne pesmi, ki bi zrastle iz teh pripovedk. Naša literatura nam je nekaj teh pripovedk komaj zapisala, ni pa jih povzdignila v novo umetniško resničnost. Z eno izjemo seveda, Prešerna in njegovega Krsta pri Savici. Na stara bivališča, gradišča pa je v glavnem navezana le pripoved o velikanih, ki so tam prebi-

Vače. Bronasta opasna spona. Foto: S. Habič.

vali, o poganih, ajdih in njihovih svetiščih. Smo pa ta spomin kultivirali na drugačen način. Svetišča ajdov smo pokristjanili s stotinami cerkva in cerkvic na naših hribih, ki leže tako pogosto v starih halštatskih naseljih. S tem smo ustvarili tudi tipično slovensko pokrajino, arhitekturo, dali pokrajini podobo, za katero se moramo zahvaliti stari halštatski poselitvi.

Tako preživetje prazgodovine s slovensko zgodovino lahko razumemo tudi simbolično. Ostaja namreč dejstvo, da smo Slovenci ob svojem prihodu nadaljevali staro prazgodovinsko kulturo, ne urbano, državno civilizacijo Rima. To smo neposredno nasledili le na Koroškem, zato je tam tudi začetek naše zgodovine z imeni knezov, vladarjev, ki smo jih tako hitro izgubili. Zaradi tega smo preveč poudarjali, da nimamo zgodovine, tako kot smo v svoji prazgodovini videli samo pred-zgodovino. Zato tudi tako pogosto iščemo zgodovino v mitologiji velikih prednikov, eden od teh mitov je današnji venetski. Namesto da bi iskali in našli tiste kvalitete, ki so nam dale preživeti in ki so zaradi tega še kako zgodovinske. Da bi lahko brez kompleksov v celoti sprejeli svojo preteklost. Kot je dejal E. Kocbek. Biti majhen ni le zlo, ampak je tudi možnost, da se s sprejetjem svoje danosti povzpneš nad velikega.

V zaključku lahko na kratko strnemo naša izvajanja. V danes slovenskem ozemlju kot izrazito prehodnem je prazgodovina občutljivo registrirala vsa zgodovinska dogajanja časa. Vendar ne vsa enako. Pogosto ostane prostor različnih kultur, ki se srečavajo prav na našem ozemlju. Lahko pa rečemo, da sta jo dve, morda najpomembnejši dogajanja v prazgodovini Evrope, indoeuropeizacija in če smem tako reči, evropeizacija, pomembno zaznamovali. Prva večja poselitev z utrjenimi višinskimi postojankami, ki jih odkrivamo prav v zadnjih časih, sega v bakreno dobo in jo moramo spraviti v zvezo s premiki indoevropskih ljudstev okrog leta 2000. »Spraviti v zvezo« je seveda namenoma širok in nedorečen pojem. Na koncu tega gibanja pa je naš prostor že ustvaril samostojno kulturo, kulturo s svojim imenom. To je ljubljanska kultura, ki jo poznamo že od prvih sistematičnih arheoloških izkopavanj na naših tleh, iz Dežmanovih izkopavanj na Ljubljanskem barju.

Drugi tak pomemben čas je čas nastanka grštva, to je prve zgodovine na evropskih tleh in podlage za bodočo. V zvezi z njo, predvsem po posredništvu Italije, pride na tleh današnje Slovenije do formiranja močnih kulturnih skupin, ki imajo na celinski Evropi nekaj časa prvenstvo. Prehoda v urbanizacijo, v zgodovino, niso zmogle, ostale so prazgodovinske. Prišlo je pa do goste naselitve, naš prostor je postal kulturni prostor in v tem smislu tudi pogojeval slovensko naselitev in njeno zgodovino.

Literatura

Ker gre v mojih izvajanjih za pregleden, sintetičen prikaz, napisan z vidika mesta slovenske prazgodovine v širšem prostoru, je nepotrebno utemeljevati in dokumentirati vsa izvanzanja. Zato navajam le glavno, splošno literaturo, kjer so prikazani današnji rezultati prazgodovinskega obdobja v Sloveniji s podrobno literaturo. Naselitev Slovenije v posameznih prazgodovinskih obdobjih s kartami najdišč z osnovno oznako kažejo *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana 1975. Najboljši sintetični oris prazgodovine Slovenije daje sedaj *Praistorija jugoslovenskih zemalja I—V*. Sarajevo 1979—1987. Avtorji slovenskega dela so M. Brodar, F. Osole za paleolitik, S. Dimitrijevič za neolitik in eneolitik, S. Gabrovčec za bronasto in halštatsko obdobje, D. Božič za latensko. Posamezna obdobja slovenske prazgodovine so obravnavali simpoziji Slovenskega arheološkega društva in so objavljeni v Arheološkem vestniku (AV). Paleolitik: AV 18, 1967, 225—311. Neolitik in eneolitik: AV 24, 1973, 11—302. Bronasta doba: AV 39/40, 1989, 11—527. Halštatsko obdobje: AV 24, 1973, 305—882. Latensko obdobje. AV 17, 1966, 145—426. Za paleolitik še Ledenedobne kulture v Sloveniji. Ljubljana 1979. Za halštatsko obdobje razstava v Steyerju s katalogom, Die Hallstattkultur, Linz 1980, in s simpozijem, Die Hallstattkultur. Symposium. Linz 1981. Za latensko obdobje še razstava v Halleinu s katalogom Die Kelten in Mitteleuropa. Salzburg 1980. Vzhodnoalpski halštatski krog obravnava sedaj B. Teržan, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. Kat. in monogr. 25, 1990. Spodnje podonavje v času pred nastankom srednjeevropske halštatske kulture: B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. I—II. Bonn 1976. G. Kossack, »Krimmerische« Bronzen. Situla 20—21, 1980 (Gabrovčev zbornik) 109—143. Za vplive iz Egeje sedaj: B. Teržan, Polmesačaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae. AV 41, 1990 (v tisku).

Abstract

THE PREHISTORIC PICTURE OF SLOVENIA

On the Continuity of Settlement in the Slovene Territory

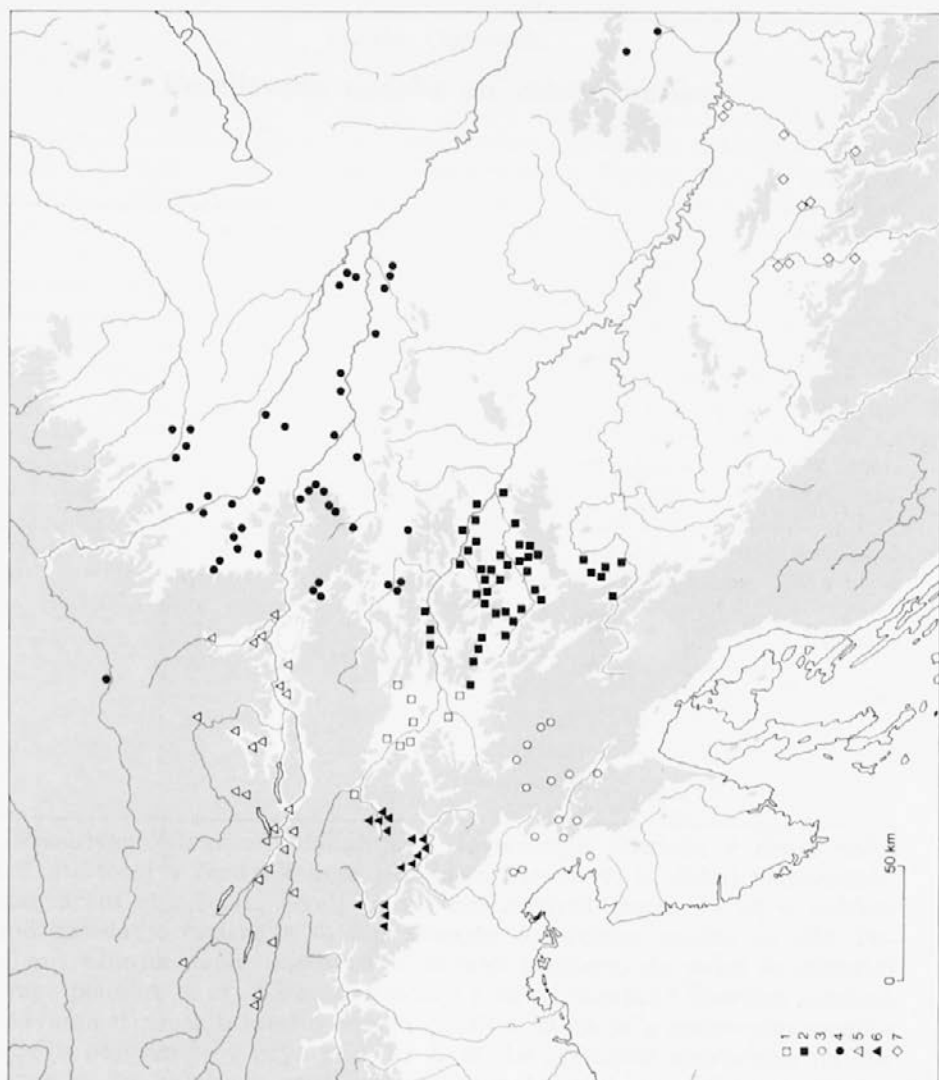
The transient character of the Slovene territory, its great geomorphological, geological and climatic diversity determined, in prehistory all the more so, the settlement patterns and the rise of cultures in this area. In prehistory, where we talk about cultural groups, cultural provinces, cultures are the only historical formations at our disposal. The Slovene territory was never the center of big cultural or political formations, though it was affected by them, no matter where they developed. Slovenia's jagged geography often broke it up into different cultural provinces, making it hover at their edges and condemning its culture to a less prominent role, which especially holds true for the Neolithic and Bronze Age. However, at the end of the Copper Age arises the first independent cultural group, known as the Ljubljana group, which covers not only Slovenia but a wider area. It can be understood as the result of Indo-European migrations, though it is very hard or practically impossible, at the present level of our knowledge, to assess in any detail the connection between these two phenomena. What is certain is that population density was on the rise in that period.

The second time the Slovene territory gets a cultural identity of its own is in the Iron Age. Its rich deposits of iron ore, its openness towards the Mediterranean, whose influence reaches us through Caput Adriae, and on the other hand its openness towards the lower Danube basin and Pannonia, the gate for the invasion of Caucasian and Black Sea peoples and their cultures, all this cause in Slovenia, soon after 1000 BC, the unified world of urnfield culture to begin to break up, with the appearance of formations which will be characteristic of the Iron Age. In the southeastern Alps, the Hallstatt culture arises, in which the European continent first comes into contact with the Mediterranean, which is at that time on the verge of entering the historical age. When we speak of the southeastern Alps Hallstatt culture, we do not mean it was a culturally, politically or ethnically monolithic entity. Nowadays we see in it 6 groups, with a development, life span and history of their own, but with similar cultural achievements, which unite the southeastern Alps region while setting it apart from other Hallstatt groups. These groups are: the Notranjska, Santa Lucia, Dolenjska, Ljubljana, Styrian (better known as the Kleinklein-Martijanec group)

and the Carinthian groups. The Notranjska group, closest to Caput Adriae, rises the earliest but is cut short; the Styrian already dies out in the first half of the 6th century BC, while the Dolenjska and Santa Lucia groups rise the highest and last the longest.

The Dolenjska group bears witness to a great level of cultural unity which had been growing and developing for more than three centuries. This is evident in the settlements which presuppose a powerful organization and are evenly divided over the whole area, which is densely populated. This is also evident in the graveyard cult, which uncovers a common spiritual and religious world, common customs and the adherence to a common set of values, a common consciousness which stays alive for more than three centuries. The outstanding graves of »dukes« point to the leaders of those communities and their power.

This group was certainly being shaped in contact with higher neighborly cultures, especially Italic. That influence is especially strong in the 7th century BC and has laid in our prehistoric group the basis for the transition into urbanization. I am referring to the situla art with its figurative designs, representation of dramatic scenes, its first attempts at writing, etc. However, all those attempts were cut short; no writing developed, no shrines were put up. The situla art did not go on picturing scenes, but receded to prehistoric ornaments; the group remained prehistoric. After three centuries of existence it was not strong enough to repel a Celtic invasion. However, while it lasted, it was densely populated, and what is today Slovene territory became a unified cultural area (Kulturlandschaft). After the fall of Rome ancient Iron Age settlements were often brought back to life as Roman refuges. Our Slovene ancestors came to that already cultivated area. The settlement and cultural picture, as shown by the archeological map of the Iron Age, covers almost the same area that used to be settled by the Hallstatt cultures. In the vicinity of old Hallstatt centers emerged the first organized Slovene units, the parishes.

Razprostranjenost jugovzhodnoalpskih halštatskih skupin:

1 Ljubljanska skupina, 2 Dolenjska skupina, 3 Notranjska skupina, 4 Štajerska skupina, 5 Koroška skupina, 6 Svetolucijska skupina, 7 Donja dolina.

Po predlogi S. Gabrovca risal Đ. Dervišić.

Poselitvena podoba ob zatonu antike

Poselitvena struktura današnjega slovenskega prostora v drugi polovici 6. st., torej v času tik pred prihodom Slovanov, je dokaj nenavadna.¹ Romanizirani staroselski živelj je večidel zapustil mesta — in v kolikor kažejo dosedanje raziskave — tudi manjše podeželske zaselke in vile. Posebej pri zadnjih dveh naselbinskih oblikah poznamo do sedaj le material iz druge polovice 4. st., kasnejše gradivo v celoti manjka.² Številna sodobna izkopavanja v rimskih mestih kažejo gradivo, ki ga je z gotovostjo mogoče opredeliti najpozneje v prvo polovico 5. st. Le izjemoma sporadične najdbe nakazujejo, da so se skromni drobci prebivalstva deloma vendarle še za-

¹ Obstoja že nekaj arheoloških pregledov, posebej v sklopu prikazov celotnega poznoantičnega obdobja. Navajam nekaj pomembnejših: J. Sašel v: *Die Völker an der mittleren Donau*, Zwettl, 1978, 137;

P. Petru, *Arheološki vestnik* (odslej AV) 29, 1978, 359 ss;

P. Petru, *Zgodovinski časopis* 36, 1982, 295 ss;

M. Slabe, AV 29, 1978, 387 ss;

V. Bierbrauer, v: *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beitr. d. Südosteuropaarbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. internationalen Südosteuropa-Kongress der Association d'Etudes du Sud-Est Europeen*, Belgrad 1984, 49 ss;

S. Ciglenečki, v: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, 265 ss;

S. Ciglenečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela 1. razr. SAZU 31, 1987. (odslej *Höhenbefestigungen*)

R. Bratož, *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, 681 ss.

² Gl. npr. pri S. Pahič, AV 29, 1978, 129 ss; D. Breščak, *Varstvo spomenikov* (odslej VS) 26, 1984, 265 ss; N. Osmuk, VS 26, 1984, 237; Z. Subić in M. Sagadin, *Loški razgledi* 30, 1983, 15 ss; I. Mlinar, *Časopis za zgodovino in narodopisje* NV 1, 1965, 64 ss. Izjemo predstavlja naselbina v Predloki, ki pa leži že povsem na robu obravnavanega prostora (E. Boltin, *Slovensko morje in zaledje* 1, 1977, 83 ss).

drževali v ruševinah urbanih aglomeracij. Na to bi v Emoni opozarjale omembe novcev bizantinskega vladarja Justina I. (danes nepreverljivo), pasna spona z Jakopičevega vrta (pridobljena v antikvariatu, podatek nezanesljiv).³ Edini preostanek arhitekture naj bi bila velika rotunda, ki jo po mnenju L. Plesničarjeve datirata dva v bližini najdena zgodnjekrščanska kapitela pilastrov v 6. st.⁴ Podrobneje rotunda še ni objavljena, zato tehtnejši sklepi o obsežnejši poselitvi emonskega areala niso mogoči, posebej še, ker manjkajo dobro datirane drobne najdbe.

Podobno je v Celeji. Najpoznejši sledovi so ostanki zgodnjekrščanske bazilike in pred nedavnim odkrit baptisterij.⁵ Vendar pri obeh objektih tako arhitektura kot drobne najdbe podpirajo datacijo v 5. st. Upati smemo, da bo na prostoru med obema zgodnjekrščanskima zgradbama mogoče v prihodnosti vendarle dobiti boljše možnosti natančnejše datacije. V prvo polovico 6. st. je datirala V. Kolšek odlomek zgodnjekrščanskega nagrobnika, ki je bil najden v sekundarnem položaju in k topografiji Celeje v 6. st. tako žal ne prispeva mnogo.⁶ Tudi znameniti nagrobnik škofa Gaudencija iz Prebolda, za katerega je R. Egger domneval, da so ga pripeljali sem iz bližine Celeje, je mogoče z enako verjetnostjo razložiti s še neugotovljenim poznoantičnim najdiščem v bližini Prebolda.⁷ Najdeni so bili tudi trije novci, ki pa izpričujejo le občasno prisotnost prebivalstva v celejanskih ruševinah.

V Poetovionu so priče 6. st. še piclejše (novci), medtem ko v Neviodunumu niti teh ni.⁸

Že iz tega bežnega pregleda je razvidno, da o kontinuiteti življenja v 5. in 6. st. v omenjenih mestih ni zanesljivih dokazov. Bila so preveč izpostavljena, zato so se prebivalci — v kolikor se niso odselili kam dalj — umaknili na podeželje, v odmaknjena področja, v stran od pomembnejših komunikacij in večidel na strme, že po naravi dobro zavarovane hribe. In prav tovrstnim postojankam smo slovenski arheologi v zadnjih desetletjih posvetili največjo pozornost. Tako moremo danes pokazati že celo vrsto utrdb z najdbami, ki izpričujejo obstoj vse do konca 6. st.⁹ Nekatero so poznane iz topografskih raziskav, druge so delno sondirane, precej pa jih je tudi že sistematično raziskanih. Tako je bila mogoča tudi že podrobnejša razčlenitev najdišč, vse od utrdb izrazito vojaškega značaja, preko naselbin in sakralnih centrov pa vse do različnih tipov pribežališč. Pri seznamu le-teh se bomo omejili samo na tiste, pri katerih je to obdobje potrjeno z zanesljivimi najdbami.

Za utrjene naselbine je značilen strnjeno pozidan prostor na izredno strmih hribih, dodatno zavarovan z obrambnim obzidjem in (redko) stolpi. Osrednje mesto je zavzemala zgodnjekrščanska cerkev, največkrat z baptisterijem. Največ tovrstnih postojank je bilo v hribovitem Kozjanskem, oziroma področju med Savo, Savinjo in Sotlo. Zaradi odmaknjenosti in težje prehodnosti je bil tu pogost prav tip naselbin (Rifnik,¹⁰ Ajdovski

³ J. Klemenc, v: *Zgodovina Ljubljane* 1, 1955, 353; M. Slabe, AV 29, 1978, 425 ss.

⁴ L. Plesničar, AV 21—22, 1970—71, 118 ss.

⁵ V. Kolšek, AV 35, 1984, 342 s. Za podatek o najdbi baptisterija se zahvaljujem kolegici A. Vogrin iz ZVKND Celje.

⁶ V. Kolšek, AV 35, 1984, 343 s.

⁷ R. Egger, *Römische Antike und frühes Christentum* I, 1962, 114.

⁸ P. Kos, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 BC — AD 1000*, *Situla* 24, 1984—85, 226. (Odslej *Monetary circulation*.)

⁹ *Zgodovina raziskovanj in pregled z važnejšo literaturo pri S. Ciglencečki*, *Höhenbefestigungen*, 152 s in 32 ss.

¹⁰ L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju*, *Katalogi in monografije* (odslej *KiM*) 19, 1981.

Gradec nad Vranjem,¹¹ Gradec pri Prapretnem,¹² Svete gore,¹³ Tinje nad Loko pri Žusmu,¹⁴ Vipota nad Pečovnikom¹⁵ in Vranja peč pri Jurkloštru).¹⁶ Pri Ajdovskem Gradcu nad Vranjem je zaradi »družine cerkva« in pripadajočih pomembnejših stanovanjskih zgradb v njihovi bližini mogoče domnevati sedež škofa.¹⁷ Temu osrednjemu delu pa je bil priključen tudi — sicer še ne v celoti raziskan — bivalni del utrdbe.

Podobno sakralno središče je bilo odkrito tudi na Kučarju nad Podzemljem v Beli krajini.¹⁸ Da so tamkajšnje cerkvene zgradbe nastale prej kot tiste na Vranju pričata tlorisa obeh cerkva in večje dimenzije zgradb. Ni pa povsem zanesljivo, ali je ta kompleks vztrajal tudi še skozi vse 6. st.

V zahodnem predelu Slovenije kažeta naselbinski značaj predvsem Ajdna nad Potoki¹⁹ in Polhograjska gora nad Polhovim Gradcem,²⁰ ki s svojo lego v veliki višini (1048 in 824 m) najbolj zgovorno ponazarjata strah tedanjih prebivalcev.

V naslednjo skupino uvrščamo utrdbe, ki so bile zgrajene na važnih strateških položajih, največkrat prav v bližini cest, ki so vodile v Italijo. Značilni so močni obrambni elementi, v notranjosti pa največkrat enostavne cerkve z veliko polkrožno apsidno. Takšne so postojanke na Gradišču v Velikih Malencah,²¹ Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem,²² Limberku nad Veliko Račno²³ in Zidanem gabru nad Mihovim.²⁴ Morebiti bi smeli v to skupino uvrstiti tudi Križno goro pri Podložu.²⁵

V skupini pribežališč danes večidel nimamo dokazov za obstoj v obravnavanem času. To je povsem razumljivo saj so stavbne ostaline skromne in zaradi tega tudi sistematične raziskave izredno redke. Morda — v kolikor triroba puščica res pripada avarskim napadalcem — bi smeli v to skupino uvrstiti deloma raziskano postojanko Log (Šumeje) pri Podturnu.²⁶ Pribežališče je obdajal obrambni zid, ki je bil z manjšim stolpom ojačan le ob vratih.

Poznanih je še nekaj utrdb, ki zanesljivo sodijo v ta čas, a so v manjšem obsegu raziskane in jih za sedaj ni moč tipološko podrobneje opredeliti. Takšne so: Sv. Lovrenc nad Bašljem,²⁷ Sv. Jakob nad Potočami,²⁸ Sv. Pavel nad Vrtovinom,²⁹ Puštal pri Trnju,³⁰ Hom nad Soro³¹ in Trbine.³²

¹¹ P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, *KiM* 12, 1975; P. Petru, *AV* 30, 1979, 726 ss; T. Knific, *AV* 30, 1979, 32 ss; T. Ulbert, *AV* 30, 1979, 695 ss.

¹² S. Ciglencečki, *AV* 32, 1981, 417 ss.

¹³ P. Korošec, *AV* 29, 1978, 519 ss.

¹⁴ S. Ciglencečki, *Arheološki pregled* 22, 1981, 105 ss, in 23, 1982, 120 ss.

¹⁵ S. Ciglencečki, D. Pirkmajer, *AV* 38, 1987, 217 ss.

¹⁶ O. c. 229.

¹⁷ P. Petru, *AV* 30, 1979, 731.

¹⁸ J. Dular, *AV* 29, 1978, 258 ss in S. Ciglencečki, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 10, 1986, 137 ss.

¹⁹ F. Leben, A. Valič, *AV* 29, 1978, 532 ss.

²⁰ P. Petru, *AV* 18, 1967, 453 ss; M. Slabe, *AV* 29, 1978, 387 s.

²¹ B. Saria, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 10, 1929, 11 ss in 11, 1930, 5 ss.

²² S. Ciglencečki, *AV* 36, 1985, 255 ss.

²³ O. c. 261 ss.

²⁴ Isti, *Arheološki pregled* 1987, 143.

²⁵ T. Urleb, *Križna gora* *KiM* 11, 1974.

²⁶ D. Breščak, *VS* 23, 1980, 240 ss.

²⁷ A. Valič, *VS* 21, 1977, 188 ss; D. Josipović, *VS* 24, 1982, 181 ss.

²⁸ A. Valič, *VS* 30, 1988, 265 ss.

²⁹ D. Svoljšak, *AV* 36, 1985, 195 ss.

³⁰ S. Ciglencečki, *Höhenbefestigungen*, 89.

³¹ Isti, *Histria*, Marušičev zbornik (v tisku).

³² Isti, *Höhenbefestigungen*, 99.

Sv. Jakob nad Predvorom. Ostanke zidanih stavb poznoantične naselbine. Iz arhiva Gorenjskega muzeja v Kranju. Foto: D. Holinski.

Naselbine posredno nakazujejo tudi grobišča. Posebej važno je tisto na Lajhu pri Kranju, ki z več stotinami grobov priča o izredno pomembni vlogi, ki jo je imela tamkajšnja postojanka.³³ To dejstvo podčrtuje tudi na drugi strani Save odkrito grobišče Križišče Iskra.³⁴ Zelo velika je bila tudi nekropola na blejski Pristavi, kjer je prav to obdobje zastopano z bogatimi grobovi.³⁵ Tem trem velikim se pridružuje še rifniško grobišče, ki skupaj z že prej omenjeno naselbino daje doslej najbolj celovito podobo o življenju in smrti v obravnavanem času. Nekaj manjših ali v manjšem obsegu raziskanih grobišč dobro dopolnjuje sliko razprostranjenosti (Sveta gora v Zasavju,³⁶ Podmelec,³⁷ Vinji vrh,³⁸ Solkan,³⁹ Veliki Orehek,⁴⁰ Bilje⁴¹ in Gorenje Vrhpolje.⁴² Pri zadnjih štirih bi smeli upravičeno pričakovati naselbine Langobardov v nižini, a žal doslej niso bile odkrite.

Tem podatkom, ki kažejo na večje najdiščne sklope moramo pridružiti še tiste, ki omenjajo sporadične najdbe novcev (Ptuj, Celje, Vipava, Šempeter, Ilirska Bistrica)⁴³ in okrasja (Unec).⁴⁴

Na kratko se moramo ozreti še na zgodovinski vir, ki osvetljuje del prej nakazanih poselitvenih sklopov. To je Prokopov zapis o »Polis Norikon« in »Ohiromata epi Panonis«, ki jih je Justinijan leta 546 prepustil Langobardom.⁴⁵ Če se opremo na splošno priznana Eggerjeva izvajanja, ki je Polis Norikon lociral v najjužnejši del Norika, v prostor mestnega teritorija Ce-

³³ V. Stare, Kranj, KiM 18, 1980.

³⁴ M. Sagadin, Kranj — Križišče Iskra, KiM 24, 1987.

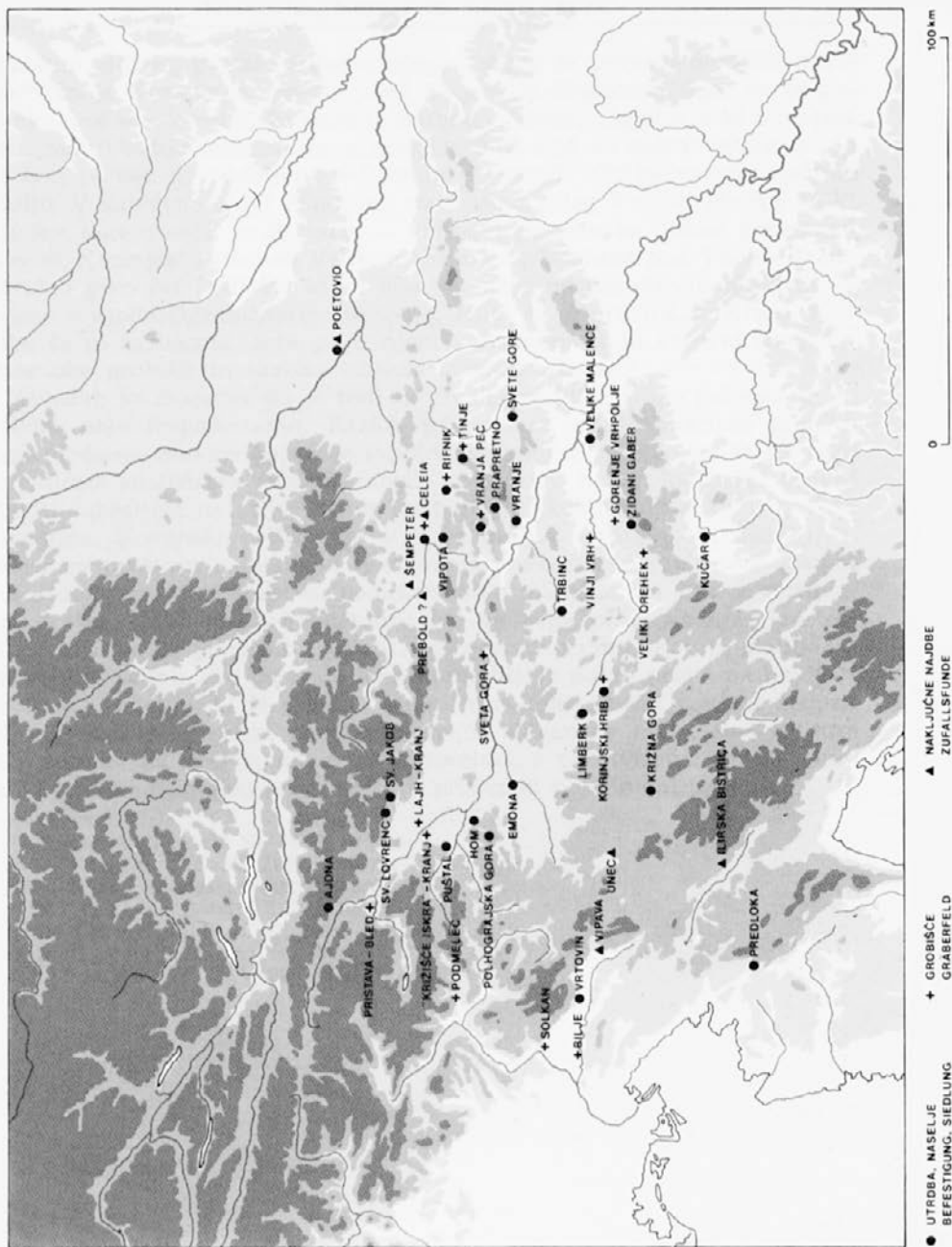
³⁵ T. Knific, Vs 21, 1977, 280.

³⁶ D. Vuga, AV 25, 1974, 424 ss.

³⁷ V. Sribar, AV 18, 1967, 377 ss.

³⁸ Arheološka najdišča Slovenije (1975) 228.

³⁹ T. Knific, D. Svolfšak, AV 35, 1984, 277 ss.

Poznoantična arheološka najdišča na Slovenskem. Po predlogi S. Ciglencekega risal Devad Dervišić

leje potem vidimo, da lahko danes njegov obseg že povsem določeno zarišemo.⁴⁶ To je Kozjansko, prostor med Celjem in Brežicami, kjer so te postojanke, kot smo omenili že znotraj, najbolj zgoščene. Zgodovinski vir priča tako o zadnji obliki nekega organiziranega teritorija na naših tleh, ki pa je imel svoj pomen za oddaljene oblastnike le zaradi bližine važnih vpadnic v Italijo. V »utrdbah okoli Panonije« pa smemo poleg Velikih Malenc — ki jih je kot take označil že B. Saria — videti še postojanke Zidani gaber nad Mihovim, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, Limberk nad Veliko Račno in Križno goro pri Podložju, ki so bile — sodeč po dosedanjih najdbah — zgrajene v zgodnjebizantinskem obdobju. Njim se pridružuje še Kranj, kjer utrdba še ni raziskana, zato pa o njeni pomembnosti in časovni uvrstitvi pričata obe grobišči in skrbno izbrana strateška lega.

Zavedati se moramo, da je tudi ta pregled najdišč druge polovice 6. st. še vedno zelo fragmentaren. Razlog tiči v tem, da je značilno gradivo iz tega obdobja zelo redko, sicer številne keramične najdbe pa še ne tako sistematično analizirane, da bi mogli na osnovi nekaj lončenih črepinj postaviti zanesljivo datacijo. Kljub temu pa je poselitvena slika tega časa nedvoumna. Slovanski prišleki so v sicer močno opustošenem današnjem slovenskem prostoru naleteli na razmeroma enakomerno raztresene grupacije staroselskega prebivalstva, pomešanega v manjši meri tudi z german-skimi drobci, ki so preživele nemirni čas velikega preseljevanja ljudstev. Veliko raziskav bo potrebno posvetiti še procesu prvih stikov in stapljanja obeh velikih skupin. To pa bodo lahko osvetlila le dobro proučena najdišča 7. in 8. st., obdobja, ki je pri nas danes arheološko skoraj povsem neoprijemljivo. Številni prežitki znotraj poznejše slovanske materialne kulture in toponimike pa kažejo, da delež staroselskega prebivalstva ni bil zanemarljiv in tako posredno pritrjujejo tu prikazani poselitveni podobi.

⁴¹ N. Osmuk, AV 29, 1978, 464 ss.

⁴² V. Stare, VS 21, 1977, 285 ss.

⁴³ P. Kos, Monetary circulation, 226.

⁴⁴ M. Slabe, AV 29, 1978, 388.

⁴⁵ De bello Gothico II 33, 10.

⁴⁶ R. Egger, Wiener Studien 47, 1929, 146 ss.

⁴⁰ I. Pirkovič, AV 21—22, 1971, 175 s.

Zusammenfassung

BESIEDLUNGSBILD AM ENDE DER ANTIKE

Die Besiedlungsstruktur des heutigen slowenischen Raumes in der zweiten Hälfte des 6. Jhdt. ist ungewöhnlich. Die romanische Bevölkerung hat damals die Städte und ländliche Siedlungen im Flachland verlassen und flüchtete in schon von Natur aus gut geschützte Befestigungen in entlegenen Gebieten.

Wegen der zahlreichen Forschungen dieser Anlagen in den letzten Jahrzehnten ist es heute schon möglich, eine Reihe von Befestigungen zu belegen die bis Ende des 6. Jhdt. dauerten und eine Vielfalt der verschiedenen Formen zeigen. Besonders typisch sind die befestigten Höhensiedlungen, die gleichmässig verteilt sind, aber im Raum von Kozjansko besonders oft vorkommen. Als Sakralzentren können wir die Anlagen auf Vranje und Kučar bezeichnen. Ziemlich deutlich erkennbar ist auch die Gruppe der Militäranlagen, die meistens an strategischen Plätzen gelegen waren. Wegen der ungenügenden Erforschung ist bis jetzt die Gruppe der Fliehburgen schlecht bekannt. Am besten kennen wir die Anlage Šumenje.

Mittelbar bezeugen die Besiedlung auch die Nekropolen, von welchen besonders diejenigen in Kranj (Lajh und Iskra-Križišče) und Bled-Pristava bekannt sind. Heute kan man auch ziemlich gut die bei Prokopius genannten Erwähnungen von »Polis Norikon« und »Ohiromata epi Panonias« näher lokalisieren. Die erste deckt sich im groben mit dem heutigen Gebiet von Kozjansko und die zweite mit den Militäranlagen längs der Strasse von Siscia nach Aquileia.

- * N. G. Čič, AV 20, 1978, 408 str.
 * V. B. Čič, AV 21, 1977, 262 str.
 * P. K. Čič, Monografija Slovenskega ZN
 * M. Št. Čič, AV 20, 1978, 388 str.
 * Č. Čič, AV 21, 1977, 170 str.
 * L. Čič, Wiener Mitteilungen 47, 1928, 148 str.

Vprašanje kulture naših prednikov v zgodnjem srednjem veku Arheološko razmišljanje

1. OPREDELITEV NEKATERIH POJMOV

Kultura

Skupek lastnosti sledov človekovega bivanja, ki jih je mogoče ugotoviti v nekem prostoru, in ki se loči od drugih skupkov lastnosti v sosednjem prostoru in času.

Zgodnji srednji vek

Čas od začetne naselitve Slovanov na naše ozemlje do dokončne vključitve v nemško srednjeveško državo. (Zelo približno je to mogoče izraziti s številkami takole: 7.—11. st.)

Predniki

Ljudje, ki so v zgodnjem srednjem veku živeli v jedru ozemlja med Češko na severu, Istro na jugu, Furlanijo na zahodu in Panonijo na vzhodu.

* * *

Vse našete pojme bi bilo seveda mogoče opredeliti tudi povsem drugače in o vsaki možnosti se da napisati knjigo. Tako je moja opredelitev kulture le jedro 138 strani dolgega razčlenjevanja Leva S. Klejna. Za prikazano razumevanje pojmov sem se odločil zato, ker sicer dajejo neke meje razmišljanju, hkrati pa mu puščajo velik prostor brez vnaprejšnjih rešitev.

2. KAJ VSE NAM ARHEOLOGIJA LAHKO POVE?

Odkrito povedano, tega arheologi niti sami natančno ne vemo, saj se naše spoznavne meje neprestano širijo. Ker pa obstaja očitna želja po odgovoru, brez nje ne bi bilo mojega prispevka na tem mestu, bom podal kratko skico podobe, ki trenutno proseva skozi mrak časa. Bralca, ki si želi trdnih resnic, opozarjam, da bo razočaran.

2.1. *Kultura — etnos — jezik, troedina trojica?*

Velika večina dosedanjih arheoloških (pa tudi mnogih drugih) raziskav je hote ali nehote temeljila na naštetih troedinosti. Omogočalo jo je mnenje, da so vsi trije pojavi posledica istih sredobežnih sil in zato le trije obrazi istega, ki ga lahko odkrijemo, tudi če zagledamo le en obraz. Nevzdržnost te dogme je bila seveda že mnogokrat dokazana, a ker se vztrajno ponavlja, je ni odveč ponovno kritizirati s pomočjo jasnih primerov. Tako lahko različni narodi govorijo isti jezik: Srbi, Hrvati, Črnogorci, Muslimani, srbohrvaščino. Isti narod lahko govori različne jezike: Irci irščino in angleščino. Težko bi dokazali tudi trditev, da se kulturne meje v sedanji Evropi (kjer sploh še so) ujemajo z narodnostnimi mejami. V zgodnjem srednjem veku pa so prav Slovani lep primer neujemanja etnosa in kulture; v mnogoetnični Panoniji je vladala razmeroma enotna arheološka kultura, hkrati se še ni posrečilo opredeliti kulture, ki bi veljala za celotno staroslovansko ozemlje. Če a ni enako b in b ni enako c, potem je možnost, da je a enako c, majhna. To velja tudi za kulturo in jezik.

Ker bom v nadaljnjem govoril predvsem o kulturi, sem želel s pravkar povedanim pokazati, kako negotovo nam njene posamezne sestavine dokazujejo jezik in etnos.

2.2. *Ali so naši predniki v zgodnjem srednjem veku imeli svojo kulturo?*

S tem vprašanjem je mišljena tista kultura, ki bi bila lastna le njim ali pa vsaj značilna predvsem zanje.

Odgovarjanje na to vprašanje traja že stoletja, a dokazljivega odgovora še ni. Oblikovali so se pojmi karantanske, karantansko-ketlaške, ketlaške kulture, kulturnega kroga, kulturne skupine. Vsi pomenijo isto, kaj pa to je, še ni trdno določeno. Dosedanje raziskave so bile posvečene prvenstveno nakitu, še zlasti emajliranemu, delno pa tudi orožju. Kakšna je trenutna možnost poznavanja gradiva, naj osvetli naslednji podatek; na ozemlju, velikem približno 90 000 km² (Avstrija brez Severne Tirolske in Vorarlberga, Slovenija, Istra, vzhodna Furlanija) je iz literature znanih približno 1500 najdišč iz časa 7.—10./11. st., kar le težko presega 10 % domnevnega celotnega števila najdišč tega časa. Od tega je večjih, objavljenih najdišč le okrog 20, torej komaj dober promil vseh. Kolikšno vrednost ima posploševanje enega promila na celoto, ni potrebno posebej poudarjati.

Poleg tega je opredelitev kulture toliko bolj zanesljiva, kolikor več njenih sestavin smo upoštevali. Večina posameznih vrst nakita in orožja se pojavlja v širšem evropskem prostoru, lončenina, ki je najbolj množični preostanek, je še neproučena. Raziskanih naselbin je le nekaj, primerjalnih strukturnih analiz najdišč še ni. Če gledamo po posameznih sestavinah, naši predniki svoje kulture niso imeli. Hkrati pa lahko dopuščamo možnost, da so jo imeli, če bi na te sestavine hkratno pogledali kot na preplet in ga primerjali s sosednjimi. Vendar tak pogled doslej še ni bil izveden. Človeško in tehnično ga namreč omogoča šele računalniška obdelava podatkov.

2.3. Ali lahko arheologi za neko najdbo trdimo, da je npr. slovanska?

To mnogokrat trdimo. A te trditve so bolj intuitivne kot pa znanstvene. Da bi bile dokazljive, bi morali razrešiti vprašanje kulture in razmerja med kulturo in etnosom. To pa se nam doslej še ni posrečilo. Etnična pripadnost neke najdbe je trenutno odvisna od etnične jasnosti časa in prostora, ki mu pripada. Tako je predmet 8. st., ki je bil najden na Gorenjskem, mnogo bolj gotovo slovanski kot podoben predmet istega časa iz Istre. Če pa pomislimo na negroidni in mongoloidni okostji na zgodnjerednjeveškem grobišču Pristava pri Bledu, se nam tudi gorenjska slovanskost zazdi predvsem politična.

2.4. Naselitev Slovanov in razmerje do sosedov

Zaradi vsega doslej povedanega sta količina podatkov in verodostojnost razlage le majhni. Zanesljivo je le, da na skoraj vseh višinskih poznoantičnih postojankah preneha življenje najkasneje po drugi polovici 6. stoletja. Nekatere prekriva pepel, v njem pa tičijo trirobo puščične osti zmagovalcev. Da gre za čas in prostor avaroslovanskih vpadov nam nakazujejo pisani viri. Ostanke kakršnekoli poselitve v 7. st. so še tako redki, da so se tedaj očitno zgodile zelo temeljite spremembe starega. Arheološki sledovi se zgostijo šele v 8. in kasnejših stoletjih. Sledovi staroselcev so se ohranili v jugozahodni Panoniji, na zahodni meji Karantanije, možni pa bi bili tudi posamezni otoki na vmesnem ozemlju. Najnovejše razlage pisanih virov kažejo, da je bil med Bavarci in Karantanci v Alpah širok pas romanskih staroselcev.

Slovanski naseljenci niso prišli vsi hkrati in niso poselili celotnega ozemlja naenkrat. Trenutno se zdi, da so spodnjo dolino Soče, Vipavsko dolino in Istro poselili šele po 8. stoletju. V času 7. in 8. st. je na naše ozemlje prišlo več valov slovanskih naseljencev: eden ali dva s severa in eden ali dva z vzhoda.

Arheološko trenutno ni mogoče dokazati množične navzočnosti Avarov. Od 9. st. dalje bi nekatere naselbinske najdbe lahko razlagali s pristnostjo naseljencev z ozemlja zahodno in severozahodno od Karantanije.

2.5. Blejski kot — vzorčni košček našega ozemlja

Ko so Slovani prišli v Blejski kot, je tam še živelo nekaj staroselcev. Število prišlekov je bilo zelo verjetno majhno, le nekaj deset ljudi v okviru nekaj družin. Zdi se, da je šlo za skupino ljudi pod vodstvom enega moža, za staroslovansko župo s svojim županom. Plodne ravnice, ki so jih našli, so si razdelili tako, da je vsaka družina dobila ločeno dovolj zemlje za svoje polje. Verjetno so že ob prihodu poznali način nadveletnega kolobarjenja s praho. Ta jim je tudi omogočal zasebno lastnino polja, saj ga je obdelovala vsaka družina sama.

Lahkoto, s katero so se Slovani vkoreninili v novi domovini, gre pripisati tudi sožitju s staroselci, ki so jim predali izročilo svojega kraja od tvarnih do duhovnih dobrin.

Obilje za obdelavo primernih zemljišč je omogočalo naglo naraščanje števila prebivalstva. Nove družine so si delile staro polje in ob njem krčile novo. Kjer je bilo družin preveč, so se odseljevale, si osnovale vsaka svojo naselbino s svojim poljem in grobiščem.

Notranji ustroj družine je bil verjetno takle: glavar je bil oče, ob njem so bili žena in njuni otroci. Poleg tega je družina lahko obsegala še kakega odraslega, sorodnika ali hlapca.

V 8. st. je bil obljuden že ves Blejski kot. Zdi se, da je medtem prišlo do napredka v načinu obdelave polja: od nadveletnega do natriletnega kolobarjenja. Poslej se obdelovalni način stoletja ni več spreminjal. Boljša izkoriščenost njivskih površin je omogočila nadaljnje delitve posesti, večanje števila prebivalstva in družin. Kljub dodatnemu krčenju zemljišča so se njivske površine po družinah zmanjševale.

Čeprav so se tedanji Blejci ukvarjali predvsem s poljedelstvom, pa jim je bila vir preživljanja tudi živina. Pasli so jo v okolici svojih vasi, saj so bile te posejane še dovolj redko, da je bilo v vmesnem prostoru na pretek pašnikov. Dokler je v naselbini živela le ena družina, je bil ves okoliški prostor njen. Ko pa se je število družin po vaseh povečalo, je nastalo tudi vprašanje skupne izrabe nepoljskih gospodarskih površin. Kaj je bilo bolj samoumevno kot to, da je župan prevzel urejanje krajevnih sporov in zadev v svoje roke. Vojaško poveljstvo pa mu je pripadalo še iz obdobja naseljevanja. Župa se je torej teritorializirala, postala je upravno-pokrajinska enota. Župan je obdržal svoj vodstveni položaj. Konec 8. st. se je županova moč tudi vidno izrazila. Z vso svojo vasjo se je preselil na Blejski grad. V bistvu si je s tem brez velikih utrjevalnih del ustvaril gradišče. Morda je na selitev vplivala naraščajoča nevarnost vojne s Franki, verjetno pa je predvsem šlo za županovo željo povečati moč, vpliv in ugled.

Ker je bil prostor okrog starih vasi že precej izkoriščen, je približno v istem času nastala vrsta novih naselbin. Te so bile tako kot stare postavljene na robove ravnin poleg večjih še razpoložljivih površin dobro rodovitne njivske zemlje. V vsaki od novih naselbin je verjetno sprva živela le ena družina, ki si je osnovala tudi svoje grobišče. V naslednjem rodu so v novih naselbinah zaživele po dve in tri družine, ki so si razdelile staro polje in si zraven izkrčile še nekaj novega. S to širitvijo so bile prostorske možnosti v župi Bled že močno izčrpane, prebivalstvo pa je še vedno naraščalo. Kaj storiti?

Ker je bilo v veljavi že natriletno kolobarjenje, tedaj in še dolgo pozneje najnaprednejši način obdelovanja polja, pri tem niso bile mogoče nikakršne spremembe na bolje. Rešitve ni mogla dati živinoreja, ki je tedaj obstajala še v zelo preprosti obliki; živino so pasli v okolici vasi, težavno je bilo njeno prehranjevanje pozimi. Gojili so svinje, drobnico in govedo, ki je bilo, sodeč po najdbah kosti, šibko in slabo razvito. Širjenje polj se je zajedlo v pašnike. Tam, kjer je zanje najprej zmanjkalo prostora, so si morali poiskati bolj oddaljene pašnike. Naravni pašniki so se začenjali nad gozdno mejo. Najbližji tak vrh je bil Klek nad Pokljuko, ki je tako postal visokogorski pašnik. To pa je bilo le nadomestilo za izgubljene površine v dolini in ne razširitev obsega živinoreje. Pridelati več hrane za več ljudi se je dalo le še z drugačno organizacijo dela.

Dotlej je vsaka družina obdelovala svoje njive sama. To obdelovalno enoto imenujem staroslovenska kmetija. Odslej starih kmetij niso več delili, temveč so jih po dve ali tri družine obdelovale skupno, kar je omogočilo boljšo izkoriščenost zemljišča in lajšalo napore pri pridobivanju novin. Take razširjene obdelovalne enote imenujem staroslovenski dvori. Z njihovim oblikovanjem je bila v okviru posameznih vasi za dolgo dobo dosežena največja izkoriščenost zemljišča, z njo pa tudi največje število prebivalcev, ki se je tam še lahko preživelo.

Staroslovenski dvori po blejskih vaseh gotovo niso nastali hkrati. Je pa verjetno, da med njimi ni bilo velike časovne razlike. Za dvora v (Zgornjih) Bodešчах je bilo mogoče ugotoviti, da sta nastala v drugi polovici 9. stoletja. Težko je reči, ali je na nastanek staroslovenskih dvorov v župi Bled vplival zgled fevdalnih dvorov-pristav v frankovski državi. Če že je,

je le s svojo zunanjo obliko skupinskega izkoriščanja zemljišča, kajti notranja ureditev staroslovenskih dvorov je bila povsem samosvoja.

Družine, ki so sprva živele v njihovem okviru, so si bile v najožjem sorodstvu. Slo je za brate z ženami in otroki. Razvito pojmovanje osebne lastnine nad poljem, hierarhična ureditev družine in hkratna potreba po boljši izkoriščenosti zemlje s pomočjo skupinske obdelave so povzročili protislovno rešitev, po kateri je bil lastnik zemlje le eden od bratov, ostala dva sta na njej lahko samo delala in živela. Znano pa je, da so bili še do nedavna bratje in sestre gospodarja na kmetiji skoraj izenačeni z navadnimi hlapci. Družbena veljava brata, ki je bil lastnik, je bila neprimerno večja od veljave ostalih. V prvem rodu so bratske vezi še blažile družbeno neenakost, v poznejših pokolenjih pa tega ni bilo več, saj so krvne vezi z vsako poroko vse bolj slabile. Prav lahko si predstavljamo, da so bile te možne le stanu primerno, kar je družbeni prepad še poglobljalo. Tisti, ki niso bili lastniki zemlje, od katere so živeli, so tako sčasoma postali navadni podložniki brez možnosti odločanja in upravljanja. Sprva so morda še imeli določeno stopnjo osebne svobode, ki pa so jo vse bolj izgubljali. Družbena delitev na podložnike in lastnike zemljišč je postajala vse bolj izrazita.

Lastnike staroslovenskih dvorov imenujem dvorniki. Poleg dvornikov in njihovih podložnikov so v župi Bled še vedno obstajali svobodnjaki na staroslovenskih kmetijah. Krepitev moči dvornikov bi mogla oslabiti osrednjo oblast blejskega župana. Vendar je ta znal iz razmer svojega časa črpati nove sile. Če že komu, potem je bilo prav njemu najlažje, da se je v svoji vasi uveljavil kot edini lastnik njenega zemljišča. Ljudi, ki so na njej živeli, je spreminil v svoje podložnike. Že zaradi števila ljudi, ki jih je imel na voljo, je bil močnejši od ostalih blejskih dvornikov. Še od prej pa je imel v rokah vojaško poveljstvo in sodno oblast v župi. Njegovim težnjam po krepitvi je bilo v prid tudi prodirajoče krščanstvo z naukom, da je oblast od boga. S tem se je seveda izgubljala odgovornost župana komurkoli, ki je bil na družbeni lestvici pod njim.

Krščanstvo je v župo Bled pronicalo postopoma. Poganska grobišča ob vaseh so obstajala do sredine 10. stoletja. Vendar je opazna razlika med starejšimi in mlajšimi grobovi. V starejša so polagali pokojnike skupaj z njihovo nošo, poleg tega pa še posamezne pridatke, ki naj bi jim bili potrebni po smrti. V mlajših pa so pokopani ljudje le s svojo nošo, včasih celo brez. Pri starejših grobovih je opazna težnja po urejenem pokopavanju, najmlajši grobovi so neurejeni. Med najmlajšimi pokopi skoraj ni moških.

Najstarejša cerkev (Sv. Marije) v župi je bila postavljena v 9. st. na otoku sredi Blejskega jezera in je nadomestila poganski sveti prostor. Najkasneje v prvi polovici 10. st. je blejski župan postavil ob vznožju svojega gradišča cerkev Sv. Martina, ki je postala osrednja pokopališka cerkev.

V času naraščajoče moči posameznikov so si ti začeli prilaščati tudi posamezne dele dotlej skupnih zemljišč, predvsem travnike in vode. Prisvajanje zemljišč brez lastnika je imelo sicer le majhen obseg, vendar je verjetno, da blejski župan ob njem ni stal križemrok in si je vzel, kar je mogel.

Z madžarskimi vpadi se je meja nemške države pomaknila na Karavanke in kot ostali prostor južno od njih je tudi župa Bled živela neprekinjeno do vnovične nemške osvojitve teh krajev v tretji četrtini 10. stoletja. Ta je v Blejski kot prinesla korenite spremembe. Župa je bila obglavljena upravno, vojaško in gospodarsko. Iz ozemlja uničenih središčnih naselbin je bilo oblikovano kraljevo posestvo. Na županovem gradišču je zrasel grad, njegovo polje je bilo razdeljeno med njegove nekdanje hlapce, ki so sicer še ostali nesvobodni, a podrejeni le nemškemu kralju ali njegovemu

namestniku. Postali so lastniki vsak svoje kmetije, kar jih je gospodarsko povsem izenačilo s staroslovenskimi svobodnjaki. V zameno so pomagali pri utrjevanju in izvajanju kraljeve oblasti v župi. Iz preostalega dela polja je nova oblast oblikovala pristavo za svoje potrebe. Še naprej pa sta bili v uporabi obe stari cerkvi, le da sedaj v kraljevo korist. Ostali deli župe so ostali nedotaknjeni. Svobodnjaki in dvorniki so med 11. in 13. st. večinoma postali ministerijali, nekatere družine so izumrle, ostali so zdrsnili med navadne podložnike.

Staroslovenski dvori, ki so nastali zaradi boljše izkoriščenosti polja, so s poglobljanjem družbenega prepada med dvorniki in podložniki postajali neučinkoviti. Volje, pridelati več in bolje, pri podložnikih ni bilo. Po vzoru ministerijalskih dvorov, ki so nastajali v 11. st. v Blejskem kotu, so tudi staroslovenski dvorniki pričeli deliti zemljo med podložnike. Njihovi dvori so sicer še ostali posestne enote, obdelovalno pa so se že delili na posamezne kmetije. To se je zgodilo do konca 11. stoletja. Odslej je bila v Blejskem kotu v veljavi hubna razdelitev polja, ki torej ni bila posledica enkratne ureditve, temveč nasledek večstoletnega razvoja.

2.6. Sebenjski zaklad — podoba iz življenja na domačiji našega prednika

Podrobna obravnava Blejskega kota v zgodnjem srednjem veku je pokazala, da so bile v začetku 9. st. blejske vasi gospodarsko-posestno razdeljene med posamezne svobodnjake, ki so s svojimi ožjimi družinami živeli vsak na svoji staroslovenski kmetiji. Takih gospodarjev je bilo v vsaki vasi le malo, največ štirje, v najmlajše nastalih vaseh še manj. Enemu od teh svobodnjakov je pripadal sebenjski zaklad orodja in orožja, ki tako govori o življenju na njegovi staroslovenski kmetiji.

Preživljal se je s kmetijstvom. Imel je vsaj tri orala, s katerimi je lahko na različne načine obdeloval polje. Bila so prilagojena njegovim potrebam, da je lahko oral tako novoizkrčena zemljišča kot tudi stare obdelovalne površine. Za oranje le-teh je uporabljal tedaj najnaprednejši način oranja, oranje na kraje. Z rovnicco je dopolnjeval delo na njivah. Prav mogoče je z njo obdeloval tudi vinograd na prisojnem vznožju hriba Homa—Pršivca, ki stoji severno od vasi Zasip—Mužje. Pridelek so ženske njegove družine požele s srpi. Kosirji kažejo, da je kosil travnike in si tako preskrbel zimsko krmo za svojo živino. Dleto govori, da je svoje orodje sam vzdrževal. Skrbno je hranil neuporabne železne predmete, da bi jih lahko dal pozneje prekovati. Pri gradnji stavb je spajal posamezne dele z mozniki, za kar je imel lesna svedra. Pri izdelovanju usnjenih izdelkov si je pomagal s šilom.

V času vojne jo postal vojak. Imel je svojega konja, na katerem se je boril. Bil je oborožen vsaj z dvema kopjema, najverjetneje je imel še ščit in sekiro, če ne že meč. Oprema vojaka — konjenika ni bila poceni in samo z dohodki svoje staroslovenske kmetije bi si jo le težko privoščil. Verjetno se mi zdi, da si jo je pridobil na vojnem pohodu, kak predmet morda tudi kot dar. Tako bi bilo tudi razumljivo različno poreklo te opreme. Prav v času frankovsko-avarskih bojev, pri katerih so Frankom dejavno pomagali Slovani, je bilo dobrih priložnosti za vojni plen na pretek.

2.7. Duhovni svet — zmožnost arheološkega prepoznavanja

Ali lahko arheologija, katere spoznavni postopek se začinja pri tvarnih preostankih, sklepa tudi o duhovni plati človeka? Odgovor je, morda za nekatere nekoliko presenetljivo, pritrdilen. Iste predstave, ki so našle svoj

izraz v duhovni tvornosti, so si poiskale tudi snovni izraz: okras, oblika predmeta, oblika pokopa, razporeditev grobov, namestitvev grobišča, razporeditev naselij, pokopališč, njiv in poti. Tako je npr. mogoče vzporediti vsebinsko zgradbo ustnega sporočila z vsebinsko zgradbo najdišča ali predmeta. Pri tem se kaže zanimivo spoznanje; duhovni svet je najmanj občutljiv za časovne, zemljepisne in etnične spremembe, njegove korenine segajo mnogo tisočletij v preteklost. Bolj ko iščemo posebnosti slovanskega, germanskega, romanskega, keltskega verovanja, manj jih najdemo. Vedno jasneje se kaže skupno indoevropsko, včasih pa verjetno še starejše izročilo. In še ena ugotovitev; prav to je tisto področje, kjer je vez med preteklostjo in sedanostjo najmočnejša.

3. Ljudje in prostor

Nespremenljivost povezanosti ljudi z ozemljem, na katerem so živeli in živijo, je več kot očitna. Plodna zemljišča, vode, rudišča, večinoma tudi poti so iste, zato narekujejo enake ali podobne rešitve. Naselbine so v glavnem ves čas na istih mestih, enako je z gradišči in grobišči. Običajni so le majhni premiki znotraj istega poselitvenega prostora. Tudi duhovne povezave s prostorom se ohranjajo. Vse to je stalno, ne glede na ljudi, ki prihajajo in odhajajo, se rojevajo in umirajo. Na obravnavanem prostoru je vedno živel eden ali več posebnih etnosov, trenutno dva — Slovenci in Avstrijci. Zgodovinska nuja je, da bo tako tudi v prihodnje, ne glede na jezik in poimenovanje zanamcev.

Literatura

- S. Ciglenečki, Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru. — Dela 1. razr. SAZU 31, Ljubljana 1987.
- Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum. — *Nationes* 5, Sigmaringen 1985.
- J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo Kultur. — *Prähistorische Zeitschrift* 56/1, 1981, 3—168.
- J. Giesler, Zu einer Gruppe mittelalterlicher Emailscheibenfibeln. — *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6, 1978, 57—72.
- J. Giesler, Zur Archäologie des Ostalpenraumes von 8. bis 11. Jahrhundert. — *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10/1, 1980, 85—98.
- J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu. *Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*. — Dela 1. razr. SAZU 2, Ljubljana 1950.
- R. Katičič, Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen. — *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 34, 1988, 57—75.
- Lev S. Klejn, *Arheološka tipologija*. — Ljubljana 1988. (Originalni naslov: *Archaeological Typology*. — *BAR International Series* 153, Oxford 1982. — Prevod: Barbara Toman-Ravnik in Bojan Djurić.)
- T. Knific, Arheološki zemljevid Blejskega kota v zgodnjem srednjem veku. — *Kronika* 32, 1984, 99—110.
- P. Korošec, Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov. — Dela 1. razreda SAZU 22, Ljubljana 1979.
- L. Kovács, Über die Datierung der Grabfunde des 10. Jahrhunderts in Ungarn Anhand der Arbeit von J. Giesler: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. — *Acta archaeologica* 37, 1985, 207—222.
- B. Marušić, Starohrvatska nekropola u Žminju. — Posebno izdanje: »*Historia archaeologica*« 1, Pula 1987.
- A. Pleterski, Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri. — *Zgodovinski časopis* 43, 1989, 157—182.
- A. Pleterski, Sebenjski zaklad. — *Arheološki vestnik* 38, 1987, 237—330.
- A. Pleterski, Zupa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. — Dela 1. razr. SAZU 30, Ljubljana 1986.

D. Svoljšak, T. Knific, Vipavska dolina — zgodnj srednjeveška najdišča. — Situla 17, Ljubljana 1976.

E. Szameit, Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. — Archaeologia Austriaca 70/71, 1986—1987, 385—399, 155—172.

Abstract

THE QUESTION OF THE CULTURE OF OUR ANCESTORS IN THE EARLY MIDDLE AGES

Reflections on Archeology

In the introductory part the author ponders over the cognitive potentials of archeology, especially over the possibility of ethnically identifying finds. He concludes that archeologists have not even theoretically solved this problem. The large-scale, simultaneous processing of data by computers looks promising. Further on he points at the relatively motley population structure in the Eastern Alps region in the Early Middle Ages. He illustrates the conditions of life on the example of the Bled area and looks in detail at life on an estate through the window of the Sebenje treasure. He establishes that land ownership was defined, agriculture and military techniques well developed, while social divisions were growing. He concludes his reflections by stressing the interrelationship between man and his environment, which goes beyond time and ethnical affiliation at a particular point of time.

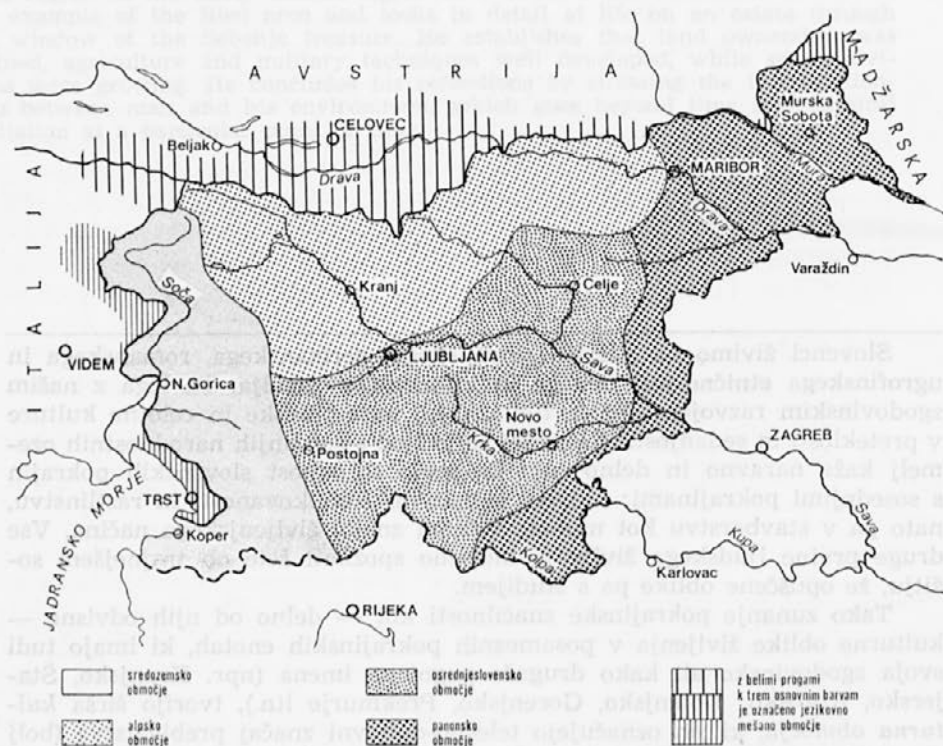
Prostorska in kulturno genetska povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo

Slovenci živimo na stičišču slovanskega, germanskega, romanskega in ugrofinskega etnično-jezikovnega in kulturnega ozemlja. Ta lega z našim zgodovinskim razvojem določa tudi značaj naše ljudske in celotne kulture v preteklosti in sedanjosti. Na zunaj že prihod s sosednjih narodnostnih ozemelj kaže naravno in delno tudi kulturno sorodnost slovenskih pokrajin s sosednjimi pokrajinami: najprej v naravni izoblikovanosti in rastlinstvu, nato pa v stavbarstvu kot najbolj vidnem znaku življenjskega načina. Vse druge prvine ljudskega življenja moremo spoznati šele ob trajnejšem sožitju, že opuščene oblike pa s študijem.

Tako zunanje pokrajinske značilnosti kot — delno od njih odvisne — kulturne oblike življenja v posameznih pokrajinskih enotah, ki imajo tudi svoja zgodovinsko ali kako drugače pogojena imena (npr. Kranjsko, Štajersko, Koroško; Dolenjsko, Gorenjsko, Prekmurje itn.), tvorijo širša *kulturna območja*, ki jih označujejo telesno-duhovni značaj prebivalstva (bolj v preteklosti kot sedanjosti), jezikovne značilnosti (narečja) in ves način ljudskega, do nedavnega predvsem kmečkega življenja s prvinami in oblikami, ki so last predvsem teh območij v širšem, mednarodnem obsegu. V vseh območjih pa najdemo — v različni množini — tudi kulturne prvine iz prvotne slovanske kulture.

Alpsko območje obsega velik del slovenskega ozemlja v Julijskih in Savinjskih Alpah ter v predalpskem svetu. Najpristnejši alpski pokrajini sta Gorenjsko in Koroško, del Posočja, v veliki meri pa so deležni alpskih kulturnih značilnosti Pohorje in Kozjak, Savinjska dolina z osrednjim Štajerskim, del Dolenjskega in nekoliko Slovenske gorice. V naselbinskem pogledu označujejo to območje samine in razkropljene vasi vsaj v nekaterih krajinah. Stavbarstvo pa pozna delno čisto leseno, delno pa v pritličju zidano in v nadstropju leseno, pa tudi zidano visoko hišo, pokrito večkrat s škod-

lami. To je navadno enoten stegnjen dom s stanovanjskimi in gospodarskimi prostori pod isto streho. Med gospodarskimi stavbami se je kozolec ali stog prav v alpskem svetu razvil v današnje različne oblike. Zidane kašče v nekaterih krajinah alpskega območja najdemo samo tod, ker so drugod lesene. V zvezi z gorskim pašništvom so leseni stanóvi, kočje, staje, svislji, seniki kot ohranjeni primeri prvotnega stavbarstva. Alpska značilnost so tudi planšarska naselja: pristáje in planine z vsemi oblikami gorskega gospodarstva — planovánja, s košnjo na nižjih senožetih, s pašo v raznih višinskih stopnjah, z mlekarstvom in sirarstvom s pripadajočim orodjem in napravami ter s pastirsko in sirarsko terminologijo, delno še predromanskega, delno romanskega in germanskega izvira. Alpska ovčjereja je bila v preteklosti podlaga domačega suknarstva, ki je preskrbovalo obleko tega območja. Poleg domačega sukna so bili zanjo značilni irhovina, škornji, cokle, kožuhi z všitimi okraski, pisani telovniki, kot najstarejše alpske prvine pa pastirski plašči iz ličja in trave.

Etnološka območja na Slovenskem.

V prehrani alpskega sveta so bili do pred kratkim pomembni doma pridelani mlečni izdelki (sir, skuta, maslo), med drugimi jedmi pa krofi, bobi, krljji, češpljeva kaša; kot okrasni in darilni predmet pa podobnjaki iz medenega testa (mali kruhek) itn.

Med stanovanjsko notranjo opremo so v alpskem območju doma poslikane skrinje, omare in postelje, rezljani stoli, mize z intarzijo. Tu se je v ljudski umetnosti uveljavilo slikanje nabožnih podob na steklo, v evropskem merilu enkratno poslikavanje panjskih kónčnic ali čelnic z najrazličnejšimi motivi. Krašenje uporabnih predmetov je značilno za rezljanje pres-

lic in koželji kot pripomočki pri predenju. Tudi stensko slikarstvo na čelnih straneh hiš in votivne slike ter podobe na hišah so doma v alpskem svetu.

V ljudskih šegah je alpskih prvin manj: to so predvsem trikráljevski koledniki z zvezdo (verjetno prineseni z avstrijskega ozemlja), bandirar pri svatbi in krancel-dečva v koroški svatbi, ziljsko štehanje in visoki rej prav tam; kult sv. Štefana z darovanjem votivnih konjičkov.

V duhovni kulturi nekatere ljudske pesmi in pripovedke pričajo o zvezdah z alpskimi Vlaha. V ljudski poeziji alpskega sveta so mnoge vasovavske in poskočne pesmi prevzete od sosednjih Avstrijcev in tudi poudarjeni čutni element v tukajšnji glasbi je alpska posebnost, ki nima domačega izvira.

Alpsko kulturno območje nas povezuje z mnogimi svojimi prviniami v sosednji Avstriji, delno pa tudi s staro Recijo na današnjem švicarskem ozemlju.

Sredozemsko območje zajema del Notranjskega, Kras s tržaško okolico, Goriško, Beneško Slovenijo. Z njim smo tako s pokrajinskimi značilnostmi kot z nekaterimi kulturnimi oblikami ljudskega življenja povezani z romanskim zahodom. Najvidnejši zunanji znak tega območja je visoka kamnita hiša s kamnoseškimi okrasi, krita s položno streho iz škrlj — kamnitih plošč kot prvotno kritino teh pokrajin, pozneje pa s korci-žlebaki. Značilnost starejših hiš je kavada-spahnjenca, v kateri je odprto ognjišče s kotlom, s kaminom. Stara oblika tukajšnjega stavbarstva so na Krasu okrogle kamnite hiške, pastirska zaklonišča.

V gospodarstvu je pomembno vinogradništvo s posebnimi oblikami, poljedelstvo v ogradah, gojenje oljk s staro obliko in romanskim imenom torklja za domači stisk (stiskalnica za olive). V živinoreji je značilna reja oslov kot tovarne živali, ribolov s pripravami in načini na morski obali, v preteklosti mnogo dróbnice in sredozemska oblika jarma za dvoje živali, obstoječ iz enega glavnega dela ter iz dveh kamb.

Med šegami je sredozemska prvina krašenje bivališč z zelenjem o božiču, novoletno-božično obdarovanje, verjetno tudi žganje čoka — panja o božiču. Poleg nekaj prvin v ženitovanjskih šegah se je do danes v severni Istri ohranilo »brško opasilo« — proščenje s plesom na vaškem trgu.

V ljudski umetnosti je kamnoseštvo na Krasu oblikovalo vodnjake z napisi in okraski, vhode na dvorišče — kalone z glavami na vrhu, križe, spomenike itd.

Iz sredozemske kulture je prevzelo naše ljudsko pesništvo številne motive že v stari dobi, npr. v Lepi Vidi, Mladi Zori, Zariki in Sončici, v pesmih o španskem kralju in (na)poljski (= španski) kraljici, o Kralju Matjažu itn. Vendar so se te pesmi v glavnem ohranile v alpskem in osrednjeslovenskem območju.

Osrednjeslovensko območje imenujemo vmesni prostor med ostalimi tremi območji in obsega jedro Dolenjskega, del Notranjskega, zahodno in južno Štajersko. V njem se stekajo prvine iz ostalih območij, zato njegovih mejá ne smemo označevati togo. Mogoče ga najbolj označuje več različic hiš, med katerimi veže nizka lesena hiša to območje na panonsko — vendar je razlika med hišami v enem in drugem občutna —, pa tudi na alpsko območje. Zidana vrhhlevna hiša je mogoče najbolj značilna za te pokrajine in ima vzporednico v nekaterih alpskih hišnih oblikah. Nizka zidana hiša pa je odraz gospodarskega stanja teh pokrajin.

V tem območju se je najbolj razvil dvojni kozolec (toplar). Leseni podi kot gospodarske stavbe in kašče ter hrami v vinogradih predstavljajo staro stavbarstvo osrednjih pokrajin. — Poljedelstvo in živinoreja sta tod v ravnotežju. Močno je razvito vinogradništvo, hmeljarstvo pa je doma v Sa-

vinjski dolini. Med prvotnimi oblikami pridobivanja surovin je bil pomemben poljški lov, ki je s svojimi ostanki ohranjen prav v teh pokrajinah.

V noši je bila uporaba doma izdelanega lanenega platna ponekod močna še pred stoletjem, sicer pa je bila noša zelo alpsko vplivana in ni ohranila starih tvarin ter oblik.

Stare slovanske prvine so ohranjene tudi v tem območju v oblikah in nazivih gospodarskega orodja — ime drevó, drvina za plug je ohranjeno prav tod. Nožna stopa za phanje nekaterih žitaric, žrmlje za mletje, metje žita, posebno prosa, z živino in z nogami »mencev«. V živinoreji je tu doma »slovanski jarem« — tele(n)ge, kakršnega poznajo tudi v panonskem območju. Tudi domača delavnost in obrti so poznale do zadnjega časa mnogo starih slovanskih prvin, tako v gojenju in predelovanju lanu in konoplje, v lončarstvu, ki še danes živi v nekaterih krajih (tudi povezava s panonskim območjem).

Med letnimi in življenjskimi šegami so bile do pred približno pol stoletja, ko so začeli industrializacijski vplivi odločilno razkrajati vaško kmečko skupnost, stare slovanske prvine tako žive kot v drugih območjih, predvsem v panonskem in alpskem. Kljub vedno večji prevladi novih oblik življenja pa so glavne stare šege z vsemi z njimi povezanimi verovanji še vedno žive. Navzlic temu, da osrednjeslovensko območje ni naravnost povezano s tujim etničnim svetom, ne moremo reči (kar se je dogajalo), da je to najbolj slovensko kulturno območje.

Panonsko območje obsega na skrajnem severu Slovenije Prekmurje, kjer prehaja v madžarski panonski pokrajini Őrség na severu in Hetés ter Göcsej na vzhodu; dalje Slovenske gorice z Murskim poljem, del Dravskega polja in Haloze, spodnje Posavje okoli Brežic in Belo krajino — s tema dvema krajinama se dotika hrvaškega panonskega ozemlja, kakor na severozahodu naše panonsko območje prehaja v Medmurje in Hrvatsko Zágorje z enakim kulturnim značajem.

Hiša tega območja je bila še pred desetletji zelo razširjena nizka lesena zgradba s slamnato streho, pa tudi ilovnata nabijanica (túčenca, blatnjáča). Na ravnini so tod največje obcestne vasi na Slovenskem. Ta lesena, pobeljena stavba, bodisi kot stegnjen dom ali v ključu, ima v glavnem enake oblike tudi v drugih slovanskih deželah. Ta niša s svojimi sestavinami in njihovimi nazivi je najbolj trdoživa prvina, ohranjena iz stare slovanske kulture. In prav panonsko območje kot obrobno ter politično in kulturno v Prekmurju še pred sedemdesetimi leti ločeno od slovenske narodne celote, je ohranilo največ starih skupnih slovanskih prvin tako v tvarni, kot v družbeni in duhovni kulturi.

V hišni opremi je tu ohranjeno ime stò za mizo. Danes bi sicer že težko našli nekoč tod razširjeno sedlasto skrinjo z geometričnimi okraski. Med gospodarskimi stavbami je tu doma kukuričnják za shranjevanje koruze, prvotno pleten iz šibja, novejši iz lat. Ponekod zase stoječi škegnji (skednji) iz brun za shranjevanje sena in slame, lesene kleti v vinogradih, ki so pomanjšane vaške hiše, so ostanki starih stavbarskih oblik. Dandanes so zidane hiše raznih oblik, ki odražajo različen čas nastanka, skoro docela nadomestile lesene stavbe.

Uporaba strojev v poljedelstvu je v zadnjih desetletjih nadomestila nekdanji način žetve z vezanjem snopov s povreslom, skladanje snopja v kopé, rázstavke in križe, metje žita v živino. V prometu je tu doma oblika »slovanskega« jarma za dve živali. — Nožne stope, žrmlje in ročni možnarji so v glavnem le še spomini.

Pač pa je v prehrani še udomačena uporaba doma pridelanega bučnega olja in uživanje ajdove kaše, poleg takih panonskih posebnosti, kot so

narezane kumarice ali fižol s kislim mlekom v poletnem času. Pred stoletjem in prej je sestavljalo jedilnik še mnogo preprostih starinskih jedil in so uporabljali stare oblike konserviranja ter shranjevanja živil (v dimu, v jamah).

Med hišnimi delavnostmi je v naših dneh prenehalo pridelovanje in predelovanje lanu ter konoplje s predenjem in tkanjem na krósnih, uporaba domačega platna za obleko pa je izumrla že prej. Najdemo le še lanene namizne prte (stóunice, stóunjeke) in brisače. Najbolj se je še ohranilo lončarstvo, v Prekmurju tudi izdelovanje temnosive (črne) posode, ki pa že opušča stare oblike in se podreja trgovskim naročilom s popačenimi oblikami.

Med ljudskimi življenjskimi šegami se v zadnjih desetletjih tudi naglo opuščajo stare sestavine, kot je bil nakolenček pri svatbi in ves obsežni svatbeni ceremonial, stoletja trdno ohranjan. Tudi z verovanji prežete navade ob rojstvu so že prešle v pozabo in ob smrti so ostala le še najnujnejša dejanja, ki ohranjajo staro izročilo, polno stoletnih navad.

Podobno je med letnimi šegami, kjer se je o božiču in Novem letu ohranilo nekaj starega izročila v prehrani ter kolédovanju. Najbolj trdoživ je v ljudskem življenju pust, ki prevzema nove burkaste oblike. Vzporedno s temi spremembami izginjajo tudi vérovanja, ki so bila jedro ljudskega zdravilstva; izginja ljudsko pripovedništvo, živi pa ljudska pesem, ki ima v tem območju svoje motivne posebnosti in abstraktni slog v napevih.

Vprašanje zase so prav v panonskem območju prvine madžarskega izvira, posebno v obmejnem prekmurskem ozemlju, od sukna sirine ter nekdanjih plaščev, katerih imena dolàma, bekeč, čoha danes niti niso več znana, do belokrajinske parte, raznih sestavin v prehrani in duhovni kulturi (glasba, ples).

Kajpada nas vežejo razen naštetih nekaterih primerov z vsemi evropskimi ljudstvi še mnogi drugi elementi in življenjske oblike, tudi iz novejših časov. Posebej pa nas vežejo s slovanskimi narodi načini življenja s predmeti, šegami, duhovnim izročilom, ki so skupnega pradaevnega slovanskega izvira.

Literatura

Nadrobneje sem obravnaval vprašanja o etnoloških območjih na Slovenskem v delih: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960; Der Aufbau der slowenischen Volkskultur, v: Zeitschrift für Ethnologie 77, 1952, 227—237; Struktura slovenske ljudske kulture. Razprave IV. SAZU, razred za filološke in literarne vede, Ljubljana, 1958, 5—35; Begegnung der alpinen, mediterranen und pannonschen Kulturzone in Slowenien, v: Werte und Funktionen der Traditionellen Kultur, Görz 1970, 87—90; Območja v slovenski ljudski kulturi, v: Slovenski jezik, literatura in kultura, Ljubljana 1974, 315—324.

Zusammenfassung

RÄUMLICHE UND KULTUR-GENETISCHE VERBUNDENHEIT DER SLOWENISCHEN VOLKSKULTUR MIT EUROPA

Unter Beachtung der landschaftlichen und sprachlichen Charakteristika einerseits und der kulturellen Lebensweise in einzelnen Landeseinheiten andererseits könnte man Slowenien in vier breitere Kulturgebiete einteilen.

Das Alpengebiet, dessen manche Kulturelemente uns mit dem benachbarten Österreich, wie auch mit dem alten Rhätien in der heutigen Schweiz verbinden umfaßt einen großen Teil des slowenischen Territoriums in den Julischen und Sanntaler Alpen/Savinjske Alpe (Oberkrain/Gorenjsko, Kärnten/

Koroško, einen Teil des Isonzo/Soča Tales) und der Voralpenwelt (Bacherngebirge/Pohorje, Kozjak, Sanntal/Savinja-Tal, Mittelsteiermark, einen Teil von Unterkrain/Dolenjsko und teilweise Windische Büchel/Slovenske gorice).

Das mediterrane Gebiet umfaßt einen Teil von Innerkrain/Notranjsko, den Karst mit der Triester Umgebung, das Görzerland/Goriško und den slowenischen Teil Friauls (Beneška Slovenija). Einige Kulturformen des Volkslebens verbinden uns mit dem romanischen Westen.

Das pannonische Gebiet schließt das Übermurgebiet/Prekmurje ein, wo es im Norden in die ungarischen Gebiete, im Osten hingegen in die Murinsel/Medmurje und ins Hrvatsko Zagorje übergeht. Weiter umfaßt dieses Gebiet die Windischen Büchel/Slovenske gorice mit dem Murfeld/Mursko polje, einen Teil des Draufeldes/Dravsko polje und die Kollos/Haloze, gegen Süden jedoch das untere Posavje in der Umgebung von Rann/Brežice und Weiskrain/Bela Krajina, wo es sich an das kroatische pannonische Gebiet anschließt.

Den Kern Unterkrains/Dolenjsko, einen Teil Innerkrains/Notranjsko, die West- und Südsteiermark zählen wir zum mittelslowenischen Gebiet. Seine Grenzen sind nicht streng vorgezeichnet, da die Kulturelemente aller Kulturgebiete ineinander fließen.

Bei den einzelnen Kulturbereichen sind jene Kulturelemente angeführt und kurz vorgestellt, die für einen Kulturbereich bezeichnend sind.

Prevod: Helena Ložar-Podlogar

H genezi kmečke hiše na Slovenskem

Geneza slovenske kmečke hiše še ni zadovoljivo osvetljena.¹ Kakorkoli se že lotevamo tega vprašanja, ni mogoče pri tem prezreti posebnega položaja, ki ga zavzema Slovenija v Srednji Evropi. Leži na kulturnem in zemljepisnem stičišču med Jadranom, Dinarskim krasom, Alpami in Panonsko nižino. Zemljepisna lega je že v prazgodovini odločilno oblikovala kulturno krajino,² v kateri srečujemo danes regionalno občuteno arhitekturo, ki preseneča z bogato stavbno dediščino.³ V stoletjih so se na Slovenskem izoblikovala kar štiri glavna kulturna območja: sredozemsko, alpsko, osrednje-slovensko in panonsko. Njihov nastanek je pogojeval geografski položaj, ki je posamične pokrajine ločil in jih oblikoval v zaokrožene celote, te pa je povezovala skupna zgodovinska pot.⁴

¹ Doselej najbolj temeljit zgodovinski pregled o kmečki hiši na Slovenskem je izšel v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev leta 1970. — S. Vilfan, Kmečka hiša, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, 559—595.

² J. Šašel, Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, v: Kronika 26, 1978, 61—68.

³ M. Murko, Hiša Slovencev, v: Izbrano delo Matije Murka, Ljubljana 1962, 255—274; S. Vurnik, Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp (Donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi), v: Etnolog IV, 1, 1930, 30—87; A. Melik, Kmetška domačija, v: Slovenija. Geografski oris I, 2. zvezek, Ljubljana 1936, 555—598; R. Ložar, Kmečki dom in kmečka hiša, v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, 62—98; M. Mušič, Obnova slovenske vasi, Celje 1947, 23—74; V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, 108—135; L. Galluzzo, Analiza in razvoj naselitvenih in stanovanjskih tipov tržaškega Krasa, v: Kamnitna hiša. Tipi in oblike, Trst, 1984; I. Sedej, Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985; P. Fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986; isti, Arhitektura Zilje, Roža, Podjune, Celovec 1989; T. Cevc-I. Primožič, Kmečke hiše v Karavankah, Ljubljana 1989.

⁴ V. Novak, Struktura slovenske ljudske kulture, v: Razprave razreda (II.) za filološke in literarne vede, 4, Ljubljana 1958, 3—32.

Kdaj in kako so se oblikovala območja na Slovenskem, strukturalna analiza ni odgovorila. Opozorila pa je na avtohtone sestavine v ljudski kulturi Slovenije.⁵ Ker se je ohranilo le malo arheoloških ostalin iz zgodnjega srednjega veka, poskuša etnološka stroka ugotoviti razvoj kmečke hiše z analizo strukture gradnje in prostorov stavb.⁶ Pri tem upošteva tudi zgodovinske okoliščine, ki so slovensko etnično ozemlje že nekaj stoletij po naselitvi na vzhodnoalpsko območje navezale na razvoj v zahodni Evropi v okviru frankovskega kraljestva, nemškega cesarstva in poznejše avstroogrške monarhije vse do leta 1918.⁷

Zgodovinska podoba hiše na Slovenskem razkriva, da v celoti ni pripadala nobeni velikih evropskih kultur, je pa njihov del, čeprav samostojna prvina, zrasla iz razmer regionalnega okolja in večtisočletnega kultiviranja ozemlja. Človek, ki je gradil to hišo, je bil ustvarjal in odprt za svet okrog sebe. Slovenska kmečka hiša v razvoju ni niti prehitela niti preveč zaostajala.

Dandanes ponuja kulturna krajina v Sloveniji komaj še razpoznavno podobo nekdanje mnogo bolj uglašene celote, ker se je tradicionalno gradjena hiša umaknila v odmaknjene zaselke, stran od poti. Na njeno mesto je stopila arhitektura 19. in 20. stoletja z vplivi predmestne arhitekture. Ta se že nekaj desetletij ne ozira niti po razpoložljivem naravnem gradivu niti po izkušnjah domačega stavbnega izročila.

STAROSELSKA RURALNA IN ZGODNJSREDNJEVEŠKA SLOVENSKA HIŠA (6.—11. STOL.).

Eno temeljnih vprašanj, ki si ga moramo postaviti, je: Ali so slovanski predniki Slovencev po prihodu v alpski svet v 6. stoletju postavljali bivališča po stavbnem izročilu, ki so ga prinesli s seboj, ali pa so se naslonili na izročilo romaniziranih staroselcev, ki so jih imenovali Vlahi? Ker stavbne dediščine tukajšnjih Slovanov ne poznamo, se moramo vprašati, ali so Slovani prevzeli od staroselcev njihove načine gradnje stavb? — Odgovor na to vprašanje bi terjal poznavanje stavbne dediščine staroselcev, »na katero so se v precejšnji meri naslonili Slovani, kot kažejo mnogi momenti«. Na domnevne ostanke staroselskega stavbarstva opozarja elementarno stavbarstvo pastirskih, drvarskih in oglarskih koč in zavetišč na Slovenskem.⁸

Kaj lahko pove naselitvena zgodovina o prvih stikih slovanskih naseljencev s staroselci? Najstarejši naselitveni tokovi od druge polovice 6. stoletja dalje so se usmerjali na zemljišča, primerna za poljedelstvo in ki so jih kultivirali že staroselci. Nanje spominjajo krajevna imena, imena večjih voda in tudi arheološki ostanki.¹⁰ Za razmišljanja o stavbni kontinuiteti na slovanskih tleh so najmikavnejša arheološka spoznanja, ki omejnajo staroselske in zgodnjeloslovske naselbine in stavbe v njih. Te nakazujejo nekaj možnosti za sklepanje o kontinuiteti načinov gradnje stavb.

Najbolj oprijemljivo je izpričana stavbna kontinuiteta na primorskem ozemlju (obalni pas Jadrana in kraško ozemlje), kjer so v pozni antiki gra-

⁵ I sti, prav tam.

⁶ K. Bedal, *Gefüge und Struktur. Zu Standort und Arbeitsweise volkskundlicher Hausforschung*, v: *Zeitschrift für Volkskunde* 72, 1976, 161—177.

⁷ M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja*, Ljubljana 1955;

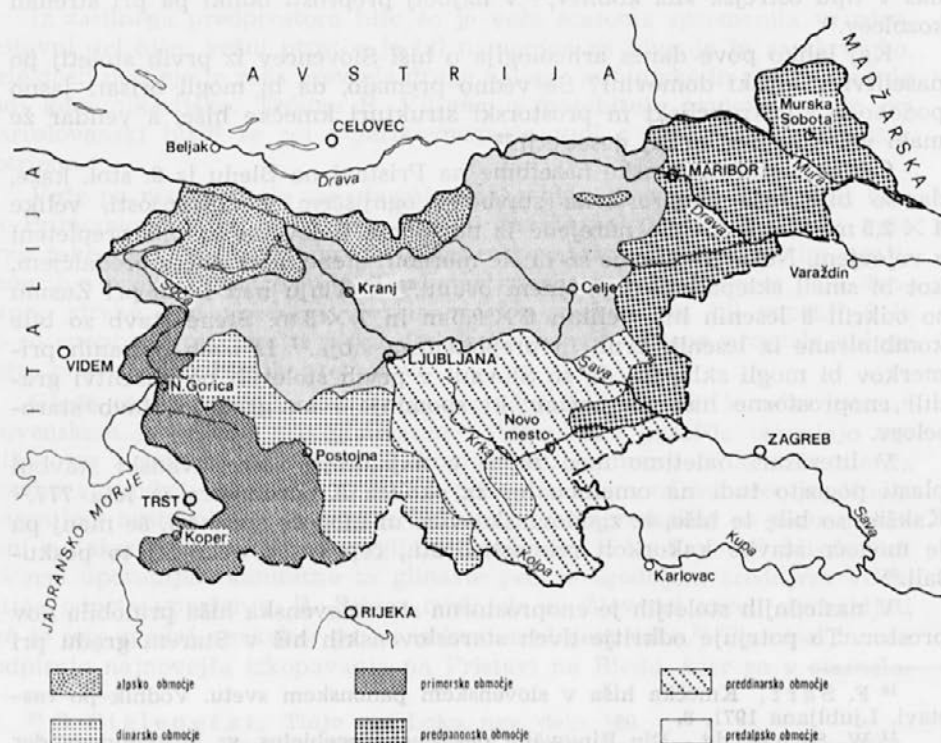
⁸ S. Ciglencečki, *Staroslovske naselbine*, v: AV 32, 1981, 592.

⁹ T. Cevc, *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris*, Ljubljana 1984.

¹⁰ B. Grafenauer, *Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, v: AV 21—22, 1970—1971, 17—31.

dili lesene, predvsem pa zidali kamnite stavbe z malto in ilovico, pa tudi na suho, brez veziva.¹¹ Na zidanje s suhim zidom spominjajo današnje kraške »hiške«, sezidane na suho na okroglem tlorisu v obliki psevdokupole. V hiškah so se zadrževali pastirji v dežju ali ob sončni pripeki.¹²

Drugod na Slovenskem so v pozni antiki prav tako gradili poleg zidanih tudi lesene stavbe. Način gradnje lesenih stavb je bil povezan z razpoložljivostjo lesa; kjer so prevladovali listnati gozdovi, so gradili hiše s predalčno konstrukcijo sten (nem. Pfostenbau, Ständerbau) (sl. 1). Prostor med koli ali sohami so zapolnili bodisi s prepletom vej in steno premazali z ilovico, ali pa so prostor med sohami zapolnili s tesanimi plohi (nem. Ständerbohlenbau). Oba načina gradnje sten sta izpričana pri nas že v prazgodovini. O tem lahko sklepamo iz opisa lončene hišne žare iz okolice Trebnjega¹³ in ostankov lesenih hiš iz Svete Lucije v Soški dolini.¹⁴ Na panonskem ozemlju (v Prekmurju) so bile narejene stene tudi iz ilovice;¹⁵ ta tehnika se je

Sl. 1: Slovenska rastlinska — zemljepisna območja. Na alpskem prevladujejo pretežno igličasti, povsod drugod mešani listnati gozdovi. Presenetljivo je, da je zemljepisna razdelitev rastlinskih območij podobna razporeditvi etnoloških in zemljepisnih območij na Slovenskem. Risala M. Rupert po predlogi M. Wrabra, M. Zupančiča in L. Marinčka.

¹¹ R. Cunja, Izkopavanja na vrtu kapucinskega samostana, v: Koper med Rimom in Benetkami, Ljubljana 1989, 4.

¹² T. Cevc, Arhitekturno izročilo, 192—193.

¹³ P. Petru, Vprašanje izvira predalčne stene, v: SE 16—17, 1963—1964, 277—289.

¹⁴ D. Svobljšek, The prehistoric settlement at Most na Soči, v: Arheologija Jugoslavica 17, Beograd 1979.

¹⁵ J. Barabás-N. Gilyén, Magyar népi építészet, Budapest 1987, 59—62.

ohranila do začetka našega stoletja.¹⁶ Arheološko gradivo za sedaj ne prinaša dokazov, da bi na slovenskem etničnem ozemlju v pozni antiki ali v prvih stoletjih po prihodu Slovanov gradili stene lesenih hiš z vodoravno zloženimi bruni, ki bi bila v vogalih vezana navzkriž (nem. Blockbau). Ta stari način gradnje, ki pa je mlajši od predalčne gradnje, je v zvezi z izkoriščenjem lesa iglavcev, katerih ravna debla so kar spodbujala zlaganje brun drugo vrh drugega. Pričakovati bi smeli, da se je gradnja brunastih stavb uveljavila na ožjem alpskem ozemlju na Gorenjskem, v Ziljski dolini in v Rožu ter v delu Štajerske. Vendar pa tod ni zanesljivih arheološko podprtih dokazov o brunastih stavbah.¹⁷

O velikosti in obliki stavb priča *tloris*. Hiše staroselcev so bile vkopane v zemljo (zemljanke) ali pa so stale samostojno. Samostojne stavbe so bile eno ali dvoprostorne, z odprtim ognjiščem v enem od prostorov.¹⁸ Ne vemo, kakšna je bila *streja*; morda so bile strehe dvokapnice in so jih nosile sohe in slemenska lega. V nemški literaturi so takšne strehe poimenovali »Säulenpfettendächer«.¹⁹ V razvitejši obliki se je ohranilo tako ostrejšje pri nas v tipu ostrejša »na kobile«,²⁰ v najbolj preprosti obliki pa pri strehah kozolcev.²¹

Kaj lahko pove danes arheologija o hiši Slovencev iz prvih stoletij po naselitvi v alpski domovini? Se vedno premalo, da bi mogli orisati jasno podobo o konstrukcijski in prostorski strukturi kmečke hiše, a vendar že malo več kot pred nekaj desetletji.²²

Odkritje staroslovanske naselbine na Pristavi na Bledu iz 9. stol. kaže, da so bile hiše *enoprostorne* stavbe z ognjiščem v notranjosti, velike 4 × 2,5 m. Stene so bile narejene iz navpičnih kolov, ki so bili prepleteni z vejevjem. Nekatero stavbo so imele morebiti stene, narejene s predalčjem, kot bi smeli sklepati po temeljnem brunu.²³ V Tinju nad Loko pri Žusmu so odkrili 8 lesenih hiš, velikih 6 × 2,5 m in 7 × 3 m. Stene stavb so bile kombinirane iz lesenih brun in prepletene šibja.²⁴ Iz obeh opisanih primerkov bi mogli sklepati, da so Slovani v prvih stoletjih po naselitvi gradili enoprostorne hiše na načine, ki spominjajo na gradnjo stavb staroselcev.

V literaturi naletimo med zapisi o najstarejši staroslovanski stavbni plasti pogosto tudi na omembo hiš iz okolice Kremsmüstra iz leta 777.²⁵ Kakšne so bile te hiše, iz zgodovinske vira ni mogoče spoznati, še manj pa je mogoče stavbe kakorkoli rekonstruirati., čeprav so nekateri to poskušali.²⁶

V naslednjih stoletjih je enoprostorna staroslovanska hiša pridobila nov prostor. To potrjuje odkritje dveh staroslovenskih hiš v Starem gradu pri

¹⁶ F. Šarf, Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu. Vodnik po razstavi, Ljubljana 1971, 8.

¹⁷ W. Schmidt, Die Ringwälle des Bacherengebietes, v: Mitteilungen der prahistorischen Kommission, Wien 1915, I. Bd. N. 3, 248.

¹⁸ S. Ciglencečki, Tinje nad Loko pri Žusmu in problem raziskovanja slovenskih naselbin v Sloveniji, v: AV 33, 1982, 179—187.

¹⁹ O. Moser, Das Pfettenstuhldach. Eine Dachbauweise im östlichen alpinen Übergangsbereich, Wien 1976, slika 4.

²⁰ T. Cevc, Motivna podoba iz začetka 19. stoletja in njena pričevalnost za stavbno zgodovino, v: Traditiones 13, 1984, 87—98.

²¹ F. Baš, Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem, v: Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984, 16.

²² B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 455—456.

²³ S. Ciglencečki, Tinje nad Loko, nav. delo, 180—181.

²⁴ Isti, prav tam.

²⁵ R. Ložar, navedeno delo, str. 63.

²⁶ Prim. P. Fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, sliki 50, 51.

Celju iz 10.—12. stoletja. Ena teh stavb je imela dva prostora, ki ju je med seboj ločila stena, postavljena iz vrste kolov. Stene so bile najbrž iz prepletenege vejevja. V enem prostoru je stalo ognjišče.²⁷ Izpričana dvoprostorna hiša iz 12. stoletja kaže, da je bilo slovensko ozemlje v stavbnem razvoju hiše vključeno v srednjeevropski okvir. Tu je stavbni razvoj temeljil na hiši s predprostorom.²⁸

Za razmišljanja o razvoju kmečke hiše na Slovenskem se zdi potrebno nadrobneje utemeljiti pomen drugega hišnega prostora, ki ga je dobila hiša in bi ga morda smeli imenovati *veža*.

Vir iz leta 1280 omenja »vežo« na južnoslovanskem ozemlju kot »cella penaria«, torej kot shrambo.²⁹ Najnovejše raziskave besede kažejo, da ima »veža« še predindoevropsko osnovo in je slovanski leksem s prvotnim pomenom »predprostor«. Etimologija kaže, da je bila prvotna veža predprostor, ki je bil na prostem, na svetlem, odkoder je bilo mogoče vstopiti v temni prostor zemljanke. Besedo »veža« v pomenu »predprostor« je pri drugih Slovanih izpodrinila beseda »sen«. ³¹

Iz zasilnega predprostora hiše se je veža sčasoma spremenila v trden, sestavni del hiše; vežni prostor je bil namenjen za bivanje in za shrambo. Šele dosti pozneje je veža prevzela druge naloge: kuhinjsko in prav nazadnje tudi komunikacijsko. Trditev S. Vilfana o morebitnih zametkih veže pri staroslovanski hiši³² se zdi z jezikovnega in tudi z arheološkega gledišča potrjena.

Veže pa niso poznale vse staroslovenske hiše. Pogrešale so jo npr. hiše na Primorskem, kjer je potekal stavbni razvoj po drugačnih poteh; veže prav tako niso imele prvotne *dimnice*, enoprostorne hiše z odprtim ognjiščem in s pečjo. Dimnice so imele »lopo« (morda na podaljšanem delu dvo-kapne strehe nad vhodom). Pokrit prostor spočetka ni bil zaprt.³³ Šele ko so enoprostorni dimnici začeli dodajati prostore, je lopa prevzela naloge veže, povezovalke hišnih prostorov.

Glede razvoja *kurišnega jedra* v zgodnjersrednjeveški kmečki hiši na Slovenskem je položaj precej nejasen.³⁴ Arheološka poročila omenjajo ognjišča, ne zveemo pa kaj več o njihovi višini, še manj, če so bile morda odkrite v stavbah tudi peči. O izviru peči poznamo različne teorije. Mnogi povezujejo nastanek peči z rimsko kulturo,^{34a} toda vsekakor so poznali Slovani v Zakarpatju kamnitno in glinasto peč vsaj v 4.—5. stol.³⁵ Ali so tudi pri nas uporabljali kamnitne in glinaste peči v zgodnjem srednjem veku, ostaja odprto vprašanje. B. Schier misli, da so Slovenci začeli uporabljati peč že zelo zgodaj, vsekakor pa v visokem srednjem veku.³⁶ To misel morda podpirajo najnovejša izkopavanja na Pristavi na Bledu, kjer so v staroslo-

²⁷ S. Ciglenečki, Tinje nad Loko, nav. delo, 180.

²⁸ B. Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, 2. Auflage, Göttingen 1966, 137 sl.

²⁹ T. Cevc, Odprta vprašanja stavbnega razvoja bohinske kmečke hiše, v: Bohinjski zbornik, Radovljica 1987, opomba 11.

³⁰ S. Ondruš, Die Behausungen der alten Slawen im Lichte der Linguistik, v: Ethnologia Slavica, 7, 1975, 75—77.

³¹ Isti, prav tam.

³² S. Vilfan, Kmečka hiša, 580.

³³ H. Dittmaier, Die Läufe, Eine sach- und bedeutungskundliche Untersuchung, v: Zeitschrift für Volkskunde, 53, 1956/1957, 260—296.

³⁴ S. Vilfan, Kmečka hiša, 575.

^{34a} B. Schier, Hauslandschaften, 163—164.

³⁵ J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 162—165; Laszlo Dam, Zur Frage der Genese des ungarischen Hauses, v: Eth. et Folklor. Carpatica I, 1979, 94.

³⁶ B. Schier, Hauslandschaften, 176.

Sl. 2: Podkvasto ognjišče (kamnita peč?) v vogalu hiše na Pristavi pod blejskim gradom iz zgodnjega srednjega veka (8.—10. stol.). Foto: T. Knific.

venski hiši odkrili ognjišče podkvaste oblike, kar je bila morda peč,³⁷ (sl. 2), tako kot tudi kamnita ognjišča na Ptujskem gradu.^{37a}

Od kamnitih ali glinastih peči se ločijo *lončene (kahlaste) peči*, ki so bile namenjene v prvi vrsti za ogrevanje prostora. Takšne najstarejše peči so bile obložene z glinastimi lonci. Zaradi povečane grelne površine in akumulirane toplote so se takšne peči hitro uveljavile v bivalnih prostorih.

³⁷ Zahvaljujem se arheologoma dr. A. Pleterskemu in dr. T. Knificu za neobjavljene podatke o izkopanem ognjišču na Pristavi. — Podkvasto ognjišče je morda kamnita peč, podobna peči iz Varpolata v okolici Blatnega jezera na Madžarskem iz 10. stol. Prim. Laszlo Dam, Zur Frage der Genese des ungarischen Hauses, v: *Ethnographica et Folkloristica Carpatica*, I, 1979, 89.

^{37a} Dr. T. Knific, misli, da bi bila lahko odkrita staroslovanska ognjišča na Ptujskem gradu kamnitne peči. Prim. J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1950, 215—223.

Kurili so jih od zadaj (nem. Hinterladeröfen), v nasprotju s starejšimi, kamnitimi pečmi, ki so jih kurili od spredaj (nem. Vordeladeröfen), v prostoru, kjer so stale. Vzniknile naj bi bile kahlaste peči v severni Italiji, odkoder naj bi se kot inovacija počasi razširile po vsej Evropi.³⁸ S preprostimi lončenimi pečmi naj bi ogrevali prostore najprej v Srednji Evropi po samostanih in gradovih že od 9. stoletja naprej, pozneje pa tudi v meščanskih hišah.³⁹ V kmečki hiši se je začela uveljavljati lončena peč v Srednji Evropi od 15. stoletja dalje. J. Hösl misli, da se je kmečka lončena peč ustalila v hiši v Švici v 15. stoletju z gospodarsko in politično osvoboditvijo kmeta.⁴⁰ Na Tirolskem omenjajo najstarejše lončene peči iz druge polovice 16. stol.⁴¹ Pri nas so poznali lončeno peč zagotovo že v začetku 16. stoletja;⁴⁰ na Koroškem omenjajo zgodovinski viri peči v zgornji Ziljski dolini iz leta 1400.⁴³

Ta skok v stran je bil potreben, da bi nadrobneje osvetlili pomen peči pri oblikovanju tlorisa hiše. Ugotovili smo, da je imela kmečka hiša na Slovenskem v času od 10. do 12. stol. vsaj dva prostora, ponekod, na primer v Primorju in na panonskem ozemlju pa domnevno le po enega, bivalnega. Posebnost razvoja hiše pri Slovencih se kaže v tem, da so hiši *prostore dodajali*, na kar je opozorila tudi arheologinja P. Korošec v analizi kulture zgodnjerednjeveških karantanskih Slovencev.⁴⁴ Mogoče je sicer ponekod na Slovenskem potekal razvoj tudi drugače, s predelitvijo prostorov, kar je značilno za razvoj hiše v zahodni Evropi.⁴⁵ Pri nas je bilo takšen razvoj mogoče ugotoviti le pri razvoju pastirske »bajte« na Ukovskih planinah.⁴⁶

Na razvoj kmečke hiše v času od 10. do 13. stoletja naj bi odločilno vplivala *notranja kolonizacija* slovenskega ozemlja, ko so se začeli doseljevati k nam (nemški) priseljenci iz Koroške, Bavarske in Pustertala.⁴⁷ Vpliv nemških priseljencev na razvoj hiše na Slovenskem ni zadosti osvetljen. Vsekakor pa se mi ne zdi sprejemljiva misel, da naj bi »kolonisti razširjali tip hiše s črno kuhinjo«. ⁴⁸ Nastanek črne kuhinje je namreč povezan z vpeljavo lončene peči v kmečki hiši, ki pa se v času prve notranje kolonizacije na Slovenskem še ni uveljavila. Nadrobneje je poskušal opisati kolonizacijsko hišo P. Fister, ki jo je celo upodobil kot leseno brunasto stavbo z osrednjo vežo, z bivalnim prostorom na eni strani in s hlevom na drugi strani.⁴⁹

Glede konstrukcije stavbe je Fistrovi upodobitvi kolonizacijske hiše mogoče oporekati toliko, da v tistem času arheološko brunaste hiše niso izpričane, čeprav bi bilo mogoče, da so tedaj gradili poleg predalčnih tudi brunaste stavbe, zlasti na Gorenjskem, v Ziljski dolini ter v Rožu na Koroškem. Bolj sporna je Fistrova misel, češ da so imele kolonizacijske hiše

³⁸ G. Ränk, Die Bauernhausformen im baltischen Raum, Würzburg, 1962, 82.

³⁹ R. Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz, Erlenbach-Zürich und Stuttgart 1959, 127—128.

⁴⁰ J. Hösl, Die Bauernhäuser des Kantons Glarus, Basel 1983, 120—121.

⁴¹ F. Blümel, Südtiroler Öfen, v: Der Schlern, 37, 1963, zv. 2—3, 47—50.

⁴² Prim. T. Cevc, I. Primožič, Kmečke hiše v Karavankah, Ljubljana 1989, 172—176.

⁴³ O. Moser, Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten, Klagenfurt 1974, 83.

⁴⁴ P. Korošec, Zgodnjerednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Dela SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 22/1, Ljubljana 1979, 268.

⁴⁵ B. Schier, Hauslandschaften, 135.

⁴⁶ T. Cevc, Arhitekturno izročilo, 228—230.

⁴⁷ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1933, 141—150.

⁴⁸ S. Vilfan, Kmečka hiša, 582.

⁴⁹ P. Fister, Umetnost stavbarstva, str. 68, slika 68.

dve ognjišči: eno v bivalnem prostoru, drugo v veži. Misel o dveh ognjiščih v dvoprostorni hiši se je pokazala K. *Rhammu nesmiselna*.⁵⁰ Zavrnil jo je tudi R. *Ložar*, ko je kritično ocenil Meringerjevo in Murkovo misel o dveh kuriščih v dvoprostorni kmečki hiši.⁵¹ O možnosti, da bi bil hlev dostopen iz veže, lahko rečem, da je takšna prostorska zveza izpričana le pri kmečki hiši v Selški dolini po 17. stol., nasploh pa se na Slovenskem ni uveljavila hiša tipa »Wohnstallhaus«, ki prevladuje na Tirolskem, v delu Bavarske in tudi v vzhodni Švici.⁵² Pričakovali bi, da bi utegnili biti vsaj kočevska nemška hiša podobna namišljeni kolonizacijski hiši, v resnici pa je tridelna stavba z vežo (Haus), »hišo (Stube) in kamro (Hinter Stübl) podobna torej belokranjski hiši.⁵³

KMEČKA HIŠA V POZNEM SREDNJEM IN NOVEM VEKU (OD 15.—19. STOL.)

V času od 13.—15. stoletja, ko je fevdalizem v Evropi doživljal enega svojih vrhov, se je položaj kmeta na Slovenskem izboljšal: odvisnost od zemljiškega gospoda se je zrahljala, kmetu ni bilo treba več tako pogosto na tlako na gosposki dvor, plačeval je davke v denarju ali v blagu. Zemljiški gospod je podpiral gospodarsko in družbeno osamosvajanje kmeta, saj si je od tega obetal dobiček.⁵⁴ Ugodnejši življenjski položaj kmeta se je odražal tudi v razvoju kmečke hiše: povečale so se potrebe po novih bivalnih in gospodarskih prostorih in trdnjših stavbah, po izboljšani opremljenosti in lepšem videzu hiše. V alpskih deželah se je v času od 15.—16. stol. že dodobra uveljavila gradnja hiš s kombinacijo kamna in lesa,⁵⁵ v Soški dolini so po 16. stol. začeli opuščati gradnjo lesenih hiš in začeli zidati kamnitne.⁵⁶

Sklepati je mogoče, da je kmečka hiša na večjem delu slovenskega etničnega ozemlja najpozneje v 13. stoletju dobila nov prostor — shrambo, na Gorenjskem imenovano »kimnata« ali »čumnata«, v Prekmurju in tudi na Dolenjskem in v Beli krajini pa »klet«. S tem se je hišni tloris spremenil v simetričnega z osrednjo vežo in bivalnim prostorom na eni in s kletjo na drugi strani. Vhod v hišo so tedaj prestavili s čelne na podolžno stran (ponekod je bil tam morebiti že prej), sleme hiše je bilo postavljeno v podolžno smer. Takšen razvoj izpričujejo hiše tudi v vzhodni in severni Evropi.⁵⁷

Izboljšave kmečke hiše ob koncu srednjega veka so se dotaknile tako gradnje kot tudi tlorisa in opreme prostorov. Globoko je posegla v življenje kmečke hiše vpeljava »črne kuhinje« in obogatitev bivalnega prostora s kahlasto pečjo in profiliranim lesenim stropom, podobnim lesenim stropom v grajskih in meščanskih sobah.⁵⁸

Kako je prišlo do kulturno razvitejše oblike kmečke hiše, ne vemo natančno, ker niso na voljo zanesljivo izpričana poročila o kmečki hiši 14. in 15.

⁵⁰ K. Rhamm, *Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slavischen Waldgebiet*, I, Braunschweig 1908, 858.

⁵¹ R. Ložar, *Kmečki dom in kmečka hiša*, 87.

⁵² B. Schier, *Hauslandschaften*, 135.

⁵³ M. Kundegraber, *Die Frage einer »Gottscher Rauchstube«*, v: *Heimat als Erbe und Auftrag. Festschrift für Kurt Conrad*, Salzburg 1984, 328—342.

⁵⁴ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, 187—220.

⁵⁵ M. Rudolph-Greiffenberg, *Kastelruther Bauernhöfe*, v: *Der Schlern*, 60, 1986, H. 5/6, 355—376.

⁵⁶ M. Matičetov, *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev*, v: *SE* 1, 1948, 9—20.

⁵⁷ B. Schier, *Hauslandschaften*, 145; Laszlo Dam, *Zur Frage*, 90, sl. 6.

⁵⁸ T. Cevc, *Kmečke hiše v Karavankah*, 176—179.

stoletja. Slovenska arheologija s svojimi raziskavami srednjega veka hudo zaostaja, kar v marsičem otežuje delo etnologom. Misliti smemo, da je izboljšave kmečkega doma omogočala in podpirala tudi gosposka, drugače ne bi prišlo do tako temeljite prenove hiš na večjem delu slovenskega ozemlja, ki ga je leta 1511 prizadel še strahoten potres. Zanesljivo je mogoče trditi, da je v začetku 16. stoletja ponekod na Gorenjskem in na Koroškem v Ziljski dolini in v Rožu že bilo mogoče naleteti na hiše s črno kuhinjo in nezadimljenim, čistim bivalnim prostorom, ki so ga imenovali »hiša« ali »izba«. Dragocen kulturni spomenik gorenjskega stavbarstva, ki predstavlja hišo iz začetka 16. stoletja, je Hlebanjeva hiša na Srednjem vrhu nad Martuljkom, kjer je v »hiši« na stropniku izrezljana letnica 1506.⁵⁹

Predstavljati si moramo, da »črne kuhinje« niso dobile vse hiše po isti poti. Na ozemlju, kjer je v starem bivalnem prostoru stala že prej kamnita ali glinasta peč, so jo odstranili in namesto nje postavili v »hišo« lončeno, kahlasto peč, ki so jo sedaj kurili iz sosednjega prostora, iz veže. Ta je postala sedaj tudi kuhinja, kjer so kuhali v »istejah« v peči (Dolenjsko, Bela Krajina, Notranjsko, okolica Ljubljane). Na drugih območjih so hišo povečali, ji dodali črno kuhinjo in hkrati tudi podaljšali vežo. Takšno prostorsko obogatitev hiše so poznali na Gorenjskem in v Ziljski dolini⁶⁰ (sl. 3). Ni izključeno, da so ponekod morebiti tudi bivalni prostor predelili in s tem pridobili ločen kuhinjski del, odkoder so kurili lončeno peč v »hiši«. Pri hišah »ognjiščnicah«, ki so imele v bivalnem prostoru odprto ognjišče, pa so ognjišče prestavili v vežo, v bivalni prostor pa postavili kahlasto peč (Bohinj, Soška dolina, morda Idrijsko).

Zdi se, da razvoj sprva ni zajel hiše »dimnice«, ki je imela en sam prostor, v katerem so na odprtem ognjišču kuhali, s pečjo pa ogrevali prostor. Kdaj naj bi bila nastala dimnica, je še vedno odprto vprašanje. Nanjo nletimo zanesljivo v času, ko so zgodovinsko izpričane tudi hiše s črno kuhinjo.⁶¹ F. Baš je sodil, da je dimnica prazgodovinska dediščina,⁶² medtem ko mnogi sklepajo, da so dimnico poznali najprej v pozni antiki.⁶³ Gotovo pa je res, da je dimnica nastala na ozemlju, kjer se stikata dve kulturi: hiša z odprtim ognjiščem in hiša s pečjo.⁶⁴ Alpska dimnica (Koroško, Štajersko) je lesena stavba z razmeroma veliko »hišo« (6 × 6 m), medtem ko je panonska dimnica precej manjša. Na Koroškem v Ziljski dolini se je začela dimnica spreminjati že konec 16. stl. v hišo s črno kuhinjo.⁶⁵ Dimnica je tedaj dobila »lopo« (vežo), kamor so postavili odprto ognjišče, v bivalni prostor pa namestili lončeno peč, ki so jo kurili iz veže. Zraven veže so sčasoma zrastle novi prostori. Takšen razvoj je mogoče spremljati tudi na Kóbankskem in v Mežiški dolini.⁶⁶

Na subpanonskem in sosednjem koroškem ozemlju (Podjuna) se je začela dimnica spreminjati v hišo s črno kuhinjo vsaj v 18. stol., če ne že prej.

⁵⁹ Isti, 252 ss.

⁶⁰ Isti, K rekonstrukciji kmečke hiše iz leta 1506 v Srednjem vrhu nad Martuljkom, Traditiones 16, 1987, 83–96; J. R. Bünker, Windische Fluren und Bauernhäuser im Gailtale in Kärnten, v: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. 35, 1905, Separatabdruck.

⁶¹ V. Geramb, Die geographische Verbreitung und Dichte der ostalpinen Rauchstuben, v: Wiener Zeitschrift für Volkskunde, 30, H. 1/2, 123.

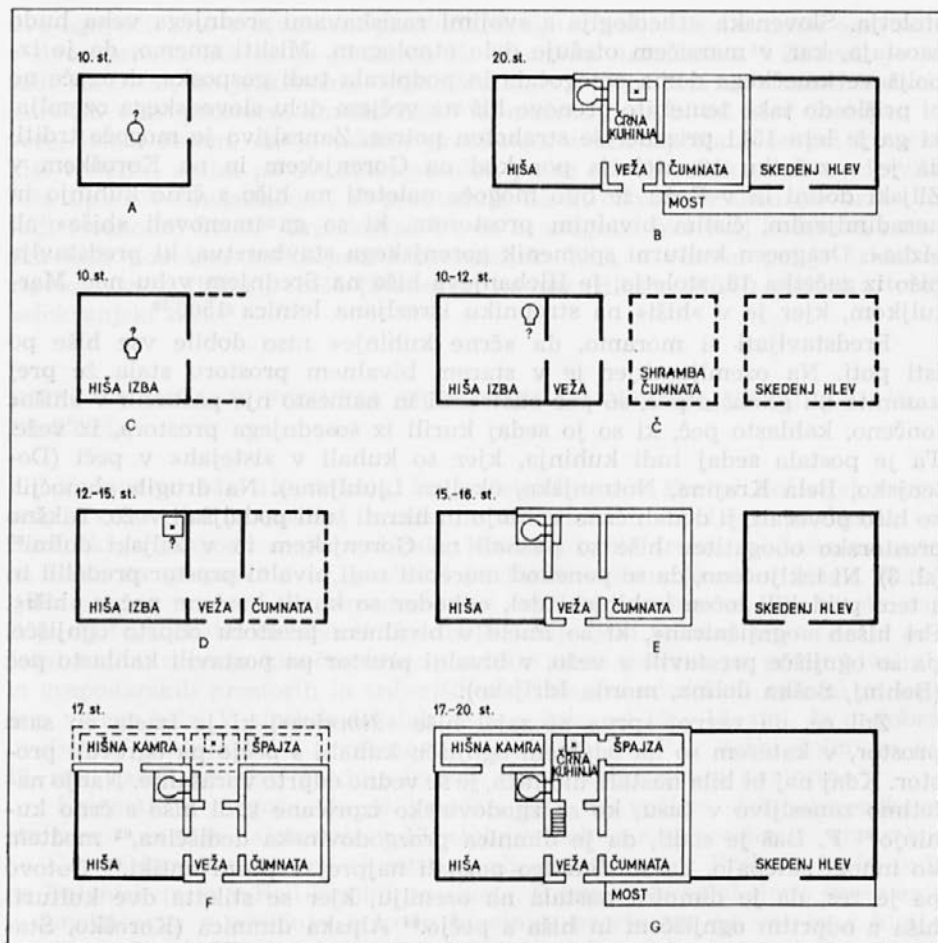
⁶² F. Baš, Kobanski hram, v: Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984, 73–96.

⁶³ S. Vilfan, Kmečka hiša, 575.

⁶⁴ V. Geramb, Die Geographische Verbreitung, 70–140.

⁶⁵ O. Moser, Das Bauernhaus, 6, 3–85.

⁶⁶ I. Sedej, Dimnično stavbarstvo v severovzhodni Sloveniji, v: Varstvo spomenikov 22, 1979, 67–99; F. Baš, Dravčarjeva dimnica, v: Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, 97–109.

Sl. 3: Hipotetični razvoj bohinske alpske hiše. A enoprostorna lesena hiša z ognjiščem (kamnitno pečjo?) v sredi; B — stegnjeni dom, zadnja razvojna stopnja bohinske kmečke hiše; C — hiša s preddverjem; Č — hiša z vežo, ki je nastala iz preddverja — gospodarski prostori so ločeni; D — hiša z bivalnim prostorom, vežo in pridruženo čumnato; E — hiša z lesenim bivalnim delom, zidano vežo (kuhinja) in čumnato, hlev stoji posebej; F — hiša z izbo, kamro, vežo (ločeno črno kuhinjo), shrambo ter čumnato; G — hiša stegnjenega tipa. Risal M. Zuccato po predlogi T. Cevca.

V nekdanji dimnični prostor so postavili »kálano« (kahlasto) peč, v kuhinji s »prikletjo« je stalo odprto ognjišče, zraven veže (priklet) pa so imeli »klet« (preurejeno v spalnico). Vsak prostor je imel ločen vhod na kapni strani hiše, ki jo je pokrivala podaljšana streha, v Prekmurju imenovana »trnac«. Podobne hiše srečamo tudi na sosednjem ozemlju na Madžarskem, Gradiščanskem in v Hrvaškem Zagorju.⁶⁷

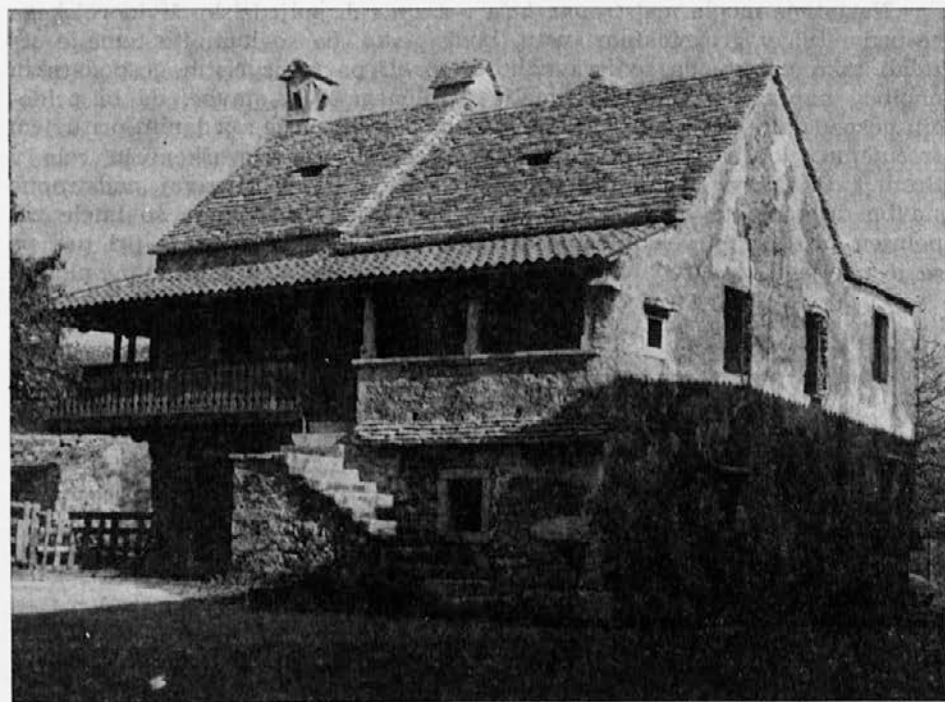
Na prehodu iz srednjega v novi vek je kmečka hiša na Slovenskem dokončno izoblikovala več tipov, ki jih povezujejo konstrukcijske, prostorske in tudi likovne posebnosti.

Na Primorskem (obmorski pas, Kras, Vipavsko in Goriško) je obvladovala pokrajino stoletja kamnitna hiša, katere vplive odkrivamo tudi pri

⁶⁷ V. Novak, Etnografski značaj slovenskega Porabja, v: SE 1, 1948, 91—95.

hišah na Notranjskem, v Soški dolini in v Režiji. Kamnitna gradnja je omogočala rast hiše v vodoravni in navpični smeri. Iz prvotne enoprostorne ognjišnice je do začetka 17. stol. že zrastle nadstropna hiša z bivalno kuhinjo, kletjo in hlevom v pritličju in z več sobami v nadstropju, kamor je bilo mogoče priti po zunanjem stopnišču in balkonu. Hišo z dvokapno streho je pokrivala sprva kamnita kritina — skrili, pozneje pa jo je zamenjala opečna kritina — korci, kulturna prastreha Primorja. Med značilne primerke kraške sredozemske kulture moremo uvrstiti Škrateljno hišo v Divači.⁶⁸ Posebnost hiše na sredozemsko vplivanem kulturnem območju je *kamin*, dimnik, ki iz bivalne kuhinje z odprtim ognjiščem, vsaj od 17. stoletja naprej, spušča dim na prosto⁶⁹ (sl. 4).

Na *osrednjeslovenskem kulturnem območju* (Dolenjska, Bela Krajina, Notranjska, jugozahodna Štajerska, okolica Ljubljane)^{69a} sta se do začetka novega veka izoblikovala dva posebna tipa kmečke hiše, ki izhajata iz gradnje s predalčnimi stenami. Prvi tip je pritlična hiša z dvema ali s tremi prostori: vežo (v njej je tudi črna kuhinja), »hišo« z lončeno pečjo in »malo hišo«. Drugi tip hiše je nadstropna stavba s hlevom ali kletjo v pritličju

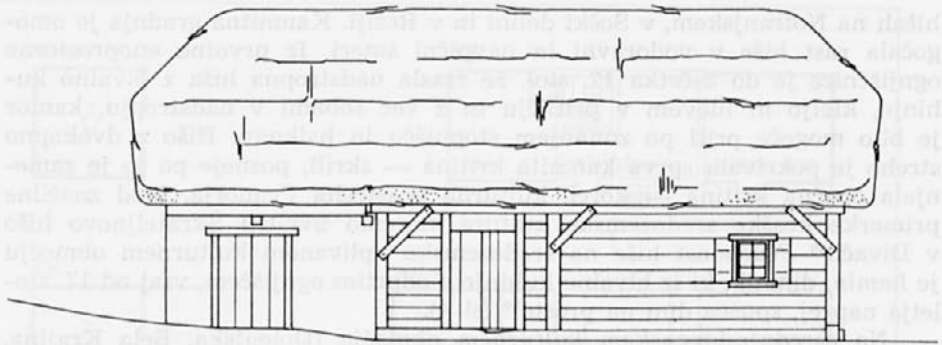

Sl. 4: Škrateljnova hiša v Divači po temeljiti prenovi. Foto: T. Cevc.

⁶⁸ I. Sedej, *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*, Ljubljana 1989, 23.

⁶⁹ L. Galluzzo, *Analiza in razvoj naselitvenih in stanovanjskih tipov tržaškega krasa, Kamnitna hiša. Tipi in oblike*, Trst, 1984, 23—104; G. Suklje, *Vpliv podnebnih razmer na oblikovanje hiš in naselij v slovenski Istri v: SE 5, 1952, 44—54.*

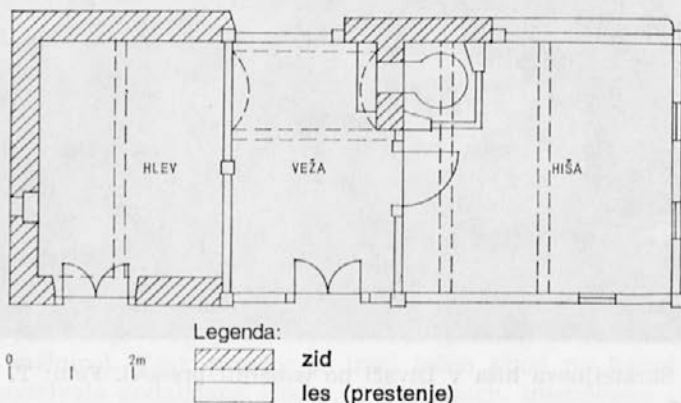
^{69a} R. Ložar je na osrednjeslovenskem ozemlju ločil več hišnih oblik, »ki jih bo sčasoma mogoče natančneje opredeliti in deloma tudi osamosvojiti«. Osnovo talnim načrtom teh tipov daje alpska hiša. Omenjeni so naslednji tipi: Osrednja in vzhodnogorenjska hiša ter hiša v okolici Ljubljane; dolenjska hiša; hiša v okolici Cabra, Prezida in na Pivki in osrednjejužnoštajerska hiša. Prim. R. Ložar, *Kmečki dom in kmečka hiša*, 76—81.

Sl. 5: Pritlična kajžarska hiša osrednjeslovenskega tipa, Prevole 14, podolžna fasada. Risal M. Zuccato.

in z bivalnimi prostori v nadstropju s podobno razvrščenimi prostori, kot jih ima pritlična hiša (sl. 5, 6, 7, 8).

Nastati je mogla *nadstropna hiša* v razmerah poljedelsko živinorejskega gospodarstva v gričevnatem svetu, bodisi tako, da so kamnite temelje sezidali tako visoko, da so izravnali teren, ali pa so iz čistih gospodarskih nagibov napravili kamnitne temelje pritličnega dela stavbe, da bi pridobili gospodarski prostor (sl. 9). Podobne nadstropne hiše z zidanim pritličjem srečujemo globlje v dinarsko kraškem zaledju na Hrvaškem in celo v Bosni.⁷⁰ Pri razvitejši srednjeevropski hiši je potekal razvoj nadstropne stavbe drugače; te hiše tipa »Fachwerkbau« in »Riegelbau« so imele zapolnjen prostor predalčnih sten z malto, pomešano z opeko,⁷¹ pri nas pa se je uveljavil tip predalčne stene, ki so jo zapolnjevali s tesanimi plohi.⁷²

Sl. 6: Kajžarska hiša, Prevole 14, tloris. Risal M. Zuccato.

⁷⁰ A. Freudenreich, *Kako narod gradi*, Zagreb 1972, 95–118; M. Gavazzi, *Pregled etnografije Hrvata I. zv.* Zagreb 1940, 16–19; L. Kašpar, *Pokupske ljepotice. Etnološka istraživanja arhitekture*, Karlovac, 1989; A. Bugarski, *Skeletalni sistem gradnje u bosanskom seoskom graditeljstvu*, v: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s. zv. 29, 1974, 123–192.

⁷¹ R. Weiss, *Häuser und Landschaften*, 60–61.

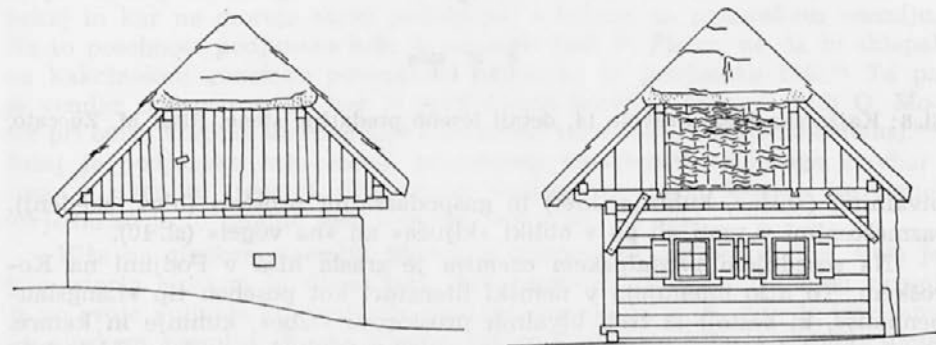
⁷² A. Bugarski, *Skeletalni sistem*, 124–126.

V 19. in 20. stoletju je leseno predalčno steno izpodrinila pri nas zidana, ki se je uveljavila zlasti na Notranjskem.

Nič manj zgovorne za osrednjeslovensko ozemlje niso bile *strehe* s posebnim tipom ostrejšja, ki je bilo sestavljeno iz dveh ali treh parov škarinikov, nosilcev slemenske lege in nanjo oprtih lemezov.⁷³ S takšnim ostrešjem so prekrivali strehe hiš dolga stoletja tudi drugod na Slovenskem. To je narekovalo K. *Rhammu* sodbo, da je to »stara streha Slovencev«.⁷⁴ Usodno za razvoj hiše s tem ostrešjem, ki ga na Tolminskem imenujejo ostrešje na »kobilu«, v Prekmurju »gršt na škarišče«, je bilo, da ni dovoljevalo razvoja stavbe niti v širino niti v dolžino. Upravičeno ga lahko imenujemo »tiran tlorisa«. Zato so ostale kmečke hiše v Beli Krajini, na Dolenjskem, na južnoštajerskem ozemlju, v Prekmurju, v okolici Ljubljane in tudi na Koroškem v Podjuni značilno ozke in razmeroma majhne stavbe. Šele, ko so po 16. stol. začeli nadomeščati stara ostrešja z novim, »na stol«, so se kmečke hiše in z njimi tudi gospodarska poslopja povečale.

K osrednjeslovenskemu tipu hiše lahko uvrstimo tudi *tolminsko-bovško* nadstropno hišo s hlevom v pritličju. Nekoč lesena, danes kamnita hiša ima v nadstropju bivalno kuhinjo, »izbo« in shrambo. Takšen je Lazarjev dom v Čadrgu.⁷⁵

Hiša na *panonskem ozemlju* (Prekmurje, Ptujsko in Dravsko polje, Porabje, Vzhodna Bela Krajina, Obsotelje) je bila pritlična, lesena stavba, katere stena so bile zložene iz vodoravno položenih smrekovih ali borovih brun, »ujetih« na oglih. Temelj hiše je bil iz hrastovega »podseka«, venca brun. Streha na škarje je bila pokrita s slamo.⁷⁶ Ponekod so bile stene hiše sezidane iz ilovice (Dravsko in Ptujsko polje, Obsotelje); med pleten opaž so nabili ilovico, pomešano s slamo ali z nalomljenim vejevjem. Stene so bile prebeljene, ostrešje napravljeno na škarje, čeli zapolnjeni z lesnim opažem.⁷⁷ Z dodajanjem prostorov se je hiša razvila v stegnen dom z

Sl. 7: Kajžarska hiša, Prevole 14, čelni fasadi, Risal M. Zuccato.

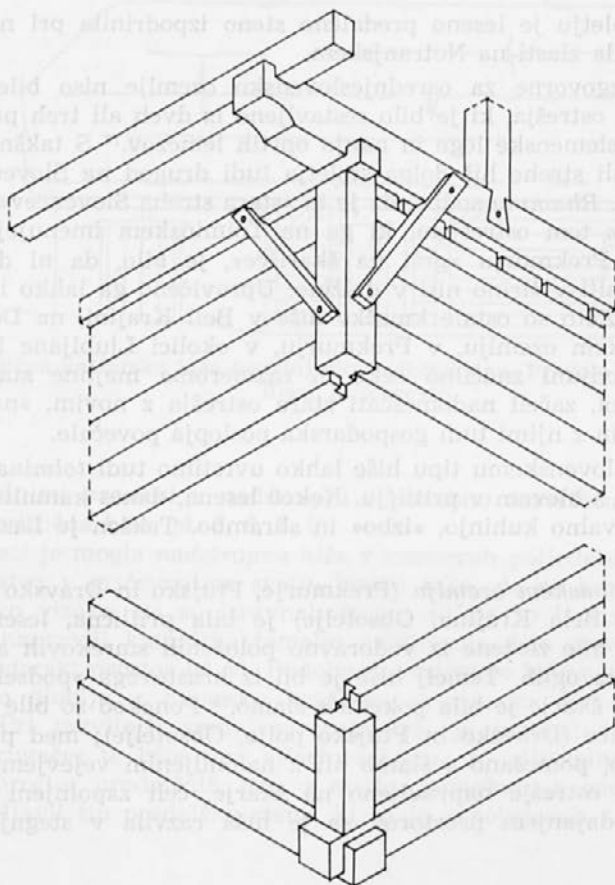
⁷³ T. Cevc, Arhitekturno izročilo, 98—99.

⁷⁴ O. Moser, Das Bauernhaus, 55.

⁷⁵ T. Cevc, Ljudsko arhitekturno izročilo na ozemlju Triglavskega narodnega parka, v: Triglavski narodni park. Vodnik, Bled 1985, 142—146.

⁷⁶ M. Maučec, Kmečka hiša in njena funkcija v Prekmurju, v: Etnografija Pomurja, Murska Sobota, 1967, 9—43. V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, 110—116; Isti, Das Blockhaus im slowenisch — ungarischen Grenzgebiet, v: Studia ethnographica et folkloristica. In honorem Bela Gunda, Debrecen 1971, 285—296; H. Ložar-Podlogar, Anton Trstenjak o ljudskem življenju v Prekmurju, v: Traditiones 18, 1989, 150—154.

⁷⁷ F. Sarf, Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu. Vodnik po razstavi, Ljubljana 1971, 8—9.

Sl. 8: Kajžarska hiša, Prevole 14, detajl lesene predalčne stene. Risal M. Zuccato.

bivalnimi (»hiša«, kuhinja, klet) in gospodarskimi prostori (hlev, skedenj), razmeščenimi v vrsti ali pa v obliki »ključa« ali »na vogel« (sl. 10).

Na sosednjem *predalpskem ozemlju* je zrastle hiša v Podjuni na Koroškem. To hišo imenujejo v nemški literaturi kot poseben tip »Längslaubenhaus«, ki sestoji iz treh bivalnih prostorov: »izbe«, kuhinje in kamre. Prostori v tej hiši so razvrščeni drug za drugim, vhod je iz lope, ki je bila prvotno odprta.⁷⁸ O. Moser je nakazal možnost, da je ta tip hiše kulturno povezan s širšim vzhodnoevropskim kulturnim območjem,⁷⁹ novejšje raziskave pa so me prepričale, da je bila prvotna podjunska hiša dimnica, ki se je razvijala podobno kot hiša v Prekmurju ali kjerkoli drugod na panonskem ozemlju. Namesto odprtega »podstina« ali »trnaca« je podjunski dom dobil zaprto »lopo«. Gospodarska poslopja so ločena od bivalnih prostorov. Vabljev primerek starejše podjunske hiše lahko vidimo v Libučah (Loibach) pri Krištanovih.⁸⁰ Lesena pritlična hiša ima tri prostore: »veliko

⁷⁸ O. Moser, *Das Bauernhaus*, 178—181.

⁷⁹ Isti, prav tam.

⁸⁰ P. Fister, *Arhitektura Zilje, Roža, Podjune*, 174, slika 132.

Sl. 9: Vrhlevna kmečka hiša osrednjeslovenskega tipa, Lažiše 43 (Kozjansko) iz druge polovice 18. stol. Foto: T. Cevc.

hišo«, kuhinjo in »malo hišo«. Prostori so razvrščeni drug za drugim z vhodi iz »lope«. V »veliki hiši« stoji v kotu ob vratih lončena peč. Kurili so jo *znotraj* bivalnega prostora. Takšnih starih hiš je v Podjuni samo nekaj in kar ne morejo skriti podobnosti s hišami na panonskem ozemlju. Na to posebnost podjunske hiše je opozoril tudi P. Fister, ne da bi sklepal na kakršnokoli genetsko povezanost panonske in podjunske hiše.⁸¹ Ta pa je vendar zelo očitna, na kar je pred časom pravilno opozoril tudi O. Moser pri opisu koroške kmečke hiše s podolžno vežo (nem. Längslaubenhaus).^{81a} Kdaj je podjunska hiša začela pridobivati značilnosti »alpskega stavbarstva« z zidanimi stenami, obogatenim florisom in leseno kritino, ne vemo, verjetno se je to zgodilo šele v novem veku (sl. 11, 12).

Hiša na *alpskem ozemlju* Slovenije (Gorenjsko, Ziljska dolina, Rož) je bila odprta alpskim in delno tudi sredozemskim vplivom. Na njen razvoj je po svoje vplivala konstrukcija kladnih sten, ki je v 16. stol. že izpričana na alpskem ozemlju. Brunna kladno grajenih sten so bila v vogalih ujeta navzkriž (»na brade«) ali pa so jih v vogalih zrogljičili (od začetka 17. stol. naprej). Brunasta gradnja sten in leseni strop sta omogočala graditi hiše v nadstropje.⁸² To dokazujejo lesene hiše iz okolice Mengša, kjer srečujemo tudi nizko, s skeletno konstrukcijo zgrajeno pritlično osrednjeslovensko hišo in brunasto, nadstropno, »alpsko« hišo (prim. osrednjeslovensko hišo v Študi 12 iz začetka 17. stol. in brunasto nadstropno hišo v Poženku iz srede 17. stol.). Seveda pa hiša na alpskem ozemlju ni bila nujno nadstropna stavba: na primer, kmečke hiše na samotnih kmetijah v spodnjem Rožu pod Karavan-

⁸¹ Isti, navedeno delo, 174—175.

^{81a} Prim. opomba 78.

⁸² T. Cevc - J. Primožič, Kmečka hiša v Karavankah, 172—176.

kami (sl. 13), pa tudi na Solčavskem in v Mežiški dolini so pritlične in ponekod zelo obsežne stavbe.⁸³

Sicer pa je doživela kmečka hiša na alpskem ozemlju od 15. stol. naprej bogat razvoj; lahko govorimo, da je kmečka hiša v alpskem svetu razvila najbolj razčlenjen tloris na visoki kulturni ravni.⁸⁴ Razvojni vrh je dosegla zaradi dobrih gospodarskih in ugodnih kulturno zgodovinskih razmer na stičišču alpskega in sredozemskega kulturnega območja.

Hiša na alpskem ozemlju je potem, ko je v 15. ali 16. stoletju dobila črno kuhinjo, obogatila tlorisno zasnovo v 17. stoletju najprej s »kamro« (v Rožu imenovano »štador«, sobo za starše). Ta novi prostor v hiši je pridobila stavba ponekod s tem, da so zmanjšali črno kuhinjo zaradi obokanja, podobno kot na Bavarskem⁸⁵ (sl. 14). Šele pozneje je hiša pridobila še »vežno kamro« in tudi »štible«, ki so ju sezidali na drugi strani veže ob čumnati. V nadstropnem delu hiše so postavili leseno kaščo in sobo za posle, potem ko so uredili tudi odvod dima skozi dimnik. (Zgornjesavska dolina). Ponekon so tloris pritličja ponovili v nadstropnem delu stavbe (okolica Bleda, Brniki). Razvoj hiše na Gorenjskem, v Ziljski dolini in tudi v Rožu kaže na podobne kulturnozgodovinske razmere, kakršne so oblikovale razvoj hiše v Berchtesgadnu⁸⁶ ali v okolici Brunecka na južnem Tirolskem.⁸⁷ Vendar je kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju drugačna od njih po zunanem videzu pa tudi po opremljenosti prostorov. Prilagojena je razmeram

Sl. 10: Kmečka hiša panonskega tipa na Zgornjem Seniku v Porabju.
Foto: A. Ložar-Podlogar.

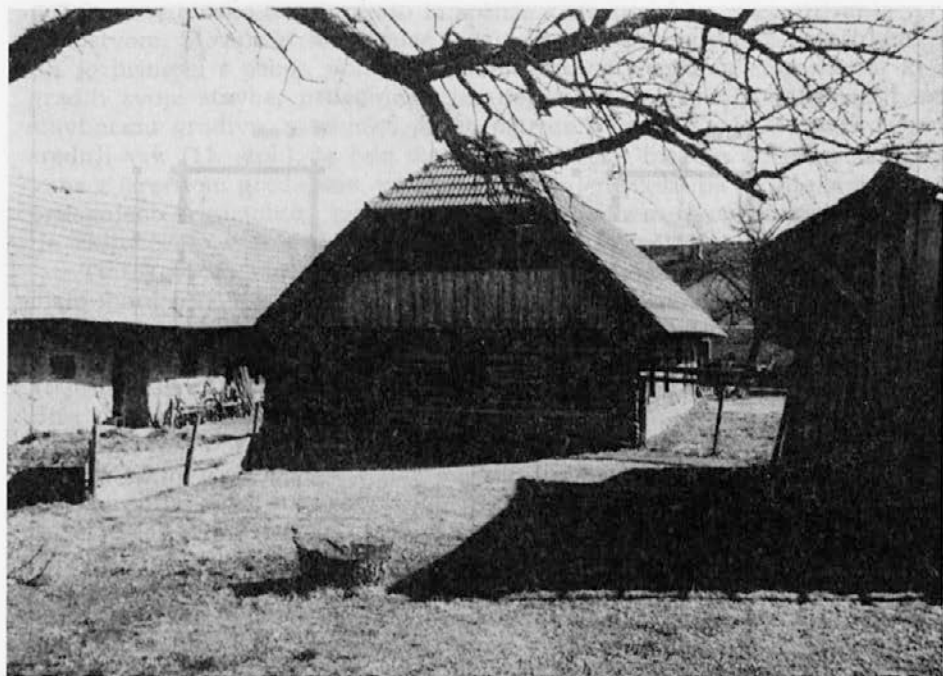
⁸³ Isti, navedeno delo, 228—229.

⁸⁴ S. Vurnik, Kmečka hiša Slovencev, 70.

⁸⁵ P. Werner, Der Zwiefhof des Berchtesgadener Landes, Bayerische Hauslandschaften 1, München 1983, 18.

⁸⁶ Isti, navedeno delo, 19.

⁸⁷ H. Griebmaier, Volkskundemuseum Dietenheim. Kurzfürer, Bruneck 1976.

Sl. 11: Krištanova hiša v Libučah (Podjuna). Foto: T. Cevc.

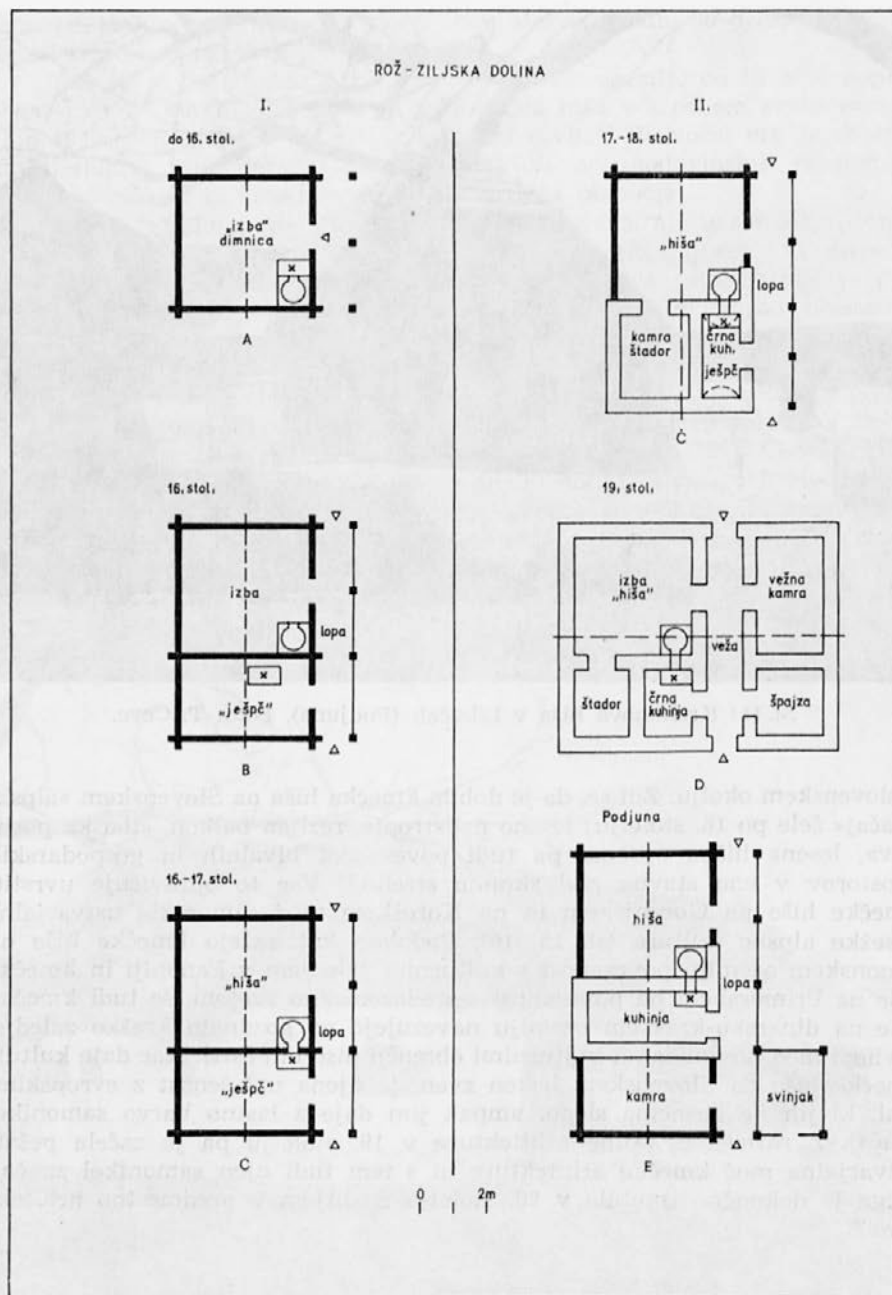
v slovenskem okolju. Zdi se, da je dobila kmečka hiša na Slovenskem »alpski značaj« šele po 16. stoletju: leseno nadstropje, rezljan balkon, stenska poslikava, lesena hišna oprema pa tudi povezanost bivalnih in gospodarskih prostorov v eno stavbo pod skupno streho.⁸⁸ Vse to opravičuje uvrstiti kmečke hiše na Gorenjskem in na Koroškem med samonikle ustvarjalne dosežke alpske kulture (sl. 15, 16). Podobno kot kažejo kmečke hiše na panonskem ozemlju povezanost s kulturnim zaledjem v Panoniji in kmečke hiše na Primorskem na povezanost s sredozemskim svetom, se tudi kmečke hiše na dinarsko-kraškem ozemlju navezujejo na gozdnato kraško zaledje. Prehodi med posamičnimi kulturnimi območji niso bili ostri. Kar daje kulturi kmečke hiše na Slovenskem lasten zven, je njena uglašenost z evropskimi toni, ki jih ne posnema slepo, ampak jim daje z lastno barvo samonikel značaj. Z razcvetom stilne arhitekture v 19. stoletju pa je začela pešati ustvarjalna moč kmečke arhitekture in s tem tudi njen samonikel značaj, ki ga je dokončno izgubila v 20. stoletju z zlitjem v predmestno arhitekturo.⁸⁹

SKLEPNA SPOZNANJA

Če poskusim na koncu strniti nekatera spoznanja o obravnavani arhitekturi, se pokaže takšna podoba: Kmečka hiša na Slovenskem se je po konstrukcijski, prostorski in likovni obdelavi vztrajno prilagajala kulturno-zgodovinskim razmeram na izrazito prehodnem zemljepisnem položaju. Naselitev Slovanov na že prej obljudenem vzhodnoalpskem ozemlju je omo-

⁸⁸ T. Cevc, *Odprta vprašanja stavbnega razvoja*, 92–100.

⁸⁹ I. Sedej, *Ljudska umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 195.

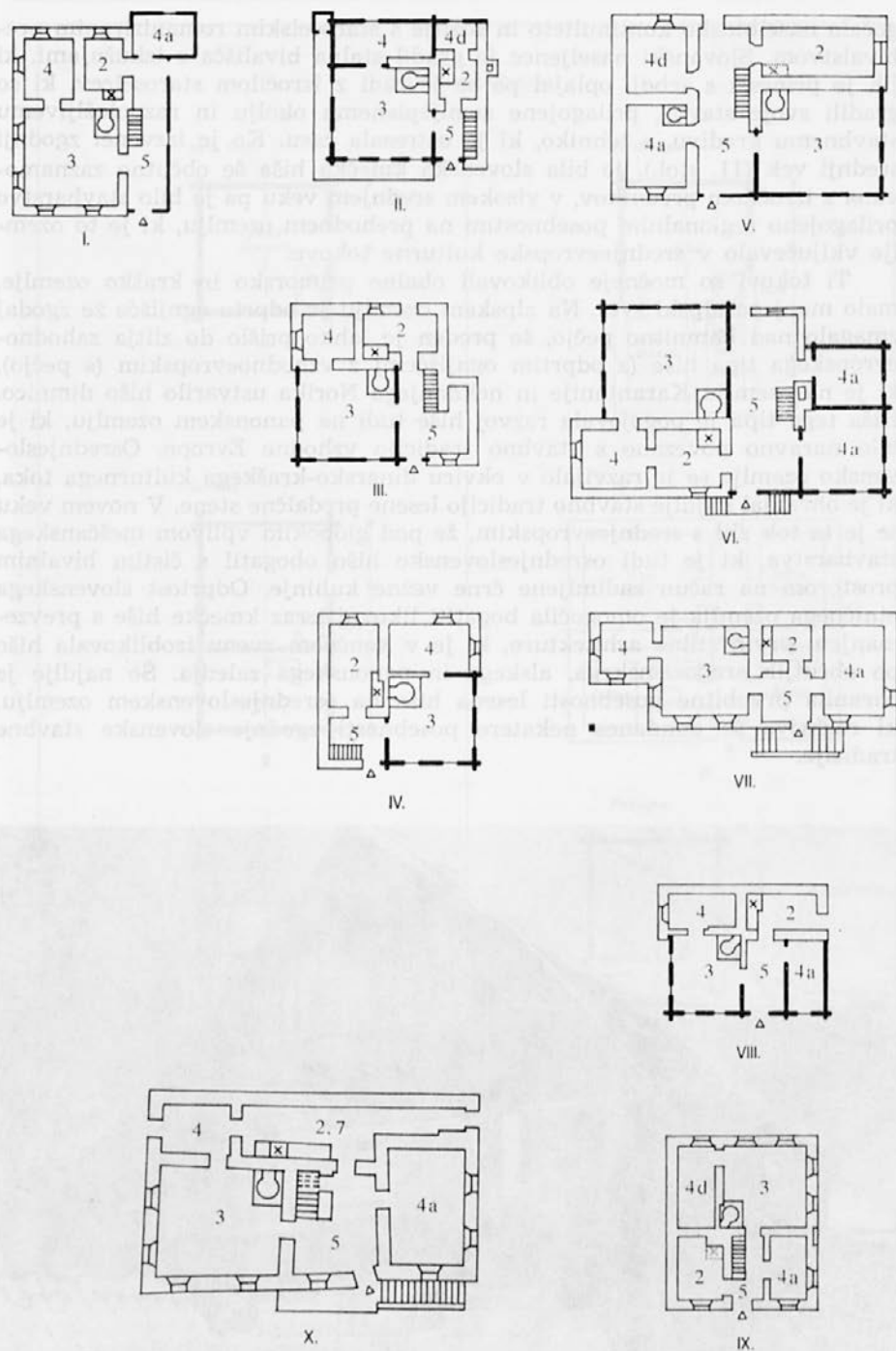
Sl. 12: Hipotetični razvoj hiše dimnice v Rožu in Ziljski dolini. A — enoprostorna lesena dimnica z odprto lopo; B — hiša z ločenima prostoroma: izba in kuhinjo; C — hiša z bivalnim prostorom (izba, hiša) in ločeno črno kuhinjo (ješpč); C — hiša z lesenim bivalnim prostorom (hiša) in zidano črno kuhinjo in kamro (štador); D — hiša »alpskega tipa« z osrednjo vežo in »izbo«, kamro in črno kuhinjo na eni strani ter z vežno kamro in špajzo na drugi strani; E — starejša hiša v Podjuni z vhodi v prostore iz lope: v hišo, kuhinjo in kamro. Risal M. Zuccato po predlogi T. Cevca.

gočala naselbinsko kontinuiteto in sožitje s staroselskim romaniziranim prebivalstvom. Slovanski naseljenec je gradil stalna bivališča z izkušnjami, ki jih je prinesel s seboj, oplajal pa se je tudi z izročilom staroselcev, ki so gradili svoje stavbe, prilagojene zemljepisnemu okolju in razpoložljivemu stavbnemu gradivu, s tehniko, ki je ustrezala času. Ko je izzvenel zgodnji srednji vek (11. stol.), je bila slovenska kmečka hiša še občutno zaznamovana z izročilom prednikov, v visokem srednjem veku pa je bilo stavbarstvo prilagojeno regionalnim posebnostim na prehodnem ozemlju, ki je to ozemlje vključevalo v srednjeevropske kulturne tokove.

Ti tokovi so močnejše oblikovali obalno primorsko in kraško ozemlje, malo manj pa alpski svet. Na alpskem ozemlju je odprto ognjišče že zgodaj zmagalo nad kamnitno pečjo, še preden je lahko prišlo do zlitja zahodnoevropskega tipa hiše (z odprtim ognjiščem) z vzhodnoevropskim (s pečjo), ki je na ozemlju Karantanije in nekdanjega Norika ustvarilo hišo dimnico. Hiša tega tipa je pogojevala razvoj hiše tudi na panonskem ozemlju, ki je bilo naravno povezano s stavbno tradicijo vzhodne Evrope. Osrednjeslovensko ozemlje se je razvijalo v okviru dinarsko-kraškega kulturnega toka, ki je ohranjal najdlje stavbno tradicijo lesene predalčne stene. V novem veku se je ta tok zlil s srednjeevropskim, že pod globokim vplivom meščanskega stavbarstva, ki je tudi osrednjeslovensko hišo obogatil s čistim bivalnim prostorom na račun zadimljene črne vežne kuhinje. Odprtost slovenskega etničnega ozemlja je omogočila bogatiti likovni izraz kmečke hiše s prevze-manjem prvin stilne arhitekture, ki je v končnem zvenu izoblikovala hišo po občutih sredozemskega, alškega in panonskega zaledja. Še najdlje je ohranila prvobitne posebnosti lesena hiša na osrednjeslovenskem ozemlju, ki razkriva še dandanes nekatere posebnosti zgodnje slovenske stavbne tradicije.

Sl. 13: Nadstropna kmečka hiša alpskega tipa iz konca 17. stoletja, Poženk št. 1, porušena 1990. Foto: T. Cevc.

Sl. 14: Tlorisi kmečkih hiš iz Sel (Zell Pfarre) na Koroškem iz 18.—19. stol. Tlorisne zasnove hiš izhajajo iz hiše dimnice z lopo. Legenda: 2 — črna kuhinja (ješpč); 3 — hiša (izba); 4 — kamra (štador); 4a — vežna kamra; 4d — shramba; 5 — veža (lopa); x — odprto ognjišče. Po predlogi Primožiča risal M. Zuccato.

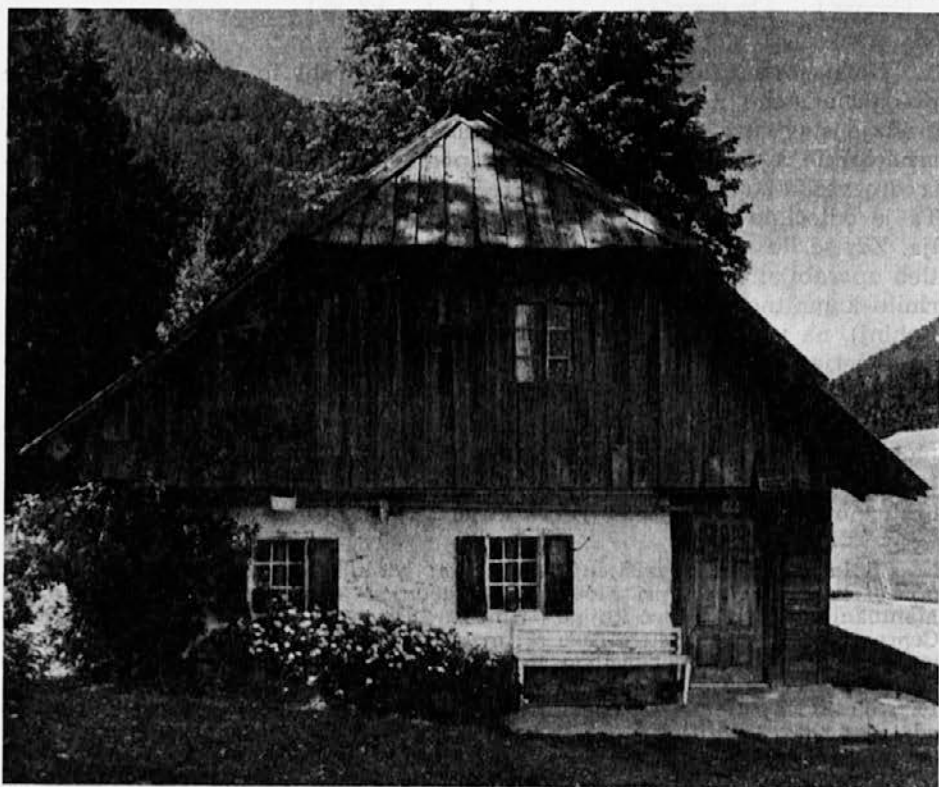
Sl. 15: Lesena kmečka hiša iz 17. stol. pri Šenkovih na Jezerskem. Foto: T. Cevc.

Nova so v pričujočem orisu spoznanja o rabi in razširjenosti lesene predalčne stene na osrednjeslovenskem ozemlju in o vplivanih načinov gradnje stavb na prostorski razvoj kmečke hiše. S pritegnitvijo novejših arheoloških spoznanj je bilo mogoče poglobiti misel, da je imela zgodnje-srednjeveška staroslovenska hiša predprostor, ki se je pozneje razvil v ožem. Ta je odločilno stabiliziral hišni tloris na večjem delu slovenskega ozemlja. Zdi se dokazana trditev, da so staroslovanski naseljenci tudi na naših tleh uporabljali kamnitno ali glinasto peč (Pristava, Ptuj). Ponekod je izpodrinilo kamnitno peč že v srednjem veku odprto kamnitno ognjišče (morda Bohinj), na večjem delu slovenskega etničnega ozemlja pa je ostala v rabi še stoletja, dokler je ni zamenjala lončena.⁹⁰ Z vpeljavo lončene peči v 15. in 16. stoletju je kmečka hiša na Slovenskem dosegla kulturno raven srednjeevropske hiše in ji ostala zvesta do današnjih dni. Na novo je bilo mogoče zarisati zgodovinsko razvojno pot kmečke hiše na alpskem ozemlju; ta razvoj je mogoče primerjati z razvojem kmečke hiše na južnobavarskem in južnotirolskem ozemlju. Izkazalo se je, da je potekal razvoj dimnične

⁹⁰ Na mikavna razmišljanja o razvoju gorenjske kmečke hiše in nasploh o rabi kamnitne peči pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku, naletimo pri Mantuanijevi oceni Sičeve knjige, »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem«. Čeprav ocenjevalec v tistem času ni imel na voljo nobenega arheološkega dokaza o kamnitni peči pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku, to misel prepričljivo zagovarja. Preprosto kamnitno peč imenuje »dimnača« (nem. Rauchofen). V 16. stoletju naj bi to peč v slovenski kmečki hiši izpodrinila lončena, ki so jo od tedaj naprej kurili iz veže, kamor so ponekod na Gorenjskem postavili tudi odprto ognjišče po zgledu zahodnih dežel. Vabljava so prav tako Mantuanijeva razmišljanja o hiši dimnici; le-ta naj bi nastala tam, kjer sta se srečali slovenska hiša s pečo in nemška hiša z odprtim ognjiščem. — J. Mantuani, ocena knjige: A. Sič, Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem, I, Ljubljana 1924, v: Dom in svet 37, 1924. 222—224.

Sl. 16: Nadstropna alpska hiša iz 18. stol., Močidlo (Ziljska dolina).
Foto: A. Ložar-Podlogar.

Sl. 17: Značilna pritlična kmečka hiša s podolžno vežo (nem. Längslaubenhaus)
v Selah v Rožu (prim. tloris I, sl. 14). Foto: E. Primožič.

hiše podobno na panonskem ozemlju in v Podjuni do 18. stoletja. S tem je nadrobneje opredeljen tip koroške kmečke hiše s podolžno vežo (nem. Längslaubenhaus) (sl. 17).

Ponovno je treba poudariti, da kmečka hiša na slovenskem etničnem ozemlju ni nikoli pripadala enotnemu stavbnemu tipu. Njen poznejši razvijanje razvoj to misel podpira in dokazuje. Kmečka hiša na Slovenskem je dozorala v posebnih zemljepisnih, zgodovinskih, kulturnih in tudi gospodarskih razmerah v več tipov, ki pa niso niti zgodovinsko niti kulturno ali regionalno strogo opredeljivi. Slovenski značaj razkriva ta arhitektura v volumnu, predvsem pa v obdelavi stavbnih nadrobnosti, v ne pretirani strogosti likovne govornice in čutu za prilagajanje različnemu zemljepisnemu in tudi kulturnemu okolju.

Identiteto domačega stavbnega izročila je žal po 2. svetovni vojski močno prizadela prenova kmečkih hiš in naselij, ki se ni dosti ozirala na regionalne posebnosti stavbarstva. Slovenska krajina je s posodobljeno kmečko arhitekturo izgubila svoj lastni zven. Potrebno bo mnogo strokovnih prizadevanj, da bo slovenska krajina in regionalna arhitektura spet začela dobivati naravnemu okolju in podedovanemu izročilu ustrezen arhitekturni izraz.

Abstract

THE CONTRIBUTION TO THE GENESIS OF THE FARM HOUSE IN SLOVENIA

The genesis of the Slovene farm house has remained somewhat in the dark. In this paper the author deals with the beginning of the development of the farm house in Slovenia, when building was still very much dependent on the available building materials and the building techniques they made possible.

In one and a half millennium, five regional types of houses developed in Slovenia; however, they are not strictly defined, neither geographically nor historically nor culturally. The early medieval house, which had only one room, with somewhere a rudimentary anteroom, represents the first stage in the development of the farm house in Slovenia. In addition to this type of house, there was another one in Styria and Carinthia: a house with an open shed in the front, which of course brought about a different development. Out of the house with an anteroom developed a house with a soot kitchen or »black« kitchen (a kitchen with an open fireplace), the house with a shed grew into a soot house, which later developed into a house with a soot kitchen.

Ever since the Slavs started settling the Eastern Alps region in the 6th century, the Slovene farm house has adapted, as far as its construction, space and art elements are concerned, to the cultural, historical and geographical conditions dictated by its location in the distinctly transitory area between the Adriatic, the Alps, the Pannonian plain and the Dinaric wooded karst. When the Slavs settled in this area which was already occupied by the Romanized Vlachs, they provided for residential and cultural continuity with them. The beginnings of old Slav architecture bear the combined stamp of both cultures. In the first few centuries after settlement, Slav settlers built on the basis of the experiences they had brought with them (the Slav building terminology bears witness to it), enriching them with the tradition of the old settlers (their heritage can be seen in temporarily settled shepherds', lumberjacks' and charcoal burners' shelters and huts). By the end of the Early Middle Ages (in the 11th century), in the greater part of the ethnically Slovene territory, the Slovene farm house was a two-room construction, bearing the stamp of Slavic ancestors (the use of stone stoves). By the Late Middle Ages, the Slovene farm house already displayed some regional features characteristic of a Mediterranean, Alpine, Pannonian or Dinaric karst locality. In the Middle Ages, the development of architecture in Slovenia was molded by the building materials that were available in a particular area: the wood of deciduous trees in central Slovenia, the wood of evergreen trees in the Alps, stone on the seaside, and clay and wood in the Pannonian area. Using the wood of deciduous trees required building walls with a skeletal construction; the use of evergreen trees (junipers, larches) was appro-

prate for log walls, stone for stone walls, either without binding or bound with clay or lime.

In the seaside *region of Primorska*, stone was the most widely used material: there houses grew by the addition of extra rooms, either horizontally or vertically. The seaside house is of the open fireplace type, with the kitchen as its main room.

Houses in the *Alpine region* (Gorenjska, much of Carinthia) as first had wood walls with a skeletal construction, later on mostly supplanted by log walls, which made it possible to add a story. Out of the original one-room house developed a house with a living room, an anteroom in the center and a small room. Later on another small room and a pantry were added, with more rooms and a barn on the upper floor. In the 17th and 18th century the Alpine farm house reached its apex and became the most developed farm house in Slovenia.

In the *Pannonian region* (Prekmurje, Northeastern Styria), houses in the Early Middle Ages were either made of clay or wood. Later on wood buildings prevailed. They were usually small, with rooms lined in a row, or key-shaped. The entrance to all rooms was from the outside.

Houses in central Slovenia (Dolenjska, Notranjska, Southwestern Styria, the surroundings of Ljubljana and Škofja Loka) were for centuries built with a skeletal construction. Two types prevailed: a ground-level house with three rooms (a main room, an anteroom and a basement), and a two-story house, with a stable or a cellar on the ground level and with the same three rooms as in the ground-level house on the first floor.

The soot house (»dimnica«) is a relic of the Middle Ages. This type of house was prevalent in the Pannonian Styrian and Carinthian regions. It first had only one room for dwelling, with a built-in stove and an open fireplace. Later on the soot house developed along the line of the Alpine house with a soot kitchen.

The paper sheds new light on the spread of wood houses with a skeletal construction. It has been established such houses were most frequent in central Slovenia (especially in Dolenjska and Kozjansko). The author deals in detail with fireplaces in Slovene farm houses. He argues that the 9th-century remains of fireplaces in houses in Pristava near Bled might be primitive stone stoves, similar to those dating from the same time, found nearly Lake Balaton in Hungary. By the Middle Ages the stone stove was already supplanted in some places in Slovenia by the open fireplace (Bohinj?). In most parts of the ethnically Slovene territory, the stone stove remained in use until the 15th and 16th century, when it was replaced by tile stoves. By that time the Slovene farm house had reached the cultural standards of a central European house, with a clean living room (the »hiša«) and the »black« soot kitchen, which was in Slovenia located in the anteroom. After the comparative analyses of material from central Europe, the author traces anew the historical developmental path of the farm house in the Alps. The development of houses in this area can be compared to that in South Bavaria (Berchtesgaden) and South Tyrol (Bruneck). It has been established that up to the 18th century the development of soot houses in the Pannonian region of Slovenia and in the Podjuna area of Carinthia ran a similar course. This discovery made it possible to define in greater detail the type of Carinthian farm house with an anteroom (German Längslaubenhaus).

The author concludes that the development of farm houses in Slovenian was connected to that of central Europe. This did not deprive the Slovene farm house of signs of creativity, which are evident in the different room size, the original architectural finishing touches, the great talent for adapting to ever changing cultural and historical conditions, and in an architectural style which isn't too strict. All this has given Slovene architecture a stamp of its own, which is a reflection of the remarkably picturesque and lively Slovene landscape.

Pravna etnologija Slovencev v luči in senci družbene zgodovine

Od vseh strok, ki posegajo v etnologijo Slovencev, ima pravo v očeh šolanega Slovenca gotovo najmanj perspektiv: govoriti o slovenski kmečki ali meščanski hiši, glasbi itd. v preteklosti mu je gotovo sprejemljivo (čeprav nedvomno tudi tu popolne avtohtonosti ne gre iskati) — toda o pravu? Ko sem pred kakimi dvajsetimi leti začel predavati na Pravni fakulteti in naletel na kronični neobstoj primernih učnih pripomočkov za pravno zgodovino (moja knjiga je bila za ta namen preobsežna in je obravnavala le del snovi), mi je ugleden kolega ustrezljivo svetoval, naj vendar za izpite predpišem pravkar (1971) objavljeni sarajevski učbenik. Ta je o Slovencih za dobo do 1918 obsegal z nekaterimi napakami vred cele štiri strani in je, ko je prišel nekako do leta 820, končal z besedami: »Sudbina slovenačkog naroda odvijala se kasnije u uslovima germanskog feudalizma, jer su slovenačke oblasti postale feudi germanskih feudalaca. Oni su tim oblastima upravljali po svom, a ne po slovenačkom pravu.« Ugledni slovenski pravnik bi se bil mirno zadovoljil s štirimi stranmi tudi na ljubljanski fakulteti, češ saj je ustoličevanje vendar — omenjeno. Sarajevski avtor je pri tej drastični poenostavitvi dokaj nedolžen, pa tudi njegovemu priporočitelju ne gre zameriti, saj ne ponavljata nič drugega, kot je vaje misliti marsikateri povprečni slovenski izobraženec. Če bi držala predstava, da je bilo l. 820 vsega konec, bi poznejše pravo seveda ne moglo biti nič drugega kot tuje in bi bila pravna etnologija za Slovenijo pač »germanska«.

Navedeni primer je le odsev zelo splošno razširjene zgodovinske zavesti, ki jo je ustvarilo 19. stoletje, 20. pa še potenciralo. Kadar hoče nekdo razložiti kakršen koli posebni fenomen na Slovenskem (tudi sodoben), se bo prav rad povrnil k razlagi, da so Slovenci živeli pod tujim jarmom in bili pač skozi tisoč let podložniki, hlapci ali že kar — sužnji. Nekje sem na primer slišal razlago, da so slovenske vojaške pesmi zato tako

žalostne (ali res vse?), ker se Slovenec v zgodovini ni nikdar boril za svoj narod. To je za dolga obdobja celo res, toda ni slovenska specialiteta. Za koga so se borili vojaki drugih ljudstev v času vazalske dolžnosti, vojaškega najemništva (npr. Švicarji!) ali stalnih deželno knežjih vojsk 18. stoletja, ko je npr. hessenski deželni grof Friderik II. praktično prodal 12 000 mož hessenske vojske (za čuda ne Slovencev!) Angležem za vojskovanje v Ameriki, odkoder se jih polovica ni vrnila?

Odkod ta globoko ukoreninjena miselnost, po kateri bi bil ravno Slovenec imel v zakupu vso brezpravnost v tolikšni meri, da bi si jo dal najrajši natisniti na vizitko? Vprašanje bi zahtevalo obsežnejši odgovor, ki ga morem tu le nakazati, razlaga pa bi zahtevala precej več prostora in bi presejala tu zastavljeno problematiko. Predvsem je vzrok v nekaterih merilih za presojo slovenske zgodovine, ki so se uveljavila v 19. stoletju pod vtisom takratnih razmer v habsburški monarhiji, pa smo jih vajeni anahronistično vsiljevati prejšnjim obdobjem: po jezikovnem kriteriju ustvarjeni pojem naroda, pojem ustrezne nacionalne države, pojem izključne pripadnosti posameznika le enemu narodu, pojem centralizirane, pravno enotne države, pojem zavestne, hotene germanizacije iz nacionalnih motivov, predvsem tudi pojem »Nemčije« in nemške »nadoblasti« v bismarckovskem pomenu. Te in še vrsto drugih predstav devetnajstega stoletja so začeli mirno projicirati in jih del publicistike še danes projicira v frankovsko dobo in naslednja stoletja, kakor da bi bil l. 820 frankovski mejni grof z imaginarnim kodeksom germanskega prava pod pazduho prikorakal med Slovence na čelu armade c. kr. dvornih in sodnih svetnikov, okrajnih glavarjev, sodnih oficialov in žandarjev pa na mah spremenil Slovence v podložniški narod.

Nemški plemič ali meščan 19. stoletja (delno samo nemčur iz želje po ugledu) je v tej miselnosti postal model za pretekla stoletja, ko se dilema nemško-slovensko v nacionalnem pomenu sploh ni postavljala. Tako je nastala predstava o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih, nemška publicistika pa je ob izrabi omenjenih anahronizmov brž vtaknila vse Slovence v drugo skupino. Spričo prevladujočega prepričanja o pravadni slovenski podrejenosti je slovenska publicistika razmeroma slabotno dokazovala nasprotno, praviloma pa je narodna propaganda vseh barv tisočletno hlapčevanje pač sprejela kot dejstvo in skušala iz tega na svoj način kovati nasprotno orožje dokaj dvomljive vrednosti, češ — krivi so naši nasprotniki!

Še posebno občutno se je vse to zasidrilo in razraslo v zgodovinski zavesti slovenskih pravnikov. Ko sem našel arhivski podatek, da sta med kmeti na Kranjskem še v 16. stoletju veljala za pravni instituciji ugrabljanje nevest (čeprav sporazumno) in pustošenje ubijalčeve posesti, je eden izmed najbistrejših profesorjev pravne fakultete v razgovoru takoj podvomil, češ da bi to moglo veljati kvečjemu za uskoke, nikakor pa ne za Slovence. V članek sem torej pred natiskom zopet vnesel prvotno že napisani, potem pa izpuščeni dokaz, da je šlo za pristne Slovence.

Odkod ta splošno razširjena skepsa do kakršnega koli lastnega, posebno pa še kmečkega običajnega prava? Tudi tu odgovore lahko samo nakažem. Že vsaj od Jožefa II. naprej je bil slovenski pravnik vzgojen v izvajalca pozitivnega prava, bodisi da je pravo postavil monarh, bodisi da je bilo sprejeto v parlamentarnem postopku. Obči državljanski zakonik iz leta 1811 je postavil splošno pravilo, da se je moč ozirati na običaje »le, kadar se kateri zakon sklicuje nanje« (§ 10) in ta zakonik je veljal še v dobi med obema vojnama. Od takega stališča zakonika pa je bil le še korak do zavestnega ignoriranja vsega ljudsko-»vulgarnega«, kmečkega itd., skratka vsega, kjer bi lahko vendarle tičalo kaj domačega, slovenskega.

Kritika avstrijskega prosvetnega ministra Lea Thun-Hohensteina, naperjena proti racionalizmu tega zakonika, je izhajala iz pozicij Savignyjeve zgodovinskopravne šole in privedla v letih neoabsolutizma do Thunove reforme pravnega študija, ki je po eni strani sicer gotovo v pozitivnem smislu dajala velik poudarek zgodovinskim temeljem prava, na drugi strani pa je avstrijsko pravno zgodovino — kolikor jo je sploh priznavala — štela za del nemške oz. germanske. Poleg rimskega in kanonskega prava se je torej poučeval predmet Deutsche Rechtsgeschichte — nemška pravna zgodovina. S tem se je ustvarjal napačni videz o enotnem pravnem razvoju na vsem nemškem govornem območju in seveda njemu pridruženih slovenskih ozemljih habsburške monarhije, s tem pa med avstrijskimi pravniki načrtno propagirala nemška nacionalna zavest.

Z dobro mero kritičnosti ugotavlja graški profesor Baltl dve vodilni zasnovi pravne zgodovine na avstrijskih pravnih fakultetah: prvič hipotezo, da vsakemu jeziku ustrezajo določene pravne institucije in drugič enačenje germanskega z nemškim. Temu se je pridruževalo zanemarjanje pravnega razvoja pri narodih monarhije, ki niso pripadali nemškemu govoru. Leta 1893 so poleg nemške pravne zgodovine uvedli še avstrijsko državno zgodovino, kar je pomenilo, da ima znotraj enotnega nemškega pravnega območja (ki ga je že tedaj vsakdo moral spoznati kot golo fikcijo) Avstrija svoje posebnosti le glede državne, predvsem dinastične strukture, ne pa na primer glede civilnega prava. Vsemu temu se je proti koncu 19. stol. pridruževala na graški pravni fakulteti ugledna sociološka in državoslovna šola Ludwiga Gumplowicza. Njegova svojevrstna aplikacija socialnega darwinizma, ki je med drugim razločevala razvite narode od nerazvitih plemen, je sprva potisnila Slovence med neperspektivna plemena. Čeprav je Gumplowicz svojo teorijo pozneje ravno ob slovenskem primeru bistveno spodkopal, je posredno imela precejšen vpliv na uglednejši del slovenske historiografije.

Slovenski pravnik, šolan v tem duhu, je torej poleg kanonskega, nadetničnega, prava poznal v bistvu le dva zgodovinska pravna sistema: »individualistično« rimsko pravo in »kolektivistično« germansko pravo (s precejšnjim poudarkom na rodu — Sippe), ki mu je Gierke pritisnil še tovarišijski pečat (Genossenschaftsrecht). Poleg teh dveh je slovenski študent prava morda slišal za neko slovansko pravo, katerega duh naj bi se bil izražal v — tedaj pri nekaterih Južnih Slovanih še obstoječi — veliki družini ali zadrugi. Najbrž je marsikdo obžaloval, da Slovenci v 19. stoletju ali v začetku 20. stoletja ne žive več v plemenski družbi, kakršno je tako idilično prikazoval Finžgar in kakršno je predstavljala črnogorska folklor, saj je Črna gora v romantičnih predstavah veljala za konservirano slovanstvo. Pri tem je vsak pravnik živel v prepričanju, da more v nemščini pisan vir vsebovati le germansko pravo. Ker bi zadrugo pri Slovencih lahko iskal z lučjo pri belem dnevu in je bila tudi velika večina pravnih besedil za slovensko območje pisana v nemščini, je pač resigniral in rad ali nerad sprejel poenostavitev, da je bilo leta 820 vsega konec. Pozneje je tako gledanje dobilo oporo tudi v pojmovanju prava kot sredstva za vlado nad izkoriščanim razredom. Slovenski narod, po prevladujočih predstavah izključno podložniški, tako sploh ne bi bil mogel biti »pravotvoren«.

Ugotovitev Matije Murka o tem, kako Slovenci podcenjujejo svoje ljudsko blago, velja vsaj za pravno etnologijo v precejšnji meri še danes: Slovenci »posvečajo sploh študiju svojega etnosa (Volkstum) premalo pozornosti« in se »samim sebi — ki se res že eno tisočletje gibljejo v romansko-germanskem kulturnem krogu — pogosto zde kar premalo pomembni«.

Tudi vsako izmed pravkar nakazanih pravnozgodovinskih in - teoretičnih izhodišč, ki so družno vplivala na nastanek izrazito defetističnega gledanja na možnosti za domači razvoj prava, bi zahtevala kritično presojo, za katero tu ni mesta. Omenjeno bodi le, da tudi marsikateri neslovanski avtor še danes ne more seči iz alternative germansko-romansko, pri čemer prihaja do takih absurdov, kot je uvrščanje starejšega pismenega postopka v romansko, ustnega pa v germansko pravo, kot da bi bilo analfabetstvo specifično za Germane. Na splošno pa se je treba zadovoljiti z opozorilom na že uvodoma nakazano oceno, da gre tudi pri večini takih pogledov za anahronistične prenose pojmov in nazorov 19. in deloma še bolj 20. stoletja na starejša obdobja.

Od pravkar nakazanih (mestoma morda malo karikiranih) predstav pa poznamo tudi izjeme in ni slučaj, da nas ravno te izjeme privedejo na področje, kjer se pravna zgodovina prekriva z etnologijo — v pravno etnologijo. Niso se namreč vsi slovenski pisci stalno predajali defetizmu. Če tu pustim ob strani nekaj prej objavljenih drobcev pravno etnološkega značaja (npr. belokranjski skutnik), se je prvi večji premik zgodil ravno v letu Pražákovih jezikovnih naredb v prid slovenščini pred sodišči. Janko Babnik je svoje *Sledove slovenskega prava* (1882) sicer zasnoval predvsem pravnozgodovinsko in z uporabo pisanih virov, obetal pa si je, da »živeči narodni običaji bodo nudili več rezultatov kot zgodovina«. To pričakovanje je na eni strani izraz tega, da si v pisanih virih (nemščina!) ni upal najti kaj prida tipično slovenskega, na drugi strani pa je odsev prizadevanj historično-pravne šole po zbiranju ljudskih (»narodnih«) pravnih običajev. Ta prizadevanja je na področju nemške etnologije predstavljal zlasti Jakob Grimm, pri Južnih Slovanih pa Baltazar Bogišić. Ali je vprašalnik o živečih pravnih običajih, ki ga je Bogišić razposlal leta 1869, tedaj sploh prišel na Slovenko, ne vemo. Vsekakor v zbirki, objavljeni leta 1874, ni nobenega odgovora iz slovenskih krajev. Kakor koli že: ali Bogišić sam ali njegovim morebitni anketiranci so bili očitno mnenja, da pri Slovencih ni kaj iskati — pač v duhu uvodoma navedenega citata.

Pri Slovencih se je zvonjenje začelo šele precej po toči. Leta 1882 je Aleksander Hudovernik v Slovenskem pravniku objavil izvleček iz Bogišićevega vprašalnika in kmalu potem nekaj svojih odgovorov na del vprašanj. Nekaj odgovorov je prav zanimivih, na primer (izbiram samo kratek vzorec) na vprašanje o previsnem drevju: »Veje dreves, ki vise na drugo posestvo, posekati, smatra narod za velik zločin. Pač pa more tisti, na čegar zemljo segajo veje drevesa, ki stoji na meji dveh posestev, na svojej zemlji napraviti ogenj in, če veje tedaj pogore, ne more nobeden nič za to; kajti vsak more na svojej zemlji storiti, kar ga je volja.«

Naslednjega leta je motniški čevljar in nato trgovec Gašper Križnik poslal Bogišiću obsežne odgovore na vprašalnik, ki ga je bil že l. 1876 prejel od Baudoina de Courtenay. Obležali so v Bogišićevem arhivu, dokler jih ni l. 1945 objavil Janko Polec. Za vzorec vzemimo zopet odgovor na isto vprašanje, kot pri Hudovernikovih odgovorih: »Veje, ki čez mejo dveh mejačev visijo, sosedje eden z drugim radovoljno trpijo. Ako pa je sadje treba obirati, ga obira lastnik debla, sosed, na katerega zemljo visijo veje, pa pravi: Včas je bilo tako, da, na katerega zemljo so veje visele, tisti je z njih obiral sadje, sedaj pa je že vse iz stare navade.«

Čeprav so ti začetki — pri katerih je čevljar uspešno konkuriral študentu prava Hudoverniku — pokazali, da iskanje v tej smeri nikakor ni brezupno, je dejavnost te vrste presenetljivo kmalu usahnila. Vzroka si še danes ne znam povsem razložiti. Pri pravnikih gotovo pozitivizem ni bil brez vpliva, zaposlila sta jih tudi boj za slovensko uradovanje in politično

delo. Zanimanje za pravno miselnost ljudstva in s tem povezana pojmovanja se je delno preneslo v leposlovje, pri čemer naj spomnim samo na Janka Kersnika in zlasti na Kmečke slike, rojene iz njegove pravniške prakse. Koliko pove na primer na nekaj straneh črtica V zemljiški knjigi: pripoveduje o tržaški rejenki, vknjižbi dednih deležev, »nakupu let« za ženina (»jerob« — varuh je leta kupil), o dolgovich (»z dolgom je kakor s samosevo konopljo«), deklinem nezakonskem sinu, ki je po poravnavi dobil terjatev na očetovo doto, ta pa je potem, ko je bil fant ubit v pretepu, zapadla erarju, ki je nekdanj nezadolženo posestvo pogнал na boben, tako da ga je poceni kupil prav tisti odvetnik, ki na videz prizadet pripoveduje znancu to tragedijo treh vknjižb, pa ga tragičnost dogajanj ni odvrnila od ugodnega nakupa. Gradiva te vrste ni malo, ne glede na to, ali je avtor pravnik ali ne (Trdina), vendar gre pri takem gradivu bolj za posebno zvrst virov, ne pa za razvoj in zasnovane pravne etnologije.

Za pravniško in verjetno sploh za kulturniško mentaliteto v začetku 20. stoletja je značilno, kako Bogumil Vošnjak v predgovoru h knjigi o ustavi in upravi Ilirskih dežel (1910) omejuje predmet svojih raziskav na pravno plat tematike, nacionalno pa prepušča literarnim zgodovinarjem, kakor da bi bilo formiranje naroda samo literarni pojav. Pri tem zahaja v očitno protislovje, ko označuje nastanek slovenske nacije kot sociološko vprašanje, ki ga je treba obravnavati z različnih gledišč.

Bolj se je razvoj pravne etnologije premaknil šele v drugem desetletju našega stoletja. Eno izmed znamenj premika je članek Frana Milčinskega o narodnih pravnih nazorih (1914), ki ga pisatelj ni zasnoval kot literarno delo, temveč kot strokovni prispevek. Primer tu vsebovanih podatkov: Na cesti se ne sme terjati dolga, sicer dolg premine. Še bolj poučen je naslednji primer, v katerem tiči spomin na božjo sodbo: obdolženka je pred sodiščem zahtevala, naj sodišče priči naloži živo prisego. Na sodnikovo vprašanje je pojasnila: »Živa prisega je taka, da bo S.-ovo koj hudič vzel, ko bo prisegla, saj bo tako po krivem pričala.«

Precej smisla za aktualno pravno problematiko, ki posega v pravno etnologijo, je zgodaj pokazal France Goršič, ki je l. 1910 pisal o agrarskih zadrugah in njih upravi (t. j. o kolektivni vaški zemlji, pri čemer je posebej opozoril na primorske juse), l. 1914 pa o posebni vrsti pravnih razmerij v zvezi s sezonskim delom v gozdovih, ki so nastajala s kasatorskimi pogodbami. Goršič je bil morda prvi pravni pisec, ki je znal opazovati pravne pojave v življenju, ne da bi ga zanimali samo kot odsvit pozitivnega prava. Tudi pozneje je Goršič, čeprav je bil dolgo časa predvsem usmerjen v pozitivno, zlasti procesno pravo, obdržal posluš za tako snov, dokler ni slednjič popolnoma prešel na pravno zgodovino, največ v zvezi z gorskim pravom, v katerem je skušal s svojevrstno terminološko metodo izluščiti »nadanje«, predfevdalne prvine in pri tem imel pred očmi tudi ljudsko ustvarjalnost. V teh svojih spisih je nadaljeval in popravljaval delo Metoda Dolenca o gorskem pravu.

Medtem je namreč svoje zanimanje za pravno etnološko snov odkril tudi Metod Dolenc, kar je najprej pokazal posebno z razpravo Pravni razgled po slovenskih narodnih pesmih (1914), v kateri je opozoril na marsikatero pravno jedro v ljudskih pesmih, npr.: »Za mrtvega velja, kdor gre v vojsko, pa ga devet let ni domov; mož sam dovoljuje ženi, da se potlej poroči, s komur ji drago.« Dolenc je bil predvsem strokovnjak za kazensko pravo, vendar je že v svoji glavni stroki pokazal dar za opazovanje vsakdanjega življenja in ljudske mentalitete in je zgodaj (1911 in 1912) s krajšima prispevkoma posegel v ožjo pravno zgodovino. Odkar mu je zgodovinar Anton Kaspert prinesel v znanstveno obravnavo zapisnik gorskih pravnih iz

17. stoletja in ga je Dolenc tudi obdelal (1914), se je kot drugi stroki intenzivno posvetil tudi pravni zgodovini. Pri tem gre za tri veje dejavnosti, ki jih Dolenc sam najbrž ni zavestno ločeval. Dela prve veje posegajo v klasično pojmovano pravno etnologijo (npr. »Otmica« in »šranga« v davnih časih in dandanes, 1934). Druga veja je gorsko pravo, ki je Dolencevo glavno področje zgodovinskih raziskav. Tretjič gre za druge pravnozgodovinske teme (npr. primerjava Dušanovega zakonika s pravom, ki naj bi bilo po Dolencevih predstavah, ustvarjenih med študijem, nekaj veljalo na Slovenskem). To, tretjo vejo, v kateri je Dolenc razvil veliko več hvale vrednega poguma kot kritične natančnosti, v tej zvezi lahko pustimo ob strani.

V pravno etnologijo ni Dolenc posegel le z že omenjeno obravnavo ljudskih pesmi, temveč tudi z izborom pravnih pregovorov in rekov (1936), posebno pa z razpravo Simbolična pravna dejanja in izražanja med Slovenci (1938), ki je gotovo eno izmed njegovih najbolj posrečenih del. Gre za take podatke, kot je naslednji: če je bil nekdo pogojno obsojen, je do konca preizkusne dobe po gorenjskem izražanju imel »prepevedano roko«.

Tudi gorsko pravo, čeprav pretežno pravnozgodovinski pojav, sega v mnogem v historično pravno etnologijo.

Gorsko pravo je veljalo za gorskopravne vinograde in njihove kmečke in meščanske uživalne lastnike, ki so se sestajali na gorskih zborih kot avtonomnih organih. Sporočeno nam je razmeroma dobro po arhivskih virih, katerih odkritje in poznavanje je nedvomno velika zasluga Metoda Dolenca. Dolenc je gorsko pravo visoko cenil kot dokaz pravotvornosti slovenskega ljudstva. Tako postavljeno vrednotenje očitno navezuje na politične potrebe Slovencev v nacionalnih bojih v habsburški monarhiji, v katerih je nezgodovinskost in z njo povezana nepravotvornost nekega naroda zapirala pot do polne nacionalne afirmacije. Temu — že kmalu le še zgodovinskemu — nagibu se pri Dolencu pridružuje očitna želja, dokazati slovanskost in še zlasti jugoslovanskost tistega prava, ki ga je, drugače kot »germanski« gospodar, ustvarjalo ali ohranjalo samo slovensko ljudstvo na gorskih zborih. Pri tem se je Dolenc, zvest pojmom, ki se jih je navzel v svojem avstrijskem visokošolskem študiju, dosledno držal razločevanja germansko-slovansko, kar je nujno zoževalo možnosti za spoznavanje etnično nevtralnih domačih pojavov. Glavni kriterij za priznanje slovansko-slovenske avtohtonosti mu je bil kolektivni pravni duh v obliki zadržane ideje, če pa je bila odločitev med obema tečajema težavna, se je zatekel k »simbiozi« ali »amalgamiranju« dveh različnih prav.

S to miselnostjo je Dolenc glavni in tipični glasnik historičnopravne šole pri Slovencih, morda že malce zapoznel, toda — če pomislimo na moč te mentalitete še med današnjimi evropskimi pravnimi zgodovinarji — »germanisti« — še zdaleč ne zadnji.

S svojim posebnim zanimanjem za ljudski in »narodni« element v pravnem razvoju se je Dolenc ob obravnavi gorskega prava nenehno gibal na mejnem področju med pravnim pozitivizmom in običajnopravno ustvarjalnostjo ljudstva, s tem torej na terenu, na katerem se prepletata pravna zgodovina in pravna etnologija. Da pravo, ki se je izoblikovalo v običajih in izrekih gorskih zborov pod sodno palico (žezlom) gorskega gospoda, nikakor ni bilo samo diktat od zgoraj, nazorno dokazuje zapisniško fiksirani sklep sogornikov na nekem zboru, da bodo razbili gosposčinska merila za pijačo, če bodo prišli gospodovi zastopniki spet pobirat gorščino z novo, večjo mersko posodo.

Dolenceva dela v gorskem pravu in predvsem vire, po katerih so nastala (izbira in obdelava sta vedno zelo subjektivni!), bi bilo treba s pravno-etnološkega gledišča še temeljito izrabiti. Toda že v času med obema voj-

nama so Dolenčeva dela te vrste, predvsem njegovi publicistični, včasih malce bombastični članki, ki so imeli med bralci velik odmev, vendarle namenjena podedovano predstavo o slovenski zgodovinski nepravotvnosti — prodrla pa seveda niso.

Slednjič naj bo o Dolencu posebej omenjeno, da je vsaj na nekaterih mestih poudaril, da pojma naroda ne gre presajati v starejša obdobja, le da očitno niti ni poskušal aplicirati to spoznanje na konkretne okoliščine, kar bi imelo zelo globoko segajoče posledice.

Josip Žontar je bil po prvotni izobrazbi zgodovinar, nakar je dokončal tudi pravno fakulteto: na eni strani skrajno trezna in kar suhoparna šola Instituta za avstrijsko zgodovino, na drugi strani romantično navdahnjena in mestoma kar patetična smer Metoda Dolenca in nekdanjega kijevskega profesorja Mihaila Jasinskega, ki se ji je bilo treba v Ljubljani pač prilagoditi. Jasinski je po prihodu v Ljubljano programsko dokaj previdno zastavil svoje delo z razpravo Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino (1921), duha historičnopravne šole pa se v svojih siceršnjih delih ni mogel znebiti.

Ni dvoma, da je prva, v dobrem in včasih tudi pretiranem pomenu pozitivistična usmeritev po svoji eksaktni metodi Žontarju dosti bolj ustrezala kot druga. Tej se je vendarle skušal približati zlasti z referatom na prvem kongresu pravnikov slovanskih držav: Skupna podlaga zgodovine slovanskega prava (1933). Zbral je zlasti v pravni slavistiki prevladujoče predstave o prvotnih plemenih, rodovih in hišnih skupnostih, preveliki euforiji pa ni zapadel. Nekaj let potem pa je Žontar s serijo člankov v Mladiki postal ustanovitelj pravnega spomenišтва ali starinoslovja (naziv pravna arheologija — Rechtsarchäologie preveč zavaja v predstave o brskanju po zemlji) med Slovenci, ki jo je nevsiljivo povezal tudi s podatki o običajih pravnoetnološkega značaja. Tako je na primer ob opisu mejnikov omenil »znamenja« (npr. kovance), ki jih zakopljejo v jamo pod kamen, hkrati pa je opisal uhanje fantičev in druge načine, ki naj podprejo spomin na pravo mejo. Tudi v razpravi s podobno tematiko, v kateri je zajel vse jugoslovansko ozemlje (Dunaj 1956), je iz predmetnega pravnega sveta krepko posegal tudi v pravne običaje, ko je npr. opisal potek pomiritve (sprave), ki naj bi stopila na mesto krvnega maščevanja. Svoje glavne uspehe pa je Žontar, ki ga tudi pravniško abstraktno mišljenje in distinkcije niso najbolj privlačevali, vendarle požel na drugih področjih, kjer je veljalo v minucioznem zbiranju raztresenih arhivskih podatkov sestaviti kronološko (in manj sistematično) sliko o izbranem predmetu. Tako se v opisu nastanka posameznih predpisov mestoma skrivajo podatki, ki spadajo tudi v pravno etnologijo (npr. krvavi denarič, ki se je iz deleža sodnega gospoda pri spravnini razvil v takso za ogled mrliča).

Že precej pred Žontarjem je v slovensko pravno zgodovino kot avtor stopil Janko Polec. Omenjam ga šele zdaj, ker se je še manj kot Žontar gibal po terenu pravnoslavistične miselnosti v slogu Dolenca in Jasinskega, pa tudi ker je zelo pozno posegel v pravno etnologijo, namreč šele s spredaj omenjeno objavo odgovorov Gašperja Križnika Bogišiču, ki jo je pripravil bolj po želji svojih kolegov v pravnem razredu Akademije kot iz lastnega navdušenja. Polec je bil mož podrobnega arhivskega dela in je tako ustvaril dela trajne vrednosti; ustna pripovedovanja, tudi če jih je kdo zapisal, mu kot vir niso veliko pomenila (kaj bi rekel o moderni oral history?) in za pravno folkloro ni kazal nikakih nagnjenj. Ko ga je Rajko Ložar povabil k sodelovanju pri Narodopisju Slovencev, mi je Polec takoj predlagal, naj delo rajši prevzamem jaz, ker ga ne veseli. Predvsem Polca tudi niso prepričevale tvegane rekonstrukcije pradavnine, drzne hipoteze in skrivnostne

razlage tega ali onega simbola. Ko se eden izmed njegovih prijateljev navduševal nad tem, da imajo na Igu njive »na klobuk« in v tem videl simbolični pomen klobuka v starem slovenskem pravu, mi je Polec sugeriral, naj poizvem na terenu, za kaj gre. Zelo ga je zabavalo, ko sem dognal, da je šlo za farovške njive, ki so jih vsako leto z žrebanjem števil iz klobuka delili v zakup kmetom, s čimer je vsa pravnosimbolična vrednost ižanskega klobuka padla v vodo. V svoji, gotovo zdravi, skepsi te vrste je Polec malo cenil pravno slavistiko pri Slovencih, pod vtisom historičnopravne šole in njenih ekskluzivnih etničnih kategorij pa je ob tem včasih, čeprav zadržano, videl »germansko« pravo tudi v etnično gotovo nevtralnih pojavih.

Anton Svetina se je pravni etnologiji približal predvsem, kolikor se je pod Dolenčevim vtisom, a pod Polčevim mentorstvom lotil gorskega prava v Beli krajini (1944).

Moj Očrt slovenskega pravnega narodopisja iz istega leta je (čeprav bi ga danes zasnoval drugače) ob precej številnih, iz literature zbranih primerih vsaj nakazal, kakšno snov naj bi med drugim zajemala ta panoga etnologije. Na podlagi mojega vprašalnika zbrano gradivo etnografskih ekip, ki jih je organiziral Slovenski etnografski muzej pod vodstvom ravnatelja Borisa Orla, prispevki več avtorjev, ki so tudi zunaj teh ekip delali na terenu, vprašalniki za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja in njihovi prvi, že precej obilni rezultati so našo vednost tudi o pravni etnologiji precej razširili. Velika škoda pa je, da gradivo etnografskih ekip skoraj ni objavljeno. Boris Orel ga je želel objaviti v posebnih zbornikih in ni rad videl, da sodelavci s posameznimi objavami tega gradiva zmanjšujemo pomen načrtovanih zbir. Za pripravo zbornikov pa ni bilo nikdar denarja. Le delček mokronoškega gradiva sem lahko izjemoma uporabil (Od vinskega hrama do bajte, 1953), ker sem ga prepletel z arhivskimi in tiskanimi viri, tako da so bili terenski podatki bolj njihova dopolnitev in ne jedro razprave. Pri dosedanjih delih na terenu so se kot posebno plodna ožja področja izkazale kupna pogodba za živino, še bolj razne oblike reje živine in notranja ureditev vaških skupnosti. K temu spada med drugim kot zelo zanimivo področje pravna ureditev skupne paše. Nekaj te tematike sem obdelal na podlagi podatkov, ki sem jih sam zbral na terenu (nekdanja živinoreja med Trstom in Slavnikom 1957, Komun v Črnotičah, 1972).

Posamezni prispevki drugih avtorjev (med njimi je zdaj komaj še kak pravnik) in moja lastna dela s področja pravne etnologije (od katerih sem navedel le nekatera), so pač pokazala, da je tudi za slovensko pravno etnologijo snovi dovolj, da so naši predniki proti koncu 19. stoletja po obetajočih začetkih okrog leta 1880 prehitro zapustili njivo, ki bi bila takrat gotovo rodila boljše kot danes, vsaj kar zadeva usedline starejših dob.

Ne da bi tu ponavljal nekatere teoretične poglede o pravnem narodopisju, etnografiji ali etnologiji, ki sem jih zapisal ob drugih priložnostih, naj se ob koncu povrnem k izhodiščnim postavkam. Velika večina gradiva potrjuje določeno aktivnost ljudstva (ali neprofesionalnih skupin) tudi na področju prava, predvsem pri oblikovanju določenih vrednotenij, predstav, zahtev, pa tudi pravil, ki se jih ljudje nekega okolja drže mimo zakona ali proti njemu — praeter et contra legem. Seveda ta oblika dejavnosti nima tiste vloge, kot jo ima pisano, postavljeno pravo v smislu pravne doktrine 19. stoletja, toda gre za življenjske pojave, ki jim pravnega značaja ne gre odrekati v imenu te ali one definicije prava. Taki pojavi praviloma tudi niso posegali v interese vladajočih družbenih skupin: da na primer »železna« pogodba pomeni izključitev prodajalčeve odgovornosti za skrite hibe prodanega konja, je bilo pomembno za sopogodbjenika, družbene ureditve

Obligacije — Denar, katerega da kupec prodajalcu čez dogovorjeno ceno, imenuje narod „srečen groš“. V tem slučaju pravijo: „za srečen groš kaj dati“. Kadar prodajalec proda kravo ali tele itd., prigovarja vselej kupcu, naj vender kaj privrže čez dogovorjeno ceno za mater, ki je tako dobro za kravo skrbela („ker je jo tako lepo glajštala“) (pr. 124). —

— Obresti plačujejo v denarjih, pa tudi v rečeh n. pr. v žitu (pr. 129). —

— Kadar daje drug družemu živino v rejo, pravijo na Dolenjskem, da jo je dal na spolovino. Oni, ki dobi telico v rejo, obdrži jo toliko časa, dokler ima prvo tele. Tele je njegovo, telico pa da gospodarju nazaj. — Na Goriškem pravijo „na krmo dati“. Na Štajerskem se pogodijo, da obdrži oni, ki je vzel kravo v rejo, toliko časa kravo, dokler odstavi tele, potlej jo pa da zopet nazaj. Spolovino imenujejo pa tudi sledeče: Kmet dobi od graščaka njivo, katero tudi sam poseje. V jeseni mora pa dati polovico pridelkov, katere je na dotičnej zemlji pridelal, gospodarju, druga polovica pa je njegova (pr. 140).

Rovaš. Dokler še naši ljudje niso znali pisati, poznali so rovaš. Rovaš je bil sosebno znan našim gostilničarjem. Kako bi si pa ubogi gostilničar mogel zapomniti, koliko so mu A in B in C dolžni in druga vrsta dolžnikov, ki so pili na upanje? Rovaš mu je tedaj dobro služil. Gostilničar ni znal pisati, a znal je staro pravilo: „kljuka pet, križ deset, dva pa tri, kol'k'o to st'ri?“ (kljuka = V; križ = X; dva = II; tri = III.). Kadar tedaj pivec ni mogel plačati, odrezal je gostilničar kos palice. V to palico udolbil je znesek po gori omenjenem pravilu: kljuka pet itd. Potem je palico preklal, polovico je dal dolžniku, polovico pa je za se pridržal. To je bil tedaj rovaš. Ta rovaš je dal k drugim, ki so bili z dratom skupaj zvezani. Kadar je prišel dolžnik plačat, moral je tudi rovaš seboj prinesiti. Gostilničar ga je primerjal z drugimi kosi rovaša, katere je hranil. S katerim pa se je popolnoma strinjal, ta je bil tedaj pravi od mnogih gostilničarjevih rovašev. Ko je dolžnik svoj dolg na pijači plačal, dal mu je oba kosa nazaj. —

Faksimile iz članka Aleksandra Hudovernika »Pravni običaji slovenski, Slovenski pravnik 1883. str. 2—7.

pa gotovo ni ogrožalo, prav tako kot ni za družbeno ureditev karakteristično, ali avtomobili vozijo po desni ali levi strani, kar pa je nedvomno pomembno pravno vprašanje.

S tem pa je tudi povedano, da vprašanja ljudske pravotvornosti pri Slovencih ne kaže v prvi vrsti vezati na praslovanske korenine, temveč ga je treba preprosto razumeti v okviru okoliščin v določenem času in kraju. S tem iskanja slovanskih korenin ne gre zavračati, toda omejevati ga je treba na vprašanja, kjer je to smiselno in možno, npr. če gre za roto kot staroslovansko prisego, pri kateri nam po posredovanju Vlahov ohranjeni obrazec pri deveterem semenu iz 18. stoletja v svojem poganskem delu jasno dokazuje nekdanji kult rodovitnosti, medtem ko v načinu priseganja (stanje na črtalu, prvotno najbrž lemežu) spominja na nekoliko mlajši element: srednjeveško božjo sodbo.

Načeloma je treba vsak pojav postavljati v ustrezno okolje in se pri tem izogibati vnaprejšnjim zaželenim kategorijam, kot je npr. nekaj časa veljal dvom, ali so Slovenci poznali pravna napolila, ki so veljala za germansko institucijo. Pri pravnih napolilih (Weistümer) gre za izjave starih mož, ki so pred nekaterimi nemškimi prisedniškimi sodišči za nižje družbene sloje odgovarjali na vprašanje, kaj je prav(o). Za avstrijske dežele, vendar brez Kranjske in Goriške, je zbirko takih izrekov izdala Avstrijska akademija znanosti. Tako je bilo videti, kakor da je Weistum specifično nemški (germanski) pojav, še posebej, ker je bilo nekaj domnevnih »Weistümer« iz slovenskih delov Koroške in Štajerske spisanih v nemščini, to pa je tedaj pomenilo, da so pripadala nemškemu pravu. S tem pa se je tudi sposobnost za dokaj »demokratsko« zvrst gojitve običajnega prava omejevala na »Germane«. Toda tudi Vinodolski zakon je v hrvaški sosesčini nastal na podoben način, gotovo brez vpliva germanskega prava. V omenjeno zbirko vneseni izreki pa večinoma niti niso prava Weistümer. V naših krajih so sklepe sodnih zborov o tem, kaj (naj) velja kot pravo, zapisovali kot »obče sodbe« (Gemeinurteil), takih sklepov podeželskih (toda glede na gospostveno strukturo komaj kje vaških) sodišč pa je ohranjena cela vrsta in samo čakajo, da jih nekdo zbere in objavi.

Posebno pri Slovencih samih obstaja nevarnost dvojnih meril. Kar je drugje zanimivo, je doma vsakdanje in komaj vredno pozornosti, kaj šele omembe. Ljubinka Čirić-Bogetić je objavila prav zanimivo delo s področja črnogorskega običajnega prava o komunikah (občinskih zemljiščih, pri Slovencih m. dr. komunelah) v Črni gori v 19. in v začetku 20. stoletja (1966). Gre predvsem za strukturo in upravljanje skupnega vaškega sveta. Podobnega gradiva, seveda z nekoliko drugačnim ozadjem v individualni posesti, je na Slovenskem veliko in nekaj ga je po pisanih virih tudi zbrana (zlasti v poglavju o soseski v *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev*, 1980), še neprimerno več pa ga je v raznih terenskih zapisih ali morda v spominu ljudi, čeprav ga je brez dvoma veliko že zapadlo pozabi. Presenetljivo je, kako malo so pretekle pravniške generacije (razen kolikor je koga navdušil Dolenc) cenile take, nedvomno domače pravne institucije.

Sklepno lahko povzamemo, da so nekateri, v 19. stoletju nastali šablonski pogledi nedvomno ovirali razmah slovenske pravne etnologije in jo po svojih usedlinah še danes zavirajo. Pri tem gre tako za anahronistični prenos teh šablon v starejše dobe, kot tudi za zatiskanje oči pred sodobnimi pojavi, ki jih pozna pozitivno pravo. Kljub temu pa so se vendarle iz raznih virov porajali zametki slovenske pravne etnologije: deloma iz želje po dokazovanju slovanskih korenin slovenskega naroda, deloma iz želje po dokazovanju pravotvornosti in zgodovinskosti, deloma pa tudi pre-

prosto iz zanimanja, so nastajala nekatera prva dela ali vsaj prispevki. Načrtno gojenje stroke, za katero je nekaj vzorcev dajala tudi tujezična literatura, se je temu pridružilo šele nekako pred pol stoletja. Tako je danes precej gradiva, ki priča o možnostih za aktivno pravno življenje tudi med slovenskimi negospodujočimi družbenimi plastmi, pri čemer naj na tem mestu pustimo ob strani vprašanje, v kakšnem pomenu in koliko so bile nekmečke skupine na Slovenskem v resnici vedno in v celoti »tuje«.

Kakor se spredaj povedano omejuje na povezavo z družbenozgodovinskim položajem, tako tudi spremenjena struktura moderne družbe postavlja pravno aktivnost širših plasti prebivalstva v popolnoma drugačne zveze, predvsem pa se ta aktivnost bolj ko prej neposredno vključuje v uradno priznano, pravno strukturo. Verjetno se bo moral pravni etnolog, ki bo hotel zasledovati pravne nazore in pojave v sodobnosti, v precejšnji meri posluževati metod raziskave javnega mnenja, pri čemer bi moral predvsem izluščiti razvojne tendence trajnejšega značaja, če ne bo hotel etnologije žrtvovati politologiji.

Splošna opomba

Ker je pisec že večkrat razpravljaval o teoretičnem pojmovanju pravne etnologije, se tu ni hotel ponovno spuščati v ta vprašanja (prim. Pravna folkloristika — etnografija — etnologija, v: Rad kongresa folklorista Jugoslavije, Varaždin 1957, Zagreb 1959, str. 275—279; uvod k vprašalniku 28 Pravna etnologija, v: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — Vprašalnice VII, Ljubljana 1978, str. 65—68; Pravno življenje, v: A. Baš, ur., Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 145—154). — Dokumentacija vseh navedb v besedilu bi zahtevala najmanj dvakrat več prostora kot besedilo samo, ki je zasnovano bolj kot esej ali razmišljanje in manj kot sistemska razprava. Ta zasnova kot tudi ekonomija prostora in časa naj veljajo za opravičilo, če je del navedb podprt le s skrajšanimi naslovi in letnico dela, sicer pa se v tej splošni pripombi za večino navedb sklicujem na podrobnejše podatke in citate v nekaterih svojih prejšnjih objavah, zlasti: Slovenska pravna zgodovina in njene zveze s prakso, v: Pravniki 9 (1945), str. 15—29; Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 527—530, 549—550; Rechtsgeschichte der Slowenen (= Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968), zlasti pogl. I, Die slowenische rechtshistorische Forschung und ihr Gegenstand, str. 26—34 in II, Grundlagen und Werden des altslowenischen Rechtes, str. 35—40, zlasti pa še Schlußbetrachtungen str. 237—238; Soseske in druge podeželske skupnosti, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, str. 9—74; Wirtschaftsgeschichte und Rechtsgeschichte — der Grazer Beitrag zur Theorie (= Kleine Arbeitsreihe zur Europäischen und Vergleichenden Rechtsgeschichte 17), Graz 1985, 21 strani.

Zusammenfassung

DIE RECHTLICHE VOLKSKUNDE BEI DEN SLOWENEN IM LICHT UND SCHATTEN DER SOZIALGESCHICHTE

Die slowenische Rechtsgeschichte und in ihrem Rahmen die rechtliche Volkskunde entwickelten sich ursprünglich im Zeichen der — in frühere Zeiten zurückprojizierten — sozialen und nationalen Verhältnisse, wie sie im 19. Jh. in der Habsburgermonarchie bestanden. Daher galten nur die Bauern als Slowenen und man zählte die auf diese Art konstruierte Bauernnation unter die unhistorischen, seit jeher von Anderen beherrschten Völker oder Stämme. Diese Anschauung die noch besonders im rechtshistorischen Unterricht an den juristischen Fakultäten zum Ausdruck kam, wirkte sich auf die Mentalität der Juristen aus, die ohnehin rein positivrechtlich geschult waren und im Sinne des § 10 ABGB das Gewohnheitsrecht als praktisch nichtbestehend betrachteten. Andererseits blieb die romantische, jedoch auch anachronistische Meinung nicht ohne Wirkung, wonach ein urwüchsiges slowenisches Recht nur in stammesähnlichen Gebilden oder in der Großfamilie hätte bestehen können.

Im Gegensatz zum Vorurteil, daß nach dem J. 820 (Niederwerfung eines Aufstandes) ohnehin alles nur »germanisch« sein konnte, suchten einzelne Autoren und Sammler doch nach bodenständigem Recht, wobei man am Beginn vor allem an volkskundliches Material dachte (Babnik, Hudovernik, Križnik). Die ersten systematischen Erhebungen in dieser Richtung fanden um 1882/83 statt, dann ließ das Interesse nach und gegen Ende des 19. Jhs. wurden rechtsvolkskundliche Informationen vor allem in literarischer Form verarbeitet. Aufsätze mit wissenschaftlichen Ambitionen entstanden dann erst wieder im zweiten Jahrzehnt des 20. Jhs. (Milčinski, Goršič). Besonders trat dabei Dolenc (1875—1941) hervor, der neben volkskundlichen Überlieferungen vor allem archivalische Quellen über das (Wein)bergrecht heranzog, in dem er — aufgrund von Adaptierungen des Bergrechtsbüchchels in slowenischer Sprache und von Protokollen der Bergtaidinge (allerdings unter starkem Eindruck der historischen Schule und aktueller nationaler Bestrebungen) einheimisches Recht suchte und dabei in die Frage des Anteiles weniger angesehener Schichten an der Rechtsentwicklung griff. Bei weiteren Autoren (Zontar, Svetina) macht sich ein gewisser Zwiespalt zwischen einer rechtsslawistischen, zum Teil volkskundlich orientierten Einstellung einerseits und einer exakten, mit Problemen ethnischer Zugehörigkeit weniger belasteten archivalischen Arbeit andererseits geltend. Diese ist vor allem für Polec kennzeichnend, der die Arbeit an der slowenischen rechtlichen Volkskunde für das Sammelwerk über die slowenische Volkskunde (Narodopisje Slovencev) lieber dem Verfasser dieses Aufsatzes überlassen hat. Die dadurch und durch die Mitarbeit mit dem Volkskundemuseum angeregte Sammeltätigkeit des Verfassers hat erwiesen, daß besonders im Bereich der Dorfordnungen und des Viehhandels ausführlich belegte volkstümliche Überlieferungen festzustellen waren.

Pentatonika — Izhodišče razvoja slovenske ljudske glasbe

Pred seboj vidim izjavo rajnega Curta Sacha, ki je v svojem najnovejšem, po smrti objavljenem delu »The Wellsprings of Music« [The Hague 1962, op. prev.] zapisal, da je pentatonika eden tistih pojavov, od katerih je etnomuzikologija v najnovejšem času kar obsedena. Če se mi zdi potrebno danes spregovoriti o pentatoniki na Slovenskem, ni vzrok v nekakšni modni obsedenosti, marveč v spoznanju, do katerega smo prišli na podlagi najnovejših odkritij gradiva, namreč, da pomeni pentatonika in predpentatonske razvojne stopnje izhodišče razvoja vse slovenske ljudske glasbe, kot jo poznamo danes.

Če govorim o najnovejših odkritjih, mislim na raziskovanje Glasbeno-narodopisnega inštituta lani in letos [1962 in 1963, op. prev.] v Reziji, osamelih dolini v zahodnih Julijskih Alpah, kjer živi posebna skupina slovenske manjšine na drugi strani jugoslovansko-italijanske meje in kjer je bila odkrita enovita starinska glasbena kultura, ki pomeni najstarejše doslej znane plasti slovenske ljudske glasbe.

O vseh vprašanih pentatonike na Slovenskem seveda ni mogoče govoriti v okviru časovno omejenega kongresnega referata, zato naj tu navedem samo nekaj vidikov in iz njih izvedene sklepe. Ti bi bili seveda bolj prepričljivi, če bi jih mogel podkrepiti z večjim številom notnih primerov. Ker to ni mogoče, naj predstavim naznačilneje.

* V zapuščini V. Voduška je ostal rokopis neobjavljenega referata (brez naslova) za kongres jugoslovanskih folkloristov v Novem Vinodolskem 1. 1964, napisan v srbohrvaščini. Zaradi tehtnosti vsebine ga v slovenskem prevodu Zmage Kumer objavljamo v tej št. Traditiones.

I.

Najprej nekaj pripomb glede terminologije. Izraz pentatonika uporabljam za tisto razdelitev oktave na pet tonov, ki jo nekateri označujejo z izrazom kvintna ali kvartna pentatonika in jo predstavlja zaporedje črnih tipk na klavirju (transponirano npr. *g a h d e g*), podaljšano z ustreznimi toni navzdol ali navzgor. Znano je, da more biti vsak teh petih tonov temeljni ton pentatonske lestvice ali podobnega sistema, kar nekateri imenujejo I., II., III., IV. in V. modus, drugi (madžarski muzikologi) pa do, re, mi, sol, la-pentatoniko. Naj mi bo dovoljeno že tu vnaprej opozoriti, kar bom pokazal pozneje, da je namreč I. modus ali do-pentatonika temeljna oblika vseh pentatonskih pojavov na Slovenskem, torej lestvica *g a h d e g*, kjer je *g* tonalno središče.

Še druga terminološka pripomba! Starejši avtorji so vsi brez izjeme mislili, da je pentatonika na nekaterih območjih po svetu najstarejša oblika tonskih lestvic, razvojna stopnja, ki so ji sledile heptatonske ali heptakor-dalne lestvice. Šele v najnovejšem času je prišlo do ugotovitve, da je že sama pentatonika sorazmerno pozen dosežek dolgega razvoja, v katerem zasledimo zaporedja samo štirih tonov v oktavi t. im. tetratoniko, pa celo zaporedja treh ali dveh tonov (tritoniko, bitoniko). Tu mislim zlasti na razpravo Constantina Brăiloiu-a, »Sur une mélodie russe« [obj. v »Musique russe«, II, Paris, 1953, op. prev.], ki bi mogla veljati za doslej najbolj dognano delo o tem, ali pa na razpravo Walterja Wiore, »Älter als die Pentatonik« v zborniku »Studia memoriae Belae Bartók sacra« [2. izd. Budapest 1957, op. prev.]. Glede podobnih pojavov na Slovenskem je treba poudariti, da moramo na podlagi več deset primerov ugotoviti obstoj izdelanega tetratonskega sistema s tonalnim središčem *g* v tonskem zaporedju (d) *g a h d g*. Zato se mi zdi napačno in netočno, da bi tudi vse predpentatonske pojave zajeli kar v pojem pentatonike. Imenovati jih je treba z njihovim pravim imenom.

In še tretja pripomba! V naslednjem razlaganju ne bodo upoštevane otroške pesmi, čeprav so, kot vemo, ne samo v Sloveniji ampak kar pri vseh evropskih narodih večinoma bitonske, tritonske ali tetratonske tj. uporabljajo samo nekaj tonov z melodičnimi obrati, kakršni so tudi v tetratoniki ali pentatoniki. Ker so ti pojavi v otroških pesmih, razširjenih po raznih deželah sveta, za našo rabo premalo izraziti, bodo upoštevane samo melodično bolj razvite pesmi, v katerih je mogoče jasneje videti tonski oz. tonalni sistem.

II.

Prvi vidik za raziskavo tetratonskih in pentatonskih pojavov (za zdaj se bom omejil samo na ta dva sistema), je njihova razširjenost po slovenskem ozemlju. Doslej najbolj znano oz. kar edino znano območje pentatonskih melodij v Sloveniji je bilo Prekmurje. Nanj so v zvezi s pentatoniko opozarjali nekateri muzikologi že pred nekaj desetletji npr. Stanko Vurnik, France Marolt. Zato si Prekmurje prihranim za pozneje. Treba pa je vedeti, da se čista pentatonika ne pojavlja samo v Prekmurju, ampak da moremo najti čiste tetratonske ali pentatonske pesmi po vsem Slovenskem, največ na vseh obrobni območjih, pa tudi v notranjosti, celo v središču Slovenije. Take pesmi so — kakor lahko pričakujemo — zlasti obredne (jurjevske, svatbene, kolednice) pa tudi starejše pripovedne pesmi, balade. Eno takih obrobni območij, ki je ohranilo kar precej starinskih pojavov tudi v glasbi,

je Bela krajina. Ni čudno, da moremo tam najti precejšnje število čistih tetratonskih melodij, npr. v jurjevski pesmi iz Metlike:

$\text{♩} = 116$

Pro - šal je, pro - šal pi - sa - ni va - zam.

(GNI M 20.319)

E - to je do - šal ze - le - ni Ju - rij v ze - le - ni mon - du - ri.

Drugi taki primeri so v kresnih, svatbenih, plesnih in pripovednih pesmih. Še več je pesmi, katerih melodije so izvirno tetratonske ali pentatonske, toda vsebujejo tu in tam poltone (pjen-tone), torej že kažejo prehodno stopnjo v diatoniko.

$\text{♩} = 132$

Jel je tr - den ta vaš most? Bro - je - li broj, brun - ke broj!

(GNI M 24.509)

Kako ti poltoni vplivajo na značaj melodij in ali smemo te melodije še imeti za pentatonske, je tu odveč razpravljati, saj je to vprašanje obširno obdelal Bräiloiu v omenjeni razpravi. Pač pa po Bräiloiu in Bartóku raje poudarim neko drugo stvar, namreč da so pri analizi in ugotavljanju pentatonike in tetratonike v melodijah pomembnejši značilni melodijski obrati kakor pa sam abstraktni tonski niz. Take značilne obrate imenujeta navedena avtorja pentatonizme oz. tetratonizme (enako hrvaški etnomuzikolog Vinko Zganec).

Tak, za slovenske tetratonske pesmi značilen tetratonizem je npr. v navedeni jurjevski pesmi. Najdemo pa ga v mnogih čistih tetratonskih in pentatonskih pesmih na drugem koncu Slovenije, v zgornji soški dolini, kjer se je ohranilo še veliko drugih starinskih pojavov. Npr. pesem nočnega čuvaja iz Žage pri Bovcu:

$\text{♩} = 178$

Je že pa - sa - la de - se - ta u - ra!

(GNI M 20.222)

Naslednja pripovedna pesem iz Sužida pri Kobaridu spominja na psalmodijo gregorijanskega korala, v katerem resnično najdemo isti tetratonizem z enim poltonom.

$\text{♩} = 184$

Sto - ji, stoji na ste - zi - ca...

(GNI M 25.173)

Značilen tetratonizem je tudi »razloženi trizvok« — če naj uporabim izraz iz terminologije harmonsko pogojene umetne glasbe —, najpogosteje v smeri navzgor. Tak »razloženi trizvok« se sicer najpogosteje povzpne do kvinte, pogosto pa do zgornje oktave. Prim. neko drugo tetratonsko melodijo iz okolice Kobarida:

$\text{♩} = 144$ (GNI M 20.224)

Ko na Oj - stro pri - de - mo, te na - še mla - de vi - di - mo.

Do nedavnega je bilo med muzikologi razširjeno prepričanje, da je tovrstna melodika (akordna melodika, nem. Dreiklangs- ali Fanfarenmelodik) dokaj nov pojav, v zvezi z baročno glasbo, torej iz 18. stoletja. W. Wiora pa je nedavno opozoril, da se je taka melodika pojavljala že v srednjem veku. Zagotovo je še starejša, saj je razširjena pri t. i. primitivnih narodih, kakor je pokazal Bräiloiu. Med drugim najdemo »razloženi trizvok« tudi v gregorijanski pentatonski psalmodiji, npr.

Quin-tus to - nus sic in - ci - pi - tur, sic flec - ti - tur et sic me - di - a - tur...

Vse to se mi je zdelo potrebno poudariti tudi zato, ker velja akordična melodika, ki je zelo značilna za slovensko ljudsko glasbo, pogosto za nekaj novejšega, prevzetega od Nemcev in skritega pod imenom alpska melodika. Da taka melodika sploh ni alpska ali samo alpska, bo povedano še na koncu. Njen pravi izvor je namreč v tetratoniki, kakor nazorno kažejo primeri iz Rezije.

Prej pa še dva primera čiste pentatonike iz doline Soče:

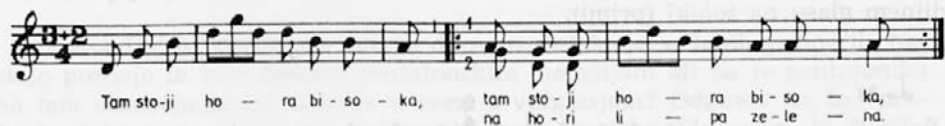
$\text{♩} = 180$ (GNI M 25.183)

Svet Mi - klavž, zgo - da u - sta - ne, se le - po, če - dna u - mi - je, u - za - me skir - co na ra - me in gre po po - ti rav - ne.

$\text{♩} = 96$ (GNI M 25.184)

Kaj je e - na? E - dan je en sam Buh, k je na - re - du ne - bo in zem - ljo.

Tretje območje, na katerem se je ohranilo več pesmi s čisto tetratoniko in pentatoniko v melodijah, je Koroška, zlasti Ziljska dolina. Čista tetratonska melodija je npr.

Nazadnje naj navedem še eno območje v Sloveniji, ki je poleg drugih starinskih pojavov ohranilo več zgledov čiste tetratonike in pentatonike. To je območje v osrednji Sloveniji severozahodno od Ljubljane: Ihan, Moravče, Domžale, okolica Kamnika in Tuhinjska dolina.

Iz vsega je jasno razvidno, da se čista pentatonika in tetratonika ne pojavljata samo v Prekmurju, marveč po vsem Slovenskem, od Koroške do Bele krajine, od Krasa do Prekmurja. Vsi primeri na Slovenskem pripadajo sistemu do-tetratonike (I. modus) in do-pentatonike. Samo na severozahodnem robu Prekmurja, blizu madžarske meje, najdemo razmeroma redke primere V. modusa pentatonike, la-pentatoniko, s povsem drugačno melodiko. Ti primeri so po mojem mnenju prevzeti od Madžarov. Eden od dokazov za to je dejstvo, da so primeri la-pentatonike v Prekmurju, enako kakor v Medjimurju in na Madžarskem, vedno samo enoglasni, medtem ko je vsa druga pentatonika v Prekmurju in drugod po Sloveniji v zvezi z večglasjem.

III.

S tem prihajam na drugi vidik pentatonike na Slovenskem, na pentatoniko v večglasju. Začuda so slovenski muzikologi, ki so se ukvarjali z ljudsko glasbo Prekmurja (J. Dravec, R. Hrovatin) spregledali neko pomembno dejstvo, pravo znamenitost, namreč čisto pentatonsko dvoglasje. To dvoglasje je prekmurska značilnost in čeprav se nadaljuje prek Hrvaškega Zagorja še v Podravino, se je v najčistejši obliki ohranilo prav v Prekmurju.* Naj navedem za zgled balado s čisto pentatonsko melodijo:

V tej pesmi in drugih podobnih sta 2. in 1. glas v čisti pentatoniki, s poltonom (4) na enem mestu, toda le v nekaterih kiticah, sicer pa se poje tam terca. Pomembna podrobnost tega dvoglasja je križanje spodnjega glasu z zgornjim v končni kadenci. Domačini ga imenujejo *óber peti* ali *prek vlejši*. Križanje nastane tako, da se v končni kadenci zgornji glas spusti prek sekunde na toniko, spodnji pa skoči čezenj in spremlja zadnja dva tona s

* Josip Dravec ima v svoji zbirki »Glasbena folklorja Prekmurja« (Ljubljana 1957) med 425 melodijami samo nekaj dvoglasnih, toda tudi v njih je 2. glas diatoniziran z vodilnim tonom.

kvinto in terco. Ta pojav je le v starejših melodijah, ki se končujejo v vodilnem glasu na toniki (primi).

$\text{♩} = 88$

Fti-ček mi si-di, fti-ček mi si-di na ze-le-noj vej-ki, (GNI M 24.185)
nje-ga mi gle-di, nje-ga mi gle-di ed-na be-la go-spa.

Zdi se, da je ta način petja najstarejši in je zaradi njega v poznejšem razvoju zgornji glas prevzel v kadenci vlogo bivšega spodnjega glasu. Tako se več pentatonskih melodij konča na terci, čeprav se enako kakor starejše začenjajo s toniko. Zaradi kadence na terci pa jih seveda še ne smemo uvrščati v III. modus ali mi-pentatoniko.

$\text{♩} = \text{ca. } 216$ Rubato

Po ce-sti mi gre-ta štu-den-ta-ra dva, (GNI M 24.190)
oj s-čr-ne šo-le šo-la-ra dva.

Na koncu naj navedem še primer dvoglasja, v katerem se v spodnjem glasu pojavljata oba poltona (tudi že vodilni ton) na dveh, treh mestih. Primer nazorno kaže, kako je pentatonika in pentatonsko dvoglasje prešlo v dursko diatoniko, čeprav so se v njem sicer ohranile vse glavne značilnosti pentatonskega dvoglasja. Naj še dodam, da čisto pentatonsko dvoglasje ni omejeno samo na Prekmurje, ampak ga najdemo tu in tam v krajih na desnem bregu Mure, v Prlekiji.

Podoben, zanimiv primer imamo z Gorenjskega, balado, ki je bila posneta v neposredni bližini Kamnika, torej na območju, kjer je tako dvoglasje nekaj izjemnega in je zato po mojem mnenju dokaz, da je moral biti tak način petja nekoč razširjen po večjem delu Slovenije.

$\text{♩} = 100$ (GNI M 24097)

Ker-mu se drem-le, naj gre spat, ka-kor je sto-riw An-zel mlad.

Zgornji glas te melodije je v čisti pentatoniki, v spodnjem glasu pa je na enem mestu polton. Pomembno je tudi, da je spremljajoči glas na dveh mestih v kvartnem intervalu in da je melodija brez vodilnega tona.

IV.

Zastavlja se vprašanje, ali je dvo- in večglasje v takih primerih nastalo pozneje in bilo dodano pentatonskim melodijam ali pa je pentatonika na tem območju že od začetka v zvezi z večglasjem? Odgovor na to vprašanje dobimo iz skrajnega severozahodnega kotička Slovenije, iz Rezije. Na gradivu iz Rezije se kažeta dve stvari, ki sta po mojem mnenju zelo pomembni ne samo za slovensko ali jugoslovansko muzikologijo, marveč tudi za nekatera muzikološka vprašanja v evropskem okviru.

1. Vsa ljudska glasba v Reziji (razen pripovednih pesmi, ki jih zdaj pojejo samo enoglasno, in cerkvenih pesmi), torej vsa vokalna in instrumentalna rezijanska glasba sloni na dvoglasju z bordunom in kaže, kako se je to dvoglasje polagoma razvilo v triglasje z vsemi značilnostmi znanega alpskega večglasja. Mislim, da se s tem pojasnjuje doslej nerešeno vprašanje njegovega nastanka.

2. Rezijanska ljudska glasba pojasnjuje tudi nastanek do-pentatonike na tem delu Evrope in mogoče tudi pri drugih slovanskih in neslovanskih narodih. Okrog 50 % vseh rezijanskih melodij se giblje v obsegu trikorda z veliko terco. Zelo pogosto je temu trikordu dodana kvarta pod toniko borduna, vendar samo na začetku kot predtakt in je zato zunaj strukture, ki jo smemo imeti za čisto trikordalno.

♩ = 86-90

6/8

da ho - ra ta Ča - ni - no - wa, da ho - ra ta Ča - ni - no - wa, (GNI M 25.521)

la - li - li - le, da ho - ra ta Ča - ni - no - wa.

Ta trikord z veliko terco se kaže v bolj razvitih, očitno razvojno kasnejših primerih kot pyknon, jedro tetratonike, v kateri se začno takoj po privzemu novega tona — kvinte nad toniko borduna — kazati vse značilnosti akordične melodične »razloženega trizvoka«, kakršno poznamo iz drugih slovanskih pokrajin.

♩ = 116 Poco rubato

2/4

Da hō - ra ta Ku - cō - ri - ne, da hō - ra ta Ku - cō - ri - ne, la - la - la, (GNI M 25.390)

ja - li - li - le, da hō - ra ta Ku - cō - ri - ne.

Zelo pomemben se mi zdi pojav, da se pri bolj razvitih čistih tetratonskih primerih začenja bordun — dotlej popolnoma ustaljen — pomikati tu in tam na sosednje tone, vendar le na tone trikorda oz. tetratonike. Tako imamo v Reziji podobno dvoglasje, kakor je prej omenjeno prekmursko pentatonsko, le da je v Reziji to starejši pojav. Še bolj razločno prehaja

spodnji glas s stalnega borduna v tistih pentatonskih melodijah, ki se razvojno navezujejo na tetratoniko.

♩ = 88 (GNI M 25.513)

Na hö - di hor na ta Ča-nen, na hö - di hor na ta Ča-nen,

Medtem ko so v večglasnem petju primeri pentatonike razmeroma redki, številnejši pa tetratonski, so enoglasne melodije pripovednih pesmi v Reziji pretežno pentatonske.

♩ = 102 (GNIM 25538b)

Da li - pa mo - ja Wi - da, ko bö te ny - si li - pa
ta-kö ta pr - ve li - ta?

♩ = 96 (SLP 5/8 B)

Lin - če-ca Tür - kin - če-ca, to bi - la Tür - ka kra - ja hči.

Kot posebnost rezijanske glasbe naj s posebnim poudarkom navedem, kar je dokaj redek pojav v Evropi, namreč da je tudi inštrumentalna glasba (v bordunskem dvoglasju violine-*citire* in malega kontrabasa na 3 strune-*brúnkule*) ohranila čiste tetratonske in pentatonske primere, čeprav se je inštrumentalna glasba v Reziji kakor povsod drugod razvijala hitreje kakor vokalna.

♩ = 88 (GNI M 25.408)

Da hö-ra ta Ba-nö - ri - na, da hö - ra ta Ba-nö - ri - na,
la - li - la, la li li le, da hó - ra ta Ba-nö - ri - na.

(GNI M 25.916)

Zadnji primer je melodija *Ta-pústove*, ki spada med plese pustnih šeg. V njej se pojavlja na koncu fraze lidijska kvarta, samo malo nižja od temperirane, zvišane kvarte. Lidijska kvarta je za instrumentalno glasbo zelo značilna. Sprašujem se, ali ni mogoče ta pojav v zvezi z enim redkih primerov lidijskega FA-modusa, ki ga je zapisal Dravec v Prekmurju?

Rezijanskih primerov, ki kažejo postopno prehajanje iz tetratonike in pentatonike v diatonske durovske melodije, tokrat ni mogoče obravnavati. Najbrž je podobno razvojno pot prešla vsa ljudska glasba na Slovenskem, da je dospela do današnjih oblik, v katerih prevladujejo durovske heptatonske melodije. Iz številnih ostankov čiste tetratonike in pentatonike po vsem Slovenskem lahko sklepamo, kako je nastal dur v tem delu Evrope. Zelo verjetno velja isto tudi za sosednje dežele. Do-tetratonika in pentatonika je dala v zvezi z bordunom trden tonalni temelj, toniko v pravem pomenu besede, in zgradbo, ki je zelo blizu durskemu značaju. Potem je bilo potrebno samo še z dvema poltonoma (pien-tonoma) preiti iz pentatonske (petstopenjske) razdelitve oktave na heptatonsko oz. heptakordalno lestvico, se pravi v dursko. Kdaj in kje se je začel ta razvoj, je vprašanje, ki presega okvir tega referata. Vsekakor se je do-pentatonika, kakor jo poznamo v Sloveniji, ohranila mestoma po vsej Evropi. Da to ni samo stvar srednje in zahodne Evrope, dokazuje pojav enake pentatonike v Bolgariji in Makedoniji. V Bolgariji obstajajo popolnoma enake pentatonske melodije z enakimi tetratonizmi in pentatonizmi in tudi podoben prehod v dur. Tudi na štokavskem območju med Bolgarijo in Makedonijo na eni strani ter Slovenijo in kajkavsko Hrvaško na drugi strani, kjer prevladuje popolnoma drugačen glasbeni sistem, v bistvu diatonski ali celo kromatičen (nem. Engmelodik), se vendar poredkoma pojavljajo sledovi tetratonske, pentatonske pa celo triakordalne melodike z veliko terco ter sledovi durske melodike. Te, doslej nekako prezrte pojave bi bilo treba na omenjenih območjih raziskati in razložiti. Po mojem mnenju je to ena od nalog jugoslovanske etnomuzikologije.

Pojasnila kratice pri notnih primerih:

GNI M = zvočni posnetki arhiva Sekcije za glasbeno narodopisje ISN ZRC SAZU
Dev V = Oskar Dev, Koroške slovenske narodne pesmi. V. zv., Maribor 1926.
SLP = Slovenske ljudske pesmi, 1. Ljubljana, Slovenska matica, 1970.

Zusammenfassung

DIE PENTATONIK ALS AUSGANGSPUNKT DER ENTWICKLUNG SLOWENISCHER VOLKSMUSIK

Einführend erklärt der Verf., dass seine Abhandlung über die Pentatonik keine modische Übertreibung sei, sondern durch das neu entdeckte musikalische Material, aufgenommen im Tale Rezija (Val di Resia, Prov. Venezia Giulia), gerechtfertigt ist.

1. Es geht hier um die do-Pentatonik, um die Tonleiter *gahdeg* mit *g* als tonalem Zentrum. Entgegen der älteren Autoren, welche die Pentatonik als das älteste Tonsystem betrachteten, haben einige jüngere z. B. Brăiloiu und Włora festgestellt, dass die Pentatonik selbst eine spätere Entwicklungsstufe darstellt.

2. Bisher galt in Slowenien nur Prekmurje als jenes Gebiet, wo die Pentatonik vorkommt. Nun zeigte sich, dass pentatonische Melodien in ganz Slowenien, vor allem in den Randgebieten, in den brauchgebundenen Liedern und in den Balladen zu finden sind. In einigen Melodien kommen hier und da Halbtöne (pien-ton) vor. Sehr wichtig sind charakteristische melodische Umkehrungen, genannt Pentatonismen bzw. Tetratonismen. Der Verf. gibt dafür einige Beispiele.

Dreiklangmelodien galten unter den Musikern bislang als eine neuere, von der Barockmusik, also aus dem 18. Jh. stammende Erscheinung, in Slowenien als alpin, übernommen von den deutschen Nachbarn. Doch Wiora und Bräiloiu zeigten an Beispielen, dass die Dreiklangmelodik in der Tetratonik wurzelt. In Slowenien findet man sie sowohl in Rezija als auch in Kärnten und im zentralen Gebiet, unweit von Ljubljana. In Prekmurje gibt es einige Beispiele der la-Pentatonik, nach der Meinung des Verf. dem Einfluss der nahen ungarischen Volksmusik zuzuschreiben.

3. Die Pentatonik in Slowenien verbindet sich mit der Mehrstimmigkeit. In Prekmurje kommt im zweistimmigen Singen älterer Melodien noch ein charakteristisches Detail zum Vorschein, nämlich die Überschneidung der unteren Stimme mit der oberen, wofür das Volk eine eigene Bezeichnung hat. Die Beispiele in denen beide Halbtöne (der eine noch Leitton zugleich) erscheinen, zeigen, auf welche Weise die Pentatonik sich in die Dur-Diatonik entwickeln konnte.

4. Nun stellt sich der Verf. die Frage, ob die Zwei- und Mehrstimmigkeit den pentatonischen Melodien später hinzugefügt wurde, oder aber war die Pentatonik auf diesem Gebiet von Anfang an mit der Mehrstimmigkeit verbunden. Die Antwort kam ihm vom Material aus Rezija. Dort klingt sowohl die vokale als die instrumentale Volksmusik zweistimmig mit Bordun. Etwa 50% aller Melodien bewegt sich im Rahmen der Trichords mit der grossen Terz. Wenn noch die Quint oberhalb der Tonik im Bordun hinzu kommt, so zeigen sich gleich alle Merkmale der Dreiklangmelodik, bekannt aus anderen Teilen Sloweniens. Auch die instrumentale Volksmusik in Rezija ist nur zweistimmig, ausgeführt vom Duo aus Geige und dreisaitigen Cello (statt des ursprünglichen Basses).

Ähnlich wie in einigen Melodien in Rezija die Pentatonik in die Dur-Diatonik übergegangen ist, müsste auch in anderen Gebieten die Dur-Melodik entstanden sein. Die Do-Pentatonik, wie man sie in Slowenien festgestellt hat, ist stellenweise auch in anderen Ländern Europas erhalten und zwar nicht nur im Westen, sondern auch im Osten (z. B. in Bulgarien und Mazedonien). Der Verf. sieht eine wichtige Aufgabe für die Ethnomusikologie gerade diese Phänomene zu erforschen.

(Übersetzt von Z. Kumer)

Slovenska ljudska glasba

Če je kolikor toliko natančno ugotovljeno, kaj je glasba, pa je z opredelitvijo ljudska glasba nekaj težav. Če obstaja ljudska glasba, potem obstaja tudi neljudska glasba. Kaj si etnomuzikologi predstavljamo pod pojmom ljudska glasba, je bilo že večkrat povedano, zapisano in objavljeno, zato tega zdaj ne bi ponavljal. Še bolj pogosto se zaplete, če dodamo besedo slovenska, torej slovenska ljudska glasba, kar naj bi pomenilo, da je to tipična ljudska glasba etnične skupine, ki ji pravimo Slovenci. Kaj označuje posamezne etnične skupine, kaj vse je vplivalo na oblikovanje narodnostne zavesti (identitete) posameznih skupin ljudi, je predmet različnih strok, med katerimi je najbrž etnologija na prvem mestu. Ali more biti ljudska glasba, poleg jezika, eden od pomembnejših kriterijev etničnega razlikovanja? Prepričan sem, da je prav ljudska glasba bržkone najtrdnjša vez (včasih celo edina), ki je v človeku globoko zasidrana, pa čeprav najpogosteje samo v podzavesti, ki nas spominja in opominja na naše poreklo, na naše korenine, iz katerih smo zrasli. Če je to res, potem mora imeti ljudska glasba neke etnične skupine nekaj, kar jo od drugih razlikuje ali loči. Kateri so tisti glasbeni elementi, ki dajejo neki ljudski glasbi določeno identiteto? In ne samo to. Zakaj je sploh prišlo do različnih ljudsko-glasbenih sistemov, ki so si včasih lahko podobni — tudi med etničnimi skupinami, ki nikoli niso imele stikov — ali so ti zelo različni — tudi v okviru lastne etnične skupine ali sosednjih etničnih skupin, ki so živele ali še živijo v neposrednem stiku. Vsekakor je treba poudariti, da ljudska glasba ni nekaj statičnega, ni neka nespremenljiva stalnica. Ljudska glasba nastaja in se razvija po lastnih nepisanih zakonitostih odvisno od najrazličnejših pogojev v času njenega porajanja, izvajanja, širjenja, prevzemanja in preoblikovanja. Razumljivo je, da ti pogoji niso v vseh zgodovinskih obdobjih vedno enaki. Ljudska glasba je eno od izraznih sredstev njenih

nosilcev, se pravi ljudi, ki živijo v določenem okolju in času. V njej se lahko pojavljajo posebnosti, značilne za določeno etnično skupino, kakor tudi prvine, ki so splošno človeške. Ena od bistvenih značilnosti ljudske glasbe je njena spontanost, pretežno podzavestna in improvizatorska dejavnost pri ustvarjanju in izvajanju.

Slovenski etnomuzikolog dr. Valens Vodušek je v prispevku »O evropski etnomuzikologiji« (Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja 1, Ljubljana 1980) zapisal nekatere zelo zanimive ugotovitve, ki jih bom deloma povzel, posebno še zato, ker se v skoraj vseh bistvenih stvareh z njim popolnoma strinjam. Pravim povzel, ne pa dobesedno citiral. Enako kot on ugotavljam, da se ljudska glasba v glavnem izpoveduje v vokalni glasbi (petju), manj morda v instrumentalni, kar še posebno velja za nas. Godci-muzikanti so namreč praviloma bolj nadarjeni posamezniki, medtem ko je petje — se pravi vokalna glasba — dosegljivo kar najširšemu krogu pripadnikov neke etnične skupine, ki lahko aktivno sodeluje. Slovenci slovimo kot vneti in dobri pevci s kar »prirojenim« občutkom za večglasje (»Trije Slovenci — to je kvartet!«). Pri ljudskem večglasnem petju npr. v tistem hipu, ko pojem z drugimi, že imamo tudi rezultat. Pri takem petju se individualno in hkrati kolektivno delo, to je petje, podreja individualni in kolektivni glasbeni predstavi o določeni pesmi. Vsak sodelujoči je tudi takoj »soodgovoren« za dobro ali slabo skupinsko delo — petje. To petje je praviloma petje glasbeno nešolanih pevk in pevcev, ki pojejo zase, ne za publiko (kot npr. pevski zbori). Táko petje je tudi povečini glasno. Navadno tisti, ki najboljše zna besedilo ali ki ima bolj razvito glasbeno žilico, začne pesem, drugi se mu pridružijo. Nikoli se pevci vnaprej ne porazdelijo po glasovih, vsakdo pač pritakne tisti glas, ki se mu v danem trenutku zdi najprimernejši. Pri ljudskem petju pride do izraza individualna sposobnost »pridjati« glasove tako, da bo pesem zvenela v večglasju — kolektivno, na Slovenskem navadno danes vsaj v triglasju, na nekaterih območjih pa tudi v 4—5-glasju (»na tretko«, »na četrto« — Haloze, Koroška itd.). Praviloma tudi ne začno hkrati, niti se prej ne domenijo za intonacijo. Prevladuje veselje in uživanje v ubranem skupinskem petju, pri katerem je vsak pevec ali pevka soustvarjalec s precejšnjo svobodo, saj ni vezan na vnaprej določeno ritmično ali melodično linijo, nihče mu tudi ne vepisuje tempa, kdaj je treba vdihniti itn. Navzlic vsemu pa táko petje vendarle zveni ritmično in večglasno ubrano, čeprav pretežno v rubatu in ne v strogo enakomernem ritmičnem (giusto) gibanju melodije, saj se pevci podreajo notranjemu občutku za skupinsko petje, ki je za nas Slovence tako značilno. Način petja je kajpak odvisen od krajevnih in pokrajinskih posebnosti, prevladuje pa, če uporabim ne preveč lepo skovanko, individualni kolektivizem (ali kolektivni individualizem). Pri tem je treba dodati, da taka skupinska aktivnost vzbuja najrazličnejša čustva, med katerimi niso na zadnjem mestu domoljubna — občutek pripadnosti določeni družbeni, krajevni in etnični skupnosti. Zato tudi ni presenetljivo, da je poleg jezika prav ljudska pesem (ljudska glasba) zaradi nekaterih vsebinskih in oblikovnih sestavin, pogojenih z geografskimi, sociološkimi, zgodovinskimi, jezikovnimi in drugimi značilnostmi, tista, ki v življenju posameznika ali širše družbene skupnosti pomeni posebno moč in vez, ki ohranja, spodbuja in krepi človekovo identiteto in tudi kolektivno narodnostno zavest.

Znanstvena obdelava etnomuzikoloških pojavov upošteva in ugotavlja značilnosti glasbenega oblikovanja na lastnem etničnem ozemlju z morebitnimi razlikami med posameznimi območji — pogosto se taka območja lepo

ujemajo z narečnimi območji, ugotavlja tudi možne vplive ali podobnosti pri sosednjih in oddaljenejših etničnih skupinah. Skoraj pri vseh etničnih skupinah obstajajo območja (ali so bila), ki so bila ali so še etnično precej pomešana. Slovenci pa že dolga stoletja živimo na prepihu in stiku z različnimi kulturnimi sistemi. Na takih območjih etnomuzikologija skuša ugotavljati posamezne plasti, ki pripadajo (ali so pripadale) tej ali oni etnični kulturi. S podrobno analizo strukturnih elementov, ki sestavljajo ljudsko glasbo, moremo ugotoviti stopnjo podobnosti med posameznimi melodičnimi tipi, ki jih lahko potem razvrščamo v večje melodične skupine-družine (kot pri botaniki ipr.). Pogosto je tudi mogoče ugotoviti pripadnost melodij določenim zgodovinskim stilnim plastem (datacija). Nekatere ljudsko glasbene pojave starejših plasti spoznamo npr. tudi po posebni vrsti melodike: ali gre za napev na samo treh tonih ali za napev z večjim obsegom. Pomemben je tudi značaj in odnos med intervali itd. Analiza more tudi opozoriti na razlike v posameznih pokrajinah iste etnične skupine ali na razlike med različnimi etničnimi skupinami. Pomembna je tudi statistična pogostost nekaterih glasbenih pojavov v določenem okolju in času. Pri nas se je takim problemom posvečal zlasti Valens Vodušek, ki je ugotovil tudi pomembno zakonitost o visoki korelaciji med metroritmično strukturo verza in ritmično ter melodično strukturo napeva. Določen tip verza v pesmi more imeti več modelov glasbene ritmizacije, melodijske posameznega ritmičnega modela pa pripadajo v visokem odstotku eni melodični skupini s številnimi enakimi strukturnimi elementi ali včasih samo enemu melodičnemu tipu. Ugotovil je tudi, da to pravilo ne velja le v okviru posamezne etnične glasbene kulture, marveč v nekaterih primerih celo v interetničnem okviru med seboj geografsko zelo oddaljenih skupin ljudi. Pomembna je tudi ugotovitev, da ima vsaka etnična skupina samosvojo izbiro verznihi tipov in njihovih kitičnih oblik v pesmih. Čeprav je res, da so nekateri skupni pri več kulturah, pa je zelo pomembna razlika v pogostnosti pojavljanja, tudi v različnih obdobjih, v funkciji pesmi, v katerih ti nastopajo. Pogostost določenih verznihi tipov in glasbenih elementov v etničnih kulturah je odvisna seveda tudi od najrazličnejših pogojev (zgodovinskih, časovnih, jezikovnih itd.).

Primerjava metroritmične strukture verza in strukture kitice ter glasbenih značilnosti pripadajočih melodij omogoča relativno dobro datacijo posameznih pojavov, posebno še, če moremo lastno gradivo primerjati z ustreznim gradivom drugih etničnih skupin. Ob tem seveda ne smemo zanemarjati tudi stila petja, načinov večglasja, razporeditve in funkcije posameznih glasov ipd. Upoštevati moramo kajpak tudi način izražanja v ljudskem pesniškem izročilu lastne etnične skupine z načinom izražanja drugih etničnih skupin (npr. prisposodbe, ukrasne pridevke itd.: zlato sonce, rdeče sonce, rumeno sonce, bela cesta itd.).

Zelo zanimivo dejstvo je, da se veliko število ljudskih pesmi na Slovenskem ravna po $3/4 + 2/4$ taktu (sestavljeni taktovni način), da je zelo veliko število pesmi, v katerih prevladuje $5/8$ ritem (četrtinka — osminka — četrtinka) — torej petdelnost. Za zgled naj navedem nekaj primerov:

5
8

Se - strí - ca gor | vstá - ní na | pá - šo boš | šlá...

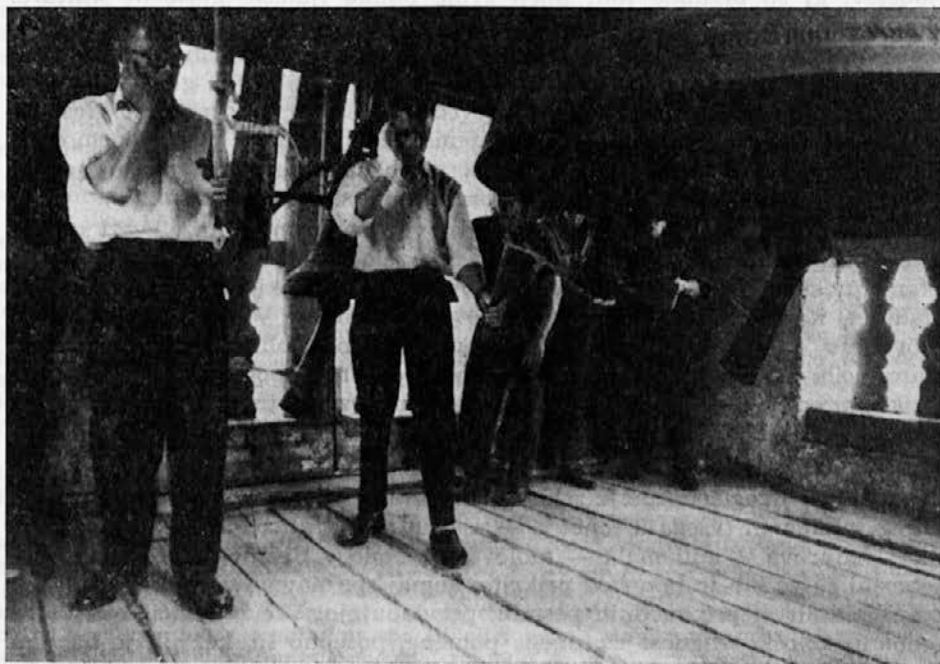
Lé - pa si, | lé - pa si | ró - ža Ma - ri - ja...

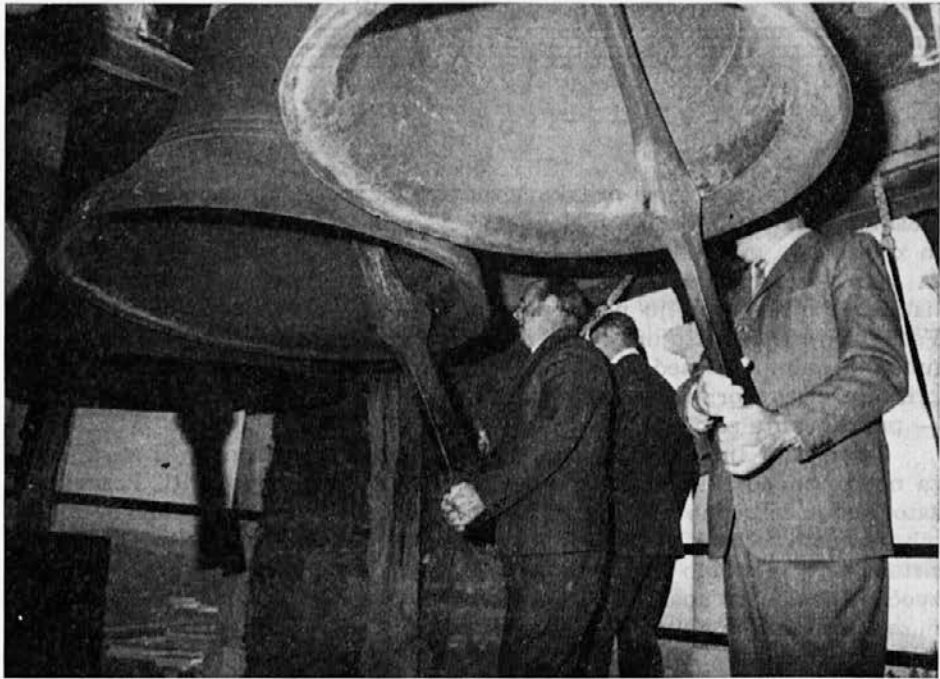
Poleg tega pa gre pri pritrkavanju tudi za presentljivo podobnost z večglasnim načinom petja. Ta podobnost seveda ni v zvočnosti, izrazu, namenu in zmožnostih glasbenega izražanja z zvonovi, pač pa v tem, da gre tu tudi za »individualni kolektivizem«: en zvon začne (primerjam s tistim, ki npr. pri petju poje naprej), ostali se mu po »uvodu« pridružijo. Vsak pa ima samostojno — individualno — ritmično in melodično funkcijo, lahko se med seboj tudi zamenjajo (podobno je prevzemanje in križanje glasov pri večglasnem petju), toda šele skupaj — kolektivno — pritrkavanje zaživi.

Zakaj se v ljudski glasbi pojavljajo nekatere posebnosti, ki so značilne za neko etnično skupino? Na to vprašanje je težko odgovoriti. Posebno še zato, ker je še vedno malo verodostojnih zvočnih zapisov, posebno še z drugih etničnih območij. Zanesljiva primerjava različnih ljudsko glasbenih sistemov je še vedno otežkočena. Za prejšnja obdobja, recimo pred najdbo zvočno-snemalnih aparatov, se etnomuzikologija lahko opira le na posamezne, zelo redke notne zapise in na dokaj nezanesljive (sicer nekoliko številčnejše) zapise besedil ljudskih pesmi ter opise glasbil in inštrumentalne glasbe.

Ne vemo, kakšne in katere glasbene oblike so predniki Slovencev poznali ali prinesli s seboj iz pradomovine, ko so se naselili na tem koščku zemlje. Gotovo je, da so morali razlikovati med navadnim govorom in petjem, saj so npr. izrazi za pesem, peti, petje še danes skupni vsem

Sl. 1: Pitrkovalci. Komenda 1966.

Pritrkavanje. Boršt pri Trstu.

slovanskim jezikom. Verjetno so poznali tudi ples, glasbila in inštrumentalno glasbo. Toda na tem ozemlju so pred njimi živeli pripadniki drugih ljudstev, ki so bržkone tudi imeli svoje oblike ljudske glasbene kulture. Novodošli kolonizatorji so se najbrž kdaj tudi seznanili s temi kulturami, morda tudi kaj prevzeli ali posvojili in preoblikovali. Prevzemanje glasbenih oblik oziroma posameznih sestavin: npr. ritem, način petja, glasbila itd., je mogoč takrat, kadar prevzeto ni preveč tuje lastni, podzavestni glasbeni predstavi. Tako je še danes v Režiji nemogoče spremljati ples s harmoniko ali drugimi glasbili. Za njih je edina glasbena spremljava plesa mogoča z violino (= rez. cítira) in malim basom ali violončelom (= búnkula).

Omenil sem že, da se sestavljeni taktovni načini in s tem v zvezi seveda tudi značilni ritmični tok glasbe in besedila zelo pogosto pojavljajo v slovenskem ljudskem glasbenem izročilu (v rezijanski ljudski glasbi pa celo prevladuje), ne poznajo pa jih drugi slovanski narodi. Verjetno so predniki Slovencev ob naselitvi naleteli na tako ritmično obliko pri neslovenskih staroselcih. Da so to lahko prevzeli, omogoča npr. posebnost slovenskega jezika: premakljivi besedni naglas — s tem v zvezi tudi anakruza — kar drugi slovanski jeziki v metriki ljudskih pesmi ne poznajo.

Nekatere druge glasbene posebnosti so se na Slovenskem ohranile do danes, npr.: dvoglasno petje z bordunom v spodnjem glasu (v Režiji); ozek obseg v napevih (vsega 3 tone: g — a — h); nevtralna terca, ki ni niti velika — durova — niti mala — molova (posebno v Režiji) itd. Nekatere posebnosti so včasih in ponekod prikrite, komaj spoznavne, včasih pa, posebno pri obrednih in pripovednih pesmih, prevladujejo. Vse te značilnosti so za etnomuzikološko znanost izrednega pomena, posebno še, ker jih je na Slovenskem pogosto mogoče zaslediti, v Režiji pa medsebojno povezane še celo v živi obliki in rabi. Zato se mi zdi verjetna domneva Valensa Voduška

o genetični zvezi teh posebnosti z neslovenskim starejšim substratom: »Ta substrat bi bilo možno razlagati kot keltski glede na areal današnje razširjenosti oziroma izoliranih reliktoev tega ritma in melodij v Evropi. Kolikor lahko danes sklepamo o starejših plasteh v glasbi evropskih ljudstev po nekih primitivno-arhaičnih tonskih in tonalnih sistemih, bi se tonalni sistem starinske tetratonike (tj. melodije na treh tonih), ki je pustila dosti sledov v raziskovanih francoskih, rezijanskih in drugih slovenskih pesmi, ujemal s tako domnevo substrata v časovnem pogledu.« (V. Vodušek, *Über den Ursprung eines charakteristischen slowenischen Volksrhythmus, Alpes orientales* 5, Ljubljana 1969.)

Podrobnejša etnomuzikološka analiza in primerjava vseh glasbenih pojavov v slovenski ljudski glasbi ter primerjava le-teh z ljudsko-glasbenimi pojavi drugih etničnih skupin (čeprav ustreznega gradiva ni prav veliko) je zelo mikavna in bi bila potrebna. Taka čisto etnomuzikološka obravnava z ustreznim strokovnim izrazoslovjem pa zahteva več prostora in bolj sodi v muzikološko publikacijo. Dela slovenskim etnomuzikologom zagotovo ne bo kmalu zmanjkalo, saj je še veliko, preveliko neznanek in dvomov. Še tesnejše sodelovanje z drugimi panogami znanosti (etnologija, jezikoslovje, psihologija itd.) pa bo pomagalo odkrivati in bolj razumeti ta čudoviti svet glasbe, ki mu upravičeno rečemo **slovenska ljudska glasba**.

Riassunto

LA MUSICA POPOLARE SLOVENA

La musica popolare è senza dubbio una qualità culturale caratteristica d'un gruppo di persone, d'un gruppo etnico; accanto alla lingua, essa rappresenta il mezzo più caratteristico di illustrazione e di definizione dell'identità nazionale. Essa riflette i tratti caratterizzanti ma anche gli elementi sostanziali della natura umana. Ad ogni modo, la musica popolare non è invariabile, la sua forza consiste anche in questa capacità di cambiamento, d'adattamento e di formazione secondo leggi proprie, non scritte, mentre invece dipende dalle condizioni nelle quali è nata e si è trasformata.

L'elaborazione scientifica dei fenomeni etnomusicologici deve tener conto, e stabilire i tratti caratterizzanti della forma musicale presso un gruppo etnico determinato, le possibili differenze fra le regioni rispettive, le influenze straniere e le somiglianze di espressione musicale dei gruppi etnici vicini o più lontani. Deve anche spiegare la ragione di queste differenze o somiglianze. Questo non è facile, dato che in tutte le nazioni ci sono delle zone che erano, o sono tuttora, delle aree miste. Per tutte queste aree, l'etnomusicologia deve stabilire la stitigrafia propria (o che era propria) ad uno o all'altro gruppo etnico. La formazione della musica popolare si è svolta (e si sta svolgendo) secondo la sensibilità musicale ed estetica, e secondo le rappresentazioni che ne aveva un gruppo di persone, e non solo secondo la sensibilità di un unico rappresentante di un gruppo etnico. Dunque, la formazione di singoli elementi strutturali e la loro fusione in una melodia deve adeguarsi all'idea della musica, al pensiero musicale, individuale e collettivo, conscio o inconscio, altrimenti la comunità di un gruppo etnico non l'avrebbe accettata.

La musica popolare non fu mai (e non è tuttora) una costanza fissa; cambiava e si adattava — sotto l'influsso di varie condizioni di nascita, creazione, diffusione, esecuzione e trasmissione — alle forme culturali esistenti in un'area e in un tempo concreti. L'accettazione di forme musicali o di loro singoli elementi, (il ritmo, lo stile del canto, gli strumenti ecc.), diviene tuttavia possibile dal momento che il fenomeno mutuato non è troppo estraneo al pensiero musicale mutuante. Osserverò, a questo proposito, la frequenza, per esempio, della misura $3/4 + 2/4$ sul territorio etnico sloveno, nella musica popolare resiana è addirittura prevalente, mentre presso gli altri popoli slavi non esiste. La spiegazione possibile sarebbe dunque che, nel periodo della colonizzazione, gli antenati degli attuali sloveni abbiano mutuato questa forma ritmica da popoli non-slavi. L'adozione di questo fenomeno sarebbe facilitata da alcune particolarità della

lingua slovena, come l'accento mobile del verso — e, in questo caso, anche l'anacrusi — che la metrica delle poesie popolari di altri popoli slavi non conosce. È molto verosimile anche l'ipotesi di Valens Vodušek sulla connessione genetica di questo ritmo col sostrato non-slavo, più antico: »Si potrebbe spiegare questo sostrato come sostrato celtico, tenendo conto dell'area di estensione odierna di questo ritmo e di queste melodie in Europa, e dei casi di relitti isolati. Per quanto sia possibile oggi giungere a conclusioni certe sui tratti più antichi della musica dei popoli europei basandosi su alcuni sistemi tonici e tonali primitivi e arcaici, il sistema tonale di tetratonica antica, che ha lasciato molte tracce nei canti francesi, resiani e sloveni da me analizzati, potrebbe concordare, per quanto riguarda l'epoca, con queste ipotesi di sostrato.«

Il campo delle ricerche etnomusicologiche è molto largo e complesso. Esso comporta ancora moltissime »macchie bianche« per le singole culture etniche, per non dire del lavoro interetnico comparativo.

Mazurka kot slovenski ljudski ples

Na priljubljenost nekega plesa vplivajo njegova oblika in melodija, skladnost ritma in gibov, predvsem pa drugačnost od doslej znanega. Včasih postane nek ples popularen tudi iz drugih vzrokov, na primer zaradi političnih dogodkov, kot se je to zgodilo z *mazurko*. Revolucionarnemu vrenju v Franciji leta 1830 so sledila podobna gibanja po Evropi. Za svojo neodvisnost so se bojevali tudi Poljaki, toda varšavska vstaja je bila grobo zadušena. Številni mladi Poljaki so morali bežati, glavno zatočišče poljskih ubežnikov je postal Pariz. Po pariških salonih je vzplamtelo navdušenje nad vsem, kar je bilo poljsko, na plesnih zabavah je postala osrednji ples mazurka, ki so jo v Pariz prinesli poljski emigranti.¹ Od tod se je hitro razširila na evropska meščanska plesišča. Mazurka pa ni bila samo modni ples, pri svobodoljubnem meščanstvu je bila hkrati znamenje solidarnosti s poljskim narodom in tudi protesta proti absolutističnemu režimu v lastni deželi.

Mazurka izvira iz plesa *Mazur* ali *Mazurek*, ki je dobil ime po svoji domovini Mazuriji, vojvodstvu na severovzhodnem delu Poljske. Prvotni ljudski ples se je že v 1. pol. 17. stol. preselil na plemiška in kasneje meščanska plesišča ter postal neke vrste kvadrilja, pri kateri so pari korake in figure poljubno izbirali, nikoli pa izpustili značilnih poskokov na celem stopalu in plesalčevih udarcev s petami. Ko se je ples začel širiti zunaj Poljske, je dobil zmerno stilizirano obliko in na Nemškem ime *Mazurka*. Tak je sredi 19. stol. preplaval Evropo. V aristokratskem okolju so obdržali zapletene korake s poskoki in udarci s petami, medtem ko so na meščanskih plesiščih koraki postali preprostejši.² Razvili sta se še dve podvrsti mazurke, in sicer

¹ A. Goldschmidt, *Handbuch des deutschen Volkstanzes*, Berlin 1970, str. 201–202.

² O. Schneider, *Tanzlexikon*, Wien 1985, str. 337; K. Horak, *Die Mazurka als österreichischer Volkstanz. — Tanz und Brauch*, Klagenfurt 1959, str. 95–115.

leta 1848 *Polka Mazurka*, ki je združevala značilni mazurkin poskočni korak s trikorakom polke, okoli leta 1860 pa *Varsovienne*, v kateri se je osamosvojila zaključna figura mazurke.³ Mazurka z obema podvrstama je bila modni ples le kratek čas, v poenostavljeni obliki pa se je razširila na podeželje in se dalje razvijala v različne variante ter se ohranila skoraj do danes.

V nemško govorečih deželah, zlasti v Avstriji, se je prvotna mazurka bistveno spremenila, nanjo so vplivali drugi plesi, posebno *Ländler*, ki ji je po tridobnem ritmu in značaju soroden. Lahko so na *Ländlerjevo* melodijo plesali mazurko ali *Ländler* na mazurkino melodijo, prišlo pa je tudi do mešanja plesnih elementov obeh. Osnovni mazurkin plesni motiv sta sestavljala korak z levo (desno) nogo in nato poskok z desno (levo) nogo v ritmu

♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ Ta motiv so pogosto preoblikovali tako, da so poskok zamenjali s prikorakom. Isti motiv so lahko plesali ves čas, kolikor je trajala melodija, ali pa so ga izmenjevali z enakomernimi šestimi koraki | l d d | l d d | l d d | d l d. Pri najpreprostejši varianti so se vrteli po krogu z enakomernimi, nekoliko klecajočimi koraki. Preoblikovanje je doživela tudi mazurkina podvrsta *Varsovienne*, ohranila pa je svoj značilni plesni motiv, ki se je izjemno skladal z njeno glasbeno podobo: v okviru ritmičnega obrazca

♪ ♪ ♪ | ♪ se je par v prvem taktu na mestu in treh korakih zavrtel za pol obrata in nato v naslednjem taktu miroval.⁴

Tako preoblikovano mazurko in njeno podvrsto *Varsovienne* smo dobili tudi Slovenci. Prinesli so jo kot večino drugih plesov rokodelci »frentarji«, ki so si služili kruh po različnih avstrijskih deželah, dalje vojaki in tuji priseljenci pa godčevske skupine.⁵ Domače so namreč hodile igrati tudi v sosedne dežele (bovska muzika, bohinska muzika), tuje so prihajale k nam, npr. Čehi.⁶ Kdaj so prinesli mazurko, ni mogoče natančno ugotoviti, ker imamo malo podatkov. Domnevamo, da so jo na Slovenskem plesali že sredi druge polovice prejšnjega stoletja, kajti Franc Kramar je leta 1914 zapisal tri melodije mazurke v Mateni pri Igu in na koncu zapisa dodal opombo, da mu je melodijo pel oče Anton Kramar, ki je ta ples slišal igrati »na Cajzlovi svatbi na Jezeru pred približno 57 leti«, kar dopušča našo domnevo o starosti mazurke na Slovenskem.⁷ Karel Štrekelj je v 2. knjigi zbirke »Slovenske narodne pesmi« med poskočnicami objavil tudi take, katerih rima kaže, da jih niso peli ob *štajerišu*, ampak kot parafraze ne melodijo *mrzulina*, ki je varianta mazurkine podvrste *Varsovienne*.⁸ To pomeni, da je moral biti *mrzulin* v začetku tega stoletja že dolgo usidran v plesnem repertoarju slovenskega podeželja. Naj navedemo primer št. 3211 iz Kobarida:⁹

Le pridi, le pridi,
sem sama doma,
ni očka, ni mamke,
saj bova sama.

Če prideš le sam,
te prav rada imam;
če pride vas več,
ne maram prav neč.

³ K. Horak, n. d., str. 101–102.

⁴ K. Horak, n. d.; A. Goldschmidt, n. d., str. 198–209.

⁵ M. Ramovš, *Plesat me pelji*, Ljubljana 1980, str. 22–23.

⁶ M. Ramovš, *Sedem korakov*. — *Traditiones*, 15, 1986, str. 202.

⁷ Arhiv Sekeije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, dalje SGN. — OSNP, št. 11 132, 11 133, 11 159.

⁸ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, 2, Ljubljana 1900–1903, št. 3209–3216, 3221, 3649.

⁹ K. Štrekelj, n. d., str. 694–695.

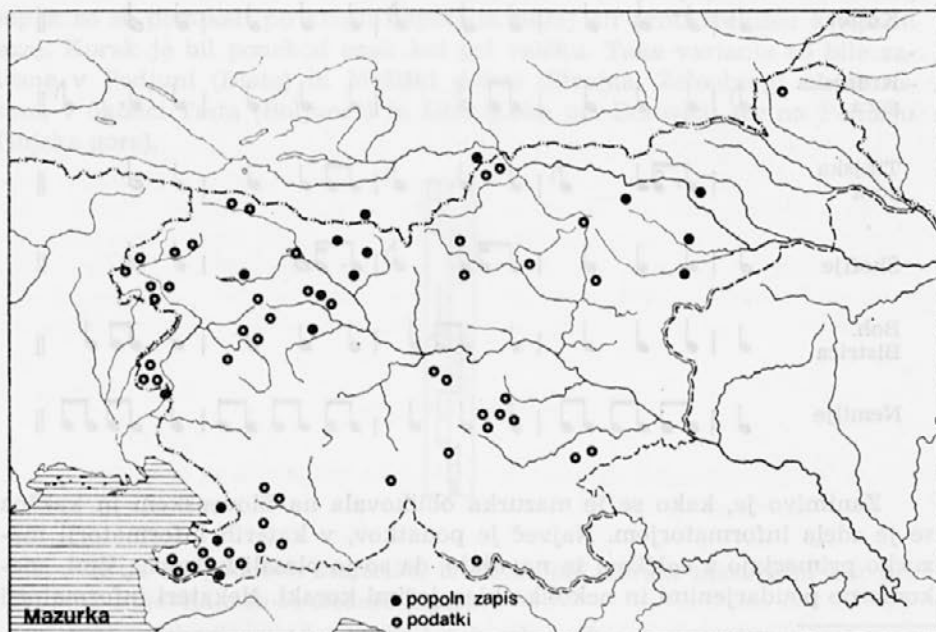
Štrekelj je parafrazi objavil kot dve štirivrstičnici, misleč, da gre za poskočnici, v resnici pa je to šestvrstična parafraza mrzulina:

Le pridi, le pridi, sem sama doma,
ni očka, ni mamke, saj bova sama!
Če prideš le sam,
te prav rada imam;
če pride vas več,
ne maram prav neč.

Prve zanesljive podatke o mazurki ter njene zapise smo dobili šele po drugi svetovni vojni, ko se je začelo sistematično zbiranje ljudskih plesov.¹⁰ To gradivo nam omogoča ugotoviti, koliko so se privzete variante mazurke in njene podvrste Varsoviennes razvijale naprej, koliko so Slovenci sooblikovali njihovo podobo, kakršna se nam je ohranila do časov, ko je bila dokumentirana. In prav analizi te podobe je posvečen naš prispevek.

MAZURKA

V arhivu Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU se nahaja 16 popolnih zapisov (melodije in plesnih gibov) *mazurke*, za 9 primerov so samo melodije, medtem ko iz 49 krajev obstajajo le podatki. Zapisi in podatki dokazujejo, da so mazurko plesali ali jo vsaj poznali povsod po Slovenskem, razen v Reziji. Podatkov tudi nimamo iz Bele krajine, kar pa še ne pomeni, da je tam niso plesali. Glede na to, da raziskave niso potekale enakomerno po vsem slovenskem narodnostnem ozemlju, je slika razširjenosti nepopolna.

¹⁰ Gradivo se nahaja v arhivu SGN. Večinoma ga je zbrala M. Šuštar, deloma R. Hrovatin, I. Otrin in M. Ramovš.

Kljub temu se kaže, da je bila glede na dane podatke najbolj razširjena na zahodnem delu etnične Slovenije, manj v osrednjem in na vzhodnem. Večinoma je ohranila prvotno ime (Prim., Notr., Dol., Gor.), ki je tu in tam narečno obarvano kot *mazurka*, *mezurka* ali *manzurka* (Trenta), *mazorka* in *mazor* (Dol.), *mažurka* (Goriška Brda), *mažurka* (Dol.). Zelo pogosto se pojavlja ime *mazolka* (Gor., Dol., Prim.) ali *mazulka* (Prim.). Tudi to ime je bilo hkrati s plesom prinešeno iz Avstrije. Iz Trente imamo podatke, da so plesali *polko mazurko*, vendar manjka opis. V Dekanih so mazurki rekli *cótić*, v okolici Kobarida je bilo znano ime *čimalca*. V Pleteršnikovem slovarju najdemo za čimiti razlago: obotavljati se, cincati.¹¹ Ime čimalca torej ustreza koreološki podobi mazurke, ki je bila nekoliko počasen, cincajoč ples.

Melodija mazurke se je vedno gibala v $\frac{3}{4}$ taktu in v zmernem tempu. Za prvotno mazurko je bil značilen poudarek na drugi takti dobi,¹² kar je dalo plesu posebno draž in značaj eksotičnosti, zaradi česar je postala tako priljubljena:

To posebnost je v poenostavljenih variantah večinoma ohranila, razen v primerih, ko je prišlo do mešanja z Ländlerjem. Podobno značilnost opažamo tudi pri slovenskih variantah, saj so najpogosteje poudarek na drugi dobi ohranile v posameznih melodičnih delih, nekatere pa so se v ritmu izenačile s štajerišem, ki je samo drugo ime za Ländler.

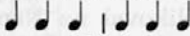
Zg. Korena Žaga	
Kostel	
Kranjska gora	
Tinjska gora	
Škoflje	
Boh. Bistrica	
Nemilje	

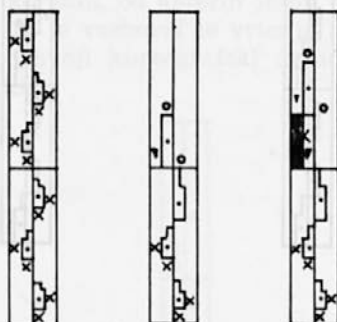
Zanimivo je, kako se je mazurka oblikovala na Slovenskem in kakšna se je zdela informatorjem. Največ je podatkov, v katerih informatorji mazurko primerjajo z *valčkom* in navajajo, da so jo plesali z drobnejšimi, enakovredno poudarjenimi in nekoliko klecajočimi koraki. Nekateri informatorji

¹¹ M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, 1, A—O, Ljubljana 1894, str. 104.

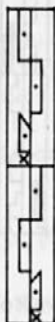
¹² F. M. Böhme, Geschichte des Tanzes in Deutschland, 1, Leipzig 1886, str. 223.

jo sploh izenačujejo z valčkom. Drugi jo primerjajo s *štajerišem*, a zraven opozarjajo na njene stilne posebnosti, češ »da se pri mazurki potresa«. Polni zapisi pa vendarle dokazujejo, da je bila mazurka sprva figuralno bogatejša, saj se na njihovi podlagi odkrivajo naslednje variantne skupine:

1. Ples je ponavljanje dvotaktnega motiva, ki ga sestavlja šest enakomerno poudarjenih korakov v ritmu in se na koncu melodičnega, navadno 8-taktnega dela vedno zaključuje s poudarjenim korakom. Pari so plesali, vrteč se po krogu naprej v desno ali levo, koraki so bili kratki, nekoliko klecajoči, plesalci so nekako stopicali in ponekod potresavali s telesom. Zaradi drobnih korakov so mazurki na Notranjskem rekli tudi *droblanček*, tako kot *potreseni polki*.¹³ Te variante mazurke so bile preproste, zato tudi najbolj razširjene in so se najdlje ohranile. Niso pa samo slovenske, saj enake oblike navajajo tudi nemški viri.¹⁴

2. Plesali so podobno kot pri 1. skupini, le da se plesalci niso vrteli, ampak so se pomikali po krogu naprej in nazaj ali proti središču kroga in nazaj. Korak je bil ponekod enak kot pri valčku. Take variante so bile zapisane v Podjuni (Blato) in Mežiški dolini (Strojna, Zelenbreg) na Koroskem, v okolici Trsta (Boljunec) in Istri (Loka pri Bezovici) ter na Pohorju (Tinjska gora).

3. Ples je bil podoben štajerišu, le da so bili koraki mazurkini kot pri 1. skupini. Pojavljale so se sledeče figure:

a) pari so plesali spredaj prekrizanih rok po krogu naprej in nazaj;

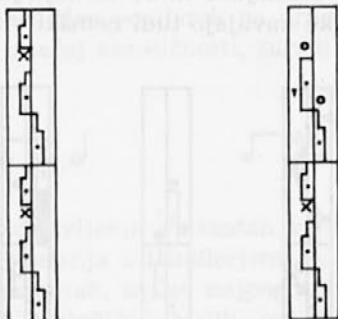
¹³ Podatki v arhivu SGN.

¹⁴ A. Goldschmidt, n. d., str. 200.

- b) pari so se v enaki drži vrteli na mestu v desno in levo;
 c) pari so se hkrati previjali pod dvignjenimi sklenjenimi rokami;
 č) plesalka se je vrtela na mestu, držeč se za plesalčevo roko, dvignjeno nad njeno glavo.

4. Plesni motiv je vseboval delno poenostavljen mazurkin korak s poskokom, kakor se je oblikoval na Nemškem in bil nato prinešen na Slovensko. Pojavljal se je v dveh variantah:

- a) koraku z desno (levo) nogo je sledil poskok z levo (desno) nogo: d l l | d l l. V Dekanih so ta motiv stalno ponavljali ali pa so v vsakem 4. taktu plesalci namesto poskoka napravili poudarjen prikorak;

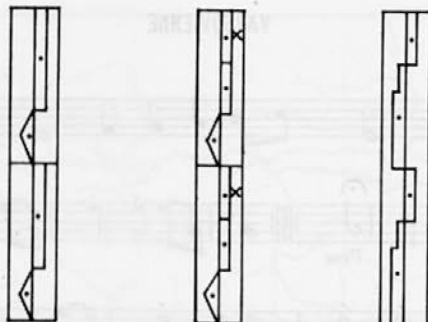
- b) koraku z desno (levo) nogo sta sledila poskoka na isti nogi:

d d d | l l l. Ta motiv se je v variantah iz Kokrice in Tržiča na Gorenjskem ves čas ponavljal na 2. del melodije, medtem ko so v 1. delu pari z mazurkinimi koraki, opisanimi v 1. skupini, plesali po krogu naprej in se vmes tudi zavrteli.

5. V tej variantni skupini je poskok, ki ga poznamo iz variante v Dekanih, nadomestil prikorak. Tako poenostavitev so poznale tudi nemške variante¹⁵ in smo ga verjetno dobili od tam. Motiv se je izmenoma ponavljal s šestkoračnim obratom v navadnih mazurkinih korakih kot pri 1. skupini, kar je bilo značilno za variante iz Nemilj, Lajš, Gorice, Lancove vasi in Zg. Korene. Lahko pa so ga plesali samo v 1. delu, v 2. delu so se vrteli s koraki, značilnimi za 1. skupino.

¹⁵ A. Goldschmidt, n. d.; K. Horak, n. d.

6. Obstaja samo ena varianta, ki so jo plesali v Javorjah v Poljanski dolini na Gorenjskem. V 1. delu se je ves čas ponavljal dvotaktni motiv, ki je obsegal polobrat v 4 korakih, od katerih je bil četrti poudarjen, 2. del pa je bil soroden štajerišu in je vseboval le vrtenje para na mestu v desno in levo. Ta varianta je po svoji koreografski zgradbi bliže podvrsti Varsoviene kot pravi mazurki.

Prvotni poskočni motiv mazurke se je na Slovenskem redko pojavil in ohranil. Mazurko smo Slovenci dobili večinoma že poenostavljeno in jo spreminjali le toliko, kolikor smo jo povezovali z elementi drugih plesov, zlasti s štajerišem. Pri tem se je razvijal podoben proces medsebojnega vplivanja kot v drugih deželah. Kljub poenostavljenosti pa na Slovenskem variante prave mazurke vsebujejo več samosvojih potez kot pa variante njene podvrste Varsoviene. Melodična in ritmična struktura mazurke je namreč omogočala plesalcem več svobode v izbiri korakov in figur. Varsoviene pa je imela trdno zgradbo, ki ni dopuščala odstopanj.

VARSOVIENNE

Varsoviene se je podobno kot mazurka v nemško govoreče dežele razširila iz Pariza v drugi pol. 19. stol.¹⁶ Potem ko je prenehala biti modni ples, je še dolgo živela na podeželju. Njene številne variante so se ohranile do danes. *Varsoviene* je razpoznavna po značilnem, ponavljajočem se ritmičnem obrazcu ♪ ♪ ♪ | ♪ in izjemnem ujemanju glasbe in gibov. Kot primer melodije *Varsoviene* je F. M. Böhme leta 1886 v knjigi »Geschichte des Tanzes in Deutschland« objavil naslednjo:¹⁷

¹⁶ A. Goldschmidt, n. d., str. 208.

¹⁷ F. M. Böhme, n. d., 2, str. 165–166.

VARSOVIENNE

♩ = 120

Fine

D.C. al Fine

Vse variante Varsovienne so v melodiji in ritmu sorodne navedeni, le da je vrstni red obeh delov, ki se navadno ponavljata, lahko zamenjan. Varsovienne poznajo na Nemškem pod različnimi imeni, npr. *Varsovienne*, *Warschauer*, *Massiner*, *Masseljänner* ali *Berliner Stillstand*,¹⁸ v Avstriji pa jih najdemo kot *Stockenboi*, *Stockenboier Zweischritt*, *Wiener Walzer* ali celo *Mazalin*.¹⁹ Nemškimi in avstrijskim variantam so sorodne tudi slovenske in nam očitno kažejo, od kod so prišle k nam. Glede na melodično in plesno podobo jih delimo v tri tipe: 1. *Mašarjanka* ali *Šamarjanka*, 2. *Mrzulin* in 3. *Malender*.

1. *Mašarjanka*

Ta tip je na Slovenskem znan samo na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju ter je najbližji izvorni Varsovienne. Ime *mašarjanka* verjetno izhaja iz nemškega *Masseljänner*, ki je na Slovenskem dobil ime *maseljanka*, iz česar je nastala *mašaljanka* in končno *maršaljanka*. Zadnji dve imeni sta znani na Murskem polju.²⁰ Maršaljanko so dalje preimenovali v *mašarjanko*, *mašerjanko* ali *mašerjejnko*,²¹ v Prekmurju in vzhodnem delu Slovenskih goric pa se je spremenila v *šamarjanko*.²²

Kot primer melodije navajamo dve varianti, prvo iz Paričjaka pri Kapei in drugo iz okolice Ljutomera. Sorodnost obeh je očitna, le da je dodelna zgradba AB v drugem primeru zamenjana v BA. Taka zamenjava je bila pogosta pri mašarjankah na vzhodnem Štajerskem, čeprav so prevladovale variante z zaporedjem AB. Zanimivo je, da imajo prekmurske variante (šamarjanke) vedno le zgradbo BA.

Podobno velja tudi za koreografsko strukturo, ki se je popolnoma ujemala z glasbeno. Na melodični del A v ritmu ♩ ♩ ♩ | ♩ ali ♩ ♩ ♩ | ♩ se je par navadno v 1. taktu zavrtil v treh korakih za pol obrata v desno ali levo, nato pa na polovinko ali četrtniko 2. takta napravil z neobteženo nogo potrk ali ga le nakazal. V nekaterih variantah pa se je s prsti neobtežene noge dotaknil tal bočno od obtežene noge. Na melodični del B so plesali z bočnimi koraki s prikorakom v levo in desno ali s koraki naprej, tudi valček, često so del B v sredini in na koncu zaključili v ritmu ♩ ♩ ♩ | ♩ kot v delu A.

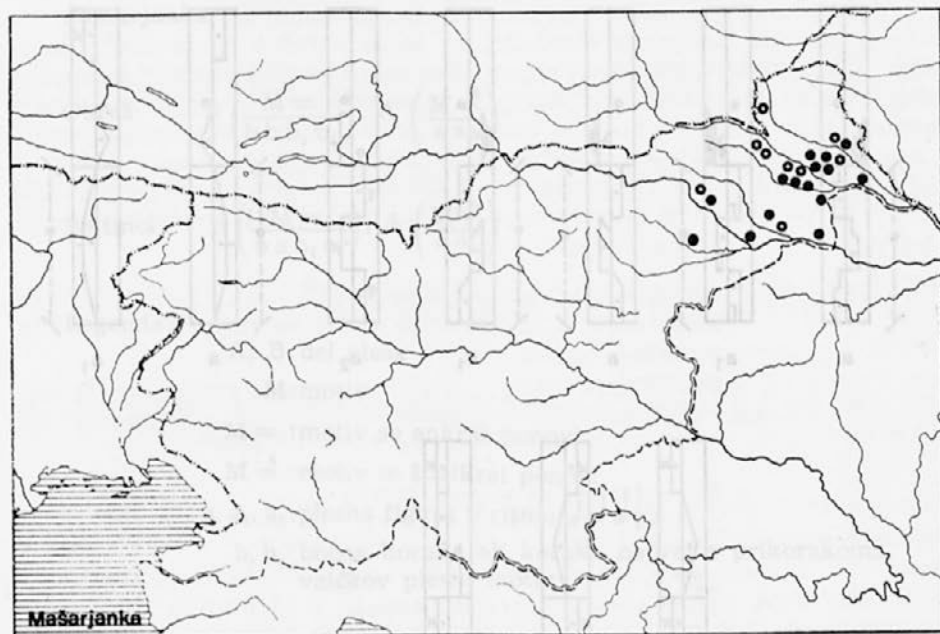
¹⁸ A. Goldschmidt, n. d., str. 205.

¹⁹ S. Horak, n. d.

²⁰ Podatki v arhivu SGN.

²¹ Podatki v arhivu SGN.

²² Podatki v arhivu SGN.

MARŠALJEJNKA

Paričjak

$\text{♩} = 72$

(A)

1. 2.

(B)

1. 2.

GNI 22.594

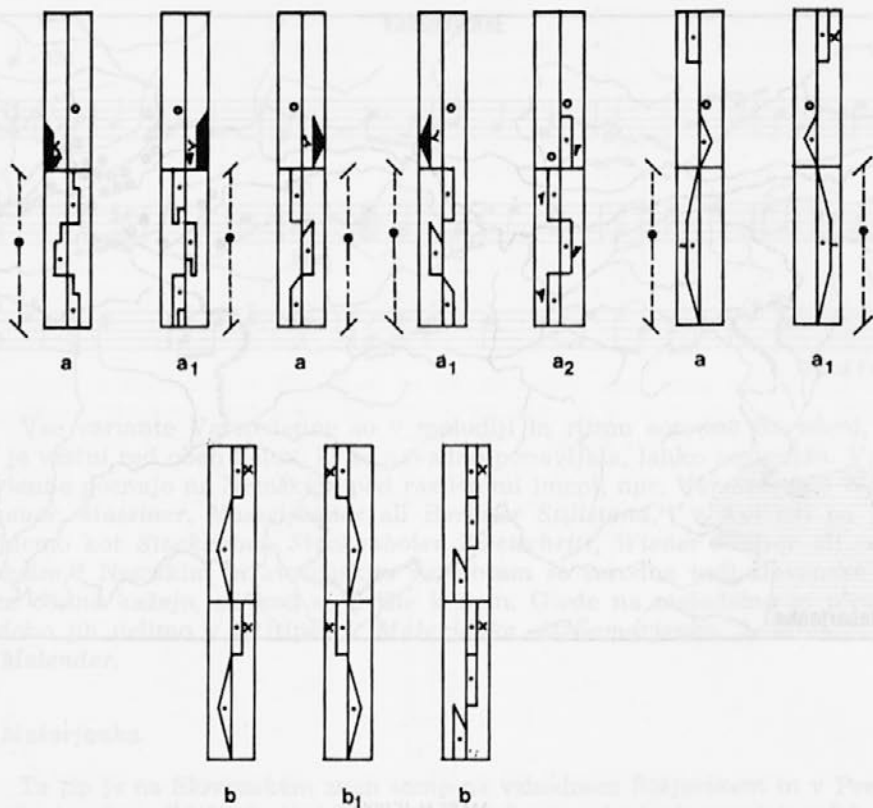
MAŠALJAJNKA

Leskovčec

(B)

(A)

GNI 16.660

Kljub različnim variacijam korakov je bila struktura plesa pri vseh variantah v delu A enaka, kar nam nazorno kaže spodnja razporednica nekaterih primerov.

Mašarjanka

Paričjak $A \left(\frac{M \equiv 4}{a a_1} \right), B \left(\frac{M \equiv 4}{b a} \right)$

Leskovčec $B \left(\frac{M \equiv}{b a b_1 a_1} \right), A \left(\frac{M \equiv 4}{a a_1} \right)$

Cirkovce $A \left(\frac{M \equiv 4}{a a_1} \right), B \left(\frac{M \equiv}{b a_2 b_1 a_2} \right)$

Zg. Korena $A \left(\frac{M \equiv 4}{a a_1} \right), B \left(\frac{M \equiv 8}{b b_1} \right)$

Samarjanka

Obrež $B \left(\frac{M =}{b b b_1 b_1} \right), A \left(\frac{M \equiv^4}{a a_1} \right)$ Beltinci $B \left(\frac{M =}{b a b_1 a_1} \right), A \left(\frac{M \equiv^4}{a a_1} \right)$

Legenda:

A, B: del plesa

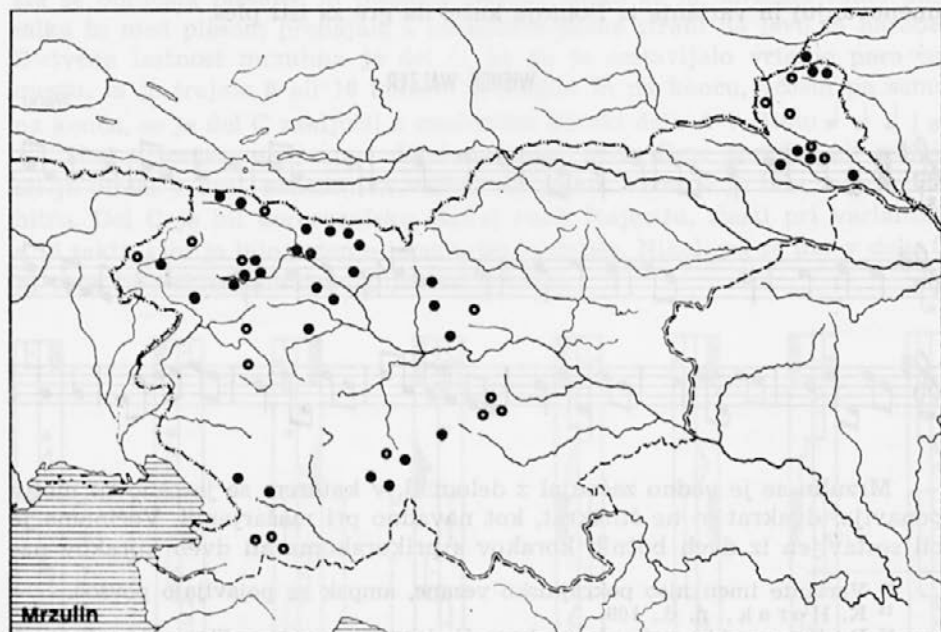
M: motiv

M = : motiv se enkrat ponovi

M \equiv^4 : motiv se štirikrat ponovia, a₁, a₂: plesna figura v ritmu b, b₁: bočna koraka ali koraka naprej s prikorakoma,
valčkov plesni motiv

2. Mrzulin

Enaki ali podobni motivi kot pri mašarjanki se pojavljajo pri tipu *mrzulina*. Njegove variante so bile razširjene skoraj po vsej zahodni in osrednji Sloveniji ter v Prekmurju, vsaj doslej pa jih ni bilo zaslediti na Štajerskem (razen v vaseh ob Muri), Koroškem, v Beli krajini, Istri in Reziji.²³

²³ Podatiki v arhivu SGN.

Večinoma so ples imenovali mrzulin. Domnevamo, da izvira ime iz besede mazur ali izpeljanke mazurlin, ki se je narečno spremnila v mrzulin in dalje *mærzulin*, *mrzolin*, *muzolin*, *mazulin* ali *mizulin*.²⁴ Lahko pa se je ples že ob prihodu na Slovensko imenoval mazulin in so se iz tega imena razvile druge inačice. To domnevo podpira ime avstrijske (štajerske) variante *Mazalin*,²⁵ ki je melodično in koreografsko skoraj enaka prekmurški z imenom mazulin. Ob mrzulinu so peli tudi parafraze, zato so ga često imenovali po njihovem prvem verzu ali delu verza: Cew teden, Martinček, Poglejte moža, Mrkevca, Podegajga, npr.

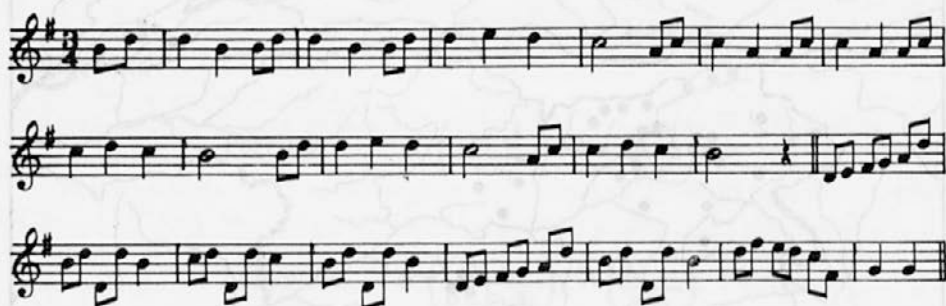
Poglejte, poglejte, poglejte moža,
k_uma citre, k_uma citre, pa citrat ne zna,
pa citrat ne zna,
pa citrat ne zna.
Poglejte, poglejte, poglejte moža,
k_uma citre, k_uma citre, pa citrat ne zna.²⁶

Mrkevca, mrkevca, žuti koren,
gertroža, gertroža, beli koren,
žuti koren,
beli koren.
Tralala, tralala, tralala, tralala,
tralala, tralal, tralala la.²⁷

Mrzulin je oblikovno skoraj enak mašarjanki, le da se osnovna motiva v delu A in B samo dvakrat ponavljata, vedno pa je dodan še del C, ki je sposojen od štajeriša. Tako je tudi mrzulin ena tistih variant mazurke, ki so se spojile z Ländlerjem oziroma štajerišem. Da je na Slovensko prišel že v taki obliki, sklepamo po zapisih z avstrijskega Štajerskega. Tudi primerjava melodij variante iz Wenga pri Admontu²⁸ (kljub drugačnemu poimenovanju) in variante iz Bohinja kaže, da gre za isti ples.

WIENER WALZER

Weng

Mrzulin se je vedno začel z delom B, v katerem se je osnovni motiv ponavljal dvakrat in ne štirikrat, kot navadno pri mašarjanki. Večinoma je bil sestavljen iz dveh bočnih korakov s prikorakoma ali dveh korakov na-

²⁴ Variante imen niso pokrajinsko vezane, ampak se pojavljajo povsod.

²⁵ K. Horak, n. d., 109.

²⁶ R. Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu. — Slovenski etnograf, 3—4, Ljubljana 1951, str. 292.

²⁷ Primer je iz Porabja. Podatki v arhivu SGN.

²⁸ K. Horak, n. d., str. 107.

MRZULIN

Lome

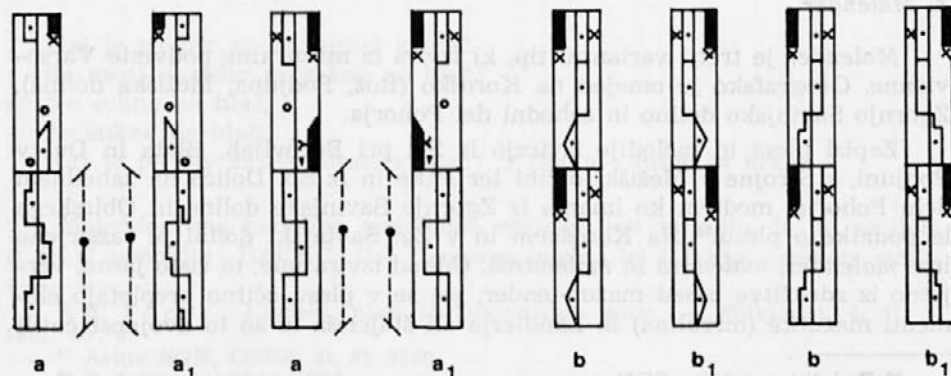
♩ = 164

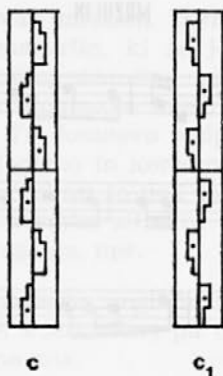
GNI 16. 713

prej s prikorakoma, ki jima je sledil značilni polobrat iz variant Varsovienne v treh korakih; v naslednjem taktu je bil poudarjen ali navaden prikorak z neobteženo nogo ♩ ♩ ♩ | ♩ Večina variant je imela predtakt, na katerega je bil izveden klec, ki se je nato ponavljal ves čas plesa pred bočnimi koraki ali koraki naprej ter pred trikoraki. Motiv B se je ponovil pri večini variant v drugi smeri, nakar je sledil del, ki smo ga pri mašarjanki označili z A. Vseboval je motiv polobrata ter poudarjenega prikoraka v ritmu

♩ ♩ ♩ | ♩ , ki se je plesal večinoma dvakrat, a v nekaterih primerih štiri. Štirikratna ponovitev v delu A je kompozicijsko popolnejša, zato se zdi, da so take variante skladnejše in starejše od tistih z dvakratno ponovitvijo. Pri slednjih čutimo, da je zgradba plesa nekako porušena. V delu A sta se obračala plesalec in plesalka hkrati, lahko se je obračala samo plesalka in med plesom prehajala s plesalčeve desne strani na levo in narobe. Bistvena lastnost mrzulina je del C, ki ga je sestavljalo vrtenje para na mestu, in je trajalo 8 ali 16 taktov. V sredini in na koncu, včasih pa samo na koncu, se je del C zaključil z značilnimi koraki dela A v ritmu ♩ ♩ ♩ | ♩

Med vrtenjem se je par držal za roke, prekrizane spredaj ali zadaj, ali je plesal v drži, značilni za valček ali polko. Vrtenje je bilo zmerno ali hitro. Del C je bil koreografsko skoraj enak štajerišu, zlasti pri variantah s 16 takti, kjer je bilo vrtenje izrazitejše in daljše. Nikoli pa se par v delu C ni vrtel pod sklenjenimi dvignjenimi rokami.

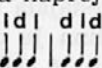
V primerjavi z mašarjanko je struktura mrzulina naslednja:

$$\begin{array}{l}
 B \left(\frac{M}{b \ a \ b_1 \ a_1} \right), A \left(\frac{M}{a \ a_1} \right), C \left(\frac{M}{c \ a \ c_1 \ a_1} \right) \\
 B \left(\frac{M}{b \ a \ b_1 \ a_1} \right), A \left(\frac{M}{a \ a_1} \right), C \left(\frac{M}{c \ a \ c_1 \ a_1} \right) \\
 B \left(\frac{M}{b \ a \ b_1 \ a_1} \right), A \left(\frac{M}{a \ a_1} \right), C \left(\frac{M}{c^3 \ a \ c_1^3 \ a_1} \right)
 \end{array}$$

Legenda:

a, a₁: plesni motiv v ritmu

b, b₁: bočna koraka ali koraka naprej s prikorakoma

c: štajerišev plesni motiv

c³: trikratna ponovitev c

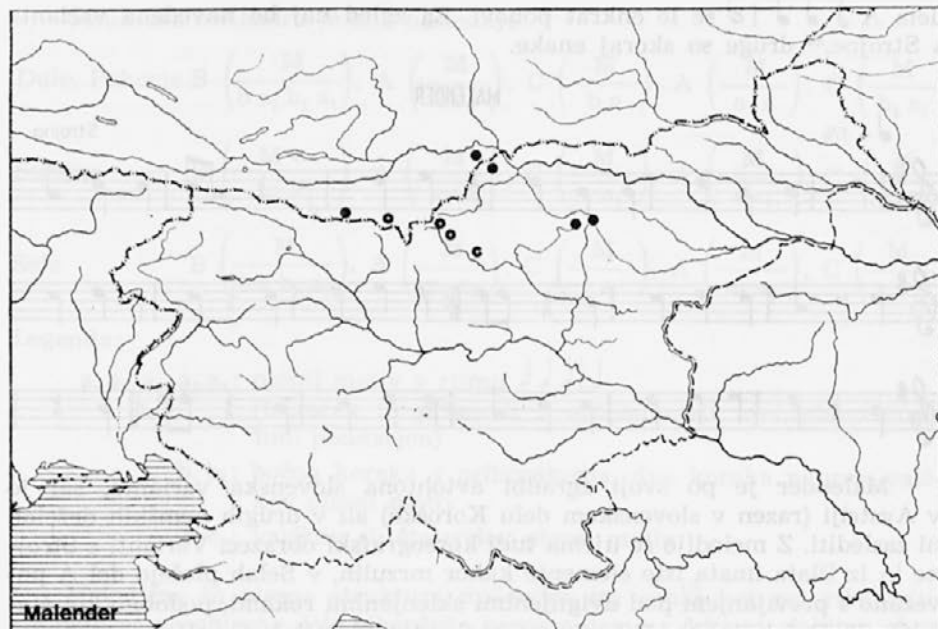
Prvi primer je bil najpogostejši, drugi mu je bil enak, le da se je v A motiv štirikrat ponovil, tretji primer pa predstavlja tiste variante, pri katerih je bil del C daljši in je vseboval 16 taktov.

3. Malender

Malender je tretji variantni tip, ki izvira iz mazurkine podvrste Varsoviene. Geografsko je omejen na Koroško (Rož, Podjuna, Mežiška dolina), Zgornjo Savinjsko dolino in zahodni del Pohorja.

Zapisi plesa in melodije izvirajo iz Sel pri Borovljah, Blata in Dul v Podjuni, s Strojne v Mežiški dolini ter Pake in iz Sp. Doliča na zahodnem delu Pohorja, medtem ko imamo iz Zgornje Savinjske doline in Obirskega le podatke o plesu.²⁹ Na Koroškem in v Zg. Savinjski dolini je razširjeno ime *malender*, *malendra* in *malendra*. Odkod izvira ime, ni čisto jasno, verjetno iz združitve besed mazur-lender, saj se v plesu očitno prepletajo elementi mazurke (mrzulina) in Ländlerja ali štajeriša in so to dvojnost čutili

²⁹ Podatki v arhivu SGN.

tudi pesalci. V okolici Poljčan so mazurko, ki je vsebovala elemente štajeriša, imenovali kar *štajeriš-mazurka*.³⁰ Malender na Pohorju imenujejo tudi *marinar* ali *malinar*. O izvoru tega imena je mogoče le ugibati. Morda je malinar narečna popačenka imena malender, zaradi zamenjave soglasnika l s soglasnikom r pa je nastal marinar. Na Koroškem in Pohorju so godci ob malendru peli tudi parafraze; doslej sta bili zapisani le dve, ena v Dulah v Podjuni,³¹ druga na Paki:³²

Je kuharca tol, pa še kelnarca bol,
k_mje snoči napiva ta svadki rezol.
/: Tralala lom,
tralala lom.
K_mje snoči napiva ta svadki rezol. :/ (Dule)

tol = nem. toll (neumen, nor)
rezol = ital. Rosoglio (vrsta žganja)

Kaj je pa biv za en rusast krojač,
da meni narediv ni sukne ne hlač?
/: Ne sukne ne hlač,
ne sukne ne hlač.
Kaj je pa biv za en rusast krojač? :/ (Paka) rusast = brkat

Malender ima podobno melodično zgradbo kot mrzulin, le da se dela A in C ponovita: BACAC. Del C obsega vedno le 4 takte, osnovni motiv

³⁰ B. Fuchs, Ljudski plesi iz Dravinjskih gor. — Folklorist, 4, št. 1, 1981, str. 6.

³¹ Arhiv SGN, OSNP, št. št. 5560.

³² Podatki v arhivu SGN.

delo A se le enkrat ponovi. Za zgled naj bo navedena varianta s Strojne,³³ druge so skoraj enake.

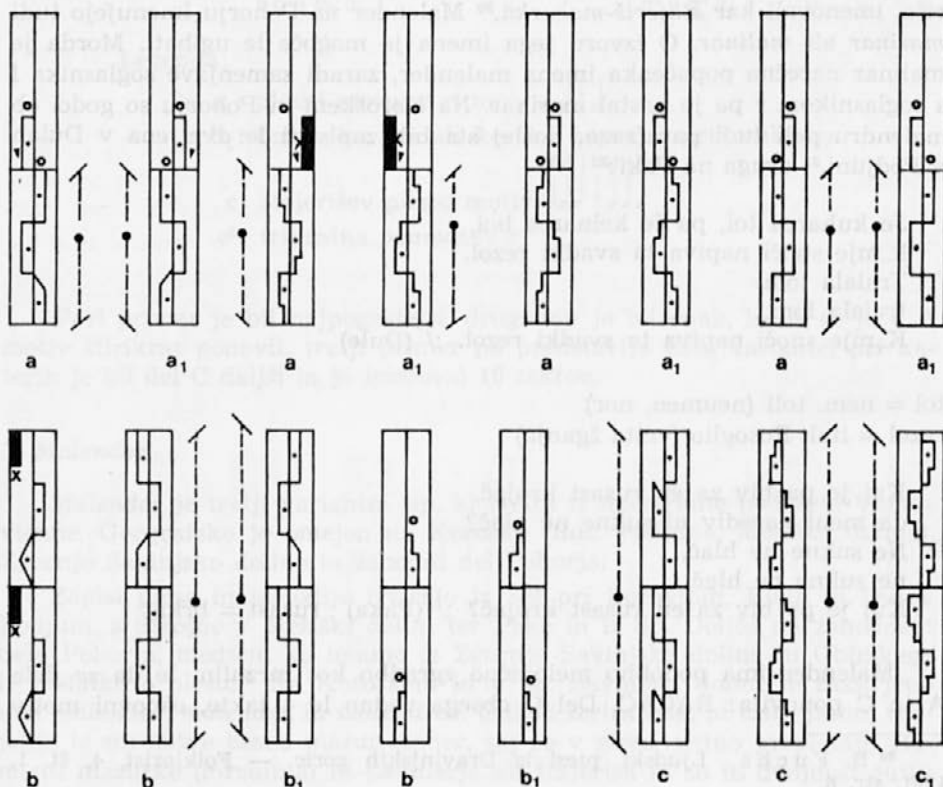
MALENDER

♩ = 174

Strojna

Malender je po svoji zgradbi avtohtona slovenska varianta, saj jo v Avstriji (razen v slovenskem delu Koroške) ali v drugih nemških deželah ni zaslediti. Z melodijo se ujema tudi koreografski obrazec. Varianta s Strojne in iz Blata imata iste elemente kakor mrzulin, v Selah plešejo del A povezano s previjanjem pod dvignjenimi sklenjenimi rokami, podobno kot štajerš. V Dulah in na Pohorju so malender plesali kot valček na mestu, z vrtenjem v desno in levo ter z obveznim zaključkom posameznih delov in ritmu .

³³ M. R a m o v š, Plesat me pelji, str. 225.

Struktura melandra je bila naslednja:

Dule, Pohorje B $\left(\frac{M}{b a_1 b_1 a_1}\right)$, A $\left(\frac{M}{a a_1}\right)$, C $\left(\frac{M}{b a}\right)$, A $\left(\frac{M}{a_1 a}\right)$, C $\left(\frac{M}{b_1 a_1}\right)$

Strojna B $\left(\frac{M}{b a}\right)$, A $\left(\frac{M}{a_1 a}\right)$, C $\left(\frac{M}{c a_1}\right)$, A $\left(\frac{M}{a a_1}\right)$, C $\left(\frac{M}{c_1 a}\right)$

Sele B $\left(\frac{M}{b a b_1 a_1}\right)$, A $\left(\frac{M}{a_2 a_3}\right)$, C $\left(\frac{M}{c a_1}\right)$, A $\left(\frac{M}{a_2 a_3}\right)$, C $\left(\frac{M}{c a_4}\right)$

Legenda:

a, a₁, a₂, a₃, a₄: plesni motiv v ritmu $\downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow$
(trikorak in prikorak z obteženo ali neobteženo nogo, tudi poudarjen)

b, b₁: bočna koraka s prikorakoma, dva koraka naprej, valčkov plesni motiv

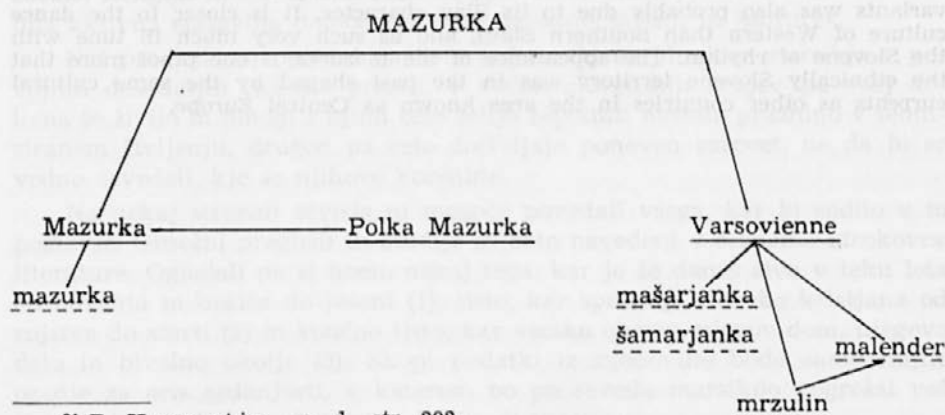
c, c₁: valčkov ali štajerišev plesni motiv

Melodična in plesna struktura malendra sta enaki kot pri *zibenšritu*. Če namreč posamezne dele zibenšrita zaznamujemo s črkami, dobimo obrazec ABCBC, kar je glede na ponavljanje posameznih delov enako kot pri malendru, ki ima zaporedje BACAC. Zibenšrit je bil zelo razširjen in priljubljen ples, zato je verjetno, da je s svojo zgradbo vplival na variante mrzulina, ki so se na območju Koroške in zahodne Štajerske oblikovale v malender.

SKLEP

Mazurka je eden redkih plesov, pri katerem lahko brez težav ugotovimo izvor in sledimo njegovemu razvoju. Prvotno ljudski ples je postal dvorni, nato meščanski, se uveljavil na evropskih plesiščih, potem pa se vrnil med ljudstvo. Med evropskimi narodi, ki so ga sprejeli v ljudsko izročilo, je tudi slovenski. Še več! Na Slovenskem je postal neločljivi del ljudske plesne kulture in se tako zli z njo, da je muzikolog R. Hrovatin imenoval mrzulin »značilen slovenski alpski ples«, pri čemer je celo kot strokovnjak spregledal, da je samo varianta mazurke in torej ni avtohton.³⁴

Razvoj mazurke lahko grafično ponazorimo takole:

³⁴ R. Hrovatin, n. d., str. 292.

Analiza slovenskih variant mazurke in njene podvrste Varsoviene je pokazala, da so na Slovensko prišle in se tu razširile večinoma že izoblikovane in so se le malo spreminjale, nekaj posebnih potez ima samo malender. Vzrok je v strukturi variant, ki jo je bilo zaradi glasbeno-koreografske skladnosti težko porušiti, zlahka pa se je bilo plesov naučiti in si jih zapomniti. To velja zlasti za mrzulin, kjer so se elementom prave mazurke in njene podvrste Varsoviene priključile še prvine štajeriša, drugega Slovencem zelo priljubljenega plesa. Zdi se, da je k usidranosti mazurke in njenih variant pripomogel tudi slovanski značaj plesa, ki se je ohranil celo v preoblikovanih variantah, kakršne smo sprejeli Slovenci. Ustrezal je gibnemu občutku Slovencev, saj je ta bližji plesni kulturi Zahodnih kot pa Južnih Slovanov. Pojav mazurke in njenih variant na Slovenskem je še eden izmed dokazov, kako naše narodnostno ozemlje v preteklosti ni bilo od vseh pozabljen kos zemlje, ampak so ga ves čas preplavljali isti kulturni tokovi kot druge dežele območja, ki mu pravimo Srednja Evropa.

Abstract

MAZURKA AS A SLOVENE FOLK DANCE

Mazurka is one of the rare dances whose origin can be easily ascertained and whose development easily followed. The original Polish folk dance became a court dance, which later gained a following among the bourgeoisie. In the middle of the 19th century, in a slightly stylized form, it became popular in European ballrooms. It is then that two subtypes of mazurka developed: the *Polka Mazurka* and the *Varsoviene*. As a fashionable dance the mazurka, together with its subtypes, was soon forgotten, spreading to the countryside where it turned into a folk dance. The Slovenes were among the European nations that took it up.

An analysis of the Slovene variants of the mazurka and its Varsoviene subtype shows that it spread into Slovenia from Germanspeaking countries, especially Austria. As *mazurka* (*mazolka*) it was known all over Slovenia, while variants of its subtype were known only in particular areas: in eastern Styria and Prekmurje under the name of *mašarjanka* or *šamarjanka*, in western and central Slovenia and in Prekmurje as *mrzulin* (*muzolin*, *mazulin*), in Carinthia, western Pohorje and the Upper Savinja Valley as *malender*. All these variants reached us already fully formed and underwent only slight changes. Only the malender has some specific features. The reason lies in the structure of the different variants: while it would be hard to surpass their musical and choreographical harmony, they were easy to learn and to remember. This especially holds true for the mrzulin, in which elements of the original mazurka and its Varsoviene subtype were joined to some elements of the *štajeriš*, another dance Slovenes were fond of. The widespread popularity of the mazurka and its variants was also probably due to its Slavic character. It is closer to the dance culture of Western than Southern Slavs, and as such very much in tune with the Slovene of rhythm. The appearance of the mazurka is one proof more that the ethnically Slovene territory was in the past shaped by the same cultural currents as other countries in the area known as Central Europe.

Ljudske oblike vernosti pri Slovencih

Pred tridesetimi leti je N. Kuret za Besedo na pot svojemu pregledu Praznično leto Slovencev zapisal, da je krščansko izročilo med slovenskim ljudstvom pomagalo ohranjati narodno samobitnost, da pa je najnovejša doba mnogo starega zavrгла, posledica pa je kulturno siromašnejše življenje. V novi izdaji je ugotovil, da se mnogo tega še ohranja pri življenju in nam ga bogati. Med zadnjo vojsko je R. Ložar jasno zatrdil, da spada v duhovno kulturo ljudstva predvsem njegovo verstvo.

Kmalu po vojski pa je V. Möderndorfer za opis praznikov v zbirki narodopisnega gradiva Verovanja, uvere in običaji Slovencev zapisal, da so zbrane »narodopisne usedline«, ki pa naj »služijo odslej le še znanosti«. Nekaj podobnega diha tudi iz zbornika razprav, ki jih je napisal M. Kerševan: Religija in slovenska kultura, kjer beremo, da je »vernost nedvomno bila aktivna sestavina določenega tipa narodne zavesti in kulture«.

Naš pregled naj opozori na tiste pojave, ki so jih sicer marsikje v povojnih desetletjih nekako prezrli, v večini slovenskih krajev pa vsaj deloma še živijo in mnogi z njimi celo želijo zapolniti nastalo praznino v tehničiranem življenju, drugod pa celo doživljajo ponoven razcvet, ne da bi se vedno zavedali, kje so njihove korenine.

Na nekaj straneh seveda ni mogoče povedati vsega, kar bi sodilo v to poglavje. Obsežni pregledi in študije so zato navedeni v seznamu strokovne literature. Ogledali pa si bomo nekaj tega, kar je še danes živo v teku leta od adventa in božiča do jeseni (1), tisto, kar spremlja človeka kristjana od rojstva do smrti (2) in končno tisto, kar versko obarva njegov dom, njegovo delo in bivalno okolje (3). Skopi podatki iz zgodovine bodo samo nujno ozadje za oris sedanjosti, v katerem bo pa seveda marsikdo pogrešal več tistega, kar je živo v njegovem okolju ali spominu.

Zgodovinarjem je uspelo iz naše davnine izluščiti precej gradiva, ki je bilo zapisano šele mnogo pozneje, a je stoletja živelo kot ljudsko izročilo v pesmi, povesti, običajih, znamenjih. Rekonstruiran zgodovinski spomin sega globoko v srednji vek, ko so ljudski verski običaji po vsej srednji Evropi nastajali kot protiutež takratnemu cerkvenemu bogoslužju. To je od 9. stoletja dalje na naših tleh (razen staroslovanskih glagolskih izjem na južnem slovenskem obrobju) za liturgični jezik uporabljajo samo latinščino, jezik kulture in znanosti. Preprosti pokristjanjeni Slovenci so sicer lahko občudovali lepo petje v samostanih, pisano bogoslužno obleko in druga liturgična znamenja, bili so navzoči pri obredih, procesijah, praznikih, dejavno pa pri vsem tem niso mogli sodelovati, ker je bil jezik tako zelo različen od njihove domače govorice. Zato so se toliko raje oprijeli obredov, ki so kot dopolnitev posameznih zakramentalnih opravil na domač način ohranjali vsaj nekoliko prejšnjih življenjskih navad, ki so jih poznali njihovi poganski predniki. Vsebinsko bogate cerkvene pesmi so prelili v kratke domače kitice (kirielejsone), namesto zapletene iz psalmov in drugih delov Svetega pisma sestavljene cerkvene molitve so se oprijeli rožnega venca, ob številnih procesijah in na božjih potih so pri litanijah vzklikali kratke prošnje klice. Veselili so se stika z duhovniki, ki so jim blagoslavljali polje in jim ob nesrečah in nevihtah vliвали zaupanje v božje varstvo. Ker pa niso razumeli teološko zapletenega temelja teh molitev, so včasih mislili, da je krščanski duhovnik samo naslednik prejšnjega vrača — čarovnika in so zato večkrat tudi sami poskušali z nerazumljivimi, iz latinščine povzetimi besedami vplivati na sovražne naravne sile: razni zagovori, »žegni« in skrivnostno obredje se je na skrivaj ohranjalo še stoletja. Seveda so si duhovniki prizadevali odpraviti slabe izrastke takega domačega obredja, mnogo tega pa se je ohranilo še v naše čase, čeprav nihče več ne misli na poganske korenine. Veliko še pred sto leti živega in za narodopisje posebej mikavnega gradiva je dokončno pokopala industrializacija in prosveta, ohranilo pa se je tisto, kar je še danes priznana ljudska oblika krščanske vernosti.

Po 2. vatikanskem koncilu (1962—1965) je dovoljen celo razvoj v obratni smeri, da namreč ljudske prvine in sestavine postanejo del »uradnega« bogoslužja, zlasti pa je odpadla najbolj otipljiva razlika med ljudskim in »cerkvenim« obredjem: latinščina je prenehala biti edini liturgični jezik.

1. PRAZNOVANJA V TEKU LETA

Božično bogoslužje je že v svojem nastanku vsebovalo veliko ljudskega, zato je razumljivo, da so se ljudem priljubile zlasti tiste oblike, ki niso vezane samo na cerkveni prostor. Ponazoritev evangeljskih poročil o poti Jožefa in Marije v Betlehem, iskanju prenočišča, rojstvu, angelskih oznanilih pastirjem, nenavadni zvezdi in Modrih z vzhoda, ki iščejo in najdejo novo-rojeno božje Dete, vse to je spodbujalo dramtizacijo, božične igre, pesmi, koledovanje ali vsaj statično ponazarjanje z jaslicami. Ljudska iznajdljivost je mimo svetopisemskih poročil segla tudi po apokrifih — starih, od Cerkve nepriznanih opisih istih dogodkov, ki so navdihovali domišljijo pevcev, pri-povednikov in likovnih umetnikov. Ker so zimski dnevi, ko ni dela na polju, za kmečko občutje daljši od poletnih, se je ustvarjalna domišljija lahko še bolj razživila.

Jaslice so včasih delali doma, saj so bili zadovoljni tudi s preprostimi figuricami, sedaj pa jih večinoma kupujejo, od kičastih izdelkov iz plastike do umetniško oblikovanih unikatov. Ob jaslicah je navadno povsod zdaj tudi božično drevo, ki kot novoletna jelka krasi tudi domove nevernih,

morda kot znamenje neke tleče vernosti. Ob jaslicah so skoraj povsod v navadi tudi družinske molitve s petjem in kropljenjem ter pokaditvijo hišnih prostorov na vse tri svete večere: pred 25. decembrom, 1. in 6. januarjem.

V zadnjih letih se kot simbol adventne priprave na božič po cerkvah in domovih pojavlja tudi adventni venec, ki s prižgano eno, dvema, tremi ali štirimi svečami ponazarja bližino božiča. Sveče so tudi znamenje svečnice 2. februarja, ko obred blagoslova in procesije v cerkvi nekako prenesemo domov, blagoslovljeno svečo pa prižigajo med družinskimi obredi, zlasti v nevarni boleznih in ob umrlem.

Spomladansko prebujanje narave je bilo dobrodošel okvir za obredje, ki je v zvezi z velikonočnimi dogodki Jezusovega vstajenja. Ker je bilo treba pred tem v postnem času sočustvovati z njegovim trpljenjem in smrtjo, so zlasti oblike križevega pota, prenešene v srednjem veku iz Jeruzalema, navdihovale poezijo in upodobitve po naših gričih — Kalvarijah, pa tudi v cerkvah in deloma po domovih.

Veliki teden se začne s cvetno nedeljo, ki s procesijo in dramatiziranimi prizori priključuje v zavest Odrašenikovo trpljenje. Liturgični obredi so bili nekoč zlasti v območju oglejske Cerkve zelo slikoviti, tudi pravi osel ni manjkal v procesiji, obilno zelenje vseh vrst pa je še danes v obliki butar priljubljeno znamenje prebujajoče se pomladi. Ljudski element je povsem vključen v cerkveno obredje, blagoslovljeno zelenje pa je vse leto v domači hiši znamenje božjega varstva.

Drugi dnevi velikega tedna: četrtek, petek, sobota, so po uvedbi domačega liturgičnega jezika izgubili nekaj svoje »skrivnostnosti«. Vsi lahko razumejo liturgične molitve, prej pa so mogli sodelovati samo na nekoliko čuden način, ko so z ropotanjem in ragljami »Boga strašili«. Inscenacijo božjega groba so prej poznali marsikje po Evropi, po koncilu pa smo ga v večji meri ohranili skoraj samo pri nas, vendar je sedanja oblika le skromen ostanek nekdanjih dramatičnih pasijonskih prizorov, procesij, iger in kuliserije.

Ohranili smo tudi zelo ljudsko obliko »vstajenja« iz groba z velikonočno procesijo, ki je morda najbolj slovenska ljudska oblika bogoslužnega opravila, neločljivo povezana s pritrkavanjem, pokanjem topičev, zmagoslavnim petjem in banderi med prvimi razcvetelimi drevesi; prižgane sveče na oknih hiš, koder se vije procesija, pa še povečujejo enotnost cerkvenega in domačega obredja.

Pri velikonočnih obredih je udeležena tudi domača kuhinja: blagoslovljena jedila povezujejo liturgijo s primarnim življenjskim občutjem.

Zelo blizu velike noči je navadno tudi šmarnično veselje v Mariji posvečenem mesecu majniku. Opravilo v cerkvi je seveda del bogoslužja, prepleteno pa je z domačimi pesmimi, bogatim cvetličnim okrasjem, marsikje pa celotno opravilo oskrbijo tudi brez duhovnika ob vaški kapelici. Komaj je mogoče misliti, da je tako priljubljena domača oblika vernosti stara komaj poldrugo stoletje in da so jo prinesli od sosednjih narodov.

V treh dneh pred praznikom vnebohoda se po slovenskih poljih še vedno razlega molitev med prošnjami procesijami »križevega tedna«, česar v industrijskih krajih in mestih ne poznajo več.

Po končani velikonočni dobi je zelo ljudsko obarvan praznik sv. Reš-njega telesa ali telovo. Veličastna procesija na praznik ali v nedeljo po njem združuje celotni kraj, predvsem vernike. Ker se je v srednji Evropi že od 13. stoletja, ko je praznik nastal, češčenju evharistije pridružila tudi prošnja za božji blagoslov polja in za varstvo pred nesrečami, je ta procesija še posebej ljudska v kmečkem okolju, vendar jo danes vsebinsko prilagajajo tudi

drugim načinom življenja in dela. Veje, s katerimi okrasijo pot, po kateri gre procesija, večkrat kot blagoslovljeno znamenje odnesejo tudi domov.

Poletni in jesenski meseci so liturgično manj izraziti, zato so ljudje v njih našli čas za romanja k domačim in tujim božjepotnim cerkvam. V tem času so tudi dnevi obletnic posvetitve — žegnanja domače cerkve. Ker je slovenski vernik hotel imeti cerkev skoraj v vsaki vasi in zlasti na izpostavljenih gričih, tudi ti lokalni prazniki močno povezujejo cerkev z družinami, saj se ob žegnanjih navadno zberejo sorodniki in s tem utrjujejo življenjske korenine svojega rodu.

Podobno se širša družina zbere tudi ob koncu cerkvenega leta ob spominu svojih rajnih za vse svete — verne duše, kar je celo v času največjega političnega odpora do vsega zunanjega krščanskega obredja, ko so onemogočali romanja, procesije, zvonjenje, na pokopaliških vendarle v istočasnem praznovanju povezovalo tiste, ki verujejo v posmrtno življenje, in tiste, ki jim je ta dan le še spomin na znance in sorodnike, ki jih ni več med živimi. Simbol življenja, prižgane svečke in s cvetjem okrašeni grobovi so enaki pri enih in drugih.

2. OD ROJSTVA DO SMRTI

Slovenci še danes dajejo krstiti večino svojih otrok (po anketi iz leta 1981 kar 86 %) in jim pri tem največkrat dajejo imena različnih svetnikov. Ista imena dajejo otrokom tudi neverni starši in tako je najbolj osebno znamenje človeka pri nas povezano s krščanstvom. Raziskava J. Kebra je za leto 1980 pokazala, da so najbolj pogostna imena Slovencev ne samo krščanska, ampak tudi svetopisemska. Na prvem mestu je Marija in izpeljanke tega imena (169 677 oseb), nato Ivan(ka), Janez in Janko (122 289), Jože(f), Jožefa in Jožica (108 734), Franc in Frančiška (104 783), sledijo še Anton(ija) (64 250), Ana, Anica (52 797) in Alojz(ija) (41 676). Z imeni je povezana tudi navada, da obhajamo godovni dan kot svoj osebni praznik, da torej liturgični koledar vpliva na osebni koledar, česar nekateri drugi krščanski narodi skoraj ne poznajo. Civilna navada praznovanja rojstnega dneva je sicer v zadnjih letih precej porastla, vendar še ni izpodrinila godovanja s spremljajočimi čestitkami (tudi javno po radiu, kjer nekaj časa niso smeli uporabljati izraza god), obdaritvami in družinskim veseljem.

Izročitev sveče pri krstu je del liturgičnega obreda, navada, da hranijo to svečo za zadnjo uro, ko naj bi jo umirajočemu dali v roko in mu jo pomagali držati, je lep primer, kako je bogoslužni simbol postal nekaj domačega. V zadnjem času je postala sveča skoraj nepogrešljiv simbol tudi pri prvem obhajilu in pri birmi, kar izvira iz poglobljenega razumevanja, da so vsi trije zakramenti uvajanja v krščanstvo v bistvu en sam proces.

Sveče gorijo tudi ob pokojnem, ko leži na mrtvaškem odru doma ali v mrliški vežici. Prižiganje sveč na grobovih se je v zadnjem času razširilo tako zelo, da postajajo varuhi čistega okolja pozorni tudi na ta vir onesnaževanja. Malokdo pomisli, da je goreča sveča ponazoritev cerkvene prošnje: Večna luč naj mu sveti.

Ob tem lahko spomnimo še na velikonočno svečo, ki je kot izrazit liturgični simbol v cerkvi na vidnem mestu in jo slovesno blagoslovimo v začetku velikonočne vigilijske. Tudi k nam pa prodira navada imeti osebno velikonočno svečo kot znamenje prazničnega vzdušja v stanovanju, nekako podobno vlogi jaslic v božičnem času.

Obredje prvega obhajila in birme je bolj kot krst družbeno pomemben dogodek, ker se navadno obhaja za večjo skupino otrok oziroma dorašča-

jočih isti dan v župnijski cerkvi. Zato pomeni tudi javno poudarjen dogodek, ko kraj slovesno okrasijo, udeleženci so lepše oblečeni prav tako kot njihovi starši in botri, pojavijo pa se tudi sejmarji in kramarji s svojo bolj ali manj potrebno robo.

Poroka je kljub občasnim umetno propagiranim »kmečkim ohcetim« ostala bolj intimen dogodek dveh družin in bližnjega sorodstva ali sosedstva, ker se pač navadno v cerkvi obhaja za vsak par posebej. Kljub močni, desetletja trajajoči javnopравни podpori »civilne« poroke je ostala cerkvena poroka vsaj v večini okolij tista, ki je simbolno ohranila prevladujoče mesto. Najbrž velja ugotovitev, da je opravilo civilnega matičarja dobilo bogatejšo obliko prav zato, da v primerjavi s cerkveno poroko ne bi bilo preveč balnalno.

Podobno je s cerkvenimi pogrebi, ki so v večjih mestih v razmerju do civilnih sicer upadli, na deželi pa še vedno prevladujejo. Obred civilnega pogreba se je moral polagoma obogatiti s sestavinami cerkvenega: petje, nagovor, sprevod, cvetje in sveče so skoraj nepogrešljive sestavine obeh vrst pogreba. Zlasti tam, kjer zaradi krajevne ureditve pogrebni sprevod ne gre skoz cerkev, kjer med cerkvenim pogrebom sicer opravijo mašo za rajnega, skoraj ni razlike med enim in drugim pogrebom.

V letih po koncilu je dobil poseben poudarek nekdanj izrazito ljudski običaj čutja pri mrliču: prenovljeni pogrebni obrednik je ta običaj podprl in mu dodal nekatere liturgične sestavine, kot so branje Svetega pisma, petje psalmov in duhovnikova navzočnost, ne da bi to postalo obvezno.

Verske simbole na grobovih, zlasti na nagrobnikih, tudi lahko štejemo med opazne vplive verovanja na siceršnjo kulturno podobo. Urejeno pokopališče že samo po sebi pričuje za vero preživelih sorodnikov, zlasti pa napisi z versko vsebino, verska znamenja, zlasti križ in druge likovne upodobitve izražajo vero v posmrtno življenje in vstajenje od mrtvih. Kljub številnim nevtralnimi obeležjem naša pokopališča večinoma še nekako dihajo krščanski značaj, najbolj še tam, kjer so ostala ob cerkvah, kar je bilo nekdanj pravilo. Tudi na novejših pokopališčih je navadno še velik križ, ob katerem so verski obredi 1. in 2. novembra. Obiskovanje pokopališč in redno vzdrževanje cvetic na grobovih ni razumljivo brez verske podlage, zlasti če je združeno s hkratnim obiskom cerkve ali pokopališke kapele.

3. DELO IN OKOLJE

Slovenska kmečka hiša je imela nekoč in marsikje ima še danes v glavnem skupnem prostoru nekakšno domače svetišče »bohkov kot«, kjer visi predvsem križ — razpelo, levo in desno od njega so podobe svetnikov, zlasti Marije, nekdanj slikane na steklo. Celota učinkuje kot hišni oltarček, ki v maju dobi šmarnično obeležje, o božiču pa tam postavijo jaslice. Nad mizo je bil marsikje obešen golobček, simbol Svetega Duha.

Tudi v marsikateri novejši nekmečki hiši najdemo podobne verske simbole, včasih sicer drugačne ali drugače razvrščene. Ponekod v staro okolje postavijo že omenjene novejšje verske predmete: velikonočno svečo in adventni venec.

Ob tem je treba omeniti vsebinsko izpraznjeno obešanje verskih simbolov v domovih ali vikendih zbiralcev starin, v čemer pa morda tudi lahko vidimo neko usedlino krščanske kulture.

S svetimi podobami svetnikov, monštrance in podobnega okrašeni leseni modeli za medenjake (škofjeloške kruhke) so omogočali obrtno množitev verskih motivov, ki so na sejmihi prišli v roke številnim kupcem.

Manj trajne verske simbole poznajo tudi druge vrste prazničnega kruha, ko o božiču in veliki noči pečejo posebej oblikovane potice in kolače. Zlasti za veliko noč je treba k blagoslovu v cerkev nesti po izročilu sestavljeno zbirko jedi, med katerimi so obvezno tudi trdo kuhana jajca — pirhi, ki jih ponekod samo obarvajo, drugod pa jih umetniško okrasijo tudi z verskimi simboli.

Verski dodatki k vsakdanjemu kmečkemu delu, ki so popisani v obširnejših priročnikih, so zaradi uvajanja mehanizacije večinoma izginili (npr. pokrižanje z bičem pred konjsko ali volovsko vprego), namesto tega pa uvajajo blagoslavljanje strojev bodisi na domu ali skupno pri cerkvi. Nekdanjim prošnjam za blagoslov polja med procesijami v prošnjih dneh in na telovo se pridružujejo prošnje za uspeh pri drugačnih vrstah dela in opravil. Kropljenje polja, domov, predmetov in oseb z blagoslovljeno vodo je še marsikje v navadi zlasti ob krajevno ustaljenih dnevih. Podoben namen ima zatikanje blagoslovljenih rastlin na cvetno nedeljo in telovo ter pisanje križev, letnice in kratic svetih treh kraljev s kredo na vrata ali podboje na tretji sveti večer (pred 6. januarjem), ker potem vse leto pričuje o krščanskem značaju hiše in njenih prebivalcev.

Ponekod je v navadi tudi redni letni obisk duhovnika, ko blagoslavlja hiše, drugod pa ga pokličejo le za blagoslov novega doma ali stanovanja, kar se dogaja tudi v novih stanovanjskih blokih.

Na lepo rezljanih delih kozolcev in ostrešja so včasih vrezani krščanski simboli, zlasti križ.

Končnice čebelnih panjev so zlasti v starejši dobi pogostoma krasili s svetimi prizori, raziskovalci (G. Makarovič) so ugotovili kar dve tretjini nabožnih tem med panjskimi končnicami v nekaterih muzejih.

V bližini hiše je večkrat tudi javno versko znamenje — križ ali kapelica s sveto podobo. Mnogo teh znamenj so nasilno uničili v povojnih letih, v zadnjem času pa so jih marsikje obnovili ali postavili celo nove. Zunaj vasi stoječa znamenja, zlasti križi, so marsikdaj spomin na nesreče, ko je tam kdo izgubil življenje. Ponekod napis prosi mimoidočega, naj se ponesrečenega spomni v molitvi. No votivnih podobah je nesrečni dogodek tudi upodobljen.

Naše vaške kapelice so navadno tudi oporne točke za postaje med procesijo sv. Rešnjega telesa in pa prostor, kjer se ustavi pogreb, da tam izrečejo javno prošnjo, naj rajni odpusti živim, kot tudi ti njemu odpuščajo.

Se bolj vidna znamenja vernosti naših ljudi so cerkvice in cerkve po gričih ali v ravnini. Večinoma so jih postavili v baročni dobi, mnoge pa segajo še v dobo gotike in romanike. Za marsikatero cerkev so arheologi ugotovili, da stoji na prostoru starih poganskih svetišč, ali pa mlajša cerkev stoji na temeljih ene ali več prejšnjih cerkva. Posebne vrste priča zgodnjega krščanstva na naših tleh so ostanki cerkvenih prostorov, tudi krstilnic — baptisterijev, v okviru izkopanih poznoantičnih naselbin, navadno v odročnih krajih.

Cerkve so v vseh časih imele tudi poučno vlogo, saj so podobe v njih (na platnu ali ometu, pa tudi kipi in zlati oltarji) za večino nepismenih vernikov pomenile zgovoren krščanski pouk, ki so ga dopolnjevali pridigarji in misijonarji z živo besedo. Nabožne ljudske pesmi so isto vsebino utrjevale v ljudeh, ki so jih peli ali poslušali. Ko so se v 18. in 19. stoletju naši predniki ob molitvenikih naučili tudi brati, so pomembno dopolnilo podob v cerkvah pomenili življenjepisi svetnikov, ki so bili prave ljudske knjige.

Krajevni cerkveni praznik žeganja je morda najbolj ljudska oblika povezave liturgičnega praznovanja z ljudskim, saj se pozna doma in na jav-

nem prostoru, pri jedi in oblačenju, omogoča srečavanje ljudi celo za kupčijo in zabavo.

Bolj redke slovesnosti, ki povežejo cerkev in dom, so nove maše, primicije, ki so vsaj v vaškem okolju pravi vaški prazniki. Udeležijo se jih številni povabljeni sorodniki, prijatelji, znanci in vaščani, ki sodelujejo pri krasitvi cerkve, domače hiše in posebej postavljene lope (ute) za novomašno kosilo. Vse skupaj je slikovit izraz vernosti kraja, ki s tem dogodkom živi ponekod tudi več dni.

Iz cerkvenih zvonikov se občasno ali ob določenih urah oglašajo tudi zvočni signali — zvonjenje, ki ob slovesnejših priložnostih postane pritrkavanje; drugačen, resnejši način zvonjenja pa spremlja cerkven pogreb, oglašja pa se tudi v dneh med smrtjo in pogrebom. Tudi zvonjenje so v povojnih letih prepovedovali ali omejevali, dokler ni bilo tudi javnosti jasno, da gre za svojevrstno ljudsko glasbilo.

Posebna verska znamenja so romarske — božjepotne cerkve, ki so nastajale v različnih dobah zgodovine, nekatere tudi še v našem stoletju. Značilni zanje so romarski shodi — občasno shajanje velikega števila vernikov, ki prihajajo peš ali z vozili, večkrat okrašenimi s cvetjem in zelenjem. V romarski cerkvi ali ob njej se udeležujejo verskih obredov, ki so prepleteni z ljudskimi pobožnostmi, npr. molitvijo rožnega venca ali križevega pota, litanij, razvijajo se procesije s sveto podobo, razlega se petje posebnih romarskih pesmi. Seveda ne manjka tudi človeške družabnosti, ko se srečajo stari znanci, svoje mesto si priborijo tudi kramarji, sejmarji. Različne oblasti so romanja večkrat prepovedovale, ljudska volja pa je bila vedno močnejša od sile.

Spomin na romanje ohranjajo božjepotne podobice, ki jih posamezniki hranijo zlasti v molitvenikih, dajejo ali pošiljajo pa jih tudi znancem in prijateljem v dokaz, da so se jih spomnili na svetem kraju. Nekoč so jih zatikal tudi na različna mesta v domovih in jih dajali tudi rajnemu v krsto, skupaj s križem, rožnim vencem ali molitvenikom.

Naštete priče ljudske vernosti je le metodično mogoče razvrstiti po vnaprej določenih skupinah, življenje pa, kot smo videli, zelo povezuje dogodke v domači hiši in na vasi, ob posameznih prazniških obdobjih in pri vsakdanjem delu.

Nekaj literature

Ljudmila Braz, Izdelovanje cvetnih butaric v okolici Ljubljane, SE 21—22 (1968—69), 25—44.

Marijan Brecelj, Šmarnice, Ognjišče (Koper) 24 (1989), št. 5, 29—36.

Jože Dolenc, Slovenski romar. Celje 1987.

Andrej Farkaš, Nova maša v Slovenski Krajini. Mladika (Celje) 16 (1935) 427—428.

Ivan Grafenauer, O duhovni brambi in nje postanku. ČZN 4 (1907), 1—70.

Ivan Grafenauer, Duhovna bramba in Kolomonov žegen. Razprave AZU, Ljubljana 1943, Knjiga I, št. 4.

Marko Kerševan, Religija in slovenska kultura. Ljubljana 1989.

France Kotnik, Verske ljudske igre. Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1952, 103—121.

Niko Kuret, Duhovna drama. Ljubljana 1981.

Niko Kuret, Jaslice na Slovenskem. Ljubljana 1981.

Niko Kuret, Obredni obhodi pri Slovencih. Traditiones 1 (1972), 93—112.

Niko Kuret, Trikralske igre in kolede na Slovenskem. SE 3—4 (1951), 240—275.

Niko Kuret, Praznično leto Slovencev I—IV. Celje 1965—1971. (Predgovor napisan že 1960.) Druga izdaja: I—II. Ljubljana 1989.

Rajko Ložar, »Mali kruhek« v Škofji Loki in okolici. E 10—11 (1939), 169—197.

Rajko Ložar, Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen. Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944, 7—20.

Gozard Makarovič, Panjske končnice štajerske ljudske slikarske delavnice. SE 16—17 (1963—1964), 183—190.

Gozard Makarovič, Slikanje ljudskih slik na steklo na Slovenskem. SE 15 (1962), 107—118.

Vinko Möderndorfer, Verovanje, uvere in običaji Slovencev. Narodopisno gradivo. 2. Prazniki. Celje 1948. 5. Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha. Celje 1946.

Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. Narodopisje Slovencev I. Ljubljana 1944, 263—349; Narodopisje Slovencev II. Ljubljana 1952, 134—165.

Branko Rudolf, Ob problemu slovenskih panjskih končnic. SE 9 (1956) 261—268.

Avguštin Stegenšek, Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota. Maribor 1912.

Marijan Zadnikar, Znamenja na Slovenskem. Ljubljana 1964 in 1970.

Zusammenfassung

VOLKSFORMEN DER GLÄUBIGKEIT BEI DEN SLOWENEN

Die Slowenen haben das Christentum in Mittelalter, als der Gottesdienst in der lateinischen Sprache war, angenommen. Bald darauf sind in Europa verschiedene Formen der Volksfrömmigkeit entstanden, bei denen die einheimische Sprache für den Gesang und das Gebet verwendet wurde, bewegte Rituale haben hingegen neben den Prozessionen und Religionsdarstellungen den Inhalt der Feiertage und der Rituale den einfachen Leuten nahegebracht. Im Beitrag wurden einige am meisten noch heute verbreitete Volksformen des christlichen Ritual in der Verbindung mit dem Kirchenjahr vom Advent bis zu Pfingsten, angeführt, wie z. B. Weihnachtsskrippen, Neujahrsingen, Segen der Häuser, Palmsonntag, Segen der Osterspeisen, Oster- und Fronleichnamprozession. Auch die Wallfahrten im Sommer und die Rituale auf den Gräbern zu Allerheiligen sind allgemein angenommene Glaubenserscheinungen. Der zweite Teil des Beitrages stellt die religiösen Bräuche von der Geburt bis zum Tod dar. Die meisten slowenischen Kinder tragen christliche Namen, sowohl von Heiligen als von Maria, deswegen feiern sie auch ihren Namenstag am entsprechenden Kalendertag. Die rituelle Kerze begleitet den Menschen von der Taufe bis zum Begräbnis, auf den Gräbern befinden sich häufig religiöse Merkmale, vor allem das Kreuz. Die dritte Gruppe der religiösen Bräuche umfasst die Alltagsitten bei der Arbeit und im Hause. Im Wohnzimmer ist ein Kreuz im Herrgottswinkel mit Heiligenbildern noch mancherorts in Ehren. Zahlreiche Kirchen und Bildstöcke sind überall im Lande zerstreut. Das Leben des slowenischen Menschen ist tatsächlich mit religiösen Symbolen und Sitten verflochten die als gemeinsames Eigentum verbleiben, obwohl manchmal der Inhalt verschwunden ist.

Vplivi kulturnozgodovinskih razmer na oblikovanje značaja Slovencev

Naslov, kakršnega ste mi dali (naročili), je zelo raztegljiv in ga je zato težko »eksaktno« zanesljivo obdelati. To je sploh tema, ki se nenehno spreminja in je nikoli ni prav konec. Morda je prav v teh nemirnih letih stopnjevanega vpliva z Juga potreba po orisu značajske podobe Slovencev še bolj aktualna; saj se naš značaj prav pod temi vplivi v zadnjih desetletjih vidno spreminja; in če danes te podobe ne zajamemo vsaj okvirno, ne bodo naši zanamci v prihodnjem stoletju nič več prav vedeli, kakšni so bili Slovenci malo pred njimi.

Kar bom v tem naslednjem napisal, bo iz življenjske izkušnje vse od leta 1916 do danes.

Že doslej se je slovenski značaj postopno spreminjal, prav zaradi vplivov, ki so prihajali iz široke družbe onstran zemljepisno in politično začrtanih narodnostnih meja. Da omenim samo eno temeljno spremembo in razliko, po kateri se današnji Slovenec vidno razločuje od prednikov iz prejšnjega stoletja. To je konservativnost v mišljenju in noši.

Sodobni človek, zlasti če gledamo na kmečkega, je že zelo drugačen od Slovenca pred prvo svetovno vojsko. Že zdaleč ni več tako konservativen, kakor je bil prej v mišljenju, obleki in slogu življenja. Dejavnikov, ki so pripeljali do teh temeljnih sprememb, je bilo seveda več; gotovo pa je poleg političnih sprememb glavni dejavnik v industrializaciji življenja in mehanizaciji obdelovanja zemlje. Današnji poljedelec je pač že zelo različen od tistega, ki ga opisujejo še mohorske večernice v svojih povestih iz kmečkega življenja. Pravimo, da se je standard življenja spremenil in dvignil; z njim pa se je spremenil seve tudi človek, ki je nosilec in pobudnik tega standarda blaginje.

Če pa razmahnemo to tematiko še na kulturnozgodovinske razmere in njihove vplive na podobo slovenskega značaja, dobimo kar plastično različnost, ki pri drugih narodih gotovo ni tako očitna.

1. Najprej: imejmo pred očmi, da smo Slovenci tako maloštevilni, da so nas same meje, da zlepa nimamo nikjer zemljepisnega središča, ki nanj ne bi vplivala bližina meje. Menda lahko celo rečemo, da ni v Sloveniji nikjer nobenega kraja, s katerega ne bi vsaj v svojem obzorju videli »onstran meje«. To bi se moglo trditi kvečjemu za celjsko kotlino, kolikor tudi tam na severu ne bi videli planin, ki so že »onstran«. Tako se spominjam iz otroških let, da smo s polja domače hiše gledali zasnežene grebene koroških planin (Korošice in Svinjščice), ki so že v Avstriji.

Ni odveč, da to marginalnost slovenskega človeka poudarimo na prvem mestu; saj je v njej dejavnik, ki nenehno pljuska čez raven slovenskega življa in mu zmeraj vnovič spreminja podobo njegovega značaja. Predvsem ima marginalnost ali mejnost slovenskega človeka za posledico, da je razen stalnega vpliva od zunaj obenem v stalni asimilacijski izmenjavi z zunanjim svetom. Marginalnost je asimilativnost. Mejni človek se nehote stalno prilagaja s sosedom.

V več smereh. Ena je gotovo v tekmovanju. Sosed je s sosedom v stalni tekmi; vsaj neizrečeni, čeprav na zunaj tega ne oglašajo in ne priznava. Ta tekmovalnost sama ima lahko zopet vsaj dve različni smeri: ali se prilagaja in s tem zgublja svojo samobitnost in samozavest (pojav narodnega odpadništva, nemčurstva, madžaronstva itn.); ali pa v stopnjevanju samostojnosti, ki noče prilagajanja in prehaja v nasprotovanje in končno v sovraštvo z napetostjo in podobnimi odbojnimi nastopi.

Vsega tega se Slovenec kot človek samih meja nehote naleze in tako ni čudno, da mu člani večjega sosednjega naroda kmalu očitajo, da je »šovinist«. Vidite: tega »šovinizma«, z izrazom se tu ne strinjamo, velikemu narodu ni treba; saj je njegova samobitnost s preživetjem trdna in v zavesti samo ob sebi umevna. Zato mu ni potrebna posebna samoobramba in poudarjanje lastne samobitnosti.

V tem je tudi razlog, zakaj maloštevilni narodi čutijo večjo potrebo, da karakterizirajo sami sebe in gojijo psihologijo svojega narodnostnega značaja.

Pri vsem tem je hudo to, da mejni, marginalni narod, najsi bo še tako samostojen in duševno zdrav, zlepa ne živi iz svoje narodne sredine; iz polnosti narodovega življenja in njegove samobitnosti. Saj te sredine nikjer prav ni in je zato nikjer ne more prav doživljati.

To je usoda malega naroda in njegove zemljepisne, z njo pa kulturne marginalnosti.

Tako pa je težko utemeljevati slovensko izvirnost v kuhinji (prehrani), ko danes slovenske gibanice že zamenjavajo s srbskim burekom, v naših hišah in pohištvu (kmečka skrinja, kozolec, klopotec), ljudski pesmi (besedilu) in petju (melodiji), čebelarstvu itn.; povsod vam specialist odkriva vplive sosedov in njihovih šeg. No, Slovenci poznamo v ljudskem petju štiriglasnost, ki je Nemci ne poznajo prav, pač pa že severni Italijani in sploh alpski prebivalci; samo jodlanja se pri njih nismo naučili. Izvirnost pa kar izzivalna: komaj je madžarski študent ugotovil, da sem Slovenec, mi je rekel, da je pri Madžarih pregovor: »Če se srečata dva Slovenca, se takoj štiriglasno poje.« Žal, ta izvirna posebnost zginja med sodobno mladino pod vplivom modernih popevk.

2. Potem: Slovenci smo bili vso preteklost politično razdeljeni, recimo kar razcepljeni, v več avstrijskih kronovin. Kranjska, Štajerska, Koroška so sodile v okvir »notranjeavstrijskih dežel;« se pravi, so bile jedro stare ce-

sarske Avstrije (poleg nižje in gornje Avstrije s Salzburško). Tako so nas tudi vzgajali in izobraževali vse od Eppensteinov (do 1122) prek Spanheimov (1269), Barbežanov (do 1256) do Habsburžanov (od 1335 naprej).

To je imelo za posledico, da se enotna slovenska narodna zavest sploh ni mogla prav razviti. Razvijale so se samo deželne samozavesti. Slovenci so bili pač predvsem samo Kranjci, Korošci, Štajerci, vse do leta 1848. Trubarjev nagovor »premili Slovenci« je menda komaj prvi preblisk v tej zgodovini.

Tudi Valentin Vodnik je pel: »Kranjc, tvoja zemlja je zdrava,« ne Slovenec. Še v tem stoletju je podobno; ko sem leta 1938 obiskoval vestfalske Slovence, so me po družinah z veseljem pozdravljali: »Veseli smo, da slišimo zopet kranjsko govoriti.« Ne slovensko! Ironija je tem večja, ko sem bil jaz Štejerec, ne Kranjec, če že govorim v tem slogu.

In kakor vsi vemo, to razločevanje je ostalo: stalno se gremo še zmeraj Kranjce, Štajerce, Tržačane, Korošce, ne pa Slovence. Do nedavnega smo Prekmurce imenovali Vogre, ker so bili pač vedno pod vogrsko oblastjo, ne Štajerce in ne Kranjce. Pa tudi čudno ni. Saj nas tudi stara Jugoslavija nikoli ni priznavala; imeli smo mariborsko in ljubljansko oblast, potem pa zopet Dravsko banovino, Slovenije nikoli.

Tu nas včasih osramotijo celo Avstrijci, ki sicer radi nostalgično podarjajo, da je zanje slovenska Štajerska »verlorenes Südland«. Ko sem Dunajčanu pojasnjeval, da sem rojen na Spodnjem Štajerskem, me je mirno popravil: »V Jugoslaviji ni Spodnje Štajerske, je samo Slovenija.« Tako, vidiš, sem si rekel, Avstrijec to bolje ve, kakor bi moral vedeti predvsem jaz in moji sonarodnjaki na Kranjskem.

Delitev Slovencev po avstrijskih deželah s strogo zarisanimi mejami je imela seveda trajen vpliv na oblikovanje značaja. Kljub skupnemu slovenstvu in enotni narodni zavesti so se v vseh teh deželah oblikovali značaji, ki so bili med seboj zelo različni, hkrati pa vsak s svoje strani v marsičem celo bolj podobni svojim nemškimi ali na Primorskem italijanskimi in v Prekmurju madžarskim deželanom. Tako so vsaj v nekaterih potezah upravičeno govorili o enotnem Štajercu in enotnem Korošču, ne glede na slovenski ali nemški jezik, ki ga je kdo govoril; pravimo, o enotnem Štajercu in Korošču itd., ki je utegnil biti celo bolj različen od Kranjca, čeprav sta bila oba Slovenca in govorila slovensko.

Ustvarjala se je celo znana razlika o heterostereotipih, ki so bili do drugih neugodni, vse neodvisno od vprašanja, ali je šlo pri tem za slovensko govorečega ali nemško govorečega Štajerca, Korošca itn.

Ti heterostereotipi so še danes živi celo med nami v Sloveniji, ko imajo Kranjci predsodke proti Štajercem in obratno. Podobno velja za neugodne heterostereotipe, ki prevladujejo med Kranjci glede Korošcev in obratno. Če nič drugega ni, ima Kranjec pač o Štajercu predsodek, da je vsaj na tihem vsak v duši nemčur; ta očitek je bil zelo živ zlasti med okupacijo v letih 1941 do 1945, kakor da ima Kranjec monopol v slovenski samozavesti. Pa še dalje gre ta predsodek: Kranjcu je Štejerec kmalu neznačajan, ki ne drži besede, lahkega, nezanesljivega značaja; obratno pa je za Štajerce Kranjec trd, grčav, neprijazen; pri tem pozablja, da je ravno v tej grčavosti obenem značajnost in zvestoba, kakor Kranjec pozablja, da je v štajerski »nezanesljivosti« obenem prijaznost, postrežljivost in gostoljubnost. Za psihologa je docela jasno: vsaka dobra lastnost ima obenem svojo slabost, ali če hočete, vsaka luč ima svojo senco in obratno: vsaka senca ima v ozadju luč.

Ce pa smo na Spodnjem Štajerskem res privzeli kakšno značajsko potezo od Avstrijcev, je to gotovo znana dunajska »Gemütlichkeit« ali dobro-

voljnost (pravega izraza za nemško besedo tu nikoli nisem mogel najti v slovenščini, menda ji je res nekako tuja), ki je prek Gradca segala tudi v Maribor in še niže. V čem je njena značilnost? Da človeka na ulici nagovoriš, če imaš za to pobudo, ne da bi ga kdaj videl, in on ti enako prijazno odgovarja, potem gresta vsak svojo pot; in podobno, da v trgovini prodajalcu (prodajalki) še posebej poveš kakšno prijazno, po možnosti dovtipno besedo, ko kupuješ in plačuješ, čeprav se osebno ne poznata, se morda nikoli nista videla in se ne bosta več. Podobna dobrohotnost in (če hočete) gostobesednost je Ljubljancu docela tuja in če se mu tako približate, vas osorno gleda ali pa celo trdo zavrne. Žal, celo na Dunaju ta Gemütlichkeit zginja, še bolj v Mariboru, vse pod vplivom moderne migracije v stehnižirani družbi.

3. S tem pa smo nehote prišli tudi že na širše področje. Ta porazdelitev slovenskega življenja na notranjeavstrijske kronovine pa je dajala slovenskemu človeku hkrati enotno podobo, ki je bila skupna vsem njenim prebivalcem, ne glede na narodnost in jezik. Avstrija se je pod Habsburžani razvijala postopno v zmeraj bolj birokratsko urejeno administrativno državo. Vzgajala je svoje državljane v pridne, disciplinirane delavce na vseh področjih.

Tako se je razvil tip vdanega državljanca, ki je vestno plačeval predpisane davke in se ravnal po predpisih. Tako se je med Slovenci oblikoval tip discipliniranega vojaka in uradnika, poštenega podjetnika in zanesljivega železničarja. Ne bom pozabil pogovora z upokojenim višjim nadzornikom avstrijskih železnic, ki mi je dejal: »Vi Slovenci ste bili v cesarski Avstriji najbolj zanesljivi železničarji.«

Če upoštevamo še to, da je Avstrija od Marije Terezije zmeraj bolj pospeševala tudi splošno šolstvo in izobrazbo, potem je docela naravno, da je Slovenec v takem javnem ozračju hotel biti vselej tudi vzoren učenec in vzoren učitelj. Tip Slovenca je bil vselej ravno vzoren učenec. To je dajalo vsemu takratnemu življenju svojevrstno resno moralno podobo. (Mimogrede: danes je pri nas osnovno šolstvo bolj razvito. Toda kdor je imel priložnost opazovati svojega očeta, ki je imel za sabo samo takratno tri-razrednico, kaj vse je znal iz zgodovine in zemljepisja in astronomije, kako je znal z lahkoto izračunavati obresti in podatke v treh dimenzijah, tak pač z vsem spoštovanjem gleda na nekdanjo šolo in se globoko zamisli ob današnji.)

Prestopništvo in zločin sta bila v javnem mnenju sramotna, tako da so se njihovi člani čutili družbeno kakor izobčeni. Drugega »okoli prinesti« ali srbsko »nadmudriti« je bilo vselej nečastno; s tako »nadmodrostjo« se Slovenec nikoli ni hvalil. Morda je danes že »kulturni« vpliv našega Juga to potezo slovenskega značaja toliko spremenil, da se začenja tudi Slovenec hvaliti z uspešnostjo v prevari drugega. Zelo se bojim tega; statističnih podatkov še posebej nimamo. Seveda taki podatki zlepa niso zanesljivi, ker slonijo na izpovedih.

Človek se resno boji, da pod vplivi sodobne porabniške družbe tudi naš človek zmeraj bolj podlega moralni plehkosti, ki ne zna več življenja in dela prav vrednotiti. Kriza vrednot je znamenje časa, v katerem živimo. Raziskovati vzroke te krize vrednot pa je kočljivo. Gotovo je napačno, če bi jih skušali odkrivati samo v neugodnem vplivu Juga, ki je eden od dejavnikov ciničnega odnosa do sveta vrednot. Toda vsi vemo, da je kriza vrednot civilizacijski pojav porabniške družbe, ki s svojimi valovi pljuska od Zahoda proti Vzhodu.

Izraz te naše discipliniranosti in vdanosti v odnosu do državnih oblasti, ki je naše ljudi vzgajala v zveste Avstrijce, je med drugimi tudi knjiga

Državljska vzgoja, ki jo je med obema vojskama napisal profesor mariborskega bogoslovja dr. Josip Jeraj. Ni odveč, če to posebej poudarim; saj to je edina knjiga o državljanski vzgoji v vsejugoslovanskem merilu od leta 1918 pa vse do danes. Nihče drug, noben jugoslovanski pedagog, ni čutil potrebe, da bi napisal kaj podobnega, samo Slovenec. To je simptomatično. To je simptom značaja in njegove podobe. Dr. Jernej si je v stari Jugoslaviji pridobil s tem delom sloves enega najvplivnejših jugoslovanskih pedagogov, čeprav je bil po stroki moralist. To je značilno: Slovenec-pedagog ima takoj pred očmi, da je treba ljudi vzgajati tudi za dobre državljane, ne samo za ubogljive otroke in pridne učence. Te potrebe ni čutil v Jugoslaviji noben drug pedagog.

4. Ta disciplinarnost in usmerjenost v vzornega učenca in učitelja je imela za posledico, da se je v Slovencu razvijala predvsem tako imenovana vertikalna miselnost, v nasprotju do lateralne, ki velja za specifično ustvarjalno miselnost. Slovenci bi potemtakem ne bili ustvarjalno usmerjeni?

Tu moramo previdno odgovarjati. Vsa pretekla miselnost in vzgoja je bila usmerjena navpično logično, če hočemo, kar togo, kar neprožno vertikalno. Ustvarjalnost z lateralnim mišljenjem, ki naj bi bilo pristno ustvarjalno, so začeli v Ameriki in v Evropi posebej pospeševati šele v zadnjih štiridesetih letih. Prej je bil zmeraj vzor učenca tisti, ki je znal odlično obnoviti profesorjevo znanje. Samoniklost mišljenja se ni pospeševala; v šoli je bila učitelju pogosto celo nadležna.

Psiholog si mora ob tem zastaviti vprašanje, kako je prišlo do takega slovenskega človeka? Gotovo je to proces, ki zahteva čas več stoletij. V začetku si človek red in predpise prilagaja samo od zunaj; nekako tako, kakor se mehansko nauči naloge, ki jo učitelj naroča za naslednji dan. Vse je samo na zunaj; nič ne ostane v njem. Toda z leti in z rodovi, ko taka disciplina prehaja iz enega roda v drugega in postaja rodovno izročilo ali tradicija, se vse to počasi tudi že »internalizira« ali osebno vseblja, postaja oblikovalna sila in vsebina osebnosti. Takrat pa že lahko govorimo o posebnem liku Slovenca, kakor ga je oblikovala zgodovina s svojo vsebino, oblikovalno močjo in sporočilom (tradicijo). Tradicija tu ni več prazna beseda. Človekova, torej tudi Slovenčeva osebnost nikoli ni sad zgolj osebne prizadevanja niti zgolj učinek genske, vrojene naravnave, temveč je zmeraj obenem bolj ali manj dosežek kulturno zgodovinskih dejavnikov, ki so vplivali nanjo in jo oblikovali.

Mnogo premalo upoštevamo to zgodovinsko dejstvo, ki je oblikovalo podobo slovenskega človeka: malone tisoč let (vsaj od 1335 naprej) se je ta podoba oblikovala zmeraj nekako v isti smeri civilizacijske discipline, postopne šolske omike in smisla za skladnost s pravili življenja, ki jih je narekovala politična oblast. Tako se je vzgajal slovenski človek v vdanega in zvestega državljana v vsakokratni deželni upravi. Ne najmanj je dobival motivacijo za to poslušnost tudi ob nenehni turški nevarnosti, pred katero ga je varoval vsakokratni deželni poglavar s svojo vojsko. Slovenski človek je doživljal v okviru habsburških vladarjev zavest varnosti in vsaj relativnega miru, se pravi prav tega, kar je smisel in cilj vsake državne oblasti, ki se ji posameznik zaupa, da ga bo varovala.

Če pa gre za to, ali so Slovenci mimo tega trenda bili kljub vsemu ustvarjalni, moramo reči, da smo bili skozi vsa zadnja stoletja, odkar se kot narod sploh uveljavimo. V vseh zgodovinskih dobah smo se kmalu odzivali tudi na najnovejše kulturne tokove in ustvarjali v svojem okviru enakovredna dela znanosti in umetnosti.

To ne velja samo za reformacijo, marveč tudi za razsvetljenstvo, za romantiko, za impresionizem in ekspresionizem v pesništvu in drugih umetnostih. Slovenci smo celo zelo odzivni na kulturne tokove časa.

Razen tega velja, da so bili za svoj čas nadpoprečni J. Vega, J. Štefan, Fr. Miklošič, Blaž Kocen in še kdo, da o našem stoletju sploh ne govorim, ko na svoji univerzi gojimo najvišjo znanost in njeno inovativnost; in da za celo tretjo univerzo vrhunskih raziskovalcev živi že onstran naših državnih meja.

Posebej velja poudariti, da pa so v našem preprostem ljudstvu z golo osnovnošolsko izobrazbo vselej vnovič izstopali razni obrtniki, ki so bili izredni izumitelji, iznajdljivi in inovativni, da bi si lahko pridobili mednarodno priznane patente. Tak zgled imamo v osebi Josipa Veršiča iz G. Radgone, ki sploh ni hodil v šolo, brati in pisati se je naučil šele pozneje, izumil pa je prvi na svetu gibljive proteze za noge in roke, z njimi zaslovel prek Gradca in Dunaja vse do Pariza in Londona, odkoder so hodili po njegove izume. Nekaj podobnega v mednarodnem merilu je dosegel tudi sodobni Ivan Kramberger, tudi doma iz bližnje Radgone. Takih in podobnih samorastnikov je živelo med ljudmi v vseh časih kar lepo število. Ponovim: majhen narod mora biti ustvarjalen, če hoče preživeti. Majhen narod ne more tekrovati z velikimi v kolikosti (kvantiteti), temveč samo v kakovosti (kvaliteti).

5. Ko smo tako ugotovili skupno podobo Slovence, kakor ga je oblikovala avstrijska zgodovina z vsemi njenimi političnimi in izobrazbenimi vplivi, potem smemo k tej podobi dodati še potezo, ki jo na široko utemeljuje Erwin Ringel, dunajski profesor psihiatrije, ki ugotavlja v svoji knjigi *Die Österreichische Seele*, pozneje še posebej *Die Kärntner Seele*, da so Avstrijci poprečno vendarle nevrotične osebnosti. Ker pa smo bili Slovenci vse do leta 1918 v notranjeavstrijskih deželah, se pravi v osrčju Avstrije, potem velja to — kolikor naj drži — prav tako za Slovence.

Po Ringlu so Avstrijci nevrotični ljudje. Ringel to obširno utemeljuje z lastnostmi, ki so mu enako tipične, se pravi splošno razširjene tudi med Slovenci. Da smo Slovenci na moč občutljivi, zamerljivi in prepirljivi, polni zavisti, da bi drug drugemu izpraskali oči (vse to so seveda pretiravanja), naštevamo kot pristno nevrotične poteze. Sem sodi tudi nagnjenost Slovence k potrtosti (depresiji), malodušnosti in obsojanju samega sebe, ko ne grize samo drugega (iz zavisti), temveč predvsem tudi sam sebe s pretirano tankovestnostjo in pikolovstvom v izpolnjevanju dolžnosti; vse to mu izčrpa življenjsko silo, da se na koncu znajde pred neizhodno mejno situacijo, ne more več živeti, omaga pod težo življenja in gre v samomor.

Ne upam si preveč posegati v našo literarno zgodovino, vendar ne morem mimo nekaterih imen: ali niso mar vodilni literati, kakor je bil Stritar, Levstik in še kdo, tudi zaznamovani s potezami nevrotičnosti? O tem so pisali že različni pisci. In kaj je s podobo matere mučenice, ki je v usedlini Lepe Vide, ali ni tudi v tem svojevrsten nevrotičen kompleks slovenskega človeka? V zadnjem času se kulturniki (v Trstu Boris Pahor) resno sprašujejo, kako da Slovenci niti po narodnoosvobodilni vojski nismo mogli priti do podobe očeta in da zato še zmeraj bolešno podlegamo podobi matere, njenemu mučeništvu in samoobtoževalnemu kompleksu. In ali ni v tem iskati pomanjkljivosti naših politikov, ki nikoli niso bili prav zmožni, postaviti moža, prave podobe domovine? Ali ni Peter Klepec, izkristalizirana podoba Slovence, tak tip podrejenega materinskega človeka, ki ima nadčloveško moč, s katero zmore vsem drugim pomagati, samo sebi ne, ker ni v njem nikoli dozorel mož v popolno podobo očeta.

Nedvomno je to pretirano črna podoba Slovenca; zlasti pa je pretirano, če te lastnosti brez omejitve posplošujemo. Napačna generalizacija velja za enega glavnih virov metodoloških zmot v znanosti.

Kljub temu pa moramo priznati, da te oznake vsebujejo jedro resnice, ko govorimo o podobi slovenskega človeka, kakor jo je oblikovala njegova zgodovina. O tem nas pač E. Ringel s svojo obširno analizo še najbolj prepričuje, čeprav tudi njemu velja očitek pretiravanja in posploševanja. Avstrijci so mu knjigo hudo zamerili in s svojimi reakcijami nanjo nehote dokazovali, da ima Ringel, žal, prav. Njihove reakcije na te ugotovitve so bile res nevrotične. (Mimogrede: E. Ringel je velik prijatelj koroških Slovencev, je tudi že ponovno predaval v njihovih društvih.)

K nevrotičnosti je pri nas zlasti veliko prispeval janzenizem, ki se je na Kranjskem tako močno razširil, da bi imel človek prej vtis, kakor da se je Janzen rodil na Kranjskem, ne na Nizozemskem. Janzenizem je krščansko moralno skrčil na nevrotično ožino in samoobsojanje. Celo veliki mislec Bl. Pascal je bil njegova žrtev. Toda na janzenizem pridemo še pozneje.

Delno v tej nevrotični naravnavi, ki jo redno spremlja čut manjvrednosti, delno pa sicer v večstoletnem podaniškem odnosu do nemško govorečih Avstrijcev je iskati tudi vzrok, zakaj ima Slovenec na splošno čut manjvrednosti pred Nemcem. Tu so sicer številne izjeme, zlasti po različnih pokrajinah, vendar zvečine velja, da gleda Slovenec Nemca kvišku od spodaj navzgor. Nasprotno velja to v odnosu Slovenca do Italijana, ki ga gleda od zgoraj navzdol. Podobno velja za Italijana, ki tudi gleda na Nemca od spodaj navzgor; ima pred njim manjvrednostni kompleks. Skupni razlog za podobni odnos do Nemcev bo vsaj delno v tem, da so bili tudi Italijani (velja za severne pokrajine) dolgo pod nemško avstrijsko oblastjo.

Vendar bo odločilni skupni razlog za te odnose v temperamentu. Da Nемец Italijana prezira, vemo vsi. Prav tako pa ga prezira tudi Slovenec. Menda se Italijan enemu kakor drugemu nehote predstavlja s svojim živahnim temperamentom kot neresen in otročji, zlasti ker čutimo mi podobno kakor Nemci, da nam je tak temperament tuj. Mi smo bolj togi, manj živahni, zato v nastopu bolj »možati«, bolj »resni«, vsekakor manj otročji.

To tudi Italijani sami čutijo. Predstojnik instituta za italijansko kulturo v Ljubljani mi je to zatrjeval in kot jezikoslovec lingvistično dokazoval, češ da Slovenci vse izposojenke iz italijanščine uporabljamo v slabšem (pejorativnem) pomenu, čeprav imajo v italijanščini še tako lep pomen. Navedel mi je vrsto takih besed, zapomnil sem si samo »fakine« in »pantofle«, in ko je rekel »bimbo«, mi je ušel smeh. Na to on: »Vidite, niti vpričo mene se ne morete zdržati, smejite se, ker vam je vse italijansko smešno.« Priznam, da je v tem res kar precej resnice.

Slovenci Italijanov ne jemljemo prav zares. To velja na srečo tudi za naše primorske Slovence, Tržačane in Goričane; zato so narodnostno ponosni, se ne prilagajajo hitro; samo izjeme so, ki podlegajo. Tega tako ugodno ne moremo trditi za koroške Slovence; tam gre pač za odnos Slovenca do Nemca, ko si menda kar večina prizadeva, da bi čim prej govorili nemško in ne imeli več sitnosti in (manjvrednostnega) kompleksa s slovenščino. Nekaj podobnega je bilo na Spodnjem Štajerskem v stari Avstriji še vse do leta 1918; to govorim kot neposredna priča iz tistih časov; to smo takrat kljub vsej slovenski zavednosti tako doživljali.

Sem sodi tudi slovenska navada, da skuša Slovenec s tujcem takoj govoriti v njegovem jeziku. To je ta pretirano prilagojevalen značaj, ki se le vse prehitro asimilira. Delno je vzrok temu tudi naša majhnost. Smo že ugotovili: Slovenci smo mejni narod; same meje so nas. Posledica je, da vsak dan trčimo na sosede, ki so večji; in če se hočemo z njimi sporazumeti,

moramo govoriti v njihovem jeziku; vemo namreč, da se sosed našega jezika ne bo naučil.

Kolik delež ima pri tem čut manjvrednosti, o tem je težko govoriti v odstotkih z matematično natančnostjo (eksaktnostjo). Vsekakor moramo Slovenci kot marginalni narod računati s stalno nevarnostjo postopnega prilagajanja in izpuhtevanja v ozračju sosednjih narodov. To ne velja samo v odnosu do Nemcev, Italijanov in Ogrov, marveč zlasti tudi do Hrvatov in drugih jugoslovanskih narodov.

Sem sodi klavrno poglavje srbohrvaščine, ki jo lomijo naši slovenski politiki, ko pridejo v Beograd, ali pa celo samo na Bled. Slovenci smo bili v politiki skozi vsa stoletja kimavci; na Dunaju (kolikor smo sploh do tja prišli), pozneje pa v Beogradu. Suverenosti slovenskega vedenja naši politiki niso bili prav vajeni, čeprav v zadnjem času celo zelo močno poudarjajo slovensko suverenost.

Sicer pa moramo tudi na tem področju razločevati med slovenskimi pokrajinam. Niso vsi Slovenci enako prilagodljivi. Gorenjci so v svoji grčavosti tudi glede slovenskega ponosa enako grčavi; ne kažejo nagnjenosti k prilagojevanju s sosedi. To jih rešuje. Končno: to z njimi rešuje nas vse. Na splošno velja, da so Kranjci narodno bolj zavedni kakor Štajerci in Korošci, vzrok je očiten: bila je to edina dežela, ki je bila v celoti slovenska, torej ne več marginalna, marveč že sredinska, centralno slovenska, tako da je imela v Ljubljani tudi že slovenske veljake (vsaj župana itn.). Štajerska in Koroška pa sta bili v svojih središčih že nemški, čeprav so dali Slovenci ime glavnemu mestu Štajerske; Gradca niti Nemci ne morejo tajiti in zanikati.

Ta razlika sega vse v leto 1941, ko so Kranjci štajerskim Slovincem očitali, da so šli Hitlerju naproti celo z zastavami. No, te procesije so se kmalu razočarane razšle, ko so videli, da to ni »stara Avstrija«, ki so si jo morda na tihem želeli, da »zopet pride«.

Sicer pa moramo s temi razlikami še nadaljevati. Tako je zanimivo, da so severne Slovenske gorice narodnostno manj zavedne, imajo več nemških tujk kakor južne, ki sovpadajo s Prlekijo. To je razlika, ki izvira še iz časov Karantanije, ko je šla meja s Panonijo na črti od Radgone do Ptuja in tako razdelila Slovenske gorice na severni in južni del. Neverjetno, kako globoke in trajne razločke je ta razmejitvev zapustila. Prlek se pred tujcem najprej razkorači in bi rad vedel, kaj hoče; vsekakor bi mu hotel prej postreči s svojo posebnostjo, kakor da bi sam dvoril tujcu v njegovem jeziku. Zanimivo bi bilo na tem mestu navesti vsaj nekaj zgledov, kjer Prlek uporablja samo slovensko besedo (zajtrk, krmiti, krma itn.) namesto (fruštik, futrati, futer itn.), ki jo uporabljajo že nekaj vasi severneje, čeprav jih ne loči nobena reka in nobena carina. In značaj! Kako različen, karakterističen je znan prleški človek v razliko od severnega, ki nima nobenih posebnosti. In še nekaj! Koliko kulturnih delavcev in narodnih buditeljev je dala že v prejšnjem stoletju Prlekija, medtem ko se severne Slovenske gorice s tem enako ne morejo veličati. Tu so kulturno zgodovinski vplivi na razlike slovenskega značaja očitni.

S temi kulturno zgodovinskimi potezami pa se združujejo obenem zemljepisne in klimatične okoliščine, ki vplivajo na podobo značaja. Tako so naši Primorci, kakor ne prav dosledno imenujemo Tržačane in Goričane, vsaj v nasprotju z drugimi Slovenci že pravi Mediteranci, res Primorci, odprti v široko morje in daljno Sredozemlje. To niso več tip alpskega ali gorskega sveta, prav tako ne ravninskega panonskega. Zanje je značilna ravno odprtost. To so odprti predeli v razliki do zaprtega alpskega, gorskega tipa človeka. Odtod svojevrstna lahkotnost, prožnost in giblivos tega člo-

veka. Rekli bi, da prinašajo naši Primorci v slovenski živelj sproščeno, osvobajajoče ozračje, ki ni zoženo (gorenjski, pohorski tip), temveč pozna polet, daleč stran od nevrotične zavrnosti. To je svobodoljuben človek, poln sončnega optimizma, nenehnih načrtov in sprememb, ki jih ne ovirajo nobeni predpisi in moralne norme; ne hodi proti njim, pač pa se dviga nad nje. Tako smo doživljali po letu 1920 v gimnaziji zmeraj nove prišleke, ki so pribežali s Tržaškega pred fašističnim pritiskom. Tržaške srajce smo jim rekli. Pa še do mature jih je prišlo okoli deset, se pravi četrtnina vseh maturantov. Uspešni so bili, čeprav nobenega predmeta niso vzeli zares, tudi nobenega profesorja se niso bali. Mi smo bili strahopetni »guleži« v njihovih očeh, oni pa sproščeni, za vse so se zanimali; šola jim je bila le mimogrede kot neizogibno zlo. Pravo sproščenost in vzvišenost nad šolo so prinesli med nas. Pa vemo, da so se iz njih razvili tudi izredno resni učenjaki, menda prav zato, ker so bili duševno zdravi in odprti v svet.

Zame je jasno: naši primorski Slovenci bodo preživel, zlepa se ne bodo prilagodili italijanski večini: dovolj je zdravja in ponosa v teh ljudeh. Sreča, da jih ni nikoli zajel nevrotični duh janzenizma, ki je kar usodno sooblikoval kranjski značaj. Kranjci v samoobrambi ugovarjajo, češ da jim je janzenizem prinesel na Kranjsko Štajerec škof Herberstein. Toda ironija hoče, da te miselnosti pač ni razširjal na Štajerskem, temveč na Kranjskem. Seveda če gre za vplive posameznega škofa, moramo reči, da je to bolj stvar posameznika vladarja kakor pa dežele in njene miselnosti, iz katere je izšel. Takrat je to bilo drugače: danes bi tak vpliv pripisovali vsej deželi, ne samo vladarju, takrat pa je to bila predvsem stvar vladarja samega, neglede na celotno kulturno ozračje dežele. Bilo je pač še zmeraj le po načelu cuius regio, eius religio. Mišljenje in vero je določal vladar, ali je ljudstvo bilo takšno ali ne.

Če zasledujemo še dalje razlike v slovenskem značaju, moramo reči, da je podobno vdanostno podobo do višjih razvil tudi Slovenec pod vplivom ogrske politične oblasti. Za naše Prekmurce, bolje, prebivalce Slovenske krajine, je to prav značilno. To jim je jemalo polet in razvoj, ki bi ga bili drugače neprimerno bolje dosegali ob njihovih priznanih umskih nadarjenostih, ki jih danes zmeraj bolj razodevajo, ko več nikomur ne hlapčujejo; morda je v tem iskati tudi vzrok, zakaj so celo na političnem prestižnem področju zelo uspešni.

Ob vsem tem je pač zanimivo, če ponovno ugotovimo, da je pokončni nosilec slovenske zavesti in njene samobitnosti pač najbolj izrazit ravno na Kranjskem, s katero se je slovenščina in slovenski narod istil do nedavnega tako ali drugače še najbolj spontano.

6. Končno ne moremo mimo slovenske lastnosti: Slovenci smo sprti narod. Po letu 1870 je iz Avstrije pljusnila tudi k nam struja, ki se je imenovala »ločitev duhov«. Če je med nemškimi Avstrijci imela stvar svojo podlago v konfesionalni razliki med protestanti in katoličani, pa za Slovence to ni veljalo. Slovenci so delali umetni razdor med katoličani in nekatoličani, ki naj bi bili liberalci. Začela so se huda medsebojna nasprotovanja in napadi. Slovenci smo se razdelili na dva sovražna tabora. Menda nam je bila ločitev duhov kar sonaravna; saj se je v letih 1941 do 1945 nadaljevala v krvavi državljanski vojski.

Tu pa velja pribiti: za majhen narod je složnost odločilna. Gre za preživetje. Majhen narod preživi v objemu velikih narodov samo, če je složen. Glede tega nam morajo biti za zgled Judje, ki so skozi vsa stoletja v diaspori sredi velikih narodov preživel samo zaradi svoje občudovanja vredne medsebojne složnosti. Judje varujejo svoje člane; nobeden ne sme gospodarsko propasti.

Pri nas Slovencih pa je sloga in sprava že več kakor 100 let na slabem glaslu. Sloga in sprava pomenita za Slovence neznačajan kompromis z lastnimi načeli. Spravljivost velja za neznačajnost. Nobeden ne bi rad popustil niti za črko. Črkarska pravda ni bila glasna samo v prejšnjem stoletju, temveč je še danes značilna, kadarkoli naj bi izdali kakšno skupno izjavo, do zadnjega se pripravimo samo za besede in njihove končnice. Težko se zedinimo v besedilu, kaj šele v dejanju. Namesto politike in politične modrosti se še vedno gremo predvsem samo črkarsko pravdo. Le pogledjmo okoli sebe na novo vstale opozicijski politične skupine in zveze in stranke. Kdor je pri nas klical k spravi in slogi, je prišel na slab glas; postal je politično sumljiv.

Pri nas smo po letu 1945 gojili politiko delavskega razreda; to ni bila slovenska politika. V ta namen smo ob zanemarjanju kmetijskega sloja vabili številne industrijske delavce z Juga. Šele v Cankarjevem domu pred leti se je začel načrten obrat v smeri slovenske narodne politike, ko so se začeli svarilni klici, da smo pravzaprav že zasedeni, da so delavci z Juga že blizu tretjine vsega prebivalstva, da začenjajo poudarjati svoje narodne pravice, enakopravnost, da že snujejo »republiko« v republici, da ne smemo več reči »slovensko psihološko društvo (navajam zgled, ki mi je blizu; na vseh drugih področjih je podobno), temveč samo še »društvo psihologov Slovenije«. Zmeraj bolj smo samo še v drugem sklonu. Gre za preživetje!

In vendar: če smo tem ljudem rekli A, jim moramo dopustiti tudi B. S kakšno pravico naj jih sedaj podimo nazaj, od koder so prišli? Tu se odpira kritična doba slovenske politike. Ali ne pomeni nastop v Cankarjevem domu že zapoznalo narodno politiko? Prejšnja se nam maščuje nad lastnim ljudstvom. Švicarji že precej let zapirajo svojo mejo; nihče ne more več po redni poti priti tja in tam ostati. Varujejo svojo samobitnost, ker so majhni. Toda mi smo še manjši; zato je za nas podobna politika še bolj potrebna in nam nihče ne sme očitati šovinizma. Celo velike države, kakor je npr. Kanada, se z vsemi zakonskimi predpisi zmeraj bolj zapirajo pred vseljevanjem tujcev. In vendar, kaj je za veliki narod 30 000 doseljencev! Za nas pa je taka številka že ogrožajoča za naš narodni obstoj. Ermin Kržičnik v Delu dne 3. marca ta demografski razvoj takole opisuje: »Glede na dosedanje trende bo nastopilo demografsko izumiranje Slovencev do leta 2003... Tako bi bilo leta 2050 na Slovenskem le še 58 odstotkov Slovencev in bi bil veliki cilj »jugoslovanizacije« Slovenije po vseh svojih naravnih zakonih dosežen. Vidimo in čutimo, da jugoslovanska perspektiva ni več kaj obetavna.«

To vprašanje se v zadnjem času postavlja z vseh strani. Potemtakem gre predvsem za štiri dejavnike, od katerih je odvisno preživetje majhnega naroda, kakor smo Slovenci. Obenem so to štiri svarila, pred katera smo postavljeni.

Tu samo na kratko, ker sem obširneje o tem pisal že v različnih revijah.

Predvsem mora biti majhen narod kulturno ustvarjalen, če noče utoniti v morju velikih narodov. To smo Slovenci bili že vsa zadnja štiri stoletja od Trubarja naprej. Odzivali smo se sproti na kulturne tokove v Evropi.

Drugič pa velja, da mora biti majhen narod politično enoten, ne sme biti sprt in nasprotujoče se stranke. Kadar gre za odločilne drže, ki so za preživetje neizogibne, morajo biti Slovenci enotni kakor žebelj, odpasti morajo vsi nazorski predsodki in ideološke razlike. Za zgled so nam lahko ravno Srbi, ki so najprej Srbi, šele ko tem zahtevam zadostijo, se smejo oglašati še tudi kakšne razlike v strankah in nazorih. Usodno je za majhen narod, če mu ni preživetje na prvem mestu. Tu nas preteklost hudo svari in poučuje z žalostnimi zgledi.

Tretjič velja, da mora majhen narod biološko napredovati, ne pa nazadovati. Če število rojstev upada, število splavov pa narašča, kakor ponovno beremo prav v zadnjih številkah Dela, je to usodno za majhen narod. Celo za velike narode je lahko to nevarno, za majhne narode pa je že kar pogubno. Če ne bomo tega resno upoštevali, nam nobena kultura in nobena politika nič ne pomaga, zgubili bomo biološko.

Četrtič pa gre za moralno zdravje, ki je delno vsebljeno že v biološkem dejavniku. Slovenci smo, žal, na vrhu svetovne lestvice samomorov. To je strahotna ugotovitev. Čeprav si ne bi rad tega priznal, pa me številke opozarjajo, da gre pri tem za moralno šibkost, že za patološki simptom, ki ga sicer delimo tudi z velikimi narodi zahodnega sveta. Toda za velike narode to nikakor ni tako nevarno, za majhen slovenski narod pa je to že alarmni simptom. Gre za preživetje!

S tem nikakor ne mislimo klicati preplaha in odpirati kakšnih apokaliptičnih glasov. Vse to je samo izraz stvarnega gledanja na našo narodno samobitnost, da nam ne bo kdo čez 50 let očital, zakaj smo danes molčali. Saj smo morali molčati dolgo, ko so nas že pred 15 leti opozarjali, da »smo že okupirani«, toda takrat tega nismo smeli nikjer pred javnostjo povedati ali zapisati. To je bila takrat uradna politika. Danes pa je slovenski narod že bolj slišen kakor kdajkoli prej.

Slovenska složnost v nasprotju z ločitvijo duhov in medsebojno sprtostjo mora obsegati slovensko samobitnost na vsej črti, do vseobsegajoče skrbi za preživetje, da ne utonemo sredi številnejših narodov. Gre za slovenstvo. Za marsikoga, žal, to ni več vrednota, češ da se ne spleča. Čistim koristolovcem odgovarjamo: ali smo Slovenci, ali nismo, ali pa se samo gremo politiko?

*Zusammenfassung*KULTURHISTORISCHE EINFLÜSSE AUF DIE GESTALTUNG
DES SLOWENISCHEN CHARAKTERS

Die gestaltenden Einflüsse auf den Charakter der Slowenen können auf sechs gemeinsame Nenner gebracht werden.

Als kleine Nation sind die Slowenen ein typisch marginales Volk, das grösstenteils im Grenzgebiet wohnt, so ständig der Assimilation an die Nachbarn ausgesetzt ist und dementsprechend nur schwer aus seiner eigenen Mitte schöpferisch tätig lebt.

Nichtsdetoweniger halten die Slowenen Schritt mit allen kulturellen Strömungen Europas schon seit dem 16. Jahrhundert und erweisen sich somit als schöpferisch tätiges Volk; in dem Bewusstsein, dass schöpferische Tätigkeit unbedingt notwendig ist zum Überleben einer kleinen Nation.

Da man die ganze Zeit bis 1918 in österreichischen Kronländern (Krain, Kärnten, Steiermark, Triest, Görz) aufgeteilt lebte, hat sich mehr das Bewusstsein der Landeszugehörigkeit entwickelt als das einheitliche Nationalbewusstsein, das sich erst im Jahre 1848 auch politisch sichtlich durchsetzte mit dem Anspruch auf das »vereinigte Slowenien«.

Durch das tausendjährige Zusammenleben im Bereich des österreichischen Staates hat sich der Slowene zum disziplinierten Staatsbürger, zum Typ des Musterschülers und Musterlehrers mit ausgeprägtem Sinn für höhere Ausbildung, zum sorgfältigen Angestellten und gewissenhaften Arbeiter herangebildet. Besonders rühmte man ihn als den »zuverlässigsten Eisenbahner in der kaiserlich-königlichen Zeit.«

Darin gestaltete sich auch der teilweise neurotische Charakter, den E. Ringel für typisch österreichisch ansieht. Zum neurotischen Charakter hat auch die Ausbreitung des Jansenismus in Krain mit seiner beängstigenden Moral beigetragen. Der Slowene offenbart, gegenüber dem Deutschen gleichsam einen Minderwertigkeitskomplex, dem Italiener gegenüber fühlt er sich aber eher erhaben.

Die in deutschem Kulturraum entstandene Scheidung der Geister Ende des vorigen Jahrhunderts überflutete auch die Slowenen; seit der Zeit gehört die nationale Eintracht nicht mehr zu den Tugenden des Landers, trotz der Überzeugung, dass das beste Einvernehmen miteinander zur Grundbedingung für das Überleben einer kleinen Nation gehört.

Wolfgang Suppan

Biologische Voraussetzungen und Grenzen kultureller Traditionsbildung

»Die Menschen machen ihre eigene Geschichte, aber sie machen sie nicht aus Stücken«: so lautet der berühmte Satz aus dem »Achtzehnten Brumaire des Bonaparte«. Claude Lévi-Strauss benutzte diesen Satz, um den Unterschied zwischen Geschichte und Ethnologie zu erläutern. Die erste Hälfte (des Satzes) rechtfertigt die Geschichtsschreibung, die zweite Hälfte die Ethnologie. Gleichzeitig würde der Satz deutlich machen, daß historische und ethnologische Forschung untrennbar miteinander verbunden seien. Jedes gute Geschichtswerk würde mit Ethnologie durchtränkt sein — und umgekehrt jede ethnologische Untersuchung bedürfte der historischen Perspektive.

Lévi-Strauss' Aufsatz über »Geschichte und Ethnologie« leitet eine in Buchform und unter dem Titel »Strukturelle Anthropologie« erschienene Sammlung von Aufsätzen des Autors ein.¹ Es handelt sich um ein Bekenntnis zum Strukturalismus, jenem anthropologisch konzipierten Interpretationssystem, das sowohl physische wie physiologische, psychische wie soziologische Aspekte des menschlichen Verhaltens — und zwar synoptisch — untersucht.²

Das Marx-Zitat erlaubt aber auch den Einstieg in ein Thema, das die Frage nach dem biologischen Substrat und nach den kulturellen Möglichkeiten und Grenzen des Musikgebrauches stellt. Was ist aufgrund interkultureller vergleichender Studien der biologischen Evolution des Menschen zuzuweisen, welche Rolle spielen Klang-, Rhythmus-, Melodiestructuren im System der ererbten sinnesbedingten Kommunikationsfelder? Und inwiefern

¹ C. Lévi-Strauss, *Strukturelle Anthropologie I*, Frankfurt 1967; als Suhrkamp-Taschenbuch/Wissenschaft 226, ebda. 1987, S. 38.

² U. Jaeggi, *Ordnung und Chaos. Strukturalismus als Methode und Mode*, Frankfurt 1968, S. 22.

ermöglichen und begrenzen diese sinnesbedingten Kommunikationsfelder die kulturspezifischen Wort- und Tonsprachen, die Bilder-, Gebärden- und Riechsprachen, die Symbolwelt des Menschen und der ethnischen/sozialen Gruppe?

Solche Fragen sind in der Musikologie immer gestellt worden, wenn auch eher am Rande des Faches — und verdeckt durch das Überangebot sogenannter historischer, auf die »westliche« Kunstmusik konzentrierter Forschungsarbeit. In einem Aufsatz über »Anthropologische Ansätze in den Musikwissenschaften« habe ich im Jahr 1978 bereits einschlägige Daten von den Vertretern der Berliner und Wiener Schulen der Vergleichenden Musikwissenschaft bis zu Herskovits und Merriam in den USA, von Friedrich von Hauseggers Grazer Habilitationsschrift über »Musik und Sprache« aus dem Jahr 1871 bis zu Karbusickys »Grundriß der musikalischen Semantik« zusammengestellt.³ Deutlich wird daraus, daß solche anthropologische Forschung nicht intra-disziplinär zu erfüllen ist, daß Fächer- und Fakultätsgrenzen dabei fallen, daß natur- und geisteswissenschaftliche Denkweisen und Methoden sich überkreuzen müssen. Interdisziplinarität korrigiert eine Entwicklung, die dazu geführt hat, daß der einzelne Wissenschaftler nur noch wenig ganz genau weiß. Zusammenschau kann jedoch nicht dadurch entstehen, daß man punktuelle Ergebnisse addiert. Der Mensch, um den es geht, ist keine Addition unabhängig voneinander funktionierender Partikelchen. Auf die Musik bezogen, heißt dies: Musikanthropologische Denkweise liegt immer dann vor, wenn der Mensch — mit dem was er ist (theoretische Anthropologie) und was er kann (praktische Anthropologie) im Mittelpunkt der Forschung steht. Und weiter: daß Musik nicht als Werk der absoluten Tonkunst um ihrer selbst willen — sondern in ihrem kommunikativen Gebrauchswert betrachtet wird. Auch die Werke der »nicht-verbale Künste« sind als »Zeichenkomplexe« aufzufassen, wie der Berliner Hochschule-der-Künste-Professor Franz Koppe richtig sagt; in der Philosophie herrsche darüber von Ernst Cassirer bis Nelson Goodman Übereinstimmung.⁴ Eine solche Sicht leugnet nicht die sogenannte Autonomie-Ästhetik, aber sie stellt diese als Konsequenz funktions-ästhetischer Entwicklungen dar. Zuerst ist die Funktion, der Gebrauch, den Menschen von Musik machen, dann folgt die Ritualisierung (ein Begriff, den die Verhaltensforschung geprägt hat), dann erst das »interesselose Wohlgefallen« (Kant) an den »tönend-bewegten Formen« (Hanslick), — und schließlich der »Spaß an der Freude« allerneuester Kulturpolitik.⁵

Was können die Musikwissenschaften selbst beitragen, um jene kommunikativen Gebrauchswerte aufzudecken, die dem biologischen Substrat zuzurechnen sind? Und welche Hilfswissenschaften können wir heranziehen?

Zur ersten Frage: Es ist die musikethnologische Forschung, die Fakten beibringt, die aufgrund vergleichender Untersuchungen im Extremfall als interkulturelle Konstanten oder als kulturspezifische Erscheinungen zu qualifizieren wären. Zur zweiten Frage: Die Ergebnisse solcher synchroner Analy-

³ W. Suppan, Anthropologische Ansätze in den Musikwissenschaften. Entwurf einer Anthropologie der Musik, in: Anthropologie der Musik und der Musikerziehung, hg. von R. Schneider = Musik im Diskurs 4, Regensburg 1987, S. 25—54. — Ergänzend dazu: S. Finkelstein, How Music Expresses Ideas, New York 1952.

⁴ F. Koppe, Kunst und Bedürfnis. Ein Ansatz zur sprachlichen Wiederaufnahme systematischer Ästhetik, in: Kolloquium Kunst und Philosophie, hg. von W. Oelmlüller, Band 1, Paderborn, 1981, S. 74—93.

⁵ N. Postman, Wir amüsieren uns zu Tode. Urteilsbildung im Zeitalter der Unterhaltungsindustrie, Frankfurt 1985 (dt. Übersetzung von »Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business«, New York 1985).

sen sind abzustützen durch biologische und medizinische, ethnologische, aber auch musikanalytische Befunde.

Wer aus Österreich kommt, darf in diesem Zusammenhang vor allem die Verhaltensforschung herausstellen, die durch die Fernsehdiskussionen zwischen Sir Charles Popper und Konrad Lorenz ungemein populär geworden ist, — und die durch die Veröffentlichungen des Lorenz-Schülers Irénäus Eibl-Eibesfeldt die Brücke zur Musik zu schlagen versuchte. In seinem Alterswerk »Der Abbau des Menschlichen« kommt Konrad Lorenz dort auf Musik zu sprechen, wo es um »Kollektiv-aggressive Begeisterung und politische Propaganda« geht: »Der politischen Werbung kommt jedoch eine ursprünglich arterhaltende Verhaltensnorm des Menschen zugute, die in der Massensozietät der modernen Zivilisation besonders gefährlich werden kann: das Gefühl der kollektiv-aggressiven Begeisterung... Die besondere Gefährlichkeit des psycho-physiologischen Zustandes solcher Begeisterung liegt darin, daß in diesem Zustand dem Menschen alle Werte als nichtig erscheinen, mit Ausnahme des einen, für den er sich im Augenblick begeistert... Vor allem verlieren leider alle instinktiven Hemmungen, Mitmenschen zu schädigen und zu töten, viel von ihrer Macht... Kritik und Argumente, die gegen das Verhalten sprechen, das mitreißende Begeisterung diktiert, werden haltlos. Ein ukrainisches Sprichwort sagt — und damit sind wir bei der Musik: »Wenn die Fahne fliegt, ist der Verstand in der Trompete.«⁶

Lorenz fährt fort: »Man kann dieses Sprichwort ins Hirnphysiologische übersetzen: Wenn das Zwischenhirn spricht, bringt es den Neokortex zum Schweigen«. Der Musikanthropologe vermag dies genauer zu formulieren: Musik nimmt bestimmenden Einfluß auf unser Gefühlsleben — und kann damit intelligentes Denken einschränken.⁷ Moderne Werbung kennt und nutzt die kumulierende Wirkung des Mitgerissen-Werdens und die suggestive Wirkung des Zusammen-Marschierens und Zusammen-Singens. Ebenfalls bei Lorenz, in dem Buch »Das sogenannte Böse« (Wien 1963), findet sich dazu der treffliche Satz »Mitsingen heißt dem Teufel den kleinen Finger reichen«. Menschliche Emotionen, die durch Musik geweckt werden, sind durch Verstand und Vernunft nur bedingt zu kontrollieren. »Wir können berechtigtermaßen annehmen, daß unseren Emotionen allgemein menschliche angeborene Verhaltensprogramme, vor allem angeborene Auslösemechanismen, zugrunde liegen« (Lorenz, *Der Abbau des Menschlichen...*, S. 104). Wie diese Verhaltensprogramme durch Klangreize ausgelöst werden können, habe ich anhand der Berichte über Rockfestivals, wie Woodstock und Altamonte, bereits dargestellt.⁸ Die eingangs geschilderten Ereignisse von Dortmund sind nur ein Beispiel für basale, interkulturell wirksame Mechanismen, die durch

⁶ K. Lorenz, *Der Abbau des Menschlichen*, München-Zürich 1983, S. 183—188.

⁷ W. Suppan, *Musica humana. Die anthropologische und kulturethologische Dimension der Musikwissenschaft*, Wien-Graz-Köln 1986, vor allem S. 48—51, wo auf die Funktion des limbischen Systems als Zentrum des emotionalen Lebens des Menschen und des Tieres hingewiesen wird. Zum limbischen System vgl. F. Heppner, *Wo begegnet der Hirnchirurg dem Ich des Menschen?*, in: *Eingriffe in das Leben*, hg. von H. M. Gardén, Innsbruck 1986, S. 152—164, bes. S. 160: »...daß die Ursprünge des Musischen dort liegen, wo sich mit dem limbischen System das Emotionelle am Menschen etabliert hat«.

⁸ W. Suppan, *Musikalisches Verhalten und Musikpädagogik in hoch-industrialisierten Ländern*, in: *Musik und Bildung* 8, 1976, S. 183—186; ders., *Menschen- und/oder Kulturgüterforschung. Über den Beitrag der Musikwissenschaft zur Erforschung menschlicher Verhaltensweisen*, in: *Studien zur systematischen Musikwissenschaft = Karbusicky-Festschrift* (Hamburger Jahrbuch für Musikwissenschaft, Band 8), Laaber 1986, S. 37—66.

Musik ausgelöst werden können; Mechanismen, die unserer Kultur fremd geworden waren.

In dem für die Methodik geistes- und naturwissenschaftlicher Forschungsarbeit höchst anregenden Buch »Urmotiv Auge« des Lorenz-Schülers Otto König wirt deutlich, daß auch die »bislang als das Freieste vom Freien geltende menschliche Kunst« — und mit ihr die Musik — biologischen Gesetzen unterliegt.⁹ Das heißt weiter, rufen wir einen weitern Lorenz-Schüler als Zeugen auf, daß es »eine universale Grammatik [gibt], die unsere sozialen Interaktionen strukturiert« (Irenäus Eibl-Eibesfeldt)¹⁰ Bestandteile dieser in der biologischen Evolution des Menschen verankerten »universalen Grammatik« sind die sinnesbedingten Kommunikationsmöglichkeiten, nämlich akustische, visuelle, taktile, geruchliche Sprachen, — also auch die Musiksprache. Trotzdem behandelt Eibl-Eibesfeldt in seinem eben zitierten »Grundriß der Humanethologie« die Musik nicht im Kapitel »Kommunikation« — sondern in einem eigenen Kapitel über »Das Schöne und Wahre: der ethologische Beitrag zur Ästhetik«. Es heißt dort, daß Kunst die Fähigkeit besitze, »ästhetische Wahrnehmung in den Dienst der Kommunikation [!] zu stellen und ihre aufmerksamkeitsbindende und ästhetisch belohnende Funktion als Mittel der Nachrichtenübertragung zu verwenden«. Über künstlerischer Darbietung sei es möglich, »auf der Klaviatur der menschlichen Emotionen [zu] spielen, um sich selbst und anderen Erregungszustände zu verschaffen oder solche abzubauen«. Der Künstler wendet sich, ob er Bilder malt, Figuren schnitzt, Theaterstücke schreibt, dichtet oder Musikstücke komponiert, an Mitmenschen oder an überirdische Wesen, die er wie Mitmenschen anspricht. Er will beeinflussen, Aufmerksamkeit erregen und »vor dem Hintergrund des einprägsamen ästhetischen Erlebnisses eine Nachricht vermitteln ... Gelingt ihm das nicht, dann bleibt sein Kunstwerk nichtssagend, in des Wortes ureigenster Bedeutung«.¹¹

Es ist die »eine« biologische Revolution, die die Bildung von »Zeichen« ermöglicht und begrenzt, mit deren Hilfe wir einander verstehen. Die jeweiligen kulturellen Evolutionen verknüpft(t)en damit »Bedeutungen«. Musikologische Grundlagenforschung sucht die quer durch die Kulturen gültigen Gebrauchsmöglichkeiten und Symbole von den kulturspezifischen zu trennen, eine Musik, die wir (nur) hören, von einer Musik, der wir zuhören, zu unterscheiden. Die eine, über Althirnbereiche empfangen, reguliert un- und unterbewußt unsere Emotionen und bewirkt damit (musikfremde) Sachentscheidungen, die andere führt direkt in den Neokortex und fordert damit intellektuellen Mitvollzug. In beiden Fällen geht es um zwischenmenschliche Kommunikation, also ein musiksemantisches Problem, das in einer schwarzafrikanischen Heilzeremonie ebenso greifbar wird wie in der Hintergrundmusik zu einem Fernsehkrimi. »Ursprünglich war wohl alles künstlerische Schaffen an gewisse Zwecke gebunden. Man schuf Werkzeuge, markierte sie individuell als Eigentum und verzierte sie zugleich mit einfachsten Ornamenten. Man musizierte zum Tanz, aus Anlässen der Trauer, sang Kinder in den Schlaf, goß das zu tradierende Wissen in Reime, da man dieses so leichter behielt und weitergeben konnte, und erlebte dabei ästhetischen Genuß, der zuletzt zum eigenen Motiv wurde: zum schöpferischen Gestalten

⁹ O. König, *Urmotiv Auge. Neuentdeckte Grundzüge menschlichen Verhaltens*, München-Zürich 1975, S. 466. Ebenso anregend: R. Riedel, *Die Spaltung des Weltbildes. Biologische Grundlagen des Erklärens und Verstehens*, Berlin-Hamburg 1985.

¹⁰ I. Eibl-Eibesfeldt, *Die Biologie des menschlichen Verhaltens. Grundriß der Humanethologie*, München-Zürich 1984.

¹¹ Ebda., S. 826 f., 831 und 846.

aus Freude am Schönen, zur eigenen Erlebnissteigerung und zur Erbauung der Gefährten... Kunst dient vielfach dazu, den Zusammenhang einer Gruppe zu festigen und sie zugleich gegen andere abzusetzen. Das gilt z. B. für das Liedgut und die Tänze... Kunst dient so der Wertvermittlung und Werteinprägung.¹²

Eiener der führenden Verhaltensforscher der Gegenwart so ausführlich zu zitieren, erscheint nötig, um die aus dem interkulturellen Vergleich gewonnenen Fakten in die Welt der Musik transponieren, um musikalische Aspekte »des Sprechens in der Musik« aufzeigen zu können. Indem Musik sich direkt an die menschlichen Emotionen richtet und damit unterbewußt-regulierte Bereiche des menschlichen Gefühlslebens berührt, wirkt sie unmittelbarer als die visuellen, sprechenden oder darstellenden Künste — und wird von diesen auch gerne als »background« genutzt.¹³ »Musik appelliert unmittelbar an unsere Empfindungen. Rhythmen ziehen bereits bei niedern Wirbeltieren gewisse physiologische Prozesse in Phase... Spielt man Personen, deren Herzschlag man zuvor durch eine Übung bescheunigte, Wiegenlieder vor, dann nimmt die Pulsfrequenz schneller ab als in Kontrollgruppen, die nichts oder die Jazz zu hören bekommen«. Daraus darf man schließen, daß es »verschiedene basale Rhythmen gibt, die menschliches Verhalten spezifisch beeinflussen, und zwar kulturübergreifend auf ähnliche Weise« (beide Zitate, ders., S. 847). Bestimmte Rhythmen erregen, andere beruhigen, wieder andere üben eine koordinierende Wirkung auf Menschengruppen aus. »Auch kann der Künstler durch das richtige Betätigen der Reizschlüssel verschiedene Emotionen in Aufeinanderfolge auslösen und so das ‚Seelenleben‘ des Zuhörers in einer Weise aufwühlen, die normalerweise nie erlebt werden kann... Durch ständige Wiederholung eines Rhythmus oder einer Melodie können Zustände der Trance, des Außer-sich-Geratsens bewirkt werden. Vermutlich geraten bei dem dauernd wiederholten gleichen Reizanstöß Neuro-nenkreise ins Schwingen, wobei in Resonanz immer größere Neuronenpopu-lationen erfaßt werden, ähnlich wie bei einem epileptischen Anfall. Auf diese Weise entstehen veränderte Bewußtseinszustände« (ders., S. 849). Schamanen und Epensänger führen so ihre Zuhörer zur Ekstase, und im Jazz ist der »Riff« (das ständig wiederholte Kurzmotiv) jenes Spannung aufbauende musikalische Mittel, das die Zuhörer/Tänzer »außer sich« geraten läßt. Musik dekouvriert sich als Droge.¹⁴

Die kommunikative und ästhetische Wirkung der Musik wird durch kulturspezifische Verschlüsselungen/Stile entscheidend geprägt. Wo Musik körperliches Mitschwingen provoziert, beginnt der Tanz. Darin »kann der Mensch... in veränderte Bewußtseinsinhalte geraten... wie im Trancetanz der Buschleute. Im Zustand der Trance wird der Tänzer zum Kämpfer für die Gruppe, der sich, mit den Dämonen ringend, für sie aufopfert... Gruppentänze dienen auch der Demonstration von Einigkeit und damit zur Festigung der Gruppenidentität... Im Tanz manifestiert sich schließlich auch... der Wunsch des Menschen nach Souveränität über seine biologische Natur, der Wunsch nach Selbstbeherrschung und Kultivierung« (ders., S. 852—854). Das sind wichtige Einsichten für den Ethnomusikologen, der nach den

¹² Ebda., S. 840.

¹³ Darüber W. Suppan, Musik — eine Droge?, in: Universitas 41, 1986, S. 1045—1051.

¹⁴ Zum Beispiel im Melodram, im Fernsehkrimi; dazu W. Suppan, Melodram und melodramatische Gestaltung, in: Festschrift zum zehnjährigen Bestand der Hochschule für Musik und Darstellende Kunst in Graz, Wien 1974, S. 243—250.

primären Gebrauchswerten des Singens, Musizierens und Tanzens für den Menschen fragt.¹⁵

Psychologische Ästhetik ergänzt diese Einsichten: »Das Ästhetische thematisiert Bedürfnisse [!] erlebender Subjekte, die nur im Rahmen ihres funktionalen Umweltbezuges [!] verstanden und adäquat beschrieben werden können. Ästhetik befaßt sich also mit erlebenden und handelnden Subjekten und nicht mit toten Gegenständen« (Christian G. Allesch).¹⁶

Eine unter dem Einfluß des Jazz und der jazzverwandten Unterhaltungsmusik, aber auch des verstärkten Interesses für außereuropäische Kulturen aufwachsende jüngere Generation hat solche Zusammenhänge neu entdeckt — und auch für das Verständnis europäischer traditioneller und Kunstmusik neu genutzt. Peter Michael Hamels Buch »Durch Musik zum Selbst. Wie man Musik neu erleben und erfahren kann«¹⁷ fand deshalb weite Verbreitung. Musiktherapie kehrte in den Fächerkatalog medizinischer Wissenschaften zurück. Werbestrategen nahmen sich der Hintergrundmusik an. Popularwissenschaftliche Bücher, wie Joachim-Ernst Berendts »Nada Brahma. Die Welt ist Klang« und »Das dritte Ohr. Vom Hören der Welt«, wurden zu Verkaufsschlägern.¹⁸ Stärker als musikologische Fachbücher vermochten solche Schriften das Musikverständnis der Jugend zu prägen: Hin zu einer wieder stärkeren Dominanz des Hörens (und da ist immerhin der Ethnomuzikologe Marius Schneider als Zeuge aufzurufen, der die zunehmende Abschwächung des akustischen Sinnes des Menschen beklagt hat), hin zu einer bewußten Wahrnehmung unserer Schallumwelt (und da ist es Robert Koch, von dem zitiert wird: »Eines Tages wird der Mensch den Lärm ebenso bekämpfen müssen wie Cholera und die Pest«). Durchaus im Sinne unserer Bemühungen liegt es, wenn Berendt — aufgrund seiner Außereuropa-Erfahrung — der Musik nur dann Sinn zuweist, wenn »sie über die eigene Struktur hinausweist« — und wenn er fordert, das »allen Menschen Gemeinsame in sich selbst [zu] entdecken«, wobei »das Gemeinsame« jenen interkulturellen Konstanten entspricht, die in der biologischen Evolution des Menschen vorgegeben sind. Nicht nur die Erlebniswelt meditativer Musik wird da geöffnet, auch auf Gefahren wird verwiesen: Die Arbeitnehmerverbände sind sorgsam darauf bedacht, daß am Arbeitsplatz der Lärmpegel 85 Dezibel nicht überschreitet, aber »die Menschen, die in den Discos und in den Aufnahmestudios für Rock- und Punk-Musik arbeiten, sind 100 Dezibel und mehr ausgesetzt. Die Zeitschrift ‚Der Stern‘ hat deutsche Discos getestet. Sogar die ‚leiseste‘ — das Berliner ‚Far out‘ — war noch zu laut — 100 Dezibel wurden gemessen. Die anderen erreichten mühelos 110 und 120 — das ‚Round up‘ in München zum Beispiel 119«.¹⁹ Daß dabei nicht allein physische

¹⁵ W. Suppan, *Der musizierende Mensch. Eine Anthropologie der Musik*, Mainz 1984; ders., *Die biologischen Grundlagen und kulturellen Möglichkeiten der Talentförderung im Bereich der Musik, mit besonderer Berücksichtigung der Situation bei den Amateurlaskapellen in Mitteleuropa*, in: *Florilegium musicologicum. Hellmut Federhofer zum 75. Geburtstag*, hg. von Chr.-H. Mahling, Tutzing 1988 (Mainzer Studien zur Musikwissenschaft 21), S. 409—425.

¹⁶ Chr. G. Allesch, *Die Einheit der Sinne — Über Querverbindungen zwischen Psychologischer Ästhetik und Polyästhetischer Erziehung*, in: *Polyästhetik 1*, 1986, S. 17—28. — Vgl. dazu auch die Habilitationsschrift dess., *Psychologie und Ästhetik*, Salzburg 1984.

¹⁷ P. M. Hamel, *Durch Musik zum Selbst. Wie man Musik neu erleben und erfahren kann*, Kassel u. a. 1980.

¹⁸ J.-E. Berendt, *Nada Brahma. Die Welt ist Klang*, Frankfurt 1983; ders., *Das dritte Ohr. Vom Hören der Welt*, Rheinbek bei Hamburg 1985.

¹⁹ Ders., *Das dritte Ohr...*, S. 31, 146, 384 ff., 378 ff. und 150 (Zitate in dieser Reihenfolge).

Schäden sich einstellen sondern auch organische, wird aus medizinischen Untersuchungen deutlich.²⁰ Peter Michael Hamel oder Joachim Ernst Berendt stützen daher mit ihren Einsichten wissenschaftliche Erkenntnisse.

Solche Überlegungen und Fakten führen weiter zu anthropologischen Studien über die biologischen Voraussetzungen und Grenzen menschlichen Musikgebrauches in Leben und Kunst, über interkulturelle Konstanten und deren kulturspezifische historische Ausformungen.

Und damit ist ein Problemkreis angeschnitten, der Valens Vodušek in jenen sechziger und siebziger Jahren unseres Jahrhunderts stark bewegt hat, da ich auf vielen Tagungen mit ihm zusammen sein durfte. Ich denke vor allem an den 10. Kongreß der Internationalen Gesellschaft für Musikwissenschaft in Ljubljana/Laibach, 1967. Unter meiner Leitung diskutierten damals Jerko Bezić, Benjamin Rajeczky, Jan Steszewski u. a. über »Das Problem der Geschichtlichkeit in der europäischen Volksmusik.« In der Diskussion meldete sich auch Valens Vodušek zu Wort, um allen jenen Skeptikern, die der Volksmusik die historische Dimension absprachen und die Volksmusikforschung zur ahistorischen Disziplin stempelten, zu sagen: »Beschränkt man sich auf die Quellen des 20. Jahrhunderts, so heißt dies nicht, daß man auf die historische Betrachtung der volksmusikalischen Erscheinungen verzichten müßte. Dies gilt vor allem für die Balkanländer. Man müßte — etwa in Slowenien — geradezu blind sein, um nicht wenigstens die Distanz von einem Jahrtausend in den einzelnen Schichten des noch lebendigen Volksgesanges zu erkennen.«²¹ So zwingend-einfache und klare Argumentation vermag zu überzeugen — und wissenschaftliche Neugierde zu wecken.

Zwei Jahre später, im Mai 1969 in Stockholm, stellte Valens Vodušek im Rahmen der Tagung der Studiengruppe zur Analyse und Katalogisierung von Volksweisen seine Hypothese von einem charakteristischen slowenischen Volkstanz- und Liedrhythmus vor, der im keltischen, also vorlawischen kulturellen Substrat Mittel- und Westeuropas verankert sei: »Deshalb glauben wir, daß man diesen engen genetischen Zusammenhang gar nicht anders als durch ein gemeinsames Substrat erklären kann. Für eine solche Vermutung spricht ganz besonders auch der archaische Charakter der Musik in Resien, wo mehrere andere Erscheinungen auf einen vorlawischen Ursprung hinweisen und wo eben unser Rhythmus und die entsprechenden Melodien eine so große Rolle bis heute bewahrt haben.«²²

Die Rede ist von Melodien, die im 19. Jahrhundert von slowenischen Sammlern im 5/4-Takt aufgezeichnet wurden, jedoch — wie neuere Tonaufzeichnungen nahelegen — in 3/4- plus 2/4-Rhythmen notiert werden sollten. Rund ein Prozent des bekannten slowenischen Liedrepertoires der letzten hundert Jahre weist ein solche Rhythmus-Struktur auf:

²⁰ Sabina Manassi vom Institut für Audio-Psycho-Phonologie in Zürich berichtete im Rahmen der DACH-Tagung 1985 in Gmunden in Österreich von besorgniserregenden organischen Gehörschäden Jugendlicher, die regelmäßig Diskotheken besuchen: Musik — eine Droge? Grenzen psychophysischer Belastbarkeit bei Jugendlichen, hg. von der Arbeitsgemeinschaft der Musikerzieher Österreichs, Eisenstadt 1986, mit einschlägigen Referaten von W. Roscher, G. Kleinen, H. De la Motte-Haber, W. Suppan, Chr. Allesch, E. Ostleitner u. a.

²¹ W. Suppan u. a., The Problem of Historicity in European Folksong, in: Report of the Tenth Congress Ljubljana 1967, hg. von D. Cvetko, Kassel u. a. 1970, S. 329—358, Vodušek - Zitat S. 358.

²² V. Vodušek, Über den Ursprung eines charakteristischen slowenischen Volksliedrhythmus, in: Alpes orientales 5, hg. von Niko Kuret, Ljubljana 1969, S. 151—181, Zitat S. 177.

»Das Charakteristische dieses Rhythmus' kommt eigentlich erst zum vollen Ausdruck bei der Verbindung von zwei oder mehreren Versen, wobei man sieht, daß sie ohne jegliche rhythmische Ruhepause ineinanderfließen, was auf einen Ursprung im Tanz hinweist. Man sieht auch, daß die regelmäßige Periodizität dieses rhythmischen Fließens nur durch einen Wechseltakt ausgedrückt werden kann« (Vodušek, S. 156). Sowohl in Rückzugs- wie in Randlagen slowenischer Besiedlung: in dem versteckt in den westjulischen Alpen gelegenen Resien sowie im südlichen Kärnten,²³ ist der Tanz mit den 3/4- und 2/4-tel-Rhythmen älteren Brauchtumshandlungen zugeordnet, etwa dem »prvi rej« (»visoki rej«), dem zeremoniellen »ersten Reigen« unter der Linde im kärntnerischen Gailtal. Die engstufige Melodieführung der Tanzlieder — und die Verbreitung in Friaul, im französisch-sprachigen Teil der Schweiz, vor allem aber in allen Provinzen Frankreichs, vom »Süden bis zu Flandern und der Bretagne, von den Alpen bis Savoyen und der Dauphinée bis zum Atlantik« (ders., S. 171), ließen bei Valens Vodušek Zweifel darüber aufkommen, ob es sich um einen ursprünglich-slawischen Tanz- und Liedtypus handeln könnte.

Zu den von Vodušek angeführten Belegen konnte ich 1970 eine Reihe von Gottscheer Fassungen stellen.²⁴ Obgleich — ebenso wie im Slowenischen — deutsche Volksliedsammler den Rhythmus vielfach nicht erkannt und daher normiert haben, ist die typologische Verwandtschaft der folgenden Fassungen mit slowenischen Belegen eindeutig:

²³ E. Logar, *Vsaka vas ima svoj glas* (In jedem Dorf klingt es anders), 2 Bände, Celovec Klagenfurt) 1988, 1990. Engelbert Logar, der dzt. im Institut für Musikethnologie der Hochschule für Musik und Darstellende Kunst in Graz seine Doktorarbeit über das slowenische Volkslied im kärntner Jauntal vorbereitet, gibt den Anteil der kärntner-slowenischen Lieder mit dem in Rede stehenden Rhythmus mit 4 bis 5 % an.

²⁴ W. Suppan, *Das deutsche Volkslied in den Sprachinseln Sloweniens und Friauls, in Volkslied — Volksmusik — Volkstanz. Kärnten und seine Nachbarn*, hg. von W. Deutsch und F. Koschier, Klagenfurt 1972, S. 161—184.

Die überwiegende Anzahl der einschlägigen Gottscheer Melodien findet sich im ersten Band der Gottscheer Gesamtausgabe unter den Balladen, doch auch im zweiten Band, der Legenden und geistliche Lieder enthält, sind einige charakteristische Zeugnisse vertreten:²⁵

Schließlich sei auf eine Melodietafel hingewiesen, die Walter Wiora im dritten Band der »Deutschen Volkslieder mit ihren Melodien«, 1957, zur Bearbeitung der Ballade von der »Jungfer Dörtchen« veröffentlicht hat:²⁶

²⁵ Gottscheer Volkslieder, Band 1, Volksballaden, hg. von R. W. Brednich und W. Suppan, Mainz 1969; Band 2, Geistliche Lieder, Mainz 1972; Band 3, Weltliche Lieder, Volkstänze, Nachträge zu Band 1, Mainz 1984. — Band 4, Kommentare von R. W. Brednich, Z. Kumer und W. Suppan, in Vorbereitung. — Die in Notenbeispiel I wiedergegebenen Melodien sind Band 1 entnommen, u. z. S. 269, 270, 56, 241, 282, 145, 261, 280, 283; Notenbeispiel 2 = Band 2, S. 159, dazu die Tonbandübertragung desselben Liedes (»Kosmas und Damian«) S. 162.

²⁶ Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, hg. vom Deutschen Volksliedarchiv (Erich Seemann, Walter Wiora u. a.), Berlin 1957, S. 102.

Gottschee
Frisch
Es hiet ein Kne-blein a shia-fl'n Shlaf, es hiet ein Kneblein a shia-fl'n Shlaf.

Gottschee
Es hiet a Kna-be a shia-fl'n Shlaf, es hiet a Knabe a shia-fl'n Shlaf.

Rhein-pfalz
Es ging ein Jä-ger wohl-ge-mut, der trug zwei Federn auf sei-nem Hut.

Nassau
Es war ein Jä-ger wohlge-mut, der trug zwei Fe-dern an sei-nem Hut;
die ei-ne schwarz, die an-dre rot: „Ich glaub' für-wahr, mein Schatz ist tot.“

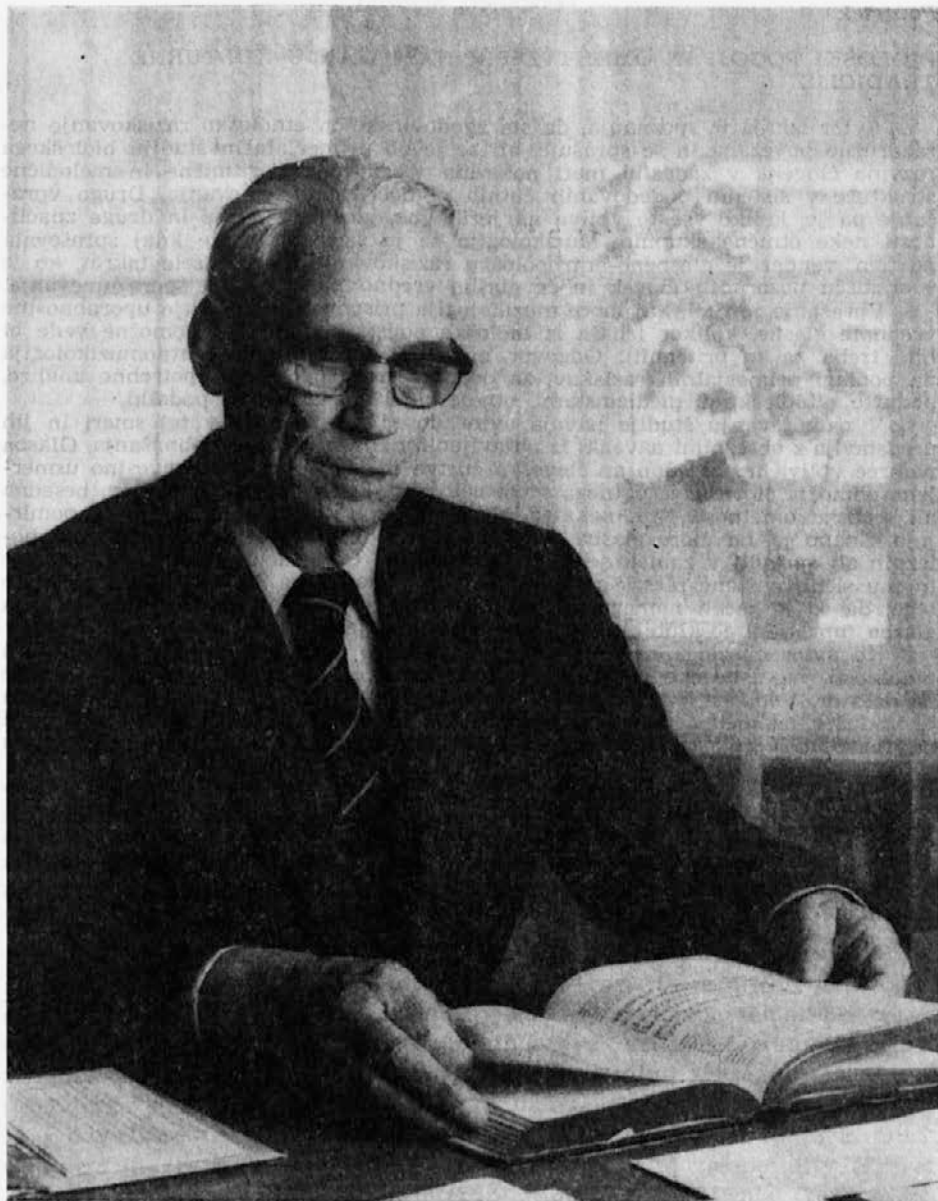
Baden
Es war ein Jä-ger wohl-ge-mut, er trug zwei Federn auf sei-nem Hut;
die ein' war weiß, die an-der' rot: „Mich deucht's, mich deucht's, mein Schatz sei tot.“

In dieser synoptischen Aneinanderreihung typologisch- und z. T. auch genetisch verwandter Melodien stellt die Gottscheer Fassung eine Brücke zu weiteren deutschsprachigen Parallelen des in Rede stehenden Rhythmus' dar; ein Weg, der zweifellos zu weiteren Belegen aus dem Schatz deutscher Volkslieder führen würde, denkt man an so bekannte wie »Kein schöner Land in dieser Zeit« oder an »Prinz Eugen, der edle Ritter«, in deren erstem Vers (oder ersten Versen) ebenfalls der 3/4, plus 2/4tel-Takt steckt.

Vodušek Idee eines vor-slawischen, möglicherweise keltischen Substrates gewinnt damit an Überzeugungskraft. Und zugleich ist ihm der Blick für interkulturelle Aspekte und Zusammenhänge in der historischen Ethnomusikologie zu danken, der die Arbeit vieler jüngerer Fachkollegen in Europa befruchtet hat.

Kehren wir damit zum Titel dieses Aufsatzes zurück und fassen wir zusammen: Musik hat ihren Ursprung nicht in der Erfindung eines genialen Künstlers. Sie ist im Bündel sinnesbedingter Kommunikationsmöglichkeiten, nämlich akustischer, visueller, taktiler, geruchlicher Sprachen, in der biologischen Evolution der Lebewesen vorgegeben. Die Voraussetzungen für Klang- und Melodie-, Rhythmus- und Bewegungs- (Tanz-) Sprachen liegen in der Natur des Menschen, ihre regionale Gewichtung und Semantisierung erfolgte in den vielen kulturellen Evolutionen (die Verhaltensforschung spricht von 3000 unterschiedlichen Möglichkeiten) dieser Erde.²⁷ Der Tier-Mensch-Vergleich der Ethnologie einerseits, die interkulturelle Synopse

²⁷ V. Karbusicky, Grundriß der musikalischen Semantik, Darmstadt 1986, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Grundrisse 7).

Dr. Valens Vodusek (1912—1989).

volks- und völkerkundlicher Einsichten andererseits klären den Anteil des biologischen Unterbaues an den einzelnen kulturspezifischen Musikgebräuchen und Musikformen.

Povzetek

BIOLOŠKI POGOJI IN OMEJITVE PRI NASTAJANJU KULTURNE TRADICIJE

Avtor izhaja iz spoznanja, da sta zgodovinsko in etnološko raziskovanje nerazdružno povezana in se sprašuje, ali se je ob primerjalnem študiju biološkega razvoja človeka v zadostni meri pokazala vloga tonske, ritmične in melodične strukture v sistemu podedovanih čutnih območij sporazumevanja. Drugo vprašanje pa je, koliko vse to vpliva na jezikovne, glasbene, gibne in druge značilnosti neke etnične skupine. Muzikologija se je sicer doslej že kdaj spraševala po tem, vendar je glasbeno-antropološko raziskovanje mogoče šele takrat, ko je v središču pozornosti človek in če glasbo vrednotimo z vidika sporazumevanja.

Vprašanje je tudi, kaj more muzikologija prispevati za odkritje uporabnostne vrednote glasbe, kolikor izhaja iz biološke podstat, in katere pomožne vede bi bilo treba za to pritegniti. Odgovor na prvo vprašanje daje etnomuzikologija na podlagi primerjalnih raziskav, za odgovor na drugo pa so potrebne analize, podprte z biološkimi, medicinskimi, etnološkimi in glasbenimi podatki.

V nadaljevanju študije navaja avtor dosedanje izsledke v tej smeri in jih predstavlja z obsežnimi navedki iz objavljenih del raziskovalcev obnašanja. Glasba namreč vpliva neposredno na človeška čustva in tako doseže podzavestno usmerjena območja človeškega čutnega sveta celo bolj, kakor to zmore likovna, besedna ali scenska umetnost. Npr. nekateri ritmi človeka vznemirjajo, drugi ga pomirjajo. Znano je, da more glasba učinkovati zdravilno pri nekaterih duševnih boleznih ali spraviti v zamaknjenje kakor mamila. Če se telo odzove ritmu glasbe in mu sledi, nastane ples. Spoznanje o vplivu glasbe na človeka je privedlo do tega, da so jo začeli namerno uporabljati kot zdravilo, nasprotno pa preglasna glasba (npr. v disco-klubih) človeka fizično uničuje.

Ko avtor opozarja na antropološke študije o uporabi glasbe v življenju in umetnosti, na ustaljene pojave, ki prehajajo iz ene kulture v drugo, navezuje na delo dr. Voduška, v čigar spomin je prispeval to študijo. Omenja namreč, da je Vodušek na mednarodnem muzikološkem kongresu v Ljubljani 1967 opozarjal na razvojno večplastnost slovenskega ljudskega petja in pozneje ugotovil, da je ritem $\frac{2+3}{4}$ v slovenski ljudski glasbi mogoče imeti za arhaično predslovansko, keltsko usedlino. To Voduškovu ugotovitev podpre avtor z notnimi primeri iz nemškega izročila.

Študija se konča z opozorilom, da glasba ni iznajdba nekega genialnega umetnika, marveč skupek čutno pogojenih možnosti sporazumevanja, ki so človeku dane že po biološkem razvoju kot živemu bitju.

Rhythm systems in the Baltic area

The diversity of ethnic groups, languages and cultures around the Baltic is well reflected in the musical folklore of the area. My intention is now to take a broader look at the rhythmic properties to draw up a general picture of it. I shall start off with the issue of musical rhythm which will help to better understand the subject.

Musical rhythm is a complex phenomenon and with a variety of theories surrounding it, it can be defined in many ways. Such different theories come from one-sided views and various points of departure, sometimes based on a given rhythmic system functioning in a given culture. My studies of the zonality of human time were aimed at surmounting these obstacles and providing a natural basis for musical rhythms (Bielawski 1975, 1981, in press I). I have recently noticed (1989) that the concept of time zones is much complementary to Julius Fraser's theory of levels of temporality (Fraser 1978, 1982), especially its original interpretation by John Michon (1983, 1985). Fraser enumerated levels of temporality and their temporal judgments which evolved and have been imprinted upon the mind. They are the following (after Michon 1983: 7): atemporality (simultaneity), prototemporality (order, partial or complete), eotemporality (duration, distance), biotemporality (now, timing), nootemporality ((personal) history, beginnings and endings). Michon showed convergence of Fraser's levels of temporality and levels of measurement or scale types (nominal scale, ordinal scale, interval scale — distance defined, ratio scale — zero point defined, absolute scale — unit defined) as well as basic metaphors indentified by Pepper (1942) as root metaphors (animism or mysticism, formism, mecanism, contextualism, organicism) and by De Mey (1982) as world models (Such as: monadism, structuralism, contextualism, cognitivism). All that allows to put behind many

difficulties and misunderstandings, and also to reveal natural levels of rhythm.

The following five levels should be dealt with separately: 1. Nominal level (atemporality) with time judgements, contains only simultaneity and omits, first of all, the time sequence order which enables the structuralisation of rhythm. At this level, a musical rhythm can be named, attached to a category, including metaphorical presentations and symbolic meanings, be considered as spiritual force etc.

2. Ordinal level (prototemporality) has a successive order providing for rhythmic impulses to occur in sequence, but not for time intervals between the rhythmic impulses. Segmentation and rhythmic groupings are feasible from this level. Rhythmic impulses can be differentiated (i. e. *arsis thesis*). The essence of rhythm is sometimes regarded as coming from the alteration of tension and relaxation. Every musical shape can be reduced to this level. The level is also the base for linguistic rhythm and versification.

3. Interval level (eotemporality) contains, of course, differentiation of time intervals between rhythmic impulses and higher grade units. It splits into three characteristic elements or spheres:

a. Musical rhythm as understood narrowly and marked by the sequence of rhythmic values. Rhythmic intervals here are mutually linked (1:2, 1:3, 2:3, etc.) but are devoid of absolute values of durations.

b. Musical metre based on the recurrence of metric units (beats). Speaking about rhythm as an element of the language of music, one usually understands the shape and the metre so perceived.

c. Tempo dependent on absolute time values and interpretations of rhythm as performed. Ingmar Bengtsson and Alf Gabrielsson (1980, 1983) focus their attention of this level and its relations to the previous two. This is the last level and structural range of the rhythm.

A common feature of all those levels is that they show the rhythm as man-independent object. The following two, at the same time, the last two levels, provide a totally different look — they are quite unlike the previous ones.

4. Psychological level (biotemporality) is connected with man as a living organism. It is distinct thanks to the human psychological present, this constant »now« providing for timing. This »now« as a permanent point of reference and time bearing, is equivalent to the defined zero in the ratio scale. As seen at this angle, the rhythm is now an expression of human activity — it can be performed and perceived — it can arouse emotions.

5. Cultural and cognitive level (nootemporality) — connected with the existence of human mind and its functioning as a social individual. This level displays fully the meaning of the rhythm for the human being. It can also be internally divided and subclassified by references to: a. musical pieces, and situations, b. musical environment (*Umwelt*), c. individual and social life, d. tradition and history, diversity of cultures etc. (I shall refrain here from reviewing such aspects of rhythm as those of the physical, somatic, auditive, visual and symbolic space).

Let's revert to the structural levels of rhythm. It can be said generally that the musical rhythm of the European folklore was shaped in a close relation with the rhythm of language, hence its regularities which can be traced in songs. The process of transformation of a spoken language into a musical rhythm of a song features a series of successive subtransformations, to reach the ultimate effect. The zero point is, of course, the spoken language. The first transformation is one of poetry. The language of a song is different from that of ordinary speech, sometimes it differs a lot.

The second transformation is one of verse or versification. The result are: stichic forms, distichs, stanzatic forms created according to the rules of various versification systems. Here the language becomes rhythmicised at the ordinal level. The third transformation is a formal one. It consists in an extension of the basic verse structure by repeating verses or their parts, as well as in interjections and refrains. The fourth transformation is rhythmic in the very musical sense of the word. It puts a well-ordered syllabic structure into rhythmic values (rhythmic intervals). This is often so by subordinating the textual rhythm of a given metre (dance can also be a source of such metre).

The fifth transformation is ornamental. It breaks up the course of syllabic impulses with melismatic sounds, usually, of lesser rhythmic importance. It is peculiar with the Eastern Slavs, for instance, to syllabize certain consonants when singing. The apocope there is one of the features. It consists in omitting an unstressed final syllable. It found its way to the Baltic from the south-east.

The sixth transformation is the interpretational one, giving the rhythmic intervals an absolute shape, a defined tempo and also, introducing performance peculiarities such as rubato.

Not all of those transformations are realized or used to equal degrees. It is also worth noting that this general model of transformations, when looked at from the opposite end, could be a model of gradual reduction of rhythmic properties, stepping down to an ever lower level of arrangement.

The general model shows how important it would be, for the sake learning more about folklore rhythmic systems, to carry out a comparative study of the rhythmic properties of languages and versification systems in songs (Bielawski 1970, 1973). Part of such detailed issues are the kind and the role of verbal stress. German and Russian, for instance, have distinct stressed and unstressed syllables, while the Polish language and, probably, most Baltic languages attach less importance to such a division. The strong stressing of syllables invites the tonic system to versification (where the number of stressed syllables determines the selection of a verse). Such small differences between stressed and unstressed syllables suggest the introduction of the syllabic system (where it is the number of syllables, generally, which determines the selection of a verse) or the syllabotonic system (which combines elements of the other two). One has to remember, however, that the systems of versification are products of culture which, to a good extent, are independent from the construction of a language. Hence, there is a possibility of various versification systems functioning within one language. Generally, tonism is most prominent in songs sung in the Germanic languages while music in the remaining areas is dominated by syllabism or syllabotonicism. This has various effects on musical rhythm. Tonism, for instance, invites conformity of verbal stress with the stressed parts of the bar. Syllabism and syllabotonicism is not so consequent in this respect and sometimes makes verbal stresses fall on the weak parts of the bar as well. It would also be necessary to examine the place of stress in words and syllable segments. There are no languages within the Baltic in which, like in French, the stress is put on the final syllable. The family of the Ugro-Finish languages of the Baltic has quite an opposite system where the stress is put, usually, on the opening syllables and syllabic segments (Hungarian, Slovak and Czech, are another such group). The other Baltic languages take the middle way as regards the stress. Some of them are closer to one of the extremities, some other, to the other, according to their geographic proximity. German here is closer to French and Swedish is similar to Finish. The Polish language is

where the stress, as a rule, is put on the last but one syllable but this is a relatively fresh feature. Before this, there was the initial stress which preserved the characteristic features of the versification and the rhythmic system of Polish folklore. One of them is the compliance of the versification segmentation with the musical segmentation, or beginning syllabic particles with upbeat and avoiding ofbeat. Ofbeat motives are easy and typical where the verbal stress occupies a secondary position, counting from the beginning of a word, or they simply vanish at the end. Ofbeat motives around the Baltic have been shaped under the influence of the prosodic features of the Germanic languages, especially German. In other areas, they developed due to the stylistic expansion of the West.

There are many verses and stanzatic forms of various dimensions, they being result of more recent stratifications upon the older stichic and distichic forms, with a limited number of basic dimensions allowing for many rhythmic, formal (refrains) and ornamental transformations. Limitation of basic verses can be seen in the Scandinavian so-called meadieval ballads, the kalevalla, old Estonian, Latvian and Lithuanian songs, as well as those of north-eastern Poland. There is no such monoculture of the verse around the Baltic as is for instance, in Rumania where a trocheic eight syllabic metre can provide many possibilities of transformation on higher levels of the rhythmic ladder. This same verse, however, is very popular in the North.

The Baltic musical metre is not very complex. Duple time is quite common world-wide. The popularity of the triple time is cultural peculiarity. In the more recent folklore layers of this area it is the result of the stylistic influence of the West. The triple time gives numerous possibilities of various rhythmic shapes. Unconventional rhythms were created in the transformation of even language rhythms (ordinal level) into triple musical rhythms (interval level), with the characteristic longer rhythmic values on the weak parts of bars. This was the way in which a whole family of Polish dances developed and has been known, since the 16th century, as »Polska«, »Polskor« in Scandinavia, especially in Sweden. Irregular type rhythms, $2 + 3$ $3 + 2 + 3$, north-east Poland are linked with the Lithuanian and the Latvian folklores. Traces of the so-called Bulgarian rhythmus can be found in the instrumental dance music of Norway. But there is no knowledge whether they are the remnants of extinct styles or local transformations of current rhythms.

There are fewer melismatic sounds in the west than there are in the south-east with the Russians, Byelo-Russians, Latvians, Lithuanians or even in north-eastern Poland but there are also exceptions to the rule. Firstly, the shepherds' calls in Sweden and Finland may carry fairly developed melismatic elements. Secondly, older styles of religious music in the West have also preserved melismatic sounds.

The contrasting of slow pace, ametric and highly ornamental singing, so very characteristic for the Orient, with highly rhythmicised rapid-pace singing is sometimes carried to extremes as it is in Mongolia. It is also typical, in a less contrastive form, for the vast areas of eastern and southern Europe. It then, comes from the south-east to the Baltic and reaches Poland's southern and eastern limits. What is sung in the North, has a dance rhythm and is performed at a slower pace than in the South. Nowhere in the areas of direct proximity to the Baltic coast, except for mid-western Poland, is singing so fast that it nears the rate of speech. There, the average singing tempo is probably the highest in Europe.

With a more distant perspective of the Baltic we can notice the most important cultural division line in Europe which separates the Lapps from other ethnic groups. The Lapps have one single kind of music — the yoik. There, differences between the Lapponian and the European rhythms are already at the lowest level of arrangement. The yoiks have no versification at all! There are no repeated rhythmic patterns with varied verbal contents. The singing is actually an endless repetition of one and the same phrase put, synthetically, into a uniform, melodic rhythmic and coloured shape (colours are much enhanced there), based on few words and asemantic syllables. The yoiks show some similarity to the musical forms of shepherds' calls, now relics around the Baltic, especially well preserved in central Sweden and Finland. These are, however, peripheral forms in the repertoire. The Lapps have no dance melody because they don't know about dancing in the European sense of the word or as it is in the eastern parts of Lappland their dance is an evident influence from foreign ethnic groups.

The laments are well-known in Karelia, Russia, the Soviet Baltic republics and the north-eastern and eastern borderland of Poland. In the 19th century they were common even in central Poland. The laments in Poland have no musical forms, they are tearful recitations where texts are not rhymed.

Childrens's songs, so popular in many European countries, with their primitive but original rhythmicity, regular metric measure, short phrases of varying number of syllables in regular duple time are poorly represented in Sweden and may be in all Scandinavia. Those often rhymed ditties with a metric hierarchy, enhancing melody even with vowel tones, seem to be of western (French) origin. There is much doubt whether they are, indeed, such primitive, common and supercultural forms as, sometimes, presumed. The least differentiated, regionally, are the new styles of stanzatic singing which dominate around the Baltic.

Now, is there much singing around the Baltic? Well, Karelia, Russia, the Soviet Baltic republics and north-eastern Poland are the much singing regions. The general notion in the South that »Frisia non cantat« and »Pomerania non cantat« is not only overestimated, is false, but on the other hand we can say that folksinging in the North of Europe has been dwarfed by instrumental music.

References cited

Ludwik Bielański

1970 *Rytmika polskich pieśni ludowych* (Rhythm of the Polish folk songs). Krakow: PWM-Edition.

1973 »Versuch einer Klassifikation des in Radziejowice vorgelegten Materials,« *Analyse und Klassifikation von Volksmelodien*. Ed. D. Stockmann and J. Steszewski. Krakow: PWM-Edition 179—198.

1975 *Strefowa teoria czasu i jej znaczenie dla antropologii muzycznej* (Zonal Theory of Time and its Significance for Musical Anthropology). Krakow: PWM-Edition.

1981 »The Zones of Time in Music and Human Activity.« in *The Study of Time IV*: 173—179. Ed. J. T. Fraser, N. Lawrence, D. Park. New York: Springer Verlag.

1986 »Die Zeit als systematische Kategorie der Musikwissenschaft: Zeitbereiche und Zeitebenen.« in *Musicologica Austriaca* 6: 127—135.

1989 »Temporal metaphors and levels of organology.« in *Studia Instrumentorum Musicae Popularis IX*, Stockholm 15—21.

in press: »Die Grundlagen des musikalischen Rhythmus«. Bratislava-Graz.

Ingmar Bengtsson; Alf Gabrielsson,

1980 »Methods for analyzing performance of musical rhythm.« Scand. J. Psychol. 21: 257—268.

1983 »Analysis and synthesis of musical rhythm.« Studies of Music Performance, ed. J. Sundberg. Papers given at a seminar organized by the Music Acoustics Committee of the Royal Swedish Academy of Music, Stockholm 27—59.

M. De Mey

1982 The cognitive paradigm. Dordrecht: Reidel.

Julius T. Fraser

1978 Time as conflict: A scientific and humanistic study. Basel: Birkhaeuser.

1982 The Genesis and Evolution of Time: A Critique of Interpretation in Physics. Amherst, University of Massachusetts Press.

John A. Michon

1983 J. T. Fraser's »Levels of Temporality« as Cognitive Representations. Heymans Bulletins Psychologisch Instituut R. U. Groningen, HE — 83 — 668 EX.

1985 »Temporality and Metaphor.« in Time, Mind, and Behavior. Ed. J. A. Michon and J. L. Jackson. Berlin: Springer-Verlag 288—296.

S. C. Pepper

1942 World Hypotheses: A study in evidence. Berkeley: University of California Press.

Povzetek

RITMIČNI SISTEMI V PRIBALTIKU

Avtor poskuša s svojim prispevkom prodreti globlje v ritmične zakonitosti glasbene folklore različnih etničnih skupin, jezikov in kultur ob Baltiku in s tovrstno analizo zgraditi ritmični sistem tega področja.

Glasbeni ritem pojmuje kot kompleksni pojav. Njegovih pet naravnih nivojev (ateporealnost, prototemporealnost, eotemporealnost, biotemporealnost in nootemporealnost) postavi nasproti strukturalnim in poudari odvisnost glasbenega ritma od jezikovnega ritma v evropski folklori. Proces preoblikovanja govornega jezika v petje poteka po njegovem skozi vrsto soodvisnih subtransformacij:

- preko poezije,
- verzificiranja (stih, distih, kitica),
- razširjanja osnovne verzne strukture ali njenih delov, do
- ritmičnih transformacij (v čisto muzikalnem smislu) ter
- ornamentiranja in interpretiranja.

Vsi postopi niso vedno zastopani v enakih deležih.

Uporabljeni model kaže na pomembnost temeljitega poznavanja ritmičnih sistemov za izpeljavo primerjalne študije o ritmičnih zakonitostih in verzifikacijskih sistemih v ljudski pesmi. Analiza razporeditve in pogostnosti poudarjenih in nepoudarjenih zlogov, oblikovanja verzov ali muzikalnega metra v različnih jezikih v Pribaltiku — kar avtor v nadaljevanju izpelje — ne kaže večje monokulturne enotnosti na tem področju. Bolj ali manj opazni so namreč vplivi sosednjih kultur. Še najbolj očitna je velika kulturna razpoka med Laponci in sosednjimi etničnimi skupinami. Yoik, edina glasbena oblika Laponcev, je na primer ritmično, verzifikacijsko in strukturalno popolnoma drugačna od drugih muzikalnih oblik v Pribaltiku. Še največ skupnih točk najdemo v arhaičnih pastirskih klicih, ki so se do danes ohranili v osrednji Švedski in na Finskem, plesne melodije na laponskem vzhodu pa so očitno vplivane od drugod. Prvotno Laponci namreč niso poznali plesa v evropskem smislu.

In še zanimiva misel za konec: splošno veljavno prepričanje »Frisia (et) Pomerania non cantat«, bi po avtorjevem mnenju veljalo vsaj omiliti. Ljudskega petja (na nekaterih področjih) na severu Evrope je manj predvsem zaradi prevlade instrumentalne glasbe.

Narodna muzika Šumadije (U spomen dr. Valensa Voduška)

Brojna i detaljna proučavanja o naseljima i poreklu stanovništva svih predeonih celina Šumadije, jasno su ukazala da u proučavanju narodne muzike u toj centralnoj srpskoj etnogeografskoj oblasti ne smemo zanemariti njenu etničku prošlost i migracionu dinamiku. Naša ispitivanja obuhvatila su pojedine punktove manjih oblasti: Gruže, Lepenice, Kragujevačke Jasnice, Kačera i Rudnika, koje sve ulaze u sastav Šumadije.

Za ovo saopštenje koristili smo naša proučavanja narodne muzike na ovim terenima uglavnom sedamdesetih godina, jedno ranije iz 1959. god. na Rudniku, i monografsku etnološku literaturu koja takodje donosi podatke o narodnoj muzici, mada oskudne.

Iako je jedan od najmladjih kazivača rođen 1948. god., većina je pripadala srednjim i starijim generacijama, medju kojima je sigurno najstariji pevač bio Miloš Erić rođen 1884.

Posmatran u sklopu čitavog kulturnog konteksta, repertoar vokalne narodne muzike Šumadije ne pokazuje neke svojstvene karakteristike u poređenju sa ostalim srpskim krajevima koji je okružuju. Narodna pesma je bila povezana uz sve vrste kolektivnih poljskih mobinskih radova, kao što su kopanje, košenje, žetva, berba i dr. Ona je bila i sastavni deo kolektivnih domaćih radova, kao na primer komišanje, pečenje rakije, prelo ili sedeljka, a takodje i neodvojivi deo porodičnih i seoskih svetkovina obrednog karaktera. Od svih u prošlosti brojnih obreda, sačuvala se svuda *slava* kao porodični obred i *svadba* kao obred šire porodice i veće društvene grupe. Može se primetiti da je svadba dobila i dosta inovantnih osobina. Ona je s jedne strane sačuvala stare tradicionalne običaje praćene svatovskim (u mladoženjinoj kući) ili svadbačkim (u nevestinoj kući) pesama, a s druge uključila u proces zabave iznajmljeni narodni orkestar sa pevačem-zabavljačem i nje-

govim novim repertoarom. Slično se dešava i kad se proslavlja rođenje deteta ili kad se ispraća mladi regrut u vojsku.

Ostali obredi koji se samo pamte, a u svom su sastavu imali funkcionalno uzglobljenu pesmu, mogu samo da se pomenu kao na primer: komendije o Beloj Nedelji, Jeremijin-dan, Lile na Petrov-dan, i neki tragovi Lazarica u krajevima bliže Moravi.

Ovim smo ukratko obuhvatili pitanje šta se peva u Šumadiji i u kojim prilikama, jer narodne pesme odnosno melodije prema tim prilikama imaju svoje nazive koji im određuju mesto i vreme izvođenja. Po kazivanju Šumadinaca pesme su kopačke, kosačke, čobanske, žetelačke, na komišanju, prelske ili sedeljačke, odnosno slavske, svatovske, svadbačke, gozbinske ili uz sovre, itd. Ovako određeno mesto i vreme izvođenja očigledno ukazuje na duboko sitemsku organiziranost i povezanost života, rada in muzike u Šumadiji.

Pitanje kako se u Šumadiji pevalo ili kako se još uvek peva ima dva vida odgovora. Prvi koji spada u društvene norme muzičkog ponašanja, deli pesme na momačke i devojačke, ili muške i ženske, što ukazuje da zajedničkog pevanja u prošlosti nije bilo. To se takodje odnosi i na broj učesnika u izvođenju pesme, koji je bio tradicionalno određen, i u zavisnosti od vrste pesme, da li je ženska ili muška, odnosno na koji se način izvodi. Tri pevačice predstavljale su minimalnu skupinu za dobro izvođenje u pevanju »na glas«; pet do sedam bilo ženskih ili muških pevača bili su optimalni brojevi pevačke skupine za maksimalno estetsko narodno shvatanje u pevanju »na bas«. Pojava zajedničkog mešovitog pevanja predstavlja muzičku inovaciju našeg sadašnjeg vremena.

Drugi, muzički vid tumačenja kako se peva u Šumadiji, ukazuje na dva hronološki različita sloja vokalne muzike. Prvi, stariji, kako sami kazivači ističu, naziva se »na glas«, a drugi, noviji »na bas« ili »basiranje«.

Prvi pomenuti muzički sloj u celoj Šumadiji nosi jedinstven naziv »na glas« pevanje. On se najčešće izvodi napolju na otvorenom prostoru i peva se snažnim glasom. Muzički, međutim, ovaj svuda istoimeni način pevanja ima u Šumadiji dva različita stilska opredeljenja, i deli je na dve oblasti. Na Rudniku, u Kačeru, Gruži, Takovu i Jasenici prevladava sekundni dvoglas, kakav je poznat u zapadnoj i jugo-zapadnoj Srbiji. Istočni deo i predeli bliže Velikoj Moravi poznaju takodje termin »na glas«, ali ga izvode jednoglasno.

Drugi sloj pevanja, mlađi po nastanku, ali mnogo popularniji i rasprostranjeni, naziva se u narodu »basiranje«. Ovaj se dvoglas zasniva na tercama i eventualno prolaznim sekundama, ali karakterističnu harmonsku vrednost ima čista kvinta u polukadenci a naročito u kadenci kao završni dvoglas. Međutim, idući na severo-istok prema Velikoj Moravi, u nekim selima zapazili smo specifična obeležja dvoglasnog pevanja »na bas«. U njemu se ravnopravno pojavljuju i harmonska sekunda i kvinta u kaden-cama napeva. Sekunda između dva glasa je na kraju i ima završnu funkciju sa vrlo ubedljivim trajanjem. Predzavršnu funkciju ima kvinta manjeg trajanja, ali se pojavljuje i u polukadenci. Tako se tu možda sačuvao jedan sloj u procesu razvitka narodnog pevanja »na bas«, izražavajući starije narodno shvatanje o kadencijalnoj vrednosti sekunde u dvoglasnom napevu.

Instrumentalna muzika današnje Šumadije pretrpela je takodje veoma velike promene i u svom repertoaru a posebno u muzičkom instrumentarijumu. Svirala ili svirajka, dudak i gajde bili su široko rasprostranjeni i popularni narodni muzički instrumenti koji su najviše služili kao pratnja narodnim igrama. Gajdaške svirke više nema, a samo se pamte po negde imena nekih starih gajdaša. Dudak se sada najčešće koristi za estradno

predstavljanje izvornih narodnih grupa. Svirala je međutim, sačuvala svoju egzistenciju prilagođavajući svoje štimovanje savremenijim muzičkim instrumentima, naročito harmonici, pa je našla svoje mesto u sastavima narodnih orkestara.

Guslarska praksa je u prošlosti bila veoma živa i popularna. Starija monografska gradja i literatura beleže veliki broj imena guslara, ali i tada već starijih ljudi. U sadašnjim istraživanjima narod je samo zapamtio da ih je nekada bilo vrlo mnogo i da sabori, skupovi ili slave nisu mogli da se zamisle bez guslarskog pevanja. Nekoliko živih starih guslara sada samo potvrđuju da ta tradicija definitivno nestaje.

Instrumentalni sastavi su i ranije bili poznati u Šumadiji, naročito violine, poznatije pod nazivom ćemane, tri do četiri uz bubanj, a nije bila retka pojava tambure, odnosno prim tamburice u sastavu sa violinama, naročito u krajevima Pomoravlja. Verovatno je Moravskim putem došla iz Vojvodine u Šumadiju i Pomoravje. Ovakvih sastava ima još (selo Nadrlje), ali su vrlo retki. Današnja Šumadija voli harmoniku: uz nju se peva, uz nju se igra, uz nju se žene i udaju, radjaju i prate u vojsku, i slave sve svetkovine, kako porodične tako i šire seoske zajednice.

Prateći pojave starijeg sekundnog dvoglasa s jedne strane, i jednoglasnog pevanja s druge, nameće se zaključak da je Šumadija jedna velika prelazna oblast u kojoj su se ukrštale i ukrstile muzička praksa dinarske tradicije i muzička tradicija južne i istočne Srbije. Očigledno različite po poreklu i koncepciji, ove dve muzičke prakse stvorile su novi sloj i muzički repertoar koji su se u istorijskom procesu razvitka dalje preivali i u druge krajeve u narodnom krugu oko Šumadije, i po celoj Srbiji. Tako su šumadijske muzičke sinteze u narodnim pesmama i melodijama prevazišle lokalne i zavičajne muzičke osobine i dobile kvalitet muzičkog identiteta Srbije.

U mnoštvu ekonomsko-društvenih i kulturnih promena koje su zahvatile Šumadiju posle ovog rata, u narodnoj muzici možemo da pratimo sledeće promene:

a) redukciju tradicionalnih funkcija narodnih pesama vezanih za patriarhalnu kulturu,

b) redukciju tradicionalnog muzičkog repertoara i posebno redukciju tradicionalnih muzičkih instrumenata,

c) pojavu estrade kao nove društveno-kulturne funkcije koja preradjuje sve što je tradicionalno, a i otvara puteve novom stvaralaštvu, novoj narodnoj pesmi, instrumentalnim kompozicijama i novim koreografskim izražavanjima.

Možda je proces inovacije uvek bio prisutan medju ljudima, a prirodna selekcija vremenom činila svoje.

Literatura i izvori

1. Autor ovoga rada vršila je terenska istraživanja i snimanja narodne muzike Šumadije i Pomoravlja godine 1959, 1976, 1979, 1982, 1983.

2. Petar Z. Petrović, Život i običaji narodni u Gruži, SAN, Srpski etnografski zbornik, knj. LVIII, Beograd 1948, 361—415 (Zabave i pevanje).

3. Jeremija Pavlović, Život i običaji naroda u Kragujevačkoj Jasenici, Srpski etnografski zbornik, knj. XXII, Beograd 1921.

4. Jeremija Pavlović, Kačer i Kačerci, Beograd 1928.

5. Jeremija Pavlović Jeseničanka, Etnografska biblioteka, br. 3, Beograd 1930., Muzičke primere zapisala mr Ana Matović.

Povzetek

LJUDSKA GLASBA ŠUMADIJE

Avtorica opira svoja izvajanja v glavnem na terenska raziskovanja v 70. letih tega stoletja in ugotavlja, da vokalna ljudska glasba Šumadije ne kaže kakšnih posebnosti v primeri s sosednjimi območji. Ljudske pesmi so tudi tu spremljale razna skupinska dela na polju in v hiši pa družinske in vaške slavnosti, zlasti *slavo* in *svatbo*. Na svatbi so se sicer še ohranile nekatere tradicionalne šege z značilnimi pesmimi, vendar se je zaradi zabave že pridružil »narodni orkester« s pevcem. Koledarskih šeg z obrednimi pesmimi se ljudje še spominjajo, izvajajo pa jih ne več. Za vse vrste pesmi obstajajo posebni ljudski izrazi.

Glede načina petja ugotavlja avtorica, da so v preteklosti peli moški posebej, ženske posebej. Po izročilu so morale biti za petje *na glas* najmanj tri pevke, za petje *na bas* pa pet do sedem pevcev ali pevk. Petje *na glas* je starejše, na zahodu Šumadije dvoglasno v sekundah, na vzhodu enoglasno. *Basiranje* je dvoglasno v tercah z značilno kvinto v kadenci. Na severovzhodu pa se v petju *na bas* pojavlja v kadenci tako harmonska sekunda kakor kvinta.

Inštrumentalna glasba Šumadije je doživela velike spremembe. Nekoč so bila od glasbil najbolj priljubljena in razširjena *svirala* ali *svirajka*, *duduk* in *gajde*. Bila so v rabi zlasti za plesno spremljavo. *Gajd* zdaj ni več, *duduk* uporabljajo največ plesne skupine za svoje odrske nastope; ohranila se je *svirala*, vendar zdaj drugače uglašena, tako da se more pridružiti inštrumentom »narodnih orkestrrov« in zlasti harmoniki.

Guslarsko izročilo, ki je bilo v preteklosti zelo živo, je docela propadlo. Ljudje se samo spominjajo mnogih guslarjev ter vedo, da brez njih nekdaj ni bilo ne *sabora* ne *slave*. Danes v Šumadiji prevladuje harmonika, nekoč pa so igrali na *čemene* (violino), tri do štiri skupaj z bobnom ali s tamburicami.

Šumadija se torej kaže kot prehodno ozemlje, v čigar ljudski glasbi se je dinarsko izročilo prepletlo z izročilom južne in vzhodne Srbije. Iz tega je nastala nova plast, ta novi glasbeni repertoar pa se je širil na sosednja območja in po vsej Srbiji.

(Prevod Z. Kumer)

Br. 1 *Sekundni dvoglas*, žetlečka pesma na dugački glas. Pevaju tri žene, jedna vodi, a dve prate. Peva se na njivi uveče kad treba da se prekine rad.

♩ = 100

Za - dje sun — — — ce, za ne — — —
o — — — ru!
e — — — ven, za go — ru —

Sunce zadje za neven, za goru.
(više teksta nema)

Br. 2 *Sekundni dvoglas*, svatovska pesma po putu, kad se ide po devojku. Pevaju 4 žene (endje), jedna počinje a ostale se pridružuju i prate.

Bare, Knić

♩ = 100

Na red, na red, ki - će — — — ni — sva —

♩ = 88

to - vi, ki - će — — — ni sva — — — to - vi

Na red, na red, kićeni svatovi,
Da vidimo ko je djuveglja.
Kad smo jutros na polasku bili,
Molila me djuveglina majka:
— Rano id'te, rano se vratite,
Rano meni sna'u dovedite!

Br. 3 *Jednoglasje*, svatovska po putu, kad se nosi ruba (devojačka sprema) uoči svadbe. Pevaju dve grupe po dve devojke. Druga grupa ponovi stih koji je otpela prva grupa.

Batočina kod Svetozareva

♩ = 126

Ko - ja go - ra raz - go - vo - - - ra
ne - ma, la - - - le
mo - je, raz - go - vo - - - ra ne - ma

Koja gora razgovora nema,
Prodje Pavle, pa je razgovara:
— Pavle, brale, da l' te bole rane?
— Da ne bole ne b' se rane zvale.

Br. 4 *Dvoglasno pevanje na bas sa sekundom na kraju.* Izvodi 5 žena, jedna vodi a ostale prate. Pjesma je kopačka.

Cerovac kod Kragujevca

$\bullet = 112$ $\bullet = 108$ $\bullet = 100$

Po - ra - - ni - - le Gru - žan - ke de - -

voj - - - ke, Gru - žan - ke de - -

- - - voj - - ke, po - ra - ni - le, oj - -

Poranile Gružanke devojke,
Pokraj Gruže da naberu ruže,
Pokraj Save da naberu trave.

Br. 5 *Dvoglasno pevanje na bas sa kvintom na kraju.* Pjesma je čobanska. Izvode 6 žena, jedna vodi a ostale prate.

Toponica kod Kragujevca

$\bullet = 84$ $\bullet = 52$

Ču - vam ov - ce u li - va - di sa - ma, u li - va - di sa - ma,

ču - vam ov - ce u li - va - di sa - ma, u li - va - di sa - ma.

Čuvam ovce u livadi sama,
Nikog nema od naših čobana,
Samo Rade, što kosi livade.
Rade kosi, a ja kupim seno,
Niko ne zna da se mi volemo.

Mitološke prvine v slovenski ljudski pesmi

V slovenskem ljudskem izročilu je mogoče najti precejšnje število pripovednih pesmi, ki so se ohranile prav do danes. Nekatera območja so bogatejša, druga manj, zanimivo pa je, da jih najdemo celo v neposredni bližini večjih mest (npr. okolica Ljubljane). Pripovedne pesmi pojejo ženske ali moški, lahko tudi skupaj in pogosto večglasno. Še danes nekatere žive kot splošno znane. Največ so jih peli in jih še pojejo ob skupnih delih, ob čuvanju, vahtanju, bedenju pri pokojniku. Po tematiki prevladujejo legendarne in družinske, veliko pa jih je tudi z ljubezensko in mitološko vsebino. Po izvoru so nekatere iz splošnoevropske tematike, druge iz starega slovanskega izročila, nekatere pa so slovenske posebnosti (npr. Desetnica). Od splošnoevropskih tem (npr. Detomorilka) so tudi take, ki bi jim lahko pripisali prevzem iz grške mitologije. Med temi je vsekakor zanimiva pesem, ki obravnava Orfejev motiv. Na Slovenskem je doslej znanih več kot 30 primerov (z variantami) pesmi »*Godec pred peklom*«, ki jo uvrščamo, glede na tematiko med bajeslovne in pravljичne pesmi. Tudi pri tej je prevzeta v glavnem samo tema, toda oblikovana nekoliko po svoje. Slovenske posebnosti se kažejo bolj v podrobnostih, ki so razumljivo povezane z domačimi razmerami ob času nastanka oziroma prevzema pesmi.

Za osnovni motiv Orfeja, ki gre v podzemlje, kjer naj bi s svojim petjem in igranjem na glasbilo (liro) rešil umrlo ženo Evridiko, je bistveno sledeče: rešitev iz pekla-podzemlja s pomočjo glasbe. To Orfeju skoraj uspe, saj je že premamil npr. psa Cerbera in tri sodnike, ki sodijo mrtvim in če se ne bi ozrl, ali Evridika sledi njegovemu igranju na liro — pogoj, da jo od mrtvih obudi je namreč bil, da je ne pogleda, da se ne ozre — bi jo bil rešil, tako pa jo za vedno izgubi.

Pesem, ki se je na Slovenskem ohranila, je doživela nekatere spremembe. Po vsebinski plati je prilagojena krščanskemu svetu. Godec ne gre več

reševat svoje žene, pač pa si hoče s svojim igranjem na glasbilo in kot plačilo za to igranje, izbrati in rešiti enega ali več najožjih sorodnikov, katerih duše so pogubljene v peklu zaradi različnih grehov. Ime godca-junaka je dokaj raznoliko: imenuje se lahko *Francel*, *deveti mož-žalostni mož*, *deveti kralj-žalostni kralj*, *Kralj Matjaž*, lahko tudi samo *pobič* ali izjemoma celo *deklica*, najpogosteje pa zasledimo legendarno ime *Sv. Tomaž*, *Sv. Vid*, *Sv. David*, oziroma *Davdek*, *Lavdič* (kar pride iz imena David). Zanimivo je tudi, da godec igra lahko na kaj različna glasbila: *žolte goslice*, *rdeče goslice*, *gosli in črn lok*, *citre*, *citrice*, v nekaterih variantah pa glasbila niso omenjena, pač pa samo igranje npr. *zapiskati*, *zatrobiti*. Junaku-godcu svetujejo imenovane (npr. Bog, Marija, hudič) ali neimenovane osebe, kako naj pride do glasbila, si ga na sejmu kupi, ali kako naj si ga naredi, npr. naj gre na *žegnan britof* in iz kosti naredi goslice, iz zob vijake (ključe pri violini), iz las strune.

Melodija takih pesmi je lahko zelo preprosta, z majhnim obsegom (ambitusom), arhaična, lahko pa je tudi novejša, podobno kot za druge pesmi, ne glede na to, da je besedilo starejše. Morda se je »staro« besedilo »moderniziralo« z novejšo melodijo, zato da se je pesem lažje ohranila.

Najstarejša varianta iz leta 1834 (SLP 48/1) ima zapisano nepopolno melodijo, ki je bila rekonstruirana za objavo v Slovenskih ljudskih pesmih I, Ljubljana 1970. Značilnosti v besedilu so: Kralj Matjaž gre žalosten po stezi, ker je materina duša pogubljena v peklu. Bog ga sreča in mu svetuje naj na sejmu kupi *žolte goslice* in pred peklom zaigra tri melodije ter za plačilo zahteva materino dušo. Ko jo že skoraj reši, le-ta spregovori in zleti nazaj v pekel, kjer bo večno trpela.

SLP 48/1

Sto - ji mi po - lje ši - ro - ko,
 po po - lji ste - za vгла - je - na,
 po ste - zi pr - de kralj Ma - tjaž
 in se ja - ko hu - do dr - ži.

Varianta, zapisana leta 1844 (SLP 48/2) omenja Sv. Tomaža, ki si kupi *rdeče gosli* in sedem let igra pred peklom, kjer zahteva za plačilo štiri duše: očetovo, materino, bratovo in sestrično. Vse reši, le mater ne, ki je bila zadovoljna v peklu, zato jo Sv. Tomaž prime za peto in jo vrže na dno pekla. Ta zapis žal nima melodije.

Zapis iz leta 1945 (SLP 48/3) nima melodije. Po morju vozijo tri barke: v eni je Jezus, v drugi Bog, v tretji Deveti kralj — ta žalostni, ki bi rad rešil starše. Bog mu naroči, naj si kupi *gosli in črn lok*, ter naj gre igrat pred pekel. Za plačilo gre Deveti kralj v črn pekel, duše se primejo za njegov plašč in jih tako reši, razen materine, ker je na zemlji mešala vodo v vino.

Naslednja zapisana varianta iz leta 1860 (SLP 48/4) je tudi brez melodije. Po tekstovni plati je inačica prejšnje, le da so poleg matere, pogubljene

še tri druge duše, ki so ostalim branile, da bi se prijele plašča in se tako rešile.

Zapisana varianta iz leta 1899 (SLP 48/5) je ravnotako brez melodije: *pobič* si žvižga in veselo piska na *pero* (list). Sreča ga Marija in mu pove, da je mati pogubljena. *Pobič* kupi *rmene gosli* in gre gost pred pekel. Za plačilo rešuje duše, ki pa so se ozirale. Bolj ko so se ga oprijemale, bolj so se ozirale. Kakšen je konec, pesem ne pove.

Zapis iz leta 1906 (SLP 48/7) prinaša zanimivo besedilo in melodijo: Francel mlad išče očeta in mater. Pride pred pekel, *hudoba* ga vpraša, kaj hoče. Francel zahteva duše, ki jih *hudoba* spodi iz pekla. Kratko besedilo ne pove, kako si je Francel prislužil rešitev duš. Dvovrstično kitico tvorita dva sedmerca, od katerih se drugi ponavlja. Pri ponovitvi drugega verza se v melodiji 2/4 takt spremeni v 3/4.

SLP 48/7

Biv je e - den Fran - cel mlad,
u - mr - li so mu o - če, mat.
u - mr - li so mu o - če, mat.

Leto kasneje 1907 (SLP 48/8) je bila zapisana nova varianta z melodijo. Nekdo, neimenovani, gre s *citricami* igrat pred pekel, da bi rešil štiri duše: očetovo, materino, sestrično in bratovo. Dvovrstična kitica v sedmercih ima refren: *le-re-lare-la, le-re-lare-la*. Skoraj enak napev smo posneli tudi leta 1970!

SLP 48/8

Jaz mam e - ne ci - tri - ce,
grem pred pe - kel i - grat ze,
le - re - la - re - la, le - re - la, re - la - la.

Zapis besedila in melodije iz leta 1910 (SLP 48/9) prvič omenja ime Davdek (od David). Davdek sreča nekoga, ki mu svetuje naj gre na *žegnan britof* in si iz kosti naredi goslice, iz zob ključce, iz las strune ter naj gre igrat pred pekel. Zaigra dve melodiji: prva je *Direndaj*, druga pa je od *Jezusa in Marije*. *Hudoba* ne more zdržati in ga vpraša za plačilo. Davdek zahteva duše očeta, matere in mlajšega brata. *Hudoba* mu odgovori, da je mati goljufala pri vinu, oče je bil tat in brat kvartopirec. Ali je Davdeku uspelo rešiti dušice, pesem ne pove. Kitica je štirivrstična (razen 5., ki je dvovrstična). Melodija je preprosta in relativno stara.

SLP 48/9

" Oh, kod s_pa ho - du, Dav - dek ti,
 oh, kod s_pa ho - du, Dav - dek, ti? "
 "Vse sem ob - ho - du, pov - sod sem biw,
 sam v_sve-tih ne - be -sih še ni - sem biw."

Isti zapisovalec je v letih 1911 in 1912 (SLP 48/10—11) zapisal besedilo in melodijo še dveh variant. Francel išče očeta in mater. Hudoba ga sreča in mu pove, da sta starša v peklu, ter ju kratkoma lo spodi iz pekla. Iz besedila ne zve mo kaj je Francel delal, ali je godel? Tudi ne zve mo na kakšen način in zakaj sta starša rešena. Zadnji vrstici obeh variant omenjata češčenje Marije. Pesmi se razlikujeta po tem, da je ena dvovrstična s ponovitvijo drugega verza, druga je štirivrstična. Melodija prve je podobna že omenjeni pesmi iz leta 1906, druga melodija pa je novejšega izvora.

Fran - cel je biw groz - no mlad,
 u - mr - li so mi o - če, mat,
 u - mr - li so mi o - če, mat,

SLP 48/11

Fran - cel je biw či - sto mlad,
 vmr - li so mi o - če, mat,
 kruh - ka m'nej mu kdu da - jat,
 sam si - ga nej znaw je - mat

Zanimiv, toda žal nepopoln zapis brez melodije iz leta 1899 (SLP 48/30) se loči od vseh drugih variant po tem, da junak-godec ni moški, pač pa ženska. Vsekakor edinstven in presenetljiv primer. Mimogrede bodi povedano, da slovenščina niti nima izraza za žensko, ki igra na glasbilo (npr. plesalec/plesalka, pevec/pevka toda godec/?). Deklica pometa raj in je žalostna, ker duši staršev ni v raju. Marija ji svetuje naj vzame *lepe goslice* in gre igrat pred pekel. Hudoba ji noče za plačilo dati duš, zato pride Marija — deus ex machina —, ki zdrobi peklena vrata in reši duši.

Po zadnji vojni so sodelavci Sekcije za glasbeno narodopisje ISN ZRC SAZU posneli na magnetofonski trak več variant, od katerih sem za to priložnost izbral štiri primere. Prvi primer je iz leta 1961 (SLP 48/17) in je po besedilu zelo podobna že omenjeni inačici iz leta 1845 (SLP 48/3). Po vodi plavajo tri ladje: v prvi je Marija, v drugi Jezušček in v tretji Sv. Vid. Marija žalostnemu Vidu pravi, naj ne bo žalosten, naj si kupi *goslice* in zaigra tri melodije. Za plačilo naj zahteva očeta in mater. Očeta odpelje iz pekla, nato še mater, ki pa nezadovoljna zavpije ter se zato trikrat globlje pogrezne v pekel. Sv. Vid reši in popelje iz pekla še brata in sestro. Rešeni se mu zahvalijo. Melodija gre v nekoliko rubatem 3/8 taktu in ima kar širok obseg (ambitus).

Rubato $\text{ca}=160$ SLP 48/17

Po vo - di mi pla - va - jo la - dje tri,
vse tri so le - pe pi - sa - ne,
vse tri so mi le - pe pi - sa - ne,
vse tri so mi le - pe pi - sa - ne.

Drugi primer je bil posnet leta 1956 (SLP 48/15) in je tekstovno žal nepopoln. Omenja samo naslednje: *Klukasti* (hudoba) povpraša pobiča, kaj hoče imeti za plačilo. Pobič hoče iti gor in dol po peklu. Mati se ga oprime, toda ozira se nazaj. Bolj ko se je ozirala, bolj se je vdiral v pekel. Več besedila se pevka ni spomnila. Zanimivo pa je, da je mati pogubljena, ker se je ozirala. Verjetno je moral pobič na kaj igrati, saj ga *Klukasti* — hudoba — vpraša za plačilo. Melodija v 3/8 taktu je bržkone novejšega izvora.

$\text{♩} \cdot 66$ SLP 48/15

Pr - šu je ven ta klu - kas - ti;
/ "Po - bič, kaj češ za lon i - met?"/

Snemanje ljudskih pesmi v Benečiji. Sodelavca Julijan Strajnar in Marko Terseglav.

Tretji primer je iz leta 1970 (SLP 48/31 — samo besedilo). Besedilo je po vsebini in obliki podobno besedilom iz leta 1907 ter še kasnejšim povojnim zapisom (SLP 48/14 in 48/16). Skoraj identična, ali vsaj zelo podobna, je tudi melodija. V našem primeru je refren dvovrstične kitice: *šadiradirom, dirom pom pom pom pom*.

♩ = 208 GNI 32.513

Jaz bom jed - ne ci - tre ku - pu,
 paj bom le - pe no - te i - grow.
 ša - di ra - di ro - om, di - rom, pom, pom, pom, pom

Zadnji primer (SLP 48/22 C), posnet leta 1962, je prav gotovo najzanimivejši. Je le eden od mnogih zvočnih zapisov v Reziji, kjer se je ta pesem še najbolj živo ohranila v péti in skoraj popolni tekstovni obliki. Rezijanske variante se od drugih slovenskih nekoliko razlikujejo. V njih se junak-godec imenuje *sveti Santilawdić* (Sveti, sveti Lawdić — deminutiv od Davida).

Hodi po poti, sreča nekoga (tudi dve deklici), pride pred pekel in piska ter trobi, da bi rešil mater, očeta in brata. Mati je obešena za lase — mešala je vodo v vino; oče je obešen za jezik — uboge je siromašil, bogate bogatil; brata plešeta po peklu — obrekovala in zasmehovala sta ljudi. Grehi niso torej verske narave pač pa povsem posvetne, družbene, človeške narave. Sveti Santilawdić vse reši in odpelje v raj, v nebesa. Primer je nekoliko krajša tekstovna varianta, v besedilu našteva samo grehe, ne pa tudi kazni, vendar pa po glasbeni plati predstavlja pravo arhaično redkost celo v evropskem merilu. Preprosti način petja kratke glasbene fraze — melodije na treh tonih — je eden najstarejših načinov petja pripovednih pesmi. Verz teče v šesterцу, ki ima včasih anakruzo. Vsak verz ima kratko melodijo, vsega na treh tonih: g, a, h, ki se pravzaprav kar naprej ponavlja.

Poco rubato, $\text{♩} = 88$ SLP 48/22 C

Sve-ti San - ti - law - dić
e rū-di šaw nu ö - kow.
E do - šow nu pre pa - klo.
Za-pys-kow nu za - trom - be-low.. ect.

S tem kraktim prispevkom sem hotel opozoriti (ali vsaj vzbuditi radovednost nekaterih raziskovalcev) na nekatere mitološke elemente v slovenski ljudski pesmi, ki kažejo na to, da gre verjetno za nadaljevanje antičnega izročila o Orfeju. Na vprašanje, kako, kdaj in tudi zakaj je prav ta motiv zašel na slovensko etnično območje, kjer se je v živi, péti obliki ohranil prav do danes, seveda še ne moremo odgovoriti. Manjkajo nam natančne raziskave in analize primerjalnega gradiva, zlasti zanesljivega gradiva z drugih etničnih območij, posebno še sredozemskih. Res je, da so se nekateri raziskovalci že ukvarjali s to in podobno tematiko, vendar bolj, ali zgolj, z vsebinske, tekstovne plati. Še vedno nam pa manjkajo natančne in podrobne etnomuzikološke raziskave, ki bi nam dale, o tem sem prepričan, prav zanimive in koristne ugotovitve.

Résumé

QUELQUES ELEMENTS MYTHOLOGIQUES DANS LA CHANSON TRADITIONNELLE SLOVÈNE

Sur le territoire ethnique slovène, on trouve, dans la tradition musicale populaire, un assez grand nombre de chansons narratives qui se sont conservées jusqu'à nos jours. Selon leurs sujets, certaines chansons comportent des thèmes généralement connus en Europe, d'autres proviennent de l'ancienne tradition slave, mais il y en a aussi dont les thèmes sont essentiellement slovènes (p. ex. Desetnica — La dixième fille). Parmi les thèmes appartenant à la tradition européenne, il y en a dont l'origine pourrait être attribuée à la mythologie grecque. Il serait intéressant de mentionner parmi celles-ci, la chanson narrative dont le thème se rattache au mythe d'Orphée. Jusqu'ici, nous connaissons en Slovénie plus de 30 exemples — variantes — de la chanson »Godec pred pekлом« (Le musicien devant la porte des Enfers) que, d'après son thème, nous classons parmi les chansons mythologiques et féeriques. Cette chanson ne fait en principe que reprendre le thème d'Orphée, en le modifiant un peu à sa manière. Les particularités typiquement slovènes se trouvent surtout dans les détails, liés naturellement à l'époque où la chanson fut reprise ou composée.

La chanson connue en Slovénie, a subi naturellement quelques modifications. Elle se plie aux règles et à la pensée du monde chrétien. Le musicien n'y part plus aux Enfers pour sauver sa femme, mais il veut, en faisant de la musique, sauver un ou plusieurs parents proches, dont les âmes se trouvent aux Enfers à cause de différents péchés qu'ils avaient commis de leur vie.

La mélodie de ces chansons peut être très ancienne (simple), à ambitus restreint, archaïque, mais elle peut être aussi plus récente, reprise à d'autres chansons, même si le texte est plus ancien. Il se peut que le texte »ancien« ait été »modernisé« par une mélodie plus récente, ce qui a facilité peut-être la conservation de la chanson.

Il serait possible de supposer une continuation directe du mythe antique d'Orphée. Toutefois, aujourd'hui, il n'est pas possible de répondre comment, quand et pourquoi ce motif a trouvé le chemin du territoire ethnique slovène où il a été conservé dans les chansons sous une forme vivante jusqu'à nos jours. Nous manquons de recherches et d'analyses précises de matériaux comparatifs, et surtout, authentiques, provenant d'autres territoires ethniques, de préférence méditerranéens. Il est vrai que quelques chercheurs ont déjà traité ce thème (ainsi que des thèmes semblables), mais ils se sont occupés surtout du contenu, du texte. Nous manquons par contre de recherches ethnomusicologiques, précises et détaillées qui pourraient donner, j'en suis persuadé, aussi des résultats intéressants et utiles.

Oprekelj na slovenskem etničnem ozemlju

OD GLASBILA PSALMODIČNIH MOLITEV DO GLASBILA ALPSKIH POSKOČNIC

Oprekelj je staroveško azijsko glasbilo, ki ima v Evropi za seboj že tisočletno zgodovino. Štejemo ga med predhodnike klavikorda oziroma med razvojne različice sodobnega klavirja. Lahko bi zapisali, da je oprekelj sicer doživel svoj razcvet v času od 15. stoletja do druge polovice 19. stoletja, ko je pričel toniti v pozabo. Pravo modno glasbilo evropskega prostora pa je bil pol tisočletja! Evropski muzeji hranijo veliko različic tega stostrunskega kordofona in težko bi našli med njimi glasbila, kjer se ne bi na svojstven način izrazila človeška domiselnost in smisel za iskanje lastnega. Likovni viri kažejo, da so bila glasbila evropskega prostora, med katera sodi tudi oprekelj, znana tudi pri nas. Torej se je glasba slovenskega etničnega in kulturnega prostora vključevala v evropsko instrumentalno prakso.

Danes štejemo oprekelj, podobno kot citre, med ljudska glasbila alpskih dežel. Zanimivo je, da vsa alpska Evropa pozna glasbilo tudi pod skupnim nazivom: *bretl(e)*.¹ Okrajšava je izpeljana iz nemškega imena Hackbrett. Slovenski *bretl* (Trenta, Primorska) se lahko glasi tudi kot *pretl* ali *pretelj* (Gorenjska).² Sicer ima glasbilo na Slovenskem veliko imen, ker je bilo znano skorajda po vsej Sloveniji razen v Beli Krajini. Zmaga Kumer navaja sledeča imena: na Gorenjskem poleg povesod razširjenega imena oprekelj in že

¹ Glej K. M. Klier, *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen*, Kassel und Basel, 1956; Brigitte Bachmann-Geiser, *Die Volksmusikinstrumente der Schweiz, Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I, Band 4*, str. 57.

² Zmaga Kumer, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, Maribor 1972, str. 53 (SLGG).

omenjenega bretla še pretelj, pretl, brana, na Primorskem *šenterija, aprikal, prekl, opsasé, cemele, cimprekelj*, na Štajerskem *prekl*, na Notranjskem *opreklje*.³ Na Goriškem in Tolminskem naj bi bil znan pod imenom *opsasé* (med leti 1875 do 1880),⁴ izdelovalec Roeling iz Gorice pa ga je imenoval *orphica*.⁵ Panonski del Slovenije (Prekmurje), pozna med slovanskim in romskim življem razširjene različice imena *cimbal*: male in velike cimbele, v Porabju imenovane tudi *cingule* ali *cimbole*. Pleteršnik omenja v svojem slovarju še izraz *pentek*, Jožef Pajek pa *trklje*.⁶ Toda kaj nam ime bretel pove?

Ime *Hackbrett*, znano na nemškem govornem področju, je dvobesedna zloženka: ein Brett zum Hacken - deska za sekljanje!⁷ Sprva je ploščata resonančna omarica glasbila spominjala na desko za sekljanje mesa. Podobnost godčeve igre z dvema palčkama, s katerima mora neprestano točki po strunah, to je »sekljati«, je vzeta iz vsakdanjega življenja. Prvotni pomen besede se je izgubil, ostale pa so številne lokalne izpeljanke in različice imena za glasbilo, ki je imelo 5 stoletij pomembno vlogo v evropski glasbeni praksi, stilni in ljudski.⁸

Z bližnjega vzhoda, najverjetneje iz Perzije, se je glasbilo, imenovano »*santir*« in arabsko »*qanun*«, razširilo v Evropo z arabskimi ekspanzijami, ki so potekale iz severne Afrike čez Španijo. Deloma so glasbilo posredovali tudi Slovani preko Balkana in madžarski Cigani preko Turčije.

Oprekelj pozna Evropa pod različnimi imeni: na nemškem govornem področju *Hackbrett*, na Nizozemskem *Hakkebord*, na Danskem *Hakebraedt*, na Švedskem *Hackebräde*, na angleškem govornem področju *dulcimer* (iz dolce melos - sladek zvok), na Irskem *timpan*, v Španiji *timpano*, v Franciji *tympanon*, v republikah Sovjetske zveze *cymbali*, na Poljskem *cymbalki*, v Litvi *cimbolai*, na Madžarskem in v Romuniji *cimbalon*, v slovenskem Prekmurju *cimbele* in po Jugoslaviji *cimbal-o*. Iz povedanega je ponovno očitna prehodna (»prepišna«) lega slovenskega etničnega prostora in njegove kulture. Vzhodnoevropski prostor pozna različice osnovnega imena *cimbal*, srednja in zahodna (predvsem alpska) Evropa različice imena *Hackbrett* oziroma *bretel*. Obe imeni sta pomembni za naše poimenovanje glasbila na prehodnem kulturnem področju. Zanimiva je tudi sinteza obeh pojmov, kot je z imenom *cimprekelj* izpričana z idrijskega področja okoli leta 1870.⁹

Srednjeveška glasbena praksa pozna sorodni glasbili: psalterij in *oprekelj* (*Hackbrett*). Psalterij je ime, ki se javlja prvič v antičnih literarnih spomenikih in označuje glasbila s strunami, na katere se trza.¹⁰ V Evropi se je pojavil v 9. stoletju. Po pisnih virih sodeč se je razvil predvsem iz arabskega *qanuna*. Največ je bil v rabi v srednjeveški liturgiji za spremljavo liturgičnih spevov — psalmov, zlasti v židovskem bogoslužju. Nanj so igrali stojé ali sedé, podobno kot na kasnejši *oprekelj*. Sestavljala ga je lesena resonančna omarica trikotne ali pravokotne oblike, preko katere so bile

³ Kumer, LGGs, str. 72.

⁴ G. Perusini, *Strumenti musicali e canto popolare in Friuli*, 1944.

⁵ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894—1895.

⁶ Jožef Pajek, *Črtice iz duševnega žitka Štajerskih Slovencev*, Ljubljana 1884.

⁷ Klier, str. 48.

⁸ Naslonitev na glagol »oprati« glej (Kumer LGGs, str. 72) pri izpeljavi slovenskega imena za glasbilo se zdi celo manj pomembno.

⁹ Podatek je iz odgovora na narodopisne vprašalnice iz prejšnjih stoletij (glej Kumer, LGGs, str. 71).

¹⁰ Ang. Psaltery, franc. psalterion ali canon, nem. Psalterium ali srednjeveško nem. Psalter, ital. salterio. (Muzička enciklopedija, III, Zagreb 1971). Psallajn (psallein) pomeni trzati (Klier, 52).

napete enojne strune. Evropski likovni viri od 15. do 18. stoletja ga pogosto prikazujejo v ženskih rokah. Psalterij se igra z nohti, plektrumom (trzalico) ali gosjim peresom, oprekelj pa s pomagali, tj. s palčkami ali tolkalci. Vendar je bilo po mišljenju znamenitega renesančnega glasbenega teoretika Michaela Prätoriausa¹¹ mogoče igrati z nohti tudi na oprekelj (Hackbrett). Teoretik tudi prinaša risbo opreklja, ki se igra z nohti¹² in ima 24 strun. Po obliki in razporeditvi obeh stranskih mostičev bi lahko sodili, da gre za kromatično uglasen oprekelj, ki se precej razlikuje od opreklja, ki ga teoretik M. Prätorius prinaša na drugi tabeli¹³ in so mu priložena kladivca.¹⁴ Skoraj identičen diatoničen oprekelj najdemo tudi v starejšem teoretičnem organološkem delu Sebastiana Viridunga Musica Getutscht iz leta 1511,¹⁵ Opreklja s kladivci, ki ju prinašata oba teoretika,¹⁶ pa se prav malo razlikujeta od današnjih istovrstnih evropskih ljudskih glasbil. Med seboj se razlikujejo morda le po številu strun in estetskem oblikovanju resonančne omariče. M. Prätorius v navedenem delu opisuje oprekelje in psalterije ter različice predhodnikov klavirja (clavicimbale), ki so izšli iz obeh glasbil.¹⁷ V terminologiji je sicer precej nedosleden, kar je posledica tedaj običajne, raznovrstne in nenatančne terminološke rabe. Oprekelj citira pod vrsto imenskih različic: Hackbrett, Hackbret, Hackbreit, »veliki in mali« Zimbel, cymbalo, cymbalum, Zimbalum Hieronimi. Ne smemo tudi pozabiti, da najdemo v tem času z imenom cimbel tudi popolno drugačna glasbila, kot so zvonci in činele, z imenom *timpan* (*tympan*), kakor ponekod po Evropi še danes imenujejo oprekelj, pa vrsto tolkal. V trditvah in navajanjih se Prätorius sklicuje tudi na starejša dela, predvsem na Musico Getutscht Sebastiana Viridunga. Psalterij omenja kot glasbilo gledaliških instrumentalnih sestavov ter navaja Virdungovo trditev, da sodi Hackbrett med vaška glasbila oziroma ga imenuje »lumpeninstrument«,¹⁸ torej glasbilo ljudstva, v današnjem smislu torej tudi ljudsko glasbilo.¹⁹ Nadalje navaja, da instrument sodi med tuja glasbila.²⁰ Njegovo trditev morda pojasnjuje v Italiji rabljeno ime za oprekelj — *salterio tedesco* ali »nemški psalterij« (torej tudi tuj).²¹ Moremo že po teh zgodovinskih poročilih, potrjenih tudi z likovnimi upodobitvami glasbil, soditi, da sta bila psalterij in oprekelj (Hackbrett, cimbal) v rabi nekaj stoletij tudi drug ob drugem? Ali pa je vsako od njiju zavzemalo svoje mesto v različnih evropskih deželah in igralo posebno vlogo glede na socialno razslojenost prebivalstva? Sta imela oprekelj in psalterij

¹¹ Syntagma Musicum II, De Organographia, 1619. Faksimile Nachdruck, Kassel—Basel—London—New York 1958.

¹² Tabela XXXVI.

¹³ Tabela XVIII.

¹⁴ Mostiča sta na resonančnem pokrovu nameščena v razmerju 2:3, kar omogoča strunam, ki so napete prek njiju, da se oglase v medsebojnem razmerju intervala kvinte in sicer v diatoničnem nizu.

¹⁵ Ponatis Kassel-Basel-London 1983.

¹⁶ Ni izključeno, da prinašata razpravi Prätoriausa in Viridunga isto risbo glasbila in da jo je prvi pač povzel po starejšem viru.

¹⁷ Glej tudi tabeli XIV in XV.

¹⁸ Glej str. 78—79.

¹⁹ Zato po njegovem tudi ne sodi v »resno razpravljanje o glasbi«.

²⁰ Syntagma II, Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Band 5, 1956, Hackbrett.

²¹ Pomenu ustreza tudi vzdevek istovrstnega glasbila na Kitajskem: *yang ch'in* ali »tuje citre«, ker so tja prišle prav tako iz Perzije. Podobnost med glasbili oddaljenih azijskih dežel in evropskimi glasbili je prav neverjetna. Okoli leta 1800 se je razširila perzijska oblika »santirja« na Kitajsko, od tam pa na Japonsko in v Mongolijo. Sicer poznajo sorodno glasbilo tudi v Tibetu in v Koreji. Različica uzbeških in beloruskih cimbal so tudi ruske »gusli« in »chang«. Angleški »dulcimer« pa je zašel tudi na novi kontinent.

enako pomembno vlogo v t. i. umetni²² in ljudski glasbi? Upam, da bo pričujoča razprava dala delne odgovore tudi na ta vprašanja.

V Evropi je oprekelj prvič upodobljen na portalu stolnice v Santiagu de Compostela (1184) in nato v 13. stoletju na skulpturi zahodnih vrat cerkve sv. Martina v Colmarju.²³ Množičneje pa ga najdemo na freskah evropskih cerkva po letu 1400. Že v stoletjih pred tem je dobil opreklju sorodni psalterij t. i. obliko »*svinjske glave*« (☐),²⁴ ki je verjetno vplivala tudi na oblikovni razvoj opreklja.²⁵ Že vsaj od srednjega veka dalje je obstajalo mnogo oblik in raznovrstnih različic glasbila tudi pod enakimi ali različnimi imeni, kar povzroča obilico težav pri tipološkem prepoznavanju glasbila. Podobno velja tudi za prepoznavanje slovenskih imen za posamezna glasbila. Na prvih evropskih upodobitvah je prav težko razlikovati psalterij od opreklja, kar velja še zlasti za umetnine, kjer so mojstri upodobili trapezasto obliko psalterija, ki se v 17. stoletju oblikovno že povsem izenači z oprekljem. Zanesljivo pa je, da je tudi srednjeveški oprekelj (cimbale) dobival najrazličnejše oblike, od pravokotne omarice do trapezaste, z enim, dvema ali tremi mostiči, čez katere so bile napeljene enojne, dvojne, trojne, početerjene ali celo popeterjenene strune, po številu tudi do sto. Vendar se zdi, da sta se najpozneje po letu 1300 srednjeevropski prostor in evropski sever zadovoljila s tehniko udarjanja (s kladivci), južna Evropa oziroma mediteranski temperament pa s tehniko trzanja (z nohti, s plektrumom-trzalico, verjetno koščeno, ali z gosjim peresom).²⁶ Konec 15. stoletja se na likovnih upodobitvah pojavlja oprekelj pravokotne oblike. Na upodobitvah iz 16. stoletja pa že lahko vidimo oprekelj trapezaste oblike s kladivci, o katerem je poročal Prätorius in kakršnega poznamo še danes. Na različnih slikarskih umetninah pa ga lahko vidimo v rokah angelov ali celo Jezusa.

Prvi naslikani instrumenti v Sloveniji so ohranjeni iz začetka 15. stoletja, ko slikarji vse pogosteje upodablajo angele z glasbili. Upodobitve postanejo jasnejše, razumljivejše in vsakdanje. Najpogosteje je glasbilo pri nas upodobljeno na Primorskem, kjer so sicer slikali italijanski in furlanski mojstri. Toda oprekelj je med italijanskim ljudstvom malo znan, saj je bil značilen za bolj severne dežele (salterio tedesco). V Italiji naj bi bil bolj priljubljen psalterij, v zahodni Sloveniji pa je glasbilo znano pod narečnim izrazom »šenterija«, ki je izpeljan iz italijanskega termina.

58 slovenskih cerkva je po raziskavah Primoža Kureta²⁷ poslikanih tudi z angeli, ki igrajo na različna glasbila. Na desetih freskah je tudi oprekelj: pri sv. Urhu v Tolminu (okoli leta 1472), v Gluhem Vrhovlju (okoli leta 1480), v Vratih (Thörl, v tretji četrtini 15. stoletja), v Gorici (konec 15. stoletja), na Mirni (okoli leta 1490), v Ratečah (verjetno iz 14. stoletja), na Goropečah pri Ihanu (okoli leta 1480) in v Vovbrah (Haimburg, okoli leta 1480). Freski v Kranju (1460–1470) in v Hrastovljah (okoli leta 1490) pa sta po mojem vprašljivi in nejasni. Glasbilo v Kranju bolj spominja na citre

²² Zvok cimbal je moral biti v Prätoriusovem času tudi precej priljubljen, saj so se tudi orgelske piščali renesančnih graditeljev oglašale v barvah velikih in malih cimbal (glej Prätorius, str. 130–131 in Universal Tabel).

²³ M. Remnant, *Musical Instruments of the West*, London 1978, 176.

²⁴ Prätorius prinaša risbo tovrstnega psalterija (tabela XXXVI) in pristaavlja, da je to zelo star italijanski instrument.

²⁵ Svoje predhodnike pa ima oprekelj tudi v drugih srednjeveških glasbilih, npr. strunskem bobnu Scheithol(t)zu, ki je v osnovi monokord, na katerem se strune vzbujajo s tolkalci. M. Remnant, str. 177.

²⁶ Po raziskavah Kurta Sachsa naj bi bila igra s kladivci starejša (pozna jo azijska glasbena praksa, od koder je glasbilo tudi prišlo v Evropo).

²⁷ Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem, Ljubljana 1973. Glej tudi razpredelnico na straneh 96–98.

kot na oprekelj, hrastoveljski lik je bolj podoben vojaškemu ščitu kot pa glasbilu. Zdi se, da zagotovo lahko potrdimo le 8 slikarij, kjer naj bi bil upodobljen oprekelj. Največ slikarij je iz 15. stoletja, torej iz časa, ko najdemo na Slovenskem največ upodobitev z glasbenimi instrumenti, oziroma iz časa živahnega glasbenega in kulturnega življenja, ki je že napovedovalo evropsko renesanso.

Poglejmo si nekaj značilnih slovenskih likovnih primerov glasbila. Večinoma so iz zahodne, severne ali severozahodne Slovenije. Izjema je le upodobitev opreklja z Mirne na Dolenjskem.

Oprekelj iz Gorice (konec 15. stoletja) je podoben opreklju iz Perugie (detajl »Devica z detetom«), ki ga je naslikal Giovanni Boccati (1445—1490). Glasbilo ima podvojene strune, speljane prek dveh mostičev, nameščenih ob straneh resonančne omarice in enega mostiča na sredi. Mostiči dele glasbilo na dva enaka dela. Vsak del ima tudi svojo zvočno odprtino.

Oprekelj iz Rateč (14. stol.) ima prav tako tri mostiče, ki so na slikariji zelo poudarjeni (visoki), vendar glasbilo nima zvočnih odprtin. Zdi se, da je glasbilo podobno opreklju iz Gorice, saj imata oba po tri mostiče. Rateški angel drži v rokah prekrižana tolkalca. Na glasbilo torej ne igra, temveč zamaknjeno strmi drugam. Zdi se tudi, da je bila umetnikova pozornost usmerjena k angelu in manj h glasbilu, ki se zdi zato naslikano manj resnično: brez zvočnih odprtin, s previsokimi mostiči in prekrižanimi paličicami.

Slikarija z Mirne (tretja četrtina 15. stoletja) kaže prav tako glasbilo pravokotne oblike, le da resonančno ploskev delita dva mostiča na tri enake dele s tremi zvočnimi odprtinami. Oprekelj iz Gluhega Vrhovlja iz Goriških

Sl. 1: Angel z oprekljem, cerkev sv. Miklavža na Goropečah nad Ihanom, okoli leta 1480. Foto: Mira Omerzel-Terlep.

²⁸ Glej P. Kuret, Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče, Muzikološki zbornik, XII, 1977, str. 14—22.

Brd (okoli 1480) ima dva mostiča ob straneh resonančnega pokrova ter na sredini dve odprtini. Strune so že potrojene, kar nam kažejo zatiči na desni strani glasbila, ki so prav tako potrojene. Oprekelj je podoben glasbilu na risbi M. Prätoriusa,²⁹ o katerem avtor trdi, da se nanj igra z nohti. Gluho Vrhovlje prostorsko seže v zahodni mediteranski svet, zato nas tudi tovrstna možnost uvrstitve in prakse ne bi smela presenečati. Likovno sodi slikarija med najlepše ohranjenke freske z oprekli na Slovenskem.

Angela z opreklem na Goropečah pri Ihanu (okoli 1480) pa je slikar upodobil neverjetno natančno. Kljub hudim poškodbam zidu je mogoče prešteti zatiče za 11 strun. Angel drži tolkalci med sredincema, kazalcema in palcema, torej točno tako, kot še danes terja igralna tehnika opreklja. Glasbilo pa ima prav toliko strun, kot jih imajo najpogosteje istodobni evropski oprekli (sl. 1).

Če naj verjamemo srednjeveškim slikarijam, lahko razberemo naslednje: V 14. stoletju je imelo glasbilo na Slovenskem enojne ali podvojne strune, speljane prek dveh mostičev v isti ravnini. Kasneje je dobilo glasbilo tri ali več premakljivih mostičev, ki so delili strune v različnih dolžinskih razmerjih. Najverjetneje nakazujejo delitev strun diatoničnih opreklev v razmerju 2 : 3. Slikarske umetniške netočnosti, ki se lahko bolj ali manj odmikajo od realnosti, trditve pojasnjujejo ali zavračajo. Slovenske srednjeveške freske, ki datirajo povečini v drugo polovico 15. stoletja, kažejo vselej glasbilo pravokotne oblike. Vsi primerki imajo dva ali tri mostiče.³⁰ Tudi 16. stoletja strune potroje, glasbila pa imajo dva ali tri mostiče. Strune so speljane križem, na eni strani čez mostič, na drugi pa skozi odprtino v mostiču. Kot že rečeno, v Italiji, razen redkih izjem, ne najdemo naslikanih opreklev, zato smemo sklepati, da so slikarije na slovenskih freskah lahko nastale po domačih predlogah, oziroma po virih, sorodnih slovenski glasbeni praksi (sl. 2).

Oprekelj je pogosto naslikan skupaj z drugimi glasbili. Iz slikarij sicer ne moremo zagotovo razbrati ansambelske vloge opreklja in godčevskih zasedb z njim, saj imajo likovni zgledi svoj smisel najpogosteje le v razmerju do osrednje Kristusove figure.³¹ Naslikana glasbila tudi niso vselej odraz stvarnosti. Toda v 15. stoletju prehaja instrumentalna glasba vse bolj iz stroge obrednosti v svet posvetne glasbe, s prihajajočim renesančnim duhom realnega upodabljanja življenja pa se slikarije bližajo resničnosti izvajalske prakse.

Pričevanje o glasbenem delu v samostanih,³² župnijskih cerkvah, ohranjeni pisni viri in stene slovenskih cerkva, poslikane z glasbili »dopuščajo tezo, da je bila v slovenskem kulturnem prostoru razširjena tudi instrumentalna glasba, kar spet potrjuje trdno povezavo slovenskih dežel v evropsko kulturno tradicijo. O vsem tem govore pisni viri, ki s tem izpričujejo, da so bili naslikani glasbeni instrumenti tudi praktično znani in v rabi. Poleg tega je poslikana cerkvena notranjščina v 15. stoletju pomenila vernikom »biblijo v podobah«. Podobe pa so morale biti ljudem razumljive. »Kot je kranjski prezbiterij posebnost slovenske srednjeveške umetnosti, tako so angeli z glasbili, ki so njegov sestavni del, dokaz za resnico, da je bilo tisto, kar je bilo znano drugod, tudi nam domače in da se nova gledanja na mejah niso ustavila, marveč so vplivi in umetnostni tokovi našli tudi na

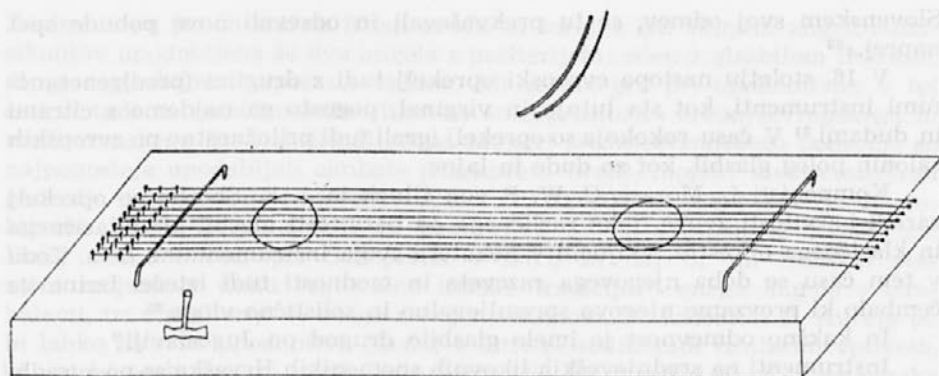
²⁹ Tabela XXXVI. Glej tudi prilogo in opombo 12.

³⁰ Mira Omerzel-Terlep, Oprekelj na Slovenskem, Muzikološki zbornik, XVI, Ljubljana 1980, str. 95.

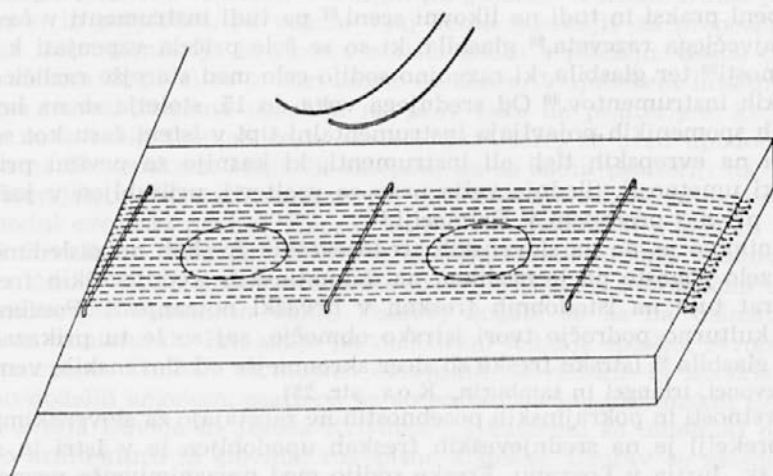
evropske srednjeveške slikarije kažejo, da se konec 15. stoletja in v začetku

³¹ P. Kuret, str. 43.

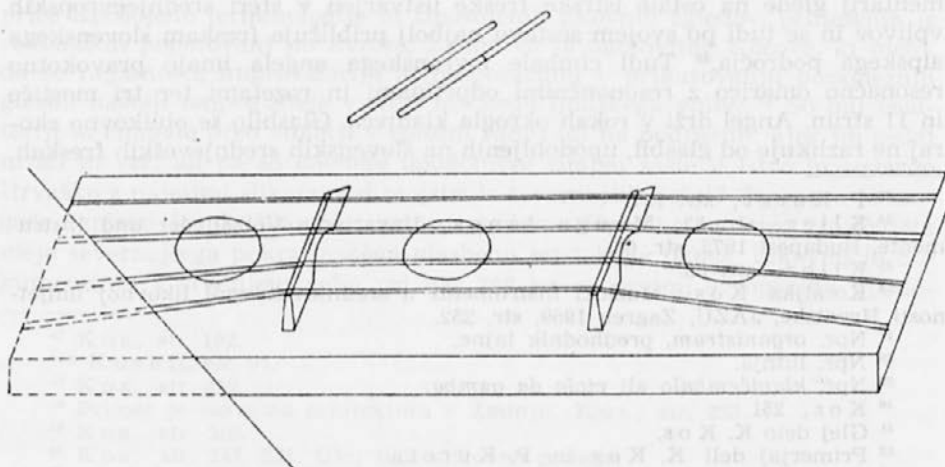
³² Odstavek je povzet po sklepni besedi Primoža Kureta o glasbenih instrumentih na srednjeveških freskah na Slovenskem.

Oprekelj (Gluho Vrhovlje, okr. 1480)

Oprekelj (Gorica, konec 15. stoletja)

Oprekelj (Mirna, 3. četrt. 15. stoletja)

Sl. 2: Risbe oprekljev na freskah v slovenskih cerkvah. (Po P. Kuretu)

Slovenskem svoj odmev, se tu prekvaševali in odsevali nove pobude spet naprej.³³

V 16. stoletju nastopa evropski oprekelj tudi z drugimi (pred)renesancnimi instrumenti, kot sta lutnja in virginal, pogosto ga najdemo s citrami in dudami.³⁴ V času rokokoja so oprekelj igrali tudi priložnostno po evropskih salonih poleg glasbil, kot so dude in lajne.

Komponisti L. Mozart, C. W. R von Gluck in J. E. Eberlin so oprekelj zaradi barvitosti zvoka, tako različnega od barvitosti glasbil predklasičnega in klasičnega orkestra, vključili v nekatera svoja instrumentalna dela. Toda v tem času se doba njegovega razcveta in modnosti tudi izteče. Izrine ga čembalo ki prevzame njegovo spremljevalno in solistično vlogo.³⁵

In kakšno odmevnost je imelo glasbilo drugod po Jugoslaviji?

Instrumenti na srednjeveških likovnih spomenikih Hrvaške se po zgradbi in oblikovnih posebnostih vključujejo v zahodnoevropske umetnostne tokove.³⁶ Na njih so upodobljeni instrumenti, ki so v srednjem veku in vse tja do pozne gotike (konec 15. stoletja) že pričeli izgubljeni svojo priljubljenost v glasbeni praksi in tudi na likovni sceni,³⁷ pa tudi instrumenti v času svojega največjega razcveta,³⁸ glasbila, ki so se šele pričela vzpenjati k sijajni prihodnosti³⁹ ter glasbila, ki razvojno sodijo celo med starejše različice srednjeveških instrumentov.⁴⁰ Od srednjega veka do 15. stoletja se na hrvaških likovnih spomenikih pojavljajo instrumentalni tipi v istem času kot sorodna glasbila na evropskih tleh ali instrumenti, ki kasnije za prvimi prikazi v evropski umetnosti. Slednje velja prav za psalterij, priljubljen v južni Evropi in pri nas predvsem v Dalmaciji.⁴¹

Zanimivo je, da na slovenskih srednjeveških freskah ne zasledimo psalterija, zelo pogosto pa je naslikan na dalmatinskih srednjeveških freskah,⁴² nekajkrat tudi na istodobnih freskah v hrvaški notranjosti. Posebno prehodno kulturno področje tvori istrsko območje, saj so le tu prikazana nekatera glasbila.⁴³ Istrske freske so sicer skromnejše od slovenskih, vendar po kolo z zvonci, triangel in tamburin. Kos str. 251.

raznovrstnosti in pokrajinskih posebnostih ne zaostajajo za slovenskimi. Cimbale (oprekelj) je na srednjeveških freskah upodobljen le v Istri in sicer v cerkvi sv. Jurija v Lovranu. Freske sodijo med najzanimivejše poznogotske (1470—1479) likovne spomenike. V trikotnih formah mrežastega svoda se nahajajo muzicirajoči angeli.⁴⁵ Po mnenju Koraljke Kos je lovranski instrumentarij glede na ostale istrske freske ustvarjen v sferi srednjeevropskih vplivov in se tudi po svojem sestavu najbolj približuje freskam slovenskega alpskega področja.⁴⁶ Tudi cimbele lovranskega angela imajo pravokotno resonančno omarico z resonančnimi odprtini in rozetami ter tri mostiče in 11 strun. Angel drži v rokah okrogla kladivca. Glasbilo se oblikovno skoraj ne razlikuje od glasbil, upodobljenih na slovenskih srednjeveških freskah.

³³ P. Kuret, str. 137.

³⁴ Klier, str. 53; Manga János, Ungarische Volkslieder und Instrumente, Budapest 1975, str. 68.

³⁵ Klier, str. 53.

³⁶ Koraljka Kos, Muzički instrumenti u srednjovekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske, JAZU, Zagreb 1969, str. 252.

³⁷ Npr. organistrum, predhodnik lajne.

³⁸ Npr. lutnja.

³⁹ Npr. klavičembalo ali viola da gamba.

⁴⁰ Kos, 251.

⁴¹ Glej delo K. Kos.

⁴² Primerjaj deli K. Kos in P. Kureta.

⁴³ Kot npr. klavičembalo, organistrum, timpan, viola da gamba, mandora,

⁴⁴ Kos, str. 193.

⁴⁵ Kos, str. 185—187, 191 in foto 16.

⁴⁶ Kos, str. 186.

Zanimivo pa je, da sta na istem svodu in torej v isti skupini angelov-muzikantov upodobljena še dva angela s psalterijem: eden z glasbilo trikotne, drugi z glasbilo trapezaste oblike. Zdi se, da gre pri upodobitvah v tej cerkvi tudi za resnično stilno likovno »medprostorje« srednjeevropskega in mediteranskega (italijanskega) sveta. Mojstri srednjeevropskega področja so najpogosteje upodabljali cimbale (Hackbrett, bretl), mojstri mediteranskega področja pa psalterije (psalterio). Kosova v navedenem delu omenja upodobitveno kombinacijo cimbal in psalterijev še ob freskah iz kapele sv. Duha v Novi Vesi pri Šušnjevici v Istri, ki naj bi jih naslikal resnični mojster v duhu regionalne istrske tradicije:⁴⁷ enega angela s cimbalami, tri s psalteriji in enega z organistromom. Po izsledkih P. Kureta pa bi lahko likovne upodobitve glasbil v Istri prisodili tudi tirolskim vplivom, ki naj bi segli vse do istrskega polotoka.^{47a} Po mnenju K. Kos se istrske freske navezujejo tudi na »folklorno« — torej ljudsko glasbeno prakso, iz katere je razvidna tudi zveza z ljudskim instrumentarijem. Na freskah v Dvigradu je naslikan »frulaš«, v Bermu pa gajdaš.⁴⁸ Termin frulaš je sicer preohlapien in posplošen, pa vendar vsaj delno razumljiv za prepoznavanje istrskega instrumentarija in sicer v smislu godca s piščaljo. Gajde (istrsko diple z mehomo in pive) so v Istri znane še danes. V ljudskem instrumentariju Istre cimbal oziroma oprekla ni, prav tako ne psalterijev, ki se pojavljajo na istrskih freskah že v 14. stoletju,⁴⁹ torej že pred upodobitvami oprekla na Slovenskem. Mogli bi sklepati, da so sodili psalteriji na Hrvaškem v starejšo, morda tudi modernejšo glasbeno prakso, ki se navezuje na jugozahodni evropski prostor. Čeprav so likovni spomeniki z glasbili v notranjosti Hrvaške iz časa od 12. do 14. stoletja zaradi turških vpadov večinoma uničeni,⁵⁰ so se tudi tu ohranile srednjeveške in renesančne upodobitve psalterijev raznolikih oblik. Posebej bogate so še na dalmatinskih freskah in miniaturah. Pripadajo pa različicam tedanje splošne evropske likovne tvornosti. Cimbale so mojstri evropskih, slovenskih in istrskih fresk dosledno dodelili angelom, psalterji pa so postali na jugoslovanskih tleh celo atributi kralja Davida in Jezusa Kristusa,⁵¹ s katerimi so umetniki okrasili sakralno arhitekturo in številne rokopisne kodekse. Čeprav so glasbila poslikavali, v redkih primerih tudi rezljali, domači ali tuji (italijanski) mojstri, so odraz glasbenega okusa dobe,⁵² odraz lokalnih instrumentalnih različic in reproduktivnih situacij,⁵³ odraz domačih interpretacij in izbora,⁵⁴ pa tudi priče izposojene terminologije in izposojenih likovnih zgledov, prinesenih iz romanskih popotovanj po Evropi. Zanimiva je ugotovitev Kosove, ki meni, da so nejasnosti, improvizacije in nesporazumi v prikazovanju posameznih glasbil nastali najpogosteje v sferi močnega ljudskega vpliva.⁵⁵ So bili psalteriji in cimbale pred stoletji v splošni rabi tudi na področjih, kjer jih sedaj ni ali ni več, ali pa so izjemne upodobitve cimbal zašle v Istro in severno Hrvaško z najetimi slikarskimi mojstri iz severnejših dežel? Zagotovo je mogoče zapisati le, da likovni tvornosti severne Hrvaške in Istre izpričujeja meje severnejšega pokrajinskega glasbeno estetskega okusa. Likovno je dokumentiran v srednjem veku pri nas 200 let za prvimi evropskimi upodo-

⁴⁷ Kos, str. 192.^{47a} Kuret, str. 94.⁴⁸ Kos, str. 250.⁴⁹ Primer je sakralna arhitektura v Zminju. Kos, str. 223.⁵⁰ Kos, str. 206.⁵¹ Kos, str. 247, 231. Glej tudi slikovno prilogo.⁵² Kos, str. 204.⁵³ Kos, str. 249.⁵⁴ Kos, str. 250.⁵⁵ Kos, str. 245.

bitvami. Kontinuiteto njegove rabe je mogoče iskati v Sloveniji, v Hrvaškem Zagorju, v Medjimurju in Podravini.⁵⁶ Srednjeveški »psalterion« v Srbiji⁵⁷ so nasledile male in velike »ciganske« cimbale (tudi cimbal ali cimbal imenovane) v Vojvodini. Na jugu Jugoslavije, v Makedoniji in na sosednjem Kosovu, pa je še vedno v rabi *kanun*,⁵⁸ ki je bližnji sorodnik arabskega ganuna.

Kdaj so cimbale, Hackbrett ali oprekelj postali ljudsko glasbilo etničnih skupin Evrope, je težko reči. Se je to zgodilo v času njegove največje popularnosti, ko nanj niso pozabili niti skladatelji minulih stoletij, ali pa se je ohranil v odmaknjenosti ljudskega (glasbenega) izročila (še) potem, ko je v umetni glasbi izgubil svojo vlogo in pomen? Zagotovo je, da je kot ljudsko glasbilo preživelo vse do danes.

V evropskem prostoru je glasbilo prvič pisno dokumentirano v Švici (1447)⁵⁹ in tu je v rabi še danes. V ljudski glasbeni praksi je oprekelj znan na Poljskem (Vilna), v Litvi in še zlasti v Belorusiji, v manjši ali večji izvedbi pa na Madžarskem, Slovaškem in v Romuniji. Še danes ga igrajo na avstrijskem Štajerskem (Mooskirchen), na Bavarskem, še posebej na »Salzburškem« (Salzkammergut) in na Tirolskem. (Zillertal).

Ce na slovenskem etničnem ozemlju ugotavljamo z obstojem in razširjenostjo opreklja »prepišno lego« evropskega severa, centralnega, vzhodnega in zahodnega evropskega kulturnega prostora, pa jugoslovanski prostor nakazuje stičiščno področje srednjeevropske glasbene kulture, vzhodnega (panonskega, slovanskega) izročila in orientalske (perzijsko-arabske) kulturne identitete, ki so v cimbalah, bretlu in makedonskem kanunu ohranili pričevanja tisočletnega izročila.

ZGODOVINA IN SPOMIN

Prvi slovenski pisni vir o opreklju je Trubarjev Psalter (1566), kjer pisec omenja cimbale. Primož Trubar je za besednjak, ki ga je koval Slovencem, izbral slovansko različico imena za glasbilo, ki je moralo biti v njegovem času precej razširjeno po vsej Evropi. Ne zdi se povsem verjetna ugotovitev, ki jo navaja Zmaga Kumer,⁶⁰ da bi Trubar poslovenil nemško ime *Zymbel*. Verjetneje je proces potekal v obratni smeri. Nemško govoreče področje, ki je poznalo glasbilo pod germanskim imenom Hackbrett, si je občasno izposodilo tudi ponemčeno slovansko različico imena cimbel oziroma Zymbel.

Tudi znamenita freska »Hrastoveljski mrtvaški ples« (1490), se zdi, ostaja v zvezi z oprekljem še naprej nepojasnjena. Ena oseba naj bi po mnenju nekaterih imela na hrbtu oprtan oprekelj, čeprav bi bila enako verjetna tudi trditev, da ne gre za glasbilo, temveč za ščit vojščaka z mečem. Če pa je slikar le upodobil na njej godca z oprtanim glasbilom, kar bi bil lahko oprekelj, ki so ga vse do našega stoletja še prenašali na hrbtu, bi bilo zanimivo raziskati morebitno vzročno ali smiselno povezavo hrastoveljske freske in freske Mrtvaškega plesa Hansa Holbeina (1523/1526), na kateri nosi

⁵⁶ Glej razstavní katalog Tradicijska narodna glazbala Jugoslavije. Zagreb 1975.

⁵⁷ Glej delo Roksande Pejović, Predstave muzičkih instrumenata u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 1984. Avtorica objavlja upodobitvi psalteriona dvakrat. Oba sta iz sredine 14. stoletja.

⁵⁸ Kanun igrajo danes s kovinskim naprstnikom in sicer v instrumentalnih sestavih »čalgijah«.

⁵⁹ Glej Brigitte Bachmann-Geiser, Die Volksmusikinstrumente der Schweiz, Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I, Band 4, Leipzig 1981.

⁶⁰ Z. Kumer, LGGS, str. 70.

smrt spredaj oprtano glasbilo (oprekelj ali ksilofon).⁶¹ Vendar se mi zdi, da je povezava preohlapna in v našem primeru premalo oprijemljiva. Zavajajo nas tudi večkratne upodobitve smrti s tolkalom v evropski umetnosti.

Zmaga Kumer v študiji »Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah«⁶² opisuje motiv »poroke z godci« (št. 26), kjer poleg ženina, neveste in duhovnika stoje godci z basom, z goslimi in oprekljem. Tudi na končnici z motivom »Luter in Katrca« (št. 21) za obloženo mizo godeta vruga na gosli in oprekelj. Avtorica ugotavlja, da so panjske končnice z godčevskimi motivi slikali v obdobju med leti 1820—1880 in so bolj ali manj (ne)zanesljiv vir za proučevanje glasbil na Slovenskem v pretekli dobi. Slikarija na končnici z motivom »poroke z godci« prikazuje godčevski sestav 19. stoletja oziroma najbolj razširjen godčevski sestav alpske Evrope in Slovenije. Slovenski čebelarji naj bi dobivali panjske končnice predvsem z Gorenjskega, kar prejšnjo trditev samo dopolnjuje. Panjske končnice, ki po nastanku datirajo v obdobje med leti 1820—1888, celo potrjujejo godčevske (ansambelske) sestave z oprekljem.

Karel Štrekelj je v zbirki »Slovenske narodne pesmi« I—IV (1895—1923) objavil pesmi, kjer je oprekelj omenjen dvakrat oziroma trikrat, kar je glede na obsežen opus zbranih pesmi minulega stoletja presenetljivo malo.

Pesem o živalski svatbi iz *Luč v Solčavi*, (zap. F. Zemljič), Š-973:

Dva zajca sta citrala,
miš na gosli ciglala,
jeverca je na prekl bila,
dva povha sta trobila.

Druga je poskočnica z Banjščic, Š-3634:

Pertisni šenterijo,
potegni na bas,
da bo slišala ljubca
in cela te vas!

Varianta že zapisane pesmi o živalski svatbi je verjetno tudi pesem o medvedji svatbi s Kranjskega, ki jo je zapisal Matija Valjavec, Š-972:

Miška je na citre igrala,
zajčka dva sta plesala.
Veverca j' na prekli bila,
polha dva sta pa trobila.

Da zapisovalcu ni bil več jasen pojem opreklja, se razkriva iz zadnjih dveh verzov, ko je namesto opreklja (prekla), ki naj bi ga igrala veverica, zapisal, da je veverica na prekli bila. Vendar nam celoten kontekst besedila in verzna različica št. 973 razkrivata zapisovalčevo napako ter opominjata, da je spomin na glasbilo ob prelomu stoletij zbledel. Obe pesmi oziroma vse tri različice pa so bile zapisane tam, kjer je glasbilo tudi bilo razširjeno.

Loški muzej hrani škofjeloško ženitovanjsko pogačo iz časa med obema vojnama. Med okrasjem papirnatih rož, pentelj, trakov in sveč je tudi zastavica z letnico 1725, na kateri je naslikan oprekljar, ki sedi na gorenjski skrinji. Poleg njega pa stoji godec z goslimi. Ta pogača je primer obredne

⁶¹ K. H. Schickhaus, *Über Volksmusik und Hackbrett in Bayern*, München-Wien-Zürich 1981, str. 144.

⁶² Slovenski etnograf (SE)-X, Ljubljana 1957, str. 162.

svatbene pogače, ki so bile zelo priljubljene konec 19. stoletja, v redkih primerih pa so se, tako kot tudi oprekelj, ohranile še v čas med obema vojnama. Tudi na tej priči gorenjskega estetskega oblikovanja je našlo glasbilo svoje mesto in tako ohranilo spomin na takratno priljubljenost (sl. 3).

Sl. 3: Na zastavici »škofjeloške ženitovanjske pogače« iz časa med obema vojnama sta upodobljena dva godca: oprekelj in goslač. Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

Redek podatek o izdelovalcih opreklja na Slovenskem je zapis G. Perusinja, ki navaja izdelovalca *Roellinga* iz Gorice. Glasbilo imenuje *orphica*.⁶³ Menda so mu Goričani v vsakdanji rabi rekli *opsasé*.⁶⁴ Podatek velja za obdobje med leti 1795—1880.⁶⁵ Obe imeni sta nenavadni in izjemni v slovenski jezikovni rabi, morda tudi vprašljivi za opredeljevanje istega glasbila — opreklja. Po mnenju Franceta Marolta pa naj bi izdelovali opreklje tudi nekako do 70. let 19. stoletja v Železni Kapli.

EVROPSKOST ALPSKEGA IN PREDALPSKEGA SVETA

Karl M. Klier je v knjigi *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen* (1956) zapisal, da so bili v 19. stoletju oprekljarji bogato zastopani v vseh Alpah.⁶⁶ Posebno bogata so poročila iz 19. stoletja, ki se nanašajo predvsem na tedanjo avstrijsko Štajersko in Tirolsko (Zillertal).⁶⁷ Po poročilih J. Strolza iz Tirolske iz leta 1807 naj bi bil oprekelj na Tirolskem doma skorajda v vsaki alpski koči. V spominu ljudi, v redkih primerih pa še pri aktivnih godcih, se je glasbilo ohranilo do druge polovice našega stoletja.⁶⁸ Oprekelj je bil, podobno kot citre, zelo razširjeno in priljubljeno alpsko glasbilo. Nanj so igrali zlasti v plesnih godbah avstrijsko-bavarsko-švicarskega, tirolskega, štajerskega, alpskega in predalpskega prostora. Tu je bil priljubljen v godbah, ki so igrane za ples, na svatbah, ob novoletnih koledovanjih in vsakdanjih veseljačenjih. Po vsem alpskem in predalpskem prostoru so tako samo z oprekljem, in najverjetneje tudi z godčevskimi sestavi, v katerih je bil tudi oprekelj, izvajali na primer povsod modni ples »štajeriš« z alpskimi petimi poskočnicami ali brez njih. Izvajalski stil je bil individualen, pokrajinsko določen, celo ožje geografsko pogojen, torej »ljudski«, in tako je še danes. Trditev pa v enaki meri velja tako za avstrijsko Štajersko, Bavarsko in Tirolsko.

V 18. stoletju je na Slovenskem trojka gosli-oprekelj-bas že »navadna« godčevska skupina, je zapisala Zmaga Kumer.⁶⁹ Lahko bi tudi zapisali, da je bil omenjeni sestav na Slovenskem običajen, celo stalen.⁷⁰ Težko bi se strinjali z avtoričino ugotovitvijo, da iz godčevskih sestavov ni moč izpeljevati zakonitosti. Ko imamo pregled nad dostopnimi poročili slovenskega etničnega ozemlja in sosednjih dežel, dopolnjen s terenskimi zapisi, so zakonitosti precej očitne ali vsaj razpoznavne.

Ker je bila po vsej Koroški v 18. in 19. stoletju zasedba dveh violin, opreklja (cimbal, Hackbretta, bretla) ter basa precej splošna,⁷¹ si oglejmo poročila o kranjski in koroški godbi z oprekljem. Kranjska (gorenjska) in koroška (predvsem ziljska) muzika naj bi po zapisu iz prvega sintetičnega

⁶³ G. Perusini, *Strumenti musicali e canto popolare in Friuli*, 1944, str. 266.

⁶⁴ Z. Kumer, *SLGG*, str. 53.

⁶⁵ France Marolt, *Slovenski glasbeni folklor, Slovenske narodoslovne študije IV*, Ljubljana 1954, str. 21.

⁶⁶ Klier, str. 52.

⁶⁷ Klier, str. 98.

⁶⁸ Klier, str. 98, 51.

⁶⁹ Kumer, *LGGs*, str. 151.

⁷⁰ Kumrova sicer meni, da na Slovenskem nismo nikdar imeli stalnih sestavov in da oprekelj ni bil v rabi za domače muziciranje (*LGGs*, str. 72). Tovrstna ugotovitev je sicer v nasprotju s prejšnjo njeno trditvijo. Veljala pa bi le, če ne upoštevamo človeške trenutne ustvarjalnosti, ki pogojuje variabilnost »stalnega«. Sestava godčevske skupine je odvisna od danih trenutnih možnosti, svobodnih odločitev godcev za sodelovanje, od njihovih sposobnosti in improvizacije, od mode in želja. Naključnost je le navidezna.

⁷¹ Glej Klier, str. 100.

razmišljanja Franceta Marolta⁷² uporabljala oprekelj v sestavu dvoje gosli — mali bas (bajs, bunka, krava) in oprekelj. Po njegovem mnenju pa naj bi se po letu 1870 vrnila v kranjsko muziko klarinet in rog ter nadomestila druge gosli in oprekelj. Maroltove trditve izhajajo iz poročila B. Hacqueta, ki je v začetku 19. stoletja v svojem orisu južnih in vzhodnih Slovanov⁷³ poročil, da je ziljska (plesna) godba podobno sestavljena kot kranjska: gosli, oprekelj (po Hacquetu Zimbel) in bas. Enak sestav godbe v Ziljski dolini je leta 1795 videl in opisal na popotovanjih zdravnik J. H. G. Schlegl,⁷⁴ ki oprekelj prav tako imenuje cimbele in pristavlja, da so ziljski plesi, pri katerih igrajo s cimbalami, goslimi in basom, pravzaprav enaki kakor štajerski, a imajo kljub temu mnogo svojstvenega. Schleglov potopis ne prinaša samo opisa plesne scene z goslimi in oprekljem, ampak tudi notne zapise melodij »koroških plesov«, ki sodijo med prve tiskane zapise s tega področja.⁷⁵ Na koroške godce se nanaša tudi Klierovo poročilo, ki omenja tudi samouška oprekljarja brata in sestro Johanna in Kathi Strauss iz okolice Krke (Gurk). Schickhaus pa potrjuje slovensko ziljsko plesno godbo iz časa okoli leta 1800, ko so jo sestavljale gosli, »cymbal« in siromašen bas.^{75a} Poročilo je iz zadnjega četrletja 18. stoletja.⁷⁶ Nadalje prinaša notni zapis tipične alpske melodije potujočega muzikanta Martina Goritschnigga (Martin Goričnik),⁷⁷ ki je bil rojen pri sv. Vincencu (St. Vinzenz) in naj bi igral glasbilo z dvajsetimi tonskimi višinami ali z dvajsetimi potrojenimi strunskimi skupinami. Melodijo je zapisal dr. Josef Pommer leta 1908 v St. Oswaldu pri Eibbiswaldu (Ivnik) na Štajerskem.

»Archiv der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien« ima v zbirki ljudskih pesmi iz leta 1819 tudi opis kmečke svatbe s Koroške iz celovškega okraja. Glasbene zasedbe naj bi sestavljali dve violini, cimbal, imenovan Hackbretl in bas. Po obedu (Tafelmusik) naj bi godci igrali menuete, znane pesmi, marše in »kratke komade.«⁷⁸ Opis velja tudi za »spodnjo in srednjo Koroško«. Enaka naj bi bila glasbena praksa na spodnjem Avstrijskem.⁷⁹ Matija Majar pa že sredi 19. stoletja negoduje nad opuščanjem opreklja pri koroških godcih.⁸⁰ Po mnenju Franceta Marolta naj bi v začetku 19. stoletja ziljski godčevski sestav z oprekljem pričele izpodrivati beljaške meščanske godbe.⁸¹

Narodopisna vprašalnica Göthove topografije iz junija 1838 je zajela tudi Koroško. Poročila iz ziljske doline navajajo igro dveh ali več gosli, klarineta in basa, ki se jim lahko pridružita še trobenta in rog. Podobni sestavi naj bi bili v navadi tudi v drugih krajih celovškega okraja.⁸²

⁷² Slovenski glasbeni folklor, 20—23.

⁷³ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig, B. 1. (1801—1808), I. Theil, von den Wenden oder Slavenci, Geithaler oder Silauzi, II. Theil, Krainer oder Krainze. Bas imenuje »ničvreden«.* Morda zaradi nekvalitete domače izdelave in približne in-tonacije?

⁷⁴ France Kotnik, *Popotovanje po Koroškem leta 1795, SE-III/IV, 1951, str. 361—366.* Kotnikovi podatki so povzeti po Schleglovi knjigi »Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland mit dem Venetianischen, Erfurt 1798.

⁷⁵ Klier, str. 100.

^{75a} Isti, str. 142.

⁷⁶ Klier, str. 52.

⁷⁷ Klier, str. 51.

⁷⁸ Klier, str. 100.

⁷⁹ Klier, str. 100. V Švici, na Tirolskem in na avstrijskem Štajerskem je še danes v rabi »štrajhmuzik« (streichmuzik) z enimi ali večjimi goslimi, basom ali basetom (manjšim basom) ter oprekljem (Hackbrettom ali Bretlom).

⁸⁰ Matija Majar, *Pesmarica cerkevna, 1846.*

⁸¹ F. Marolt, *Slovenski glasbeni folklor, str. 22—23.*

⁸² Z. Kumer, *SLGG, str. 60.*

Zdi se, da je moda pihal in trobil najprej vdrila na Koroško in izrinila »iz štrajha« oprekelj.⁸³ France Marolt je zapisal,⁸⁴ da so koroški ples visoki rej v začetku 19. stoletja izvajali z goslimi (običajno z dvojimi), oprekljem in basom na tri strune, ki sta se jim pridružila še dva klarineta. Sestav je verjetno že sinteza vplivov »modnih« glasbil (po Maroltu meščanskih-»plehmuzik« in rezultat izpodrivanja starejših glasbil. Po potresu leta 1895 pa naj bi se navedeni sestav skrčil na gosli, klarinet in harmoniko. Znameniti štehanjski rej pod lipo danes izvajajo le pihalci in trobilci (8—9 mož), ki se jim »po novem« lahko pridruži še harmonika.⁸⁵ Prav tako je iz Štrekljeve vprašalnice z začetka 20. stoletja razvidno, da so na primer v Kotljah na Koroškem že imeli godbo na pihala.⁸⁶ Pihalne godbe in harmonike sodijo danes v domače godčevske sestave vse Koroške.⁸⁷ V okolici Prevalj so goslači še nekaj časa vztrajali poleg harmonikarjev,⁸⁸ vendar so tudi tu pihalci popolnoma prevladali.

Stoletna vključenost naših krajev pod tujo upravo (Avstro-Ogrsko in Italijo) je pustila sledove v današnjem slovenskem ljudskem izročilu. Slovenci so hodili trgovat in se vojskovat pod različnimi zastavami po sosednjih deželah. Naši ljudje so hodili na tuje, sosedje oziroma tujci pa k nam. Notranja Avstrija je bila od leta 1546 kljub etnični heterogenosti zelo enovit gospodarsko-kulturni prostor. Iz tujih krajev so Slovenci prinašali domov novosti, tudi glasbila, pesmi, napeve, plese in modni okus godčevskih sestavov. Nekatere novosti so na Slovenskem sprejeli, jih stilno prilagodili svojemu okusu. Neustrezno so pozabili ali pa so se s sprejeto glasbeno prakso vključili v širši evropski (alpski) prostor. Skupna preteklost je oplajala tudi v obratni smeri. Tudi zato lahko najdemo po evropskem prostoru toliko sorodnih glasbil in godčevskih sestavov. Prek etničnih meja se je širila tudi moda: zlasti moda pihalnih godb.

V drugi polovici 18. stoletja so nastajale v večjih alpskih krajih vojaške formacije, ki so imele v svoji službi različne pihalce in trobilce (prečnih flavt, različnih rogov, šalmajev, bobnov, činel, tamburinov, klarinetov, pozavn, trobent in tub). Ansambli so prevzeli tudi glasbila t. i. »turških vojaških godb«, ki jih je uporabila avstrijska armada za svojo »maršmusik«.⁸⁹ Okoli leta 1840 so bile že v mnogih krajih alpske Evrope prave pihalne skupine. A glasbila vojaških godb so sčasoma prevzeli tudi vaški godci. Glasna glasbila »pleh band« so v prvi polovici 20. stoletja izrinila ljudsko leseno prečno flavto »žveglo« in oprekelj.⁹⁰ Ustanavljali so vaška pihalna društva, kjer so se člani skušali v notalnosti in v učenju tudi novokomponiranih in popularnih skladb, občasno pa so posamezni pihalci in trobilci nastopili tudi v vaških godčevskih zasedbah tudi skupaj s starejšimi glasbili. Še danes igrajo starejši vaški godci t. i. stare (avstrijske) marše, kot so Holzhackermarš, Leobner marš (po Pohorju) in druge,⁹¹ ki so jih prevzeli po izročilu starejših godcev — citrarjev, harmonikarjev (frajtonarice) in članov pihalnih godb. V drugi polovici preteklega stoletja, ko so se pričeli po mestih in kasneje po meščanskih zgledih tudi po trgih in vaseh ustanavljati

⁸³ Tudi na Koroškem pomeni izraz sestav z godali.

⁸⁴ F. Marolt, *Gibno zvočni obraz Slovencev*, Slovenske narodoslovne študije III, 1954.

⁸⁵ Glej sestav, ki ga navaja Zmaga Kumer, LGGS, str. 141.

⁸⁶ Z. Kumer, SLGG, str. 66—67.

⁸⁷ Glej citirane različne sestave s Koroškega, ki jih navaja Kumrova, LGGS, str. 141.

⁸⁸ Glej Kumer, SLGG, str. 69.

⁸⁹ Klier, str. 101.

⁹⁰ Glej Klier, str. 102.

⁹¹ Terenski zapisi avtorice: Vitanje in okolica, 1975—1977.

čitalniški zbori in ko so razcvet doživele godbe na pihala in trobila, so slednje popolnoma spremenile sestavo vaških (pretežno kmečkih) godčevskih zasedb.⁹²

Skoraj hkrati z novo modo pihal in trobil nastopi svojo zmagovito pot tudi harmonika, ki je močno pomagala spreminjati godčevske sestave na Slovenskem.

Godala (zlasti violine, čela in basi) naj bi v ljudski instrumentarij prišla iz umetne (klasične) glasbe okoli leta 1700. Od 19. stoletja dalje pa nastajajo nove godčevske zveze godalcev in pihalcev.⁹³ Vendar so glasbila in trobila preglasila mehka godala »štrajh muzike«. Pihalne godbe pa v alpskem prostoru po drugi svetovni vojni, ko je bil predvojni življenjski stil le prehudo razmajan in prevrednoten, dokončno zamenjajo godala. Gosli obdrže primat v drugi polovici 20. stoletja le v slovenskem Prekmurju v *goslarijah* ali *bandah* z velikimi cimbalami v t. i. »štraj muziki«⁹⁴ ter v Čičariji in Reziji v sestavu violin in malega basa oziroma čela. V Istri je lahko poleg violine in basa še klarinet s kornetom, po drugi vojni pa tudi harmonika. Zdi pa se, da tudi gosli vse bolj izgubljajo svoj pomen. Tako lahko danes v evropskih godčevskih sestavih najdemo poleg opreklja še bas, gosli, diatonično harmoniko, klarinet in celo trobento.

In končno ne smemo pozabiti tudi na znamenite in cenjene »pleh bande«, pihalne godbe potujočih čeških godcev, *Pemov* (nem. Böhme — Čeh) in *Progarjev* (nem. Prager — Pražan),⁹⁵ po katerih so se zgledovali slovenski ljudski godci in ki so prav tako zanesli k nam modo pihalnih godb.

Bohinjci so imeli tako na primer v drugi polovici 19. stoletja godbo na pihala, ki jo je celo ustanovil češki priseljensec A. Bernard. Po njegovi smrti leta 1876 je godba razpadla, posamezni člani pa so še nekaj časa godli po veselicah in svatbah.⁹⁶ Pihalnimi godbam enakovredno vlogo si je v Bohinju v tem stoletju pridobila tudi harmonika. Godec iz Gorjuš se je sicer še spominjal opreklja. Po materinem pripovedovanju je opisal koledovanje v sestavi oprekelj, bas, harmonika in 6 pevcev. Trdil je, da so bili vsi ti godci doma na Gorjušah.⁹⁷

Znani »prekleri« so bili Bovčani, kot so Kranjskogorci imenovali Trentarje, ki so hodili igrati za zasko, bob ipd. pred hiše v Kranjsko Goro. V drugi polovici oktobra naj bi bil v Kranjski Gori po ves teden semenj, kjer so plesali »noč in dan«, godli pa so Bovčani, verjetno tudi na »pretl«, ki je sodil k njihovi godčevski opravi.⁹⁸

Iz Goričice pri Ihanu blizu Domžal so hodili do leta 1950 godci na novoletne obhode (koledje), ki so trajali tudi po 14 dni. Vselej je godlo 4—5 godcev (klenet, orgle, trompeto, pompardon), pred njimi pa so hodili na koledjo Ihanci z »leseno muziko«, v katero je sodil tudi oprekelj. Vendar pa ljudje niso bili zadovoljni z njo. Informator Anton Pirc iz Goričice je oprekelj še videl in igranje nanj označil z besedami: »Tist je biu mau za smejat...«⁹⁹ Tone (leta 1956 star 86 let) je bil godec, ki je hodil na 14-dnevno koledovanje s »klenetom, orglami (harmoniko), trompeto, pompardonom in pevci.« Oprekelj je sicer še videl, o njem mu je pripovedoval tudi oče. Njegova opazka mnogo pove o vzrokih izginjanja tega glasbila.

⁹² Glej tudi: F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, str. 19.

⁹³ Glej tudi Klier, str. 104.

⁹⁴ Cimbale so različica opreklja, vendar že toliko svojstvena, da jih lahko obravnavamo kot poseben tip glasbil.

⁹⁵ Kumer, SLGG, 142 in LGG, 158.

⁹⁶ Kumer, SLGG, str. 68.

⁹⁷ Arhiv SGPN, T-225.

⁹⁸ Arhiv SGPN, 1956.

⁹⁹ Arhiv SGPN, 1956.

Vsakokratne trenutne možnosti so narekovale najrazličnejše sestave »star-rih« (opreklja, godal, lesenih flavt,...) in novih modnih glasbil (»pleh band«).

Tudi poročila s Štajerske in Dolenjske ne kažejo drugačne slike, kot smo jo poskušali razbrati s Koroške in Kranjske. Oprekelj omenjajo poročevalci Göthove topografije (1811—1847) in poročevalci topografskih vprašalnic »Ljubljanskega prezidijalnega urada« (1838). Najdemo ga med odgovori na Štrekljevo vprašalnico, ki se nanašajo na čas ob koncu 19. stoletja in na prehodno obdobje ob prelomu v 20. stoletje.¹⁰⁰ Naštete vprašalnice ga omenjajo konec 18. stoletja s Koroškega in Štajerskega (Glej Kumer SLGG in LGGS). Poročevalci za Göthovo topografijo navajajo za Štajersko godčevsko skupino, da je podobna ziljski in kranjski muziki (gosli-bas-oprekelj ali najpogostejša zasedba gosli-klarinet-bas), pridruži se jim lahko še rog ali trobenta ali piščal. (Glej našteje sestave, Kumer, LGGS). »Nekateri poročevalci, zlasti iz 40. let, pa so pisali, da je staro zasedbo (gosli-klarinet-oprekelj) zamenjala godba na pihala.«¹⁰¹

Poročevalec za Štrekljevo vprašalnico iz Ljutomera je še zapisal, da ima vsaka fara svojo pihalno godbo in harmoniko, zraven pa še tamburaški zbor.¹⁰²

Jožef Pajek v Črticah iz duševnega žitka Štajerskih Slovencev (Ljubljana 1884) ob koncu stoletja že poroča, da je »pred nedavnim še vsaka vas gleštala svoje gosli, ki so v rokah domačinov pele ob nedeljah, pri ženitovanjih, domlatkih in Martinovem. V več ktorej vasi je umel kdo razun gosli igrati tudi z basom, tretji pa je trobil in dosti je bilo. *Cymbal* in gajd Slovenci na Štajerskem sedaj nimajo, prav mojstrsko pa se obnašajo s citrami, z žveglo in orglicami.« V Slovenskih Konjicah pa naj bi poznali oprekelj pod imenom *trklje*. Dandanes se na Štajerskem najstarejši spominjajo le cimbal potujočih Ciganov.¹⁰³ Godci s Pake na Pohorju še danes vedo povedati,¹⁰⁴ da so se nekaterih melodij naučili od konjiške »pleh muzike«, ki je godla po notah češke »bande«. Na vaje pihalnih godb, ki so po vzoru konjiške pričele delovati tudi po trgih in vaseh, so hodili po več ur daleč tudi kmetje iz okolice. Tu so se tisti, ki so želeli postati člani kapele, naučili branja not, kapelnik pa jih je učil igrati na pihalne in trobilne instrumente. Na ta glasbila so kmetje igrali tudi v svojih vaških sestavih in tako je bila odprta pot v »nove — širše« godčevske sestave: harmonika-klarinet-trobenta-rog.

Oprekelj je bil zabeležen v Novi Štifti pri Gornjem gradu (leta 1811), v Fali pri Rušah (leta 1812), v Mariboru (leta 1815), v Podsredi (leta 1821 kot »*Hackbrett die Pass*« (?) poleg »male violine«), v Žusmu pri Podčetrtku, kjer je neznani poročevalec zabeležil oprekelj oziroma »cimbel« v sestavu cimbel-violina-basviolina (Gradivo SGPN).

Oprekelj je za Sevnico izpričan konec 19. stoletja v dokaj nenavadnem sestavu: violina, klarinet, oprekelj in lovski rog.¹⁰⁵ Če naj bi imel lovski rog kakršnokoli melodično funkcijo, je moral biti obdelan (z luknjicami). Lahko da je služil le za basovsko podlago, kar je zvočno enako nenavadno in zanimivo. V poročilu za Göthovo topografijo iz leta 1846 beremo, da so se v Šmarjah pri Jelšah pri plesu »posluževale nižje plasti« klarineta-violine-cimbal in

¹⁰⁰ Odgovori na Štrekljevo vprašalnico so zapisi iz »Povprašalnih pol« Od-bora za zbiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi, ki je bila razposlana po Sloveniji v letih 1906—1908.

¹⁰¹ Kumer, LGGS, str. 133.

¹⁰² Kumer, LGGS, str. 66.

¹⁰³ Terenski zapisi Mire Omerzel-Terlep.

¹⁰⁴ Terenski zapisi Mire Omerzel-Terlep, 1975—1987.

¹⁰⁵ Zapis je iz leta 1843, gradivo v arhivu SGPN.

basvioline (viole). »Boljši razredi pa naj bi imeli »muzikante na pihala«. France Marolt pa poroča o sestavu gosli-klarinet-oprekelj in mali bas tudi iz Slovenskih goric.¹⁰⁶

Leta 1874 je Matija Majar omenil v Slavjanu,¹⁰⁷ da prihajajo na Koroško kdaj pa kdaj godci z Goriškega, ki godejo na gosli, klarinet in »slovenske citre«, na katerih je več od sto jeklenih strun.¹⁰⁸ V tem poročilu gre verjetno za oprekelj, saj imajo citre največ 50 strun. Godba je po Majerjevem zapisu »jako blagozvočna«, če se mu pridruži še *bunka (bas)*.¹⁰⁹ France Marolt opisuje iz prvega desetletja po drugi svetovni vojni sestav goriške godbe: gosli, klarinet, oprekelj in mali bas.¹¹⁰

Iz odgovorov na Štrekljevo vprašalnico zvemo, da v okolici Idrije okoli leta 1870 ni bilo slovesnosti brez cimpreklja, pred prvo vojno pa so ga imeli še starejši ljudje v bolj oddaljenih krajih. Med drugim so neznani poročevalci, sporočili, da na Tolminskem še godejo na *šenterijo*, ki je podobna citram in je kakor *trentarski bretl*. Za prve poročevalce je še značilno, da oprekelj tudi večkrat zamenjajo s citrami.

Iz vprašalnic ljubljanskega prezidijalnega urada (podatki veljajo za 18. in 19. stoletje) zvemo, da so na primer v okolici Snežnika ples že poredko spremljali z oprekljem (1838), v Premu so ga uporabljali le še tu in tam, v Senožečah pa so godci, ki so veljali za »beraške godce«, igrali v svojih sestavih tudi na oprekelj. Zdi se, da godčevski sestavi Primorske, Notranjske, Goriškega in Posočja¹¹¹ kažejo na isto spremembo oziroma zamenjavo opreklja s klarinetom ali (in) harmoniko, kot je doletela tudi godčevske modne sestave »Kranjske« in Štajerske, ki so sicer v našem stoletju obdržali dve tretjini instrumentarija preteklega stoletja: gosli in bas. Primer so goriške godbe s harmoniko in klarinetom namesto opreklja (poleg basa in violine),¹¹² znamenita godba iz Žage pri Bovcu v sestavu dveh violin, harmonike in basa, ki se jim je lahko pridružila še kitara in s katero so godci obšli velik del Slovenije in sosednjih dežel. Primer so godci iz Čezsoče, ki so igrali na škant (violino), piščal (klanet) in bas ter mnogi drugi. Včasih se je v omenjene in podobne sestave vrnil celo kozji rog.

»Po starem« so godli godci iz Soče pri Bovcu na oprekelj, gosli in klarinet, po starem in novem obenem pa v Čepovanu: na oprekelj, bas, škant in trompeto. Ne smemo pozabiti tudi Trentarjev, ki so godli v enakem sestavu kot soški godci in si tako služili tudi vsakdanji kruh pri bogatejših kranjskogorskih hišah. »Bretla« pa se starejši Trentarji spominjajo še danes. Dolina Trente še danes sodi med siromašnejše slovenske pokrajine, težke za preživetje.

Julijan Strajnar prinaša v knjigi Citira navedbo *G. Perusinija*,¹¹³ da so v 19. stoletju tudi v Furlaniji na zabavah igrali na violino, kontrabas in oprekelj (salterio), pojavila pa se je tudi že harmonika in sicer potem, ko so opustili starejša glasbila, kot so pifferi in dude. Tudi v Furlaniji so že ob koncu prejšnjega stoletja ostali trojka klarinet-violina-bas, sestav torej, ki so ga poznali v bovški okolici in ga imenujemo kar bovški trio. Poročevalec iz Postojne navaja za Idrijo že znano zasedbo: oprekelj-gosli-klarinet, ki se jim včasih pridruži še bas. V začetku 20. stoletja oziroma konec 19. stoletja je oprekelj

¹⁰⁶ F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, str. 20.

¹⁰⁷ M. Majar, Slavjan, št. 2, str. 31.

¹⁰⁸ Kumer, SLGG, str. 65.

¹⁰⁹ Godcev z Goriškega in celo Rezije se starejši Ziljani spominjajo še danes; terenski zapis Mire Omerzel-Terlep.

¹¹⁰ F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, str. 20.

¹¹¹ Glej Kumer, LGGS, str. 136–137.

¹¹² Glej navedene sestave LGGS, str. 144–147.

¹¹³ J. Strajnar, Citira, Trst 1988, str. 65.

že redkost v Premu in v okolici Snežnika, kjer ga je verjetno prav tako izrinila godba na pihala.

V času med obema vojnama je na Koprskem imela že vsaka vas svojo godbo na pihala. Nekatere so svoje pihalne godbe dobile že ob koncu 19. stoletja. »Po starem« so ponekod še *godli »na žime«* (na strune, to je na škant in bajs), ki so se jim lahko pridružile tudi piščali (klarinet). V Čičariji so gosli obdržale svojo veljavo, čeprav se jim je lahko pridružil še klarinet, harmonika ali celo trompeta (trobenta), Brkinci pa so po drugi vojni čislali le še godbo na pihala in harmoniko.

Le v Hotedrščici se je še po drugi vojni dolgo obdržala stara sestava opreklja, klarineta in gosli.¹¹⁴ V idrijskih hribih pa danes igrajo poleg harmonike in bombardona še na klarinet, redko na violino.

Na Notranjskem, na primer v okolici Cerknice, je bila »po starem« godba na pihala, potem so prišle v veljavo orgle ali meh (harmonika). Ljudje so se naveličali klarineta, »k je samu vreščal, čez postavu je šlu«, je pojasnil leta 1957 90-letni Krančev stric iz Dobca. Tudi od drugod poročajo, da igrajo godci le na harmoniko.¹¹⁵ Zapisi nam pojasnjujejo pota novih sprememb, ki so se po drugi vojni že precej jasno prevesile v novo »modnost«.

TRENTNOST PRETEKLEGA

Raziskovanja po drugi vojni so pokazala, da oprekelj sicer v redkih primerih še živi v spominu ljudi in sicer med ljudmi zahodne Slovenije, na Tolminskem, Primorskem, Notranjskem (Idrijskem in Cerkljanskem), torej na področjih, kjer je bil najpogosteje izpričan v likovnih virih, ter na Gorenjskem, v alpski (evropski) domovini glasbila. Vendar lahko z veliko gotovostjo zapišemo, da je za zbiranje védenja o opreklu že prepozno, saj so glasbilo pričeli v godčevski praksi opuščati že v prejšnjem stoletju, nad čemer so pričeli tarnati že tedanji poročevalci iz alpskega področja.¹¹⁶ Le redki informatorji so igro nanj še slišali, še redkejši so bili tisti, ki bi na oprekelj igrali. Povečini se je ohranil le spomin na imena oprekeljavcev ali pa se je kje našlo poškodovano in pozabljeno glasbilo. Nekaj jih je dobilo mesto v muzejskih in zasebnih zbirkah, izjemoma so ostali kot hišne svetinje, vezane na rodovni spomin. Sama sem poslušala in se pomenkovala še z zadnjim živečim aktivnim godcem Leopoldom Pivkom ml., o katerem bo govor kasneje.¹¹⁷ Če se ozremo po podatkih o opreklu, ki so jih v povojnem času zbrali v arhivu Sekcije za glasbeno in plesno narodopisje (SAZU), uredila pa jih je v pisni obliki Zmaga Kumer,¹¹⁸ ter jih poskušamo ob informacijah poslednjega oprekjarja in avtoričnih terenskih zapisih razložiti, bi lahko zapisali sledeče. V naš čas so se ohranili spomini na glasbilo, ki so najpogosteje povzeti po pripovedovanju informatorjevih staršev in starih staršev. Primer je npr. informator Tone Črtov s Polja pri Slapu ob Idriji (roj. 1915), ki je za šenterije (množina!) slišal od očeta, ko mu je pripovedoval o godcih, ki so nanje igrali le še za pusta (sicer nihče več!), pa informator iz Gorjuš, ki mu je stara mati pripovedovala o koledovanju s »prekljem«, informator Janez Čuden, roj. 1902 (zapis l. 1968) ter godec iz Šentjošta nad Horjulom (Pavel Žakelj, zapis l. 1977), ki se je spomnil materinega pripo-

¹¹⁴ Glej sestavek o zadnjem oprekjarju na Slovenskem.

¹¹⁵ Kumer, SLGG, str. 69.

¹¹⁶ Matija Majar, Pesmarica cerkevna, 1846.

¹¹⁷ Zapisi SGPN o opreklu so iz let 1953, 1959, 1968 in 1977 in vključujejo tudi Hrovatinove terenske zapise iz Cerknega in Šentvida.

¹¹⁸ Z. Kumer, LGG, str. 69–74.

vedovanja o godcu s Črnega vrha nad Polhovim gradcem. Poseben primer je godčevska družina Lapajne z Zgornje Kanomlje, kjer je ostal živ spomin na tri rodove: Janez Lapajne, p. d. Šmit, roj. 1921, je slišal igrati nanj svojega očeta, ki je umrl leta 1934, star 82 let, na oprekelj pa naj bi godel tudi praded Matija (1810—1891), doma iz Magajne vasi na Vojskem. Valentin Kacin, doma v Plužnah pri Otaležu, roj. 1890, je pripovedoval o svojem očetu Janezu Kacinu, ki je zadnji godel na *aprikal*, umrl pa je leta 1864. Spomnil se je še treh drugih godcev. Eden izmed njih naj bi umrl pred prvo vojno. Podobno je segal spomin Janeza Lapajne (roj. 1876), organista iz Gorenje vasi v Šebreljah, do domače kompanije z oprekljem, v kateri so godli za pusta, ob koledovanju in svatbah po cerkljanskih hribih, oprekelj pa naj bi igral Jakob Božič, p. d. Šiškar, ki je umrl okoli leta 1900. Pripovedovalci naj bi slišali od omenjenih godcev zares igrati le Janeza Kacina iz Plužne, starega očeta Lapajne in deda Matijo Lapajna, Jakoba Božiča iz Gorenje vasi v Šebreljah. Med živječimi informatorji — godci naj bi oprekelj igral, ko je bil mlad, Janez Černe, p. d. Potokar iz Zgornjih Gorij pri Bledu (Zapis SGNP, 1959). Leta 1959 je bil v Begunjah zapisan podatek (SGPN) o 70-letnem možu s Tržiške Pristave, ki naj bi igral oprekelj še v prvih letih našega stoletja.

Drago Mihevc iz Idrije¹¹⁹ je glasbilo odkupil od oprekljarja Moravca, glasbilo pa je izdelal po vzorčnem modelu godec Kugej (glej poglavje o izdelavi glasbila).

Spomin povojnih informatorjev na oprekelj se navezuje na pustno godčevanje, novoletno koledovanje in svatbeno veseljačenje. Za pusta naj bi na oprekelj igrali godci v Polju (Slap ob Idriji), po Cerkljanskih hribih in v Hotedršici (družina Pivkovih »preklarjev«). Na koledovanje naj bi z oprekljem odhajala kompanija z Gorjuš (verjetno najkasneje še v prvi polovici 20. stoletja), Pivkovi s Hotedrščice in kompanija iz Šebrelj v sestavu *klanet*, *aprikal*, *bas*. V cerkljanskih hribih naj bi bil še v rabi za svatbeno obredje na prelomu stoletja. V sestavu *oprekelj-škant-bas* naj bi ga funkcionalno nevezano igrali v drugi polovici 19. stoletja na Vojskem (Magajna).

Če si ogleđamo starost informatorjev, ugotovimo, da so rojeni pred prvo svetovno vojno oziroma v prvih letih 20. stoletja ali celo konec 19. stoletja, v času torej, za katerega veljajo tudi »spomini« in »očitvidstvo« ter ostanki godčevske prakse z oprekljem. Tudi domnevni godci naj bi bili po informacijah sodeč rojeni v 19. stoletju ali v prvih letih našega stoletja. Informatorji in godci so rojeni med leti 1810 do 1883 ali so umrli konec prejšnjega stoletja, na prehodu obeh stoletij ali najkasneje v prvi polovici našega stoletja (1864, 1934, 1891, 1900, 1909, 1906). Izjema je L. Pivk ml., ki je kot zadnji aktivni oprekljar umrl leta 1979 (njegov ded je umrl leta 1906, star čez 60 let). Z njim se je končal dolg proces transformacij glasbila in dozorel čas za vrednotenje njegovega vpliva in vloge v slovenskem etničnem prostoru.

Raztreseni podatki o opreklju (prvi pisni in tiskani viri, panjske končnice, zastavica škofjeloške pogače, ljudska pesem in informatorski ter godčevski spomini) izpričujejo godčevsko zasedbo, znano in razširjeno po vsej alpski Evropi, ki se je ohranila sicer v manj številnih primerih v naše stoletje: oprekelj in violina (škant),¹²⁰ ki se jima lahko pridruži še bas,¹²¹ ali pa

¹¹⁹ Roj. 1926, zapis M. Omerzel-Terlep iz leta 1985.

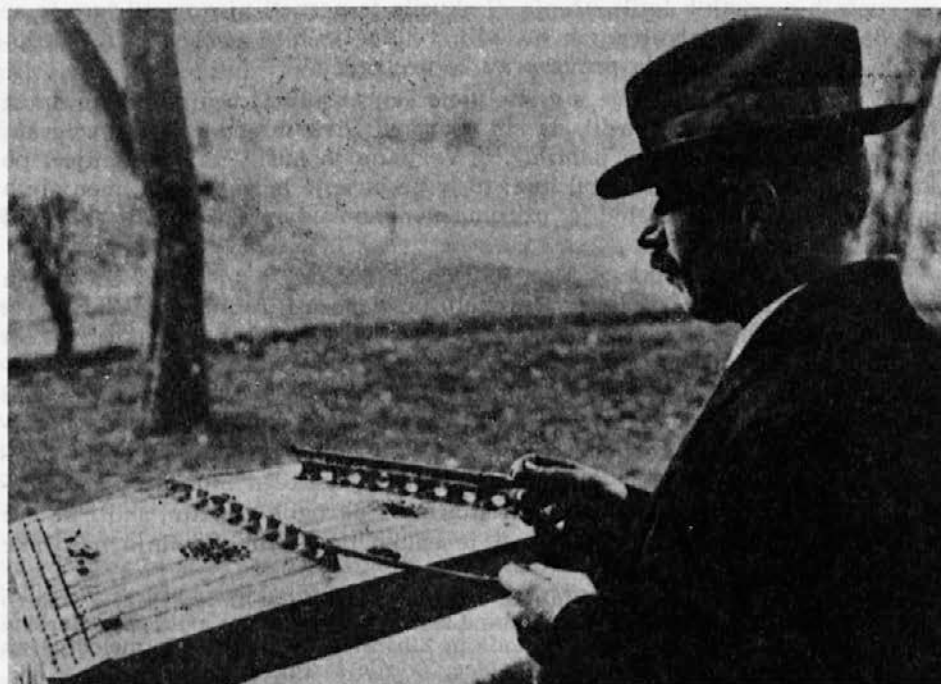
¹²⁰ Glej: škofjeloško zastavico, panjsko končnico Luter in Katra, ljudske pesmi, ki omenjajo oprekelj, godčevska pričevanja L. Pivka ml. in Jožeta Lapajne.

¹²¹ Glej zapis ljudske pesmi, Š-3634 in panjsko končnico »Motiv poroke z godci«. Po informacijah iz Magajne na Vojskem naj bi v tem sestavu igral oprekelj Matija Lapajne.

je sestav že spremenjen, ko škant zamenja klarinet (klenet).¹²² Omenjena razmišljanja se nanašajo na sestave, kjer je zasedba očitna ali omenjena. Več pa je tudi podatkov, kjer je oprekelj kot ansambelsko glasbilo le omenjen, glasbila godčevskega sestava pa niso natančno opisana.

SLOVENSKOST EVROPSKEGA ALI ZADNJI OPREKLJAR NA SLOVENSKEM

Po drugi svetovni vojni je bila zabeležena na Slovenskem le še ena godčevska družina oprekljarjev (po moški strani), to je družina Pivkovi iz Hotedrščice na Primorskem. Viri za razpoznavanje »življenjske poti« tega glasbila so zato pretežno likovnega in arhivskega značaja. Žal je podrobnejša raziskava glasbila že nemogoča. Tudi muzejski primerki in opreklji iz zasebnih zbirk so nepopolni ali polomljeni. Danes lahko zanesljivo rečemo le, da je glasbilo v procesu transformiranja oblike, tehnike igranja, glasovnih možnosti, tehnike izdelave, uporabe in družbene vloge prešlo fazo stabilizacije v slovenskem etničnem prostoru, fazo individualnosti, redukcijo funkcije in doseglo stopnjo, ki jo lahko označimo z besedami: glasbilo je izumrlo. 20. aprila 1979 je umrl zadnji oprekljar na Slovenskem, Leopold Pivk ml. Umrl je kmalu po najinem dogovoru za snemanje. Ko sem prišla z magnetofonom, je ležal na smrtni postelji. Z njegovo smrtjo se je zaključil proces stoletnega dedovanja skupnega evropskega glasbenega izročila in transformiranje glasbila (sl. 4).

Sl. 4: Leopold Pivk st. iz Hotedrščice igra na 200 let star oprekelj.
Foto: Mira Omerzel-Terlep.

¹²² Primer je tudi že naveden podatek iz Cerkljanskih hribov, kjer naj bi domača kompanija iz Šebrelj igrala ob pustu, novoletnem koledovanju in na svatbah v sestavi klanet, aprikel in bas.

Leopold Pivk ml. je bil rojen 1912 in je bil po poklicu mizar. Glasbilo naj bi bilo že 4 rodove pri hiši. Kot je trdil zadnji oprekjar, naj bi ga Pivkovi možje uporabljali že 200 let. Najboljši godec naj bi bil ded, ki ga je igral zlasti ob koledovanju. Koledoval naj bi še leta 1830 v enakem sestavu kot Pivkov oče: z oprekljem, klanetom in škantom. Ob pustu in predpustu je stari Pivk, rojen 1883, »brenkal za ples«, na stara leta pa je imel »puste roke« in ni mogel več igrati, ker mu igra ni šla več od rok. Oče je igral še violino, sin pa harmoniko (kromatično ali »klavirsko«). Oče je igral na violino iste melodije kot na oprekelj, vendar jih je znal zaigrati še nekaj več kot sin. Leopold Pivk ml. je znal igrati le 8 melodij: 2 plesni in 6 ponarodelih pesmi.¹²³

Na oprekelj na vaških veselicah ni igral, pač pa na harmoniko. Nanj je zaigral le ob posebnih priložnostih in na prošnjo prijateljev.¹²⁴ Z njegovo igro je glasbilo že dobilo značaj spominka, ki so ga skrbno varovali doma kot družinsko izročilo. Sin Roman ve povedati, kako zelo se je oče bal za glasbilo. Nekoč, ko je bil Roman še majhen (sedaj ima 25–30 let), se je oče ob neki slovesnosti pripravljajal za igro na oprekelj. Čistil ga je in uglasbeval. Fantiča je njegovo opravilo pritegnilo, pa je v svoji opazovalni vnemi zgrabil za kladivce, ki je služilo za uglasbevanje in pričel tolči po glasbilu. Pri tem je oprekelj tudi poškodoval. Oče je bil menda zelo nesrečen in se je lotil popravila glasbila solzan. Toda nikoli več mu ni pustil, da bi se mu približal, kaj šele, da bi nanj poizkusil igrati! Tudi hčerama ni pustil, da bi se ga dotikali. Ata je hčeri Mariji tudi zatrjeval, da ji nima kaj pokazati. Če se bo hotela naučiti igrati, mora imeti posluš, je pravil. Marija ga je večkrat opazovala pri igri in poslušala. Ko je umrl in je glasbilo podedovala, se je po zvočnih posnetkih lotila učenja. Poskusila je posneti njegov stil igre in se seveda priučiti nekaj njegovih melodij, vendar je bila godčevska nit dedovanja in ustnega izročila pravzaprav že pretrgana.¹²⁵

Vendar se zdi, da se je z vsako generacijo vse bolj izgubljala spretnost igre. Stari Pivk je tudi trdil, da sin (Leopold Pivk ml.) ne zna prav igrati, ker bi moral »vse strune pobirat«.¹²⁶ Verjetno je mislil na »sekljanje«, po katerem je oprekelj tudi dobil ime: to je prebiranje harmoničnih, menjalnih in prehajalnih tonov melodije, oziroma nenehno udarjanje po strunah vsaj z eno palčko.

Med vojno, ko je gorela hiša, je začuda oprekelj ostal nepoškodovan in tako ostal družinsko glasbilo. Oprekelj je trapezaste oblike. Izdelan je iz javorjevega lesa, zgornja ploskev pa je iz jelovega in sicer v velikosti 43 cm (stranska stranica), 56 cm (sprednja, krajša stranica) in 100 cm (zadnja, najdaljša stranica). Višina resonančne omarice meri 7 cm. Levi mostiček deli strune, ki so napete v višini 2,5 cm, v razmerju 2 : 3, kar daje interval kvinte. Melodije lahko tako godec prenese na subdominanto osnovnega tonovskega načina napeva, kar ustreza značilnosti ljudskega muziciranja. Oprekelj je diatonično uglasben. Vsak mostič ima 9 okroglih odprtin, skozi katere so križem speljane strune. Po 4–5 je enako uglasbenih. Spodnje basovske

¹²³ Ponarodele pesmi so: Preljubi sv. Lenart, kako si ti lep; Mi se 'mamo radi; Kje, kje bom jemal; Rozamunda; Lisička je prav zvita zver; Oj, Marička pleši; plesni melodiji sta predvsem Sotič in Zibensrit. Oče je znal še melodije kot so Venite, rožice moje, Zagrebačke frajlce, Zvezde žarijo.

¹²⁴ Npr. ob polaganju temeljev za novo šolo v krajevni skupnosti, na srečanjih ljudskih pevcev in godcev po Sloveniji in celo na Ohridu, decembra 1958 se je predstavil širšemu občinstvu v radijski oddaji Pokaži kaj znaš.

¹²⁵ Informatorji Pepca Pivk, Roman Pivk, Anica Rupnik roj. Pivk in Marija Kavčič, roj. Pivk, Helena Pivk (sinova žena); zapisi Mire Omerzel-Terlep, 1982.

¹²⁶ Zapisi iz arhiva SGPN, ZRC SAZU, zvezek 6, 11. XII. 1958.

skupine strun niso speljane prek mostičev, temveč so prostozveneče, vpete med zatiče na levi in desni strani glasbila. Pod strunami, ki so uglasene na ton h^1 in c^2 , sta dve premakljivi kljukici za poltonsko zvišanje ali znižanje: c v cis oziroma na drugi strani mostiča f v fis , ter h v c oziroma es v e ter d v dis . Pod basovsko struno A je kljukica za zvišanje v Ais oziroma za zvišanje tona D v ton Dis na drugi strani mostiča. Seveda je možna tudi drugačna uglasitev.

Glasbilo ima tri zvočne odprtine z lepo rezljanimi rozetami ter dve kljukici za jermen. »Po starem« so oprekelj nosili oprtan preko ramen. V sredini najdaljše stranice je glasbilo imelo leseno nogico oziroma oporo za pas, ki je glasbilo držalo odmaknjeno od telesa, da je bilo moč igrati na oprtan oprekelj. L. Pivk ml. je sicer glasbilo postavil za igro na mizo in nanj igral stoje (le redko sede). Tudi njegov oče ni več igral oprtanega opreklja. Glasbilo širših godčevskih sestavov in množične funkcionalnosti je bil oprtan oprekelj. Ko se je njegova funkcionalnost spremenila, je postal oprekelj glasbilo družinskega kroga, kjer oprtanost ni bila več potrebna. Glasbilo je bilo za igro pač pripravnejše, če so ga položili na mizo.

Ključ za uglasjevanje ima obliko kladivca, saj zatiči ročno izdelanih oprekljev niso imeli navojev in jih je bilo pogosto potrebno narahlo zatolči, da so držali napetost — intonacijo. Tolkalca, palčke oziroma »palke« so izdelane iz različnega lesa in zato različno težke. Ena je krajša, druga je malo daljša in lažja. S slednjo je lažje ubirati spremljevalne tone. Težja pa je namenjena za igranje melodije. S težjim kladivcem naj bi godec ubiral melodijo, ki je tako izzvenela izraziteje in močneje. Godec si je lahko pripravil tolkalce iz različnega lesa: eno iz slivovega lesa in drugo iz češnjevoga. Palki, dolgi okoli 30 cm, sta na koncu ukrivljeni. Udarec z lesenim tolkalcem je dal rezek zvok in ga svetlo obarval. Pivk ml. si je sicer znal pripraviti palčke tudi tako, da jih je povil z vato in ovil s sukancem, vendar je tako pripravljene palke le redko uporabljal. Palki je godec držal med kazalcem in sredincem obeh rok.

OBLIKA IN ZVOK

Po zgradbi in starosti glasbil na Slovenskem lahko sodimo, da so vsi opreklji diatonično uglaseni. Takšno je tudi glasbilo Pivkovih. Diatonični oprekelj ima dva mostiča, ki delita strune na dve osnovni legi: na diskantno oziroma melodično igralno lego na levi in desni strani levega mostiča ter melodično lego na levi strani desnega mostiča. Oba mostiča delita strune v razmerju $2 : 3$ oziroma v intervalu kvinte, če razlagamo uglasitev od desne proti levi, oziroma v razmerju intervala kvarte, če gledamo od leve proti desni. Tako je godec mogel na skrajni levi igralni legi ubirati kvinto višje zveneče od tistih, ki so preko levega mostiča speljane na desno stran in pod desni mostič, kjer so za igro nepripravne. Pod melodičnimi strunami Pivkovega opreklja so tri prostozveneče basovske strunske skupine. Glasbilo ima lahko 21 po 5 enako uglasenih strunskih skupin, uglasenih od tona A do e^2 . Na levi melodični strani ima glasbilo poleg prostozvenečih basov 17 izmenično pod mostičem in čez njega speljanih strun. Vsak mostič ima 9 luknjic, skozi katere tečejo strune. Vendar skozi zgornjo luknjico (ob krajši zgornji stranici glasbila) Pivkovega opreklja strune niso speljane. Enako je tudi na opreklju iz arhiva SGPN in verjetno tudi na identičnem glasbilu Jože Poklukarja, ki je sicer brez strun, vendar število strunskih zatičev na desnem in levem ostrunku potrjuje omenjeno. Tako je na levi strani Pivkovega opreklja možno zgoraj igrati le po strunah, ki so speljane čez mostič. V celoti

ima glasbilo na levi strani 10 popeterjenih strunskih skupin (na obeh straneh mostiča kvinto oziroma kvarto zvenečih strun) oziroma skupaj 22 osnovnih tonskih višin, desna stran pa ima le 9 tonskih višin — dve prostozveneči basovski skupini (*A in H*) ter 7 nadaljnjih diatoničnih tonov od dvakrat podvojenega tona *C* do tonske višine *A*, ki ga je s stransko kljukico možno zvišati iz tona *A* v ton *Ais* oziroma *B*. Tudi pod levo diskantno lego sta dve različni kljukici za poltonsko zvišanje: ena dvojna kljukica (povezana), ki zviša ton h^1 v ton c^2 , ton c^2 v ton cis^2 , ki jo je možno uporabiti le hkrati, druga (enojna) kljukica pa lahko zviša ton d^2 v tonsko višino dis^2 . Preglasitve se na desni strani levega mostiča oglase kot poltonsko zvišanje tonov e^1 v ton f^1 , kot zvišanje tona g^1 v ton gis^1 . Glasbilo ima pod basovskimi strunami kljukico za celotonsko zvišanje (s postopnim premikom lahko zviša tonsko višino dvakrat po pol tona): ton *A* v ton *Ais(B)* ter dalje v ton *H*. Tako ima oprekelj 32 različnih osnovnih tonskih višin, s kljukicami za poltonska zvišanja pa v celoti glasbilo zazveni v 40 tonih. S poltonskimi preglasitvami je dobilo širšo izrabo tonalitete in modulacijskih možnosti: igro v okviru osnovnega *C dura*, *G*, *D*, *F*, *A*, *B in Es dura*. Podobno kot številni godci, tudi L. Pivk ml. ni izrabljal vseh možnosti svojega glasbila. Glasbilo si je uglasil tako, da je basovski ton *C* podvojil, kar sicer pri uglasitvah evropskih opreklev ni v navadi. Njegova odločitev se zdi individualna. Basovske kljukice za poltonsko zvišanje ni uporabljal. Tudi kljukice za melodična zvišanja skoraj ni uporabljal. Kaže, da je Pivk ml. izrabljal le prve tri navedene tonovske načine. Pivkov oprekelj in arhivski primerki imajo kovinske strune, v prejšnjih stoletjih pa so bile tudi strune na opreklih (in citrah) črevnate. Med vzroke za intonacijsko nestabilnost pa je treba prišteti še vsakokratne temperaturne (tudi vremenske) spremembe, ki so močno vplivale na intonacijo. To pa je veljalo še v večji meri za črevnate strune.

Osnovna intonacija je nestabilna. Občutljivost strun na temperaturne spremembe je velika. Štiri strune, ki naj bi zveneje popolnoma enako (kar je že v praksi uglaševanja redko doseči pri tehnično tako nedovršenih glasbilih), kaj hitro zavzame različno oziroma razglašeno. Intonacijska nestabilnost je morda poleg nemodnosti glasbila, tonske premoči pihal in pripravnosti in enostavnosti harmonike, ki je lahko nadomestila cel godčevski sestav, pogojevala opreklev umik iz godčevske scene (spomnimo se tudi besed: tist je blo en mau za smejat...). Posmeh pa je morda veljal tudi razglašeni, ki jo je človek 20. stoletja vse drugače dojemal z ozirom na svoje (ne)zavedno šolanje temperacije, ki so mu jo posredovali mediji. Rekli bi lahko, da se je poleg variabilne intonacije ohranila le tehnična možnost uglasitve v danem obsegu.

Oprekelj Pivkovih sodi med manjša evropska glasbila te vrste. Pivkovemu opreklju popolnoma identičen je tudi oprekelj, ki je last Jože Poklukarja iz Kranja (neznane provenience), oprekelj iz arhiva SGPN in oprekelj iz zbirke Etnografskega muzeja (EM 7410) s Cerkljanskega, ki naj bi bil iz sredine 19. stoletja. Enako je tudi glasbilo, ki ga hranijo v Ptujskem muzeju. Vseh pet ima skoraj enake mere ($100 \times 56 \times 43 \times 7$ cm). Vsi imajo popolnoma identično izdelane rozete dveh velikih in dveh malih zvočnic, ki precej verjetno izdajajo istega izdelovalca ali delavnico. Imajo ročno kovane zatiče za strune in kovani zanki za jermen, ki sta pri prenašanju služili za opasanje preko ramen. Vsi imajo enako razporejene mostiče (razmerje 2 : 3), ki pogojujejo diatonično uglasitev (z nekaj prostozvenečimi basi, ki niso speljani preko mostičev). Imajo 21 zatičev za 21 popeterjenih strunskih skupin, 3 kljukice za poltonsko zvišanje na levi diskantni legi, kljukico za poltonsko zvišanje na desni diskantni legi, lahko imajo tudi basovsko kljukico za pol ali celotonsko zvišanje. Ponekod so vidni le odtisi manjkajočih kljukic.

Nobeden pa nima več ohranjenih originalnih igralnih palčk. Izjema je seveda Pivkov oprekelj.¹²⁷ Višina resonančnih omaric je pri vseh med 6 in 9 cm.

Izdelovalec glasbil, goslar Vili Demšar, je po pregledu lesa ocenil, da je glasbilo zbiralca Poklukarja (iz Kranja) staro okoli 200 let in skrbno politirano (rokodelsko delo) z baročnim tipom rozete. V. Demšar tudi sodi, da gre pri vseh teh glasbilih za istega mojstra.

Tudi oprekelj iz Mestnega muzeja v Idriji (brez signature in poškodovan ter brez palčk), za katerega muzej sicer ne hrani pisne dokumentacije, vendar naj bi bil po ustnih virih iz Idrije ali Kanomlje (oboje bi bilo enako verjetno), je enak navedenim oprekljem. Le namesto usnjenega jermena ima na kljukici navezано navadno vrv. Podobni so tudi opreklji Tolminske muzejske zbirke, vendar so zelo poškodovani.

Etnografski muzej v Ljubljani hrani 4 primerke glasbila in sicer primerke s Šentviške Gore (Slap ob Idriji, EM 7230), ki je močno poškodovan, temno politiran, z udrtimi rozetami in brez strun ter morebitnih kljukic za poltonsko zvišanje (stranice merijo: 56—98—48 cm). Po velikosti je najbližji opreklju s Cerkljanskega, ki je tudi najlepše ohranjen (EM 7410 a), in po muzejskem zapisu sodeč iz sredine 19. stoletja.¹²⁸ Povečane izdelave, zopet verjetno delo istega mojstra oziroma delavnice, se zdita opreklja EM 10477 in oprekelj brez strun in brez inventarne številke, z vrvico namesto jermena. Oba sta nekoliko večja od prej opisanih (62—101—35 in 62—101—49 cm). Na skrajni desni imata še en dodaten krajši mostič in še dve mali zvočnici z enako profiliranimi rozetami, kot jih imajo tudi vsa preostala omenjena glasbila. Oba primerka imata tudi več kljukic za poltonsko zvišanje: na levi strani vzdolž cele stranice so 4 enojne in 4 dvojne kljukice, na desni strani ima eden (EM 10477) 3 kljukice, drugi (neoštevilčeni) pa 4 kljukice.¹²⁹ Estetsko lepe in učinkovito profilirane so rozete velikih in malih zvočnic.¹³⁰ Rozete naj bi imele hkrati tudi »premišljeno konstrukcijo prenosa sil po vitrah ornamenta, iz katere koli točke oboda v vse vodoravne smeri in obratno. Zdi se, da šestilna konstrukcija vzorca, ki se ponuja ob križni obliki, temu namenu ni zadoščala. Zato je bil pri oblikovanju vzorca uporabljen sistem dvojne križne delitve kroga s premeri. Na teh ploščicah je neločljivo združena estetska in funkcionalna oblika; to priča o dokajšnji likovni kvaliteti navidezno skromnega detajla na teh glasbilih«,¹³¹ kar nas niti ne preseneča, saj so v 16. stoletju uveljavljene oblike, ki so počasi zorele skozi 17. stoletje, odmevale še do konca 19. stoletja,¹³² zlasti v zatišnih krajih in predelih.¹³³

¹²⁷ Boris Orel je 17. januarja 1959 v imenu Etnografskega muzeja zaprosil L. Pivka, da mu izdela manjkajoče palčice za oprekelj, ki so ga dobili pred leti na Cerkljanskem. Imenuje jih »kljukce«. Leta 1977 v depojih SEM ni bilo nobenih oprekljarskih palčk.

¹²⁸ Ima 21' popeterjenih kovinskih strunskih skupin diatonične uglastitve, dva mostiča, dve veliki in dve majhni rozeti — zvočnici enaki rozetam Pivkovega opreklja ter jermen za prenašanje. Kljukic za poltonsko zvišanje ni več, vidni so odtisi, ki na levi strani nakazujejo dve enojni, eno dvojno in eno basovsko kljukico, na desni diskantni legi pa eno kljukico za poltonsko zvišanje. Velikost glasbila: 65—89—41 cm.

¹²⁹ Manjkajoča kljukica je lahko tudi izgubljena.

¹³⁰ Po vzorcu sodeč so bile izdelovalcu za zgled rezljane rozete renesančnih in baročnih glasbil z zvočnicami.

¹³¹ Gorazd Makarovič, SLU, Ljubljana 1981, str. 403—404.

¹³² I. Sedej, str. 69.

¹³³ Izdelki renesančno-baročne estetike pa so se ohranili do danes. Med tovrstne ne sodijo samo opreklji s profiliranimi rozetami, temveč tudi pohištvene rozete, okrasje lesenih skrinj, oblikovna načela nekaterih kmečkih stavb in poslikave.

Izjemne ali bolje drugačne izdelave so le temno politirane »šenterije« s Šentviške Gore iz srede 19. stoletja (EM 7230) z drugače profiliranimi rozetami. Med vsemi ohranjenimi glasbili je to glasbilo tudi najmanjše, po velikosti skoraj identično z opreklem s Cerkljanskega (EM 7410 a).

Dr. Jožef Pommer je 20. 9. 1908 poslušal takrat 71 letnega potujočega muzikanta Martina Goritschnigga (Goričnika), roj. 1837 pri Sv. Vincentu (Sv. Vinzenz) na Štajerskem, tik za današnjo državno mejo pod Soboško planino (Soboth), ki leži v višini okoli 1300 m med Šentpavлом (St. Paul) in Ivnikom (Eibiswald). V času zapisa je godec potoval po planini (vrh planine 1432 m) in okolišu ter igral na oprekelj z 20 potrojenimi strunskimi skupinami.¹³⁴

Oprekelj iz idrijske okolice (javorjev les, 19. stoletje), ki ga hrani Mestni muzej v Idriji, se zdi, je izdelan enako kot že omenjene inačice: Pivkov oprekelj, glasbilo Jože Poklukarja, glasbilo iz SGPN, SEM (EM 7410 a) in glasbilo iz Ptujškega muzeja. Vsi so tudi sorodnega izvora: iz cerkljansko-idrijskih hribov, kjer so se tudi najdlje ohranili.

Drago Mihevc, rudarski tehnik iz Idrije (roj. 1926), goslač, ima v svoji zbirki starin tudi oprekelj, ki ga je po predlogi izdelal godec Kugej iz Idrije najbrž med obema vojnama. Žal podrobnosti ni mogoče izvedeti, ker je izdelovalec pred drugo svetovno vojno emigriral na tuje. Zadnji je na glasbilo igral rudar Moravec, ki je prav tako že umrl. Poleg njega so godčevali še goslač, harmonikar in kitarist. Glasbilo je lepo ohranjeno in po izdelavi skoraj identično z glasbili, ki jih najdemo v naših muzejskih in zasebnih zbirkah. Kot pri večini, pa se tudi pri tem glasbilu tolkalca niso ohranila.¹³⁵

Po informacijah o opreklu v Idriji — tej stoletni opreklevi domovini — smo leta 1985 uprizorili z dijaki tamkajšnje naravoslovno-matematične šole Jurij Vega pravo detektivsko povpraševanje o glasbilu. Toda lastniki, ki naj bi glasbilo poznali, igrali nanj ali ga še hranili (spomin nanje je še živ), so že pomrli ali pa so se z njimi izgubile vse sledi.

Več opreklev se je znašlo tudi v zasebnih zbirkah različnih zbiralcev, ki so se vestneje lotili reševanja naše dediščine kot mnogokatera naša institucija. Zaradi spremenljivega odnosa do našega izročila pa želijo ostati anonimni. Opreklji iz teh zbirk potrjujejo že povedano: razen redkih izjem oblikovanih značilnosti, se zdi, da so vsi delo istega mojstra ali delo iste delavnice.

Nedvomno so opreklji, ki so se na Slovenskem ohranili več ali manj le kot »muzejski predmeti« in sicer predvsem po idrijsko-cerkljanskih hribov, uglasbeno diatonično in so torej imeli omejene tonske možnosti.

Po velikosti je slovenski oprekelj blizu vzhodnotirolskemu tipu glasbila z 18 ali 19 strunskimi skupinami, po uglastvi pa »štajerskemu«, s postavitvijo mostičev v razmerju 2 : 3 in tremi ali večimi kljukicami za poltonsko zvišanje.¹³⁶ Po tonskih zmožnostih pa mu je najbližji »štajerski« Hackbrett oziroma starejši tip diatoničnega »Salzburškega oprekla« z 21 strunskimi skupinami in 31 tonskimi višinami. Vendar slovenska glasbila niso popolnoma identična z omenjenimi sosednjimi tipi glasbil.¹³⁷

Slovenski »arhivski« primerki glasbila segajo po starosti od 100 do 200 let v preteklost. Po izdelavi in obliki se zdi, da sodijo skorajda identični oblikovni tipi v delavnico istega mojstra. Toda o izdelovalcih opreklev v pre-

¹³⁴ Klier, str. 51.

¹³⁵ Terenski zapisi Mire Omerzel-Terlep, 1985—1986.

¹³⁶ Glej tudi Klier, str. 49, Schickhaus, str. 126—132.

¹³⁷ Avstrijski diatonični opreklji so do 90 cm dolgi in široki do 32 cm (Schickhaus, str. 128—137), s 3 do 5 enako uglasenimi strunami v skupinah od 18 do 30, z obsegom običajno od d do f², nekaj basov je prostozvonečih. Podatki o izdelovalcih segajo v 18. stoletje.

teklosti vemo le malo. Po mnenju Franceta Marolta naj bi izdelovali oprekelj nekako do 70. let 19. stoletja v Železni Kapli.¹³⁸ Idrijsčan Drago Mihevc je omenjal izdelovalca, godca Kugeja, ki je pred drugo vojno odšel na tuje in z njim tudi morebitna rokodelska spretnost. Je delavnica oprekljev delovala kje v slovenskem etničnem prostoru ali le v neposredni dosegljivi bližini? Precej mikavno bi bilo zastaviti tudi vprašanje, ali ni morda katerega konec 18. stoletja izdelal mojster Roeling iz Gorice, ki ga omenja G. Perusini, ali pa bi morali morda iskati vzroke za podobnosti t. i. »vzhodnotiroškega tipa glasbila« z izročilom koroško-tirolske kolonizacije loškega oziroma idrijsko-cerkljanskega ozemlja. Morda pa so »slovenski opreklji« preprosto delo »štajerskih delavnic« nekdanje Avstro-Ogrske ali enostavneje: iz Železne Kaple? Verjetno teh vprašanj ne bomo mogli več pojasniti. Prehitel nas je čas.

OTROŠKI IMITATIVNI SVET

Otroški svet je mnogokrat miniaturni posnetek sveta odraslih in kazalec popularnosti. R. Hrovatinu je leta 1950 v Malih Češnjicah pri Stični informator (roj. 1871) opisal »citrce«, ki se zde kot posnetek opreklja. Glasbilo ali boljše otroško zvočilo je bilo 20 cm široko iz doma narejene lesene resonančne omarice z zvočnico. Strune so bile iz sirka, 15 po številu in nanje se je udarjalo s sirkovimi palčkami.¹³⁹ Tudi pastirski svet je pravzaprav otroški imitativni, inovativni ter obče človeški. Pavel Medvešček je v letih 1950—55 na Primorskem naletel na zanimive pripovedovalce, nekdanje pastirje.¹⁴⁰ Po njihovem pripovedovanju je zapisal in skiciral vrsto nenavadnih pastirskih zvočil, ki naj bi bila v rabi na prelomu tega stoletja: med njimi *lesniko ali šantrco* in *prskátalco*.¹⁴¹ Lesnika je pravzaprav glasbilo, po zamisli identično strunskemu bobnu, predhodniku opreklja. Prskátalco pa sestavlja resonančni okvir in 24 strun in je na videz precej podobna srednjeveškemu opreklju, le način igre je povsem drugačen: strune se vzbujajo z dvigovanjem kovinske objemalke ali »matre«.

STIL IN PRIPADNOST

V naš čas so se ohranila redka pričevanja o nekdanj modnem evropskem glasbilu in le nekaj spominov na godce, ki jih sodobnost še ni uspela docela zadušiti in vedenja o njih popolnoma preglasiti. Toda med vsemi informacijami so podatki o igri, stilu, »živi glasbi« najbolj skopi. Zatorej nam reševanje zvočne slike pomeni največjo uganko in zastavlja največ vprašanj.

Pomagala, s katerim so godci ubirali strune, so »palke«, (po Pivkovi) ali »klukce«, tudi »špice«.¹⁴² Pivkovi so imeli palke izdelane iz različnega lesa in različne teže (ena krajša in ena daljša). S težjo so ubirali melodijo, in z njo dosegli izrazitejši izzven melodije, z drugo, lažjo, pa so dobili tišjo spremljavo. Terenski zapisi so nam ohranili tudi drugačno pripravo igralnih palčk. Lesene palčke so bile lahko na eni strani obložene s klobučevino. Udarac z leseno palčko je izzvenel rezko, skoraj hreščéče, udarec s stranjo, ki je bila obložena s klobučevino, pa je vzbudil teman zvok. Lesena palčka je bila

¹³⁸ F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, str. 21—22.

¹³⁹ Teren Šentvid, zv. II, SGPN.

¹⁴⁰ P. Medvešček, prispevek k raziskovanju ljudskih glasbil na Primorskem, Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja, 1985/87, 12/14, str. 320—325.

¹⁴¹ Zvočili sta podobni razvojnim oblikam opreklja.

¹⁴² Glej Kumer, LGGŠ, str. 72, in poglavje o slovenskosti evropskega ali o poslednjem oprekljarju na Slovenskem.

lahko na koncu le ukrivljena navzgor, da se ni zatikala za strune. L. Pivk ml. si je znal palčke pripraviti tudi tako, da jih je povil z vato in sukancem, vendar je tako pripravljena igrala le redko uporabljala. Pač pa so bili pravi mojstri v povijanju tolkalca z vato Prekmurci, ki so si tako izdelali igralna pomagala za male in velike cimbele, s katerimi so dobili mehak in žameten zven. Informator s Koroškega¹⁴³ pa mi je pripovedoval o materini teti iz Malih Kljunan (Arnfels), Micki Kajžar, por. Lamprecht (roj. ok. 1892, umrla leta 1962), ki je igrala oprekelj s palčkami, narejenimi iz 1,5 mm debele zvite žice, dolge približno 25 cm. Glavica tolkalca je bila nekajkrat zavita žica.¹⁴⁴ Zven, ki je nastal ob udarcih z njima, je moral biti precej rezko zvončkast oziroma kovinski. Podobno so si pripravljali palke tudi godci na avstrijskem Štajerskem, vendar je bila barva zvoka odvisna od izbire materiala za tolkalca, od debeline in načina zavijanja na konceh, sam izbor pa je bil individualno ali pokrajinsko spremenljiv. Prav ta pokrajinska določenost pa je pogojevala tudi ljudskost izvajalskega stila.

Zdi se, da je mnogo premalo raziskana zveza etnične pripadnosti oziroma identitete in iskanja barvitosti zvoka. Zanimivo bi bilo spoznati, zakaj je npr. v preteklosti južni Evropi bolj ustrezal trzajoči zvok psalterija, alpskim deželam hreščeč, prodoren in glasen zvok lesenih kladivc, zadušena in otemnjena barvitost melodij, igranih s palčkami, ki so bile obložene s klobučevino ali v panonskih ravninah vzhodne Evrope žameten in mehak zven udarcev z vato in sukancem povitih palčk. Morda nam bo to vprašanje lahko nekoč pojasnila še prezrta glasbena psihologija ljudskega.

Oprekelj starejših (alpskih) godčevskih sestavov je imel rezek in oster zvok,¹⁴⁵ ker so povečini igrali z lesenimi tolkalci ali z zvito žico. Zato nas tudi ne čudi, da je lahko vse do konca 19. stoletja spremljal celo hreščeče dude alpske Evrope.¹⁴⁶ Posnemali so tudi harfino igro s številnimi okraski, s terčnimi, sekstnimi in oktavnimi trilerji ter z razloženimi akordi. Tudi Slovenci so na glasbilo igrali stoje, sede ali celo na kolenih. Pivk ml. je vselej igral stoje. Kadar je bilo potrebno oprekelj prenašati (ob koledovanju in raznih obredjih), so ga z jermenom optali čez ramena. Pivk ml. ni več igral na optanega, saj ga ni več uporabljali v širših godčevskih sestavih in pri vaških obredjih, kjer je bil optan oprekelj neizogiben.

Igra ima svoja nepisana pravila. Pivk ml. in ata Pivk sta pričela igrati tako, da sta najprej zaigrala razložen akord uvodne tonalitete, ki je imela nekakšno pripravljalno funkcijo, v kateri sta nato zaigrala melodijo.

Glasbena vloga glasbila je bila različna. Služila je kot spremljevalno glasbilo v večjih godčevskih sestavih ali solistično. Če je služil za spremljavo, je navadno prevzel vlogo (stil) harmonskega polnjenja in gostitve zvoka. Pivk ml. je sicer trdil, da mora na primer »violina vleči«, če igra poleg opreklja, da se ne pobijata. Če je godec na glasbilo igral solistično, je moral melodije ritmično frazirati z izmeničnim udarjanjem obeh kladivc ali s polnjenjem s prehajalnimi in menjalnimi toni ter kratkimi pasażami, melodijo pa je godec vodil v terčnih ali sekstnih postopkih. Stari oče Pivk je trdil, da sin ne zna več prav igrati, ker bi moral »vse strune pobirat«, vsaj ena palčica bi morala ves čas tolči in polniti zvok (spomnimo se razlage imena za glasbilo: ein Brett zum hacken — deska za sekljanje!).

Pri Sv. Ožboltu (St. Oswald), nedaleč stran od Arveža, tik današnje državne meje s sosednjo Avstrijo, je dr. J. Pommer leta 1908 ujel potujo-

¹⁴³ Walter J. Woschitz (Božič) iz Gradca, roj. 1947, mama iz Klunjan, oče iz Roža.

¹⁴⁴ Terenski zapisi Mire Omerzel-Terlep, 1983.

¹⁴⁵ Klier, str. 51.

¹⁴⁶ Klier, str. 51.

čega muzikanta slovenskega imena, Martina Goričnika, ki je s svojim oprek-ljem zabaval ljudi na Soboški planini in okoliških krajih, ter zabeležil 5 me-lodij.¹⁴⁷ Melodije, ki jih je objavil, so tipične alpske strukture z razloženo akordiko, živahne vsebine in po vsej verjetnosti tudi plesne narave. Vendar iz zapisa ni razvidno, ali gre za popolno transkripcijo godčevskega igranja ali le za osnovni spominski zapis vodeče melodije.

Zal pa verjetno ne bomo nikdar mogli pojasniti glasbenega stila in po-sameznih instrumentalnih funkcij »štraj« sestavov z oprekli (gosli-oprekelj-bas) minulih stoletij. O tem ni nikakršnih zapisov, še manj seveda zvočnih posnetkov. Prav tako bo ostala nepojasnjena zvočna slika razširjenih god-čevskih sestavov godal — oprekla — pihal in trobil. Vendar je verjetno oprekelj na Slovenskem v tovrstnih sestavih, ki so igrali predvsem plesno glasbo ob različnih priložnostih, prevzel obligatno — spremljevalno vlogo harmonskega polnjenja in vlogo glasbila, ki je s svojim zvonkim zvenom barvalo zvočno podobo celotnega ansambla.

Knjiga K. M. Kliera *Volstümliche Musikinstrumente in der Alpen* (1956) pomeni eno prvih in temeljnih del o evropski alpski ljudski glasbi in pred-vsem o alpskih ljudskih glasbilih, kjer avtor citira tudi podatke s slovenske Koroške. Za naš zgodovinski slovenski alpski in deloma predalpski svet pa je tudi temeljne razpoznavne vrednosti. V njej je zapisal, da na plesnem podiju vselej vodijo gosli ali klarinet, ostali godci pa jim s svojimi glasbili po posluhu sledijo.¹⁴⁸ Zdi se, da je bila še v prvi polovici našega stoletja živa improvizacija tudi v godčevskih sestavih z oprekli. Klier zatrjuje, da vsako »štimo« igra le en instrumentalist, dupliranje iste melodije pa glasbena prak-sa ne pozna. Le v najvišjih tonskih legah včasih gosli podpre flavta ali klari-net. Tako je vsak instrumentalist, ki se je pridružil godčevski zasedbi, prispe-val s svojim glasbenim občutjem in znanjem k svobodnemu vodenju glasov in s tem k novonastalemu in neponovljivemu (tipu) večglasju, ki ga je stilno označevala (še živa) improvizacija.

Ne zdi se verjetno, da bi bila modna glasbena praksa v slovenskem (alpskem) etničnem prostoru mnogo drugačna, čeprav jo je gotovo pogojevalo slovensko občutje. Izvedba slovenskih melodij, slovensko oziroma pokra-jinsko občutenje harmonij in vodenje glasov ter izbira barvitosti zvoka, improvizatorske in tehnične zmožnosti obvladovanja glasbila posameznikov pa so zagotovo dajale pečat »slovenskega« in ljudskega, enako neponovlji-vega, a za vedno pogreznjenega v neraziskano preteklost.

VČERAJ, DANES, JUTRI...

Oprekelj je glasbilo tujega izvora, ki je zadostilo glasbeno-izrazni potrebi vsakdanjika evropskega (predvsem alpskega) pa tudi slovenskega človeka, kar je določalo tudi njegovo družbeno vlogo. Zdi se, da bi bilo z ozirom na številna navajanja različnih poročevalcev glasbilo pravilneje poimenovati *cimbale*, vendar zaradi deloma že utečene strokovne rabe ohranjam izraz oprekelj. V Evropi je izpričan od 11. stoletja, na Slovenskem pa od druge polovice 15. stoletja. V obdobju rokokoja je bil evropski oprekelj najbolj vsestransko priljubljen in razširjen med vsemi sloji prebivalstva. Igrali so nanj poleg glasbil, kot so dude in lajne,¹⁴⁹ z njimi so muzicirali po meščan-skih salonih in vladarskih palačah, zahtevnejši so ga poskušali reformirati

¹⁴⁷ Zapisi so v zbirki dr. Kotka na Dunaju, je leta 1956 zapisal K. M. Klier, str. 51.

¹⁴⁸ Klier, str. 94—95.

¹⁴⁹ Schickhaus, str. 128, Klier 53.

in mu dati večje tehnične zmogljivosti. Vendar se je v tem obdobju njegova velika priljubljenost tudi iztekla. Njegovo mesto so zavzele razvojne oblike sodobnega klavirja. Oprekelj se je nadalje ohranil v hribovski izolaciji in na odmaknjenih področjih še dve stoletji kot plesno spremljevalno glasbilo, kjer je dobil pomen ljudskega glasbila življenjskega vsakdana evropskega človeka. Znan je bil v večjem delu slovenskega etničnega prostora (izvzeta je Bela Krajina). Iz podatkov, ki so nam na voljo, lahko razberemo za čas od 19. stoletja do leta 1979 naslednje funkcije glasbila: služil je ob različnih slovesnostih za plesno spremljavo, za novoletno koledovanje, celo za pridobivanje osnovnih življenjskih potrebščin (hrane) in za predpustno in pustno veseljačenje ter vsakdanjo zabavo.

Na Slovenskem so nanj igrali »po starem« v zasedbi gosli-oprekelj-bas, sicer še v našem stoletju, čeprav že redko. Številna so tudi poročila o godčevskih sestavih s klarinetom iz 19. in 20. stoletja, ki je zamenjal violino ali oprekelj v staromodni trojici ali v njenem razširjenem sestavu, predvsem v sestavu z modno harmoniko.

Klarinet in harmonika sta ponekod povsem izrinila gosli in oprekelj, od druge polovice 19. stoletja so jima pomagale tudi vse bolj modne pihalne godbe. Harmonika je postala v našem stoletju najpomembnejše solistično glasbilo slovenskih podeželskih godcev. Posamezna pihala in trobila so pričela nastopati tudi izven pihalnih godb že od konca 18. stoletja, ponekod celo v simbiozi z godali, vendar le za kratek čas in v izjemnejših primerih. Močan zven pihal in trobil z nežnejšimi zvoki godal ni mogel tekmovali, temveč jih je preglasil in končno tudi izrinil iz večine godčevskih zasedb kmetskega in kmetško-delavskega življa, ki jim je oprekelj z več stoletno tradicijo najdlje služil in je tudi najdlje ustrezal glasbenemu okusu. In končno: bili smo priče procesu izginjanja glasbila.

Transformacija, vezana v preteklosti na mnogovrstnost tedanje življenjske izraznosti širše skupnosti, je potekala od polifunkcionalnosti glasbila k monofunkcionalnosti: od udeležbe pri plesu, vaškem veseljačenju ipd. k interni zabavi ozkega družinskega kroga, kar je narekovalo redukcijo godčevske udeležbe in tehnike igranja ter redukcijo repertoarja melodij. Leopold Pivk starejši je igral v že okrnjenem sestavu: oprekelj in violina, poslednji slovenski oprekljar Leopold Pivk ml. pa je znal zaigrati le še nekaj melodij. Igral je sam v ozkem družinskem krogu ali ob srečanju slovenskih godcev in pevcev, kjer je glasbilo dobilo značaj spominka in redkosti, če že ne pa izjeme.

Dolg proces preoblikovanja opreklja od srednjega veka do danes, kot sem ga poskušala zasledovati v pričujočem sestavku, je pokazal v našem stoletju še zadnjo redukcijo: opustitev igre na oprtan oprekelj. Koledovanje in vaške slovesnosti, kjer je bilo oprtano glasbilo nujno potrebno, je zamenjala solo igra pri domačem ognjišču, kjer je bilo glasbilo najlažje položiti na mizo in igrati sede ali stoje. Vse našete transformacije z zaključnim rezultatom, »izginotjem glasbila iz glasbene scene slovenskega človeka«, vsiljujejo vprašanje: zakaj? Morda nam to dejstvo pojasnjuje izjava godca iz Ihana, ki je igro nanj označil kot smešno. Morda lahko sklepamo, da je glasbilo, ki je sicer bilo soudeleženo skoraj pri vseh slovesnostih, sčasoma vse manj ustrezalo okusu ali pa je propadanja kriva tudi oprekljeva intonacijska preobčutljivost na temperaturne razlike. Torej ni moglo ustrezati številni godčevski zasedbi različnih tonskih možnosti. Viri kažejo, da so glasbilo vse bolj potiskali ob stran, dokler ni v našem stoletju izginilo iz godčevskega sestava ter postalo solistično. S tem pa je izgubilo svojo poglobilno družbeno funkcijo, ki ga je vse do 20. stoletja »ohranilo pri življenju«. Usodo mu je krojilo tudi sprejemanje novih »modnih glasbil«, zlasti harmonike (konec 19. sto-

letja), ki so tako rekoč preplavila slovenski etnični prostor ter od 18. stoletja prevzemanje pihal in trobil iz družbeno vse pomembnejših pihalnih godb in nenazadnje tudi modnih akordičnih citer »enako ljubkega zvoka«.

Spremembe in odvzete družbenih funkcij glasbila ter prilagajanje novemu estetskemu okusu niso vodile v hibridizacijo »starega in novega«, temveč že v 19. in 20. stoletju v neizogiben propad glasbila.

V prvih letih 20. stoletja je glasbilo tudi drugod po Evropi bitko za obstoj že domala izgubilo. Na avstrijskem Štajerskem so ga leta 1920 izdelovali le še trije rokodelci. Moda novih glasbil je prinesla tudi nove potrebe in še zlasti zahtevo po večji zmogljivosti glasbila. Tako je Tobi Reiser oprekelj poskusil oživiti in izpopolniti. Po muzejskih vzorcih diatoničnega glasbila omejenih možnosti je skonstruiral kromatično glasbilo z obsegom 4 oktav — lahko, prenosno, primerno za hišno in veselično muziciranje. Nanj so igrali v kombinaciji z violinami, modnimi in reformiranimi Fs in B klarineti, harlami in razvojnimi različicami citer, basov in vse popularnejših kitar. Nastal je tip t. i. »salzburškega kromatičnega opreklja«, ki ga je leta 1935 po njegovi ideji pričel izdelovati H. Bandzauer. Do leta 1940 jih je izdelal že preko 100, po vojni pa je oblast med mladino na avstrijskem Štajerskem razdelila okoli 60 oprekljev in s tem zavrla izginjanje glasbila in trganje tradicionalnih niti v severnem alpskem prostoru. Toda le v Mooskirchnu (avstrijska Štajerska) se izročilo igranja na diatoničen oprekelj ni pretrgalo do danes. Kromatično glasbilo si je pridobilo simpatije tudi na Bavarskem in Tirolskem. Na Poljskem so ga v 70. letih ponovno popularizirali z radiom,¹⁵⁰ v Belorusiji nanj muzicirajo v obsežnih cimbalskih ansamblih. Santur se danes poučuje na glasbenih visokih šolah v Perziji, Indiji, na Kitajskem in v Koreji, velike reformirane cimbele pa na glasbenih akademijah na Madžarskem, v Romuniji, na Češkem in Slovaškem in v Sovjetski zvezi. V panonskih predelih Jugoslavije so še vedno priljubljene.

S smrtjo zadnjega slovenskega oprekljarja leta 1979 je pri nas glasbilo izumrlo.

LITERATURA IN VIRI:

1. Alexander Buchner, *Bunte Welt der Musikinstrumente*, Praga 1981.
2. Pjotr Dahling, *Das Hackbrett in Nordosten Polens*, *Studia Instrumentorum musicae popularis VIII*, Musikmuseet Stockholm 1985, 118—121.
3. Dragoslav Dević, *Etnomuzikologija*, III del, *Instrumenti*, Beograd 1977.
4. Brigitte Bachmann-Geiser, *Die Volksmusikinstrumente der Schweiz*, *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, Serie I, Band 4, Leipzig 1981.
5. Balthasar Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der Südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*, Leipzig b. l. (1801—1808), I. Theil von den Winden oder Slavenzi, Geithaler oder Silauzi, II. Theil, Krainer oder Krainze.
6. Karl M. Klier, *Volkstümliche Instrumente in den Alpen*, Kassel und Basel 1956.
7. Koraljka Kos, *Muzički instrumenti u srednjovekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske*, JAZU, Zagreb 1969.
8. France Kotnik, *Popotovanje po Koroškem leta 1795*, *Slovenski etnograf II/IV*, 1951, 361—366.
9. Zmaga Kumer, *Godčevski in plesni motivi na panjskih končnicah*, *Slovenski etnograf X*, 1957.
10. Zmaga Kumer, *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*, Ljubljana 1983.
11. Zmaga Kumer, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, Maribor 1972.
12. Zmaga Kumer, *Die Volksmusikinstrumente in Slowenien*, *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente Serie I*, Band 5, Ljubljana 1986.

¹⁵⁰ P. Dahling, str. 120.

13. Ludvik Kunz, Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei, Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I, Band 2, Teil 1, Leipzig 1974.
14. Primož Kuret, Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah, Ljubljana 1973.
15. Primož Kuret, Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče, Muzikološki zbornik, XIII, 1977, 14—22.
16. Matija Majar, Pesmarica cerkevna, 1846.
17. Gorazd Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981.
18. France Marolt, Slovenski glasbeni folklor, Slovenske narodoslovne študije IV, Ljubljana 1954.
19. France Marolt, Gibno zvočni obraz Slovencev, Slovenske narodoslovne študije III, Ljubljana 1954.
20. MGG, Musik in Geschichte und Gegenwart, Kassel 1949—1973.
21. Muzička enciklopedija, I—III, Zagreb 1971.
22. Roksanda Pejović, Predstave muzičkih instrumenata u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 1984.
23. Stanisław Olędzki, Polskie instrumenty ludowe, Krakow 1978.
24. G. Perusini, Strumenti musicali e canto popolare in Friuli, 1944.
25. Michael Praetorius, Syntagma Musicum II, De Organographia, 1619. Faksimile Nachdruck Kassel-Basel-London-New York 1958.
26. M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894—1895.
27. Mary Remnant, Musical Instruments of the West, London 1978.
28. Bálint Sárosi, Die Volksmusik Ungarns, Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente, Serie I, Band 1, Leipzig 1966.
29. Bálint Sárosi, Zigeunermusik, Budapest-Zürich-Freiburg 1977.
30. Karl-Heinz Schickhaus, Über Volksmusik und Hackbrett in Bayern, München-Wien-Zürich 1981.
31. Julijan Strajnar, Citira, Trst 1988.
32. Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, I—IV, Ljubljana 1895—1923.
33. Mira Omerzel-Terlep, Oprekelj na Slovenskem, Muzikološki zbornik, XVI, Ljubljana 1980, 93—107.
34. Tradicijska narodna glasbala Jugoslavije, razstavni katalog, Zagreb 1975.
35. Sebastian Virdung, Musica Getutsch, 1511. Faksimile Nachdruck Kassel-Basel-London 1983.

- Arhiv Loškega muzeja, Škofja Loka.
- Arhiv Mestnega muzeja v Idriji.
- Arhiv Sekcije za glasbeno in plesno narodopisje, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.
- Terenski zapisi Mire Omerzel-Terlep.
- Privatne zbirke.

Zusammenfassung

DAS HACKBRETT IN SLOWENIEN

Das Hackbrett ist ein antikes Musikinstrument asiatischer Herkunft, das in Europa seit dem 11. Jahrhundert, in Slowenien aber seit dem 15. Jahrhundert bezeugt ist und eine tausendjährige europäische Geschichte hinter sich hat. Es wird unter die Vorläufer des modernen Klaviers gezählt. Seine Blütezeit fällt in die Zeitspanne vom 15. bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Im Zeitraum des Rokoko, als seine Beliebtheit schon zu Ende ging, war es allseitig unter allen Schichten der europäischen Bevölkerung verbreitet. Am längsten erhielt es sich in isolierten gebirgigen sowie in abgelegenen geographischen Bereichen, und zwar als volkstümliches Begleitinstrument beim Tanz und war nahezu ein halbes Jahrtausend in Mode! Heute wird das Hackbrett unter die Volksinstrumente der Alpenländer gezählt, diente es doch in der Tanzmusik des österreichisch-bayerischen und des Schweizer Raumes, der Tiroler, steiermärkischen und krainischen Alpen- und Voralpenwelt (Notranjska-Innerkrain, Dolenjska-Unterkrain, Primorska-Küstenland). Ganz Europa kennt es auch unter dem gemeinsamen Namen »Brettl(e)«. Bekannt ist es im gesamten slowenischen ethnischen Territorium außer in der Bela krajina — also in den südlichsten Regionen der europäischen (Vor-)alpenwelt, die uns mit der balkanisch-orientalischen Identität verknüpft. Aus den uns zur Verfügung stehenden Angaben ersehen wir für die Zeit vom 19. Jahr-

hundert bis zum Jahr 1979, als der letzte Hackbrettspieler in Slowenien starb (L. Pivk d. J. aus Hotedršica, also beheimatet am Berührungspunkt der Alpen-, Vor-alpen- und küstenländischen Welt) folgende Funktionen dieses jetzt ausgestorbenen Instruments: verwendet wurde es zur Tanz-Begleitung, beim Neujahrs- und Faschingsingen, zum Grund- oder Nebenerwerb sowie für den täglichen Gebrauch. Im 18. Jahrhundert war in Slowenien — sowie im übrigen Europa der damaligen Zeit — das Trio *Geige-Hackbrett-Baßgeige* die übliche Musikergruppe, insbesondere in Kärnten (es gibt zahlreiche Berichte aus dem Gailtal — Ziljska dolina) und in Krain. Im 19. Jahrhundert wird die Geige oder (und) das Hackbrett zunächst durch die *Klarinette* verdrängt, dann durch die Blas- und die Blechinstrumente der modischen *Blaskapellen* und an der Wende der Jahrhunderte noch durch die durchdringende *Ziehharmonika*. In Slowenien wurde im erwähnten Trio auf dem »auf alte Weise« geschulterten Hackbrett zwar ausnahmsweise noch in unserem Jahrhundert gespielt. Seit dem 19. Jahrhundert entstehen neue Musikervereinigungen von Streichern, Bläsern und Blechinstrumentenspielern. Die zarten Töne der Streichinstrumente konnten jedoch mit den starken Tönen der Blas- und Blechinstrumente nicht konkurrieren, sondern wurden von ihnen über-tönt und schließlich aus den meisten Musikerbesetzungen der bäurischen und der bäurisch-Arbeiterbevölkerung verdrängt, während die »altmodischen« Besetzungen mit dem Hackbrett als lächerlich bezeichnet wurden.

Die slowenischen Namen dieses Musikinstruments erhellen und bestätigen die »Durchzugslage« des slowenischen ethnischen Territoriums und seiner Kultur. Der osteuropäische und mit ihm der ost-slowenische Raum kennen Varianten des slawischen Grundbegriffes »Zimbal« (slov. cimbale), Mittel- und Westeuropa (vor allem das alpenländische) kennen Varianten des Namens »Hackbrett« bzw. *Brettl(e)*, wogegen Westeuropa bzw. Westslowenien vornehmlich Ableitungen aus dem ital. Terminus *salterio* (Psalterium), slow. *šenterija* kennen. Das große und kleine Zimbal sind Varianten des Hackbretts, sind jedoch schon so weit eigenartig, daß man sie als Sondertyp dieses Instruments erörtern kann und so wird ihnen eine besondere, getrennte Abhandlung gewidmet werden. Beide Varianten binden sich an den ost-slowenischen Raum von Prekmurje und Porabje (auf den Landkarten gibt es für diesen Raum keine Bezeichnungen). Interessant ist desgleichen die slowenische Synthese zweier Begriffe: aus Zimbal und Hackbrett entstand der Name »cimprekelj« (Idriabereich um das Jahr 1870).

Die ersten Beweise für die Existenz des Hackbretts auf unserem Boden finden sich auf den mittelalterlichen Fresken der slowenischen Kirchen namentlich seit dem 15. Jahrhundert weiter. Engel mit Musikinstrumenten sind auf den mittelalterlichen Fresken 64 mal gemalt und auf zehn ist ein Hackbrett abgebildet, das sich der Form nach zwar von den gegenwärtigen »volkstümlichen« Hackbrettern unterscheidet. Das Hackbrett bzw. Zimbal erwähnt Primož Trubar im Psalterium (1566), gemalt ist es auf den krainischen Bienenstockvorderbretchen (19. Jh.), gemeinsam mit der Geige ist es auf dem Hochzeitskuchen von Skofja Loka abgebildet (aus der Zeit zwischen beiden Weltkriegen), erwähnt wird es in ethnographischen und topographischen Fragebögen aus dem 18. und 19. Jahrhundert. Selten sind nur Angaben über die Hersteller dieses Musikinstruments in Slowenien. Mehr oder weniger verlässlich ist die älteste Angabe aus dem 18. Jahrhundert (Roelling aus Gorica), dann aus dem 19. Jahrhundert (aus Zelezna Kapla — Eisenkappel) und aus dem 20. Jahrhundert (Idrija, Musikant Kugej). Nach den Quellen zu urteilen, scheint es nicht wahrscheinlich, daß die modische Musikpraxis des slowenischen (alpenländischen) ethnischen Raumes erheblich anders als die damalige europäische gewesen wäre, wenn sie auch zweifellos durch das slowenische Musikempfinden bedingt war. Leider werden wir indessen vermutlich nicht mehr imstande sein, den Musikstil und die instrumentalen Einzelfunktionen der einzelnen Instrumente in den Musikerzusammensetzungen mit dem Hackbrett zu erhellen, denn darüber gibt es keinerlei genauere archivalische Niederschriften, wie auch keine lebenden Musikerzeugen aus den Nachkriegstagen. Es läßt sich nur schließen, daß in den Zusammensetzungen das Hackbrett vermutlich die obligato-Begleitungsrolle für das harmonische Gerüst übernahm, während sowohl das solistische als auch das Gruppenspiel das »Hacken« auf den Saiten in Wechsel- und in Übergangstönen sowie das Spielen gebrochener Akkorde und eine zumindest teilweise improvisatorische Freiheit kennzeichneten. Die Quellen erklären dagegen vor allem die Wege der neuen Musikerveränderungen, die sich nach dem Zweiten Weltkrieg schon deutlich zu neuen modischen Prägungen umbildeten.

Die Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg haben nachgewiesen, daß das Hackbrett in seltenen Fällen zwar noch in der Erinnerung der Menschen lebt, insbesondere unter den Einwohnern Westsloweniens, also in jenen Bereichen, wo

es auch am häufigsten vor allem in bildlichen Quellen bezeugt war, sowie in Gorenjsko-Oberkrain, der alpenländischen Heimat dieses Musikinstruments.

In Museal- und Privatsammlungen wurden noch einige fast identische Instrumente gefunden, deren Alter 100 bis 200 Jahre zurückreicht und die der Provenienz nach vor allem aus der Region Idrija—Cerkno kommen. Es kann auch angenommen werden, daß diese Instrumente das Werk desselben Meisters oder derselben Werkstatt sind (eine Ausnahme bilden nur die »šenterije« von der Sentviška gora aus der Mitte des 19. Jahrhunderts.) In den Musealsammlungen haben sich leider keine Spielklöppel erhalten, aufgrund des Berichtes des letzten Hackbrettspielers, unterschiedlicher Informatoren und Archivquellen können wir indessen folgende Spielklöppelgattungen aufzählen: Holzklöppel, filzbelegte Klöppel, mit Watte oder Garn umwickelte sowie gekrümmte Metallklöppel.

Zweifellos sind die in Slowenien erhaltenen Hackbretter, so wie auch das Instrument des letzten slowenischen Hackbrettspielers (1912—1979) diatonische Stimmungen beschränkter toniger Möglichkeiten, mit Stellung beider Brücken im Verhältnis 2 : 3, mit beweglichen Häkchen für die Erhöhung um einen Halbton (von 3 bis 8), wodurch das Modulieren ermöglicht wird. Die slowenischen Hackbretter gehören zu den kleinsten europäischen Instrumenten dieser Gattung. Der Größe nach sind die slowenischen Hackbretter (am häufigsten mit 21 verünftachten Saiten bzw. mit 32—40 Tonhöhen) dem »Osttiroler« Typ des Instruments ähnlich, der Stimmung nach stehen sie jedoch dem »steirischen Hackbrett« näher bzw. dem älteren Typ des diatonischen »Salzburger Hackbretts«. Doch sind die slowenischen Exemplare mit keinem der aufgezählten Typen völlig identisch.

Der lange Prozeß der Umgestaltung des Instruments vom Mittelalter bis heute, wie ich ihn im vorliegenden Artikel zu verfolgen suchte, zeigte in unserem Jahrhundert eine Reihe von Transformationen, die auch von der Polyfunktionalität zur Monofunktionalität des Instruments und zur Reduktion des Repertoires verliefen, hin bis zum Solospiel am heimischen Herd und zu einem Instrument mit dem Stempel eines Souvenirs aus der Vergangenheit. Und weshalb ist das Instrument ausgestorben? Höchstwahrscheinlich infolge der Ungeschicklichkeit beim Spielen, der Unmodernität und der unstablen Intonation.

Zgodbe o meji¹

V krajevnem leksikonu Slovenije je o severnoštajerskem naselju, ki smo ga poimenovali Blatno,² zapisano: »Po mirovni pogodbi leta 1919 (prav 1920) sta dve tretjini vasi ostali pod Avstrijo, kljub temu, da so bližnje domačije še slovenske.« S to izjavo, v kateri je stilistično zaznamovana beseda domačije, je poročevalec nakazal nepravilnost tega dejanja. Enigmatičnost izjave, saj razlogi za nastanek take meje niso razloženi, kliče po odkrivanju tistih sledi o dogajanju, v katerem bo tudi nastanek meje razumljivejši. Katere so bile referenčne točke, ki so omogočile takšno spremembo? Katere institucije so imele za osnovo ali za učinek težnje po germanizaciji ali po ohranitvi slovenskega jezika? Drugače: Kaj se je zgodilo v 2. pol. 19. stoletja in v prvih dvajsetih letih 20. stol., kar je vplivalo na odločitev v letu 1920? Kateri koraki so imeli za posledico rez v sredo naselja?

Drugi del tega prispevka so analize dogajanja po nastanku meje, po prvi in po drugi svetovni vojni in med NOB: Kateri elementi so omogočali nastajanje novega šiva med našim in tujim? Koliko je bila možna samostojna izbira? Kakšne konflikte je povzročil po lastni volji izbrani rez v razmeroma kompaktno tkivo, ki je imelo pogloblitve središčne funkcije?

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Življenje ob meji, ki je bil realiziran skupaj s sodelavci inštituta za etnologijo v Gradcu (Avstrija). Prvi prispevek Johannesa Moserja in Ernsta Töscherja *Imajo nas že za Jugoslovane* je bil objavljen v zborniku *Traditiones* 18, 1989, 89–106.

² Ime naselja in imena prebivalcev so spremenjena. Ko opisujem avstrijski del Blatnega, uporabljam ime Blatten, (za Goritzen) pa Gorice.

1. BLATNO DO LETA 1919

1.1 Demografska podoba:

Prve sledi o dogajanju pred prvo svetovno vojno so ljudska štetja, ki so jih od 1880 dalje izvajali redno na 10 let, z vmesnimi opustitvami (npr. 1920). V preglednici je podan pregled štetij do 1910 za Drage, ki so bile občinsko, šolsko in župnijsko središče, in za Blatno³ do 1930.

Ljudska štetja do leta 1930⁴

Naselja	Leto	nemško	slovensko
Blatno	1880	43	234
	1890	48	250
	1900	86	194
	1910	89	129
	<i>Po nastanku meje</i>		
	1930	180	5 ⁵
Drage	1880	31	273
	1890	48	250
	1900	7	278
	1910	21	241

Prva značilnost podatkov za obe naselji je, da upada število prebivalcev v tridesetih letih (od 1880 do 1910) v Blatnem za približno 10 %, v Dragah za 14 %. Vsekakor pa daje preglednica nenavadno podobo. V dvajsetih letih (1880—1900) se podvoji število tistih, ki se izjavljajo za nemški občevalni jezik. Ta presenetljivi obrat spodbuja vprašanja: Kako je bilo štetje izvedeno? Kdo in od kod je bil popisovalec? (gl. Klemenčič 1978, 132). Proti tej spremembi govori dejstvo, da je bilo zelo malo imigracij (prim. Klemenčič 1978, 129), sklepanja zakonov z domnevno nemško govorečimi partnerji so bila redka.

Za takšno spreminjanje jezikovne podobe naselij je najbolj zgovoren primer večje vasi Gorice, ki ležijo 10 km severno od Blatnega.⁶ Na začetku 19. stoletja je bila tu živahna glažuta. Še v petdesetih letih so v Kozlerjevem opisu (1854, 1855) pojmovane kot izrazito slovensko naselje. A vendar je pri vizitaciji škof Anton Martin Slomšek podvomil o usodi slovenskega jezika v naselju, ko je menda dejal: »V stotih letih tu ne bo nobenega Slovenca več«. Podatki o štetju namreč kažejo, da se je od 886 prebivalcev leta 1880 k slovenskemu jeziku prištevalo okrog 184, leta 1900 od 786 le 12 in leta 1910 od 708 le 38 prebivalcev. In to kljub temu, da je bil v tem naselju stalno nastavljen duhovnik slovenskega rodu, ki je znal oba jezika. »Kljub

³ Naselji Drage in Blatno sta tvorili občino Drage.

⁴ Navedeni so proporcionalni podatki.

⁵ Podatki veljajo le za avstrijski del Blatnega, 5 slovensko govorečih statistika uvršča med tujce.

⁶ Podoben upad opisuje Bogo Grafenauer v spremni besedi h knjigi Petra Moharja, *Med nebom in peklom*, 1986, 485—486. V vasi, ki jo omenja Grafenauer, se je leta 1880 za slovenski občevalni jezik izjavilo 100 % prebivalstva, 30 let kasneje pa 62 %.

temu, da so starejši ljudje še slovensko govorili in da je bila pridiga pri žegnanju še slovenska«. V spominu informatorjev (letniki 1905 do 1911) so ljudje iz Goric po lastnem spoznanju Nemci, ki znajo tudi slovensko.

Določitev območja, kjer so Blačani iskali zakonskega partnerja: Po podatkih knjige med leti 1860 in 1920 je območje, v katerem so Blačani iskali zakonskega partnerja, obsegalo v več kot polovici primerov lastno občino Drage (v samem Blatnem 33, v Dragah 14 primerov); v ostalih (28 primerov) pa okvir sodnega okraja. Robovi tega sodnega okraja so bili proti severu nemški ali pretežno nemški (npr. Gorice). Iz teh področij je prišlo manj kot 10 % zakonskih partnerjev, od katerih so mnogi po podatkih informatorjev govorili slovensko. Podatki poročne knjige omogočajo domnevo, da je bil zakon socialne endogamije (gl. Sieder 197, 14) eden glavnih kriterijev pri sklepanju zakona: pri podatkih o rojstnem kraju zakonca je mogoče razbrati razmeroma stalno korelacijo med domačimi imeni (ali hišnimi številkami) pri enem ali drugem partnerju.

1.2 Institucije moči

Šola: V šolski kroniki, ki je do leta 1920 pisana deloma nemško deloma slovensko, so posebej zanimivi tisti (le izjemoma opisani) konflikti zaradi učnega jezika, ki kažejo takratni šolski upravni sistem kot institucijo, s katero se je dalo lažje uresničevati ponemčevanje.

Drage so bile župnijsko in šolsko središče. Do leta 1874 je bil šolski učitelj ali duhovnik ali učitelj-organist, torej je bila šola v rokah duhovščine. Pouk je bil nereden, pogosto prekinjan, mesto poučevanja pa je bila pretežno mežnarija. Ker so bili župniki Slovenci in so bili sami župljani Slovenci, je bil pouk v nedeljski šoli gotovo slovenski.

Po vseh poročilih do konca prve svetovne vojne (učiteljski časnik Popotnik, šolska in farna kronika) je jasno, da je bila šola utrakvistična: v enem oddelku (prvem in drugem razredu) slovenska, kasneje v drugem (od tretjega razreda naprej) zgolj nemška (jezik verouka pa je ostal slovenski).

Kratka zgodovina šole: Med leti 1836 in 1861 so učili duhovniki v župnišču poleg verouka tudi branje in pisanje. Zaradi prepira med večjimi posestniki je bila načrtovana gradnja šole (med leti 1863 in 1866) ustavljena. Privatna šola je tako potekala od leta 1866 dalje v mežnariji. Za učitelja in organista je bil nastavljen J. R. iz Goric. Po nekaj prekinitvah je bila v Dragah leta 1874 ustanovljena in leta 1876 odprta javna enorazredna šola z dvema oddelkoma.

Za pouk in učitelja so najemali dve sobi (učni in bivalni prostor) pri različnih posestnikih. Šola sta nadzorovala okrajni in krajevni šolski svet, slednji je imel 8 članov (večjih posestnikov). Novo šolsko poslopje so postavili leta 1883. Kronike (cerkvene in šolske) poudarjajo pomen šole in dejstvo, da so jo zgradili kmetje sami, brez pomoči nemško usmerjenega »Schulvereina«. Poročevalec (iz leta 1945) je dopisal še lastno domnevo: »Vedeli so, da če bi bila nemška last, potem bi si svojili tudi zemljo, kakor se je skazalo leta 1919, ko so hoteli mejo do cerkve na Dragah.«

Prvi kronist je pisal kroniko po nemško, drugi, F. Š., pa slovensko. Slednji, očitno zaveden Slovenec, je poročal o konfliktu med krajevnim in okrajnim šolskim svetom: »4. 6. 1894 je gospod F. V., okrajni šolski inšpektor, ... naznanil, da se mora pouk tako nadaljevati, da bodo učenci dobro nemški znali. Spodbujal je učence k rednemu šolskemu obisku.«

Največji mecen šole so bili: »Družba sv. Cirila in Metoda«, ki je prispevala za vodovodno napeljavo 200 goldinarjev, »Matica Slovenska« in

»Družba sv. Mohorja«, ki sta z darilom 55 knjig osnovali šolsko knjižnico. Ta slovenska orientacija učitelja F. Š. je motila predstave nemško usmerjenega okrajnega šolskega sveta v dolini Drave in F. Š. je bil 1. 10. 1895 očitno kazensko premeščen.

Pomembni so bili zaključki sej krajevnega šolskega sveta o sklepu cesarsko kraljevega deželnega šolskega sveta o učenem jeziku. Člani sveta so se odločili (v prevodu):

»Po daljšem razgovoru se je večina 6 članov soglasno strinjala s predlogom občinskega odbora in sicer z ozirom na tukajšnji uradni sklep z dne 22. 4. 1894. leta sklenila sprejeti odredbe g. F. Š., ki zadevajo učni jezik v Dragah, ... z ozirom na 10-letne izkušnje z nemškim učnim jezikom, ki je dalo žalostne rezultate in z ozirom na okoliščine, da je taka nova ureditev 1. državno ...⁷ 2. pedagoško edino pravilna in 3. pametna. Večina 6 proti 0 je sklenila in danes zahteva: visoki c. k. deželni šolski svet ... naj sklep z dne 19. 3. 1894 št. 1477 umakne. V prihodnosti naj bo osnovni pouk v Dragah v materinem jeziku, t. j. naj bo učni jezik skozi vsa šolska leta; drugi deželni jezik, t. j. nemški, pa naj se poučuje od tretjega razreda naprej samo kot predmet.«

Konflikti med šolskim vodjo, krajevnim šolskim svetom na eni in očitno nemško usmerjenim okrajnim šolskim svetom, ki je imel središče v dravski dolini, na drugi strani kažejo, kako ozek je bil prostor za delo učitelja. Soglasnost članov krajevnega šolskega sveta priča tudi o učiteljevi avtoriteti; 6 do 8 let kasneje je namreč od enega izmed članov sveta prišla zamisel o nemških pridigah v cerkvi.

Konflikti v okviru c. kr. šole odkrivajo tudi vladajočo strukturo šolske ureditve, pri kateri so bili jeziki »kulturnih narodov« (nemškega, italijanskega ali madžarskega) na večjezičnem področju (Trst, Gorica, Koroško ipd.) dominantni (gl. tudi Benvenuti 1987, 41).⁸ Kjer je bila nemška manjšina⁹ (ne avtohtona, ampak po izražanju pripadnosti nemštvu kot npr. v Blatnem ali Dragah), je bila šola utrakvistična. Vsaka, tudi soglasna iniciativa (opisani primer iz leta 1894) je bila zavrnjena in sankcionirana s kazensko premeščitvijo učitelja.¹⁰

Učitelj, ki je več kot 20 let učil na Dragah in imel po nekaterih navedbah (posebej nasprotno, nemške strani) pomembno vlogo pri določanju meje leta 1920, in ki (po lastni izjavi) ni bil kazensko premeščen zgolj zato, ker je šolski inšpektor odlok o premestitvi odlagal, poroča po prvi svetovni vojni: »Dosti je bilo dela, ker šola je bila poprej utrakvistična. Vbijal sem nemščino, a otroci niso imeli veselja, ker se pouk ni vršil v materinščini. Uspehi so bili slabi. Napraviti so hoteli popolnoma nemško šolo. Hud je bil boj, a zmagala je pravica in trdnost voditelja, ker se ni udal. Obljubljali so mu denarno podporo 'Südmarka' in 'Schulverein', a voditelj je neomajno ostal na svojem (prvem, op. J. F.) stališču.«

⁷ Nečitljivo.

⁸ Italijani so imeli v primerjavi s Slovenci zmeraj temeljni privilegij, priznan že v letu 1867, da so bili skupaj z Nemci in Madžari nasproti drugim narodom »brez zgodovine« priznani kot kulturni narodi. (Benvenuti 1987, 41).

⁹ Zdi se, da je bilo za utrakvistično šolo potrebno manj kot 10 % nemškega prebivalstva.

¹⁰ Tako je v okviru takih sankcioniranih in vrednostnih orientacij težko govoriti o mirnem prilagajanju slovenskega življa višji nemški kulturi. Nekaj podobnega je veljalo tudi na Tržaškem, kjer je treba vedeti, »da so si Italijani na tem področju pridobili neko zgodovinsko prednost, ki nikakor ni naravni rezultat večvrednosti njihove kulture in civilizacije, pač pa posledica dejstva, da je predstavljal italijanski element v teh krajih vodilni sloj in je v mestu, tako v Trstu kot v Gorici, razpolagal z oblastjo.« (Benvenuti 1987, 24).

Kronisti so stalno poročali o majhnem šolskem obisku: informatorja (letnik 1905 in 1907) sta po vsem sodeč hodila v šolo le v prvem in drugem razredu in še to neredno, saj navajata, da sta obiskovala le pouk v slovenskem jeziku, to pomeni v slovenskem oddelku (1. in 2. razred). Večina otrok tistih, ki naj bi se odločili za Avstrijo, je hodila tudi k nemškemu pouku.¹¹ Eden od razlogov za majhen obisk šole naj bi bila oddaljenost od šole, drugi pa velika revščina prebivalstva in delo otrok doma. (prim. Larcher 1988 b, 34–36)

Po prvi svetovni vojni je bil v Dragah pouk v slovenskem jeziku. Potekal je v smeri vzpostavljanja ritualov in temeljnih pojmov države SHS. Namesto nemškega so (le kot predmet) poučevali srbohrvaški jezik. Kontakta med šolama v avstrijskem Blatnem in Dragah ni bilo.

Da je največ ljudi v Blatnem doma tudi po novi meji govorilo pretežno slovensko, pojasnjuje tudi težave, ki so jih imeli nemški učitelji pri poučevanju in razumevanju snovi v šoli.

Cerkev: V času škofa Antona Martina Slomška in posebej po vzpostavitvi škofije v Mariboru so prišli v obmejno področje razmeroma zavedni slovenski duhovniki. Tako je bil v Goricah, ki so se imele za nemško naselje že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, duhovnik, ki je znal oba jezika, do konca c. kr. monarhije. Marsikateri je pisal kroniko v slovenščini.¹² V Dragah so v župnijski kroniki prvi slovenski zapisi od leta 1880 dalje. Duhovniki so bili edina institucija, ki je imela za potrebno, ohraniti slovenski jezik in ki je to tudi mogla do neke mere uresničevati.

Dvojezičnost je bila upoštevana le tam, npr. v romarski cerkvi (danes je porušena), kjer so se romarji in obiskovalci obeh jezikov srečali ob letnih cerkvenih praznikih. Tako je veljalo pravilo, da je en duhovnik imel slovensko mašo in pridigo (navadno iz Drag), drugi (navadno iz Goric) pa nemško. Ta idealna podoba praznika s kohezivnimi intencijami, ki so prekrivale antagonizme na jezikovni in socialni ravni, je bila načeta na začetku 20. stoletja. Kronist je pod naslovom Prošnja za nemške pridige! zapisal: »Do sedaj je vladal med Slovenci in našimi 'Quasi Nemci' najlepši mir; bil je mir med župljani, mir v šoli, mir v cerkvi. Pa hudi duh ne miruje. Njemu sta mir in red najbolj zoperna. Izbral si...«

Na mestu, kjer bi pričakovali ime pisca pisma, je iz kronike iztrganih okrog 10 strani. Možne razlage bi bile: manjkajoče strani (tako zgoraj omenjene kot tudi tiste v šolski kroniki prav tako iz tega časa) iz časa reza v »idilo« so ne le sledi možnega storilca, ampak tudi časa, v katerem se je zgodila preusmeritev: opisani in neodkriti dogodki so pripravljali prelom med nemškim in slovenskim, omogočali so dva različna pogleda, ki sta se pokazala tudi pri določanju meje.

Moč posestne strukture: Za takratno življenje na vasi je bilo značilno: »Relativno velik del prebivalstva je živel še v tridesetih letih (v posameznih primerih še delj) v skoraj fevdalni odvisnosti od veleposestnikov in velikih kmetov«. (Larcher 1988 b, 54). Do leta 1919 je bilo v naselju okrog 40 gospodinjstev, od katerih je 5 do 6 velikih kmetov oblikovalo hierarhijo moči in življenje v naselju. Najbolj odločilen kriterij, na podlagi katerega so lahko tvorili koalicijo moči, je bila posestna struktura (prim. Mutschler 1985, 42). Poleg svojega so imeli še eno ali dve posestvi. Najeto posestvo (najemnike so imenovali »štandsmani« je bilo ali plačano ali pretežno odsluženo

¹¹ Pri dveh informatorjih, ki sta doživela ta čas, ni bilo mogoče ugotoviti, koliko gre pri pripisovanju nemške usmerjenosti tistim, ki so ostali na avstrijski strani, za vnašanje današnjega razumevanja obmejne problematike v pripoved.

¹² Tako z začudenjem ugotavlja seminaristka, ki je analizirala kronike v Goricah.

z dninami. Pri dveh velikih kmetih v Blatnem je bila nekaj let, v sedemdesetih letih 19. stoletja, tudi javna šola. Dva, trije od njih so imeli gostilne.

Vasi, občino, šolo in cerkev so upravljali ljudje z največjim prestižem, to je predvsem največji posestnik. Velikost posesti in rodbina (prim. Ilien 1977, 75) so bile tiste vrednostne orientacije, ki so poleg drugih (Ilien 1977, 115) odločale o prestižu v vaškem svetu. Tako je bilo funkcije župana, krajevnega šolskega oglednika, člana krajevnega šolskega sveta deležno 6 do 8 ljudi (velja za obe naselji, Blatno in Drage). Delitev na velike in na male kmete ter »štandsmane« je zaznamovala človeka že pri rojstvu in mu (po navedbi informatorjev) določila celo prostor na pokopališču na podlagi binarne razdelitve: spredaj (javno) bogati, zadaj, za cerkvijo (skrito) revni; Blatno na levi, Drage na desni strani. Kdor ni bil določen za naslednika,¹³ so mu bile javne funkcije nedostopne. Z dedovanjem se je tako prenesla na otroka ne le sama posest, ampak tudi socialna vloga in vpliv v vasi. Od tistih bratov in sestra, ki niso bili deležni družbene promocije kot glavni nasledniki, so se prav tako kot iz družin štandsmanov, malih kmetov, rekrutirali delavci, predvsem pa emigranti.

Poleg teh posestnikov je bila pomembna tudi veleposestniška lesna firma, ki je sicer ponujala delo mnogim (30 do 50 delavcem), ni pa mogoče razbrati njenega vpliva na delovanje samega naselja.

Značilnosti gospodarstva v Blatnem in Dragah je opisal učitelj v kroniki leta 1945: »Revščina je vsepovsod, ponekod zelo velika, razen v omejenih primerih (velikih kmetov, op. J. F.). Ljudstvo je še navajeno gospodarstva vsepovsod tako kot je gospodaril ded in stari ded. Težko in z muko si preskrbijo kakšno novost, ki bi jim poenostavila delo, rajše se okoristijo z vinom, ki daje moč, tako pravijo.«

Kmečkemu prebivalstvu (tako tudi večini Blačanov) je šlo »bolj za golo preživetje. Norme, pravila, običajski predpisi niso bili niti razviti niti tako ponotranjeni (internalizirani) kot pri meščanstvu« (Larcher 1988 b, 26). Da je bilo prebivalstvo le rahlo vezano na cerkvene norme spolnega življenja, pa je mogoče razbrati iz župnijske kronike.

Ob tem je treba omeniti še določeno avtarkijo: »Način produkcije v okviru zaprtega hišnega gospodarstva, kjer gre za znatno lastno porabo, izolira producenta.« (gl. Reiterer 1986, 77–78). Ljudstvo dela tako kot njihovi starši in stari starši.

Antagonizmi, ki so bili stalno navzoči znotraj velike koalicije moči, ki je v bistvenih potezah oblikovala vaško življenje, so pripomogli k temu, da so mejo postavili tam, kjer je.

2. MEJA

Zgodbe o nastanku: Zgodbe o nastanku meje so odvisne od izhodišča, s katerega piše poročevalec, odvisne so od stopnje njegove transformacije, njegovega procesa spreminjanja (Rosenthal 1987, 28–32). V večini primerov privzamejo poročevalci paranoično stališče, ko opazujejo lastno le kot pozitivno, tuje le kot negativno.¹⁴

¹³ Tu je deloval zakon socialne endogamije (gl. Sieder 1987, 14–15).

¹⁴ To opazovanje sledi predvsem modelu paranoičnega in depresivnega dojevanja sveta Melanie Klein, ki pravi, da je brezuspešno logično prepričevanje paranoičnega, da so njegove blodnje neresnične (Fonda 1987, 97). Gre za princip, »ki ne učinkuje le pri večini, ampak oblikuje ravnanje tudi pri manjšini, ki nezavedno želi biti pod pritiskom, ki vedno nanovo dokazuje svojo (polno/več) vrednost z občutkom lastne manjvrednosti« (Fonda 1987, 97).

Določitev meje: »1. septembra 1920 bila je razmejitvena komisija sestavljena iz Angleža, 1 Francoza, 1 Japonca, 2 Italijana, 2 Nemca ter 2 Jugoslovana v Dragah, da na licu mesta prouči mejne zadeve. Komisijo je pred šolskim poslopjem sprejel v imenu občine Drage župan g. P. G. ter je razložil zahteve občanov. Komisija je sicer dobrovoljno poslušala izvajanja županova, a se je kasneje po svojem protizakonito določila meje tako, da je dala tako priložnost, da...¹⁵ zavedne slovanske Blačane. Sicer je s tem odpadel k Avstriji mnogoznani hujskač in nasprotnik vsega kar je slovenskega M. K. Hotel je imeti v Dragah popolnoma nemško šolo, kar se ni posrečilo, a sedaj jo pa vendar lahko ima v Blatnem, odpade samo le 8 otrok.«

Kdo je imel pravico odločanja in volitev?¹⁶ V ospredju so bili veliki kmetje in veleposestnik z lestno firmo. Najemniki »štandsmani« po navedbah informatorjev niso imeli nobene pravice odločanja. Tako je nastala meja med dvema velikima kmetoma, ki sta hotela povezavo z dravsko dolino, ohranitev občine kot celote, in med »hujskačem« (tako v šolski kroniki) M. K., kmetom z gostilno, ki je agitiral za Avstrijo. Po njegovi zamisli naj bi meja potekala pri cerkvi v Dragah.¹⁷

Pri poročilih in pri pripovedovanju je razvidna razpoka, ki je nastala v koaliciji velikih kmetov.

Pri oblikovanju sheme razmerij med prebivalci naselja Blatno in Blatten se pokažejo naslednje značilnosti: z *mi* so povezane pozitivne konotacije, z *oni* negativne. Tako so z jugoslovanske strani *mi* Blačani Slovenci, pripadnost SHS-državi je skoraj nepomembna, *oni*, to je Avstrijci, pa prebivalci naselja Blatten. V obratni smeri so za prebivalce vasi Blatten *oni* jugosi. Še bolj zanimivo je pripisovanje pozitivnih ali negativnih lastnosti ključnim osebam (županu, učitelju, M. K.-ju). V spominu prebivalcev Blatnega, Blatten in Drag imajo vlogo »grešnega kozla« (gl. Leithäuser 1979, 49), ko gre za nasprotni tabor, ali vlogo rešitelja, ko gre za lastnega.

Na eni strani gre za rez med vasema Blatno in Blatten, ki ga je povzročila ali poglobila meja; na drugi pa gre za pogled, ki ga imajo prebivalci sami o sebi in drugi o njih. Tako so (in še danes) Blačanu v vasi Blatten dali vedeti, da je tujec, jugos. Da je status Avstrijca pomenil določeno višjo statusno pozicijo, pričajo tudi imigracije v vas Blatten z jugoslovanske strani.

Po podatkih informatorjev lahko rekonstruiramo najpomembnejše elemente za odločitev o meji:

- gospodarski položaj, ki je zahteval povezavo z dravsko dolino in
- ohranitev občine kot celote.

Oba vidika sta bila posebej pomembna za kmete, ki so veliko trgovali z lesom. Slovenska stran je želela komisijo prepričati predvsem s temi argumenti. Tudi zastopniki lesne firme so bili pri prvih pogovorih za vključitev območja v okviru SHS-države.

Narodnostni vidik je bil pomemben:

— *na slovenski strani* za učitelja, župana in duhovnika, katerega konkretna vloga pri določanju meje ni povsem razpoznavna;

— *na nemški strani* za M. K. in še nekatere kmete (skupaj 4 do 6, toliko nihajo navedbe informatorjev); dejavna je bila nemška organizacija, šolsko združenje Südmark.

¹⁵ Nečitljivo.

¹⁶ Po poročilu je bilo na kasnejši razmejitveni točki glasovanje v razmerju 58 za Avstrijo proti 2 za SHS, pri čemer ni opisana struktura glasujočih (domnevam, da so bili prisotni tudi »štandsmani«); v Dragah pa so bili za SHS državo.

¹⁷ Informator navaja, da je bil M. K. za mejo do cerkve. Volitve so bile za kmete. »A čejo bit pod Avstrijo. Te pa so vsi pa H. pa G. rekli, da pod Jugoslavijo, da bojo les prodali.«

Najbolj vneti zagovorniki so organizirali močno propagando, pri kateri so imeli določeno vlogo prehrambeni artikli, kot so sladkor, moka, kava.

Na strani zagovornikov *avstrijske opcije* so bili najpomembnejši elementi te propagande naslednji:

— fantje bodo služili vojsko v Makedoniji, na Balkanu;

— vojaška dejavnost enot SHS države na južnem Koroškem, pri kateri naj bi bilo mnogo nasilja (prim. Larcher 1988 b, 16).

S temi gesli (zanimivo semantično analizo besedišča in ilustracij pro-avstrijske propagande na Koroškem v predplebiscitnem času so Erik Prunč in sodelavci predstavili na Koroških kulturnih dnevih leta 1978), pri kateri pa ni bila v ospredju opozicija Nemeč—Slovenec, temveč Nemeč (Avstrijec)—Jugoslovan,¹⁸ so oblikovali podobo izbire med svojim-prijaznim in tujim-sovražnim, kulturo ali nekulturo, med Avstrijo in Balkanom. V okviru propagandnih agitacij so bili požigi, uničevanja knjig, kronik, listin na eni in drugi strani med vojno in po njej instrumenti za pozitivno ali negativno označevanje.

Propaganda na slovenski strani se je usmerjala v gospodarsko povezavo z dravsko dolino in manj na narodnostne elemente.

3. MED VOJNAMA

Pri pripovedovanju zgodb o času med obema vojnama se informatorji najbolj razživijo pri opisovanju tihotapstva, ki je zaživel tako po prvi vojni zaradi cenovnih razlik gospodarskih artiklov med obema državama. Na veliko so čez mejo, na avstrijsko stran, vozili živino, dobiček pa zapijali v gostilni na eni ali drugi strani. Ob tem je bilo najbolj živahno sodelovanje med obema obmejnima velikima kmetoma, ki sta odločilno vplivala na oblikovanje meje in na rez med njima.¹⁹ Ni znano, koliko je bilo skupno pripepljene živine, po navedbah informatorjev so posamezniki²⁰ prepeljali tudi po več kot 100 govedi. V tistih časih, ko so tudi v samih avstrijskih poročilih omenjali za Blatno geografsko bolj ustrezno naravo zaledje dravske doline, je bilo gospodarjenje z lesom bistveno oteženo z mejo (pridobivanje raznih dovoljenj za transport lesa skozi Jugoslavijo nazaj v Avstrijo). Kronisti poročajo o tem, kako so hodili z avstrijskega Blatnega kupovat osnovne potrebščine v Drage; z jugoslovanske strani pa so v Avstriji kupovali le vžigalnice, saharin ipd. Vendar so na vprašanje o tem, kje se je živelo bolje, odgovori povsem različni, na avstrijski strani naj bi imeli več denarja, na jugoslovanski pa več živil.

Z narodnostnega vidika je v avstrijskem Blatnem bil najpomembnejši dejavnik nemška šola. Najprej so poučevali otroke pri velikem kmetu, okrog

¹⁸ Z vezavo pojmov SHS države, Jugoslovan na dejavnost srbske vojske je bil dosežen odločen premik v smeri negativne karakterizacije optantov za SHS državo. Da je srbska vojska povezana z negativnimi konotacijami in da v kolektivnem spominu domačinov, ki so optirali za SHS državo, še danes pomeni nekaj slabega, kažejo zgodbe o opustošenju cerkve, romarskega središča Gorice, Blatnega, Drag in še dveh sosednjih župnij, ki naj bi jo po navedbah informatorjev Srbi rabili kot hlev za svoje konje, kipe svetnikov pa zmetali iz cerkve. Po prvi vojni pa je ljudi najbolj motilo, da so bili graničarji izključno Srbi. Po drugi vojni se je temu premiku v avstrijskem prostoru pridružila še vezava pojma Jugoslovana na komunistični sistem.

¹⁹ Od informatorjev, vnukov enega od velikih kmetov na jugoslovanski strani, je mogoče slišati, da je šlo tudi po prvi svetovni vojni za medsebojne prepire med kmetoma, pretepe in požige na jugoslovanski strani. Mogoča je tudi domneva, da je kmet na avstrijski strani M. K., najbolj vneti agitator za Avstrijo, želel z novo mejo priti do županske funkcije.

²⁰ Npr. brat informatorke naj bi prepeljal kar 200 govedi.

leta 1930 pa so zgradili s pomočjo nemškega šolskega združenja Südmark šolo za blačanske otroke.²¹ Pri proslavi ob odprtju šole so sodelovali tudi godci z jugoslovanske strani,²² kar lahko kaže na razmeroma močno povezanost obeh delov vasi. S tem bi sovpadalo tudi pogosto obiskovanje cerkve in nedeljske maše s strani avstrijskih Blačanov. Kronist piše, da so kljub meji mnogi »kakor včasih« hodili k maši in obredom na jugoslovansko stran. Na to prav tako kažejo izjave informatorjev z avstrijske strani,²³ ki so sicer šli k prvemu obhajilu in birmi v Gorice, k nedeljski maši pa (zaradi majhne kontrole verjetno zelo neredno) v Drage.

Z nemškonacionalnega vidika najbolj zgovorno opisuje obrobna naselja Blatno, Gorice idr. zvezek nemške Südmarke v južnoštajerskih regijah. »To je... majhna, mikavna dežela... Zaprta z južnoslovansko mejo in visokimi, neprehodnimi gorami Štajerske... (1922) Tu domujejo kmetje, ki so hoteli biti Nemci in so svojo voljo znali uresničiti kljub tujemu nasilju, tako da so prišli pod Avstrijo. Trdo pa zveni beseda, ko govore o zapuščeni sedanjosti; skozi besede se vrinja občutek razočaranja, da še nimajo ceste.« (1924) Namen tega združenja je, kakor na koncu predgovora piše v zvezčiču, obvarovati in zaščititi te ljudi in mejo pred tujim ljudstvom. Predgovor je le zgovorna ilustracija ideoloških okvirov, znotraj katerih so v nemškem šolskem združenju Südmark pri naslovniku skušali oblikovati tesnobno, paranoično občutje ob stiku z drugačnim, s tujim, slovenskim in slovanskim. S prvim lapsusom »so hoteli biti Nemci« (deutsch sein wollten) odkriva tudi prvotno jezikovno podobo teh krajev in narodnostno pripadnost prebivalcev, z drugimi »občutek razočaranja, da še nimajo ceste« pa ugotovitev, ki je bila v avstrijskih poročilih zapisana leta 1925 in po kateri bi bila geografsko neprimerno bolj ustrezna povezava Blatnega z dravsko dolino.

Sodelovanje med obema stranema po prvi svetovni vojni je bilo prekinjeno na tistih ravneh, ki so pomenile simbolično pripadnost Avstriji ali Jugoslaviji, ohranjeno pa je bilo na gospodarskem področju in pri nekdanjih skupnih cerkvenih praznikih, npr. ob romarski cerkvi, kjer sta bili tako pred vojno dve maši in dve točilnici, ena za slovensko, druga za nemško govoreče.

4. ČAS OSVOBODILNEGA BOJA

Narodnoosvobodilni boj je v Blatnem in Dragah trajal le od oktobra, novembra 1944 do poletja 1945. Vojno so ljudje občutili predvsem kot prehajanje nemških brambovcev, SS, vlasovskih in gestapovskih enot na eni in slovenskih in avstrijskih partizanskih enot na drugi strani po svojem ozemlju. Na tem področju so se v tem kratkem obdobju partizanske enote zadrževale največ časa na avstrijski strani Blatnega. Organizator krajevnih organizacij osvobodilne fronte pravi, da ni bilo na avstrijski strani nikakršnih izdajstev niti problemov z oddajo hrane za partizane, takratni »župan

²¹ Poimenovali so jo po tirolskem učitelju, zaslužnem za nemško nacionalno vzgojo. V okviru takih simbolnih poimenovanj institucij po nacionalno pomembnih možeh je bilo tudi poimenovanje oltarja po sv. Cirilu in Metodu v romarski cerkvi okrog leta 1900.

²² V nemškem poročilu to sodelovanje ni bilo omenjeno niti z besedo, iz župnijske kronike v Dragah pa je očitno, da je župnik vse, ki so sodelovali pri odprtju šole, pošteno grajal.

²³ Zahvaljujem se graškim kolegom, ki so mi omogočili vpogled v magnetogramе pogovorov in prispevke seminaristov.

je lepo slovensko govoril«, drugi niso znali.²⁴ V spominu na obeh straneh sta živa dogodka iz tega časa: pobjo družine in partizanov, ki so tam prenočevali (skupno 15), s strani nemške vojske, in ustrelitev dekleta, ki je šlo v Gorice in so jo partizani imeli za izdajalko.

5. PO LETU 1945

Po drugi svetovni vojni je bila do srede petdesetih let meja tako zaprta, da so ob pogrebu gospodarja velike kmetije pripeljali krsto do obmejnega prehoda, kjer so se sin in ostali sorodniki z avstrijske strani lahko poslovili od njega.

Raziskovalec na terenu: Eden glavnih problemov je razumeti in akceptirati voljo asimilantov in radikalnih asimilantov (po tipologiji Boeckmanna 1988, 103–104) po asimilaciji, predvsem pa odkriti mehanizme, s pomočjo katerih je ta cilj dosežen. Kako so lahko asimilacijski procesi za raziskovalca nerazumljivi ali nelogični, najbolje ilustrira naslednji primer človeka — očitno radikalnega asimilanta, ki svojemu sorodniku zatrjuje: »Pravzaprav je moja materinščina nemščina«. Kako raziskovalec odreagira na tako izjavo? »Dih mi zastane ob tem, ko je hkrati zatrjeval, da ni znal niti besede nemški, dokler ni vstopil v prvi razred nemške osnovne šole v avstrijski Radgoni, kjer je s starši živel; starši so pač z njim govorili samo slovensko, saj nemško sami niso znali. Kako je možno tako se sprenevedati in ne hoteti več znati niti besede slovenski, in sicer v obraz svojemu stricu? Tu mi odpove vsa psihologija. Tu nekaj ni v redu s psiho nemčurja. Taka nelogičnost ob akademski izobrazbi, tako laganje samemu sebi; taka krčevita drža proti lastni, zavestno doživeti preteklosti; tak nasilni skok z enega brega (Mure) narodnosti na drugega?« (Trstenjak 1987, 113). Podobne težave z razumevanjem interakcijskih oblik, vedenjskih vzorcev, pričakovanj²⁵ in horizonta asimilantov bi lahko iz življenja in smrti svojih sorodnikov v Italiji opisal tudi podpisani. Skupno jim je: ogibanje kritičnim stranem svojega življenja, predvsem slovenskemu obdobju otroštva, ki je navadno vezano na življenje v nižjih plasteh, ogibanje besedi Slovenec in slovenski jezik. Socialni vzpon iz nižjih plasti v srednje je bil po nezavednem prepričanju mogoč le z uporabo italijanskega jezika. Slovenščina je bila potisnjena na rob, danes služi le za sporazumevanje s tistimi sorodniki, ki ne znajo italijansko (tisti, ki se je nekoliko nauče, so včasih simbolno obdarovani) in za kupce z jugoslovanske strani.

Praznik kot element oblikovanja identitete: Vsako leto, prvo nedeljo v juliju, je patrocinijski »lepa nedelja«, vaški, cerkveni praznik danes podružnične cerkve Drage. Fantje postavljajo lep, s cvetjem okrašen mlaj, pihalna godba na poseben način spremlja cekveno obredje, mašo in procesijo. Vsako leto prihajajo ljudje iz avstrijskega Blatnega, štirje, pet, tudi več. Od ljudi na tej strani se razlikujejo, saj se drugače oblačijo: zeleno ali sivo nošo,²⁶

²⁴ Takratni partizani so dojemali avstrijsko Blatno kot avstrijsko ozemlje, zato je bila za organizatorje OF lepa slovenska govorica nekoliko nepričakovan pojav. Podatek, da razen nekaterih ni znal nihče slovensko, lahko kaže: a) na to, da se je informator srečal le s predstavniki vaškega življenja, saj za organizacijo osvobodilne fronte v Avstriji niso imeli navodil; b) na uspešno mimikrijo prebivalcev avstrijskega Blatnega, ki so tako tudi nasproti neznanim pripadnikom svojega jezika prikrili svoj pravi izvor.

²⁵ Čim bolj je govorec asimilirani, tem večja je verjetnost, da bo poskušal ustreči sugeriranemu pričakovanjem. Utemeljeno je moč domnevati, da internalizirani sistem pričakovanj in pričakovanih pričakovanj učinkuje bolj asimilirajoče kot pa pritisk socialne resničnosti... (Larcher 1988 c, 229).

²⁶ »Da bi ne izgledali abnormalni, se obnašajo hipernormalno.« (Moser 1983, 30). Kar velja v citiranem primeru za jezik, velja tu predvsem za nošo.

obvezni dirndl, družijo se pretežno med seboj in ostajajo na robu dogajanja. Pivo, lepe in poceni nabožne slike in pihalno godbo (tej dajejo denar le ljudje z avstrijske strani) plačujejo s šilingi in duhovnik jih pozdravlja z »Grüsgott«. Z ljudmi tu govore slovensko, med seboj kakor kdo, če je prisoten kdo nemškogovorečih, nemško. Snov pogovorov so preproste stvari, razmerja, smrt, življenje, glasba. Provokativno vprašanje, ali je še kaj Slovencev v avstrijskem Blatnem, je eden njih obšel in poudaril lastno nedolžnost in nevtralnost v času druge svetovne vojne: »Mi nismo bli za nobenga.«

»Blattener« o Blačanih: Kaj mislijo prebivalci iz Avstrije o sosedih iz realnosocialistične države? Vrednotenja so dvojna: Eno so razmerja s sorodniki, znanci in prijatelji (posebej intenzivno sodelovanje med lovci z obeh strani meje), drugo pa srečanja s predstavniki institucij z jugoslovanske strani. Razmerja s prvimi so ambivalentna (podrobneje gl. Moser 1989, 103—104). Ambivalenca je v nerefektiranem prepletanju podobe soseda kot tujca in sovražnika. Z izjavami za kolege iz graškega inštituta so se želeli distancirati od »nezaželene« skupine tujcev in pokazati svojo prilagojenost — konformnost pravi skupini (Osterman/Nicklas 1982, po Eggerjevi 1988, 113). Pri srečanju s predstavniki slovenskih, to je jugoslovanskih institucij razvijejo podobo sovražnika. »Jugos tu nima kaj iskati, ven ga vržem« (gl. Moser 1989, 97) Ali ta Jugos priključuje negotovost pri oblikovanju lastnega družbenega jaza (Egger 1988, 113) ali pomeni obliko napada na obstoječa razmerja in asimilacijski proces? Ali gre za prastrah asimilanta, saj je njegov socialni vzpon povezan z asimilacijo z nemško večinsko kulturo... Larcher razmišlja dalje: Poskusi, asimilante spomniti na jezik in kulturo njihovih prednikov, pogosto sprožijo le obrambne mehanizme. Vsi stari strahovi se zbude. (Larcher 1988 b, 52) Marsikdaj so posledice takih poskusov travmatična doživetja (posebej pri radikalnih asimilantih), ki onemogočijo nadaljnje raziskovanje, saj na nezavedni ravni blokirajo pogovor.²⁷

Ali so Blačani z avstrijske strani prisotni pri spominski slovesnosti za padle borce in svoje sorodnike iz Blatnega (na avstrijski strani)? »Nee, moral bi biti že doma«, pravi eden od svojcev iz hiše pri nemškem napadu pobitih; takemu srečanju z lastno zgodovino se skušajo izogniti. Natančneje povedano: Njihova volja po asimilaciji, biti Neslovenec, biti Avstrijec se kaže v teh drobnih gestah Da bi ohranili svoj image, uporabljajo tehnike izogibanja (gl. Goffman 1986, 21).²⁸ Za avstrijske Blačane bi prisotnost pri spominu na partizanske borbe pomenila javno priznavanje svojega slovenskega izvora, posledično pa pripadnost Jugoslaviji (prim. Brunner 1988, 208), image nemško govorečega Avstrijca bi bil nevarno načeti; s tem bi bila zanikana pripadnost tistem avstrijstvu, ki danes predpostavlja tudi nasprotovanje partizanstvu, leta 1938 pa je pomenilo veselje nad Hitlerjevimi anšlusom Avstrije (po župnijski kroniki).

Razlike med vasema Blatten in Blatno: Kaj so razlike med obema skupinama pri tem prazniku? Eni prihajajo iz območja, ki ga Malle opisuje

²⁷ Načrtovano terensko raziskovanje na avstrijski strani je bilo tako nemogoče (gl. Moser 1989, 91) zaradi težav z upravnimi strukturami na avstrijski strani in ustvarjenega nezaupanja pri prebivalstvu, ki se je balo, da bi jaz ali vsi skupaj mogli odkriti manjšinsko problematiko. Nevtralna pozicija kolegov iz graškega inštituta mi je omogočila usmeritev v raziskovanje na jugoslovanski strani. Viri (med pisnimi posebej pretežno slovensko pisani šolska in župnijska kronika) in informatorji so vplivali tudi na določanje drugačnega okvira zgodbe o meji.

²⁸ To izogibanje gre lahko tako daleč, da nekateri v svojem spominu ohranjajo in obnavljajo popolnoma potvorjeno zgodbo o dogodku. Po njihovi verziji naj bi partizani pobili ljudi in zažgali hišo. Dejanski potek dogodka, ki mu pričujejo tudi Avstrijci, gl. Zevart 1988, 333—338).

takole: Področje, ki ga naseljujejo Slovenci na avstrijskem Štajerskem, je izrazito obrobno in gospodarsko nerazvito. Območja s slovenskim prebivalstvom so ostala in ostajajo vedno bolj odmaknjena od gospodarskih in zaposlitvenih krajev. (Malle 1987, 54) Štajersko obmejno področje je eno tistih, s katerega so se najhitreje izselili. Geografska in socialna imobilnost avstrijskih Blačanov jih je naredila za »inventar« ... in s tem oblikovala ozadje za homogenost in kontinuiteto njihovega socialnega spomina (Mutschler 1985, 149). Na jugoslovanski strani je situacija veliko boljša, bivalna in gospodarska poslopja so postavljena na novo ali obnovljena, povezave s trgom in delovnimi mesti v dravski dolini dobro razvite, vsakdanje migracije pogoste, kljub temu, da je cestna povezava veliko slabša kot na avstrijski strani. In kar je najpomembnejše, odločilne so vaške institucije, ki omogočajo pozitivno identifikacijo z naseljem, npr. vaška pihalna godba, ki igra tudi drugod in s tem reprezentira vas Drage, osemletna šola, podružnična cerkev, v kateri je maša enkrat na mesec, dve gostilni, cerkveni in tudi vaški praznik »lepa nedelja«. Tudi število prebivalstva ni nazadovalo toliko kot na avstrijski strani.

6. IZGUBA PRVOTNE IDENTITETE

S prebivalci Blatnega tako na avstrijski kot na jugoslovanski strani se je na nekaterih ravneh, posebej pri identifikaciji z naseljem, iz katerega izhajajo, to je pri samopredstavljanju v naselju in zunaj njega, zgodilo nekaj podobnega. Shematično gre za relacije, pri katerih bo prebivalec z jugoslovanske strani k maši v Dragah prišel iz Blatnega. Že v dolini, nekaj kilometrov stran, pa se bo predstavil kot vaščan naselja Drage. Podobno velja tudi za avstrijsko stran, kjer so Blačani doma in na lepi nedelji v Dragah, Blačani, v nemškem prostoru pa prebivalci naselja Goritzen.

Pri tem gre za izgubo prvotne identitete,²⁹ pri čemer pa je razlika v smeri nove identifikacije.

V vasi Blatten pomeni ta izguba neki negativen proces, v katerem prebivalci izvirno slovenskega naselja (danes jih je še okoli 35) poskušajo zanikati svojo identiteto s tem, da navzven privzamejo bistveno manj problematično identifikacijo z nemškim naseljem Goritzen. Nihče jim tako ne more pripisati niti slovenstva niti vindišarstva. Ta izguba pa pomeni tudi odpoved tradicionalni kulturi in je strukturno gledano poglobljanje demoraliziranosti in socialne patologije (prim. Reiterer 1986, 77).

Na jugoslovanski strani je ta proces usmerjen drugam. Identifikacija z naseljem, v katerem so že od nekdaj bile središčne funkcije (posebej cerkev in šola) je, kakor je mogoče razbrati iz pogovorov z informatorji, razmeroma neboleč proces. V njem se ohranjajo nekatere najbolj ključne točke zgodovine Blatnega, npr. vloga velikih kmetov pri določanju meje, civilne žrtve napada nemške vojske ipd. Zgodbe o meji so povedane tako, da se z njimi vsakokrat na novo afirmira smiselnost odločitve.

²⁹ Mislim, da je bilo za ta proces pri obeh naseljih odločilno majhno število prebivalcev, na jugoslovanski strani okrog 45, na avstrijski okrog 35. Kako so bile relacije drugačne še pred tridesetimi leti (pred zadnjim večjim valom odseljevanja v dolino), priča tudi kulturna dejavnost šole in pihalne godbe na avstrijski strani (gl. Moser 1989, 100).

Literatura:

- S. Benvenuti, 1987: Če naj ima zgodovina smisel. V: Verč, Ivan in Marko Kravos 1987: Ednina, dvojina, večina. Petnajst prispevkov k vprašanju identitete, sožitja in življenja v narodnostno mešanem okolju. Trst, 18—57.
- K. B. Boeckmann e. a., 1988: Zweisprachigkeit und Identität, Dissertationen und Abhandlungen 16, Klagenfurt.
- K. B. Boeckmann, 1988: Stereotype und Typen. V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 81—104.
- K. M. Brunner, 1988: »Wer sind wir?« Zur ethnischen und nationalen Selbstschätzung von Menschen Slowenischer Herkunft. V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 189—219.
- M. Egger, 1988: Sprachliche Konstruktion von Fremdheit, V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 105—123.
- P. Fonda, 1987: Psihični procesi in narodnostna identifikacija. V: Verč, I. in M. Kravos 1987: Ednina, dvojina, večina. Petnajst prispevkov k vprašanju identitete, sožitja in življenja v narodnostno mešanem okolju. Trst, 68—111.
- E. Goffman, 1986: Interaktionsrituale, Über Verhalten in direkter Kommunikation. Frankfurt am Main.
- M. Klemenčič, 1978: Jezikovna struktura prebivalstva na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971. V: Časopis za zgodovino in narodopisje 49, št. 1, 124—148 (Maribor).
- P. Kozler, 1854: Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškimi imenikom mest, krajev itd., Dunaj.
- P. Kozler, 1855: Potovanje po okrajnah slovenskega naroda, Koledarčik slovenski za navadno leto 1855, Ljubljana: 45—51.
- D. Larcher, 1988a: Sprache, Macht und Identität, Eine Einleitung. V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 9—14.
- D. Larcher, 1988b: Soziogenese der Urangst. V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 15—64.
- D. Larcher, 1988c: Die unteren sieben Achtel des Eisbergs, Versuch einer Zusammenfassung. V: Boeckmann, Klaus-Borge e. a. 1988, 221—233.
- T. Leithäuser und B. Volmerg, 1979: Anleitung zur empirischen Hermeneutik. Psychoanalytische Textinterpretation als sozialwissenschaftliches Verfahren. Frankfurt am Main.
- A. Malle, 1987: Položaj Slovencev na avstrijskem Štajerskem. V: Znamenje 17, št. 1, 53—64 (Maribor).
- H. Moser, E. Töschler, 1989: »Imajo nas že za Jugoslovane«, Premisleki o identiteti v obmejnem naselju. V: Traditiones 18, 1989, 89—106.
- M. Moser, 1982: Sprachliche und soziale Identität. V: AG Volksgruppenfrage (ur.) 1982: Kein einzig Volk von Brüdern. Studien zum Mehrheiten/Minderheitenproblem am Beispiel Kärntens. Wien, 16—34.
- S. Mutschler, 1985: Ländliche Kindheit in Lebenserinnerungen. Tübingen.
- A. F. Reiterer, 1986: Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt sozialer Wandel: Die Sozialstruktur der slowenischen Minderheit in Kärnten. Klagenfurt.
- R. Sieder, 1987: Sozialgeschichte der Familie, Frankfurt am Main.
- A. Trstenjak, 1987: Preobrazba slovenske identičnosti. V: Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Sklic (14; 1986; Bled): Razvoj slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa Osvobodilne fronte. Ljubljana, 112—118.
- M. Ževart, 1988: Lackov odred (2 zvezka), Maribor.

Zusammenfassung

DIE GESCHICHTEN ÜBER DIE GRENZE

Im Ortslexikon Sloweniens steht unter dem Namen Blatten folgendes: »Nach dem Friedensvertrag vom Jahr 1919 (richtig 1920) sind zwei Drittel des Ortes bei Österreich geblieben, obwohl die grenznahen ‚Hoefe‘ noch slowenisch waren«. Der unerklärte Schnitt durch das Dorf provoziert die Entdeckung der Spuren des Geschehens, in dem die Grenzziehung verständlicher wäre. Zweiter Teil dieses Aufsatzes enthält Analysen des Geschehens nach der Grenzziehung, nach dem ersten und zweiten Weltkrieg und im Befreiungskrieg. Welche Konflikte bewirkte Schnitt in den relativ kompakten Organismus des Dorfes?

Erste Spuren sind *Volkszählungen*, die regelmässig alle 10 Jahre durchgeführt wurden. In zwanzig Jahren (1880–1900) verdoppelte sich in Blatten die Zahl derjenigen, die sich für die deutsche Umgangssprache entschieden haben. Gegen diese Veränderung sprechen wichtige Tatsachen: es gab wenige Immigrationen in diesen Raum (vgl. Klemenčič 1978, 129) und Eheschliessungen mit Partnern aus dem hypothetisch deutsch-sprechenden Raum waren selten.

Institutionen der Macht

Schule: In der Schulchronik sind die wegen der Unterrichtssprache beschriebenen Konflikte interessant, die das damalige Schulverwaltungssystem als Institution mit den Germanisierungstendenzen zeigten. Die Schule war nämlich utraquistisch: in den ersten Jahren war die Lehrsprache überwiegend Slowenisch, dann Deutsch. Lehrer F. Š. berichtete im Jahr 1894 über den Konflikt zwischen Ortsschulrat und Bezirksschulrat wegen der Unterrichtssprache, wo Ortsschulrat beschloss, dass »die 10 jährige Erfahrung mit der deutschen Unterrichtssprache ein trauriges Resultat gab...« und verlangte, dass in Zukunft die Grundlage des Unterrichtes zu Drage die Muthersprache bilde und das die zweite Landessprache d. i. »das Deutsche über vom 3. Schuljahre nur als Gegenstand gelehrt werde.«

Die Konflikte bei der K. u. K. Schule offenbaren die Herrschaftsstruktur der Schulordnung, bei der die Sprachen der »Kulturnationen« (sei es die deutsche, italienische oder ungarische) in mehrsprachigen Gebieten bevorzugt wurden. Wo es eine deutsche Minderheit (nicht nach Ursprung, sondern nach Bewusstsein, wie das in Blatten zum Beispiel der Fall war) gab, war die Schule utraquistisch. Jede, auch einstimmige Initiative (das zeigt das Beispiel im Jahre 1894) wurde abgelehnt und mit einer Strafversetzung des Lehrers sanktioniert.

Dass die Leute in Blatten zu Hause slowenisch redeten, zeigen auch die Schwierigkeiten der Verständigung mit den Kindern, die die deutschen Lehrer in der Schule nach dem ersten Weltkrieg hatten.

Kirche: Unter dem Bischof Anton Martin Slomšek und besonders nach der Errichtung der Diözese Maribor kamen relativ slowenenbewusste Priester in die Grenzgebiete. Priester waren sozusagen die einzige Institution, die das Erhalten der slowenischen Sprache für notwendig erachteten.

Auf die Zweisprachigkeit wurde besonders bei den Patrozinien, an denen sich Wallfahrer und Besucher beider Sprachen trafen, Rücksicht genommen. Dieses ideale Bild wurde am Anfang des 20. Jhs. gestört. Ein Chronist in Drage schrieb über die Bitte für die deutschen Predigten: »Bis jetzt herrschte zwischen den Slowenen und unseren ‚Quasi Deutschen‘ die schönste Ruhe; ... Aber der böse Geist ruht nicht. Ihm sind die Ruhe und die Ordnung meist widerlich. Ausgewählt hat sich...« An dieser Stelle wurden ca. 10 Seiten aus der Chronik gerissen. Die fehlenden Seiten beinhalteten nicht nur die Spuren des möglichen Täters, sondern auch der Zeit, in der eine Umorientierung geschah: die beschriebenen und nicht eruierbaren Ereignisse bereiteten den Bruch zwischen deutschen und slowenischen Leuten vor und ermöglichten die zwei unterschiedlichen Blickwinkel, die sich auch bei der Grenzziehung zeigten.

Im Dorf: Bis zum Jahr 1919 gab es im Dorf ca. 40 Haushalte, von denen Grossbauern die Hierarchie der Macht und das Leben im Dorf gestalteten. Die Funktionen des Gemeindevorstehers, des Ortsschulaufsehers, Ortsschulvorstehers, der Mitglieder im Ortsschulrat usw. kreisten zwischen den 6 bis 8 Menschen (galt für Blatten zusammen mit dem Dorf Drage). Die Teilung auf Gross- und Kleinbauern und Pächter kennzeichnete den Menschen schon bei der Geburt und ihm (nach Angaben den Informanten) auch den Platz im Friedhof bestimmte. Die grosse Koalition der Macht, die das Leben im Dorf im wesentlichen gestaltete, zerfiel bei der Geburt der Grenze.

Geschichte über die Geburt der Grenze

In den meisten Fällen gibt es in den Beschreibungen der Geschichten über die Entstehung der Grenze eine paranoide Einstellung, die das Eigene als nur positiv, das Fremde jedoch als negativ betrachtet. Wer hatte damals ein Mitspracherecht? Im Vordergrund standen die Grossbauern und der Grossgrundbesitzer mit seiner Holzfirma; die Pächter hatten kein Recht. So verläuft die Grenze zwischen zwei Grossbauern, die zum SHS-Staat wollten und dem »Hetzer« M. K. (der »Sündenbock« in slowenischen Berichten), der Sympathien für Österreich zeigte.

Nach den Angaben der Informanten waren die wichtigsten Elemente der Entscheidung: die wirtschaftliche Situation, man strebte eine Verbindung mit dem Drautal an und das Erhalten der Gemeinde als Ganzes. Das nationale Moment war besonders wichtig auf der slowenischen Seite für den Lehrer, den Gemeindevorsteher und den Priester; auf der deutschen Seite für den M. K. und noch einige Bauern als Organisation spielte auch die deutsche Suedmark eine Rolle.

Die Tätigkeiten der Anhänger beider Richtungen hatten eine starke Propaganda zur Folge, zu deren Zweck Zucker, Mehl und Kaffee verteilt wurden. Wichtige Schlagwörter dieser Propaganda für Österreich und gegen den SHS-Staat waren Armee am Südbalkan, angebliche Grausamkeiten der Truppen des SHS-Staates usw.

Kommission bestimmte (nach Berichten Chronisten beiden Seiten) willkürlich eine Grenze.

1920 bis 1945

Die wirtschaftliche Lage nach der Grenzziehung war viel schlechter als früher. Verbindungen zwischen Österreich und Jugoslawien entwickelten sich in der Richtung, die Grenzlage auszunutzen. Schlagwort war Schmuggerei, wobei das Vieh und Lebensmittel eine gewisse Rolle spielten; das Holz besonders für die österreichische Blatten bedeutend.

Auf österreichischen Seite versucht man, die Kinder deutsch zu erziehen. So wurde eine Schule gebaut. Die Verbindungen zwischen Blattener aus beiden Seiten waren auf der Ebene, bei der eine symbolische Zugehörigkeit zur Österreich oder Jugoslawien zum Ausdruck kommen könnte, unterbrochen.

Befreiungskampf: Das kollektive Gedächtnis an diese Zeit ist noch heute unter dem Druck zweier Ereignisse: der Kampf auf der österreichischen Seite im März 1945, wo eine Familie ermordet und 10 Partisanen niedergeschlagen wurden: die Geschichte eines Mädchens, das von den Partisanen erschossen wurde. Beim Erzählen entwickeln sich Projektionen des Sündenbocks und Vermeidungstechniken, mit denen die Schuld dem falschen Täter zugeschrieben wurde.

Fest als identitätstiftender Aspekt

Am ersten Sonntag im Juli gibt es die sg. »Lepa nedelja«, das Kirchen- und Dorrfest der Pfarrfiliale Drage. Dabei errichten die Männer einen Maibaum; die Blaskapelle begleitet das kirchliche Zeremoniell und die Prozession. Jedes Jahr kommen Menschen aus dem österreichischen Blatten. Sie unterscheiden sich von den Menschen auf dieser Seite u. a. durch ihre Kleidung. Sie bleiben mehr oder weniger unter sich und stehen am Rande des Geschehens. Mit den Menschen hier sprechen sie slowenisch, wenn jemand deutschsprechender dabei ist, deutsch, untereinander unterschiedlich. Themen der Gespräche sind einfache Sachen: Beziehungen, das Leben, die Musik.

Was denken sie über die Nachbarn aus dem real-sozialistischen Staat? Die Beziehungen zu den Verwandten und Bekannten sind nicht reflektierte Verflechtungen der Fremd- und Feindbilder. Beim Treffen mit den Repräsentanten der slowenischen, d. h. jugoslawischen Institutionen wurde ein Feindbild expliziert: »Ein Jugo hat hier nichts zu suchen, den werfe ich raus!« Die repräsentierte Institution wurde als ein Angriff auf bestehende Verhältnisse und auf den Assimilationsprozess verstanden. Versuche, die Assimilierten an die Sprache und Kultur ihrer Vorfahren zu erinnern, lösten und lösen häufig nur Abwehrmechanismen aus. Sie versuchen eine Auseinandersetzung mit der eigener Geschichte zu vermeiden. Das Dabeisein bei der Erinnerung an den Partisanenkrieg würde ein Selbstbekenntnis zum Slowenentum, das heisst zur Jugoslawien, bedeuten; damit würde es auch eine Negation Österreichs ausdrücken.

Einige (Österreicher) kommen aus dem Gebiet, das ausgeprägt marginal und wirtschaftlich unterentwickelt ist. Auf jugoslawischer Seite ist die Situation viel besser, die Zahl der Bevölkerung blieb stabil und es gibt auch dörfliche Institutionen (die Blaskapelle, eine achtklassige Schule, eine Ferialkirche), die eine positive Identifikation mit dem Dorf ermöglichen.

Wenn man hier gefragt wird, woher man kommt, lautet manchmal die Antwort: Aus Drage, auf anderer Seite hingegen: Aus Goritzen. Die Blattener sind Blattener nur innerhalb eines engen Raumes. Nach draussen versuchen sie zusammen eine grössere Gruppe zu verkörpern. Die Richtung der Identifikation ist, vereinfacht gesagt, folgende: eine positive Möglichkeit zur Identifikation mit Drage auf jugoslawischer Seite und andere, wo die traditionelle Kultur verdrängt wird, in österreichischen Blatten.

Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri

UVOD

Pri etnološkem raziskovanju v Slovenski Istri se na vsakem koraku srečujemo s posledicami burne preteklosti in položaja teh krajev na zemljepisnem, podnebnem, naravnem in kulturnem stičišču Sredozemlja, Srednje Evrope in Balkana, na politični meji med vzhodom in zahodom. Istrani se posebnosti svoje kulture zavedajo. To je »istrska raznovrstnost, Istra Istranov, Slovencev, Hrvatov, Italijanov in Istroromunov, Istra slovenščine, hrvaščine, italijanščine, istrijanščine, istroromunščine¹, »samonikla in specifična.«²

Z etnološkega stališča se posebnosti posameznih kulturnih območij, kakršna je Istra, kažejo v njihovi materialni, socialni in duhovni kulturi. V članku sem se omejila na socialnokulturni pomen pojma regionalne identitete in na prikaz ene od možnosti, kako se ji približati z etnološkim raziskovanjem. Zato želim na kratko pregledati zgodovinska in demografska dejstva³ in etnološko tematiko, ki iz njih izhaja, nato pa s primerom ponazoriti, kako se regionalna identiteta odraža v usodah posameznikov, družin in sorodstev v kmečkem zaselku v istrski notranjosti.

¹ Marušić Dario, Pregled istrske ljudske glasbe. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, Portorož 1984, Ljubljana 1987, str. 132.

² Žitko Salvator, Etnična, jezikovna in kulturna podoba Istre skozi zgodovino. Prav tam, str. 20.

³ Brez tega pojavov in vprašanj ni možno predstaviti, zato se tudi ne da izogniti delnemu ponavljanju podatkov, ki so že bili navedeni drugod. Glej Mojca Ravnik, Vprašanja o istrskem stavbarstvu. Traditiones 17, 1988, str. 121–134.

ZGODOVINA IN DEMOGRAFIJA

V ustnem izročilu Istranov živijo mnoge nejasne predstave o nastanku posameznih vasi in zaselkov, o izvoru njihovih prebivalcev in posameznih družin, o izvoru krajevnih in ledinskih imen, o življenju v davnih časih, o vojskah in bitkah. Najstarejše družinsko izročilo sega samo izjemoma več kot dve stoletji nazaj, na rob obdobja beneške oblasti. O posameznih ljudeh in konkretnih dogodkih iz družinske zgodovine pa je mogoče natančneje poizvedovati od prve polovice 19. stoletja. Materialna priča izročila je od tega časa naprej tudi stavbarstvo, četudi samo zidovi in ruševine.

Obdobje družinskega izročila in spominov zajema stoletje avstrijske oblasti, prvo svetovno vojno, italijansko oblast in fašizem, drugo svetovno vojno, obdobje Svobodnega tržaškega ozemlja in nove Jugoslavije. Meje, ki so delile Benetke in Avstrijo, cono A in cono B, Svobodno tržaško ozemlje in Jugoslavijo, Slovenijo in Hrvaško, so posegale v življenje, prekinjale povezave med vasi in zaledjem ter mesti na obali, med katerimi je bil Trst najpomembnejši. V vaseh ob južnem robu današnje Slovenske Istre so doživljali še premeščanje med Slovenijo in Hrvaško.⁴ Spremembe državnih oblasti so potegnile za seboj menjave občin, župnij, šol in uradnih jezikov.

Poleg posebnosti v zgodovinskem razvoju je za Slovensko Istro značilno gospodarsko in kulturno nazadovanje, kakršno najdemo v vseh obmejnih pokrajinah ob notranji strani republiške meje. Takšne slepe rokave so iz nekdanjih živahnih kulturnih območij ustvarile umetne politične meje. Cela območja so bila prizadeta že po prvi svetovni vojni, ko je bila določena meja proti Avstriji in Madžarski. Tudi nova meja med Jugoslavijo in Italijo je odrezala del slovenskega ozemlja od gospodarskega središča. »Nekdaj homogena pokrajina, sicer v okviru avstroogrske, so z vzpostavitvijo novih meja predvsem na območju Koroške in Zahodne Slovenije doživele razpad tedanje gospodarske strukture in notranjih medsebojnih vezi v okviru sistema centralnih naselij.«⁵ Za Istro je bila usodna zlasti nova jugoslovansko-italijanska meja po drugi svetovni vojni, ki je »ločila sedanja obmejna območja od njihovih centrov in tako so le-ta ostala brez gospodarskih in kulturnih središč.«⁶

Političnim spremembam so sledili premiki prebivalstva.⁷ Za današnje stanje odločilne spremembe so se odvijale po koncu zadnje vojne in po priključitvi cone B Jugoslaviji. V letih 1945—1956 se je v Trst izselilo 25 070 ljudi, kar je bilo več kot polovica prebivalcev.⁸

Razlogi izseljevanja so bili različni in se jih splošno ne da obravnavati, etnološko pa sploh še niso preučeni. Po eni strani so se ljudje bali, da bo zaledje odtrgano od Trsta, bežali so pred komunističnim režimom, preplašeni od propagande in pritiskov z obeh strani. Vaško prebivalstvo je brez upanja na boljše čase v požganih in obubožanih vaseh zapuščalo domove

⁴ Beltram Julij, Pomlad v Istri, Koper 1986, str. 111, 112.

⁵ Piry Ivo, Odprtost meje in obmejna območja (I. faza raziskovalne naloge), Ljubljana, Inštitut za geografijo, str. 22 (tipkopis).

⁶ Prav tam, str. 8.

⁷ Za strnjen pregled zgodovine in demografije glej: Žitko Salvator, navedeno delo.

Isti, Slovenska Istra skozi stoletja. Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976.

Plut Dušan, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem Primorju, Ljubljana, Inštitut za geografijo 1977 (tipkopis).

Piry Ivo, Demografska gibanja na slovenski obali, Ljubljana, Inštitut za geografijo 1983 (tipkopis).

⁸ Titl Julij, Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, Koper 1965, str. 113.

in iskalo možnosti v mestih, predvsem v Trstu in v primestnih naseljih blizu zaposlitvenih središč. Če v istrskih vaseh sprašujemo ljudi, kdaj, kako in kam so se odselili njihovi sorodniki ali bivši sosedje, največkrat izvedemo, da je že prej bival in delal v Trstu kak sorodnik ali vaščan. V vseh obdobjih so se namreč ljudje iz hribovskih predelov selili proti obali in tudi s koprškega področja v Trst.⁹ Že pred vojno so se marsikateri Istrani zaradi pomanjkanja delovnih mest in stagnacije v tržaškem gospodarstvu odselili tudi v Argentino.¹⁰

Selitve proti obali in proti Trstu so po vojni postale množične, preselitev v Trst pa je zaradi nove meje pomenila tudi izselitev v drugo državo.

Nova oblast je silila industrijski, trgovski in turistični razvoj v vse bolj urbaniziranem, prometno obremenjenem, ozkem obalnem pasu, kmečko zaledje pa je prepustila propadanju. Geografske raziskave so v tem delu Slovenske Istre osvetlile razmere, kakršne vladajo v manj razvitih območjih Slovenije.¹¹ Prebivalstvo upada, v nekdanjih živahnih naseljih samevajo zapuščene hiše in ruševine.¹² V prazne hiše v mestih in bližnjih naseljih so se nastanili novi prebivalci. Prišli so iz vasi v zaledju, iz osrednje Istre, iz drugih delov Slovenije in iz drugih jugoslovanskih republik.¹³

OBMEJNA, RAZSELJENA IN NA NOVO NASELJENA POKRAJINA

S stališča raziskovanja socialne kulture nas Istra zanima kot razseljena in na novo naseljena pokrajina, kot mešanica najrazličnejših etničnih skupin in kulturnih izročil in kot eno od obmejnih območij.

V povojnem času se je popolnoma spremenil nacionalni sestav prebivalstva. Med Istrani, ki so se po razpletu tržaškega vprašanja odselili v Italijo, je bilo največ Italijanov in italijansko govorečih Istranov iz obalnih mest in naselij.¹⁴ Največjo nacionalno pestrost najdemo zato prav v urbaniziranih središčih ob obali in v bližnjih naselbinah.¹⁵

Geografi so podrobno obdelali statistične podatke iz popisov prebivalstva o nacionalni sestavi po posameznih krajevnih skupnostih, z etnološkega stališča pa nič ne vemo o tem, od kod so prišli novi naseljenci, iz kakšnih kulturnih okolij izhajajo in kakšne tradicije so prinesli s seboj, kako so se prilagodili, kakšni so odnosi s staroselci, kakšni so odnosi, podobnosti in razlike med različnimi etničnimi in socialnimi skupinami priseljencev. O vseh teh izredno perečih vprašanjih pa se ne da niti začeti razmišljati, če prej ne spoznamo usode odseljenih. Če hočemo življenje po velikih spremembah razumeti, moramo predvsem razumeti življenje tistih, ki so tu bivali prej, in osvetliti vzroke, zakaj so odšli, da so lahko njihove prazne domove naselili prišleki od drugod.

⁹ Prav tam, str. 111.

¹⁰ Prav tam, str. 112.

¹¹ Plut Dušan, navedeno delo, str. 6.

¹² V dvajsetih letih — med leti 1961—1981 je število prebivalcev upadlo v 88 naseljih; v 18 naseljih se je zmanjšalo za več kot polovico, v 32 naseljih za 31—50 (vseh naselij je 121).

Piry Ivo, Demografska gibanja, str. 11.

¹³ Podatki kažejo, da je bilo leta 1981 na Slovenski obali kar 63,5 % vsega prebivalstva priseljenega.

Prav tam, str. 46.

¹⁴ Skupno število Italijanov je bilo l. 1945 21 400, od tega jih je 78,8 % živel v treh obalnih mestih Kopru, Izoli in Piranu. V celoti se je število italijanskega prebivalstva znižalo na 3347 v letu 1956.

Prav tam, str. 76.

¹⁵ Prav tam, str. 75.

Življenje posameznikov, celih družin in sorodstev, ki živijo v obmejnih pokrajinah ali iz njih izvirajo, je posebno. Značilno je, da so ločeni od okolja, s katerim se čutijo povezane in da se je njihov življenjski prostor skrčil. Enoten naravni, gospodarski in kulturni okvir, s katerim se istovetijo, je razbit. Usmeriti se morajo v druga okolja, ki so jim bolj tuja od tujine, kjer so ostali domači kraji in ljudje. Naslednje generacije se nimajo kam vračati, domovi dedov so zapuščeni ali porušeni, preteklost je izginila. Sorodniki so razkropljeni po raznih državah in celinah.

PRIMER: IZSEK IZ SORODSTVENE MREŽE

Risba ponazarja zaporedne politične spremembe v obdobju nekaj generacij in današnjo prostorsko razprostranjenost najožjega sorodstva iz nekega zaselka v istrski notranjosti. Vnešeni so samo za ta članek izbrani in posplošeni podatki z golj na izseku iz sorodstvene mreže. Ta sorodstvena struktura v podrobnostih ne ustreza nobenemu konkretnemu primeru. Spremenjeno je informatorjevo ime, število bratov in sester, za kakšno leto tudi datum rojstev. Prikazane so splošne značilnosti, ki jih najdemo povsod, kjer se spomnijo starih rodov in se zanimajo za sedanje življenje sorodnikov.

Nanič se je rodil v tem zaselku l. 1911. Takrat so v stari hiši v dolgem hišnem nizu živeli še nono in nona, strici (barbati) in tete, bratrance in sestrične (zermani, zermance¹⁶ ali strniči, strnične). Danes živi v zaselku samo še bratrančeva družina. Nanič ve še mnogo več, kot prikazuje risba. Pozna rodove nonotovih bratov in sorodstvo po ženski strani in to z imeni in letnicami rojstev, smrti in porok. Ženske strani sorodstva v prikaz nismo vnesli, ker nam za ta članek tak izsek zadošča. Vendar naj povemo, da bi v okviru celotne strukture prav pogled v sorodstvo po ženski strani odkril posebej zgovorne podatke. Sinovi in bratje so namreč ostajali doma, hčere in sestre pa so se poročale drugam in živele skupaj z možmi, njihovimi brati, svakinjami (konjadami), strici in bratrance. Ženske so torej prihajale iz iste vasi, sosednjih vasi ali bolj oddaljenih krajev, zato iz podatkov o izvoru nevest sklepamo tudi na siceršnjo, gospodarsko in kulturno povezavo ožjih in širših območij (npr. vasi pod Kraškim robom s Krasom na S, Brkini in Čičarijo, vasi na Pregarski planoti pa s Krasom na J in buzetskimi okolišem).

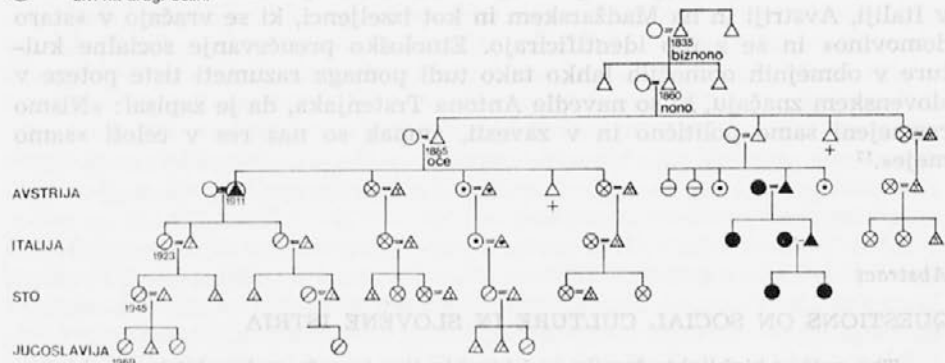
Nanič pozna zgodovino rodu tri generacije nazaj. Praded (bizono) se je rodil še v starem zaselku, ki je nekoč stal više v pobočju in od katerega je ostalo samo nekaj kamnov. Stari so pravili, da so njihovi predniki prišli od nekod drugod (bili so Francozi ali Nemci, iz Benečije ali iz Furlanije, s Krasa, iz Brkinov ali Čičarije, s Krasa na sedanji hrvaški strani, od Zrenja ali Buzeta . . .) Nihče ne ve, koliko rodov je živelo v starem zaselku, preden se je praded razdelil (razpartil) z bratoma in zase zgradil novo hišo, ki je tudi že ruševina. Sinovi in sinov sinovi so se ženili in dodajali nove zgradbe vse daljšemu hišnemu nizu. Sklenjena celota, od najstarejšega dela z baladurjem in ostanki odrtega ognjišča do novejših stavb z notranjimi stopnišči, je prazna in se podira. Še vedno pa odraža posamezne zaporedne stopnje razvoja in rasti in obdobja v življenju družinske skupnosti, ki je združevala male družine bratov in več generacij, od (pra)dedov do vnukov. Nanič živi v stavbi, ki jo je že po vojni zgradil eden od bratrancev za hlev, nečak pa je pred kratkim sezidal novo hišo.

V teku sedmih generacij so se zvrstila obdobja avstrijske oblasti, prve svetovne vojne, italijanske oblasti in fašizma, druge svetovne vojne, Svo-

¹⁶ Prevzeto iz ben. ali furl. zerman (bratranec). Za pojasnilo se zahvaljujem dr. Metki Furlan z Inštituta za slovenski jezik pri ZRC SAZU.

IZSEK IZ SORODSTVENE MREŽE

- ▲● živi na domačiji
 ▲○ živi v neki drugi istrski vasi
 △○ živi v obalnem mestu ali v bližini
 △⊗ živi v Trstu ali v bližini
 ⊖ živi na drugi celini

bodnega tržaškega ozemlja in jugoslovanske oblasti. Marsikateri starejši Istran se spominja odhoda fantov v avstrijsko vojsko, pripoveduje o pripravi in prodaji oglja, sena in lesa, mleka, sira in gob v Piranu, Kopru in Trstu, o dnevnem in sezonskem delu v koprski in tržaški okolici, spominja se prigod s slovenskimi, hrvaškimi in italijanskimi učiteljicami in duhovniki, bojov na Siciliji, v Afriki, spominja se taborišč v Egiptu in bitk v Črni gori in na sremski fronti. Bolj kot se pripovedovalec vživi v obujanje dogodkov, več jezikov meša v svoji pripovedi: slovenski, nemški, italijanski, angleški, srbohrvaški.

Pogled na sorodstveno mrežo pa ne odkriva samo zgodovinskih sprememb, ampak tudi prostorske daljave v okviru istih generacij, med brati in sestrami, bratranci in sestričnami v različnih državah in na različnih celinah. Ko je bil Nanič mlad, med njegovimi sorodniki še ni bilo izseljencev. Istrske vasi, Koper in Trst so bili v eni deželi. Sestri sta bili pri teti v Trstu, ena je delala v Tržiču. Nanič je cepil trte od Bertokov do Milj, Kolonkovca in Križa nad Trstom. Danes posamezne veje njegovega sorodstva živijo v dveh republikah (pokojna žena je bila doma iz vasi v bližini Buzeta), treh državah in na dveh celinah. Vendar pa se tudi vpliv meja in razdalj na način življenja ljudi spreminja. V istrskih vaseh, tudi takih, ki so jim bili še pred nekaj leti šteti dnevi, v zadnjem času obnavljajo hiše in obdelujejo zemljo odseljeni Istrani, upokojenci, njihovi otroci ali vnuki iz Škofij, Bertokov, Izole, Pirana, Kopra, Trsta, Milj, Žavelj. In če se pozanimamo o izseljencih v Avstraliji, izvemo o marsikateremu vaščanu, ki je tam poročen z vaščanko in si redno dopisuje ne samo s sorodniki v Trstu in v Istri, ampak tudi s sosedi iz domače vasi.

SKLEP

Sorodstvena mreža ni sama po sebi cilj raziskave, a tudi ni zgolj metodični pripomoček. S poizvedovanjem za preteklimi rodovi odkrivamo trajanje izročila iz generacije v generacijo ali pa selitve, začasnost bivanja na enem mestu, nastanek in zaton zaselkov, pretrgano kontinuiteto. V obmejnih in razseljenih pokrajinah nam šele raziskava sorodstvene mreže odkrije, da imajo razdalje sorodstvenih, čustvenih, prijateljskih, sosedskih, ekonomskih

vezi, ki vodijo od osamljenih prebivalcev in praznih hiš v opustelih vaseh, svetovljanske razsežnosti.

Mnogi ljudje, ki izvirajo iz obmejnih krajev in ki sedaj živijo drugod v Sloveniji, so brez krajevene, socialne in kulturne identitete; ti, ki so »doma«, so lahko mnogo bolj odtujeni od lastne preteklosti kot Slovenci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem in kot izseljenci, ki se vračajo v »staro domovino« in se z njo identificirajo. Etnološko preučevanje socialne kulture v obmejnih območjih lahko tako tudi pomaga razumeti tiste poteze v slovenskem značaju, ki so navedle Antona Trstenjaka, da je zapisal: »Nismo razmejni samo politično in v zavesti, ampak so nas res v celoti »samo meje«. ¹⁷

Abstract

QUESTIONS ON SOCIAL CULTURE IN SLOVENE ISTRIA

The author highlights family and kinship ties in a farm hamlet in the hinterland of today's Slovene Istria, a cultural region which lies at the geographical and historical juncture of the Mediterranean, Central Europe and the Balkans, on the political boundary between East and West. In the past the boundary between Venice and Austria, between the A and B Zone of the Free Trieste Territory, between the Free Trieste Territory and Yugoslavia, as well as between Slovenia and Croatia, ran through this region. Since the beginning of the century, the area was ruled by Austria, Italy, then fascist Italy, followed by the Free Trieste Territory and the new Yugoslav government. Each time new state and administrative authorities took over, there was a change of official language, of communal, parochial and school organization. In WWI Istrians fought in the Austrian army, in WWII in the Italian Army, after Italy's capitulation in the ranks of Yugoslav partisans, as volunteers. While relating events out of their lives, Istrians switch from Slovene to German, Italian, English and Serbo-Croatian.

In addition to a specific historical development, Slovene Istria has had to endure the fate of border provinces, which was dictated by political borders. After WWI whole regions were adversely affected by the new borders towards Austria and Hungary; the border between Italy and Yugoslavia tore a part of the Slovene territory away from economic centers. The most painful upheaval was the new Yugoslav-Italian border after WWII, which cut off the hinterland from Trieste. Political changes were followed by population migrations, people moving out, others moving in.

In their tumultuous history, Istrians have developed a strong sense of regional identity. They are Istrian, whether they speak Slovene, Italian, Croatian or their Istrian dialect.

On a cross-section of kinship structure the author shows the link between historical events and demographic processes on the one hand, and the fate of individuals, families and kinships on the other hand. While the family and kinship structure is not the focus of this research, it is not just a methodological aid either. While searching for past generations, we witness the durability and handing down of traditions from generation to generation, we follow the birth and dying out of villages, the breaking down of traditions, people moving out. The search for relatives in different countries, on different continents, proves that the family, emotional, economic, friendship and neighborly ties, spreading out from lonely people and abandoned houses, can encompass the whole world.

¹⁷ Trstenjak Anton, Vprašanja skupne slovenske kulturne zavesti, Traditiones 16, 1987, str. 8.

Marko Terseglav

Ustno slovstvo in folkloristika kot predmeta univerzitetnega študija

Uvodne opombe in zamenjave: Ob članku Marije Stanonik¹ je Oddelek za etnologijo FF lansko leto organiziral pogovor o možnosti in oportuniteti vključevanja folkloristike kot študijskega predmeta za etnologue. Takratna živahna razprava je pokazala več zamisli o ožjih in širših okvirih folkloristike na univerzi. Zato je bilo sklenjeno, da bo Oddelek za etnologijo priredil še en pogovor, kateremu bodo osnova razmnoženi »programi« — razprave še drugih folkloristov o tem, kako si ti predstavljajo vključevanje folkloristike v univerzitetni študij. Sam sem napisal pričujoči prispevek — »program«, ki naj bi kot osebno videnje služilo ponovni razpravi. Te pa ni bilo. Zato sem svoje besedilo prepustil uredništvu Traditiones. Medtem pa se je z novima člankoma o slovstveni folkloristiki na univerzi ponovno odzvala M. Stanonikova² in razgrnila svojo vizijo. Članka sem naknadno sprejel v svoje razmišljanje in ju tudi komentiram. Avtorica nam je dala dve izvrstni teoretični študiji, ki sintetizirata evropske poglede in probleme o ustnem slovstvu.³ V svojem prispevku ostajam bolj pri praktičnih vidikih,

¹ Marija Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike, Traditiones 17, Ljubljana 1988, str. 41—70.

² Glej: O razmerju med etnologijo in slovstveno folkloristiko, Glasnik SED, št. 1—2, 1. 29/1989, str. 10—26 in Blišč in beda slovstvene folklore. Vprašanje predmeta. Naši razgledi, št. 22 (909), 24. 11. 1989, str. 652—653.

³ Stanonikova uporablja termin slovstvena folklorika. Z izrazom avtorica odstopa od utečene domače pa tudi tuje folkloristične terminologije (ljudsko ali ustno slovstvo), kar poskuša tudi utemeljiti. Vprašanje pa je, če je novo pojmovanje zares nujno. V članku se bom k terminološkimi problemom še vrnil in bom skušal utemeljiti, zakaj sam ostajam pri izrazu ljudsko oz. ustno slovstvo. Tu naj navedem le, da je moje pojmovanje t. i. slovstvene folkloristike širše kot pri Stanonikovi, ki s tem predmet zožuje zgolj na literaturo oz. literanost (nehote), čeprav je predvsem pesništvo izrazito sinkretična tvorba, ki vključuje še najmanj glasbo, a tudi še gib — ples. Ljudska proza je že sama po sebi veliko

torej mi gre za praktično utemeljitev folkloristike na univerzi in za načrt samega »predmetnika«. Teoretične utemeljitve in splošne metodološke probleme folkloristike sem že večkrat nakazal v svojih člankih in jih zato ne gre ponavljati,⁴ še posebej ne zato, ker je večino problemov folkloristične teorije, potrebne za razumevanje programskih usmeritev. Mnenja sem, da podrobnejša teorija o stroki sodi v sama predavanja na univerzi. Natančno teoretično opredeljevanje folkloristike se mi v tem programskem članku zdi celo nekoliko krivično, saj moramo končno že prenehati z vedno novimi dokazovanji o tem, ali folkloristika sodi na univerzo ali ne. Trdno sem namreč prepričan, da sodi. Pri nekaterih praktičnih vidikih se zadržujem zato, ker so me etnologi na skupnih terenskih poteh vedno opozarjali na tiste folkloristične prvine, ki so po njihovem lastnem prepričanju bela lisa v etnološkem preučevanju ljudske kulture.

Folklor, folkloristika — pojmi in obseg predmeta raziskave: Ameriški leksikon *The Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend I* iz leta 1949 povzema vsa različna poimenovanja in gledanja, ki so se uveljavila po svetu od l. 1846 — torej od »odkritja« besede folklor — do danes. Svetovni strokovnjaki so v leksikonu objavili 21 daljših definicij za folkloro in folkloristiko. Na prvi pogled različne utemeljitve najprej bralca zmedejo, a podrobnejši pregled pokaže, da v večini primerov sploh ne gre za velike in usodne razlike. Večina znanstvenikov namreč k folklori prišteva t. i. ljudsko duhovno kulturo, nekateri posamezniki dodajajo še dele materialne kulture (arhitektura), le manjšina se ogreva za to, da naj pojem folklor označuje le ustno slovstvo.

Nekatere folkloristične šole ali posamezni raziskovalci v Evropi in tudi v Jugoslaviji k folklori prištevajo še ljudska verovanja, pravo, arhitekturo, likovno umetnost, ljudske športe itd. To pa se je, vsaj v Jugoslaviji, zgodilo iz čisto praktičnih in ne strogo znanstvenih razlogov, saj so se folkloristom in njihovim kongresom začeli pridruževati posamezni specialisti — etnografi ali ljubitelji ljudske kulture (arhitekti ipd.). Dogajalo se je tudi, da so posamezni etnologi zaradi svoje ožje specializacije raje »emigrirali« k folkloristom, ker kljub »čistim« etnološkim témam pri etnologih mogoče niso našli razumevanja. Jugoslovanska folkloristika je po sili razmer in v maniri starih etnografskih društev »podedovala« in si kasneje »prisvojila« nekatere etnološke discipline, ki jih je potrebovala za svoje ožje folkloristične raziskave. Taki primeri so sicer širili folkloristične kongrese in simpozije, niso pa v večji meri vplivali na pojmovanje folklorne in teoretično širjenje predmeta. Načeloma tudi jugoslovanska folklorista prišteva k svojemu predmetu le t. i. duhovno kulturo. Pogled jugoslovanske in s tem seveda slovenske folkloristike se je deloma oblikoval na vsakoletnih skupnih kongresih, katerih začetniki so bili etnomuzikologi. Dolga leta so etnomuzikologi z dokaj močno teorijo in prakso usmerjali skupno delo, ki so se mu začeli pridruževati še drugi, npr. tekstologi. Predvsem raziskovalci ljudskega pesništva

bolj »literarna«, torej manj sinkretična kot pesništvo, vendar je tudi pesništvo del ustne komunikacije, je péto izročilo, kjer ima literarna plat drugačno in drugotno funkcijo. Izraz slovstvena folklorja pa prav to drugotno plat postavlja v ospredje.

⁴ Opozoril bi le na deli: Ustno slovstvo kot predmet folkloristične znanosti. *Glasnik SED*, št. 2, l. 20/1980, str. 44—48 in *Ljudsko pesništvo*. Literarni leksikon 32, Ljubljana 1987, 168 str. Predvsem v tem delu so na teoretični ravni nakazani skoraj že vsi problemi in stanja, ki jih navaja M. Stanonikova.

⁵ Opozoriti velja na naslednje: »Povzetek« M. Stanonikove je jedrnat pregled tuje (češke, slovaške, poljske, ruske, nemške) strokovne literature in kaže na podobna razmišljanja in dileme v skoraj vsej evropski folkloristiki, ki pa niso tuja tudi slovenskim raziskovalcem.

so spoznali potrebo po tesnejšem sodelovanju z etnomuzikologi, ker so se pač na terenu srečevali s petimi pesmimi. Ta nujna navezava pa je jugoslovansko folkloristiko rešila pred pastjo finsko-sovjetske folkloristične šole, ki je k folklori prištevala zgolj t. i. slovstveno folkloristiko oz. ljudsko besedno umetnost.

Veliki narodi, predvsem Američani, ki nikdar niso — tako kot evropski narodi — imeli razvite zavesti o etnični identiteti, so v folkloristiko (pa tudi v kulturno antropologijo) vnašali druge komponente, saj so vse kulturne pojave (razen elitne kulture) uokvirili v »ljudsko« kulturo oz. v svoje raziskave. Bolj natančni so hoteli biti Evropejci, ki so vsaj teoretično razmejevali folkloristiko in etnologijo oz. antropologijo in so zato opravili delitev dela. Na podlagi evropske kulturne in znanstvene tradicije sta bili folklor in folkloristika opredeljeni na kongresu za evropsko regionalno etnologijo leta 1955 v Arnhemu. Znanstvena avtoriteta udeležencev, izkušnje in iz teorije izvirajoče sinteze so tu postavile dokaj trdno razmejitveno črto. Od tedaj se v mednarodni rabi termin folklor omejuje na ljudsko duhovno kulturo. Strokovna literatura kaže, da se večina evropskih znanstvenikov te opredelitve tudi drži. Nekaj več težav imajo nekateri vzhodni raziskovalci in nekateri Jugoslovani, ki so prepričani, da so vsi evropski standardi in dogovori le kaprica zahodnjakov, ki ne poznajo »posebne«, npr. balkanske folklore. Zato še posebno v Jugoslaviji evropske tokove in obvezujoče standarde, ignoriramo, na drugi strani pa vsak dan odkrivamo Ameriko.

Pri svojem pojmovanju folklore se zato opiram na standard iz leta 1955 in sledim predvsem nemškimi in češkimi raziskovalcem tja, kjer so sintetizirali evropsko razmišljanje. Ne iščem in ne ustvarjam novih terminov, ker bi kljub nekaterim starim pomanjkljivostim pomenilo, da še sam ponovno odkrivam Ameriko. V znanosti pa nova odkritja stvari le še bolj zapletejo. Znanost seveda mora napredovati, iskati moramo vedno nove oblike in prijeme, a žal Slovenci svoje intelektualne potenciale najraje zapravljamo z razpravami ob terminoloških problemih. Če pa jih ni, jih pa ustvarimo. Seveda nisem pristaš logike — »glavno je, da se razumemo«, čeprav nosi v sebi zrno resnice. Nisem pa prepričan, da bo slovenska folkloristika kaj pridobila, če bomo namesto o ljudskem ali ustnem govorili o folklornem slovstvu, ljudsko pesem pa preimenovali v folklorno itd. Če je že termin ljudski nepopoln in ne odraža lastnosti pojavov, ki jih raziskujemo, potem tega ne bo popravil niti prilastek folkloren, iz katerega smo Slovenci že izpeljali prilastek ljudski. Torej gre za pleonazem. Nikoli tudi ne bom mogel pristati na logiko, da je stvari toliko časa treba pustiti pri miru, dokler jim ne najdemo ustreznega poimenovanja. Stvari so tu, pa naj se imenujejo kakorkoli že. Kemikom, ki so svoj izraz za stroko — kemijo izpeljali iz egipčanske besede črna zemlja, še na pamet ne pride, da bi iskali za kemijo nov izraz, čeprav »črna zemlja« že dolgo več ne odseva obsega njihovega predmeta raziskav. Poleg organske, se kemiki že dolgo časa ukvarjajo tudi z anorgansko kemijo, a ostajajo pri »organskem« poimenovanju, pri »črni zemlji«. Kemiki imajo v primerjavi s slovenskimi folkloristi »prednost« zato, ker izraza kemija niso slovenili in niso v dvomih, ali naj uporabljajo tujko ali domačo izpeljanko. Ni glavno to, da se razumemo, glavno je to, da vemo, kaj je predmet naših raziskav.

Ob opredelitvi pojma se opiram na Beneša,⁶ ki pravi, da je folklor »sestav (skupek) slovstvenih, glasbenih, pesemskih, plesnih in gledališko-dramskih pojavov z določeno umetniško intenco«. Gre pa še zato, da je

⁶ Bohuslav Beneš, Úvod do folkloristiky. UJEP, Filozofická fakulta, Brno 1980, 130 str. (skripta).

folklor »na tradiciji temelječe, spontano, pretežno nešolano, sinkretično in večplastno ustvarjanje in poustvarjanje posameznika ali skupine.«⁷ Folklorni pojavi pa so v bistvu (po Benešu) »interakcija interpreta in sprejemnika, ki pri pripovedovanju, petju ali igranju do enake mere součinkujeta, zlasti še v tistih predelih, kjer je folklor še živa.«⁸ Na tem sodelovanju poteka ločnica med sprejemanjem in čutenjem folklorne v tradicionalnem okolju (folklorni milje) in zunaj njega (znanost, drugi deli množične kulture). Folklorni pojavi nastajajo in rastejo iz tradicije. O tradiciji zdaj le toliko, da gre za »kompleks izraznih in pomenskih sredstev, postopkov, situacij in akcij, iz katerih črpajo ljudski ustvarjalci in poustvarjalci.«⁹ To Benešovo misel sem izbral zato, ker jedrnat povzema številne evropske definicije in misli o folklori, ki imajo v sebi trdno in izstopajočo rdečo nit.¹⁰

Iz opredelitve folklorne je že možen skok v definiranje predmeta — folkloristike. To je veda, ki raziskuje ljudsko (ustno) slovstvo, glasbo, ples in gledališče. Folkloristika kot samostojna veda pa se deli na specialne discipline: tekstologijo, etnomuzikologijo, etnoorganologijo, etnokoreologijo in etnoteatrologijo. Ostale vede — lingvistika, literarna teorija, etnologija in muzikologija — si folkloristika v raziskovalnem procesu podreja kot pomožne vede, tako kot te uporabljajo spet druge (tudi folkloristiko) za svoje

⁷ M. Terseglav, Folklor. Enciklopedija Slovenije, zv. 3, str. 130.

⁸ Beneš, str. 5.

⁹ Beneš, str. 3.

¹⁰ Putilov v članku Još jednom o granicama i obimu pojma folklor (Zbornik radova 36. kongresa SUFJ, Sokobanja 1989, Beograd 1989, str. 112—116) definira folkloro kot »ideološko in semantično izražanje tradicije, norm, stereotipov in njihovega formuliranja in funkcionalne uresničitve.«

Stanonikova pravi (Glasnik, str. 14), da se izraza folklor in slovstvena folklor nista usidrala v nemški znanosti in da je to dejstvo vplivalo »na tiste v slovenski etnologiji, ki so zastopali stališče, da je mogoče shajati brez njiju.« To je delno res, ker se izraz folklor uporablja tudi med slovenskimi etnologi, saj včasih brez njega ne gre in je tudi strokovni izraz. Res pa je možno Nemcem kot nam shajati brez izpeljank. Dodati pa je treba, da se termin folklor, folkloren v Nemčiji ni prijel zato, ker imajo Nemci isto besedo VOLKS — in bi uporaba besede Folk pomenila le pleonazem. Poleg tega pa je beseda Folk v nemščini še tujka.

Podobno mislim tudi za slovenščino, s »prisego«, da me ni zapeljala nemška »ignoranca« do besede folklor. To potrjuje samo besedilo, v katerem besedo folklor večkrat uporabljam.

Kdaj nemščina uporablja angleško besedo Folk? Ta izraz je v novejšem času rezerviran in oddan t. i. popularni glasbi od countryja do rocka. Graški etnomuzikološki časopis (Die Vierzeiler) v zadnji številki podrobneje pojasnjuje razliko med terminom Folkmusik in Volksmusik. Pri tem je beseda Volksmusik (to-rej naša ljudska glasba) rezervirana izključno za tradicionalno ljudsko glasbo, zabavna glasba pa je prevzela termin Folkmusik. Nove izpeljanke in zveze z besedo Folk v nemškem jezikovnem prostoru že pomenijo neko novo umetnostno zvrst, ki s tradicionalno ljudsko nima nič skupnega, ampak se z besedo Folk začenjajo zaznamovati pojavi množične kulture.

Uvajanje zveze folk- v Sloveniji za tiste izraze, kjer smo že dolgo imeli slovenski ekvivalent, se mi zdi nepotrebno. Besedo folklor bomo uporabljali tako, kot smo jo do sedaj, za pojave, ki sem jih kot folklorne omenil tudi v besedilu. Ne vem zakaj je potrebno govoriti o folklorni pesmi, folklorni povedki? Res samo zato, da se izognemo kritiziranemu, a ustaljenemu izrazu ljudski? Vsebinsko taka sprememba gotovo prav ničesar ne rešuje. To je približno tako, kot če bi kalk vrtnica zaradi oporečnosti in nezadostnosti »prevedli« nazaj v gartrožo (ki je bila pred vrtnico in je tudi širšemu svetu bolj razumljiva) in bi se s tem izmuznili slovenskim diskusijam, kaj to vrtnica sploh je in ali je vrtnica res samo ta in ta roža, s takimi ali drugačnimi lastnostmi, ali pa so vrtnice vse tiste cvetke, ki rastejo po vrtovih. Točno o tem se slovenski etnologi in folkloristi po nepotrebem prepiramo že desetletje. Za slovenski destruktivni značaj so terminološke vojne prava poslastica. Pri vsebinskem opredeljevanju določenega — ljudskega slovstva — se mi zdi važneje razmišljati o ustnosti, kot eni glavnih kategorij slovstva, ki ga raziskujemo.

pomožne vede ali pa se združujejo v interdisciplinarnih raziskovanjih. Jasno je, da »pomožnosti« neke vede v znanosti ne moremo razumeti pejorativno, ampak gre le za raziskovalni vidik in znanstveno načelo, ki enkrat potrebuje to, drugič razliko vedo za pomoč pri analizah in sintezah. Folkloristika je bolj povezana z umetnostnimi, filološkimi in družbenimi vedami, saj je njen predmet »v pretežni meri ljudska duhovna kultura.«¹¹ Beneš iz folklore izloča vse pojave, katerih funkcionalnost ni tudi estetsko obarvana (socialni, verovanjski, pravni... pojavi). Beneš je celo tako strog, da k folklornim pojavom ne prišteva niti ljudske likovne umetnosti.¹²

Folkloristika kot poseben slovenski kompleks. Skoraj 200 let po izbruhu evropskega zanimanja za folkloro Slovenci šele pišemo programe folkloristike kot univerzitetnega predmeta, medtem ko se na evropskih univerzah predava že več kot sto let. Tudi vse druge jugoslovanske univerze (med njimi tudi mlajše, kot je ljubljanska) imajo kot nekaj povsem samoumevnega — folkloristično katedro, le ljubljanska je nima. V tem primeru se ne moremo potegovati niti za geslo Balkan zdaj, kaj šele Evropa zdaj. O (ne)možnostih folkloristike na ljubljanski univerzi je bilo že veliko napisanega in povedanega. Enkrat so bili »teoretični«, drugič osebni, tretjič ideološki zadržki. Tri tipične slovenske kategorije. Slovenski folkloristični kompleks, ki ga bodo morali osvetliti psihologi in sociologi, se začne že v razsvetljenstvu oz. romantiki. Ker Slovenci svoje nacionalnosti nismo mogli utemeljiti in potrjevati s svojo državo, buržoazijo, vojsko, politiko, smo se nacionalno utemeljevali s kulturo. A ne z vsakršno. V 19. stoletju sta soppadla dva kulturna programa, dve viziji: Kopitarjeva razsvetljensko-pragmatična in Čop-Prešernova elitno-umetniška. Kopitarjev program je folkloro vključeval kot izhodiščni položaj novonastajajoče književnosti in kulture. Čopov program pa je bil izključno estetski in funkcionalna literatura, kakršna je ljudska, je izpadla iz kulturniškega programa, v katerem je dobila mesto samo elitna (Prešernova) poezija. Kopitarjev sistem je utonil v genialni lucidnosti Čopa in Prešerna. Še več, ta lucidnost ni bila zmožna sprejeti soobstoja drugačne kulture. In od romantike (Prešerna) naprej se Slovenci utemeljemo samo z elitno kulturo in se z neverjetno provincialno zadrtostjo (strahom) otepamo folklore. V kriznih časih pa se vendarle zatekamo v idilični folklorizem. To je sprevržena manifestacija in nehoten izliv socialno-provincialnega kompleksa. Zato slovenska znanost in kultura

¹¹ Beneš, str. 3.

¹² S temi najnujnejšimi opredelitvami folklore in folkloristike je najbrž že lahko razjasniti druge dvome, ki jih izraža Stanonikova. V Naših razgledih namreč pravi, da je pred vstopom folkloristike na univerzo potrebno premisliti tri vidike:

»Folflora je duhovna kultura v klasični etnološki sistematiki,« (medklie: joj, še sedaj se o tem sprašujemo!).

2. Folklor »zajema vse umetnostne panoge na začetku njihovega obstoja in danes večinoma pri nižjih socialnih plasteh.«

3. Folklor je »zgolj slovstvena folklor.«

Ta zadnja, tudi v svetu obstajajoča izpeljanka, se mi zdi nevzdržna, ker preveč poudarja slovstvo (literarnost) brez sinkretičnega okvira (npr. glasba). Ustno slovstvo pa te sinkretičnosti ne izključuje tako.

Druga točka M. Stanonikove je bila v strokovni literaturi že večkrat ovržena. Pri njej vztraja le del ameriške in še manjši del francoske antropologije. Od te opredelitve je samo skok do t. i. »primitivne« umetnosti oz. kulture, ki v Evropi (razen pri delu francoskih strukturalistov) ni dobila domovinske pravice.

Mogoče le pri prvi točki ostaja nekaj odprtih vprašanj širitve ali ožitve predmeta folkloristike, čeprav je načeloma tudi to rešeno. Poudariti je treba nekaj drugega: zaradi tesne povezanosti folklornih pojavov z življenjskim (etnološkim) kontekstom, folklorist tu in tam nujno zaide na etnološko področje, vendar pa bodo in morajo ostati raziskave običajev, šeg, verovanja, prava, socialne kulture itd. stvar etnologov.

nista mogli samo zavriniti Kopitarja, ampak sta njegove ideje začeli kratkoma negirati, jih ihtavo odklanjati, kot da nimajo pravice do življenja. Ker sta se Čopov in Prešernov program izkazala za boljšega, je Kopitarjev postal sinonim za nekaj nekulturnega, banalnega, kar naj bi Slovenci že prelasli in kar se tudi nikoli več ne sme ponoviti. Vsi slovenski kulturni delavci so rastle in bili vzgojeni v duhu izganjanja provincializma z elitno kulturo. Zato ni čudno, da je France Kidrič ob ustanovitvi ljubljanske univerze folkloristiko obšel, čeprav jo je Štrekelj do svoje smrti predaval v Gradcu. Literarna zgodovina v Evropi je že v 19. stoletju promovirala folkloristiko v svojem okviru (germanističnem, slavističnem). To je bilo za folkloristiko kasneje usodno, saj se je ljudsko slovstvo začelo obravnavati preveč literarno in še to kot predstopnja razvite književnosti. Ko smo bili Slovenci leta 1918 tudi uradno priznan in politično utemeljen narod, je ljudska kultura kot zgodovinski spomin zbledela, priznana je bila le elitna kultura. Nova slovenska univerza je pozabila na folkloristiko tudi v tisti rudimentarni obliki znotraj slavistike, kakršna je bila utečena že v stari Avstriji. Ustno slovstvo je bilo in je še v Sloveniji zanimivo le kot sekundarna predstavitev (koncertne, literarne, gledališke priredbe) v avtohtoni — kontekstualni obliki pa se danes z njim ukvarjajo le sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje. V celoti v slovenski kulturi in znanosti še ni premagano napačno mnenje, da je folklor le predstopnja »prave« kulture. Literarna veđa ni skrivala svojih teoretičnih zadržkov in estetsko-normativnih kriterijev niti v preteklosti niti jih ne prerašča danes.

Slovenska literarna zgodovina se začenja s Prešernom. Po drugi vojni se je splošno sramovanje in nepoznavanje ljudske kulture nadaljevalo. Kulturni elitizem je dobil le nov ideološki naboj, ob katerem sta Prešeren in elektrifikacija pomenila visoko kulturo in napredek, folklor pa je po kardeljanski formuli pomenila le naganjanje ljudstva nazaj v opanke in v temo. Leta 1980 se je na posvetovanju Etnologija — slavistika slišala obljuba slavistov, da za ustanovitev folkloristične katedre ni več nikakršnih teoretičnih niti ideoloških ali osebnih razlogov. Stanje pa se v desetih letih ni spremenilo. Izgleda, da je kljub drugačnim zagotovilom slavistični oddelek dokončno odpisal folkloristiko in nanjo pozabil iz estetsko-metodoloških razlogov. Na istem posvetovanju leta 1980 so etnologi poudarjali, da bodo folkloristiko prevzeli sami, ne glede na to, kako se bo odločila slavistika in da jo bodo po svoje interpretirali, pač izključno v etnološkem kontekstu in v okviru etnološkega zanimanja. Ker folkloristike še ni niti na enem niti na drugem oddelku, se je najprej treba vprašati: kam s folkloristiko, na etnologijo ali na slavistiko. Praktična vprašanja so trenutno irelevantna, gre za teoretično in metodično usmeritev folkloristike.

Folkloristika kot univerzitetni predmet: Ustno slovstvo na evropskih univerzah predavajo najpogosteje v okviru filoloških ved, torej na oddelkih za nacionalne jezike in literature. Tudi sedanje stanje na jugoslovanskih univerzah kaže, da so pravico do preučevanja in razlaganja ustnega slovstva prevzele slavistične katedre. S tem pa se je pri nas in v Evropi izoblikoval poseben — zožen pogled na ustno slovstvo. Ta pogled kaže in razlaga ustno slovstvo v prvi vrsti kot literarno stvaritev in je zato podvrženo le literarnim in jezikoslovnim obravnavam. »Folklornost« — kontekst ljudske književnosti je torej zreduciran na najmanjšo možno mero in se sporadično pojavlja le ob jezikovno-dialektoloških analizah in v kratkih ekskurzih ob razlagah simbolnosti, obrednosti itd., ob vsebinskih analizah pesmi in pripovedništva. Omenja se tudi sinkretičnost ljudskega pesništva, toda glasbena podoba tega pesništva je prepuščena drugim oddelkom in strokam. Celovitejše znanje o ljudskem pesništvu si zagreti študent

lahko pridobi le, če obiskuje vsaj tri oddelke na filozofski fakulteti (etnološkega, slavističnega in muzikološkega). Etnologu, ki se bo pri svojem delu največkrat srečeval z različnimi oblikami ustnega slovstva, bi zato morali omogočiti »združena« predavanja na enem mestu, saj mu bo le tako omogočen celovitejši pogled na pojave, na njihov kontekst, teksturo in tekst. Obravnavanje ustnega slovstva na enem mestu ne bi smelo biti preobsežno, o čemer bo govor v nadaljevanju. Vendar pa je koncept folkloristike povezan z osnovnim vprašanjem: kje naj bo tisto mesto za razlago ustnega slovstva oz. folkloristike, na slavistiki ali na etnologiji. M. Stanonikova predvideva,¹³ da zaradi določanja »lokacije« folkloristike lahko pride do »manj simpatičnega taktiziranja.« Vse pa kaže, da bo slovenska folkloristika vendarle dobila svojo univerzitetno lokacijo na oddelku za etnologijo. In zato bodo nujno (pa ne zaradi taktiziranja) predvsem o ustnem slovstvu bolj etnološko obaravana, kljub temu pa bodo zaradi narave pojavov predstavljeni filološki in glasbeni elementi, ki so konstitutivni. Vse to pa naj bi bilo uokvirjeno v kontekstu rojstva, življenja, biti in smrti ustnega slovstva kot sinkretičnega pojava. Umetnostni pojavi naj bi bili osvetljeni tako, da bo bodoči etnolog videl, sprejel, razumel in upošteval tiste pomembne umetnostne prvine, ki ustno slovstvo utemeljujejo kot specifičen pojav nekje v sredini med etnologijo in filologijo oz. muzikologijo. Ustno slovstvo tudi z etnološkimi elementi pomembno pričuje etnologu (način in razvoj ustvarjanja, okus in védenje o estetiki ipd.), Toda etnolog jih danes niti ne upošteva, ker se z njimi še ni seznanil.

Res je, da bi predavanja o ustnem slovstvu imela na slavističnem oddelku nekoliko drugačen predznak. Tam bi bile natančneje obravnavane oblikovno, stilne, estetske, jezikovne, verzološke in še druge literarno-teoretične prvine, s čimer v podrobnostih ne gre obremenjevati etnologov. Zdi se mi dovolj, če bo etnolog po diplomi znal razločevati poetiko ustnega slovstva od drugih poetik množične in elitne kulture, če bo vedel, katero pesništvo oz. slovstvo sploh sodi v njegovo zanimanje in raziskovalno področje. Etnologi pa pojave (slovstvo) spremljajo v kontekstu in zato zasledujejo nekoliko drugačne cilje, kot to velja za specialističnega raziskovalca. Do cilja pa etnologu vendarle ni moč priti brez osnovnega znanja o načinu oblikovanja npr. verzov in kitic v ljudski pesmi, niti brez znanja o nekaterih prvinah umetnostnega (literarnega in glasbenega) raziskovanja. Etnologu ni potrebno slavistično znanje o teoriji verzov, metaforiki ipd., morajo pa mu biti predstavljene nekatere verzne in pesemske oblike, pa način ustvarjanja in življenja, kar vse je v ustnem slovstvu večkrat docela drugačno kot v umetni poeziji in glasbi. Ker slavistika in muzikologija poznata le svoje sisteme, delata velikokrat nasilje nad folklornimi pojavi, ki jih ni moč sistematizirati v njihovih okvirih. Etnolog naj bi nekaj zvedel prav o teh posebnih oblikah, ki so zunaj normativnih poetik, hkrati pa naj bi spoznal njihovo univerzalnost — »ljudskost« in posebnost (etnične »omejitve«). To pomeni, naj bi ob ustnem slovstvu etnolog spoznal tudi že rezultate folklorističnih analiz in raziskav, ki mu razliko med splošnim (univerzalnim) in posebnim (etničnim) osmislijujejo v etnološkem raziskovalnem kontekstu. Npr. na prvi pogled se zdi za etnologa nepomembno odkritje slovenskih etnomuzikologov »o visoki korelaciji med zlogovnonaglasno strukturo verza ter ritmično in tudi melodično strukturo napeva.«¹⁴ Ko pa se bo etnolog na terenu srečal z ljudskim petjem, mu bo to spoznanje koristilo in odpiralo poglede na ločevanje splošnega in posebnega. Vsak narod ima npr. svojo

¹³ M. Stanonik, Blišč in beda... N. Razgledi, str. 653.

¹⁴ Valens Vodušek, O evropski etnomuzikologiji. Poglavlja iz metodike etnološkega raziskovanja 1. Knjižnica Glasnika SED, št. 4, Ljubljana 1980, str. 51.

lastno izbiro verznihi tipov in kitičnih oblik. Univerzalnost oz. »ljudskost« je v tem, da so nekateri tipi lahko skupni več kulturam sveta, ne glede na geografsko bližino ali oddaljenost. Specifičnost, torej etničnost pojava pa se kaže v različni frekventnosti pojavljanja določenih oblik, v nekoliko drugačnem oblikovanju pa tudi v razvojnih plasteh in še v funkciji pesmi, v katerih se te oblike pojavljajo. Folkloristika na univerzi seveda ne more odpirati številnih komparativnih vprašanj, ker to niti ni nujno, mora pa nakazati tiste kulturne prvine, po katerih se Slovenci razlikujemo od drugih narodov.

Ce bi folkloristika domovala na slavističnem oddelku, bi se predavatelj bolj posvetil filološkim temam in problemom, vendar bi hkrati moral nakazati kontekstualne prvine, iz katerih bi lahko slavist izpeljal in razumel nesistematizirane in nenormirane oblike v ustnem slovstvu. Slavist in etnolog bi bila deležna spoznanja o zakonitostih specifičnih pojavov, ki jih uvrščamo v folkloro. Glede na usmeritev strok (etnologije, slavistike) pa bi bili poudarki na vsakem oddelku pač nekoliko drugačni. Kljub temu pa v nobenem primeru ne bi trpeli celovitost, specifičnost, sinkretičnost in samostojnost folklore in folkloristike. Mislim, da je nevarnost parceliranja celovitega védenja o ustnem slovstvu nujno večja na slavističnem oddelku, saj literarne vede ne zanima funkcionalnost in kontekst kot najpomembnejši okvir ustne književnosti. So torej folkloristična predavanja na etnologiji smiselna? Argumente proti »slavistični« folkloristiki naj začnem s tujimi zgledi, kjer je folkloristika na univerzi že dolgo prisotna in imajo raziskovalci in predavatelji že veliko izkušenj in praktičnih odgovorov.

S pojavom perestrojke in glasnosti v Sovjetski zvezi so se razgibali tudi ruski folkloristi in načeli nekatere teme, o katerih so še pred kratkim šepetali (npr. da mora biti folklor izključno vezana na delovne ljudi, proizvajalce). V demokratični prenovi je svobodneje zadihala ruska folkloristika in se uprla tutorstvu umetnostnih ved. Opiram se na članek ruskega folklorista Borisa Putilova,¹⁵ v katerem avtor sicer govori o razmerah v Sovjetski zvezi, toda njegova razmišljanja marsikdaj veljajo tudi za nas. Najbolj splošna je ugotovitev, da je folkloristika bila in je še opredeljena le kot filološka znanost, zato je bila tendenca folkloristov, da védo o ustnem slovstvu in spremljajočih pojavih spremenijo v eno od vej literarne vede. To pa je imelo v Rusiji kot tudi drugod usodne posledice, ki se po Putilovu kažejo v naslednjem:

1. Identifikacija ustnega slovstva zgolj z besedno umetnostjo je iz raziskav izključila pomembne sloje gradiva, ki so se znašli zunaj zanimanja znanosti, deloma pa so jih razgrabile druge vede.

2. Umetno je bila prekinjena bistvena povezava ljudske književnosti z drugimi oblikami ljudske kulture. Za folkloro bistveni pojavi dobijo v očeh drugih, le tretma zunanjih oz. fakultativnih dejavnikov.

3. Sinkretizem kot najpomembnejše dejstvo ljudske kulture, še posebno slovstva, je utemeljila in uveljavila folkloristika, a je zaradi drugih ved (literarne teorije) neupravičeno izgubil svoj pomen.

4. Raziskovanje jezika ustnega slovstva se je zreduciralo na preučevanje visokega, pesniškega oz. umetniškega jezika v okviru literarne estetike. Zato so cele plasti knjižnega gradiva, ki se niso »sistematizirale« v ta okvir, ostale zunaj raziskovanj in torej tudi zunaj znanosti. Ustno slovstvo je slavistika zložila le na minimalno število t. i. favoriziranih zvrsti (epika, lirika ...).

¹⁵ B. Putilov, Još jednom o granicama i obimu pojma »folklor«. Glej op. 10.

5. Formula »ustno slovstvo je (zgolj) besedna umetnost« se je šele po dolgem času izkazala za nevezdržno. Tisti hip, ko se je to zgodilo, se je »zrušila« tudi ruska folkloristična šola, ki je k folklori prištevala le ustno slovstvo. Sam termin folklor se je začel tudi v Sovjetski zvezi razširjati še na druge oblike ljudske duhovne kulture. Na tej osnovi pa je spet zaživelo dejstvo sinkretizma in folkloristične raziskave dobivajo celovitejši značaj.

Folklor je bila po Putilovu vedno del »etnografske stvarnosti« in se je zaradi tega odločno oddvajala od umetne književnosti in glasbe in od ostalih oblik individualne umetnosti. Vendar pa se je folkloristika tudi zožena, od drugih znanosti, uspela obdržati kot znanost, ki je pod pritiskom drugih metodoloških totalitarizmov vendarle uspela razumeti in odkriti veliko stvari, zahvaljujoč se dejstvu, da je bila v sami folkloristiki vedno živa zavest o pomembnosti etnoloških vidikov raziskovalnih pojavov. Pri tem je folkloristika sama stalno opozarjala na etnološke zveze, ki jih je odpirala pri reševanju vprašanj geneze, zgodovine, semantike in umetniške narave. To vedenje je vodilo folkloriste v spoznanje o nesmiselnosti in nenaravnosti delitve ljudske kulture na strogo ločene in zaprte sisteme. V folklori ustvarjeni žanri so dobili zaključeno strukturno-vsebinsko obliko tisti hip, ko so postali last dolgoletne tradicije. Tvorijo samo del folklore, ne pa skupne vsebine. Pravljice, povedke, legende, miti, različne oblike ljudskega gledališča, pregovori, uganke, pesmi, glasba, ples — imajo skupno poimevanje — folklor.

Folkloristika v nasprotju s slavistiko odkriva, raziskuje in utemeljuje posebne — folklorne žanre, ki se naslanjajo na funkcionalno enotnost. Iz tega sledi spoznanje, da v folklori obstaja vrsta ustnih oblik, ki jih literarni žanri ne pokrivajo. Te folklorne oblike pa živijo vzporedno z literarnimi, včasih pa v njih.¹⁶ In tu je spet eden izmed elementov »dvojnosti« ustnega slovstva.

Za etnologa važno spoznanje bi moralo biti dejstvo, da te oblike obstajajo v kulturi vsakega naroda in so najpogosteje na ta ali oni način povezane s tipsko, življenjsko in družbeno situacijo in z neko kulturno tradicijo ter s t. i. ponavljalnim kontekstom. Verbalne oblike so vpletene v govorne situacije, njihova prisotnost pa je povezana z mnogimi stereotipi. Na drugi strani pa je njihovo pojavljanje, življenje in izumiranje pogojeno s tokovi človeškega življenja, z menjavo dogodkov in vtisov. V pojavih, ki jih zajema termin folklor, je izražen duh časa, zavest generacij (nosilcev) in ocena dogodkov.

Zelo podobna so si še druga evropska razmišljanja o folklori in folklorizmu, ki jih želim predstaviti poleg lastnega pogleda. Vsa ta mnenja govorijo v prid folkloristiki kot samostojnem predmetu na Oddelku za etnologijo. Hkrati pa razmišljanja že nakazujejo, kakšna naj bo folkloristika in zakaj se mi zdi nujno potrebna prav etnologom.

Evropski teoretiki, med njimi tudi Propp, poudarjajo sorodstvo folkloristike in etnologije. Ker gre za medsebojno prepletanje in soodvisnost, so

¹⁶ Zagrebški folklorist Ivan Lozica v svojem še neobjavljenem delu Favorizirani i zanemareni žanrovi u usmenoj tradiciji loči ustno slovstvo od ustne tradicije, pri čemer mu ustna tradicija pomeni mnogo širši pojem. Ustno slovstvo mu je le bolj ostanek literarne teorije, ki je ljudsko zvrstnost zožila na favorizirane žanre (epika, lirika). Ustna tradicija, ki jo poznamo folkloristi, pa obsega še mnogo več (od standardnih stereotipov, prek vsek mogočih kratkih oblik, pripovedi, pesmi, povedk do velikih epov). Kljub temu pa Lozica dodaja, da se standardne in od slavistike podedovane klasifikacije ne da kar takoj ukiniti, zato jo on dograjuje in širi, se od nje sicer distancira, vendar pa je ne presoja zgolj odklonilno.

nekateri etnologi (tudi slovenski)¹⁷ folkloristiko razglasili kar za vejo etnologije. Zaradi takih pogledov so se folkloristi (Matičev, Vodušek) radi otepali najtesnejših povezav z etnologijo, čeprav so se zavedali njunega sorodniškega razmerja. Etnološke dominacije so se bali predvsem iz teoretičnih razlogov, saj so sklepali, da bodo v etnološkem pogledu ljudsko pesništvo, pripovedništvo, glasba in ples okrnjeni tistih analiz, ki se ukvarjajo z razvojnimi, umetnostnimi in stilno-strukturnimi vprašanji. Gledano z današnje perspektive, ko si folkloristika utira pot na univerzo in o kateri naj bi predavali folkloristi sami, je taka bojazen sicer odveč. Pomembno pa je utemeljevanje folkloristike kot samostojne vede, saj se vsi zavedamo nesmisla ostrega ločevanja etnologije in folkloristike med raziskovalnim postopkom. Kakorkoli se razlaga in se še bo razlagal spopad etnološkega in folklorističnega koncepta, pa velja poudariti, da izvirajo metodološko-ideološki spori iz obeh strani. Folkloriste je bremenila hipoteka zgolj zbirateljstva brez širših teoretičnih sintez, etnologom pa mirne vesti lahko ugovarjamo, da dolgo niso imeli prave predstave o značaju, funkciji, sinkretičnosti in svojevrstnosti ljudske kulture oz. ustnega slovstva, saj so se jim zdele tovrstne folkloristične analize zgolj drobnjakarstvo v primeri z raziskovanjem nosilcev folklornih pojavov. Nosilci so vsekakor prvi, toda folkloristi so večkrat opozarjali, da se ne da delati raziskav in sintez o nosilcih, če sploh ne poznamo njihove kulture. »Kakšnost« ljudske kulture oz. ustnega slovstva pa raziskujejo prav folkloristi. Poleg tega je obstajal ugovor, da slovenski človek 20. stoletja ni začel ustvarjati kulture šele danes, ampak jo avtonomno ustvarja lahko danes prav zaradi tega, ker raste tudi iz tradicije. Na vprašanje, kakšna je bila ta tradicija, naj bi s specialističnimi raziskavami odgovarjali tudi folkloristi. Utrdilo se je torej naslednje prepričanje: Če etnolog ne bo vedel, kakšni so bili in so folklorni pojavi, v čem in kako določajo, obvezujejo in zaposlujejo nosilca, ne bomo našli odgovora o odnosu (in zakaj prav takšnem) nosilca do določenih pojavov. O vseh teh pogledih so vsaj v zadnjih petnajstih letih veliko razpravljali.¹⁸ Naj zato rečem le, da je folkloristična »resnica« preprosta: za razliko od elitne kulture vidi ljudsko kot funkcionalno kulturo z umetniškim namenom. Zato se folkloristika želi in se mora opirati na etnologijo, ker ljudska kultura funkcionira v etnološkem kontekstu. Poleg tega pa je tudi umetnost, ki poleg primarno-funkcionalističnih (kontekstualnih) prvin vsebuje še »neoprijemljivost« (neeksaktnost) umetniško-psihološkega dejanja, ki ga etnologija iz raziskav logično izpušča, saj je to predmet drugih — umetnostnih strok.

Folkloristika na etnološkem oddelku naj bi torej vzpostavila most med tekstom in kontekstom, med funkcijo ljudske kulture in njeno umetniško »iracionalnostjo« in »kaotičnostjo«. Mislim pa, da ne gre le za poudarjanje »iracionalnega« dela ljudske kulture, ampak predvsem za kontekst. Študent etnologije v Sloveniji bo z uvedbo folkloristike sploh prvič institucionalno omogočeno, da razmišljajo o etnološkosti slovenske folklore in njeni tekstualnosti. Smisel folkloristike na etnološkem oddelku vidim v tem, da bodo etnologi celoviteje seznanjeni z ustnim slovstvom sploh in z njegovo funkcijo ter s pregledom rezultatov specialističnih — »drobnjakarskih« analiz (literarnih in glasbenih). Študent etnologije se do danes ni mogel seznaniti niti z »literarnostjo« niti z »glasbenostjo« ustnega slovstva, samo delno se je seznanil z njegovim življenjskim kontekstom. Etnološki kontekst ustnega slovstva pa v celoti lahko zaživi le, če ne bo več razparceliran zgolj na etnologijo ali zgolj na literarne vede. V folklorni celoti bo sicer nekoliko bolj izpostavljen etnološki kon-

¹⁷ Glej v Glasniku SED, št. 2, l. 20/1980 diskusijo s posvetovanja o etnologiji in slavistiki.

¹⁸ Glej Glasnike SED.

tekst, ki ga bodo dopolnjevale in dodatno razlagale specialistične discipline (tekstologija, etnomuzikologija, etnopsihologija...). Teh znanj doslej ni bilo. Gre za to, da etnolog pri preučevanju nosilcev ljudsko-kulturnih pojavov, le-teh ne bi samo registriral ali še to ne, ampak da bi se vsaj zavedal vzročnosti med nosilcem, načinom življenja in med ljudsko kulturo oz. da bi znal biti pozoren na značilnosti pojavov, ki v taki ali drugačni obliki sooblikujejo nosilca in njegovo vedenje o stvareh, odločanje za in proti. To pomeni, da obstaja povezava med petjem, načinom petja, izbiro pesmi, vsebino in stilom z nosilcem, ki spet obratno vpliva na »kakšnost« pojavov. Ti se včasih pokažejo kot univerzalni, drugič kot specifično slovenski. Analiza pojavov naj bi etnologa usmerjala v razmišljanje in mogoče tudi v raziskave o razmerju med splošnim in posebnim. Folkloristika naj bi etnologa vodila k spoznanju, da so materialna, socialna in duhovna kultura med seboj povezane in soodvisne. Prav zaradi soodvisnosti je včasih težko ločiti in razmejiti etnološke in folkloristične pojave. Ignoriranje enega dela ljudske kulture (npr. pesništva, petja, glasbe...) velikokrat onemogoča razjasnitev drugih, čisto etnoloških problemov. Življenje je bilo nekaj bolj, danes je manj, a je še vedno dovolj prepleteno z ljudsko pesmijo in glasbo. Ustno slovstvo je tisti medij, v katerega so se nekaj kanalizirala človeška izkustva, predvsem duhovna spoznanja. Ta pa so pričevalna še danes, saj nam veliko povedo o individualnem in kolektivnem mišljenju in vedenju. Slovenski etnologi so se doslej bolj spoznavali z zgodovino slovenske folkloristične misli in z njenimi predstavniki kot pa s folklornimi pojavi samimi. Glasniki SED nam npr. od leta 1965—1980 predstavljajo folkloristiko kot eno najbolj nepotrebni znanj za etnologe. Hkrati pa etnološka strokovna literatura in praksa kažeta pomanjkanje folkloristike, ki se ga zavedajo etnologi sami.¹⁹ Odsotnost znanja o folkloristiki in folklornih pojavih rojeva absurdne situacije. Npr.: nekateri avtorji etnoloških razstav se večkrat zatečejo k folklorizmu (ne k folkloristiki). O tem mi je terensko delo z leti izoblikovalo pravilo: kjer je bila folklor v še živi obliki zatrta ali ignorirana, se je pojavila pri stranskih vratih v svojem sprevrženem nadomestku — v folklorizmu. Dokler je folklorizem nevtralen pojav oz. predmet etnoloških raziskav, je to znak raziskovalčeve odprtosti in lucidnosti, če pa se pojavi kot nadomestek za prave folklorne pojave, pomeni degradacijo etnoloških raziskovanj.

Spet se je treba vrniti k nosilcu pojavov. Ljudsko pesništvo gledano v triadi tekst — tekstura — kontekst ali pa ločeno po posameznih delih, je eno najbolj množičnih oblik ljudske kulture oz. ustvarjalnosti in poustvarjalnosti, saj zajema »najširši krog aktivnih udeležencev in je zato najbogatejše po številu proizvodov.«²⁰ Že zato si ustno slovstvo zasluži obravnavo na etnološkem oddelku. Spet druge raziskave kažejo,²¹ da v pevskih repertoarjih Slovencev ljudska pesem presega 50 % petih pesmi, pri določenih socialnih skupinah (podeželani, delavci) pa tudi do 80 %.

Folkloristične raziskave nujno bolj upoštevajo ustvarjalce in poustvarjalce, manj pa sprejemnike — konzumente. To ni pomanjkljivost stroke, ampak gre za razmejitveno črto, kjer naj bi raziskave prevzela etnologija in

¹⁹ O tem glej v Glasniku SED, št. 2, l. 22/1982, str. 40—41, anketo o folkloristiki, ki sem jo napravil med študenti etnologije. Na to deficitarnost pa so me opozarjali tudi zaposleni etnologi, s katerimi smo skupaj raziskovali na terenu. Skupna ugotovitev, ki jo poudarja tudi anketa, je: »V našem študiju nismo nikoli posebej poudarjali folklorističnih problemov in smo zato premalo strokovno podkovani.«

²⁰ V. Vodušek, nav. del., str. 41.

²¹ Marko Terseglav, Pevski programi in njihovi nosilci. Poglavlja iz metodike etnološkega raziskovanja 1. Knjižnica Glasnika SED, št. 4, Ljubljana 1980, str. 100—113.

jih tudi prevzema. Lahko rečemo, da se na področju ustnega slovstva (če je to obravnavano) slovenska etnologija veliko bolj zanima za konzumenta kot pa ustvarjalca. Etnološka raziskava o npr. glasbenem, pesniškem in kakšnem drugem okusu Slovencev pa bo nepopolna, če bo upoštevala zgolj pasivne sprejemnike. V takem primeru si bodo raziskave celo nasprotovale, saj je bilo že opozorjeno,²² da je v določenih socialnih skupinah programska top-lestvica popolnoma drugačna od tiste, ko gre za aktivne ustvarjalce same. Raziskava je npr. pokazala, da je bilo v programih aktivnih poustvarjalcev kar 60 % ljudskih pesmi. Isti ljudje pa so kot pasivni poslušalci (npr. radia) to zvrst skoraj zavrnil. Pevski in glasbeni okus se torej ne moreta meriti le z enodimenzionalno varianto oz. zgolj z grobo statistiko pasivnih odjemalcev oz. poslušalcev, ker dobimo pri tem popolnoma napačno sliko o razširjenosti in življenju ljudske pesmi. Anketirani intelektualci in meščani bodo na vprašanje, kakšno glasbo radi poslušajo, odgovorili, da npr. simfonično, zborovsko, zabavno... Ko pa bodo sami peli, bo ljudska pesem na prvem mestu. Zaradi neločevanja aktivnih in pasivnih pevcev od poslušalcev je v preteklih razpravah med etnologi in folkloristi prišlo tu in tam do nepotrebnih nesporazumov. Zanimivo je, da se etnologi pri raziskavah nosilcev npr. likovnih, obrtnih idr. pojavov usmerjajo k aktivnim nosilcem, medtem ko za folklorne pojave sugerirajo raziskovanje pasivnih sprejemnikov. To je verjetno zato, ker so etnologi na univerzi do sedaj premalo slišali o ustnem slovstvu in o folkloristiki.

Zaradi funkcionalnosti in sinkretičnosti folklore, ki se prepleta z literaturo in glasbo, povezana pa je še z etnološkim kontekstom, tudi folkloristika trči ob čisto etnološka vprašanja ali jih celo vidi kot svoja. Čeprav je v družboslovnih znanostih težko dosledno potegniti meje med njimi in ne brez škode izpeljati »opredelčano« razmejitev, je treba vendarle povedati, da se bo moral predavatelj (i) folkloristike za etnologue držati nekih meja. Tako je jasno, da ob ljudskem pesništvu, ki je tesno povezano z običaji in načinom življenja, ne bo vstopal v snov, ki jo obravnavata obča in slovenska etnologija. Folklorist ob svojem predmetu le opozarja na etnološki kontekst. Tudi metodiko raziskovalnega dela na terenu bo prepustil etnologiji, opozoril bo na specifična terenska spoznanja folkloristov in na tiste prvine, ki so zaradi predmeta samega in objektivnih okoliščin v slovenski folkloristiki bolj razvite (teorija in praksa raziskav ustnega slovstva »v živo«, dostop do pevcev in pripovedovalcev.) Jasno je namreč, da ljudje z lahkoto odgovarjajo na etnologova vprašanja o vsakdanjem načinu življenja, teže pa je doseči, da bi peli in še to v magnetofon. Celotna slika življenja ustnega slovstva ni popolnoma jasna. Zato je treba upoštevati korektivne in spoznanja, ki jih je ob terenskem delu odkrivala folkloristika.

Za folkloristiko na etnološki katedri ne govori njeno »drobnjekarstvo« ali zgolj tiste posebnosti, ki folkloro trgajo iz etnološkega okvira, pač pa specifičnost, po kateri folklorni pojavi samo z znanimi metodologijami sorodnih strok niso obvladljivi. Tu mislim predvsem na oblike, omenjene že na začetku, ki nimajo vzorcev v umetni poeziji in glasbi. Folkloristika mora etnologu že dati rezultate stvojih raziskav, hkrati pa mu omogočiti spoznanja, kako je stroka do teh rezultatov prišla in po kakšni poti. Le tako bodo folkloristične specifičnosti kvalitetno dopolnjevale etnološki pogled in razvijale analitično zavest razločevanja pojavov. Ne samo etnologi, tudi specialisti za določena folkloristična področja so včasih podlegali priučenim normativom in aksiomom o kulturi. Pri tem so spregledovali zakonitosti, ki ne pripadajo nobeni od do sedaj znanih shem. Te posebnosti je ustvarilo

²² Prav tam.

»ljudsko« védenje v sklopu celotnega duhovnega obzorja, za katerega se je mislilo, da je le zoženo, ne pa drugačno. Pri tem se mora vsaj etnologu postavljati vprašanje, koliko so te specifičnosti sploh pomembne za raziskave načina življenja. Te so pomembne vsaj v taki meri, kolikor mu lahko razjasnijo elemente »etnološkosti« pojava, da ta ne ostane zgolj statistično dejstvo. Gre za prvine, ki združujejo del kulture celega sveta v takšno vrsto kulture, ki ji zaradi njene univerzalnosti pravimo ljudska. Etnologi se bodo bolj ukvarjali s pojavi, s katerimi se nosilci pogosteje srečujejo in so bolj tipični za njihov način življenja. Med temi bo gotovo ustno slovstvo oz. bi vsaj moralo biti. Na vsakdanji ravni ta hierarhija kulturnih pojavov med ljudmi sicer variira iz zgodovinskih, družbenih in kulturnih razlogov. Vse to pa je že stvar folklorističnih predavanj na fakulteti.

Okvirni »učni načrt« folkloristike za etnologue. »Učni načrt« je seveda pogojno poimenovanje, saj gre le za grobo predstavitev videnja, kakšen okvir naj bi imela folkloristika na univerzi. Podajam le skelet z nekaterimi dodatnimi »teoretičnimi« pojasnil, ki uokvirjajo in utemeljujejo takšno videnje. To je šele načrt »predmetnika«, predlog za diskusijo, v kateri naj povedo svoje mnenje še drugi folkloristi in etnologi. Seveda se nisem ukvarjal z dilemami²³ o folkloristiki kot empirični ali teoretični vedi. Ne da bi podcenjeval tovrstne dileme, se vedno opredeljujem za oboje. V videnju stroke kot univerzitetnega predmeta pa bolj poudarjam teorijo. Zdi se mi, da je na univerzo treba priti že s sumarnimi rezultati, ki jih je dala slovenska empirična folkloristika in na podlagi teh rezultatov uveljaviti, pojasnjevati razvijati teorijo, ki smo jo razvili folkloristi.

Podobna pragmatičnost oz. elastičnost velja tudi za dilemo, ali govoriti o folklori »v splošnem diskurzivnem jeziku in predstavljati njene konkretne pojavne oblike skozi čas in prostor: na eni strani od njenih najzgodnejših virov do sodobne, kot sta lahko rudarska ali celó politična folklor in imitacija pojava, kakor je folklorizem.«²⁴ Potrebna elastičnost je v kombinaciji diskurzivnega jezika s predstavljanjem konkretnih folklornih pojavov v času in prostoru. Če predstavljamo teorijo folkloristike, potem vsaj njene osnovne teze veljajo tako za »klasične« kot moderne folklorne pojave. Od predavateljeve teoretične širine in pedagoške zmožnosti je odvisno, kako bo v teorijo vključeval različne primere in kako jih bo razložil. Moja razdelitev bo vsaj deloma vidna v nadaljevanju. Zdaj pa bi poudaril tole: teoretično in s terenskim delom sem raziskoval rudarje in kmete. Ustno slovstvo in glasba sta bila enaka pri obeh družbenih skupinah, nosilci pa so se ločevali v izboru pesmi, torej v okusu, vsi pa v določenem delu izhajajo iz tradicije, ki jo danes bolj ali manj transformirajo, kar seveda ni samo posebnost našega časa. Drugo je stvar vdora ostalih oblik množične kulture oz. literature: trivialne, popularne, zabavne itd. To lahko registriram in iščem povezavo dveh različnih poetik, npr. klasične ljudske in narodno-zabavne. Toda z drugimi tipi množične literature se ukvarjam površinsko (kot s čistimi etnološkimi problemi), kar pa ni ignoranca, ampak le razumna delitev dela, o kateri bom še nekaj napisal v nadaljevanju.

Okvirni »učni načrt« folkloristike za etnologue izhaja iz Beneševih folklorističnih predavanj na brnski univerzi.²⁵ Prevzel sem skoraj celotno njegovo shemo (teorija folkloristike), le da ji dodajam slovenske razlike in specifičnosti. Na Beneša sem se oprl zato, ker je sistematično pregleden, za etnologue dovolj informativen in ne drobnjakarski, za stroko samo pa še vedno

²³ M. Stanonik, Naši razgledi, str. 653.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Bohuslav Beneš, Uvod..., glej op. 6.

dovolj celovit. Poleg tega je dovolj širok, saj zajema probleme »klasičnega« ustnega slovstva in moderno množično ustvarjalnost.

Folkloristična predavanja za etnologe bi po Benešu razdelil na tri večje celote:

I. Folklor (pojema, predmet) kot družbeni in estetski pojav. (pesništvo, petje, proza, glasba, ples)

II. Tekstologija in etnomuzikologija.

III. Tradicija in sodobnost.

I. Folklor

a) Kot je bilo nakazano že na začetku, je tu študentom treba najprej predstaviti kratek historiat pojmovanja in obsega folklorne in folkloristike. Navajanje nadaljnjih podpoglavij in razdelkov je zgolj shematično, le na koncu vsake večje celote tu in tam dodajam še nekaj komentarjev, ki se mi zdijo nujni. Gre za moje lastne intervencije in dopolnitve.

b) etnološkost oz. folklornost gradiva

c) jezikovne in glasbene sestavine

č) folklorni tip komunikacije: naravni in kontaktni tip.

2. Osnovna vprašanja sugerirajo druga vprašanja in pojasnitve, ki jih obravnava poglavje o bistvenih značilnostih ustnega slovstva in ljudske glasbe. Te so zajete v naslednjih, okvirnih kategorijah: a) kolektivnost, improvizacija in z njo povezana variantnost; b) zgodovinskost in povezanost z okoljem, interpretacija in dejavno zaznavanje (apercepcija); c) funkcionalnost in smotrnost; č) sinkretičnost in povezanost folklornih pojavov in njihova estetska kategorija.

3. Čeprav bo tradicija obravnavana posebej, se prvič omenja že tu, ko je govor o osnovnih značilnostih folklorne. Seveda gre za tradicijo in spremembe in za razjasnitev pojmov ljudsko, nacionalno, etnično. Tradicija pa je obravnavana kot: ljudska (tradicija, ki jo ustvarja in razume t. i. folklorni milje) in tradicija, ki je lahko mehanična, družbena, umetniška in obredna. V teh tradicijah se rojeva kultura, ki jo delimo na: visoko oz. profesionalno in na množično. V sklopu množične kulture so obravnavani ljudsko pesništvo, pripovedništvo, glasba in ples. Nas tu predvsem zanima ustno slovstvo, pri katerem naj bi bili predstavljeni nosilci (aktivni in pasivni) — ustvarjalci, poustvarjalci. Ko smo pri nosilcih, se odpre problem kolektivnosti in individualnosti.

4. O nosilcih folklornih pojavov bi bilo treba najprej spregovoriti na splošno: o pevcih, pripovedovalcih, godcih in plesalcih ter o njihovih repertoarjih in znanjih, o množični cenzuri, ki prinese na površje vprašanje posameznika v kolektivu ali proti njemu. To so v folklorističnih raziskavah pomembni elementi, ki se bodo pojavljali še na drugih ravneh. Tu pa gre za interpretov (informativ) osebni nazor, ki se vzpostavi nasproti zbiralčevemu vrednostnemu sistemu. Druge opcije pa so: aktivnost-pasivnost, sprejemanje-nesprejemanje, namenska-nenamenska izbira poslušalcev, tradicija-sodobnost, realnost-irealnost . . .

5. Ustno slovstvo oz. folklorni pojavi kot posnetek in kot znak: najprej je treba spregovoriti o sinkretičnosti žanrov in o zavezanosti tradiciji, ki pogojuje in pojasnjuje mnoge stereotipe, navidezno statičnost itd. V tem okviru se lahko pojasni in razloži t. i. »tematska utilitarnost« ustnega slovstva, pri čemer je spet potrebno opozoriti na funkcionalnost in smotrnost. Vprašanja in problemi, ki so tu predstavljeni opredelčeno (zaradi preglednosti), se seveda med seboj prepletajo in dopolnjujejo.

Ustno slovstvo kot znak naj bi bilo predstavljeno na naslednjih ravneh: na pomenski, izrazni, funkcionalni in konotacijski. Na funkcionalni ravni pa razlikujemo še: izrazne funkcije (emotivnost, ekspresivnost), referenčna f. (informativna, kognitivna, ikonska, denotativna), kontaktna in estetska funkcija.

Splošno pojavnost folklorne pa bi skupaj z Benešem razdelil takole: Folklor kot: a) literarni, b) glasbeni, c) komunikacijski in č) kontekstualni pojav.

6. Mogoče bi bilo dobro že v tem sklopu vprašanj govoriti o specifičnosti folklornega izražanja resničnosti in opredeliti motiv, snov in témo.

7. Funkcijo folklorne v družbenih skupinah na vasi in v mestu bi veljalo razdeliti na več sklopov, ki se med seboj lahko povezujejo ali so si v opoziciji. Naj jih spet samo naštejemo.

- estetska in neestetska (kontekstualna) funkcija;
- družbena;
- lokalna ali regionalna;
- ideološka;
- obredna, kulturna, verska;
- komunikacijska (notranja hierarhija in pomen);
- semantična;
- izrazna.

8. Eno osrednjih folklorističnih vprašanj, mimo katerih etnologi ne morejo, je mesto ustnega slovstva, glasbe in plesa v ljudski kulturi in v načinu življenja. Ob tem se spet odpirajo vprašanja repertoarjev in osnovnih žanrskih delitev.

Repertoar razlikujemo najprej po nosilcih, zato upoštevamo: individualni, družinski, skupinski repertoar, ki pa se spet deli na: podeželskega, obrtniškega, delavskega in na repertoar drugih socialnih skupin.

Nekatere žanrske oblike so redkejše ali pogostejše, odvisno tudi od tega, kdo so nosilci: moški, ženske ali otroci. Pri t. i. otroški folklori upoštevamo še generacijsko razločevanje.

Preden predstavimo žanrsko delitev, je potrebno definirati folklorne žanr, ki je po Benešu²⁶ »tista organizacija in kompleks tradicionalnih morfoloških postopkov, ki je ob neposredni ustni, inštrumentalni, plesni in mihični improvizaciji sprejet (oz. občuten) kot najoptimalnejši za izražanje namenske vsebine.« Žanre pa Beneš deli takole:

a) epski — ki se deli na besedno-glasbene zvrsti. Tu velja pripomniti, da je to »klasična«, podedovana delitev, ki določene žanre (epiko npr.) favorizira, takšna delitev pa hkrati reducira ali zanemarja ljudsko tipiko in zvrsti, ki se ne dajo strpati v te izrazito literarne obrazce.

b) lirsko-epske ali prehodne oblike (izraz prehodne oblike dopušča sicer nekaj več svobode za klasifikacijo folklornih žanrov, vendar je tudi ta pojem, kot še nekateri naslednji, sad literarne teorije preteklega stoletja). Nova žanrska delitev in klasifikacija sta še danes trd oreh, kar pa v našem primeru (folkloristika za etnologue) sploh ni tako zanimivo, zato jih kot informacijo le naštevam. K prehodnim oblikam bi namreč sodile naše balade oz. pripovedne pesmi.

c) lirске oblike (besedno-glasbene in besedno-glasbene-koreografske)

č) Prehodne lirsko-dramatične oblike: slovstveno-glasbene (narekanje, svatbene in morda nekatere vojaške pesmi); slovstveno-glasbene-koreografske (plesne pesmi in pesmi pri plesih)

²⁶ Prav tam, str. 51.

d) dramske zvrsti: obredni pojavi, igra, ljudske drame (igre z ljudmi v živo), lutkovno in senčno gledališče, kjer so zastopane literarne, glasbena, koreografske, mimične prvine z nakazanimi elementi ali vsaj z imitiranjem visoke umetnosti.

e) prehodne epsko-dramatične oblike: sem sodijo zagovarjanja, zaklinjanja oz. formule in dramatika, ki je nastala iz epskih sižejev.

Del ustnega slovstva je nerazdružljivo povezan z glasbo, zato je potrebno upoštevati še glasbeno členitev: inštrumentalna, vokalna in vokalno-inštrumentalna glasba, ki se spet deli na plesno, obredno itd. Vsaj pri klasifikaciji ljudskega pesništva pa bi se bilo dobro ozreti še na Štrekcljevo delitev, ki je posrečena sinteza vsebinskega in funkcionalnega vidika, ki danes postaja nezadosten.

Ob koncu prvega dela je potrebno pripomniti, da taka delitev na tako podrobna poglavja ni potrebna, kar v isti meri velja za naslednji dve poglavji. Jasno je, kar je razvidno že iz sheme, da se nekatere stvari pokrivajo in bodo obravnavane na enem mestu, po drugi strani pa je veliko razdelkov, ki niso bistveni za predstavitev folklorne in folkloristike in se jih zato le omeni v kratkem predavanju oz. v kratkem času. Omeniti velja, da ta shema ni kanon in se zato prilagaja kot vsak učni načrt. Koliko pa bo univerzitetna folkloristika lahko šla v širino, je odvisno tudi od števila ur, ki jih bo imela na razpolago.

Nekaj je treba reči še o ljudski glasbi. Že neštetokrat je bilo napisano, da je ljudska pesem celota le skupno z besedilom in napevom, zato bi rad poudaril le to, na kar je stalno opozarjal V. Vodušek. Ljudska glasba je za folkloriste in etnologue pomembna zato, ker je izredno formaliziran in večkrat že vnaprej izdelan način, ki ni oblikovan »po individualnem okusu in samosvoji fantaziji enega samega ustvarjalca, ampak po glasbeno-estetskem občutju in predstavi« (podčrtal M. T.) širokega kroga ljudi in zato stremi v melodijah k ustvarjanju modelov v oblikovanju posameznih strukturnih elementov in njihove povezave.²⁷

Večina študentov etnologije niso glasbeniki, je pa glasba eden najpogostejših pojavov v množični kulturi, s katero se etnologi srečujejo in ukvarjajo. Glasba torej ni samo umetniško načelo in nagib (tovrstna glasba sodi v področje splošne muzikologije), ampak ima svoj funkcionalni (etnološki) okvir. Vsaj v grobem je nujno, raziskovalni predmet etnologov, ne samo etnomuzikologov. Seveda tudi v spoznavanju etnomuzikologije predavatelj ne gre v specialistično širino, ampak poda za etnologa bistvene posebnosti ljudske glasbe. Zaradi specialističnih etnomuzikoloških raziskav je tudi tu nujna delitev dela. Etnomuzikologija bo etnologom posredovala le rezultat — modele, formaliziran sistem in strukturne elemente ljudske glasbe, po kateri se ta zvrst loči od drugih glasbenih zvrsti. Poleg tega je cilj etnomuzikologije, da opozarja na pojave in procese, ki mimo čistih etnoloških pojavov omogočajo etnologu, da z njimi dograjuje morebitno manjkajočo podobo o načinu življenja nekega etnosa. Etnomuzikolog pa bo etnologu nakazal še raziskovalni postopek oz. tiste njegove dele, ki so zanimivi za etnologa, hkrati pa bogatijo njegov raziskovalno-analitični duh in metodologijo. Opozorilo na etnomuzikološke raziskovalne procese in rezultate bi moralo biti za etnologue važno tudi zato, ker prav nekateri pojavi v ljudski glasbi omogočajo natančnejše videnje procesov v ljudski kulturi, bolj kot je to mogoče pri obravnavanju drugih kulturnih sestavin (socialna ali materialna kultura). Etnolog mora te pojave vsaj površno poznati. Po Vo-

²⁷ V. Vodušek, Poglavlja 1, str. 47—48.

²⁸ Prav tam, str. 49.

dušku²⁸ so v Ameriki prav glasbene pojave uporabljali za raziskave in prikaze akulturacije med sosednjimi kulturami.

O plesu: Etnološka vprašanja v zvezi z ljudskimi plesi je pojasnil M. Ramovš,²⁹ zato le nekaj besed. Etnolog, ki raziskuje način življenja Slovencev, se bo nujno srečal tudi s plesom, ki je hkrati z glasbo danes ena najbolj razširjenih človekovih zabav. Plesna preteklost pa je za etnologa zanimiva zato, ker mu odpira pogled v drugačno funkcionalnost in sinkretičnost tega pojava v starejših obdobjih. Plesna sedanost pa kaže velike transformacije, ki jih bo etnolog znal ugotoviti vsaj z grobim poznavanjem plesne preteklosti. Veliko bolj kot ljudska pesem doživlja namreč ples svojo levitev v folklorizmu, oz. v drugotno obliko življenja (razne prireditve, »tradicionalna« praznovanja, kmečke ohceti, festivali...). Etnološki kontekst je pri plesu prisoten še danes, le da se znotraj njega spreminja hierarhija pomembnosti posameznih pojavov. Zaradi tako raznorodnih, a povezanih pojavov v folklori, mislim, da bi folkloristična predavanja na univerzi oblikovala več predavateljev — strokovnjakov za posamezna področja (tekstologi, etnomuzikologi in koreologi), ki bi mogoče dopolnjevali »glavnega« predavatelja. Ta bi v celoti prevzel teorijo folkloristike po predloženi shemi. Primeri in podrobnejši analitični projekti so stvar že utečenih predavanj in seminarskega dela, če je le-to predvideno v fondu ur, namenjenih folkloristiki.

Estetkost folklore: Znano je, da je funkcionalnost oz. etnološkost usnega slovstva in ljudske glasbe »moteči« element, zaradi katerega sta se literarna in muzikološka znanost odpovedali obravnavam omenjenih pojavov. Na drugi strani pa sta estetskost oz. umetniškost folklori onemogočali vstop v etnološke obravnave. O tem je bilo na tujem in doma že dosti napisanega, zato naj poudarim, da estetskost v ljudski kulturi ni primaren element. Raziskovalec je sicer vesel lepih antologijskih primerov, ki lahko ustrezajo normam visoke umetnostne kritike in jih skuša ohraniti tudi zaradi estetske vrednosti. Če pa ostane le pri tem, zgreši smisel folklorističnega in etnološkega koncepta. Nekatere ljudske pesmi so lahko po vsebinski in glasbeni plati popolnoma nezanimive (nezanimivosti v znanosti sicer ni) ali so nelepe (tudi to ni znanstvena kategorija), so pa nezamenljive kot pričevalke razvoja in življenjskega konteksta. Ustno slovstvo nosi v sebi specifičnost in univerzalnost, domišljijskost ali neinventivnost, dinamiko ali statičnost. Za raziskovalca so vse te označitve nevtralne, brez dobrih ali slabih predznakov, ker mu je važnejša drugačna pričevalnost. Spoznavanje vseh elementov, ki zaokrožujejo folklorni pojav, izkristalizira v raziskovalcu tako »nepoetične« funkcionalnosti kot umetniške vrednosti, čeprav je svojevrstna; čimbolj bo tudi etnolog spoznal »ambivalentnost« ljudske kulture, manj bo podlegal subjektivnim, tudi čustvenim nagibom, na drugi strani pa umetnostni normativnosti. Ambivalentnost usnega slovstva je najboljše označil J. Lotman, ki je dejal, da izbor leksike, ustvarjanje metafor in vnaprej znane možnosti tematskih kombinacij kažejo čvrst umetniški sistem, čeprav izgleda, da je narušen. Toda sistem je vendarle grajen po načelu reda in natančne arhitektonike. »Obstajajo torej pravila, od katerih ustvarjalec ne sme odstopiti, S tem pa je ustvarjen videz stabilnosti znotraj variabilnosti.«³⁰

Vsi ti spreminjajoči se pojavi so včasih vplivali tudi na raziskovalce, ki so (bili) enkrat nepopravljivi sentimentalisti in esteti, drugič pa neprizadeti statistiki in hladni precenjevalci dogajanja. Na to vpliva tudi dvojna

²⁸ Mirko Ramovš, Metode in cilji raziskovanja slovenskega plesnega izročila. Poglavlja iz metodike... 1, str. 80—99.

³⁰ M. Terseglav, Ljudsko pesništvo, str. 42.

narava folklornih pojavov. Ljudska kultura je pričevalka načina življenja, ima tako ali drugačno funkcijo, je ilustrativen člen našega kulturnega razvoja, je rezultat take ali drugačne civilizacije, produkt takih ali drugačnih nosilcev. Hkrati pa so to tudi umetnostni pojavi, ki so podvrženi posebnim — umetnostnim zakonitostim.

Govorjenje o estetiki nehotе vsiljuje odločitev o grdem in lepem oz. o kiču. Nekateri raziskovalci ljudske umetnosti se borijo proti kiču. Njihovo mnenje izhaja iz osebne presoje, ta pa je oprta na ustaljene estetske normative. Ljudska kultura, ki je močno odvisna od t. i. množične cenzure, lahko v določenem obdobju in v nekaterih skupinah sprejema kič kot estetsko vrednoto, ki zadovoljuje splošni okus. Raziskovalec sicer lahko odklanja kič, vendar mu je v preučevanju načina življenja nevtralen pojav, zato se v določenem trenutku ne bo opredeljeval proti kiču, ampak ga bo le pozitivistično zabeležil, če hoče dobiti celovito podobo kulturnega dogajanja. Res pa je to že bolj etnološki fenomen, saj v marsičem bolj zadeva druge zvrsti množične literature, čeprav tudi ustno slovstvo ne shaja brez kiča. Banalni folklorizem, ki je narobe doumljena folklor, bo strokovnjak sicer odklanjal, ne bo pa ga mogel prezreti kot pojav, ki je morda že postal del življenjske filozofije različnih skupin ali množice, ki jo raziskuje. Prav množična kultura je v bistvu največja generatorka kiča. Ta je tako močan, da vsaj v slovstvu lahko govorimo o posebni skupini — o trivialni literaturi, ki pa se samo še posredno dotika raziskovalnega polja folklorista. Reči pa je treba še to, da se največji kič ustvarja na mejnih področjih, kjer nek tip kulture želi preiti v drugega (npr. ljudska pesem v umetniško), oz. ko zamenjava poetik ni dokončna niti možna.

II. *Tekstologija*

Nekatera tekstološka vprašanja so vključena tudi v ostalih poglavjih in razdelkih. Tu pa gre za predstavitev nekaterih mnenj in teorij o folkloristični tekstologiji, ki naj bo študentom etnologije predstavljena kot nasprotni pol literarne tekstologije oz. literarne teorije. Seveda pa je pomembno opozorilo, kaj folkloristična tekstologija lahko in mora sprejeti od literarne. Za etnologue se mi zdi pomembno, da nekaj izvedo o tradicijskih, oblikovnih, funkcionalnih in vsebinskih prvinah, ki so sestavni del samosvoje poetike ustnega slovstva. Pri tem je najvažnejše opozoriti na razliko in morebitno približevanje poetik ostalih zvrsti množične literature. Literarnozgodovinska tradicija obravnava ustnega slovstva kot zgolj literature je prisilila folkloristiko do razmejevanja med ustnim in pisanim slovstvom. Razliko med enim in drugim naj bi spoznali tudi etnologi, še posebej zato, ker so v ustnem slovstvu oblike, ki jih pisana oz. visoka književnost ne pozna,³¹ hkrati pa gre za drugačen tip nastanka in življenja ustnega slovstva. Ta drugačnost pa se v določeni meri že povezuje z etnološkim kontekstom. Ljudska pesem se namreč »rodi« šele tedaj, ko jo sprejme širša skupnost in je bolj ali manj ustvarjena po naročilu, kar vse se povezuje z etnološko problematiko (védenje, okus, družbeni pogoji, različne socialne skupine itd.).

V ožje področje tekstologije pa sodijo informacije o sistematiki terenskih raziskav in o zapisovanju ustnega slovstva.

Ob tem je treba ponovno razjasniti metode folklorističnega dela in kje se ta morda prekriva z etnološkim. Začetek raziskave pa je predterenska teoretična priprava. Nekaj besed pa je namenjenih folkloristični inventarizaciji (terenski in arhivski).

³¹ O razmejitvi obeh literatur, glej isto kot v op. 30.

Raziskovalec se pri terenskem delu znajde v samem kontekstu dogajanja, torej v okolju, kjer tekst živi in se oblikuje v svojo relativno dokončnost. Relativnost zato, ker ljudska pesem in pripoved nista nikdar zaključeni, ampak se z novimi ali istimi interpreti vedno na novo ustvarjata. Ustno slovstvo nikoli ni ista ponovitev, ampak gre za variante, ki so vedno nova stvaritev. Folkloristična tekstologija zato posveča veliko pozornost vprašanju variantnosti, ki je ena bistvenih spoznavnih lastnosti ustnega slovstva. Dokončnost besedila in nevariantnost sta značilnosti za pisane književnosti.

Ob antologijskih objavah ljudskih pesmi, povesti itd. ostane njihov življenjski kontekst nekoliko ob strani, saj ga kljub natančnim spremnim študijam ni mogoče v celoti zajeti in popisati. Vendar se ta v raziskovalcu osredotoča v jasnejše videnje pojavov samih, iz tega pa nastane strokovna osvetlitev teksta in spoznanje, ki pogojujejo tekstološko in širšo folkloristično teorijo.

Uspešnost tekstoloških raziskav ne more opravljati le slavist, saj mu primanjkuje znanja o kontekstu, iz katerega se šele mnogokrat da razvozljati teksturo in tekst. Folkloristična tekstologija je lahko celostna šele takrat, ko izhaja iz živega in tako široko zasnovanega terenskega dela, kot ga pojmuje in izvaja etnologija. Tekstologi, ki razvijajo zgolj kabinetno — teoretično tekstologijo, ne morejo preseči ravni filoloških raziskav. Kontekst namreč ni le dopolnjevanje teksta, ampak je osnovni bivanjski prostor in razlaga, je okolje, v katerem ustno slovstvo sploh lahko nastaja, živi in izumre in brez katerega ne bi bilo to, kar je.

Tekstologija v ožjem pomenu se ukvarja z analizo in razlago verzov, metaforike, stila, zgradbe itd., kar vse oblikuje bodisi literarno izkustvo, še večkrat pa verizem oz. »naturalizem«, ki izhajata iz življenjskega izkustva. Tekstološki pojavi so zato večkrat zgolj funkcionalni elementi brez zavestne umetniške intence, za razliko od istovrstnih pojavov v pisani književnosti, ki imajo hoteno, zavestno umetniško vrednost. Raziskave pokažejo, da so lahko metafore, pridevki, stopnjevanja itd. v ustnem slovstvu po celem svetu zelo podobni. Različne kulture neodvisno druga od druge ustvarjajo podobne elemente, ki jih zaradi te univerzalnosti imenujemo ljudske. Literarna teorija tu operira z nesprejemljivim pojmom — preprostost. Vendar folkloristi vidimo, da je nek nekomplificiran literarni ali glasbeni pojav lahko preprost le za neko kulturo ali za določeno etnično skupino, za drugo pa je silno kompliciran, nesprejemljiv in nedosegljiv. Tu se začenjajo raziskave specifičnih in splošnih značilnosti, ki jih obravnava komparativna tekstologija.

Do sedaj sta se s tekstologijo ustnega slovstva ukvarjali predvsem filologija in folkloristika, le da je filologija presojala vse pojave le v okviru normativne poetike in obrazcev. Zaradi pomembnosti konteksta v sklopu tekst-tekstura-kontekst je prevladovalo tiho prepričanje, da etnolog, če se že tu in tam sreča z ustnim slovstvom, lahko mirno shaja le s poznavanjem konteksta, pa še z njim ne v celoti. Vendar pa etnologu postaja kontekst nekoliko zožen in deformiran, če ga ne dopolnjuje z osnovnim védenjem o tekstu in teksturi.

Etnologom se znova in znova postavlja vprašanje upravičenosti specialnega znanja o tekstologiji, poetiki in še o glasbenih prvinah ljudskega pesništva. Zato je še enkrat treba poudariti, da bo bodoča folkloristika dajala etnologom le najnujnejša znanja, s katerimi se bodo kot terenski, muzejski ali raziskovalni delavci sami srečevali z njimi in se bodo pri tem zavedali specifičnosti, funkcionalnosti in kvalitetnih prvin ustnega slovstva. Hkrati pa bi folkloristika kljub splošnosti predstavitev svojih specialnih znanj dala

bodočemu etnologu možnost razlikovanja med posameznimi pojavi, za katere sedaj mogoče dvomi, ali naj jih kot etnolog upošteva ali ne.

Etnologi naj bi nekaj zvedeli še o katalogizaciji ljudskih pesmi (kratko!), nekoliko bolj pa bi se seznanili s klasifikacijami ustnega slovstva, ki jo mora vsaj v obrisih, po mojem globokem prepričanju, poznati vsak diplomirani etnolog. Informativno pa se seznaniti še s tipološko in z morfološko sistematiko in s skromnimi osnovami transkripcije ter z načinom zapisovanja ustnega slovstva.

III. Tradicija in sodobnost

1. Tradicijskost se je zlasti z etnološke strani napačno razlagala (oz. očitala) kot preživelost. Folkloristika je tradicijo na novo definirala³² in ne bi smela biti več predmet nesporazumov. Folkloristika zaradi svoje zavezanosti tradiciji ni konservativna ali prežvela znanost, saj jo zanimajo tudi inovacije in transformacije. Ker pa folklorna ustvarjalnost raste iz tradicije, te ni mogoče ignorirati. Filologija in muzikologija pa se ne ukvarjata v prvi vrsti z ljudsko tradicijo, zato folkloristiki »ostajajo pojavi kulturne tradicije.«³³ Treba pa je razlikovati med sentimentalizmom nad izgubljenimi ostanki in med tradicijskostjo ljudske kulture, saj je tradicija pomemben oblikovalec in tudi kontekstualen element ustnega slovstva in samega folklornega miljeja, iz katerega raste ljudska književnost. Poleg tega pa ustno slovstvo pozna docela drugačno izročilo kot npr. pisana književnost.³⁴ Prav z osvetlitvijo ljudsko-kulturne tradicije lahko pojasnimo hierarhijo pomembnosti funkcij v kontekstu — torej v življenju in folklornem miljeju. Ta namreč ne pozna teoretične samorefleksije, ampak le sistem vrednot. Poznavanje tradicije je za folklorista in etnologa važno še zato, ker medsebojna polemična prepričevanja pozabljajo na tale pomemben element ustnega slovstva: za razliko od umetnega namreč ne pozna in ne prizna svoje preteklosti oz. ne pozna zavesti o spremenljivosti. Ljudskoknjiževna zavest ne sprejema novih oblik kot nove, ampak kot oblike, »ki obstajajo že od nekdaj. Prav tako v tej zavesti ne eksistirajo izumrle oblike, ampak jih zanjo sploh ni bilo.«³⁵ Tradicija in stabilnost se v ustnem slovstvu kljub drugačnim in nasprotnim pojavom v umetni književnosti lahko nadaljujeta v sedanost in se vključujeta »v sistem vrednot novejšega časa, v katerem začne povezava tradicija — pevec slabeti.«³⁶ Lahko pa si ohranjata svojo prvotno moč. Zato poetika ustnega slovstva še danes vsebuje starejše, celo srednjeveške oblike in pojave, ki živijo popolnoma enakovredno ob najnovejših pesmih.

Skupnost in ne samo posamezniki poznajo po Kocbeku³⁷ »zaporedna obdobja ... v mnogo večjem obsegu in na počasnejši (M. T.) način.« Del raziskovalcev vidi v tej kolektivni počasnosti eno tistih stalnic, ki najmočneje določajo ljudsko kulturo, zaradi tega pač izgleda večna in nespremenljiva ter zgolj pretekla. Nasprotujejo pa jim tisti raziskovalci, ki se s kolektivnim »zamujanjem« sploh ne ukvarjajo ali pa vidijo le stalno menjavanje, ker gledajo na pojave samo skozi posameznika.

Raziskovalca pa sam folklorni milje včasih prisili v »statičnost« oz. v preteklost. Razlog, ki bi ga morali upoštevati tudi etnologi, je v tem, da

³² O raznolikosti razumevanj tradicije, glej M. Terseglav, *Ljudsko pesništvo*.

³³ M. Stanonik, *O razmerju ... Glasnik SED 1—2, 1989, str. 16.*

³⁴ Glej M. Terseglav, *Ljudsko pesništvo*.

³⁵ Prav tam, str. 41.

³⁶ Prav tam, str. 38.

³⁷ Edvard Kocbek, *Svoboda in nujnost, Maribor 1974, str. 210.*

se ljudje (informatorji) raje obračajo v preteklost. Po Kocbeku se človek raje obrača v preteklost zato, »ker se mirneje živi iz preteklosti kot iz prihodnosti«,³⁸ saj če se po Kocbeku občestvo »hrani iz izkustva, dediščine in spominov, tem trdneje gleda v prihodnost in zaupa v svojo izvirno pot vanjo.«³⁹ V polemikah zato raziskovalce po nepotrebnem delimo na tradicionaliste in sodobnike, glede na to, kako se eni ali drugi odzivajo na pojav množične cenzure. Ta je v življenju — zato tudi v folkloristiki in etnologiji — dejstvo, ki ga je treba upoštevati, saj raste iz izkustva, ki pravi, da skupnost »nikoli ne dopušča vstopa na novo ravnino v n a k l j u č n i (M. T.) ali od razvoja neodvisni obliki.«⁴⁰ Občestveni oz. kolektivni kriterij dopustnosti preseganja tradicije je zakonitost ljudske kulture. Oba sistema — tradicionalna fiksacija in sodobna relativizacija — sta pogojena v logiki občestva, kjer sta dopustna statičnost in zagledanost v preteklost ter razvoj. Folklorni milje dopušča dinamiko razvoja na počasnejši način in nikoli naključno. Prav zato moramo folkloristi in etnologi odkrivati nakazano skupinsko logiko, »ki se kljub razvoju in spremembam počasneje spreminja kot naš (raziskovalni) pogled nanjo.«⁴¹

Ta nenaključnost postavlja raziskovalca ljudske kulture pred dejstvo, ko o njej ne moremo govoriti več po starem, to je, da so posamezni folklorni elementi od okolja neodvisni pojavi, ki poznajo le naključne — spontane spremembe. Vzroke za spremembe je vedno treba iskati v konkretnih družbeno-civilizacijskih pojavih. Ker pa je ljudska kultura in v njej ustno slovstvo tudi umetnostni pojav in se zato večkrat obnaša »kaotično«, je njene nenaključne spremembe treba iskati še v t. i. neeksaktnih, empiričnim znanostim nedostopnih razlogih. Vsi tradicionalisti in modernisti se strinjamo, da v ljudski kulturi ni velikih naključnih vstopov na novo raven. Do razhajanj pa prihaja tedaj, »ko eni spregledajo ali zmanjšujejo pomen empiričnih in socioloških vzvodov, drugi pa ne pristanejo na prisotna, a 'izmuzljiva' — v znanosti težko določljiva naključja«,⁴² ker gre pač tudi za umetnost. Prav ta morebitna razhajanja bo mogoče preseči z vključevanjem folkloristike v etnološki študij, saj so folkloristična spoznanja uporabna za etnološke analize, hkrati pa bo etnologija vedno »korigirala« folkloristiko, da ne bo uhajala le na »izmuzljiva« področja raziskovanja zgolj umetnostnih pojavov in kategorij.

Vsaka skupnost ima še posredovalni značaj in je zato izrazito komunikacijski proces, ki po Kocbeku »predeluje neznane resnice v znane, splošnost v posebnost, neobveznost v zavezo in nepristnost v pristnost.«⁴³ Prav tu se morajo pričeti celovite folkloristično — etnološke raziskave in skupno razmišljanje, saj etnologi do sedaj še niso dali celovitega odgovora, »kakšne in katere splošnosti občestvo predeluje v specifičnost in kako.«⁴⁴ Kljub poznavanju nosilcev procesov ne vemo, kaj za skupnost pomeni prehod iz neobveznosti v zavezanost niti kako, na kakšen način in v kakšnih okoliščinah. Razparcelirane etnološke in folkloristične discipline se šele vsaka na svojem področju lotevajo teh težkih, a pomembnih vprašanj. Parceliranje množične kulture ni folkloristično drobnjarkarstvo in nepotreben izmislek, ampak je do tega spoznanja prišlo več strok (folkloristika, lingvistika, muzikologija...). Nepoznavanje teh elementov in njihovih posebnosti se bo etno-

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ M. Terseglav, *Etnos med etnologijo in filozofijo. Migracijske teme*, 2—3, Zagreb 1989, str. 159.

⁴² Prav tam.

⁴³ Kocbek, prav tam.

⁴⁴ M. Terseglav, *Etnos...*, str. 158.

logom slej kot prej maščevalo, saj se bodo vedno srečevali z njimi. Morda pa bo antropološka posplošenost začela obremenjevati etnološko teorijo in si jo podrejati, pri čemer bo korak za korakom izgubljala prav etnologija sama. Možno pa je tudi, da se etnologija kot samostojna veda sploh izgubi.

Vse naštetu zadeva tiste pojave, ki naj bi jih po Benešu folkloristika najprej raziskovala kot kulturne procese in sisteme ter v njihovem okviru še vlogo kolektivne oz. družbene psihologije. Prav v to področje sodi vsota vseh t. i. izmuzmljivih oz. še ne opredeljenih pojavov.

2. Sodobnost prinaša v folkloristična raziskovanja nova vprašanja ob novih pojavih, ki so po eni strani vezana na tradicijo, po drugi pa se od nje oddaljujejo. Prav pri vprašanju sodobnosti se med etnologi in folkloristi pojavljajo najbolj navzkrižna mnenja, ker je folkloristika hote ali nehoti zanemarjala celo vrsto sočasnih, včasih čisto novih pojavov, ki jih sploh ni znala umestiti v nekoliko okorel okvir svojih obravnav. Etnologi pa so tem očitnim folklorističnim spodrslijajem pripisovali še celo vrsto drugih metodoloških grehov, kot je npr. neobravnavanje nekaterih sodobnih, nefolklorističnih pojavov (popularna, narodno-zabavna glasba in pesništvo, trivialistika). Ti pojavi se folkloristike dotikajo le posredno, mnogo bolj pa morajo zanimati etnologijo in še nekatere druge vede (filologijo, muzikologijo, sociologijo). S svojega zornega kota se je slovenska slavistika že poglobljeno lotila trivialne in domačijske literature in pri njej bolj upoštevala kontekst kot ga je pri ustnem slovstvu. Kontekst trivialne literature pa je še etnološki pojav, zato bi ga morala raziskovati (kontekstualno) etnologija, ne pa folkloristika. V oporo tej tezi moram najprej okvirno opredeliti pojave, šele nato lahko govorimo o vlogi folkloristike.

Že v študiji *Ljudsko pesništvo* sem govoril o množični kulturi, zato naj tu nakažem le sporadične ugotovitve. Množična kultura oz. literatura je zame zbirno oz. okvirno ime za kulture/literature, ki so si po svojih poetikah in načinu življenja precej različne, zato jih ne more obravnavati zgolj ena veda. K množični literaturi štejem: 1. ustno slovstvo, 2. narodno-zabavno pesništvo, 3. popularno pesništvo in trivialistiko. Razen ustnega slovstva imajo vse druge oblike množične literature komercialno in tudi umetniško ambicijo, čeprav sploh ni nujno, da to umetniško raven tudi dosežajo. Njihov namen, poetiko, življenje in uporabnost je prikazal slavist Miran Hladnik.⁴⁵ Nastanek, življenje, funkcija in smrt raznih zvrsti množične književnosti se razlikujejo od istih elementov ustnega slovstva, čeprav se nekateri vzgibi in deli različnih poetik lahko med seboj prepletajo. Za vso množično književnost pa velja, da jo ustvarjalci pišejo oz. pojejo po naročilu (za raziskano tržišče), medtem ko je visoka književnost po Jakobsonu proizvod za neraziskano tržišče.⁴⁶ Ustno slovstvo je kljub delnemu prepletanju z drugimi zvrstmi množične književnosti, samostojen pojav s svojo lastno poetiko in življenjem. In čeprav sodi tradicionalno ustno slovstvo v sklop množične književnosti, folkloristi raziskujemo le njega. Ne samo zato, ker smo le zanj usposobljeni, ampak zato, ker gre za samostojen tip slovstva, ki se po vseh eksistenčnih in poetoloških komponentah razlikuje od drugih zvrsti. Folkloristi seveda nismo neprizadeti za prepletanja, odkrivati in razjasnjevati moramo njihove korelacije (npr. ustno slovstvo s pojavi v narodno-zabavni glasbi in poeziji), toda nefolklorni — množični pojavi so vendar domena drugih strok. Ne gre za folkloristično konservativnost, če se ne ukvarja z vsemi množičnimi pojavi enako. Tu pa sedaj prehajamo na vprašanje, ali ta novejša pojava sodita v »poetiko« ustnega slovstva, potem vsekakor, če

⁴⁵ Miran Hladnik, *Trivialna literatura*. Literarni leksikon 21, Ljubljana 1983.

⁴⁶ Glej op. 30.

naj se folkloristika ukvarja tudi z rudarsko in politično folkloro. Kolikor pa s svojo funkcijo in poetiko segata v drug žanr množične kulture, potem se bo folkloristika zanimala zanju pač v okviru medsebojnih povezav in prepletanj. Folkloristika seveda ne bo ignorirala t. i. polljudskega (češki termin), amaterskega, parafolklornega in popularnega slovstva, ne bo pa ga podrobno raziskovala ali razlagala. Nihče pa ne bi imel nič proti, če bi kdo vse te naštetje oblike množične književnosti raziskoval znotraj folkloristike ali v folkloristični ustanovi. Upam, da bomo po nekajletnih predavanjih folkloristike na etnološkem oddelku dobili usposobljene etnologue, ki se bodo hoteli lotiti netradicionalnih oblik množične književnosti. Ker pa se v novih oblikah množične kulture mešajo tudi tradicionalne folklorne prvine, mora etnolog vsaj nekaj vedeti o folklorni poetiki in značilnostih ustnega slovstva, da bo pojave lahko raziskoval.

Z vsem naštetim je v tesni povezanosti pojav folklorizma, ki ga večina folkloristov zavrača kot narobe razumljeno folkloro, nekateri pa ga sprejemajo kot del sodobne kulture in je kot tak raziskovalno relevanten. Folklorizem kot sekundarna oblika folklorne ali kot turistični in komercialni pojav je del življenjskega — etnološkega konteksta. Vendar folkloristika ne beži pred sodobnimi pojavi in mora v večji meri, kot je do sedaj, vključevati v svoje raziskave vse verbalne oblike in nekatere, sedaj še nekano-nizirane pojave, ki pa so po svoji obliki in poetiki vezani na folkloro. Iz tega pa so izvzeti t. i. modni hiti, ki se od folklorne ne razlikujejo samo po poetiki, ampak tudi po svoji netradicijskosti.

3. Folkloristika mora nekaj povedati tudi o razmerju med folkloro in umetno literaturo. Tu ne gre le za tipične opozicije med njima, ampak še za njuno sorodnost. Poetika umetne književnosti je že po svoji naravi bolj odprta in dinamična, zato lažje sprejema druge vplive, tudi vplive ustnega slovstva.⁴⁷ Določene vplive visoke književnosti sprejema tudi ustno slovstvo. Važno pa je spoznanje, da se obe književnosti do sprejetih oblik obnašata kot do svojih in jih oblikujeta po svojih normativih. To je važno za osvetlitev t. i. ponarodelega pesništva, ki je pomemben člen v spoznavanju življenjskega konteksta in okusa ljudi. V tem izrazito literarnem poglavju se mi zdi za etnologa nujno izdvojiti le vprašanje, koliko in na kakšen način dovoljuje poetika umetnega pesništva v določenem obdobju približevanje ustnemu. Obratna pot pa je za etnologa še bolj zanimiva: kdaj, kako in koliko družbena situacija dovoljuje ustnemu slovstvu, da se približa umetnemu ali sprejema njegove vplive. Dogaja se lahko, da poetika visokega pesništva to prepletanje dopušča, družbena situacija pa ne, »zato prav družbeni vzroki mnogokrat povzročajo v obeh književnostih popolnoma različne literarne manifestacije.«⁴⁸ Za etnologa bo važno tudi spoznanje, da socialna osnova ustnega slovstva redno določa njegov odnos do umetne književnosti, s tem pa tudi do elitne kulture. Folklorni milje težko dopušča prepletanje takrat, ko je sam še dovolj močan (in s tem tudi ljudska kultura). Če pa se to avtohtono okolje izgublja, ljudska kultura sprejema veliko več drugih vplivov, toda v slovstvu ponavadi le teme, motive, kompozicijske postopke in posamezne stileme oz. frazeologijo.

4. Ker smo se vprašanja folklorizma že dotaknili, velja spregovoriti le o vrednotenju mesta folklorne v slovenski nacionalni kulturi v preteklosti in sedanjosti. Mislim, da ni etnologa ali folklorista, ki bi na pojave v ljudski kulturi in v načinu življenja gledal kot na trenuten pojav, ki zasluži le analizo, razlago in umestitev v čas in prostor. Ker so folklorni pojavi tudi umetnostni pojavi, etnološki pa so pričevalci načina življenja določenega

⁴⁷ M. Terseglav, *Ljudsko pesništvo*.

⁴⁸ Pavao Pavličić, *Književna genologija*. Zagreb 1983.

obdobja, hočemo te pojave na različne načine zavarovati in jih skupaj z že izginulimi predstaviti, kot del slovenske kulturne dediščine. V duhovni kulturi je propad še hitrejši, na kar opozarja tudi UNESCO. Postavlja pa se vprašanje učinkovite zaščite ustnega slovstva. Nekaj je npr. zbiranje in arhivsko varovanje, nekaj so odrske predstavitve in oživitve dediščine. Ohranjanje folklorne »in situ« pa je najbolj problematično. Tu ne gre le za čisto tehnična vprašanja, ampak tudi za metodološko-teoretična, kar je spet stvar predavanj. Prav tako odprto in prepuščeno bodočim predavanjem je vprašanje, ali je mogoče folklorizem eden izmed najuspešnejših načinov ohranjanja folklorne. Tu se folklorizmu ne bo dalo ogniti, vsaj ne tisti pozitivni plati v njem, ki zagovarja strokovno revitalizacijo in rekonstrukcijo nekaterih ogroženih ali že izgubljenih pojavov.

N a m e s t o z a k l j u č k a : Morebitni vstop folkloristike na ljubljansko univerzo v organizacijskem okviru etnologije je možen in nujen zato, ker ta veda »omogoča kompleksnejše razumevanje raziskovalnih folklornih pojavov.«⁴⁹ Zdi se mi vredno opozoriti, da sprejemanje etnološke kompleksnosti ne pomeni podrejanja folkloristike vsem pogledom sodobne slovenske etnologije, pač pa bo ta morala upoštevati folkloristiko kot samostojno vedo, ki raziskuje področje, ki ga etnologija ne pokriva. Ne sme se več odpirati vprašanje, če slovenska folkloristika zaradi pretekle, predvsem zbirateljske naravnosti sploh »zasluži« samostojnost. Ta je nujna in nevprašljiva, svojo emancipacijo pa bo morala še nekaj časa dokazovati. Navsezadnje je tako dokazovanje nujnost vsake, tudi že dolgo etablirane znanstvene discipline. Dolgo iskanje lastnega folklorističnega obraza ne vidim kot zgolj obremenjujočo zamudo, pač pa tudi kot prednost, saj je morala slovenska folkloristika narediti v zadnjih letih velik korak k svoji novi identiteti. Vstop na univerzo jo k temu dodatno vzpodbuja in zavezuje.

Ko smo pred več kot letom dni na etnološkem oddelku govorili o možnosti univerzitetne folkloristike, so nas etnologi presenetili z možnostjo preimenovanja Oddelka za etnologijo v Oddelek za etnologijo, antropologijo in folkloristiko. Znano je, da sem takrat z navdušenjem sprejel ta predlog, ker se mi je zdelo, da se etnologi odpirajo raziskavam, ki so jih do sedaj zapostavljali. Po natančnem premisleku (ko je popustila evforija, da se ime folkloristika pojavi celo v nazivu oddelka) pa sem spoznal, da je preimenovanje lahko tudi nezavedna past, v katero se lahko ujamajo etnologi sami. Preimenovanje vede namreč pomeni tudi krepke teoretične premike, ki med drugim zadevajo nujno širjenje predmeta raziskave. S tem pa se spreminja bistvo vede. Ne smemo se namreč slepiti s sicer logično tezo, da nova spoznanja v stroki zahtevajo nujne korekture. To je res, vendar nisem popolnoma prepričan, da so predlagatelji mislili na tovrstna nova teoretična spoznanja. Dvom mi vzbuja širjenje imena z antropologijo. Če so predlagatelji imeli v mislih današnjo ameriško antropologijo, gre tu za popolnoma drugo stroko, ki se z evropsko etnologijo prepleta le v nekaterih segmentih. Drugače pa je to zelo široko pojmovana kulturno-sociološka in do neke mere sedanostna veda, ki ima različne metodološke in kategorialne stopke — v primerjavi z evropsko definirano etnologijo. Gre torej za vedo, ki jo etnologija lahko uporablja kot pomožno disciplino, a se z njo ne more v celoti identificirati. Meje med znanostmi, ki jih vsaka stroka na svoj način podira, ne moremo tako z lahkoto brisati zgolj s kopičenjem imen, ali pa zaradi delnega prekrivanja »pretopiti« dve samostojni vedi na enem oddelku. Če pa je to mogoče brez škode za vse stroke in brez pomislekov vseh drugih raziskovalcev, potem je oddelek za etnologijo mogoče razširiti

⁴⁹ M. Stanonik, O razmerju..., Glasnik 1989, str. 12.

še z dodatnimi disciplinami oz. z imeni: s sociologijo kulture, s sociologijo, s fizično antropologijo in s splošno kulturologijo itd.

Če pa so predlagatelji mislili na tisto antropologijo, ki jo poznamo v Evropi, potem gre z določenimi izjemami za predmet, ki ga pri nas poznamo kot etnologijo, le da je naša etnologija marsikje v Evropi skrita ali znana pod drugimi imeni ali pa je le del antropoloških raziskav.

Se s tem slovenska etnologija odreka tako težko pridobljeni samostojnosti? Je res t. i. slovenska etnološka šola le del (čeprav bistveni) antropoloških raziskav? Prof. Južnič na FSPN bi to prav gotovo potrdil, etnologija sama in slovenska etnološka tradicija pa to zanikata. Lahko domnevam, da ni več daleč dan, ko bo tudi na FSPN oddelek za antropologijo in etnologijo? Čeprav etnologije tam najbrž ne bodo nikoli predavali, pa so po analogiji s filozofsko fakulteto prav tako upravičeni do širitve imena. Seveda pa še naprej podpiram že pred leti izraženo misel, da bi se etnologi morali seznaniti z osnovami antropologije oz. z različnimi antropološkimi disciplinami.

Kljub verjetni dobronamernosti predlagateljev me skrbi, da bi novo ime dalo taki etnologiji nove in neupravičene kompetence, s tem pa bi bile legalizirane najrazličnejše raziskave (sociologistične), ki z etnologijo nimajo prave zveze. Ali pa ta antropološka širokost pomeni, da bi lahko ignorirali druga — za etnologijo še kako relevantna znanja? Se bo v etnologiji potem res dalo vtakniti prav vse? Nisem pesimist in tudi vsako novo ime me takoj ne iztiri, vendar mislim, da se z novim imenom (če je sprememba res vsebinska) enkrat za vselej izgublja slovenska etnologija. Zanimivo (za opazovalca) pri vsem tem je, da se izguba etnološkega spomina začneja znotraj same stroke. Mogoče se motim in sam še dvomim, ko pišem te vrstice. Napisal pa sem jih zato, ker me spreletava sum, ki se ne bo pomiril, dokler mi ga sodelavci Oddelka za etnologijo ne ovržejo.

Morda je omemba folkloristike v novem imenu rezultat spoznanja, da gre vendarle za samostojno vedo, čeprav je tesno povezana z etnologijo. To je sicer lepo, a še vedno ne vem, kaj v tem sklopu počne antropologija. Ta v veliki meri demantira še ne tako davno etnološko teorijo in prakso, ki sta dokazovali, da slovenska etnologija pozna predmet svojega raziskovanja ter obseg in domet svojih preučevanj. Etnološka raziskovanja sicer morajo biti oprta na izsledke antropologije in sociologije, ne moremo pa jih z njima enačiti. Je s tem etnologija spet na svojem začetku, se bo spet začela spraševati o sami sebi in bo odprla novo terminološko in metodološko diskusijo? Ne-prestano preverjanje lastnih temeljev je potrebno, lahko pa postane kontra-produktivno, če to samospraševanje postane preveč pogosto in panično, ker potem stroka ne more napredovati, saj s stalnim samospraševanjem kaže hudo negotovost in se vrti v začaranem krogu nenehnega samoutemeljevanja. Študentje pa se bodo po diplomi z večjo negotovostjo zaposlovali po muzejih, ne vedoč dobro, ali so kulturni zgodovinarji, sociologi kulture ali pa antropološko preširoki raziskovalci načina življenja. Ali pa bodo počeli vse skupaj in bodo prepričani v univerzalnost svoje stroke in znanja, pri tem pa bodo nehote spregledovali etnološko relevantne pojave v življenju in družbi. O etnosu pa tako ne bodo več vedeli ničesar, tako kot nekateri ameriški antropologi. Če pa širše ime le nakazuje za etnologue potrebna dodatna znanja, sem pomirjen, čeprav ne vem, zakaj ta pomožna znanja niso samoumevnost. Seveda pa je pri vsem skupaj ime še najmanj pomembno. Važna sta le širina in profil bodočega etnologa, h katerima bo, upam, že kmalu svoje prispevala tudi slovenska folkloristika.

Ko sem dobil zadnje korekture tega članka (dec. 1990), sem uspel priti tudi do novega predmetnika Oddelka za etnologijo (zdaj tudi že za antropologijo). Cesar sem se bal, se je uresničilo: Novo preoblečeni oddelek ni prinesel le novih znanj za etnologue, ampak je, nasprotno, etnologijo skoraj ukinil. In ko smo vsi pričakovali, da bodo naši študentje kot zadnji v Evropi in v Jugoslaviji vendarle lahko poslušali predavanja iz folkloristike, je le-ta zreducirana na izbirne vaje v 4. letniku. O tem, zakaj je tako, bi se dalo napisati nov članek, zato naj tu omenim le, da predmetnik kaže nepoznavanje bistva kulturne antropologije, saj ta drugače ne bi negirala tradicijske oz. duhovne kulture lastnega naroda, ampak bi negirala le ortodoksno folkloristično metodologijo, ki je nekdanj iskala le posamezne in izdvojene posebnosti.

Študentje so zaradi trme in samovolje (ali pa neznanja) nekaterih sestavljalcev oropani temeljnega znanja o elementih pomembnega in živega dela nacionalne in univerzalne kulture. Bodo po diplomii res lahko kulturni antropologi? Predmetnik tak kot je, kaže, da predlagatelji niso upoštevali sorazmerij, jasno začrtanega predmeta raziskovanj in eksaktne profiliranosti učnega načrta. Zato bodo bodoči slovenski etnologi spet viseli v zraku in bodo še manj usposobljeni za samostojno delo v slovenskih etnoloških in drugih kulturnih inštitucijah. Pač pa bodo imeli veliko več védenja o kulturi (tudi tradicijski) drugih jugoslovanskih evropskih in neevropskih narodov, kot pa o svoji lastni.

So še druge pomanjkljivosti načrta, ki jih tu ne morem omenjati. Rečem lahko le, da se tak predmetnik lahko »zgodí« zaradi ignoriranja širše stroke in strokovnjakov in zaradi užaljenega in neprehtanega zapiranja v svojo lupino in v svoj prav. V kisló tolažbo ostaja le dejstvo, da nekateri nefakultetni raziskovalci nismo pripravljeni na tako cenen način degradirati kulturne antropologije, da bi njeno okrnjenost proglasili za novo metodologijo ali kar novo stroko.

Najbolj tragično pa je, da nov predmetnik ni nastal iz raziskovalnega iskanja in dvomov in »najdb«, ampak v večini iz prozaičnih osebnih razlogov. Če pa ni znanstvenih vzrokov, potem je vsaka razprava odveč.

Zusammenfassung

VOLKSLITERATUR ALS VORLESUNGS-GEGENSTAND AN DER UNIVERSITÄT

Die Folkloristik erlebte in Slowenien ein ziemlich ungewöhnliches Schicksal. In den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts hat sie der Sammler und Dichter Stanko Vraz, der heute zu unrecht vergessen ist, theoretisch begründet. Stanko Vraz war unter den Südslawen sicherlich der beste Kenner der slawischen Folklore.

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts wurde die slowenische Folkloristik an der Kathedra für slowenische Sprache Vorlesungsgegenstand an der Universität in Graz. Vortragender war Professor Karel Štrelj, der in den Jahren 1895—1912 eine Sammlung slowenischer Volkslieder in vier Bänden veröffentlichte. Diese Sammlung ist auch heute noch die Vollständigste, zu ihrer Zeit aber war sie, den damaligen europäischen Folkloristen gemäss, eine der besten wissenschaftlichen Ausgaben von Volksliedern.

Nach dem Zerfall der österreichisch — ungarischen Monarchie erhielt Ljubljana als Hauptstadt Sloweniens eine eigene Universität. Einen Lehrstuhl für Folkloristik aber gab es nicht einmal in der traditionellen Verbindung mit der Slawistik. Statt dessen herrschten vorallem persönliche, wissenschaftliche und ideenmässige Gegensätze zwischen den damaligen Professoren. Auch als die Universität Ljubljana im Jahre 1940 den Lehrstuhl für Ethnologie erhielt, übernahm jener die Vorlesungen über Volksliteratur nicht.

Eine Situation, die noch tragikomischer war, entstand nach dem zweiten Weltkrieg, als die kommunistische Regierung authentische und lebendige Folklore verboten und mit Polizeigewalt verfolgt hat. Im Rundfunk durften lange Jahre nicht einmal musikalische Arrangements von Volksliedern gesendet werden. Folklore wurde nämlich von der damaligen Ideologie als Rest der bürgerlichen Vergangenheit angesehen. In jenen rohen Tagen aber lebte die Folkloristik als Wissenschaft trotzdem weiter, wennauch an weniger exponierten Stellen — am Institut für slowenische Ethnologie der Akademie der Wissenschaften und Kunst.

In den Jahren 1965—1980 begannen im Rahmen der damaligen ethnografischen (später ethnologischen) Gesellschaft zwischen Ethnologen und Folkloristen lebhaft Diskussionen über die theoretischen Grundlagen beider Sparten und über Unterschiede und Differenzen hinsichtlich ihrer Meinungen zur Folklore.

Diese Abhandlungen erreichten auf den Beratungen »Ethnologie und Slawistik« im Jahre 1980 ihren Höhepunkt, als zum wiederholten Male die Frage über Sinn und Nützlichkeit der Folkloristik und ihrer Promotion an der Universität aufgeworfen wurde.

Die Vertreter der Slawistik haben damals versichert, dass es keine persönlichen, ideologischen oder theoretischen Hürden gäbe, dass die Folkloristik nicht im Rahmen der Slawistik ihren Platz an der Universität finden könnte.

Die Ethnologen, die die Volksliteratur nicht nur literarisch erklären, sahen den richtigen Ort für die Folkloristik am Lehrstuhl für Ethnologie. Zeit damals schweigen die Slawisten, die Ethnologen haben 1989 nochmals Beratungen über die Folkloristik im Rahmen der Ethnologie abgehalten. Es wurde beschlossen, dass mehrere Folkloristen Programme für Vorlesungen der Folkloristik am Lehrstuhl für Ethnologie vorbereiten sollten. Dabei bleib es.

Deshalb hat Marko Tersegav, der Autor dieses Beitrages, sein Programm ausgearbeitet und es der Publikation des Institutes, an dem er hauptberuflich mit der Erforschung slowenischer Volksdichtung beschäftigt ist (Traditiones), vorgelegt.

Sein Programm für die Folkloristik für Ethnologen baut der Autor im Rahmen dessen und auf jenen Punkten auf, die jeder diplomierte Ethnologe über Volksliteratur und Volksmusik wissen müsste. Genauer befasst er sich mit dem Kontext der Volksdichtung, ist doch gerade der Lebenshintergrund ein wichtiges Element ethnologischer Forschung über die Lebensweise eines Volkes. In diesem Zusammenhang verweilt der Autor noch bei den Trägern folkloristischer Erscheinungen (Schöpfer, Reproduzierende, Publikum), spricht über die Arten folkloristischer Kommunikation, über folkloristische Traditionen und über Transformationen und Innovationen in der Volksliteratur. Es folgt eine genaue Analyse und Wertung folkloristischer Tradition und zeitgenössischer Prozesse (Folklorismus).

Im Schema der Folkloristik, das auf der Schule des tschechischen Strukturalismus basiert, erklärt der Autor die Terminologie, wobei er sich auch auf die deutsche Folkloristik stützt. Er legt den Rahmen folkloristischer Forschung, Methodologie und Theorie fest.

Volksliteratur erforscht und erklärt er auf drei Ebenen: Text, Textur, Kontext. Er macht auf spezifische Elemente der Volksliteratur ((Funktionalität, besondere Poetik, besondere Art des Lebens und Schaffens), ihre Korrelationen zu anderen Gattungen der Masseliteratur (populäre, Heimat — Amateure — und Trivialliteratur) und auch auf die Beziehung und Opposition zwischen Volks- und sogenannter »hoher« Eliteliteratur aufmerksam. In diesem Zusammenhang weist der Autor auf verschiedene filologische und folkloristische Ziele hin, wertet sie und erklärt ihre verschiedenen Forschungsmethoden.

Der Autor zeigt die Strukturelemente der Volksliteratur, ihre Genres und Formen und hebt jene Elemente hervor, die diese Literatur als Volks — und damit als Universalliteratur kennzeichnen. Gleichzeitig analysiert er ihre Besonderheiten bez. ihre ethnischen Charakteristika.

Der Sinn der Folkloristik für Ethnologen (die bis jetzt noch nicht über Volksliteratur gehört haben) besteht darin, daß bei Feldforschungen Volksliteratur von anderen Gattungen unterschieden werden kann und daß bei Forschungen folkloristische Erscheinungen nicht mehr vernachlässigt werden.

Gerade wegen des ethnologischen Kontexts der Volksliteratur plädiert der Autor für einen Lehrstuhl der Folkloristik an Universität und nicht im Rahmen der Slawistik, die die Volksliteratur nur nach den Normen der elitären Poetik und Ästhetik beurteilt. Die Slawistik anerkennt nur die literarische Seite nicht aber den Synkretismus der Volksliteratur und beschäftigt sich auch nicht mit den besonderen folkloristischen Formen und Systemen.

Außerdem hat die Identifikation der Volksliteratur ausschließlich mit Literatur wichtiges Material von der Forschung ausgeklammert, das folglich nicht wissenschaftlich erfaßt wurde. Gleichzeitig wurde auch die traditionelle Verbindung zwischen der Volksliteratur und anderen Formen der Volkskultur (Musik, Tanz, Riten, Bräuche) unterbrochen. Das ist auch einer der Gründe, warum es in Slowenien keinen Lehrstuhl für Folkloristik gibt.

Die Slawisten wehren sich — neben anderen Gründen — auch wegen ihrer ausgesprochenen Funktionalität und ihren ethnologischen Kontextes gegen die Folklore, die Ethnologen lehnten sie ihrer Litarität und überhaupt ihrer künstlerischen Elemente wegen ab. Eine Folkloristik aber, die sowohl den ethnologischen Kontext als auch den künstlerischen Aspekt folkloristischer Erscheinungen erörtert, wollte niemand als selbständige Disziplin anerkennen.

Deshalb erklärt der Autor die »Ambivalenz« der Volksliteratur sehr genau und polemisiert auch mit den Ethnologen, die die künstlerischen Intentionen der Volkskultur — und damit der Folklore selbst — ignoriert haben.

Der Autor hofft, daß die Universität Ljubljana, wie alle anderen Universitäten in Jugoslawien schon haben, letztendlich doch einen Lehrstuhl für Folkloristik bekommt.

Das Nichtvorhandensein der Folkloristik an der Universität Ljubljana begründet der Autor mit dem besonderen slowenischen Komplex, der nationale und staatliche Selbständigkeit und ebensolches Selbstbewußtsein ausschließlich auf elitäre Kultur, mit der in der Romantik France Prešeren begonnen hat, aufbaut. Damals schon wurde die Kulturvision von Jernej Kopitar, die die Folklore als gleichwertiges konstituierendes Element der slowenischer Kultur miteinschloß, ignoriert. Deshalb vermittelte Kopitar sein reiches Wissen dem serbischen Kulturautodidakten Vuk Karadžić und führte zusammen mit ihm die größte serbische Kulturreform durch.

Die slowenische Ablehnung Kopitars ist in der slowenischen Kultur und Slawistik, die die folkloristischen Emanzipationsbemühungen und die Promotion der Folkloristik an der Universität hemmt, noch heute präsent.

(Übersetzung Katharina Schober)

K poznavanju Štrekljeve etnološke usmeritve

Karla Štreklja, Miklošičevega učenca in pozneje Murkovega sodelavca — znanega predvsem po monumentalni zbirki Slovenske narodne pesmi, katere urednik je bil — danes, ko govorimo o zgodovini slovenske etnologije, večasih na hitro odpravimo kot slavista, ki se je ukvarjal (tudi) z ljudskim pesništvom, ne da bi se poglobili v vire, ki so nam za poznavanje njegove širše etnološke usmeritve na voljo. S tem sestavkom želim opozoriti na nekaj teh virov, ki so malo znani.

Filologija — kakor druge tako tudi slovanska — je bila zasnovana kot široka znanost. V drugi polovici 19. stoletja, v času prodirajočih novih pozitivističnih tokov, pa je dobila značaj vede, ki raziskuje celotno narodovo duhovno življenje; zaobjela je torej tudi področje etnologije. Tedanjim tokovom je brez zamude sledil Karel Štrekelj (1859—1912), najprej docent na dunajski univerzi, nato pa na graški univerzi profesor slovanske filologije s posebnim ozirom na slovenski jezik. Sledil jim je tem laže, ker je bil izrazito z ljudstvom povezan intelektualec in je ljudsko ustvarjalnost raziskoval tudi zato, da bi z odkrivanjem slovenske kulture pripomogel k samobitnosti slovenskega naroda.

Štrekelj se je že zelo zgodaj poleg dialektologije in etimologije, zanimal tudi za narodopisje. Značilno je, da je ob habilitaciji leta 1886 (27 let star) predlagal za poskusno predavanje naslednje tri teme:¹

1. O velikoruskih bilinah (Über die grossrussische Byllinenpoesie).
2. O razširjenosti in etnološkem položaju Slovanov v Benečiji (Über die Verbreitung und ethnologische Stellung der Slaven im Venetianischen).

* Članek je povzet po moji magistrski nalogi »Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina«, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1989.

¹ Gl.: Archiv der Universität Wien, Phil. Dek. Akt 612 aus 1885/6, Fol. 1—6.

3. O nalogah in razčlenitvi slovanske filologije (Über die Aufgaben und Gliederung der Slawischen Philologie).

Prva tema napoveduje raziskavo s področja ruskega epskega pesništva, druga, ki je komisija sicer ni izbrala (sprejeta je bila prva tema), pa napoveduje etnološko študijo, ki prerašča zanimanje zgolj za ljudsko slovstvo.^{1a} In nazadnje se tudi tretja tema, vsaj v teoretičnem smislu, dotika etnologije, saj je bila po tedanjih smernicah vključena v raziskovalno območje filologije.

Kot docent slovanske filologije na dunajski univerzi je etnološko tematiko vključeval v svoja predavanja zlasti v prvih letih, npr.: Bolgarska ljudska epika (Die bulgarische Volksepik) 1887, Slovanska etnografija (Slavische Ethnographie) 1887, Slovanska starožitnosti (Slavische Altertümer) 1888, Slovenska ljudska pesem (Das slovenische Volkslied) 1888, Ruska ljudska epika (Russische Volksepik) 1890. Pozneje je sicer v predavanjih etnološke teme opuščal, vendar pa je prav v tem času hkrati z zgoraj naštetimi predavanji začel (leta 1887) pripravljati monumentalno zbirko Slovenske narodne pesmi,² kateri se je odtlej posvečal z nenavadno vzdržljivostjo vse do svoje smrti.

Kot pove v Prošnji za narodno blago,³ (na katero se mu je z leti odzvalo nad 300 zbiralcev), je nameraval po končani izdaji ljudskih pesmi pripraviti še izdaje pravljic, pripovedi, anekdot, pregovorov in rekov, vraž, zagovorov in kletvin. Na poznejši čas prelaga predstavitev šeg in navad, ljudske medicine, iger in prava. V tej zvezi je Štrekelj vpeljal v naše izrazoslovje besedo folklor, ki »se uporablja za narodno blago in učenje o njem«, oziroma pomeni, kot pristavlja, »nauk ali vesti o narodu«. Iz zadnjega stavka, še posebej, če poznamo njegova dela, smemo sklepati, da si je Štrekelj zamišljal s tem pojmom etnologijo, v Prošnji pa je glede na svoj konkretni cilj naštel samo ljudsko slovstvo, šege, pravo, igre in medicino, kar je potem privedlo do razlage, da je Štrekelj izraz folklor rabil le v tem ozkem smislu. Da ta razlaga ni pravilna, kaže tudi pismo Luki Pintarju (gl. spodaj, str. 7), kjer izraz folklor preprosto enači z izrazom narodno blago v najširšem smislu (Radić). Isto sledi tudi iz pisma G. Majcnu (gl. spodaj, str. 8).

Iz prošnje pa izvemo tudi, da naj bi folklor odkrivala duševnost naroda oz. demopsihologijo. To misel potrди v predgovoru k prvi knjigi Slovenskih narodnih pesmi, s katero, kot pravi, želi podati »kritičen prispevek k psihologiji slovenskega naroda [...] prispevek k slovenskemu folkloru, tj. k znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam ta kaže v svojih pesmih.«⁴ Čeprav so narodovo duševnost posebej in vedno poudarjali romantiki, ne bi bilo Štrekelju prav pripisovati romantičnega gledanja, saj ima odkrivanje psihološke podobe oz. značaja ljudstva, t. i. karakterologija, kontinuiteto že od razsvetljenstva dalje. V času pozitivizma je v okviru filologije kot znanosti o duhovnem življenju naroda, dobila še večji poudarek. Odkrivanje narodnega značaja je tedaj postalo strogo racionalno, stremelo je po znanstveni natančnosti in objektivnosti.

^{1a} Dr. M. Matičetov domneva (v pogovoru), da je Štrekelj hotel v načrtovani razpravi kritično pretresti izvajanja Baudouina de Courtenaya: »Slované v Italii. Crta ethnograficka« (V: Slovanský Sborník (Praga 1884), n. 1, str. 18—23, n. 2, str. 82—90).

² Slovenske narodne pesmi 1—4, Ljubljana 1895—1923. Uredila Karel Štrekelj in Joža Glonar.

³ Karel Štrekelj, Prošnja za narodno blago. Ljubljanski zvon 7/1887, str. 628—32.

⁴ Karel Štrekelj, Predgovor. Slovenske narodne pesmi 1/1895—98, str. VII.

Štrekelj je s svojo znanstveno metodo pri izdaji Slovenskih narodnih pesmi presegel Krekova načela, objavljena v Slovenskem narodu 1873.⁵ Namesto knjižnega jezika je zahteval dosledno uporabo žive ljudske govornice; odpovedal se je prezgodnjim mitološkim komentarjem k posameznim pesmim in se realistično držal stroge, skoraj pretirane filološke natančnosti. Pri tem gleda Štrekelj na pesem kot na t. i. »realno stran ljudskega slovstva«, medtem ko označuje šege, medicino, igre in pravo kot »formalno stran narodnega blaga«. Bil je prepričan, da se ne smemo zadovoljiti le z ustnim slovstvom oz. »duhovnimi produkti«, če hočemo spoznati narod v njegovem bistvu, ampak moramo nujno spoznati tudi okoliščine, v katerih ta, t. i. »realna stran« nastaja in živi. V svoji zbirki je zato v »Pripomnjah« pa tudi v opombah k nekaterim pesmim, npr. svatovskim, kresnim, pesmim ob jurjevanju, pesmim obsmrtnicam itd., že na kratko opisal šege in okoliščine, v katerih so jih peli, ali pa dodal kratke komentarje, čeprav je bilo v zbirki, kot sam poudarja, zbrano le gradivo.

Zahteval je, naj se objavljajo variante iste pesmi in naj se vsaki pesmi pripiše ime kraja in pevca z osnovnimi življenjepisnimi podatki. Po načelih produkcijske teorije je pesmi strogo ločeval na ljudske in umetne. Ker pa se je zavedal, da ljudstvo marsikatero umetno pesem prevzame, je predvidel svoji zbirki dodatek t. i. »umetnih-ponarodelih« pesmi. Ni pa prešel k recepcijski teoriji Johna Meierja,⁶ čeprav ga je poznal in si z njim dopisoval.

Velika Štrekljeva zasluga je tudi njegova klasifikacija ljudskih pesmi, ki je temeljila na vsebinsko-tematskih in delno na funkcionalnih vidikih. Ta klasifikacija z nekaterimi manjšimi spremembami velja do danes.

Poleg etnoloških člankov, objavljenih v Archivu für slavische Philologie (odslej AslPh): K legendi o sv. Alešu,⁷ O ljudskem verovanju, da počiva zemlja na ribi,⁸ K literaturi o kolednicah pri Slovencih,⁹ Helmoldov »Zcerneboch« na anglosaksonskem Olimpu,¹⁰ so z etnološkega zornega kota zanimive tudi njegove številne etimološke razprave in krajši prispevki o narodnem besednem zakladu in članki o tujih elementih v slovenskem jeziku in o slovenskih elemntih v drugih jezikih.¹¹ Matija Murko (tedaj Štrekljev kolega

⁵ Gregor Krek, Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesmi. Slovenski narod 6/1876, št. 137—145, Listek.

⁶ John Meier, Kunstlied in Volksmunde. Halle 1906.

⁷ K. Štrekelj, Zur Alexiuslegende. Zwei slovenische Volkslieder. AslPh 10/1887, str. 347—349. In: Weitere Beiträge zur Kunde über das slovenische Alexiuslied, AslPh 11/1888, str. 597—606.

⁸ K. Štrekelj, Zur Volksglauben, dass die Erde auf einem Fisch ruhe.

⁹ K. Štrekelj, Zur Literatur über die Koleda bei den Slovenen. AslPh 17/1895, str. 630—633.

¹⁰ K. Štrekelj, Helmold's Zcerneboch im angelsächsischen Olymp. AslPh 26/1904, str. 320.

¹¹ Npr.: K. Štrekelj, Zur Kenntniss der slavischen Elemente im friaulischen Wortschatze. AslPh 12/1890, str. 474—486;

Iz besednega zaklada narodovega. LMS 1892, str. 1—50;

Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini. LMS 1896, str. 138—167;

Zur Kenntniss der slavischen Elemente im italienischen Wortschatze. AslPh 26/1904, str. 407—436;

Zur slavischen Lehnwörterkunde. Denkschriften der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-histor. Classe. Bd 50, Abt. 3, 1904, 89 str.

Köse, Käser, Kosch. Zeitschrift für deutsche Wortforschung 4/1904, str. 279—285.

Prispevki k poznavanju slovenskih krajevnih imen po nemškem Štajerju. ČZN 1/1904, str. 70—89.

Vermischte Beiträge zum slavischen etymologischen Wörterbuch. AslPh 27/1906, str. 481—539.

Razlaga nekaterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju. ČZN 3/1906, str. 41—64.

Etymologisches. AslPh 29/1908, str. 711—714.

na graški univerzi) je zapisal, da bi Štrekelj lahko z nadaljevanjem in poglobitvijo teh študij pokazal, kaj smo prinesli s seboj iz zakarpatske prado-movine, kaj smo sprejeli od sosedov kmalu po naselitvi in kaj v teku stoletij, vendar pa da je že s svojimi objavljenimi dognanji podal trden temelj za nadaljnje raziskave v tej smeri.¹²

Tudi nekatere Štrekljeve literarnozgodovinske študije posegajo na področje etnološke preteklosti, tako študije o Vrazu,¹³ o Prešernu in narodni pesmi,¹⁴ Vodniku¹⁵ in Cafu.¹⁶

Za razumevanje začetkov slovenske etnologije kot znanosti pa je v Štrekljevem literarnozgodovinskem opusu najbolj pomembno uvodno poglavje njegovih predavanj o zgodovini slovenskega slovstva (ok. leta 1899).¹⁷ V njem je Štrekelj prikazal tedanje pojmovanje literarnozgodovinske vede in zarisal njene naloge. Pri tem se jasno vidi prekrivanje z etnologijo. Ugotavlja, da se je »nenavadno razvilo preučevanje narodno-poetičnih elementov literature, zvezanih na eno stran s poezijo srednjega veka, na drugo stran pa z današnjo narodno tradicijo, za katero so pričeli rabiti angleško nazivalo folklore (znanje narodovo, ne o narodu) [...] To je bil nov podvig zgodovinsko literarnega preučevanja v malo poznano stroko poetičnega stvarjenja, kakor tudi narodnega bistva in psihologije.«¹⁸

Kategorijo narodnega značaja je razvil že Hippolyte Taine. Štrekelj ga v uvodu pogosto omenja kot začetnika nove smeri v literarnozgodovinskem raziskovanju. Tainu pomeni narodni značaj eno temeljnih zgodovinskih konstant. Pozneje se je ta pojem preoblikoval v novoidealistično zlasti duhovno-zgodovinsko kategorijo narodne duše oziroma duha, ki jo je tudi Štrekelj postavil v središče svoje pozornosti. Pozitivizem je poskušal prestaviti to kategorijo iz metafizične filozofske sfere v empirično, znanstvenemu raziskovanju dostopno območje, večidel tako, da je sestavljal opise narodnih značajev z opazovanjem posameznih značilnosti narodovega realnega družbenega, kulturnega, duhovnega življenja in jih povezoval z empiričnimi ugotovitvami o značilnostih njegovega okolja. Razvoj in socialni pomen te smeri pozitivizma je bil pomemben predvsem pri malih, državno nesamostojnih evropskih narodih. Tu je literarna zgodovina, ki si je postavila v središče kategorijo narodnega ali nacionalnega značaja, odigrala pomembno vlogo pri utemeljevanju narodne zavesti.¹⁹ Hkrati je čutiti pri Štrekljevih literarnozgodovinskih izvajanjih (v rokopisnih predavanjih Zgodovina slovenskega slovstva) vpliv Schererjeve šole z literarnozgodovinsko biografijo, predvsem pa vpliv Rusa Pypina z njegovo idejo o socialnopolitični in kulturni zgodovini kot podlagi za literarni razvoj. Njegove teoretične poglede je Štre-

Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev. ČZN 5/1908, str. 38/103 in ČZN 6/1909, str. 1—70.

Slawisches im friaulischen Wortschatze. AslPh 31/1910, str. 203—209.

¹² Matija Murko, Karel Štrekelj. Veda 2. Gorica 1912, str. 536.

¹³ K. Štrekelj, Pismo Stanka Vraza Jozefu Roštlapilu. Ljubljanski zvon 7/1887, str. 217—220; Drobnoti o Vrazovem delovanju. ČZN 7/1910, str. 307—318.

¹⁴ K. Štrekelj, Prešeren določen za urednika slovenskemu listu. Ljubljanski zvon 20/1900, str. 855—857; Prešeren in narodna pesem. ZMS 3/1901, str. 1—22; Prešeren v poljščini. Ljubljanski zvon 21/1901, str. 507—508.

¹⁵ K. Štrekelj, Neizdana Vodnikova pesem. LMS 1896, str. 247—250.

¹⁶ K. Štrekelj, Pisma in zapiski iz Cafove ostaline. ZMS 2/1900, str. 173—258.

¹⁷ K. Štrekelj, Zgodovina slovenskega slovstva 1—4, rokopisne knjige. Hrani Institut für Slavistik Karl Franzens Universität in Graz, kopijo pa ISN ZRC SAZU.

¹⁸ Ibidem, str. 8, 9.

¹⁹ Prim.: Darko Dolinar, Pozitivizem v literarni vedi. Literarni leksikon. Ljubljana 1978, 50—52.

kelj v uvodu v svojo Zgodovino slovenskega slovstva tudi podrobneje predstavlja. O razlogih, ki so ga vodili k raziskovanju ljudskega slovstva, piše takole: »Preiskovanje poetične tradicije je neprenehoma imelo opraviti z brezimenskimi tvorbami, s predstavami živečimi v narodnih masah.« O predmetu literarnega raziskovanja pa piše: »Ne glede na dobesedni pomen 'literature' [po naše pismenstvo] moramo všteti vanjo vse to, kar je zado- bilo določeno obliko v jeziku in se je v tej obliki ohranilo in razširjalo, seveda predvsem narodne pesmi, pa tudi zdravilne in čaralne zagovore, juridične formule in najpreprostejše izdelke te vrste, kakor so pregovori, tekoče šale itd. Toda tudi takih del ne moremo izključiti, kjer je v celoti ohranjena samo kompozicija, medtem ko se njih izražanje v besedah bolj ali manj izpreminja: povedke, pravljice, anekdote in druge povesti, ki se priobčujejo v nevezani besedi. Pesmi za slučaj, katere so določene samo za dani trenutek in izginejo z njim in zlasti improvizacijo bi bilo izključiti iz literature po ravnokar podanem pojasnilu tega pojma; vendar jih ni pustiti v nemar, kolikor morejo biti znane, ker se poslužujejo istih sredstev, kakor vsaka druga poezija.«²⁰

Ker so torej po tedaj v filologiji ravno uveljavljenem pojmovanju literature njeni začetki v ljudskem ustvarjanju, in to ne le poetičnem in pripovednem, ampak ljudskem ustvarjanju v širšem smislu, je Štrekelj v svojem prirojenem nagnjenju k sistematičnosti in redu posvetil svojo pozornost prav tem osnovam literature, ki so v svoji naravi etnološke.

Da je bilo Štrekljevo delo ves čas tesno povezano z etnologijo in to ne le z ljudsko pesmijo, lahko razberemo iz njegove korespondence. Tako npr. izvemo iz pisma prijatelju Luki Pintarju (predstojniku Licejske knjižnice v Ljubljani) dne 12. 8. 1903,²¹ da je imel v načrtu izdati etnološko vprašalnice po Radičevem zgledu: »Silna potreba je, da bi naša Matica — ker drugega društva nimamo — spravila na dan navodila, kako je zbirati narodno blago, vse to, kar se danes imenuje folklore. Vsi drugi narodi skoraj imajo že take navode, edini mi ne! Spis naj bi bil prilično tako velik kakor Radičeva 'Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu' [...], seveda bi se bilo ozirati tudi na podobna navodila drugih narodov, zlasti na George Laurencea Gommea. Prosim Vas, da sprožite to stvar v odboru Slov. matice. Jaz bi bil pripravljen sestaviti tako navodilo.«

Naj opozorim tudi na korespondenco z Ivanom Šašljem,²² Števanom Kūharjem²³ in posebej na pismo Matiji Sili.²⁴ Sila se obrača nanj »z nekimi vprašanji glede imeh iz živinoreje« in to svoje »nadlegovanje« opraviči z besedami: »Ker mi je dobro znano Vaše izredno zanimanje za vse pojave v življenju našega naroda, zlasti za narodne pesmi in običaje«. Štrekelj, ki s svojim izčrpnim odgovorom na več mestih v pismu posega na področje etnologije (obširneje npr. govori o ovčereji), na koncu pripiše, da je sicer lepo, da se ukvarja s temi stvarmi celo na deželi,« toda jaz mislim, da bi bilo za Vas in znanost umestnejše, da zbirate iz naroda gradivo, kolikor se ga da še najti. Koliko je še pri nas v tem oziru neobdelanega polja v etno-

²⁰ K. Štrekelj, Zgodovina slovenskega slovstva (rokopisna predavanja), str. 11, 12.

²¹ Štrekljevo pismo Luki Pintarju, 12. 8. 1903, hrani NUK, Rokopisni oddelek, 184 (Ms 1060, b).

²² Prepise štirih Šašljevih pisem K. Štreklju hrani ISN ZRC SAZU.

²³ Gl.: Vilko Novak - Opombe h Kūharjevemu »Narodnemu blagu vogrskij Slovencev«, ČZN 1938, 108—110.

²⁴ Prepise treh Silovih pisem in enega Štrekljevega (z datumom: 12. 12. 1906) hrani ISN ZRC SAZU. Izvirnik Štrekljevega pisma ima Župnijski arhiv v Tomaju.

grafskega oziru! Morda se naša Matica enkrat vzdrami, da obudi na to delo vse, ki imajo za to delo voljo in sposobnost, kakor mislim, da jo imate Vi.«²⁵

Štrekljevo zavzeto etnološko delovanje pa zlasti jasno dokazuje koncept pisma Gabrielu Majcnu²⁶ iz januarja leta 1907 (ali decembra 1906). Tu daje Štrekelj praktične nasvete o tem, kako naj bi se etnološko gradivo zbiralo. Učitelj iz Maribora mu je namreč poslal svoj načrt za 'narodopisno popisovanje' v svojem kraju — za sestavo vprašalnice ga je namreč naprosil Odbor Zgodovinskega društva za slovenski Štajer — in prosil Štreklja za pripombe. Štrekljev odgovor je zelo stvaren in sistematičen, takole pravi: »Folklore ali narodopisje (etnografija, v razliko od etnologije: narodoznanstva) se ozira bolj na mišljenje in verovanje, na šege in pripovedi [...] kakor pa unanje stvari; na te gleda le ona toliko, v kolikor so prvemu v podstavo in služijo v njega razumevanje. Ni se torej toliko ozirati na prirodo [...] kakor na to, kaj narod misli ali pripoveduje ali vé o prirodi, o živalih, o rastlinah, o rudah; ni gledati na takozvano *racionalno* vršbo kakega opravila, ampak na to, kako se sploh vrši, s kakim orodjem in pa zlasti, s kakimi šegami. Premalo se mi zdi, če se bravcu samo namigne, naj zapiše verovanje ali mišljenje narodovo. Treba ga je na to opozoriti drugače, npr. z vprašanjem: 'ali pri vas ne mislijo, da je tako in tako?' ter povedati, kako se morda misli drugod. Premalo je tudi namigniti »popišite vse, kar vidite«; bolje je npr. vprašati 'kakšne krampe, lopate, pluge ... imate pri vas?' To je, bravca je tako rekoč za nos peljati pred dotično stvar, da si jo ogleda, ker jo bo le tako mogel popisati ali (kar je še boljše zahtevati) narisati.« Sledi natančen načrt za sestavo vprašalnice. Vzor mu je bil, kot pravi, Zawiliński. Vprašanja je razdelil na dva dela: A topografski in B etnografski. V topografski del sodi I. orografski in hidrogrfski opis kraja, II. vrsta zemlje in rudnin, dreves in rastlin, živali. Etnografski del pa je razdelil v I. Zunanji značaj naroda s petimi točkami: 1. fizične posebnosti, 2. obleka, 3. stanovanje, 4. jedi in pijače, 5. gospodarstvo in poslovanje ter II. Notranji značaj naroda. Tu naj bi se zbrali podatki: 1. glede razmerja družinskega, družabnega in narodnega; 2. glede moralnosti (domače in javne); 3. glede verskega naziranja; 4. o navadah (skozi vse leto, kmetijskih, pravnih), običajih, plesih, zabavah in igrah; 5. glede na »ustvarjajočo dušno silo«, pod čemer je razumel ljudsko slovstvo, ki ga je podrobno razčlenil; 6. glede estetičnega čuta (v obleki, plesu, kinčanju, slikarjih in rezljanju); 7. glede znanosti (prirodne, medicinske, kozmologije in meteorologije, matematike); 8. v posebnostih narečja in v slovarju. Zadnji točki je dodal še vrsto primerov za to, kako je treba spraševati.

Tukaj je Štrekelj povsem jasno izenačil folkloro in etnografijo. Toda tokrat mu za razliko od tega, kar je zapisal v predavanjih »Slavische Ethnographie«²⁷ leta 1887, etnologija pomeni vendar v znanstvenem smislu za eno stopnjo več kot etnografija. Ko namreč v predavanjih, ki jih je spisal že dvajset let prej, govori o razliki med antropologijo in etnografijo, pravi: »Pojem etnografija razumejo danes različno, često se rabi tudi beseda etnologija, oboje pomeni isto«. Etnografijo oz. etnologijo definira v predavanjih kot znanost o človeku kot članu ljudske skupnosti (Wissenschaft vom

²⁵ Odlomek tega pisma je objavil že M. Matičetov v članku: Dr. Karel Štrekelj. Ob petdesetletnici smrti velikega Gorjanca. Primorski dnevnik, Trst 18/1962 (15. 7.), št. 157.

²⁶ Koncept Štrekljevega odgovora (nepopolen) hrani Pokrajinski arhiv Maribor, Karel Štrekelj, korespondenca II.

²⁷ Rokopise (nepopolne) predavanj Slavische Ethnographie in Slavische Altertümer hrani Pokrajinski arhiv Maribor, Karel Štrekelj, mapa III (kopijo pa ISN ZRC SAZU). To so prvi vsaj delno ohranjeni izčrpniji in na znanstveni osnovi temelječi zapisi o slovanski etnologiji na Slovenskem.

Menschen als Volksindividuum). Človeka torej obravnava kot posameznika, ki pripada družbi, osnovani na šegah in izročilu, povezuje pa jo skupni jezik. Potem ugotovi, da se v nasprotju z antropologijo, ki ima že izdelan sistem, glede etnografije ali etnologije, tj. znanosti o narodu »še vedno niso zedinili o principu, ker iščejo eni pojem naroda (Volksbegriff) v fizičnih značilnostih, medtem ko ga drugi bolj upravičeno postavljajo v območje duhovnega delovanja.«

Štrekelj je svojo etnološko vneto pokazal tudi ob ustanavljanju Časopisa za zgodovino in narodopisje. Z Antonom Kasprenom je bil imenovan za osrednjo znanstveno osebnost pripravljalnega odbora Zgodovinskega društva za slovensko Stajersko.²⁸ Tu se je kot ugleden in vpliven strokovnjak skupaj z Murkom (leta 1903) odločno zavzel za to, da je načrtovano glasilo dobilo tudi etnološki značaj in že z naslovom prevzelo nalogo, da bo gojilo tudi etnologijo ter postalo tako prvi slovenski (tudi) etnološki časopis.

Štrekelj je bil tudi v evropskem merilu priznan raziskovalec ljudskega pesništva. Zato je leta 1904 avstrijsko ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju, ki je na pobudo vseučiliškega profesorja klasične filologije Wilhelma Hartla sklenilo izdati monumentalno zbirko »Narodne pesmi v Avstriji«, izbralo prav njega za predsednika slovenskemu Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi. Štrekelj se je v polni meri izkazal vrednega zaupanja tako v organizacijskem kakor v strokovnem smislu. Da bi omogočil čim boljše zbiranje ljudskih pesmi, je izdal kar tri brošure (Osnovna načela za publikacijo Narodnih pesmi v Avstriji, Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to, ter Popraševalno polo).

Štrekljevi učenci so po zgledu svojega učitelja skoraj vsi po vrsti gojili zanimanje tudi za etnološko tematiko, zlasti za ljudsko pesem, kar kažejo njihove naloge v okviru seminarja za slovensko filologijo, ki ga je Štrekelj vodil. Med njimi je bil poleg Jože Glonarja, ki je po Štrekljevi smrti do konca izpeljal zbirko 'Slovenske narodne pesmi', na etnološkem področju najbolj aktiven France Kotnik.

Štrekljeva znanstvena pot pomeni skupaj z Murkovim etnološkim delovanjem pomemben mejnik v razvoju slovenske etnologije. S Štrekljevimi predavanji 'Slavische Ethnographie' in 'Slavische Altertümer', uvodom v predavanja 'Zgodovina slovenskega slovstva' ter Murkovimi 'Nauki za Slovence' in bibliografijo slovenske etnografije so bili postavljeni slovenski etnologiji znanstveni temelji ter podane za tisti čas zelo napredne smerice za nadaljnje etnološko delo. Štrekelj pa je poleg teoretičnih izhodišč s svojo monumentalno zbirko praktično postavil trdne temelje zbiranju in raziskovanju slovenskih ljudskih pesmi, s kakršnimi se je lahko pohvalil le redkokateri narod na prehodu 19. v 20. stoletje. Ne nazadnje smo mu dolžni tudi zahvalo za bogato narodopisno gradivo predvsem ljudskega pripovedništva, ki predstavlja pomemben delež v doslej zbranem materialu s tega področja. Očitno se je že tudi ukvarjal z mislijo na izdajo gradiva, saj je sam zapisal, da je »zastran primerjanja sličnosti črt« nameraval »stopiti v zvezo z najboljšim slovanskim poznavateljem narodnih pravljič, kolegom Polívko v Pragi«,²⁹ kar mu je preprečila prezgodnja smrt.

²⁸ Prim. Fr. Baš, Prelat dr. Fran Kovačič. ČZN 1939, 1—39.

²⁹ Prim. Boris Merhar, Folklor in narodopisje. Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964, 128.

Zusammenfassung

ZU ŠTRELKJ'S ETHNOLOGISCHER ORIENTIERUNG

Über den slowenischen Philologen Karl Štrelkij (1859—1912), einen Schüler Miklošičs und Vertreter der damals in den Vordergrund tretenden positivistischen Strömungen in der Philologie, welche die Wissenschaft von dem gesamten geistigen Leben eines Volkes wurde, war in letzter Zeit die Meinung vorherrschend, er sei Slavist gewesen, der sich auch mit dem Volksliedgut befasste. Vertieft man sich in die Quellen, die uns zur Kenntnisnahme seiner Tätigkeit zur Verfügung stehen, sehen wir aber, dass diese in gleichem Masse ethnologisch wie slawistisch war.

Bereits anlässlich seiner Habilitation (im Alter von 27 Jahren) schlug er drei Themen für seine Antrittsvorlesung vor, die alle mit der Ethnologie verbunden sind. Als Dozent der slawischen Philologie an der Universität Wien bezog er die ethnologische Thematik, vornehmlich in den ersten Jahren, in seine Vorlesungen mit ein; im Jahre 1887 begann er, eine monumentale Sammlung, Slowenische Volkslieder, vorzubereiten, die ihn bis zu seinem Tode beschäftigte. Nach der Herausgabe der Volkslieder beabsichtigte er eine Ausgabe von Märchen, Erzählungen, Anekdoten, Sprichworten, Aussprüchen, Zaubersformeln, Beschwörungen und Verwünschungen und später noch von Sitten und Bräuchen, Volksmedizin, -spielen und -recht zusammenzustellen. In diesem Zusammenhang führte Štrelkij auch das Wort »Folklore« in die slowenische Terminologie ein und meinte mit diesem Begriff »Ethnologie«. Seiner Ansicht nach sollte die Folklore das Seelenleben eines Volkes, bzw. die Demopsychologie enthüllen.

Neben den ethnologischen Beiträgen, vor allem in der *AslPh* (s. Anm. 7—10) sind vom ethnologischen Standpunkt auch seine zahlreichen etymologischen Abhandlungen (s. Anm. 11) interessant. Auch einige der literarhistorischen Studien Štrelkij's greifen aus auf das Gebiet der ethnologischen Vergangenheit, z. B. die Studie über Vraz, Prešeren und das Volkslied, Vodnik und Caf (s. Anm. 13—16).

Zum Verständnis der Anfänge der slowenischen Ethnologie als Wissenschaft ist aber bei Štrelkij's literarhistorischem Opus das Einführungskapitel seiner Vorlesungen über die Geschichte des slowenischen Schrifttums (nach 1899) am wichtigsten. Hier zeigte Štrelkij die damalige Auffassung der literarhistorischen Wissenschaft und umriss ihre Aufgaben. Es zeigte sich dabei deutlich, dass zur literarhistorischen Wissenschaft, wie sie damals verstanden wurde, auch die Ethnologie gerechnet wurde.

Aus Štrelkij's Korrespondenz ist zu entnehmen, dass er — falls die Slovenska matica zur Herausgabe bereit gewesen wäre — gern einen dringend erforderlichen ethnologischen Fragebogen nach dem Muster von Radić zusammengestellt hätte. Wie ungewöhnlich fortschrittlich und in der Ethnologie noch heute gültig Štrelkij's Anweisungen waren, ist bekannt aus dem Entwurf eines Briefs an Gabriel Majcen. Ähnlich lässt sich Štrelkij's Vertrautheit mit der ethnologischen Problematik auch noch aus zahlreichen anderen Briefen herauslesen, z. B. denen an I. Sašelj, Š. Kúhar, M. Sila.

Er war auch Mitbegründer der ersten Zeitschrift die auch Ethnographie beinhaltete »Časopis za zgodovino in narodopisje« (Zeitschrift für Geschichte und Ethnographie) und Vorsitzender des slowenischen Ausschusses für die Sammlung »Volkslieder in Österreich«. Štrelkij's wissenschaftlicher Weg zusammen mit Murkos bildet einen besonderen Markstein in der Entwicklung der slowenischen Ethnologie. Mit seinen Vorlesungen »Slawische Ethnographie« und »Slawische Altertümer« zusammen mit der Vorlesung »Zgodovina slovenskega slovstva« (Geschichte des slowenischen Schrifttums) und mit Murkos »Nauki za Slovence« (Lehren für die Slowenen) und der Bibliographie der slowenischen Volkskunde wurden die wissenschaftlichen Grundlagen geschaffen für eine slowenische Ethnologie und für die damalige Zeit sehr fortschrittliche Richtlinien für die weitere ethnologische Arbeit gegeben. Štrelkij hat neben theoretischen Ausgangspunkten mit seiner monumentalen Sammlung einen soliden Grundstein des Sammelns und Erforschens der slowenischen Volkslieder gelegt. Nicht zuletzt schulden wir ihm Dank für das reiche Gut, vornehmlich an Volkserzählungen, das einen bedeutenden Bestandteil des bisher auf diesem Gebiet gesammelten Stoffs darstellt.

(Übersetzung Käthe Grah)

Matej Župančič

Kamnita okrogla hiška pri Bezovici v Istri

(Poročilo dr. L. K. Moserja iz l. 1898)

Dunajski državni arhiv hrani med dopisi z arheološko vsebino poročilo¹ dr. L. K. Moserja osrednji spomeniški komisiji o recentnejših najdbah pri Bezovici. Poročilo je ostalo skoraj neopaženo,² saj se je v arhivu s svojo skromno in povrh še nestandardno vsebino izgubilo med množico »pravih« arheoloških zapisov. Na tem mestu ga zato objavljam v celoti in dodajam najnujnejši komentar.

*Hohe K. K. Central-Commission
für
Kunst und historische Denkmale!*

Der ergebene gefertigte Correspondent berichtet über römische Gräber bei Černikal u. einen Goldmünzenfund v. Besovica in Istrien.

Am 26. September 1898 reiste ich per Staatsbahn nach der Station Podgorje in Istrien ab, und ging von hier per pedes über die öde Hochplatte des Tschitscherbodens u. dann über die steile Felsstufe ins Risanothal nach der Ortschaft Besovica. Alles ich in Erfahrung brachte, dass ein Mann namens Messon aus Besovica Nr. 23 auf seinem Acker auf der Localität »Vragdah« in einer Mauer einen Topf mit vielen Goldmünzen gefunden habe. Nach Ausforschung des glücklichen Finders lies ich mir die Localität zeigen u. beobachtete folgendes.

An dieser genannten Localität »Vragadah«, an der Abdachung gegen den Thalzug gelegen, mit Oliven bepflanzt, befinden sich eigenthümliche Stein-

¹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Denkmalpflege, Funde Küstenland, nr. 224, 3. 2. 1899.

² Omenil sem ga v prispevku Arheološka podoba Brega s kraškim robom, 19–26, v: Kraški rob in Bržanija, Koper 1990, str. 24.

bauten von viereckigen bis runder Basis und bis zu einer Höhe von einem Meter deutlich aus Steinen aufgeschichtet, sowohl aus Sand wie aus Kalkbruchsteinen, untermischt mit Ziegeln u. Gefässresten, das Innern dieser Steinbauten ist bis zu einer Höhe von 4—5 Metern mit Gesteinschutt erfüllt, so dass das Ganze das Aussehen einer sehr stumpfen Pyramide bekommt, und erinnern diese Bauten an die Nuraghen Sardiniens. Am Rand eines solchen Baues hat der Besitzer die den Bau verkleidende Efeu (*Hedera helix*) angezündet und bemerkte zwischen den Steinen nach dem Brande einen Thontopf mit Deckel, der mit Goldmünzen erfüllt war. Einen Theil derer verkaufte dieser Bauer ebreits um den Preis von 2000 Fl an einen Geldwächter in Triest; der andere Theil ist noch vergraben und wird bei Gelegenheit ausgehoben werden. Trotzdem der Besitzer zweimal in Triest in meiner Wohnung war, konnte er mir keine Münze zeigen, er redete sich aus, dass er bewachtet sei und den Moment abwarten müsse, wo ihn niemand beobachte. Bischer versicherten sich sowohl der Pfarrer, als der Caplan, dass das wahr sei. Die Münzen sollen 500 Jahr alt sein und aus der venetianer Zeit stammen. Ich kann nur das berichten, was mir erzählte. Der Bauer selbst hat grosse Furcht von seinen Nachbarn.

Diese Steinbauten (*Nuraghi*) will ich einmal während der Ferien genauer untersuchen. Ich zähle deren 8 Stück; das sollen zwischen Podpeč und Zanimgrad noch mehrere solcher Steinbauten sein. —

(Dr. Karl Moser)

Dr. L. K. Moser opiše po kratkem opisu poti od železniške postaje v Podgorju pod Slavnikom³ do Bržanije nad Rižano v začetku jeseni 1898 okoliščine ob najdbi novcev v neposredni bližini Bezovice. Moserju žal ni uspelo novcev pridobiti od najditelja.⁴ Beneški zlatniki naj bi bili stari 500 let. Ta del poročila, kljub temu, da sta okoliščine potrdila tamkajšnji župnik⁵ in kaplan, je seveda negotov in najdbo samo z veliko mero previdnosti uvršča v čas pred 500 leti, torej okoli leta 1400.⁶

Bolj natančen je opis najdišča. Moser namreč ne pozabi omeniti ledinskega imena, ki je še danes živo. Najdišče leži kakih 150 m zahodno od Bezovice na pobočju, ki pada proti reki Rižani, na ledini *V ragadah*.⁷

Najdišče leži na terasah, ki so pred leti skrbno obdelane, danes pa so že delno zapuščene. Močno poraščena grublja (kup kamenja), med drevjem

³ Skoraj sto let pozneje je podobno pešpot opisal I. Geister, Ornitološka freska hrastovske doline, 135—139, v: Kraški rob in Bržanija, Koper 1990.

⁴ V koprski zemljiški knjigi je vpisan »Zugna Andrea, fu Antonio, detto Misson« iz Bezovice. Njegov sin Ivan (Giovanni) je živel v Bezovici, h. št. 23.

⁵ Tedaj je bil v Loki župnik Jožef Sancin (Prospectus beneficiarum ecclesiasticorum et Status personalis cleri unitarum dioceseon Tergestinae et Justinopolitanae MCM, Trieste 1900, 76), (1842—1927).

⁶ Kot poroča A. Kjuder, Zgodovinski mozaik Primorske, tipkopis, Koper 1960, je bil župnik J. Sancin dober poznavalec lokalne zgodovine. To dejstvo govori v prid zanesljivosti datacije »pred 500 leti«. Novčne depoje sednjega veka obdeluje I. Mirnik, Novac akvilejskih patriarha iz Vukovara i optičaj akvilejskih denara u našim krajevima, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 9, Zagreb 1984, 223—234, ki omenja iz bližnje Istre 3 depojske novčne najdbe (Buje, Kozina), a iz 13. stoletja. Njegov seznam je treba dopolniti vsaj s sočasnima najdbama iz Zanigrada (A. Degrassi, Tesoretto di monete medioevali scoperto nel territorio di Villa Decani, AMSIA 45, 1933, 382—383) in iz Jame novcev pri Hrpeljah (L. V. Bertarelli, E. Boegan, Duemila grotte, Milano 1926, 286). Sestava najdbe iz Bezovice seveda ostaja neznana in jo lahko kot »beneško« le ilustrativno postavljamo ob omenjeni.

⁷ Izraz »ragade« naj bi pomenil kole ali vrsto kolov, kot so mi ljubeznivo pojasnili domačini. Domnevam, da je to izpeljanka iz ital. »forcato«, ramo d'albero biforcato; calochia posticcia alla quale si legano o le viti giovani o le tralciaie delle adulte. Res so poleg oljk *V ragadah* tudi trte.

in grmovjem je tudi bršljan, je dobro razvidna med terasami. Tukaj še danes, kot tudi v Moserjevih časih, rastejo oljke. Da bi jo lahko površinsko pregledali, bi jo bilo treba očistiti. Področje se navezuje na bližnje *Murišče*,⁸ kjer je prav tako velika grublja.⁹ Ljudsko izročilo vidi na celotnem področju (*Murišče*, V ragadah) mesto stare Bezovice, še posebej na *Murišču* pa položaj stare cerkve sv. Apolonije. Spomin na najdbo zlatnikov je sicer ohranjen, vendar v primerjavi z ostalimi najdbami (grobovi, kipci, tlaki, zidovi) zelo medlo.

Moser je na tem mestu videl kamnite gradnje, ki so bile ohranjene še precej visoko. Omenja namreč, da je bila notranjost 4 do 5 m visoko zasuta s kamni. Tak podatek bi lahko bil posledica varljive ocene na padajočem zemljišču. Ker pa povsem odstopa od običajne višine poljskih hišic tako na jugu kot še bolj na severu Istre, je po mojem mišljenju napačen. Ne glede na to ugotovitev je gotovo, da tudi K. Moser ni videl ohranjene strehe. Na zunanji strani stavb je bila ohranjena do višine enega metra razločna plastovita gradnja. Kot gradbeni material so uporabljali peščenjak in apnenec,¹⁰ kar je v Bržaniji še danes v navadi za zidovi teras, kot tudi za zgradbe, kjer uporabljajo material, ki je na razpolago v neposredni bližini. Enako uporabo obeh materialov je bilo moč opazovati med izkopavanjem rimskodobnih stavb v bližnji Predloki¹¹ (sl. 1).

Moser brez izkopavanj (kot tudi mi danes) tlorisa stavb ni mogel zlahka določiti. Avtor je videl štirikotne do okrogle obrise stavb, morda bi lahko dodali, da so bili nepravilne oblike. Kot večina ostalih je tudi ta stavba stala na meji dveh parcel, kamor so odmetavali kamenje med čiščenjem zemljišč. Moser dodaja, da ga te nenavadne (*»eigenthümliche«*) zgradbe spominjajo na sardinske nurage. Pred zaključkom poročila omenja, da bo ob priliki med počitnicami (!) podrobneje raziskal te kamnite gradnje — nurage. Med Podpečjo in Zanigradom naj bi jih bilo še več; omenja, da jih pozna kar osem.

Poleg omembe *»viereckige bis runde Basis«* prav primerjava z nuragi potrjuje mojo domnevo, da je videl K. Moser tipično okroglo kamnito hiško, tako značilno za istrsko ruralno arhitekturo.¹² Razprostranjena je predvsem v južni Istri, posamezne pa so omenjene tudi okoli Dekanov v severni Istri¹³ ter na Krasu¹⁴ (sl. 2). Najdba novcev v sami gradnji tudi določa za našo

⁸ V katastrskem načrtu je vpisano ledinsko ime *»Possidans«*.

⁹ Na Murišču je sondiral Pokrajinski muzej iz Kopra (Varstvo spomenikov 24, 1982, 165, s. v. Bezovica).

¹⁰ Pred leti sem se pogovarjal z danes pokojnim J. Starcem iz Smokvice v Istri. Glede oblike in materiala poljskih hišic mi je pravil, da so tiste, zidane iz belega kamna (apnenca) bolj okrogle, medtem ko sivi kamen (peščenjak) narekuje zidavo na štiri vogale. Vsekakor je njegovo mnenje v izhodišču treba upoštevati. — V našem primeru je seveda očitno, da sta uporabljani obe vrsti kamna.

¹¹ J. Zumer, Geomorfologija Predloke — izhodišča, Koper 1985 (neobjavljen zapis v Pokrajinskem muzeju Koper).

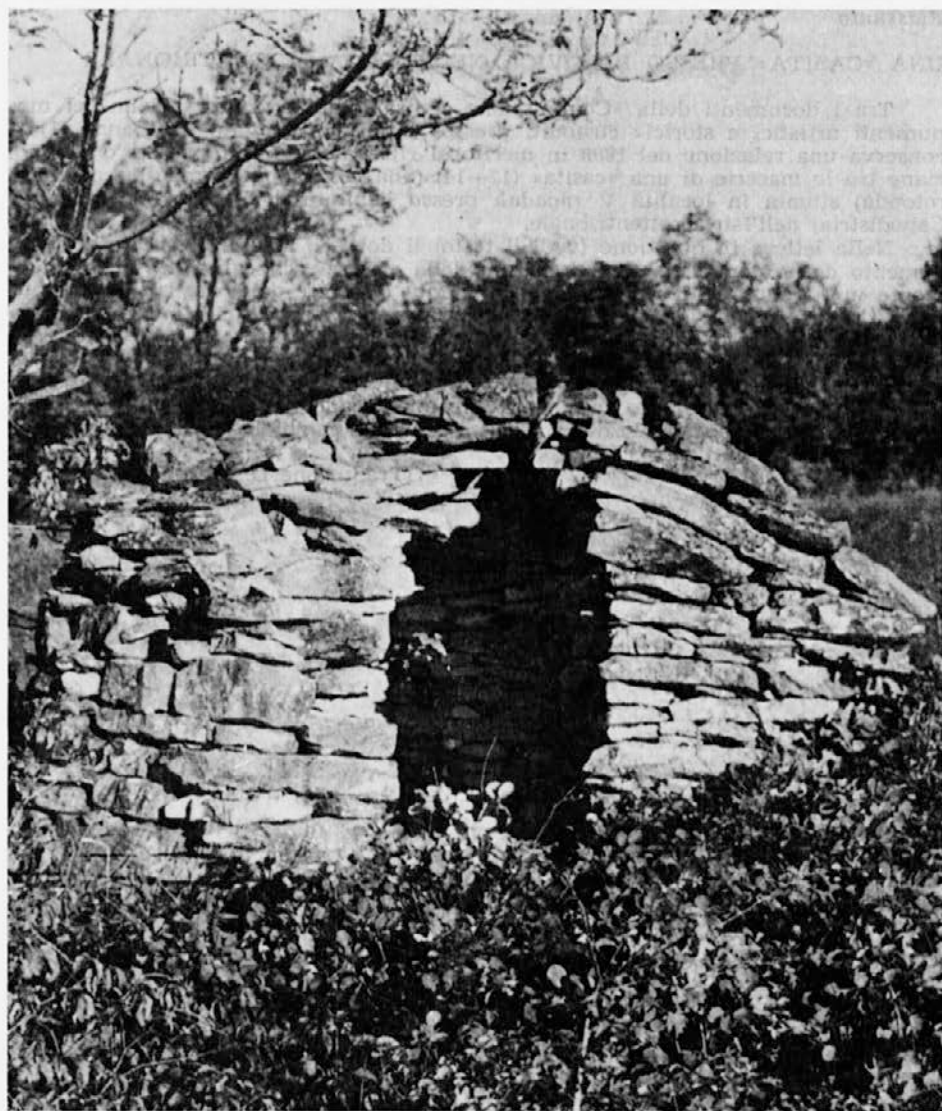
¹² R. Battaglia, *Casa istriana primitiva*, AMSIA 38/2, Parenzo 1926, 31—79; A. Faber, *Le »bunje«* sul litorale nord-est dell'Adriatico e il problema delle loro origini, *Atti del XV Convegno di Storia dell'Architettura*, Malta 1967, 237—245, Roma 1970; A. Guacci, *Le dimore temporanee del Carso triestino*, Università degli studi di Trieste, IIS, N. 9, 304—341, Trieste 1982; T. Stepinac Fabijanič, Kažuni, kažete, hiške, kočee..., v: *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije* 3 (Portorož 1984), Ljubljana 1987, 89—101.

¹³ T. Stepinac Fabijanič, o. c.

¹⁴ M. Matičetov, *Etnografija zapadnih Slovencev* (res.: *De l'ethnographie et du folklore des Slovènes occidentaux*), Slovenski etnograf 1, Ljubljana 1948, 19/20; A. Guacci, o. c.; T. Cevc, *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in ogljarjev na Slovenskem*, Ljubljana 1984, 192/193.

Sl. 1: Razprostranjenost kamnitih hišk v Istri (Po T. Stepinac — Fabijanić, Paleo-etnološka istraživanja kamenih poljskih kućica okruglog tlorisa). Dopolnjeno: 1 — Bezovica, 2 — Tinjan, 3 — Podpeč—Zanigrad.

Sl. 2: Kamnita hiška nepravilne oblike, Tinjan. Vhod je visok približno 3 čevlje.
Foto: M. Zupančič.

stavbo čas nastanka »ante quem«. Ko bi bila datacija (prva polovica 15. stol.) zanesljiva, bi imel K. Moser (in mi z njim) pred seboj eno izmed istrskih starejših, še do nedavna ohranjenih okroglih hišk.

Ohranjenost grubelj na terenu *V ragadah* in na *Murišču* opravičuje željo, da bi se etnološki objekt raziskal z arheološko metodo.

Riassunto

UNA »CASITA« PRESSO BEZOVICA NELL'ISTRIA SETTENTRIONALE

Tra i documenti della »Commissione centrale per la conservazione dei monumenti artistici e storici« custoditi presso l'Archivio di Stato di Vienna (1) si conserva una relazione del 1898 in merito al ritrovamento di monete d'oro veneziane tra le macerie di una »casita« (12—14) (una costruzione campestre a pianta rotonda) situata in località *V ragadah* presso l'abitato di Bezovica (comune di Capodistria) nell'Istria settentrionale.

Nella lettera in questione (vedi il testo) il dott. K. Moser riferisce del ritrovamento delle monete nel muro esterno della »casita«, che già lui vide praticamente in rovina. K. Moser paragona la pianta circolare della costruzione ai nuraghi della Sardegna e fa presente che esistevano vari edifici simili nelle vicinanze. Anche oggi in questa località sono visibili le macerie.

Se la datazione proposta da K. Moser (al quale era stata confermata dal parroco del luogo) è attendibile, »casita« di Bezovica esisteva già intorno al 1400.

Nel presente contributo l'autore fa riferimento anche alla tradizione locale in merito al sito dell'antica Bezovica (8, 9), ed auspica un'indagine archeologica sui resti ancora esistenti.

(Traduzione D. Milotti-Bertoni)

Oto Luthar

Biografija, nov metodološki princip?

»Die geschichtliche Tatsache entsteht erst in dem Akt des Aufnehmens von Geschehnis zu Ereignis. Es gibt überhaupt keine geschichtliche Wirklichkeit außerhalb ihres Erlebens«.

Theodor Lessing, 1962

Če zgodovinsko vedo razumemo kot izkustveno znanost, kot zgodovino, ki temelji na izkustvu njenih akterjev, potem njeni metodološki postopki niso vprašljivi!

Pravzaprav skopa razlaga že tako skope trditve, da je tako pretekla kot sedanja družbena realnost produkt triadne interakcije človek-človek-okolje! Pa vendar se metodološko gledano v »novi« razpravi o proučevanju biografije kot vse pogostejšemu načinu proučevanja pretekle realnosti vse vrti okoli tega.

Točneje, okoli tega se »vrtijo« zahodnonemški sociologi — fenomenologi 80. let. In ne samo oni, vse pogosteje se jim v tej razpravi pridružujejo zgodovinarji, narodopisci, psihologi . . ., med katerimi pa je v zadnjem času vse več in več njihovih severnoameriških, avstrijskih, italijanskih . . . kolegov.

Toda ali gre res za tako nove razprave oziroma teoretske povzetke, ki se v teh razpravah oblikujejo? Prav gotovo ne, saj v družboslovnih in humanističnih vedah težko govorimo o kakšnih prelomnih spoznavno-teoretskih »novostih«. Tematizacija struktur življenjske zgodbe in s tem tematizacija strukture družbenega sveta je v sociološki teoriji prisotna že lep čas. Pod

vplivom A. Schütza in kasneje T. Luckmanna¹ so predvsem predstavniki nemške fenomenološke šole (U. Oevermann, M. Kohli, W. Fischer, F. Schütze, ...) samo povzeli delo svojih »učiteljev«, res pa je, da se je pravi plaz besedil z značilnimi naslovi² sprožil šele v 80. letih.

Prav tako se je šele pred časom začel krhati dolgo prisoten očitek, da gre v tem primeru za modna načela v metodologiji družboslovnih ved, za nek prehodni pojav pri vzpostavljanju socioloških teorij. Toda prej kot kvantiteta razprav je nasprotnemu zaključku botrovalo spoznanje, prvič, da se s pomočjo tematizacije »biografije« lahko lotimo osrednjih razsežnosti tako preteklega kot sedanjega družbenega življenja, in drugič, da tema sociološkega ali historičnega biografskega proučevanja ni posameznik temveč biografija kot družbeni konstrukt; torej nas mora biografija zanimati predvsem kot sestavni del družbenega sveta, kot orientacijski vzorec za spoznavanje širšega družbenega okolja.

Zato — v primeru, da historične spremembe struktur dejansko opazujemo skozi »institucionalizacijo življenjske zgodbe« — lahko, podobno kot posamezni nemški avtorji³ pred nami, empirično utemeljimo vrsto posamičnih razvojnih stopenj (biografskega proučevanja) ter le-te nato med seboj povežemo.

In sicer:

a) Interes za časovno razmerje življenjske zgodbe, strukturirane kot socialne institucije, vedno bolj narašča, obenem pa postaja načelo razmejevanja življenjske zgodbe v posamezne faze vse pogostejše načelo socialnega razvrščanja. (Fischer in Kohli imenujeta to »časovno umeščanje«).

b) Časovno umeščanje življenjske zgodbe poteka na podlagi kronološkega razvrščanja v starostne skupine; se pravi, da se vzpostavlja kronološko standardiziranje »normalnega« (običajnega — op. pisca) poteka življenjske zgodbe, (to imenujemo kronologizacija).

c) Časovno umeščanje in kronologizacija sta del družbenega razvoja, ki posameznika »osvobaja socialnih spon« (npr. stanovsko ali lokalno usmerjenih formacij življenjskega sveta — »lebensweltlichen Formationen«); (torej gre za individualizacijo).

č) Normalna življenjska zgodba je praviloma organizirana v skladu s fazami pridobitnega življenja — *Erwerbsleben* (v širšem smislu — op. pisca); otroštvo/mladost, »aktivno« življenje odraslih, starost, potemtakem zrcalijo pridobitveno usmerjeno delitev v pripravljalo, aktivno in mirujoče obdobje.

d) na podlagi takšne delitve so pred heteronomno izdelano biografsko shemo postavljeni vnaprej določeni cilji, ki konstituirajo starosti zavezano strukturo horizonta ter biografsko perspektivnost.⁴

Toda na podlagi lociranja predstavljenih faz lahko podobno kot sociologi ugotovimo tudi, da konceptualizacija življenjske zgodbe v smislu kontingenčnosti življenjskih izkušenj ne zadošča. Potek življenja oz. življenjska zgodba je namreč socialna realnost posebne vrste. Sosledje stanj, dogodkov,

¹ Glej tudi pri nas prevedeno knjigo, P. L. Berger, Th. Luckmann, Družbena konstrukcija realnosti, CZ, Ljubljana 1988.

² »Zgodovina in življenjska zgodba«, »Biografija in zgodovinsko dogajanje«, »Življenjske zgodbe: vir zgodovinskega proučevanja«, »Proučevanje biografij«, »Struktura in funkcija življenjske zgodbe«, »Biografska metoda«, »Biografija in družbena realnost«, »Od konca individuuma do neskončnosti individualnega«.

³ Wolfgang Fischer, Martin Kohli, »Biographieforschung«, v Wolfgang Voges, Methoden der Biographie und Lebenslaufforschung, Leske + Budrich, Opladen 1987.

⁴ Prav tam, str. 41.

prelomov in prehodov, na podlagi katerih nastajajo kariere in življenjske zgodbe, so del družbenih objektivizacij, ki so se skozi zgodovino dodatno utrdili in kronologizirali; tak proces pa je nujno tudi korelat individualizacije. Vzpostavljena biografska obdobja — sekvence so bistveni del normalnega v življenju. Zato jih lahko analiziramo kot socialne strukture. Vsekakor pa življenjska zgodba ni določena samo z *dolgoročno institucionalizirajočimi programi* temveč tudi s *kratkoročnimi historičnimi spremembami*, ki različnim generacijam določajo različne življenjske pogoje. Biografsko shematiziranje normalnega postane zato v svoji realizaciji problematično, čeprav resda docela ne izgubi svoje orientacijske povezanosti. Zato je morda zanimivejše vprašanje, kako skušajo subjekti v vsakokratnih zgodovinskih pogojih uresničiti normalno biografijo oz. biografsko normalizacijo, se pravi, kako v specifičnem zaporedju posamičnih zgodovinskih situacij in v skladu z individualno-kontingentnimi izkušnjami ravnaajo (opravijo) z dolgoročno veljavnim razvojnim vzorcem življenja.

To je seveda samo ena plat problema, saj v procesih individualizacije »nastajajo«⁴ opcije — utemeljene na zavračanju socialnih institucij — ki jih prav tako lahko pojmujeemo kot producente družbenega. Vanje spada ne nazadnje tudi sama institucionalizacija življenjske zgodbe; slednja namreč ne vzpostavlja le objektiviranih programov poteka življenja, marveč tudi kulturno shemo razvoja, v kateri je želja ali celo zahteva po t. i. biografizaciji trdno zapisana. Stremljenje za konstruiranjem življenjske zgodbe postane tako eden osnovnih kodov za organizacijo izkušnje in delovanja.

Kolikor sociologom — fenomenologom slednji kod služi predvsem kot ena izmed koordinat preučevanja socialnega delovanja subjektov sodobnosti (ob recepciji načinov delovanja v preteklosti), bi narodopisce in zgodovinarje moral zanimati predvsem proces nastajanja tega in podobnih »kodom«, in sicer skozi daljša zgodovinska obdobja.

Pri tem se pred nas (zgodovinarje in narodopisce) postavi cela vrsta vprašanj, ki zadevajo razvoj človeške zavesti. In sicer kdaj, na kakšen način v kakšnih okoljih (po antiki) se v okviru evropske civilizacije znova pojavi potreba po t. i. primitivni biografizaciji lastnega bivanja (zunaj običajnih prikazov življenja svetnikov in vladarjev). Ali na ta opozarja že Ginzburgov Menocchio⁵ s svojo predstavo o vesolju = siru, ki ga prebadajo angeli = črvi, ali šele blodne predstave našega Smolnikarja, ki je sebe prepoznal za trinajstega apostola, začetnika tisočletnega cesarstva miru na zemlji ...

In naprej; v kolikšni meri temeljijo biografizacijski vzgibi šele na t. i. civilizacijskih pridobitvah: obveznem šolstvu (pismenost), »množični«⁶ kulturi, nacionalni ter internacionalni ideji (kasneje »identiteti«) itd. Skratka, tako narodopisci kot zgodovinarji bi morali prej kot sociologi odgovoriti na vprašanje, kako skušajo posamezniki v različnih zgodovinskih obdobjih udejanjiti svojo biografijo, se pravi, da morajo najprej tematizirati tipične biografizacijske vzgibe ter jih nato časovno in prostorsko umestiti.

Pri tem jim (nam) prav gotovo lahko največ pomaga refleksija na začetku skopo predstavljenih prizadevanj za t. i. »konceptijo individualne družbenosti«, prizadevanj, ki so v zadnjih dveh desetletjih prisotna v vseh družboslovnih in humanističnih vedah, a so jih do sedaj, kot smo videli, najboljše artikulirali fenomenologi. S tematizacijo biografije kot sestavnega dela socialnega sveta so namreč dokazali, da »Biographieforschung«⁷ še zdaleč ni prehodni in modni pojav, temveč da konstituiranje t. i. biografske

⁵ Glej Carlo Ginzburg, *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*, Syndikat, Frankfurt a/M 1983.

metode temelji na istem »antiobjektivističnem obratu«, ki je vzbudil tako prodor oralne zgodovine, omogočil različne nastavke proučevanja vsakdanjega življenja, kot tudi pogojil argumentacijo »kritične teorije subjekta«. Po njihovem mnenju (Lorenzer, Rossenmmayr, Kohli...) je tudi biografska metoda izraz odpora do »objektivistične enotnosti...«, ki subjektiviteto do smrti objektivizira.⁶ F. Kröll pa dodatno ugotavlja, da je tradicionalna dimenzija zanemarjanja subjektivitete še posebno poudarjena v marksistični koncepciji družboslovnih in humanističnih ved. Da je to res, vemo že iz reflektiranja polpreteklega političnega vsakdana pri nas. Ker pa pričujoči zapis ni analiza političnega, ostanimo tudi v zaključku pri biografiji, ter si oglejmo dve strokovni ediciji, katerih dela predstavljajo dve plati realizacije biografske metode, ediciji, ki sta med drugim tudi povod pričujočemu pisan.

Prva nosi naslov »Damit es nicht verlorengent«, urejuje pa jo Michael Mitterauer, sodelavec Inštituta za socialno in gospodarsko zgodovino pri Dunajski univerzi. Sam urednik nam že v prvem odstavku predgovora ene izmed knjig⁷ pojasni poglobitveni namen zbirki, to je, skozi predstavitev posameznih življenjskih zgodb, omogočiti najširšemu krogu bralcev vpogled v vsakdanje življenje preteklih obdobij. Globlje poznavanje zgodovinskih sprememb, pravi Mitterauer, namreč ne omogoča le boljšega poznavanja drugega, temveč nam pomaga, da lažje razumemo spremembe v lastnem življenjskem okolju, seveda, če le-te pojmujejo kot del historičnega procesa. Zbirka »Damit es nicht verlorengent« je potemtakem predvsem izraz težnja tistega dela avstrijskih zagovornikov proučevanja zgodovine vsakdanjega življenja, ki razširitev raziskovalnega področja v okviru svojih ved vidijo v t. i. biografsko strukturiranih »case studies«, a se ob tem pretirano ne ozirajo na zgornje teoretske razprave, temveč skušajo prej opravičiti nekakšno avtonomno metodologijo »Oral history«. Zaradi takšne »enostranosti« posamezne avtorje — kljub skrbnemu zbiranju in analizi virov — pogosto zanese v klasično pričevanje — pripovedovanje življenjskih zgodb, v katerem pa večkrat umanjka dedukcija v širši sintetični prikaz pretekle družbene realnosti, katere del je predstavljena biografija.

Druga — (zahodno)nemška — zbirka *Biographie & Gesellschaft*, urednikov W. Fuchsa, M. Kohlija in F. Schützeja, se od omenjenih del avstrijskih avtorjev razlikuje prav v tej točki, se pravi v percepciji odnosa med teorijo in empirijo. Avtorji del te, sicer sociološko naravnane zbirke, so namreč prepričani, da je potrebno empirične podatke proučevanja pretekle realnosti reflektirati in razlagati s pomočjo teoretskih konceptov, saj je le na podlagi novih vprašanj, ki se zastavljajo skozi teoretsko refleksijo, mogoče analizirati empirično gradivo. Ob tem poudarjajo, da za razliko od običajne prakse proučevanja, teoretične in empirične analize ne pojmujejo kot ločenih stopenj, temveč se te v njihovem delu med seboj dopolnjujejo.⁸

Proučevanje biografij in življenjskih zgodb jim zato, prej kot njihovim avstrijskim kolegom, pomeni predvsem možnost za ponovno zblíževanje neupravičeno ločenih makro in mikro »nastavkov« v proučevanju družboslovnih in humanističnih ved, pri čemer pa je potrebno vzeti v zakup tako makrosociološko načelo proučevanja življenjskih zgodb — vključno z re-

⁶ Friedhelm Kröll, »Biographie. Ein Sozioforschungsweg?«, v *Das Argument*, XXIII/126, 1981, str. 181.

⁷ Barbara Wass, *Mein Vater Holzknecht und Bergbauer*, Böhlau Verlag, Wien — Köln 1989.

⁸ Gabriele Rosenthal, ... Wenn alles in Scherben fällt ... Von Leben und Sinnwelt der Kriegsgeneration, Leske + Budrich, Opladen 1987, str. 16.

levantnimi sociološkimi vprašanji do širše družbene realnosti — kot tudi mikrosociološke »vprašalnice«, ki zadevajo razvoj identitete oz. njene de-formacije (npr. v času nacizma).

Pri tem se zavzemajo za interdisciplinarno sodelovanje vseh družbo-slovenih in humanističnih disciplin, zgodovine, etnologije, sociologije . . ., njihove predstavnike napeljujejo na nova metodološka razmišljanja ter — kar je najvažnejše — z vztrajnim ponavljanjem potrebe po dopolnjevanju empirije in teorije razgrajujejo njihovo samozavestno gotovost in stremljenje po avtonomnosti lastne vede.

Ljubljana, 15. avgust 1987 — Čistoča in tisk: Tiskarna — Triglav, 1000

Rehabilitacija v sodobni slovenski in evropski psihologiji ob priložnosti 100-letnice rojstva dr. Franca Beška (18. 12. 1887) — 18. 12. 1987. Naloga članka ni namenjena le temu, da bi obkrogili, kako so se razvijale psihologije, ampak tudi, da bi razpravljali o njihovi vlogi v sodobni družbi.

V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

Avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 ustanovil prvo psihološko laboratorij v Ljubljani, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi. V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

Va avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 ustanovil prvo psihološko laboratorij v Ljubljani, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi. V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

Beška je leta 1909 ustanovil prvo psihološko laboratorij v Ljubljani, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi. V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

Beška je leta 1909 ustanovil prvo psihološko laboratorij v Ljubljani, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi. V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

Beška je leta 1909 ustanovil prvo psihološko laboratorij v Ljubljani, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi. V uvodnem delu članka avtor izpostavi, da je Beška leta 1909 v Ljubljani ustanovil prvo psihološko laboratorij na Trzinu pod Ploho. Ključna vloga tega laboratorija je bila v razvoju slovenske psihologije, ki je danes ena od najbolj razvijenih v Evropi.

L'uomo e la vite — Človek in trta. Trieste — Trst, 1987.

Publikacija z vsebino v slovenščini in italijanščini je izšla ob razstavi »Človek in trta«, ki so jo pripravili v muzeju v Repnu, odprta pa je bila od 16. 7. do 16. 10. 1987. Knjiga obsega 194 strani in ima veliko fotografij, skic, tabel in reprodukcij ter ob koncu vsakega poglavja bolj ali manj obsežno bibliografijo.

V kratkem prvem poglavju naniza avtor Samo Pahor pisne zgodovinske vire o vinogradništvu na Tržaškem (od Plinija Starejšega, mimo zgodnjega [Teodorik] — in poznega srednjega veka vse do začetka 18. st., ko postane Trst prosta luka). Ob koncu poglavja so opombe, kjer navaja avtor vse uporabljene dokumente.

Aleksej Kalc spregovori v drugem poglavju o vinogradništvu v Križu na podlagi nekaterih dokumentov, datiranih okrog leta 1780. V omenjenem času je bil Križ največja vas v tržaški občini, čigar kmetijsko gospodarstvo je slonelo predvsem na vinogradništvu. Bil je hkrati med najpomembnejšimi vinogradniškimi kraji tega območja, njegovi prebivalci pa so bili drugi največji proizvajalec vina v tržaški okolici. Iz omenjenih dokumentov dobimo tudi sliko o kakovosti in sortah vina, pri čemer so precejšnje razlike v posameznih letinah. Največ (do 90 %) so takrat proizvedli prošeka.

Za kriške kmete je bilo vino poglavitni in največkrat edini vir zaslužka — oddajali so ga gostilničarjem in trgovcem z vinom ali pa so ga prodajali tudi doma. Izvažali so ga celo na Dunaj in v Prago. Članku je priložen seznam lastnikov vinogradov v Križu (l. 1777), kar je hkrati tudi zanimiv pregled lastnih in ledinskih imen tega časa.

Sledi poglavje s skupnim naslovom Etnološki pregled vinogradništva v Tržaški pokrajini, delo treh avtoric (M. Repinc, Ž. Pahor, K. Kovačič).

M. Repinc v kratkem uvodu opiše način dela etnologov in dialektologov na terenu.

Poglavja z naslovi: Vinograd, Sajenje in razporeditev trte, Obdelovanje vinograda in paštnanje, Gnojenje, Okopavanje in pletev, Oskrbovanje trte, Obrezovanje, Postavljanje kolov, Vezanje ter Skropljenje in žveplanje je napisala Živa Pahor. Ko prebiramo omenjene sestavke, vidimo, da je bilo v terensko delo vloženega veliko napora in časa (številni narečni izrazi iz različnih vasi s Tržaškega).

Škoda pa je, da imajo le redki izrazi tudi razlago ali vsaj opis. Npr. pri pogl. Oskrbovanje trte, obrezovanje (str. 50): »Za rezanje so uporabljali FOUČ...« Tu bi bilo potrebno napisati, kakšne vrste nož je to (njegova fotografija je sicer na naslednji strani, vendar je pod njo samo napis, Mačkolje: vezanje, 1954. Iz te fotografije bi lahko povzeli, kako velik je ta nož, kako se ga drži... Skica »fouča« je objavljena na str. 53, vendar je brez potrebnih podatkov (velikost, material...), pa na hitro bi ga lahko zamenjali s srpom! Prav tako omenja Kristana Kovačič v članku Trganje in prenašanje grozdja na str. 55 »fouče« ali »kosirje«, a pri tem ne pove, ali sta to dva različna noža ali dve različni imeni (sinonima) za enako orodje. Zanimiva in bogata je bera imen za posode, v katerih so prenašali grozdje iz vinograda domov. Žal tudi ob nekaterih skicah teh posod niso navedli vsaj približni mer in vrste lesa, iz katerega so bile narejene. Takšni podatki bi bili dobrodošli in potrebni! Razloženi bi morali biti tudi vsi narečni izrazi na podoben način, kot na str. 56: »... otroci so hodili »replat«, to je pobirat odpadle grozdne jagode ali ostanke grozdov.« Pri pisanju podobnih tekstov si moramo pač predstavljati, da jih bodo prebirali tudi ljudje, ki so jim takšne besede tuje. Zato ne vemo, kakšne oblike so (str. 58) NAFÁ, MUOSER, (ČEVARUC je skiciran), iz kakšnega lesa so te posode, koliko približno držijo, iz česa je narejena metlica, imenovana ŠKARABUON, kaj je PLAVNIK (M. Repinc, Trgatev, str. 62), kakšne vrste jed so FANCLJI Z DUŠO, koliko je MUOSER vina (str. 64), kaj je HUDIČEVA KOŽA (str. 65) in ali je »srajca na kvadratke« sešita (str. 65) iz karirastega blaga ali pa iz več kosov (= kvadratkov) blaga?

O slovenskih dialektoloških značilnostih v tržaški pokrajini piše Lučka Abram. Razpredelnica narečnih izrazov je prav gotovo zelo zanimiva, ker je pregledna. Prav zato je lahko razumljiva tudi za laike na tem področju.

Če povzamem na kratko poglavja z etnološko vsebino; obširni zapisi, veliko narečnih izrazov — toda žal pomanjkljivo komentiranih.

F. Cucchi in N. Pugliese sta avtorja članka Tržaški Kras: geologija in stratigrafija, v katerem opišeta nastanek in sestavo tal na posameznih t. i. formacijah — od najstarejše do najmlajše.

O pedoloških značilnostih in prehranbenem stanju vinogradov na Tržaškem obsežno piše Vitjan Sancin.

Omeni dva glavna tipa tal: *terro rosso* na apnenčasti in rjava tla na flišni podlagi. Po geomorfološki analizi loči pet tipov kraškega površja (bolj ali manj zakraselo ozemlje). Glede na to spregovori o splošnem gnojenju v vinogradih, o pomenu hranilnih elementov v prehrani vinske trte (te elemente tudi posamično obravnava) in o stanju prehranjenosti vinogradov v tržaški pokrajini.

Willy Mikac je avtor sestavka Klimatske zahteve vinske trte — opis in pregled klimatskih razmer v tržaški pokrajini. Prvi del je splošen: kakšno toploto, svetlobo, vlažnost in padavine potrebuje trta, drugi del članka pa obravnava pod enakimi naslovi konkretno tržaško pokrajino.

V prispevku Zaščitni ukrepi in zdravstveno stanje vinske trte v tržaški pokrajini, predstavi Bruno Millo zelo heterogena rastna okolja v trž. pokrajini (zaradi različne sestave tal, klimatskih razlik...); posledica tega pa so mnogotere specifične zaščite trte (tudi) zaradi škodljivcev in bolezni. Na kratko se dotakne še problema obnove izkrcenih vinogradov.

Mario Gregorič v prispevku z naslovom Gospodarski vidik vinogradništva prikazuje statistične podatke o vinogradniških površinah po občinah in podatke o predelavi vina. Poudari, da gojijo trto v glavnem vzporedno z drugimi kulturami in hkrati z živinorejo. Spregovori o vinskih sortah in njihovi kakovosti, o tradicionalnih metodah pridobivanja skromnejših vrst vina, o donosnejših »novih« vinih, o možnostih, ki jih odpira priznanje oznake DOC za nekatera vina, o potrebi po ustanovitvi konzorcija za zaščito omenjene oznake in ne nazadnje o tem, da bi morali vsi spremeniti odnos do kmetijstva, ki nima ne pravega družbenega in ne gospodarskega pomena. Vendar pa ima vinogradništvo — tako meni na koncu — kljub velikim težavam dejanske možnosti za razvoj.

Kratek članek Oda Kalana, Cesta terana — realnost ali iluzija, govori o načrtu ceste, ki bi s turističnega vidika povezovala vinorodne pokrajine Tržaškega. Uvedli in registrirali so tudi naziv »kraški teran« za vino z zaščitnim poreklom, gostinci so pripravljali vse potrebno za izpeljavo načrtov in odobrili so že potrebna finančna sredstva. Toda pojavile so se ovire. Nenadoma so že odobreni načrti postali neizvedljivi. Gostinci pa vseeno menijo, da mora cesta terana postati realnost.

Zadnji prispevek v knjigi je Kontrolirano poreklo »Kras« (Carso), Raffaella Vitiella. Geografsko zajema tržaško pokrajino in gorški Kras ter predstavi posamezne vrste vin (Kraški teran, rdeče vino Kras, Malvazijo Kras) in različne druge, manj pomembne vinske sorte.

Sinja Zemljič-Golob

Igor Cvetko, *Jest sem Vodovnik Juri. O Slovenskem ljudskem pevcu 1791—1958*, Ljubljana 1988, 329 str., slikovna in notna oprema.

Knjigo je avtor Igor Cvetko v svoji spremni besedi ocenil kot delo o Juriju Vodovniku, ki »ni njegova biografija in ni pesmarica, ni prijazno branje niti znanstvena študija. Tudi obdelava gradiva, zbranega na terenu ni, čeprav vse to obenem malo tudi je« (str. 6).

V predgovoru avtor navaja razloge, zaradi katerih se je odločil »obdelati« Vodovnika, nato pojasni svoje metode dela (terenske raziskave, raziskave arhiva) in težave, ki so se pojavljale ob veliki količini zbranega gradiva (razne priredbe in različice Vodovnikovih pesmi, ki bi bile primerne za primerjalni študij, a jih je bilo treba pri objavi te knjige izpustiti).

Kot je to običajno pri etnomuzikoloških objavah strokovne vrste, nam Cvetko pojasni tudi načela, ki jih je upošteval pri objavi notnih primerov. Ob tem opozori na dejstvo, da so pesmi, ki so, kot se sam izrazi, v nekem času »zamrznjene« oz. »zacementirane« (na magnetofonskem traku npr. in pozneje zapisane z notno pisavo) »le prikaz, kako so ljudje neko pesem nekoč nekje zapeli.« (str. 12) Primeri v knjigi torej niso zakon in model.

V naslednjem poglavju tekstologinja Marjetka Golež pojasni načela zapisovanja Vodovnikovih besedil in jezikovne značilnosti pesmi. Takoj na začetku nedvoumno zatrdi, da se Vodovnikova pesem poje in jo je zato treba obravnavati kot celoto melodije in besedila. Goleževa nato osvetli nekatere prijeme pri vrednotenju in vključevanju Vodovnikovih rokopisov (pisanih v bohoričici), iz katerih odseva njegov način zapisovanja pesmi, oblikovanja besede, gradnje pesmi, njegovo besedišče, ritem besedila, obravnava tudi katere vsebine ga zanimajo.

Avtor skuša nato bralcu približati podobo Jurija Vodovnika kot ustvarjalca, potujočega pesnika in igrača, ki je bil s svojim humorjem in dobro voljo dobrodošel domala povsod po Pohorju. Cvetko vidi Vodovnika kot osebnost, ki je znala v svojih pesmih upodobiti pristnega pohorskega človeka tistega časa.

V knjigo vključi Cvetko tudi krajše razglabljanje o razmerju med ljudsko in ponarodelo pesmijo, posebno pozornost pa posveti razmišljanju o razvoju in sedanem stanju ljudske pesmi na Pohorju. Ugotavlja, da je neizprosen tehnološki napredek »poskrbel« za razpad tradicionalnega vaškega načina življenja in s tem posredno tudi za izginjanje ljudske pesmi, le ohcet je še »tako, po starem.« (str. 26) Avtor nato razloži etnomuzikološko razumevanje pojmov godec, igrc in novičar ter skuša vse tri kategorije navezati na obravnavano področje in čas delovanja Jurija Vodovnika. Nekakšne vzporednice novičarjem (značilnosti slovenskega severa, kot zatrjuje avtor) so v širšem evropskem prostoru t. i. kramarski pevci.

Cvetka zanima današnja podoba Vodovnikovega izročila na Pohorju. Ugotovi, da ljudje pesmi še vedno pojejo, vendar redkeje, pa tudi repertoar je občutno manjši. Pojejo jih ob najrazličnejših priložnostih, od družinskih praznovanj do javnih prireditev.

Vodovnika postavi Cvetko ob bok tedanjim pesnikom-pevcem: Volkmerju, Drabosnjaku in Mihi Andreašu. Slednjega je Matija Ahacel uvrstil v svojo pesmarico (izšla 1833 — prva slovenska pesmarica z melodijami), ni pa vanjo vključil Vodovnika. Cvetko meni, da so se morda Ahaclu zdele Vodovnikove pesmi preveč neposredne, preproste in brez moraliziranja. Kljub temu je imel Vodovnik še v času svojega življenja kar nekaj posnemovalcev in nadaljevalcev (Čerenjak npr.) njegove koroško-pohorske tradicije. Zato je, kot ugotavlja Cvetko, določanje avtorstva posameznih ohranjenih pesmi izredno težavno. Čeprav je Jurij Vodovnik pohorski pesnik-pevec, je nekaj njegovih pesmi navzočih tudi drugod po Sloveniji.

Pesmi z notnimi primeri so v knjigi razdeljene na več poglavij in sicer: pesmi o sebi in svojem življenju, o ljudeh in dogodkih, o različnih farah, ljudeh v njih in dogodkih tam, o različnih krajih in dogodkih v njih, o različnih stanovih, poklicih in dogodkih, o kmečkem stanu, družbeno, socialno in moralno kritične, o nevsakdanjih dogodkih, o nesrečah na Pohorju, o pustu in pustnem času ter družinske in nagajive. Cvetko ugotavlja, da so šele različice pravo zrcalo življenja ljudske pesmi. Pri Vodovnikovih pesmih je nastanek največkrat določljiv, zaradi česar so primerne za tovrstne raziskave. Zadrži se tudi pri problematiki ritmično-metričnih in melodičnih značilnosti pesmi Jurija Vodovnika. V poglavju Po sledih zapiskov (zgodovinskih in pisnih virov nam avtor predstavi kar največ možnega gradiva o obravnavanem pohorskem pesniku-pevcu).

Vodovniku prisodi Cvetko širši, občečloveški obseg, čeprav se tematika njegovih pesmi povezuje z ozkimi okviri Pohorja. Primerja ga s holandskim slikarjem Pietrom Brueglom, ki je v svojih slikah rad realistično upodabljal pokrajino in preproste kmečke ljudi. Vodovnik se je, kot pravi Cvetko, »stopil« s svojimi ljudmi in prav tu je iskati vzroke za tako veliko število med njimi še »živih«

pesmi in njih različic. Avtor sklone knjigo z ugotovitvijo, da ima naša etnomuzikologija na tem področju še veliko težkega dela. Prav na Vodovnikovem primeru namreč kaže preveriti in razvijati nekatere teoretično-metodološke elemente etnomuzikološke znanosti pri nas.

Knjiga je opremljena z izredno kakovostnimi fotografijami Edvarda Gregoriča, ki nam še dodatno približajo pohorskega človeka in njegovo okolje.

To izjemno delo dopolnjujeta še kronika pomembnejših dogodkov na Slovenskem v času Vodovnikovega življenja (1791—1858) in slovarček manj znanih besed iz Vodovnikovega besednjaka.

Vsekakor je treba pohvaliti skrbno melodično in tekstovno obdelavo gradiva. Posebnost so v tekstu označene težke dobe napeva, kar dodatno prispeva k boljši celostni predstavitvi Vodovnikovih pesmi.

Kljub temu, da se glede strokovnega poimenovanja, s katerim običajno novo nastalo delo nekam uvrstimo, avtor sam ni mogel odločiti, bi jaz označil knjigo kot »zgodbo« o Juriju Vodovniku in njegovih pesmih. Zgodbo seveda v smislu avtorjevega namena, da bi karseda poljudno pisal sicer strogo strokovno delo. Cvetko se z veliko mero poguma zagnanosti in seveda tudi poznavanja poda na razgret asfalt večne dileme med umetno in ljudsko ustvarjalnostjo. Kot sam prizna, je vprašanj okrog Vodovnikovih pesmi še precej. Ravno zato bi bilo potrebno knjigi posvetiti še več pozornosti, kot je je bila deležna do sedaj.

Robert Vrčon

Angelos Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989. (Gradivo za narodopisje Slovencev — Materialia ad ethnographiam Slovenorum spectantia; 4) YU ISBN 86-7131-027-2 0007562752, 107 str. teksta.

Pred nama je opet jedan od vrlo korisnih radova s područja kulture odijevanja poznatog autora, etnologa A. Baša, koji se već godinama intenzivno posvećuje obradi te teme na području Slovenije. Ovom knjigom Baš paralelno prati ostvarivanje svog zamašnog plana, tj. da tu temu svestrano osvijetli i znanstveno obradi za razdoblje od kraja srednjega vijeka do naših dana. Do sada su mu već objavljene dvije knjige: »Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. st.« (1970) i »Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času« (1987). U njima je na osnovu arhivske, tiskane i obilne slikovne građe sistematski sredio i istaknuo značajke odijevanja tih dvaju razdoblja. Znajući, da je građa osnova za svako daljnje studijsko proučavanje, Baš je s mnogo truda prikupio gotovo sve od onoga što se o odijevanju navodi u raznovrsnim izvorima, po brojnim raspršenim putopisima, opisima slovenskih krajeva i ljudi i njihovih običaja. Za neka razdoblja pribavio je i arhivske podatke, koji su doduše, obzirom na odijevanje, obično veoma škrti. (Prva knjiga čiste građe: »Opisi kmečkoga oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja«, objavljena je 1984. u istom nizu pod br. 2.)

dima i putnim zabilježkama putopisaca, koje su katkad samo usputne, dok ponekad pružaju i vrijedna zapažanja pa i usporedbe sa srodnim pojavama izvan neposredno promatranog područja. No najznačajniji udio u građu o načinu odijevanja

Autor je za knjigu koja je pred nama građu crpio po rječnicima, propovjeganja na tlu Slovenije 17. i 18. st. dala su dva znamenita opisivača slovenske zemlje tog razdoblja. To je za drugu pol. 17. st. J. W. Valvasor svojim enciklopedijskim djelom »Die Ehre Dess Hertzogthums Crain« (slovenski izbor M. Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951) i puno stoljeće kasnije B. Hacquet sa svoja tri djela posvećena tom području. Oboje njih, prikazujući prirodne, povijesne i kulturne značajke nekih dijelova Slovenije, dotiču se i načina odijevanja njihovih stanovnika. Od građe, koju Baš u knjizi iznosi u 149 jedinica, njih 60 potječe iz Valvasora, a 25 je Hacquetovih. Većim brojem jedinica uz njih može stati jedino B. F. Hermann iz čijeg je putopisa po nekim zemljama Austrije i Europe (1780) izdvojeno 13 jedinica. Preostalih 19 autora raznih zapisa zastupljeno je s po 1—4 jedinica teksta (ukupno 51 jedinica).

Raspored knjige teče po Bašovom ranije utvrđenom metodološkom postupku. U I se dijelu donose opisi seljačkog načina odijevanja kronološkim redom prema pokrajinama: Slovenska Štajerska (7 jedinica); Kranjska s podregijama Gorenjskom, Dolenjskom, Notranjskom i Istrom (54 jedinica); Goriška (2 jedinice); okolica Trsta (3 jedinice). Već iz omjera građe očito je, koliko su Valvasorovo djelo o Kranjskoj i Hacquetovi opisi obogatili naše znanje i o toj temi u prošlosti.

II dio prikazuje pojedine sastavne dijelove seljačkog odijevanja, koji dolaze do izražaja u posebnim prilikama. Tako doznajemo kako se kretalo po snijegu i po vodi, o načinu izrade odjevnih materijala i nekih dijelova odjeće, o ulozi

nekih predmeta u običajima rođenja, odnosno u svadbenim običajima (dragocjeni podaci o svadbenim vjencima i kiticama), o predmetima koj prate ples (sablja), o navici pušenja i njušenja duhana. U poglavlju »Varia« govori se o opremanju prilikom određenih svečanosti, o ophođenju seljaka u susretu s gospodom, o organiziranom pranju rublja ljubljanskih građana na selu, o opremi hodočasnika, o potpunoj golotnji oba spola prilikom ribolova. U poglavlju o nazivlju iscrpno su navedeni odjevni termini iz onodobnih rječnika i to s početka 17. st. (2), iz prve pol. 18. st. (2) i iz druge pol. 18. st. (4). U zasebno poglavlje uvršteni su podaci o fizičkim osobinama slovenskog puka.

U III i IV dijelu knjige izdvojeni su podaci koji govore o plemićkom i građanskom načinu odijevanja u Ljubljani kao i o proizvodnji materijala i dijelova odjeće tog odjavnog inventara. Ti su podaci svojim opsegom, u usporedbi s prvim dijelovima knjige, samo skromni dodatak. Konačno, to je razumljivo, jer je način odijevanja širokih slojeva naroda, zbog svojih posebnosti i regionalnih značajki privlačio pažnju pisaca, dok su plemićki i građanski društveni sloj slovenskih krajeva pratili srednjoevropsku kulturu odijevanja, bez nekih značajnih izdvajanja iz tog kruga.

U Sloveniji u to vrijeme specifično ruho još općenito značajno za sav se-ljački svijet, a ta će se slika tek u 19. st. postepeno, ali i konačno izgubiti pa je zato građa prikazanog razdoblja dragocjena za utvrđivanje opće slike i regionalnih posebnosti u odijevanju slovenskog puka. Na osnovi te građe može se pratiti oblikovanje ruha i u krajevima koji graniče sa slovenskim područjem, kao npr. u Hrvatskom Zagorju i u Istri. Osim toga mogu se uočiti neke pojave u domeni odijevanja, kao npr. alpski utjecaji (sivo sukno sa crvenim porubima i crveni prsluk u muškoj te odjeća od mezlana u ženskoj nošnji), dok su još uvijek prisutne neke općeslavenske značajke odijevanja (bijelo platno, platnene široke hlače u muškom ruhu ili platnena plahta za zagrtanje u žena).

Knjiga s građom o kulturi odijevanja na tlu Slovenije 17. i 18. st. postaje nezabavljiva priručnik svakome, ko pristupa proučavanju odjevne problematike ne samo u okvirima slovenskog područja, nego i susjednih krajeva.

Jelka Radauš-Ribarić

Janez Bogataj, *Domaće obrti na Slovenskem*. Ljubljana 1989, 245 str., (ang. in nem. povzetek).

Med etnološkim publikacijama, ki so v zadnjem času prišle na slovenski knjižni trg, je zbudila precejšnjo medijsko pozornost knjiga Janeza Bogataja *Domaće obrti na Slovenskem*. Splošen in jasen knjižni naslov, na izvirno oblikovanem ovitku, ki z lipovimi listi in podobo (risbo) kozolca toplarja metaforizira bogastvo slovenske etnološke dediščine, obeta bralcu tudi zanimivo vsebino.

Knjigo, ki bi jo lahko v nekem smislu poimenovali tudi priročnik ali leksikon o obrteh na Slovenskem, lahko razdelimo na tri glavne sklope. V prvem sklopu (poglavji *Domaća obrt in Razvoj domaće obrti na Slovenskem*) predstavi avtor različne vidike pojmovanja obrtnih dejavnosti v preteklosti. Za današnje pojmovanje domaće obrti se mu zdijo opredeljitve, ki bi temeljile na stanovskih in krajevnih omejitvah ter na ročnih tehnikah izdelovanja, nesprejemljive. Danes predstavlja domaća obrt »celo vrsto delovnih opravil in izdelkov, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih ali v domačih delavnicah za lastno rabo ali za prodajo.« Avtor nato govori o razvoju domaće obrti na Slovenskem v posameznih obdobjih. Ugotavlja, da so bile že v prazgodovini dane osnove za razvoj posameznih obrtnih dejavnosti v srednjem veku, kar naj bi bilo povezano tudi z razvojem trgov in mest. V njih so nastajala obrtna združenja ali cehi, ki so imeli predvsem nalogo zaščititi obrtnike pred konkurenco. Vzporedno so se na podeželju v okviru domačije oziroma družinske skupnosti uveljavljale domaće obrti, ki so v prvi vrsti služile potrebam kmečkega prebivalstva. Z drobljenjem posesti in razslojevanjem prebivalstva pa se je domaća obrt samo še bolj krepila, saj je predstavljala osnovo za preživljanje predvsem revnejšim prebivalcem. Avtor nato omenja tudi tako imenovane uvedene obrti, ki so se od druge pol. 18. stoletja naprej uveljavljale s priseljivanjem tuje delovne sile (čipkarstvo in slamnkarstvo). Upravno pojmovanje domaće obrti se je skozi čas močno spreminjalo. Velik pomen za njen razvoj pa je imelo izobraževanje, bodisi preko časopisja, raznih brošur, strokovnih tečajev ali rednega šolstva.

Drugi sklop, ki predstavlja tudi osrednji in najboljše del knjige, bi lahko imenovali pregled posameznih tradicionalnih domačih obrtnih dejavnosti. V njem nam avtor predstavi najbolj razširjene in značilne predstavnike posameznih obrti; lončarje, suhorobarje, pletarje, tkalce, sukmarje, sitarje, mlinarje, oljarje, medi-

čarje in svečarje, usnarje, sedlarje in jermenarje, čevljarje, coklarje, oglarje, kovače, žagarje, tesarje, mizarje, sodarje, kolarje, čipkarice, piparje in slammikarje.

Vzorec, po katerem predstavi vsako od navedenih skupin, je bolj ali manj enak, odvden tudi od gradiva, ki mu je bilo na voljo. Poleg svojih terenskih ugotovitev se je avtor pri pisanju v veliki meri opiral na izsledke, ki jih je objavil v začetku stoletja Janko Jovan v Domu in svetu, pa tudi na Ložarjev članek o obrti v Zgodovinskem zborniku (1959) ter še na nekatere druge vire, ki jih med drugim navaja tudi v seznamu literature. Ker pa je bilo pojmovanje domače obrti v času nastanka obeh virov drugačno, je izbor obrti in interpretacija v skladu s takratnimi pojmovanji. Tako gre v izboru obrtnih dejavnosti predvsem za tiste obrti, ki bi jih označili kot tradicionalne in krajevno oziroma regionalno opredeljene. Skratka tiste, ki so bile v nekem kraju in času dovolj razvite in močne, da so mu dajale svoj pečat. Historično gledano so se nekatere teh obrti tudi spreminjale, usihale ali preraščale v industrijske obrate.

V zvezi z današnjim pojmovanjem domačih obrti, ki je podano v uvodnem poglavju, pa bralec pogrša omembe novejših, v današnjem času in za današnje potrebe nastalih obrti, ki pa z uvedbo sodobnih strojev in s tem povezanih tehnologij nimajo s tradicijo nobenih posebnih zvez. Te obrti ravno tako nastajajo ne le v mestih, ampak tudi na podeželju in domovih ali v obrtnih delavnicah.

Pregledu posameznih obrtnih dejavnosti dodaja avtor poglavje o drugih domačih obrteh in opravilih, ki zaradi specifičnosti (krajevne omejenosti, pojave enkratnosti, sezonskosti ipd.) niso bile uvrščene med prej omenjene obrti. Tudi tukaj prepleta zgodovinska dejstva v razvoju posamezne dejavnosti s podatki o razširjenosti le-te, trgovini, stanovski določenosti ter delovnih postopkih in načinih.

Ustavimo se še pri fotografijah in ilustracijah, ki besedilo smiselno dopolnjujejo in ga tudi natančneje pojasnjujejo. Slikovni material knjige je izbran z občutkom za nazornost in povednost. Ta prihaja do izraza tako pri prikazovanju tipologije posameznih predmetov ali predmetnih skupin, njihovih sestavnih delov, poimenovanju, funkciji, kot pri ponazarjanju delovnih postopkov. Razen tega je avtor z dobrim poznavanjem terena in risarskimi spretnostmi v bralcu razrešil marsikatero dilemo.

V tretji, zaključni sklop knjige je avtor uvrstil razmišljanje o sedanosti in prihodnosti domačih obrti na Slovenskem. To je teoretično-programsko poglavje, ki temelji na dolgoletnih avtorjevih izkušnjah pri raziskovanju obrti in ob delu v turizmu. Bralca sili k razmišljanju o usodi naše kulturne dediščine. Ponujena je vrsta predlogov, bolj rečeno načinov, kako ohraniti pri življenju nekatere že umirajoče domače obrtne dejavnosti in kako njihove izdelke plasirati na trg, da bomo z njimi lahko sooblikovali »podobo planetarnega sveta«. Namenjeno je predvsem sedanji generaciji, od katere je odvisno preživetje ali propad obrtne dediščine, kajti zdaj žive poslednji nosilci znanj najrazličnejših panog domače obrti, ki še lahko prenesejo svoje znanje prihodnjim rodovom.

Ko primerjamo Bogatajevo knjigo z drugimi, sicer krajšimi pregledi o obrtnih dejavnostih na Slovenskem, moramo reči, da je le-ta v mnogočem preseglja okvire klasičnega etnološkega pojmovanja obravnave obrti. Pisana je za širok krog bralcev, zato nima eksaktnega znanstvenega aparata, kar je s strokovnega vidika škoda. Včasih tudi premalo argumentira sodbe o estetskih vrednotah posameznih obrtnih izdelkov, ki jih najdemo po naših vrtovih in stanovanjih. Avtor si ni zastavljal omejitev v opredeljevanju predmeta. V obravnavo je pritegnil tudi take dejavnosti, ki na prvi pogled ne bi sodile v obrt. To pa bralca lahko hitro zmede: kaj torej je domača obrt in kje so njene meje? Zaradi širitve predmeta raziskave pa se krči obravnavna vprašanja, ki jih avtor sicer ponekod v tekst zavestno vpleta, in ki dajejo delu poseben etnološki čar. To so vprašanja odnosov med obrtniki, odnosov v skupnosti, razmerja med delavci v obrti itn. Seveda pa so to vprašanja, ki večinoma presegajo namen tako zasnovanega dela.

Knjiga dovolj poudarja povezovanje obrti in trgovine, toda posebno poglavje o pregledu sejmov v Sloveniji je dodatek, ki organsko ni povezan z besedili o obrteh, čeprav ima izrazito informativni značaj, namenjen turistom (in obrtnikom), ki bi želeli obiskovati sejemске prireditve. Tudi poglavje o ljudski pesmi, ki obravnava obrti, ne najde prave in prepotrebne povezave z ostalo vsebino.

Vendarle je Bogatajevo delo Domače obrti na Slovenskem knjiga, ki jo bomo radi vzeli v roke. Tudi takrat, ko bomo želeli pokazati tujcu tisto, česar nimamo več, pa je nekaj tako izrazito zaznamovalo slovenski prostor.

Andrej Dular

Porabska pesmarica, uredila Marko Terseglav in Julijan Stajnar, Publikacija Demokratične zveze Južnih Slovanov na Madžarskem, Biblioteka Donava, Tankönyvkiadó, Budimpešta 1989, 123 str.

Glasbeno narodopisno gradivo, ki so ga v letih 1970 do 1972 po Porabju zbirali sodelavci Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani, se sedaj v knjižni obliki vrača nazaj med porabske pevce. A ne samo to, *Porabska pesmarica* vstopa v slovenski kulturni prostor in prinaša delček bogatega glasbenega in pesemskega ustvarjanja Slovencev na Madžarskem.

Pesmarica ni zasnovana niti znanstveno niti strokovno temveč poljudno, saj pravi eden od avtorjev, Marko Terseglav: »[...] s poljudno pesmarico hočemo vstopiti v vsako porabsko hišo, predvsem pa želimo pomagati pri prizadevanjih, da se porabsko ljudsko petje nadaljuje v mlajših generacijah.« V predgovoru k pesemskemu delu pesmarice še pojasni osnovna načela zapisovanja besedil. Poudari, da popolni narečni zapis ni mogoč, zato je zaradi poljudnosti zbirke poenostavil pisavo, in jo »pri pisanju določenih glasov večkrat 'slovenil' ter jo vsaj nekoliko približal pravopisni normi.« Drugi urednik te zbirke, Julijan Strajnar, pojasni svoj način ureditve in zapisovanja napevov, ki so urejeni tako, kot je za strokovne objave melodij v navadi. Oba avtorja pa poudarjata, da ti zapisi niso zakonik, po katerem bi pevci morali peti, temveč le kažipot za novo ustvarjalnost in poustvarjalnost.

Izbrane pesmi predstavljajo značilno podobo Porabja. Tako so v izboru tiste pesmi, ki se v Porabju tekstovno ali melodično razlikujejo od pesmi drugih pokrajin ali pa jih te sploh ne poznajo. Upoštevané pa so tudi tiste pesmi, ki se pojajo tudi drugod po Sloveniji. Po Terseglavovih besedah »pesmarica kaže nekatere porabske značilnosti, ki so se v stoletjih oblikovale ob stičišču raznorodnih kultur ali pa so plod samosvoje ustvarjalnosti. Zbirka je torej pokrajinska, hkrati pa tudi veslovenska.«

V zbirki so pesmi, ki so danes v Porabju že redkost, pa tudi tiste, ki so še izredno žive, in to skoraj iz vseh porabskih vasi; največ jih je iz Gornjega Senika, kjer je bilo posnetega največ gradiva.

Pesmi so urejene po vsebinskih sklopih, začenši s pripovednimi pesmimi (baleade in romance), kjer prevladujejo pesmi z ljubezensko in družinsko tematiko. Prva, *Jaz bom edne citre küpo*, je posebnost, saj spada v sklop variant t.i. Orfejevega motiva ali Godca pred peklom. Nato sledijo obredne pesmi (svatovske kolednice), npr. *Ženil se bom, Hod' Marija, z meno*, ki jih je malo in se počasi izgubljajo. Sledijo še šaljive, pivske, poskočnice in izštevavnice: *Buja se je ženila, Okol Müre sem hodil*. Najmočnejši razdelek te zbirke so ljubezenske pesmi z večno, vedno »moderno« temo: *Gnes je edna lišna noč, Ograček mam zagrajeni...* Zbirko končujejo še vojaške pesmi (*Kelko fantov nam odide*), »razne« in obsmrtnice (*Sestro pokopljejo*). Vojaške pesmi pa niso posebno junaške, temveč so le lirična razmišljanja o nesmiselnosti vojskovanja, o slovesu od dragih itd.

Porabska pesmarica je pomemben prispevek k ohranjanju slovenske kulturne, jezikovne in narodne samobitnosti, saj je pesem kot ohranjevalka slovenskega jezika izjemno pomembna prav na jezikovno mešanem ozemlju, kjer se sporazumevanje v materinem jeziku omejuje na ožek družinski krog in to zgolj v narečju. Zbirka opozarja na bogato glasbeno in pesemsko ustvarjalnost, ki živi in naj bi tudi prek te pesmarice živela in se razrašala.

Izbor pesmi je dovolj zanimiv in pester, melodični del nazoren in jasen, žal pa likovna oprema ni toliko privlačna. Zato svetujemo, naj bi v bodoče tudi poljudne zbirke opremljali lepše in bolj izvirno.

Porabska pesemka ustvarjalnost se torej v tej zbirki kaže kot živa dejavnost, ki pa naj bi se prav s pomočjo te zbirke še nadaljevala in vsemu slovenskemu prostoru predstavila svojo bogato ljudsko ustvarjalnost. V Porabcih ter v vseh nas naj bi okrepila zavest o vrednosti našega ljudskega izročila.

Marjetka Golež

U kralja od Norina. Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve. Priredila Maja Bošković-Stulli uz suradnju Zorice Rajković. Metković — Opuzen 1987, 190 str.

Kot nam pove že podnaslov, so v knjigi zbrane ljudske pravljice, povedke, pesmi ter pregovori in uganke iz pokrajine ob spodnjem toku Neretve. Domala vsi teksti so izbrani iz gradiva, ki so ga nabrali sodelavci zagrebškega Zavoda za istraživanje folkloru v dveh terenskih raziskavah na tem področju. Prvič je leta 1956 tukaj raziskovala in zbirala Maja Bošković-Stulli sama; drugič pa je bilo leta

1964 organizirano folkloristično raziskovalno delo, pri katerem je poleg nje sodelovalo še šest raziskovalcev.

V besedila nas uvede Maja Bošković-Stulli s pojasnili o vsebini in načinu predstavitve gradiva. Poleg tega nam v uvodu živo naslika nekdanji skrivnostni čar te, pred izsušitvijo močvirja tako nenavadne pokrajine, ki je s svojo preteklostjo, z ostanki davne rimske Narone in z ruševinami iz poznejših obdobij prispevala k svojskosti tamkajšnjega ljudskega pripovedništva. Po zaslugi Maje Bošković-Stulli in njenih sodelavcev se je v veliki meri rešila dragocena dediščina iz krajev, kjer zdaj nagli tok časa s spremembami, ki jih prinaša v okolje in življenje, vse bolj briše spomin na stara izročila.

Besedila so razdeljena v tri dele, od katerih sta prva dva — prozno gradivo in pesmi — po obsegu seveda daleč večja od zadnjega dela, v katerem so na 12 straneh predstavljene uganke in pregovori. Prvič je objavljena velika večina besedil. To velja še zlasti za povedke in pravljice (od 81 tekstov je bilo prej objavljenih le 6), ki jih je prav vse posnela oz. zapisala Stullijeva. Njen delež je opazen tudi pri pesmih. Nekaj zapisov sta v tem delu prispevala še Stjepan Stepanov in N. Bonifačić Rožin, največ pesmi je zapisal O. Delorko. Ta je že leta 1969 iz svojih zapisov objavil zbirko z naslovom Ljuba Ivanova, Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji. Iz te zbirke je 8 primerov. Le nekaj je pesmi, ki so bile zapisane že v 19. stoletju in so ohranjene v rokopisih Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, in takih, ki so bile že objavljene v drugih zbirkah ljudskih pesmi (predvsem v zbirki Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1896—1942). Uganke so iz zapisov Ivana Ivančana — le nekaj (10) jih je zapisala Maja Bošković-Stulli — in prav tako iz Ivančanovih zapisov je skoraj polovica pregovorov.

Besedila so zapisana, kot so jih zbiralci slišali iz ust pripovedovalcev; z vsemi nedoslednostmi, v narečju ali v jeziku, kjer se prepleta dialekt s književnim besediščem in oblikami, vendar brez — v tem primeru nepotrebnih — dialektoloških natančnosti. Stullijeva je popravila le tiste napake, pri katerih je bilo očitno, da gre za lapsus, nastal pri podajanju.

Razpon izbranega ljudskega pripovednega gradiva je zelo velik — sega od čistih pravljic, preko novelističnih povedk do raznih šaljevih zgodbic. Predstavljenih je 31 pravljic, za katere ugotavlja Stullijeva, da posegajo v repertoar splošno znanih mednarodnih motivov, medtem ko so povedke (v knjigi je 50 primerov) bolj lokalne narave in pogosto skrivajo pod domišljajsko lupino zgodovinsko zrno. Ponekod je Stullijeva v izbor vključila tudi variante, da bi se pokazalo, kot sama pravi, kako se nek žanr lahko razlikovno preoblikuje, pa vendarle ostane v osnovi enak. Pesmi, ki so razdeljene na epske (18 primerov), lirске (41) in dvostihne (33), ki jih domačini, kakor je slišal Delorko v Produ, imenujejo »brojkalice«, so urejene v vsebinsko ali oblikovno sorodnem zaporedju. Dvostihni so podobno kot uganke (48) in pregovori (39) razdeljeni v tematske sklope. Uganke, včasih prave »miniaturne pesniške stvaritve«, in pregovori, ki so bodisi didaktične bodisi etične, razigrane ali celo sarkastične narave, so v marsičem sorodni drugim na hrvaškem ozemlju.

Znanstveni aparat zbirke najdemo na koncu knjige v opombah k besedilom. V ta — za strokovnjaka zelo važen — del knjige nas uvede seznam kratic za relevantne publikacije in rokopisne zbirke. Sledijo izčrpni podatki za vsako posamezno ljudsko pripovedno enoto. Pri vsaki številki je naveden izvor teksta, podatki o zapisovalcu in pripovedovalcu. Pri povedkah in pesmih so zabeležene tudi variante v drugih zbirkah. Pravljice so klasificirane. Na koncu je dodan slovarček manj znanih narečnih izrazov.

Zbirka je torej skrbno in pretehtano pripravljena. Bogat izbor zlasti pravljic in povedk bo nedvomno privlačil širši krog bralcev. Posebno dobrodošla bo knjiga strokovnjaku zaradi številnih tukaj prvič objavljenih tekstov in zaradi vzorno sestavljenih opomb, ki mu posredujejo vse za znanstveno delo potrebne podatke.

Pokrajina ob Neretvi — z njenimi prebivalci vred — ni več takšna, kot je bila zlasti ob prvem zapisovanju Maje Bošković-Stulli leta 1956. Tedaj so tukaj še živahno krožile povedke o stari ilirsko-rimski Naroni, potopljeni v močvirje. Mnogi ljudje so še znali pokazati, kje so kamniti ostanki mesta Narone. O tem so še s pravljničnim čarom govorila imena nekaterih krajev (Krvavec, Opuzen, Komin...) vzdolž rečice Norin in Neretve, mimo katerih je po pripovedovanju neslo mrtvo truplo nesrečnega kralja Norina. Zato je knjiga, ki jo nam in znanem poklanja Maja Bošković-Stulli z Zorico Rajković in vsemi, ki so k njenemu izidu pripomogli, še dragocenejša.

Monika Kropelj

Folklor u Vojvodini, sveska 1. Glavni i odgovorni urednik Magdalena Veselinović-Sulc. Novi Sad 1987, 95. str. — sveska 2, Novi Sad 1988, 142 str. — sveska 3, Novi Sad 1989, 118 str.

Vsaj od leta 1984, ko je novoustanovljeno Društvo folklorista Vojvodine organiziralo kongres ZDFJ v Somboru, je čutili živahno društveno dejavnost, predvsem pa željo po večji strokovni povezanosti razpršenih vojvodinskih folkloristov. Ti na vsakem koraku potrjujejo svojo znanstveno zavzetost. Iz ljubiteljske skupnosti je društvo prerastlo v resno strokovno organizacijo. Zavzetost med drugim odseva tudi v znanstvenih srečanjih, ki so se na pobudo Magdalene Veselinović začela leta 1987 v Vršču. Rezultati teh posvetovanj so objavljeni v pričujočih zvezkih. Magdalena Veselinović-Sulc, ki je do upokojitve delovala na filozofski fakulteti v Novem Sadu, je v uvodu k prvemu zvezku utemeljila potrebo po rednih znanstvenih srečanjih vojvodinskih folkloristov. Utemeljuje jo z dejstvom, da je Vojvodina stičišče mnogih narodov in etničnih skupin z bogato kulturo, ki se med seboj tudi prepleta. V Vojvodini pa še danes ni posebne strokovne inštitucije, ki bi se ukvarjala izključno s preučevanjem kulturnih pojavov oz. z ljudsko ustvarjalnostjo narodov in narodnosti.

Dvestoletnica rojstva Vuka S. Karadžića leta 1986 je bila priložnost, ki je v Vršču zbrala raziskovalce vojvodinske folklore. Odločili so se, da svoje referate tudi objavijo, a takrat Vojvodina ni imela svojega folklorističnega oz. etnološkega časopisa. Čeprav je bila objava povezana z velikimi finančnimi težavami, so se vseeno odločili za posebno publikacijo, ki je hote ali ne hote postala glasilo vojvodinskih folkloristov.

Prvi zvezek: Uvodnik mu je napisala Magdalena Veselinović-Sulc (Ob prvem znanstvenem srečanju o vojvodinski folklori), v katerem utemeljuje smiselnost takih srečanj, hkrati pa še na kratko spregovori o srbskohrvaških ljudskih pesmih v Vojvodini oz. o njihovem zbiranju in vrednotenju.

Drugi prispevek (Zbirke ljudskih pesmi iz Vojvodine objavljene v Vukovem času) je delo znanega preučevalca ljudskega slovstva dr. Miodraga Matickega, domačina iz Vršca, ki že dolga leta živi in dela v Beogradu.

Dr. Zoja Karanović predstavlja odlomek iz večjega projekta o srbski meščanski poeziji. Piše namreč o pesmarici Abrama Miletića in o zastopanosti ljudskega pesništva v njej. Sledi članek Jovana Mihajlovića (Vojvodina v Vukovem slovarju iz leta 1818), v katerem avtor niza jezikovne, folklorne in človeške značilnosti vojvodinskih Srbov v preteklem stoletju.

Vojvodinski Romun dr. Radu Flora predstavi v članku o zbiranju ljudske poezije v romunskem jeziku v Banatu bogato romunsko ljudsko pesništvo, za katero po avtorjevem mnenju do leta 1970 skoraj nihče ni verjel, da še obstaja v tako velikem številu. Njegov prispevek je zanimiv opis srečevanja z romunsko ljudsko poezijo v Jugoslaviji, hkrati pa predstavlja članek pregleden historiat poveljnega zbiranja te poezije.

Vojvodinske Slovake v zborniku zastopa mag. Martin Kmeč s prispevkom *Etnološko-folklorni prikaz razvoja Slovakov v Vojvodini*. Sledi mu primerjalna študija mlajšega vojvodinskega Romuna dr. Nice Fracila, ki piše o tradicionalnih elementih in spremembah pri običajih Romunov in Srbov v Vojvodini. Avtor je etnomuzikolog, zato poudarja predvsem spremembe v vokalni in instrumentalni glasbi, ki spremljata svatbo. Zbornik zaključujeta še dva etnomuzikološka prispevka. Gordana Damjanović predstavlja ljudsko glasbeno tradicijo kolonistov iz Korduna, ki so po drugi vojni prišli v Vojvodino. Gre predvsem za srbsko prebivalstvo. Aleksandar Miljuš pa analizira glasbene prvine hrvatske svatbe v Sremu, v kraju Kukujevi. Vsi etnomuzikološki prispevki so opremljeni še z izborom notnih primerov.

Drugi posvet vojvodinskih folkloristov je bil zastavljen bolj ambiciozno, saj je želel pritegniti več sodelavcev iz sorodnih strok, kar pa jim še ni uspelo. *Drugi zvezek* Folkloru v Vojvodini se pričinja z delom Rusinistika — desetletje dosežkov in načrt za bodočnost, ki ga je napisal Paul Robert Mogači iz Toronta, kjer je direktor inštituta za preučevanje ukrajinske kulture. Avtor je danes eden največjih svetovnih strokovnjakov za rusinistiko. Z rusinsko problematiko se ukvarja še drugi referat — Kontakti rusinske in srbske kulture v 18. in 19. stoletju, ki predvsem poudarja likovna in književna prepletanja. Avtor je Ljubomir Medžeši. O Srbsko-rusinskih prepletanjih piše še Miljana Radovanović, ki se že več let ukvarja z rusinsko ljudsko ustvarjalnostjo. V članku Vuk Karadžić in Vladimir Hnatjuk piše o Vukovem vplivu na Hnatjukovo zbiralsko delo med Rusini v Bački.

Sledi sklop štirih prispevkov, ki obravnavajo ljudsko pesništvo. Ljiljana Pešikan-Ljuštanić natančno analizira Vukovi dunajski izdaji dodatnih bačkih pesmi, za katere avtorica ugotavlja, da so po stilu, jeziku in poetiki tako dru-

gačne od drugih pesmi v Vukovi zbirki, da jih je zato Vuk sam izločil in jih objavil v dodatku kot posebne-sodobne pesmi, ki razbijajo klasično obliko starejših srbskih ljudskih pesmi.

Jovan Mihajlović piše o današnji vojvodinski ljudski književnosti, etnologinja Danka Ivić pa iz svojih terenskih zapiskov predstavlja pet starinskih pesmi, ki jih je pela stara Anđelija Carević iz Novega Sada, Magdalena Veselinović-Sulc pa osvetljuje odnos Jožefa Sekača do srbskohrvatskih ljudskih pesmi, J. Sekač (1809—1876), rojen v Oroshaziju na Madžarskem, je leta 1825 prišel za vzgojitelja k ugledni srbski družini Nikolić v Sremske Karlovce. Tu se je spoznal s srbsko kulturo in jo posredoval Madžarom. Po zaslugi Sekača so Madžari spoznali bogato srbsko ljudsko književnost.

O šegah in noši v Vojvodini govorita dva prispevka: Mila Bosić piše o libaciji vode pri pogrebem ritualu v kultu mrtvih pri Srbih, Ljubica Prčić pa govori in predstavi staro bunjevsko nošo.

Zbornik dopolnjuje in zaključuje blok etnomuzikoloških prispevkov: Martin Kmeč piše o specifičnosti vojvodinskega etnomuzikološkega gradiva v funkciji izražanja narodnostne enakopravnosti. Anika Bodor razmišlja o stanju registrirane madžarske glasbene folklorne v Vojvodini, Hranislav Đurić predstavlja zdravnika, pianista, skladatelja in pedagoga dr. Jovana Paća in njegov odnos do srbskih ljudskih in ponarodelih pesmi. Srbske pesmi je namreč dr. Paću razdelil na štiri skupine: plebejske, ljudske, splošne in splošno-ljubezenske. Etnomuzikološke prispevke zaključuje Aleksandar Miljuš, ki se že vrsto let posveča pomenu glasbe v ljudskih šegah. Takrat je pisal o posebnih detaljih in svetbenih šegah sremske vasi Marovića. Analiziral je tudi pesmi, ki se tu pejejo na svatbah.

Tretji zvezek prinaša referate s tretjega — novosadskega srečanja vojvodinskih folkloristov. Neumorna članica društva, Magdalena Veselinović-Sulc, je prispevala izčrpno in informativno razpravo o začetkih in razvoju folkloristike v Vojvodini. Ker avtorica pojmuje folkloro in folkloristiko zelo široko, bo članek gotovo zanimiv tudi za vse tiste etnologe, ki bi se radi seznanili s prvimi koraki te stroke v Vojvodini.

Z ustnim slovom se ukvarjajo štirje prispevki. Radu Flora piše o pripovedovalcih in pevcih romunskih ljudskih pesmi, Miodrag Maticki pa predstavlja mitične sloje v pesmih o Kraljeviču Marku. Andraš David odpira nova vprašanja v zvezi z madžarsko balado Ižak Kerekeš, ki je pomembna zaradi preučevanja srbsko-madžarskih kulturnih prepletanj. Slovstveni blok zaključuje Marija Kleut s prispevkom o zbirki pravljic Milice Stojadinović-Srpkinja, Vukove sodobnice in prijateljice.

Zanimiv prispevek predstavlja razmišljanje Ljubomirja Medžešija o simboliki števil oz. o svetu v aritmetičnem sistemu.

Kot zapoznel odmev na Vukovo obletnico je članek Stevana Vasiljevića o ekshumaciji Karadžičevih posmrtnih ostankov.

Gordana Vuković posega v jezikoslovje, saj njeno delo razkriva vojvodinske leksikalne drobtinice, opozarja na nekatere značilnosti vojvodinskih dialektov in opozarja na možnost in nujnost skupnega dela jezikoslovcev in etnologov pri raziskavah duhovne in tudi materialne kulture.

Trije prispevki se ukvarjajo s šegami, konkretno s svatbo: Mila Bosić piše o tradicionalnih prvinah v srbskih svatbenih šegah v zahodnem Sremu, Ljiljana Pešikan se loteva sprememb v svatbenih običajih Črnogorcev — kolonistov v vojvodinskem Lovčencu, Ljubica Prčić pa iz bunjevskih ljudskih pesmi rekonstruira bunjevske svatbene šege.

Etnomuzikologija je tokrat zastopana le z dvema prispevkoma: Martin Kmeč predstavlja (tudi z notnim gradivom) slovaške ljudske pesmi iz Stare Pazove, Ernő Király pa ljudske pesmi vojvodinskih Romov.

Iz programa zasedanja, objavljenega na začetku zbornika, je videti, da je na posvetovanju sodelovalo nekoliko več ljudi, kot pa jih objavlja v zborniku. Zal nimam priložnosti prebrati gotovo zanimivih prispevkov Zoje Karanović (»Danica« in ljudska književnost), Bele Bartoka mlajšega (Pogovor o življenju in delu Bele Bartoka in njegov možni vpliv na nekatere vojvodinske skladateljice) in Milice Grkić (Praznoverje in osebno ime).

S temi tremi zvezki je Društvo folkloristov Vojvodine afirmativno vstopilo v jugoslovansko strokovno dogajanje. Samostojno vojvodinsko društvo obstaja namreč šele od leta 1983. Upamo samo, da bo nadaljevalo z istim poletom, ki ga je vojvodinski folkloristiki dolga leta dajala profesorica in raziskovalka dr. Magdalena Veselinović-Sulc.

Marko Terseglav

Mikola Mušinka, *Folklor Rusnacoh Vojvodini. Perša čas: narodni obrjadi i špivanki. Ruske Slovo*, Novi Sad 1988, 240 str. (Folklor Rusinov Vojvodini, prevod Mikola Skuban).

Vojvodinski etnolog Ljubomir Medžeši je knjigo predstavil na kongresu jugoslovanskih folkloristov v Sokobanji leta 1989. Po njegovih besedah gre za prvo celovito delo o folklori jugoslovanskih Rusinov, ki je v celoti napisano v rusinščini.

Ukrajinski avtor Mikola Mušinka je gradivo za svojo knjigo vzel iz vseh do sedaj znanih rusinskih folklornih publikacij, iz različnih zbornikov, ki so prinašali rusinsko gradivo. Rusinsko folkloro so v preteklosti največ zbirali in zapisovali M. Vrabl, V. Gnatjuk, D. Bindas in O. Kostelnik, V. Žganec, O. Timko. Toda s temi, čeprav številnimi in natančnimi izpisi iz zbornikov, avtor ne bi mogel podati celovite slike rusinske folklore v Jugoslaviji, zato je močno upošteval še terenske raziskave. Ker sam ni imel možnosti, da bi dalj časa živel v Jugoslaviji in raziskoval teren, si je pomagal z vprašalnikom, ki mu ga je izdala Komisija za znanstvene raziskave pri založbi Ruske slovo v Novem Sadu. Pri zbiranju gradiva z vprašalnikom so sodelovali vojvodinski Rusini Mikola Kamenicki, Jakim Olejar, Marija in Ljubomir Madžeši. Zbrali so na stotine pesmi oz. del različnih zvrsti. Organizator zbiranja v Vojvodini je bil Ljubomir Medžeši.

Avtor je v knjigo vključil folklorno ustvarjalnost vseh jugoslovanskih Rusinov, ne samo prvotnih naseljencev v Bački. Upošteval je še ljudsko kulturo poznejših rusinskih preseljencev v Sremu in Slavoniji. Knjiga predstavlja poglobljeno razpravo o rusinskem obrednem pesništvu, ki temelji na primerjalni metodi, ali kakor pravi sam avtor v uvodni besedi, da zgodovinsko-komparativna metoda omogoča globljo osvetlitev geneze razvoja in migracij posameznih pesmi in šeg. Avtor gradivo jugoslovanskih Rusinov primerja z gradivom iz Zakarpatja in Ukrajine, kakor tudi pri drugih narodih. Nabrane pesmi zato le kot primere sproti vključuje v svojo študijo.

Pri analizah neobrednih pesmi se je omejil na idejno-tematski princip, saj po njegovem mnenju sodobna folkloristika ne omogoča več produktivne uporabe zgodovinsko-primerjalne metode pri vseh ljudskoslovstvenih žanrih.

Deskriptivno, a zelo povedno je prvo poglavje. Prinaša historiat zbiranja in preučevanja folklornega gradiva pri vojvodinskih Rusinih. Med drugim vemo, da je bil prvi zapisovalec rusinskega gradiva Mihajlo Vrabel, učitelj iz Ruskega krstura. Ta je leta 1891 v madžarskem časopisu *Ethnographia* objavil kratek članek o Rusinih v Bački. Pred tem pa je že izdal zbornik rusinskih ljudskih pesmi (Russij solovej) takratne Ogrske. Zbornik, ki je izšel 1890 leta v Užgorodu, je bila prva takšna antologija zakarpatjskega ozemlja.

Nato sledi sedem večjih poglavij: Koledarsko-obredno pesništvo, obredno pesništvo in pesmi o družinskem življenju, nato balade, zgodovinske pesmi, lirске, pesmi-kronike in ponarodele pesmi. Najprej so obdelane pomladne in velikonočne pesmi, rusalije, svetniške pesmi, šege in pesmi v zvezi z domačimi in poljskimi deli pa žetvene pesmi itd.

Ljudsko pesništvo, ki govori o družinskem življenju in družinskih šegah, in predstavljeno v podpoglavjih: npr. teme oz. pesmi o nerojenih otrocih, o ogle-dih, snubljenju, zaroki, o svatbi in svatbenih šegah. Večji sklop je namenjen svatbi sami, od organizacije svatovske povorke, preko blagoslova in vpeljavanja novoporočencev, do poroke v cerkvi in do prihoda mladega para na dom. Potem je govor o darovih, darovanju nevesti, o zaključku svatbe in o šegah ter o pesmih po svatbi. Do tu se je avtor ukvarjal s pesništvom, ki je povezano s šegami, nato pa prehaja in predstavi rusinske fantastične, družinske in socialne balade. Tem sledijo zgodovinske pesmi o Karlu Robertu pa o turških in francoskih vojnah, nato pesmi o Lajošu Košotu, vse do pesmi, ki se dotikajo že prve svetovne vojne. Sledi obširno poglavje o rusinski ljudski liriki, kjer so predstavljene pesmi iz družinskega življenja, pesmi o življenju in delu mladih, ljubezenske, dekliške, rekrutske, vojaške in še pesmi o družabnem življenju, sezonskih delavcih in domo-ljubne ter socialne pesmi (o odnosih med bogatimi in revnimi).

Knjigo zaključujeta poglavji o pesmih-kronikah in o ponarodelih pesmih. Pesmi-kronike so sorazmerno novejše lirsko-epske pesmi o regionalnih in lo-kalnih dogodkih.

V ponarodelih pesmih bačkih Rusinov (Petra Kuzmjaka, Gavrila Kostelnika, Janka Fejsa, Mihala Kovača idr.) avtor odkriva stilno-poetske prvine s poudar-jeno osebnostno noto, ki se ji poznajo različni vplivi (šola, umetno pesništvo itd.).

Čeprav ne sodi neposredno v ta zapis, pa naj vendar omenim še kaseto rusinskih ljudskih pesmi. Gre za glasbene priredbe najbolj priljubljenih ljudskih

pesmi vojvodinskih Rusinov (Ej, mlinaru, Zinko moja, Čeče voda, Črvena kurčoka, Marusja itd.) v izvedbi vokalno-instrumentalne skupine Rosa. Kaseto sta izdala in založila založba Ruske slovo in Vojvodina koncert.

Marko Terseglav

Munib Maglajlić, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*. Univerzal Tuzla 1989, 187 str.

Tretja knjiga sarajevskega folklorista Muniba Maglajlića prinaša sedemnajst krajših in daljših člankov, ki so bili v preteklem desetletju objavljeni po različnih časopisih in zbornikih ali pa gre za spremne študije k antologijam ljudskega slovstva. Tak je že prvi prispevek — Salih Mešić in njegova zbirka pesmi. Leta 1976 je namreč Maglajlić skupaj s S. Terzićem izdal antologijo pesmi iz zbirke Saliha Mešića. Naslednji pisec in zbiralec ustnega slovstva, ki je obravnavan v tej knjigi, je Slavonec Nikola Tordinac iz Đakova. Za Turdinčevo zbirateljsko delo so bili ključni njegovi obiski v Zepčah (Bosna). Tam je zapisal 37 lirskih in pripovednih ljudskih pesmi, ki nam jih predstavi Maglajlić, poleg tega pa je še ocenil Tordinčevo zbirateljsko delo.

Maglajlić v svojem raziskovalnem delu posveča največjo pozornost muslimanskim ljudskim pesmim, o katerih je v preteklosti tudi največ pisal, zato je del teh razmišljanj objavljen še v najnovejši knjigi. Karadžić, ki je veliko zapisoval po Bosni, je vse te pesmi štel k srbohrvatskim, Maglajlić pa v članku Muslimanske pesmi v Vukovih zbirkah točno precizira, katere pesmi so muslimanske ali pa vsaj pripadajo temu okolju. Podoben problem prinaša tudi razprava Ljudska romanca v Bosni in Hercegovini po Erlangenskem rokopisu in po Vukovih zbirkah. Muslimansko ljudsko pesništvo obravnava Maglajlić še v naslednjih prispevkih: Muslimanska zgodovinska balada, Vzhodnjaško-islamski vplivi na muslimansko balado, Muslimanske balade v rokopisni zbirki Vinka Vice Palunka, Odmevi meščanskega zgodovinskega v pristopih k muslimanski epiki in še Mujo Hrnjica in kulturna dediščina. Mimogrede naj omenim, da je Maglajlić pred leti doktoriral prav iz problematike muslimanskih balad. Še dva krajša članka v knjigi se ukvarjata z muslimansko ljudsko poezijo: prvi obravnava ljudskega pevca in igralca na saz Selima Selihovića, ob katerem avtor osvetli še vprašanje individualnega in kolektivnega v poetiki tega pevca. Ta je predstavljen še kot avtohton poustvarjalec in ohranjevalec muslimanskega ljudskega pesništva. Drugi članek predstavlja ljubitelja, pevca in poustvarjalca bosanskih sevdalink Hamza Humo. Ta je leta 1927 napravil izbor sevdalink, ki jim je napisal tudi predgovor. Po Maglajliću je to prvi poskus predstavitve sevdalink. Uvod k tej antologiji vsebuje veliko jedrnatih in zanimivih spoznanj, zato Maglajlić ta Humov uvod natančno predstavi, analizira in komentira.

Tretji sklop Maglajlićevih razmišljanj se posveča eni najbolj odmevnih tem današnje jugoslovanske folkloristike — temi o knjižnih ustvarjalcih in folklori. S tega vidika avtor analizira književno in publicistično delo Mehmed-bega Kapetanovića. Folkloristom so zanimivi predvsem tisti pisci, ki so se vsebinsko ali jezikovno oprijeli ob ljudskem slovstvu. V tem kontekstu se Maglajliću zdi zanimiv ustvarjalec Luka Botić, ki v članku doživi vsebinsko-stilno analizo folklornih elementov. Obširneje pa se je avtor ustavil ob ljudski liriki, ki je močno vplivala na izraz in vsebino pesmi Safvet-bega Bašagića in Muse Čazima Čatića. Gre za dva popolnoma različna pesnika. Prvi se vrača v preteklost in k ljudski dediščini, drugi (Čatić) pa se odpira sodobni pesniški govorici. Oba družita ljubezen do domačega ljudskega pesništva, ki jima je postalo izhodišče individualnega pesniškega ustvarjanja, ali kakor pravi maksima pesnika Arif-bega Rizvanbegovića Stočevića: »Moje ljudstvo je največji pesnik.«

Nasrudin je tisti tip zvitega ljudskega junaka in šaljevca, o katerem v južno-slovanskem ljudskem izročilu kroži največ zgodbic. Jasno je, da je bil zato deležen precejšnje pozornosti folkloristov. Ni ga obšel niti raziskovalec pesništva Maglajlić, ki mu je posvetil članek Nasrudin-hodža v Bosni. Gre za natančno delo, kjer se avtor ni zadovoljil le s posplošenim naštevanjem anekdot in variant o tem ljudskem zvitežu, ampak ga je umestil v čas in prostor, analiziral njegov lik v literarnem kontekstu, obenem pa se podrobneje ustavi še ob tiskanih zbirkah zgodbic o Nasrudinu-hodži. Avtor še omenja in dopolnjuje pisce razprav o Nasrudinu.

Na koncu je treba reči, da sem članke naštel po vsebinskih sklopih in ne po vrstnem redu, kot ga prinaša kazalo.

Knjigo je opremil akad. slikar Nezir Čorbić, izdala pa jo je založba IGTRIO Univerzal iz Tuzle v nakladi tisoč izvodov. Knjiga je bila kot lanskoletna novost

predstavljena na kongresu jugoslovanskih folkloristov v Sokobanji. Že nekaj let namreč velja pravilo, da en večer na folklorističnih kongresih posvetijo izključno predstavitev novih strokovnih del.

Marko Terseglav

Aleksandra Muraj, *Živim znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb 1989. 214 str., ilustr. Summary, Zusammenfassung.

Knjiga je razdeljena na poglavja o pojmu stanovanjska kultura, o pristopu k raziskovanju in o stanovanjski kulturi v Sošicah. Spoznanja so strnjena v poglavju o malih Sošicah in širnem svetu. Dodani so literatura, viri, terenska vprašalnica, fotografije, seznam informatorjev in slovar krajevnih izrazov.

Avtorica pojmuje stanovanjsko kulturo izrazito široko. Ne zanimajo je samo stanovanjski prostor kot odziv na človeške primarne potrebe, stanovanjske navade in izbor uporabnih in okrasnih predmetov, ampak tudi predstave ljudi o lastnem okolju, norme in vrednote. Ne gre za novo področje raziskovanja, ampak za nov, širši vidik. Različni pojavi so povezani v kompleks, v njegovi osi pa je človek v konkretnem času in prostoru, s svojimi snovnimi, biološkimi in duhovnimi potrebami.

Avtorica se najprej ozira v preteklost, da bi ugotovila, koliko in kako so to področje raziskovali starejši avtorji v hrvaški etnologiji. Številne pisce v 17., 18. in 19. stoletju je omenila samo mimogrede, posvetila pa se je Antunu Radiću in Milovanu Gavazziju, ki sta najodločilneje vplivala na razvoj. Metodologijo in teoretični koncept Antuna Radića je preverila na devetih monografijah, ki so bile izdelane po Radićevi Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu in objavljene v Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena med leti 1897 in 1919. Ugotovila je, da je bila ta vprašalnica dober pripomoček in da obsežno gradivo, zbrano po njej, lahko uporabljajo še današnji raziskovalci ne glede na teoretično usmeritev. Milovan Gavazzi je za razliko od Radića tudi sam terenski raziskovalec in je vedno večje uporabljaj tudi razpoložljiva tehnična sredstva. Poleg zapisovanja in opazovanja na terenu, kar je priporočal že Radić, je fotografiral in filmal. Kulturno-prostorsko je razdelil Hrvaško v jadranski, dinarski in panonski etnografski areal. Medtem ko je nekatere kulturne pojave (nošo, jarem) lahko klasificiral v skladu s to delitvijo, pa za stanovanjsko kulturo v celoti to ni bilo mogoče. Šlo je samo z nekaterimi njenimi sestavinami. S kulturno-genetskega vidika pa je v hrvaški kulturi ugotavljal starobalkansko, staromediteransko in rimsko kulturno plast, iz katere izvirajo tudi posamezne sestavine stanovanjske kulture. Isto je ugotovil tudi o kasnejših, turško-vzhodnjaških, italjskih in panonskih vplivih. Avtorica vidi prispevek Milovana Gavazzija predvsem v klasifikaciji gradiva v oblike in tipe, njegovi sistematizaciji v prostorske areale in časovne plasti in v njegovi genetični interpretaciji. Vendar pa ugotavlja pomanjkljivost kulturno-zgodovinske usmeritve v premajhnem upoštevanju kulturne celote in odnosa med posameznikom in kulturo. Pogled v preteklost avtorica zaključuje s kritičnim pregledom delovanja etnologov v zavodih za spomeniško varstvo in prispevka arhitektov, ki raziskujejo vaško stavbarstvo.

Avtorica raziskuje s pomočjo pripravljene vprašalnice in z opazovanjem. Gradivo zapisuje, zvočno snema in fotografira. Svoje delo predstavlja zelo stvarno. V skladu z zahtevnostjo koncepta in pristopa je razumljivo, da je, kot sama pravi, pogrešala interdisciplinarnost, predvsem pa sodelovanje z arhitektom.

Pri načrtovanju raziskave je izhajala iz prepričanja, da ruralno naselje ni samo prostorska enota, ampak tudi družbena skupnost s posebnim načinom življenja. Ruralno naselje se od urbanega še vedno loči po tem, da je mestno stanovanje kot prostor zadovoljevanja bioloških in družbenih potreb in kraj preživljanja prostega časa povsem ločeno od delovnega mesta, medtem ko se na vasi v celoto združuje domačija s hišo in gospodarskimi poslopi.

Sošice ležijo v gospodarsko manj razvitem območju Hrvaške. Žumberak je do 12. stoletja pripadal Hrvaški, prebivalstvo rimskokatoliške vere je bilo pod jurisdikcijo zagrebške škofije. Kasneje so si fevdalne posesti lastili nemški grofi in knezi ter kranjski in hrvaški plemiči. Od srede 15. stoletja so v te kraje vpadali Turki, nato pa se je oblikovala Vojna krajina. V izpraznjene obmejne kraje so se naselili priseljenci iz Bosne, Srbije in Raše, ki so jih imenovali s skupnim nazivom »Vlasi«. Od tega časa sta v teh krajih živeli dve skupini prebivalstva, ki sta ustvarili pisano podobo kulture tako glede verske in etnične pripadnosti, dialekta, kulturnega izročila, gospodarskih načinov itd. Tudi glede točnega izvora priseljenega prebivalstva čakajo znanost in tudi etnologijo še odprta vprašanja,

saj mnoga dejstva govorijo v prid tezi, da so priseljenci prišli iz južnejših krajev, verjetno iz Hercegovine in Črne gore. Kraji v Dalmaciji, Liki in zahodni Bosni, od koder so prišli v Vojno krajino, so bili samo etapa na njihovi selitvi. V prvi polovici 17. stoletja so se priselile še družine senjskih uskokov. S temi naselitvami se je izoblikoval tudi značilen naselbinski tip. Posamezne družinske zadruge so se naselile na medsebojno oddaljena zemljišča, tako da so ustvarile številne manjše zaselke s patronimičnimi imeni. Družinska zadruga se je v teh krajih ohranila do prve polovice 19. stoletja.

Sošice so bile do najnovejšega časa eno od največjih, vendar najizrazitejše žumberško središče. Imajo najplodnejšo zemljo, tekočo vodo, ki ne presahne, obkrožajo jih pašniki, so prometno križišče. Najpomembnejšo gospodarsko in družbeno vlogo pa so jim dajali redni živinski sejmi, kamor so prihajali ljudje iz bližnje in daljne okolice. V Sošicah so imeli takrat gostilne in prenočišča, šolo in razvito družabno življenje. V povojnem času so Sošice po petinsedemdesetih letih prenehale biti sedež občine. Zgubile so središčno vlogo, asfaltne ceste so jih obšle, ukinjeni so bili živinski sejmi, ljudje so se pričeli odseljevati v bližnja zaposlitvena središča in v ZR Nemčijo. Med leti 1971 in 1981 se je prebivalstvo zmanjšalo za 31 %.

Avtorica je preučila strukturo naselja, oblike stavb, zadovoljevanje osnovnih potreb, hišne dejavnosti in domačo obrt, družinsko in socialno življenje, stavbno estetiko, predstave in vrednotenje stavb, naselja in okolja. Posebej jo je zanimalo, kako vse to dojemajo otroci. Ugotovila je štiri razvojne stopnje v odnosu med stavbnimi oblikami in načini bivanja. V obdobju ob prelomu stoletja so Sošičani stanovali v hišah z dvema prostoroma. V zakajeni in mračni veži so kuhali za živino in za ljudi, v »kući« pa so jedli, spali, praznovali, rojevali, umirali, obhajali svatbe, ličkali koruzo, čistili perje, predli volno. Med vojnama se je stanovanjski del razširil. Namesto ognjišča so postavili v kuhinjo zidan štedilnik. Kuhinja je postala dnevni prostor, kjer so jedli, se umivali, sprejemali obiske. Soba je bila za spanje in praznovanje — pridobila je reprezentativno funkcijo. Obnova požganih domov po zadnji vojni ni bistveno spremenila dotedanjšega modela, le modernizirala ga je in prilagodila standardu, značilnemu za čas med leti 1950 in 1970. Največkrat so hiše nadzidali. Gospodarske dejavnosti so se odvijale v pritličju, stanovanje pa je bilo v nadstropju, kjer sta se znašla še kopalnica in stranišče. V kuhinji se je pojavil kovinski štedilnik na drva ali električni oz. plinski štedilnik, v sobo se je naselila zakonska spalnica. Kuhinja je obdržala več namenov. Tu pripravljajo hrano, jedo, to je dnevni prostor, tu se sprejemajo vsakdanji obiski, otroci pišejo naloge, poslušajo radio, od tod gledajo TV program skozi odprta vrata sobe, kjer stoji TV sprejemnik. V zadnjem stolletju pa se z novimi gradnjami dogajajo spremembe, ki prekinjajo zvezo s stavbnim izročilom.

Na značaj in uporabo stavb ne vplivajo toliko stavbni dejavniki kot družbeni in gospodarski. Avtorica na koncu primerja Sošice z naseljem Jalševac v bližini Zagreba, kjer je raziskovala v sedemdesetih letih, in nato poišče še analogije po Jugoslaviji. Tako da raziskavi širši pomen in najde svojim spoznanjem mesto v splošnem etnološkem znanju o procesih v stanovanjski kulturi v jugoslovanskem prostoru. »Veliki« svet odseva v malih Sošicah.

Knjiga Aleksandre Muraj je zelo zanimiva. Lotila se je obsežnega kompleksa, saj po njenem zajema stanovanjska kultura pravzaprav vse človekovo življenje, vezano na dom. Razumljivo je, da prav vseh vprašanj ni mogla enako natančno obdelati. A tudi odprta vprašanja so veliko vredna. Nov je ekološki vidik, ki v življenjskem okolju Sošic odkriva dobrine življenja. Poglobljeno razpravo bi zaslužila avtoričina spoznanja o pomanjkanju lastne ustvarjalnosti v opremljenosti doma in o odsotnosti samostojnega okusa pri ljudeh, ki so po drugi strani tesno povezani z okoljem in naravo. Izredno zanimiv je tudi detajl iz primerjave risb mestnih in vaških otrok; mestni otroci, ki živijo v blokkih, upodabljajo okna, medtem ko se okna sploh niso pojavila na risbah malih vaščanov, ki živijo v naravi.

Pomembne se mi zdijo tudi avtoričine izkušnje s terena. O tem govori zelo stvarno. Čeprav je sprva nameravala vprašalnico enako temeljito izpolniti pri vseh demografskih plasteh prebivalstva, ji to ni uspelo. Med njenimi informatorji prevladujejo ljudje, stari nad šestdeset let in otroci. Prepričana sem, da bi mnogi etnologi, ko bi o tem sploh govorili ali bi sploh bili pozorni na to, povedali podobno. V metodičnem smislu se mi zdi zanimivo, da hrani posnetke pogovore kot avtentično gradivo. V knjigi avtorica često navaja izjave informatorjev, ki pa so vse opremljene z oznako mesta v dokumentaciji njene ustanove.

Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie in Frankfurt. Eine Zwischenbilanz forschenden Lernens nach 10 Jahren. Notizen, zv. 20, Frankfurt am Main 1984, 260 str., il.

Po mnenju predstojnice Inštituta za kulturno antropologijo in evropsko etnologijo v Frankfurtu na Maini Ine-Marie Greverus je namen serije poročati o lastnih delih, v katerih se najbolj pokaže izpolnitev učnega cilja, »raziskujoče učenje« (Notizen 10, 1980, str. 5). Hkrati pa je v njem šlo za iskanje in nakazovanje posebne, drugačne etnologije, retrospektivne in perspektivne v Frankfurtu.

Dvajseti zvezek pomeni rekapitulacijo dela v štirih letih od izdaje desetega zvezka serije z naslovom *Forschendes Lernen und der Studentenbergr, Aus dem Alltag eines Uni-Instituts*, ki je izšel leta 1980. Z njim nadaljujejo in poglabljajo problematiko vsakdanjika na inštitutu. Ali gre tu za Volkkunde? Na to provokativno vprašanje je ena od sodelavk inštituta odgovorila: »Ne, pač pa za kulturno antropologijo.« A tudi namen tega poročila ni, da bi se spraševali o etnološkosti teh prizadevanj, ampak o njihovih intencijah in ciljih, ki povratno tudi določajo svoj referenčni okvir in obliko, svojo etnološkost. Na nekatere probleme orientirani raziskovalni projekti so ena od osnov za »raziskujoče učenje«.

V obeh zbornikih je obravnavan položaj študentov in pedagogov na inštitutu, objavljena pa so tudi poročila o tekočih projektih in kongresih ter seznami predavanj, bibliografije objav, disertacij idr. V poročilu se omejujem le na nekatere prispevke.

Za nemško etnologijo (Volkkunde) je nasploh značilno skokovito naraščanje števila študentov (podrobneje o tem gl. *Informationen zum Studium der Volkkunde / Europäischen Ethnologie / Empirischen Kulturwissenschaft an deutschsprachigen Universitäten*, Regensburg 1987; *Berufsleitfaden*. Tübingen 1984). V Frankfurtu je bilo to naraščanje med letoma 1974 in 1984 kar 600 % (gl. prispevek Heinza Schillinga v zborniku, od strani 39 do 48).

Kakor dokazujejo tudi naši avtorji (npr. S. Kremenšek), je eno najpotrebnejših opravil definiranje razmerij med vedami: V prispevku *Soziologie, Ethnologie, Kulturanthropologie — Zur Bestimmung wissenschaftlicher Horizonte* je Christian Giordano, katerega doživetje tujega (Fremdheitserlebnis) sloni na dejstvu, da je sociolog in »gastarbajter«, upošteva nemške, francoske, italijanske, angleške, tudi poljske razmere, skušal nakazati horizont, znotraj katerega določena veda odpira probleme. Horizont nemške sociologije je po njegovem mnenju industrijsko-urban, tako da spada agrarna sociologija v okvir agrarne ekonomije (česar ni na Poljskem). Modernizacija tega modela je v privzemanju teorij ameriškega izvora, predmet obravnave so tudi kmečke in rodovne skupnosti. Vendar se nemška sociologija nima za primerjalno znanost. Za etnologijo na Nemškem je predvsem značilen dualistični koncept, ločitev na evropsko »Volkkunde« in neevropsko »Völkerkunde«. Primerjalno-nomotetični horizont kulturne antropologije je po Giordanu možnost, pri kateri je zanemarjena le tista zgodovinska perspektiva, ki upošteva enkratnost dogodkov, ob strani pa pušča perspektivo dolgih časovnih valov (po Braudelu). Na drugi strani pa je v tem horizontu nevarnost, da bi se ognili socialni dinamiki. Problem menjav miselnih in ravnanjskih vzorcev je prav tako relevanten kot iskanje ponavljajočih se vedenjskih oblik.

F. J. Stumann v prispevku *Distanziert oder engagiert — Probleme der kulturanthropologischen Praxis* razglablja o dilemi, ki je stalno navzoča v družboslovnih znanostih. Navaja Erica Wolfa, ki opisuje tri strategije, s katerimi raziskovalec sprejema svet: »avguštinsko«, pri kateri ostane svet to, kar je; raziskovalec ima možnost, da se identificira z vladajočimi ali vladanimi (»avguštinec« navadno naredi slednje); »pitagorejska« pot pomeni beg iz resničnega sveta, pri njej so razumu prihranjeni čustveni odzivi; za tretjo, »manihejsko« strategijo je značilno razmerje do utopije in resničnosti. Jedro tega prispevka lahko strnemo v misli Greverusove, da mora veda prispevati k humanizaciji sveta.

Frankfurtsko šolo odlikujejo samspraševanja in poskusi aplikacije vede. V zborniku jih eksplicira Erika Haindl v prispevku *Eine Wissenschaft, die auch Vorschläge macht — Kulturanthropologie als »Hilfe« — Wissenschaft*. Tu ne gre za nasvete organizatorjem folklornih prireditev, ampak za odkrivanje zakonitosti (v neki skupini ljudi, vasi ipd.), na katere lahko vpliva največ raziskovalec sam.

Diskusiji študentov o možnostih in težavah projektnega dela in študija sledijo poročila o projektih in kronologija dogodkov na inštitutu.

Jurij Fikfak

Hans Jürgen Teuteberg, *Homo habitans, Zur Sozialgeschichte des ländlichen und städtischen Wohnens in der Neuzeit*. Studien zur Geschichte des Alltags, Band 4. Münster 1985, 475 strani, il.

Hans J. Teuteberg je vodja katedre za novejšo in najnovejšo socialno in gospodarsko zgodovino v zgodovinskem seminarju univerze v Münstru v Nemčiji.

Aprila 1989 je bil v Ljubljani. Takrat se je predstavil z dvema zanimivima predavanjema: Zgodovina vsakdanjega življenja — možnosti in meje nove usmeritve v zahodnonemškem zgodovinsko-pisju ter Problem metodologije in virov raziskovanja vsakdanjega življenja. Preučevanja Teuteberga so usmerjena predvsem na dve področji: stanovanjsko kulturo in prehrano. Med njegovimi novejšimi deli naj omenimo »Stanovanjski vsakdanjik v Nemčiji v letih 1850—1914« (monografija v več delih je izšla leta 1985 in je skupno delo H. J. Teuteberga in G. Wiegelmanna in Zgodovina naše vsakdanje prehrane in njene regionalne značilnosti, ki je izšla leta 1986).

Knjiga *Homo habitans* je zbirka referatov z mednarodne in interdisciplinarne konference o socialni zgodovini bivanja, ki jo je organizirala Univerza v Münstru. Namen konference je bil zajeti spremembe v bivalnih razmerah v zadnjih 200 letih. Ker način prebivanja ni vezan na nacionalne okvire, temveč je predvsem družbeno pogojen, je bila konferenca mednarodna, udeležili pa so se je gospodarski in socialni zgodovinarji ter etnologi iz osmih evropskih držav. V knjigi je objavljena večina referatov.

Konferenca je bila razdeljena na naslednje sekcije:

1. Tradicionalni bivalni pogoji na deželi in prehod v moderno urbanizacijo in industrializacijo.

2. Bivanje v mestih in socialno razslojevanje.

3. Bivalni standard in stanovanjska konjunktura.

4. Stanovanjska izgradnja, samopomoč in stanovanjska politika.

V uvodnih razmišljanjih o socialni zgodovini bivanja izdajatelj knjige H. J. Teuteberg podaja metodo in znanstveni pregled nad tem slabo poznanim področjem zgodovine, ki je pa pomemben za razumevanje hitre urbanizacije predvsem tretjega sveta. Dalje skuša nasploh razložiti pojem bivanja (stanovanja), ki je imanenten vsem ljudem in ki v malem odraža vso kompleksnost velikega sveta. Zato je tudi pojem bivati — stanovati težko enostavno razložiti, saj zajema izredno kompleksno področje. Pomembnejši pojmi za definicijo stanovati, t.j. spati, kuhati, umivati se, ... so pojmi, ki zajemajo vsa socialno-kulturna dogajanja, razen dela v smislu pridobivanja dobrin. Tem dejavnostim je seveda potem v privatnih prostorih tudi prirejena specifična notranja oprema. Težava je v tem, da je do ločitve delovnih in bivalnih prostorov prišlo šele zadnjih sto let z industrializacijo. H. J. Teuteberg tudi opozarja na veliko pomanjkljivost pri preučevanju bivalne kulture, ki je v tem, da gledamo nekdanje bivalne pogoje z današnjimi očmi. Moramo se vprašati, zakaj so ljudje tako bivali, kot so. Napačna je tudi pogosta predstava, da so pred urbanizacijo ljudje živeli v velikih in srečnih družinah in da je ljudi pahnila v bedo šele industrializacija.

Avtor ugotavlja, da se je zanimanje za področje stanovanjske kulture razvilo razmeroma pozno in da je tematika nepopolno obdelana. V evforiji prebivanja nacionalne zavesti je bila zgodovinska tematika povsod po svetu, tako kot etnologija, prepuščena majhnemu številu kulturnih zgodovinarjev, ki so v feljtonističnem stilu opisovali lokalno. Šele v tridesetih letih je uspelo etnologom (Spamer, Schwietering) povezati materialno in socialno kulturo bivanja. Vendar so se Nemci že relativno zgodaj začeli ukvarjati s problematiko bivanja (19. stol.), saj so videli, s kakšnimi problemi se ubada zgodaj urbanizirana Anglija.

Tudi referati posameznih avtorjev razčiščujejo zgoraj navedena vprašanja in skušajo ugotoviti objektivno stvarnost stanovanjske kulture na deželi in v mestu v prehodnem obdobju, na prehodu iz 19. v 20. stol. ter tudi bivanjske socialne odnose predvsem glede na razslojenost družbe.

V člankih ni presenetljivih sklepov, saj so se s temi problemi ukvarjali že sociologi, vse pa je obdelano s potrebnim strokovnim aparatom.

Mogoče je osnovna ugotovitev ta, da je stanovanjska stiska vedno obstajala, tako na deželi kot v mestih, le da je prišla ob industrijski revoluciji in pospešeni urbanizaciji bolj do izraza in v zavest ljudi.

Bistvenih razlik med avtorji iz posameznih držav ni, lahko bi rekli, da določene ugotovitve veljajo tudi za Slovenijo, kjer pa se je urbanizacija v širšem obsegu dogajala mnogo kasneje, deloma šele po drugi vojni. Tudi zato pri nas

ni bilo tako masovnih problemov, kot so bili v času prvotne akumulacije kapitala v Angliji, na Nizozemskem ali v Nemčiji.

Zbornik *Homo habitans* je vsekakor zanimiv prispevek k razčiščenju gornje, vedno aktualne problematike, ki kaže, da je bistveno raziskovanje načina življenja v nekem stanovanju, ne pa raziskovanje stanovanj in stanovanjskega inventarja.

Knjiga je zanimiva tudi zato, ker nam kaže, kam je usmerjeno sodobno nemško zgodovinopisje.

Irena Keršič

Jean-Louis Flandrin, *Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana, Delavska enotnost 1986. Prevedel Gregor Moder. 269 str.

Knjiga francoskega zgodovinarja Jeana-Louisa Flandrina obravnava sorodstvene vezi, velikost, sestavo in stvarno življenje družine, materialni okvir in obrede družinskega življenja, moralo družinskih razmerij, reproduktivno vlogo družine in spolno življenje od 16. do 18. stoletja v Franciji. Zgodovinarji so doslej preučevali samo javno življenje in njegove politične okvire, zgodovino družinskega življenja pa so, kot ugotavlja avtor, prepustili pravnikom in sociologom. Ta knjiga je posvečena prav zgodovini zasebnega življenja. Sicer pa je natančno razločevanje zasebnega in javnega, ki je temelj naših liberalnih družb, za razčlenjevanje monarhičnih družb neprimerno. Družina je tedaj imela lastnosti javne ustanove. Družbena in politična razmerja so se zgledovala po sorodstvenih.

Avtor osvetljuje posamezna poglavja družinskega življenja s pomočjo številnih in bogatih zgodovinskih virov, teoloških in filozofskih spisov, angleških in francoskih pisnih pričevanj, kronik in sodnih spisov, župnijskih seznamov, rodoslovij, poročil zdravnikov, misionarjev, odvetnikov, župnikov, katoliških spovedniških priročnikov, spominov, dnevnikov, zapiskov družinskih poglavarjev, zakonskih pogodb, na podlagi demografskih statistik, pogodb o dedovanju, socialno-zgodovinskih, pravnozgodovinskih in etnoloških raziskav. Njegova knjiga govori o vprašanjih, ki se jih v slovenski etnologiji še nismo zares lotili, zato velja vsebino podrobneje povzeti.

Pojem »družina« ima različen pomen glede na različne oblike skupnega bivanja sorodnikov in drugih, ki jih niso povezovala vezi krvnega sorodstva ali svaštva. Še v drugi polovici 18. stoletja so v Franciji in v Angliji šteli kot člane družine sorodnike in domače služabnike, ki so bivali v hiši, kadar so bili oboji odvisni od istega družinskega poglavarja. Šele v 19. stoletju sta se predstavi o skupnem bivanju in o bližnjem sorodstvu združili v opredelitev družine: »osebe iste krvi, ki živijo pod isto streho in še zlasti oče, mati in otroci«. Te trojice v 16., 17. in 18. stoletju ne moremo raziskovati, ne da bi jo upoštevali v razmerju do rodovine ali sorodstva na eni strani in do služabnikov na drugi strani. Tudi pojmi »sorodstvo«, »rodovina«, »rodbina«, »hiša«, »družina« so v preteklosti in pri različnih družbenih plasteh (na dvoru, med plemiči in kmeti) pomenili različne skupine ljudi, njihova sinonimna raba pa je razlike zameglila.

Pri preučevanju družine je potrebno upoštevati sorodstveno povezanost in skupno bivanje, odnose med posamezniki in poglavitne funkcije rodovnih vezi. Še pred obdobjem, ki ga knjiga obravnava, je bila najvažnejša vloga družine varstvo njenih članov in s tem povezano krvno maščevanje. To v kasnejšem času obstaja kot uzakonjeno obnašanje samo še na Korziki. Različno so se v preteklosti izražale razlike med krvnim sorodstvom in sorodstvom po svaštvu, saj sta često, predvsem v pravnih določilih o porokah med sorodniki, izenačeni; avtor tega ne pripisuje obsedenosti s krvoskrunstvom, ampak sorodstveni povezanosti in solidarnosti, ki jo je poroka ustvarila med dvema družinama. Kmetje so se navadno ženili v svoji župniji. Sorodstvene vezi so krepile sosedstvo v velikih vaseh, v majhnih vaseh pa endogamija ni bila tako močna prav zaradi siceršnje gostote sorodstvene mreže. Kmetje so bili v sorodu z vsemi prebivalci svoje vasi. Običajni so se močneje navezovali na vaško pripadnost in sosedstvo kot pa na sorodstvo. Edino zakonska eksogamija je lahko preprečila, da vaške skupnosti niso postale vase zaprte, med sabo sprte združbe. Vendar se je življenje na vasi sleherni dan upiralo cerkveni eksogamni politiki.

Danes na splošno mislimo, da je bila v nasprotju s sodobno »zakonsko«, manj številno družino, družina v predindustrijskem obdobju številčnejša tako po »naravni plodnosti« kot po sestavi. Vendar so npr. angleški zgodovinarji s primerjalnimi študijami družin v različnih deželah ugotovili, da je povprečna družina štela štiri do šest oseb. Avtor to povezuje z vplivom prehoda iz fevdalnega

v tržno gospodarstvo, z vplivom revščine ali bogastva, s plodnostjo revnih ali bogatih, z odvisnostjo pogostih porodov od dobe dojenja.

Razlike v sestavi družin so povezane tudi z različnimi pravili dedovanja. Odločilna je težnja, ali se dedščina razdeli ali ne, in kakšne dolžnosti ima dedič do drugih članov »hiše«. V obravnavanem času so bile razširjene družine redkejšje pri meščanih in gospodi kot pri delavcih in dninarjih. Bolj kot z družbeno prevlado in bogastvom pa je bila družinska sestava povezana z zakoreninjenostjo v zemlji prednikov.

Zelo zanimiva so poglavja o materialnih okvirih in obredih družinskega življenja in o notranji opremi bivališč. V večjem delu Francije so pomanjkanje zasebnosti tako pri kmetih kot pri veliki gospodi blažile zaprte postelje. Pri kmetih in revežih pa je bilo skupno spanje eden od najmočnejših izrazov občutka pripadnosti in skupna postelja eden najbolj prijetnih krajev družinskega življenja, preden so v dobrih treh stoletjih moralisti, obsedeni od grehov, dosegli, da je izginila. Obstajala je logična zveza med neudobjem hiše in udobjem postelje.

Število in čas obedov sta se spreminjala. Pri revežih ni bilo razlike med kuhinjo, jedilnico in spalnico. Na velikih kmetijah so bili za družinsko mizo navzoči tudi služabniki. Kri, starost, spol ter bolj ali manj ugledne lastnosti in naloge so med člani hiše ustvarjali razlike in hierarhijo. Nobenega sledu pa ni bilo o prepadu, ki je pri meščanstvu 19. stoletja ločil gospodarje in služabnike.

Po pokrajinah in družbenih okoljih se je razlikovala tudi morala družinskih razmerij. Obrazi civilnega prava in meščanske morale so bili nasprotni moralnim obrazcem posameznih pokrajin. Raziskava spovedniških priložnikov je pokazala, da je zanimanje Cerkve za družinsko življenje nenehno naraščalo. Tudi v tem pogledu so bili služabniki del družine. Še pred promiskuiteto med starši in otroki ali gospodarji in domačimi služabniki so tedanji moralisti svarili pred promiskuiteto med posli in otroki. Avtor je posebno poglavje posvetil tudi zakonski ljubezni v cerkvenem nauku, tradicionalnemu stališču laikov v Franciji, etiki in praksi zakonske ljubezni v Angliji, filozofiji razsvetljencev in pravici do ljubezni.

Zakonske in starševske vezi so srčika družinske ustanove zato, ker je obnavljanje njena bistvena vloga. Katoliki so na tem svetu videli samo dvoje stanov, v katerih se je človek lahko zveličal: zakonski in duhovniški stan. V prvega je stopil z zakramentom poroke, v drugega z zakramentom posvetitve. Stvarnost med koncem srednjega veka in koncem 18. stoletja pa kaže, da krščanski sistem ni nikoli zaživel. Njegovo nestvarnost in strogost so blažili konkubinast bogatih, podaljšana in dokončna samskost revnih in »razuzdano« spolno življenje samskih.

Posebno poglavje govori o nadzorovanju rojstev. Demografi ocenjujejo, da je zaradi porodov umrlo 10% mater. »Zakonska dolžnost je v načelu obvezovala moža in ženo. Zanj je bila mučnejša, saj jo je bilo strah posledic združitve. Zavračanje zakonske dolžnosti je bilo precej pomemben pripomoček omejevanja rojstev. Prekinjeni koitus kot kontracepcijski postopek pa pomeni po splošnem mnenju zgodovinarjev in demografov v Franciji začetek »maltuzijanske revolucije« (po angleškem družboslovcu Thomasu Robertu Malthusu). »Maltuzijanski pari« so se proti zakonom narave uprli zato, ker je demografsko ravnovesje vzpostavljala s smrtnostjo preštevilnih otrok. V času, ko dojenčkov niso znali hraniti »umetno«, je bilo nujno tudi, da ženska ni zanosila med dojenjem. Vse kaže, da so se poročeni pari zatekali h kontracepciji predvsem zaradi obvarovanja življenja dojenčkov. Sprememba miselnosti, ki pojasnjuje zgodovinski začetek »maltuzijanskega« obnašanja, torej ni razraščanje hedonizma, marveč zavest o dolžnostih, ki jih vsebuje rojevanje. Kontracepcija kot zavračanje smrti novorojenčkov pa se je razširila najprej zaradi dajanja v rejo, saj je bila v Franciji otroška smrtnost v reji najvišja v Evropi.

Knjiga je izredno zanimiva. Avtorjevo razpravljanje podpirajo številni statistični prikazi npr. o sestavi družin v severni Franciji, na Korziki, v južni Franciji, pregledne tabele o bogastvu in bivanju s starši, o sestavi družin in družbenem položaju, o plodnosti v različnih francoskih pokrajinah, o dajanju otrok v rejo in podobnem. Večkrat navaja angleške raziskovalce, predvsem pa knjigo P. Lasletta in drugih, Household and Family in Past Time, Cambridge University Press 1972, po kateri je povzel tipologijo družin in način grafičnega ponazarjanja družinske sestave (tako kot smo si z njo pomagali tudi pri sestavljanju vprašalnice o družinsko sorodstvenih zvezah v Vprašalnica VI, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1976).

Mojca Ravnik

Volkskunde an der Münchner Universität 1933—1945. Zwei Studien von Eva Gilch und Carmen Schramka mit einem dokumentarischen Beitrag von Hildegunde Prütting. Münchner Beiträge zur Volkskunde 6, München 1986, 94 str.

Helge Gerndt (ur.), *Volkskunde und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung*, Münchner Beiträge zur Volkskunde 7, München 1987, 333 str.

Edgar Harvolk, *Eichenzweig und Hakenkreuz. Die Deutsche Akademie in München (1424—1962) und ihre volkswissenschaftliche Sektion*, Münchner Beiträge zur Volkskunde 11, München 1990, 148 str.

Razmerje med nacionalsocializmom in etnološko vedo (Volkskunde) je rdeča nit treh publikacij, ki so izšle v zbirki Münchner Beiträge zur Volkskunde, ki jo izdaja in ureja Institut za primerjalno in nemško etnologijo (Volkskunde) v Münchnu.

Medtem ko so v Gerndtovem zborniku navzoči pogledi na nacionalsocializem iz nemškega prostora (tudi iz Avstrije), z enim prispevkom pa je upoštevana tudi Italija, je v drugih dveh publikacijah pozornost osredotočena na dogajanje v bavorskih znanstvenih ustanovah v Münchnu.

V knjigi *Volkskunde an der Münchner Universität 1933—1945*, v delu, ki je imelo predhodnike le v analizah Wolfganga Emmericha in Hermanna Bausingerja, govori Eva Gilch o »etnologiji« na univerzi v Münchnu v letih 1933—1945. Pri tem problematizira tipologijo Wolfganga Emmericha o treh oblikah znanstvene pozicije: kriptofašistični; spoštovanja vredni, a nemočni antifašistični in apolitično znanstveni. Ugotavlja, da popolna apolitičnost ni bila možna in da je pri münchenskih profesorjih največ vmesnih pozicij. Pri tem je zanjo pomembno prekrivanje znanstvenikove pozicije v politični strukturi in v strukturi znanstvenih institucij. Za etnologijo samo je bilo najbolj problematično, da je ideologiji prispevala »znanstveno« osnovo.

Carmen Schramka obravnava preučevanje narečij in zgodovino religij in pri tem posebej spregovori o dveh profesorjih, o Ottu Maußerju in Ottu Höflerju. Hildegunde Prütting piše o uničenju etnološkega seminarja v letu 1944. Delu so dodani prepis aktov državnega arhiva, podatki o Ottu Maußerju in Ottu Höflerju in izbrana bibliografija.

Primer akademije (Harvolk, *Eichenzweig und Hakenkreuz*, 1990) nazorno pokaže, kako so predsednik in člani akademije želeli ohraniti neko avtonomijo, ki je njim in nacionalsocialističnemu sistemu v prvem času (okrog 1933) še omogočala neko legitimnost, kasneje pa so z izborom članstva (čedalje več akademikov je bilo članov nacionalsocialistične stranke) ter v neposrednih pogovorih s Hessom, Göbelsom in nazadnje tudi s Hitlerjem kreirali finančno podporo in politiko nemške akademije v Münchnu. Kako se je ožil obseg dejavnosti akademije, najbolj kažejo letopisi, v katerih tik pred drugo svetovno vojno poročajo skoraj le o tečajih nemškega jezika.

Problem razmerja med nacionalsocializmom in etnologijo (ali vsako humanistično ali družboslovno znanostjo) je v obsegu avtonomije, s katero razpolaga neka znanost. Ta avtonomija je najprej stvar družbenega sistema, navsezadnje pa je odvisna tudi od etike samih raziskovalcev. Družbeni sistemi z osrednjo monolitno ideologijo, ki ji je treba služiti — tak je bil denimo nacionalsocialistični, marsikje pa so bili to tudi realsocialistični —, terjajo od raziskovalca najprej stalno avtocenzuro ali umikanje v tiste raziskovalne probleme, s katerimi sistem ne bo ogrožen niti ne bodo imeli predstavniki sistema možnosti ogroziti raziskovalčevega dela ali življenja; da pa je paradoksnost te situacije še večja, se raziskovalci sami sprašujejo, na katerih raziskovalnih področjih je največja možnost družbene afirmacije njihove znanosti in samega sistema in kje so sami ali njihovi predhodniki naredili napako, da niso bili dovolj družbeno uveljavljeni. Premiki v usmeritvah, ki so potem izvedeni, pa niso toliko metodološke narave; gre predvsem za odkrivanje tistih področij, ki so bila prej ali sočasno premalo obdelana, služijo pa kot neke vrste »teoretska osnova«, »prepričljiv argument« vladajoči strukturi, ki tako s pomočjo »znanstveno objektivnih« tez segregira, selekcionira prebivalstvo (npr. Žide ali Slovane). Tako se denimo v Nemčiji okrepi zanimanje za mitologijo, germanske ideje, šege (skupaj z ljudskim gledališčem) in nošo. Hoteli so konstruirati germansko prazničnost, ki so jo imeli za umetnost v najvišjem smislu in ki naj bi arijski rasi pripomogla pri ritualni in religiozni prenovi. Obetavna raziskovanja na začetku 30. let (npr. sociološka usmeritev Schwieteringa) so bila potisnjena v ozadje ali blokirana. V času zožene perspektive je nastopilo obdobje regresije. Tu je potrebno zastaviti

vprašanje (Möhler), kaj vse je bilo prekinjeno z nacionalsocializmom, denimo diskusije o metodah, o funkcionalizmu, vse to, kar je bilo recipirano šele po drugi vojni. Skoda je, da so se s tem tihim ali glasnim pristajanjem na zoženo perspektivo znanstveniki sami odločili za prekinitvev razmerij z dogajanjem drugod v Evropi in po svetu.

Pisci zgodovine znanosti namesto zgodovine idej in metod znanosti pišejo zgodbopis bolj ali manj uspešnih poskusov družbene uveljavitve. Tehnologija produkcije znanstvenega kadra poteka tako, da lahko problematične raziskovalce stigmatizira (npr. s poročili o moralno-politični neoporečnosti) in izloča (npr. Žide v predvojni Nemčiji). Sistem proizvede in izrabljuje tiste mehanizme, ki povzročijo negativno, politično selekcijo, vsaka nevtralnost ali odmaknjenost raziskovalca od »tekočih družbenih problemov« je politično sumljiva in škodljiva.

Zakaj prav nacionalisti, se sprašujejo v zborniku *Warum gerade die Nationalsozialisten?* (ur. Klaus Megerle, Berlin 1983) in odkrivajo mehanizme in elemente, kot so represija, negativna selekcija, interiorizacija avtocenzure in strahu, obrambni mehanizmi projekcije »grešnega kozla« (recimo Žida). V zborniku *Volkskunde und Nationalsozialismus* in obeh knjigah odkrivamo podobna vprašanja in podobne mehanizme. Kako so se vodilni etnologi podredili ali upirali sistemu? Kateri etnologi so prišli do odločilnih vzvodov oblasti? Koliko je družbena relevantnost omogočala etnologom razne vodilne položaje? Kako so se odločali etnologi pri avguštinski dilemi, ali biti za vladajoče ali za vladane? Se pomembneje je — in kaže tudi na omejenost znanstvenikovega védenja —, kako so bili tudi tisti etnologi, ki so umrli v taborišču ali so v zgodovini etnologije zapisani kot antifašisti (npr. G. Schreiber kot prepričan katoličan zaradi upiranja oblikovanju germanske religije) v nekaterih referenčnih točkah omejeni s horizontom, ki je bil osnova kulta »Blut und Boden«. Ali kot pravijo v zborniku: »To so bili isti pojmi ali iste korenine, iz katerih so zrastle povsem različno oblikovane veje.« Kmečka skupnost in njene religiozne oblike so bile najljubši otrok tako resno pojmovane etnologije tridesetih let kot nacietnologije... Jeggles s pomočjo psihološke metafore ugotavlja, da je obramba pogosto producirana iz iste osnove kot simptom. Švicarsko gibanje za obnovitev noše, ki se je začelo posebej intenzivno na koncu 20. in v začetku 30. let, je denimo pokazalo enake simptome kot vzporedne fašistične strukture. Le tako je mogoče razumeti skoraj cinično opazko nekega nemškega etnologa (slišal sem jo v Gradcu), ki je v pogovoru z danskimi kolegi ugotovil, da so bile usmeritve danske etnologije (v ruralnost, avtentičnost, starokmetkost) med obema svetovnima vojnama podobne nemškimi, le da so slednje služile vladajočim kot »teoretska osnova za vzpostavljanje nasilnega, rasističnega sistema«, medtem ko prve te možnosti niso imele.

Kakšen je lahko bil »greh« etnologov v nacionalsocializmu? Na to vprašanje odgovarja zbornik in z njim lahko mi: Da niso premislili svoje teoretske osnove (pri tem so imeli sociologi in sociološko naravnani etnologi ustrežnejšo pot). Ob primeru Johna Meierja, Adolfa Bacha, Adolfa Spamerja, Richarda Wolframa, Victorja Geramba idr. so analitiki in diskutanti (Emmerich, Oesterle, Gerndt) ugotavljali njihovo apolitičnost (denimo Meierja) ali angažiranost (Wolframa, Spamerja) in se spraševali, kaj je znanost, kakšna je bila vloga znanstvenika v nekem sistemu, koliko je bilo mogoče biti avtonomen.

Bausinger v eni od diskusij pravi: »Čas nacietnologije je hipoteka, ki vsekakor vodi v skrajno polarizacijo, ki pa je tudi priložnost. Mogoče bomo postali bolj pozorni na zakrite, latentne ideološke momente današnje ljudske kulture.«

Naj sklenem z Jegglejevo opombo k diskusiji, ki jo ima za »bolj čustveno, kot so bile ostale. Dobro je tako. Mislim, da je iluzija verjeti, da ne bi zgodovina po štiridesetih letih v nas ničesar sprožila. Saj ne gre le za etnologijo, ampak za milijone mrtvih, ki so povezani z etnologijo in s to zgodovino«.

Jurij Fikfak

Blaž Telban, *Grupos étnicos de Colombia: Etnografía y bibliografía*. Quito — Roma: Ediciones ABYA-YALA — MLAL, 1988 (»Colección 500 Anos« 3). 526 str., 2 karti.

Čeprav je etnologija neevropskih ljudstev sestavni del študijskega programa na Oddelku za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete, so med Slovenci redki tisti etnologi, ki se resneje ukvarjajo s preučevanjem ljudstev zunaj matične domovine. Prav zato velja posebej poudariti, da je delo *Etnične skupine Kolumbije* Blaža Telbana rezultat avtorjevega triletnega podiplomskega izpopolnjevanja v tej južnoameriški deželi in da pomeni izviren prispevek slovenskega raziskovalca etnološkemu preučevanju Južne Amerike. Dejstvo, da je bila knjiga izdana v Ekvadorju, dovolj zgovorno priča o njenem pomenu za južnoameriško antropologijo.

Delo obravnava indijanske etnične skupine, ki žive na ozemlju današnje države Kolumbije. Kot v uvodu poudarja avtor, ne gre za poglobljeno raziskavo o posameznih ljudstvih, marveč za sumaren pregled etnoloških in lingvističnih podatkov, ki naj bralcu omogočijo vpogled v kulturno raznolikost indijanske Kolumbije. Kot dobrodošel priložnik pa bo Telbanovo knjigo uporabil tudi vsakdo, ki se želi posebej poglobiti v študij domorodcev tega dela Južne Amerike, saj bo v njej našel ne le osnovne informacije o njihovem gospodarstvu, socialnem ustroju in duhovni kulturi, temveč tudi bibliografijo, ki podrobneje obravnava posamična ljudstva in teme.

V uvodu avtor predstavi strukturo dela, opozori na nekatere pomanjkljivosti in oriše težave, s katerimi se je moral soočati. Zanimiv je ne le v kontekstu etnologije Kolumbije, marveč ima širše implikacije. Načena problema, ki so neposredno povezani z etnološko teorijo nasploh. Število imen, ki se uporabljajo v literaturi za označevanje etničnih skupin, nikakor ni enako dejanskemu številu skupin, ki žive na današnjem ozemlju Kolumbije. Često se razna imena nanašajo na eno samo skupino, zato ima lahko eno ime različne razsežnosti — včasih označuje majhno lokalno skupino, včasih večje grupacije, ki jih sestavlja več kulturno podobnih in/ali jezikovno sorodnih skupin. Zato je težko ali kar nemogoče zanesljivo identificirati in razmejiti skupine, katerih imena se pojavljajo v obstoječi literaturi. Premiki, izumrtja in akulturacijski procesi dodatno zapletajo situacijo, saj je ob sorazmerno hitro spreminjajoči se etnični podobi težko ugotoviti, kakšne so dejanske razmere v sedanosti in kateri podatki v starejši literaturi še veljajo. Zaradi teh težav, ki seveda niso specifične le za kolumbijsko etnologijo, avtor pač ni mogel mimo splošnega vprašanja o pomenu in uporabnosti kategorije *etnos* oz. *etnična skupina*. Ugotavlja, kot že nekateri drugi raziskovalci, da o pomenu pojma *etnos* ni konsenza niti med samimi etnologi, posebej kadar se nanaša na majhne skupine. Ko navaja mnenje kolumbijskega etnologa R. Pinede Camacha, da se etnična identiteta spreminja v odvisnosti od zgodovinskih okoliščin in da je v določenem smislu mit, ki so si ga izmislili antropologi, dodaja, da tudi politiki, sociologi, zgodovinarji idr. definirajo etnos tako, kot jim najbolj ustreza. S primeri iz kolumbijske etnologije Telban prikaže, da etnos ni opredeljen niti na osnovi kulturnih podobnosti in razlik, niti s pomočjo lingvističnih sorodnosti in razmejitev. Zato meni, da je edini ustrezní kriterij za definiranje etnosa samoopredelitev, torej občutek pripadnosti določenega števila posameznikov neki skupini. Celo to merilo včasih odpove, saj je pri nekaterih skupinah pomembnejša pripadnost klanu, ki je sorodstvena struktura, in je torej težko govoriti o etnični identiteti. Občutek pripadnosti tudi ni povsod enako intenziven; ponekod je izredno šibak, omejen zgolj na teritorialno enoto, ki posamezniku omogoča gospodarsko dejavnost in preživetje. S spreminjajočimi se načini preživljanja, ob vse večjih vplivih moderne industrijske družbe, se seveda tudi občutki o pripadnosti neki skupnosti naglo spreminjajo, s tem pa tudi etnična identiteta posameznikov in skupin. Telbanova razmišljanja in ugotovitve sicer temeljijo na kolumbijskih podatkih, vendar najdemo analogne situacije marsikje po svetu. Zato bi lahko dodali, da je kategorijo *etnos*, čeprav se uvršča med temeljne etnološke pojme, mogoče smiselno uporabljati samo v povezavi z določenimi stopnjami družbenoekonomskega razvoja. V prenekaterih družbah, zlasti pa v egalitarnih, delujejo raznovrstni mehanizmi sociokulturne integracije, ki imajo z etničnim principom, kakor ga običajno razumemo, tako malo skupnega, da lahko poskuse določanja etnične identitete in razmejevanja etničnih skupin v teh primerih označimo kot prisiljeno in brezplodno početje.

Uvodu s splošno bibliografijo sledi predstavitev administrativno-teritorialnih enot Kolumbije, znotraj katerih so rezervati za indijanske skupnosti. Za vsako področje navaja avtor osnovne geografske in klimatske podatke, kratek oris pglavitnih gospodarskih dejavnosti ter podatke o lokaciji, razsežnosti in demografiji indijanskih rezervatov. Knjiga je opremljena s kartama, ki nazorno prikazujejo raznoliko gostoto poselitve indijanskega življa v današnji Kolumbiji. Prebivalstvo sicer sestavljajo še belci, črnici in mešanci.

Kratki drugi del podaja klasifikacijo etničnih skupin oz. jezikov glede na njihovo pripadnost jezikovnim družinam. V tretjem delu, ki je najboljšežnejši in ki predstavlja jedro knjige, avtor obravnava 71 indijanskih skupin, kolikor jih je identificiral, po abecednem redu. Navaja različna imena, ki se uporabljajo ali so se uporabljala za označevanje vsake skupine, navaja njihovo lokacijo in lingvistično pripadnost in sintetizira najpomembnejše etnološke podatke. Tu se poučimo o tipih bivališč, načinih preživljanja, oblačilih in okrasju, družbeni organizaciji, verovanjih in obredih ter o stopnji akulturacije. Obsežnost podatkov variira od skupine do skupine, saj vse niso bile deležne enake pozornosti raziskovalcev. Prav zaradi tega je to poglavje še dodatno pomembno. Odseva sedanje stanje etnološke preučnosti Indijancev Kolumbije in razkriva, katere skupine

in raziskovalne teme so bile doslej zanemarjene. Podatkom o vsaki skupini sledi bibliografija.

V delu, ki obravnava tako obširno tematiko, bi gotovo lahko našli pomanjkljivosti in nedoslednosti — na nekatere opozarja že avtor sam. Kljub temu pa lahko rečemo, da bo tako zaradi zbranosti in preglednosti podatkov kot tudi zaradi obsežne bibliografije, ki bralca napoti k bolj izčrpnim in podrobnim raziskavam, Telbanova knjiga nedvomno olajšala delo mnogim, ki se uvajajo v študij kolumbijskih indijanskih skupin. S pridom jo bodo lahko uporabili tudi tisti, ki iščejo gradivo za komparativno preučevanje južnoameriških ljudstev.

Ivan Šprajc

Leopold Kretzenbacher, *Geheiligttes Recht, Aufsätze zu einer vergleichenden rechtlichen Volkskunde in Mittel- und Südosteuropa*, herausgegeben und mit einer Laudatio einbegleitet von Berthold Sutter. (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte, herausgegeben... von Berthold Sutter, Band III), Böhlau Verlag Wien-Köln-Graz 1988, XXVI + 280 str. + 25 slik v dodatku.

Izdajatelj te knjige, profesor Sutter, opredeljuje pravno narodopisje (etnologijo) kot pravno orientiran in hkrati zgodovinsko podprt narodopisni način gledanja. Narodopisni in pravni aspekti ga opredeljujejo v enaki meri (str. XXII). Po tem merilu je v knjigi objavljenih 15 izbranih spisov Leopolda Kretzenbacherja, ki so v letih od 1955 do 1983 izšli v različnih, deloma težko dostopnih zbornikih in revijah. Ponatisnjeni so v skoraj nespremenjeni obliki in aktualizirani praviloma z dostavki na koncu posameznih razprav, redkeje v opombah. Temeljito predelana je razprava o priči iz pekla (str. 116 sl.). Kljub precejšnjim časovnim presledkom med nastankom posameznih prispevkov je knjiga zaokroženo, enotno zasnovano branje, kar je pri takem zbirnem delu redkost. V vsebinskem pogledu so ji skupni »religiozni« motivi, sporočeni v besedi in sliki, ki vsebujejo bolj ali manj bistveno pravno jedro. Svoje izredno bogato gradivo je avtor po lastnih besedah nabral s potovanjem, gledanjem, spraševanjem in ga skušal pogosto s precejšnjimi težavami in potrpljenjem spoznati glede na njegove pomenske povezave (str. 91), pri čemer je pritegnil številne pisane vire in obsežno literaturo. Opazovanja, ustna sporočila, ikonografija, pisana besedila od antike skozi srednji vek do nove dobe pa tudi njihove usedline v običajih se izmenjujejo med seboj bodisi kot izhodišča, bodisi kot razlage. Pisec pri tem načrtno postopa na interdisciplinarni način, sega v široka območja Evrope od Skandinavije do juga Balkanskega polotoka, odklanja takó omejevanje na premajhne pokrajine kot tudi pretirano poudarjanje preostrih ločnic med »vzhodom« in »zahodom« (str. 23) in obdaja obravnavane motive, ki so na prvi pogled večkrat nerazložljivi ali malo zgovorni, z življenjskim opisom okolja, v katerem so nastali in se razvijali.

Ko poskušamo obdelano motiviko sistematsko razporediti po njenem pravnem jedru, se izkaže, da je civilno pravo komaj zastopano, saj očitno ponuja le malo privlačnih tem, zanimivih za izročilo verskih nazorov. Pobratimstvo, sklenjeno na pravoslavnem območju v obliki cerkvenega obreda, uvrščamo v področje osebnega prava. Sam obred je srbska Cerkev l. 1975 odpravila, toda vsaj še nekaj časa so ga v praksi izvajali. Razprava nekoliko odstopa od drugih prispevkov v tej knjigi, kolikor samo v njej ni v ospredju umetnostni prikaz obravnavane tematike. — Motiv pismene pogodbe nastopa v razlagi nekega rekvizita, ki ga pravoslavna ikonografija uporablja v sklopu krsta v Jordanu. Gre za kamen, na katerem stoji krščencem. Avtor ga ima za dokumentni kamen, ki je zelo dobro utemeljen v izročilu apokrifov in legend (str. 92), namreč za ploščo, na kateri je zapisan Adamov pakt s hudičem. — Slednjič nas motiv pravične mezde vede k delovni pogodbi: legenda o ustanoviteljici bamberške stolnice Kuni-gundi je bila prenesena tudi na koroško grofico Hemo (11. stol.). Vsak s svojo mezdo nezadovoljni delavec si je mogel iz mošnje, ki mu jo je ponudila gradbena gospodarica, vzeti samo toliko denarja, kolikor ga je res zaslužil.

Sojenje Adamu in Evi, kakor ga prikazuje neka slika iz poznega 17. stoletja, poteka pred nebeškim sodnim zborom. Zunaj sodne ograje se o usodi človeštva prepirajo štiri sestre. Misericordia in Pax se zavzemata za milo obravnavo, Justitia in Veritas za strogost. Podlago za ta motiv vidi avtor v nekaterih psalmih, samemu izročilu o sodnem dvoru pa je mogoče slediti od 12. stoletja naprej do novejšje ljudske dramatike. — Iz bizantinske sheme poslednje sodbe obravnava pisec motiv sodnega angela ob ognjeni reki, povezan s hojo v podzemlje, in motiv sočutnega smrtnega angela Mihaela, ki ga je doletela kazen za to, ker nekoga ni pustil umreti, kot mu je bilo naročeno.

Priljubljeni so motivi iz postopkovnega prava in posebej iz dokaznega postopka. Na jugozahodu je zelo razširjen motiv krive prisege pri goljufiji v pravdi za zemljišče. Krivoprisežnik ima nekaj zemlje z lastnega zemljišča v čevlju in prisega na tujem zemljišču, ki si ga hoče prilastiti, da stoji na lastni zemlji. Podoben motiv ugotavlja Kretzenbacher v zahodnoevropskem izročilu že v 8. stoletju. Pravoslavni običaj prisege v cerkvi pod lestencem, ki s svojim vrtenjem razkriva lažno prisego, ima v srednjeveški Zahodni Evropi vzporednico v vrtljivem psalteriju. Gre za očitne ostanke vere v božje sodbe. Motiv ordalov (božjih sodb) nastopa pozneje, ko ordali niso bili več priznani, tudi v zvezi s svetim Antonom Padovanskim. Kmet, ki je v redu plačeval svoje dajatve, in ki ga je novi graščak tožil na plačilo zaostankov, prisega pri svetniku. Ta pusti privedi iz pekla starega graščaka, da kot priča izpove v prid kmetu. Tu se srednjeveška vera v priče z onega sveta povezuje s kultom Antona Padovanskega, ki se pojavlja že pred sredo 13. stoletja. Misel, da bi se v tem motivu s socialno vsebino izražala demokratična miselnost, pisec zavrača kot anahronistično. Sorodna temu motivu je vera v sveto Ajo kot pomočnico v pravih, ki so jo klicali na pomoč tudi pri iskanju založenih spisov. Čaščenje te zgodnje srednjeveške lotrinške svetnice je izkazano začenši z letom 1625 in se je razširilo v avstrijskih deželah po poroki Marije Terezije s Francem Štefanom Lotrinškim.

Kaznovanje grehov, ki so sami po sebi predvsem moralna kategorija, je v verskem izročilu težko razločevati od kazenskega prava. Vzhodna ikonografija na primer prikazuje sistem kazni glede na vrsto in težo storjenega dejanja v podobni pogubljenih v že omenjeni ognjeni reki, povezani s sodnim angelom. Storjena dejanja naj bi se zrcalila tudi v kaznih na drugem svetu (podobnost z Dantem!). — Ob upodobitvi iz let okrog 1500 razpravlja avtor o »peklenskem napoju«. Pri tem ugotavlja presenetljivo ostro nasprotje do neprimerno večje skupine motivov, ki prikazujejo usmiljenje, doseženo z Marijino pomočjo. Ne le peklenski prizori, tudi prikazi Kristusovih muk lahko posredujejo predstave o kaznih — tako na primer notranjeavstrijska upodobitev Kristusa, ki sedi na trinožniku, iz katerega štrlijo žebli. Avtor vidi v takih prizorih stanje mučnic v 16. in 17. stoletju. Iz veliko starejših razvojnih stopenj kazenskega prava bi utegnil izvirati običaj, ki je še danes znan v jugovzhodni Evropi — metanje kamnov na kol, ki so ga zabili na mestu, na katerem je neznan storilec zagrešil kaznivo dejanje. Običaj spominja na kamnanje in velja kot prekletstvo storilca. K temu je znanih precej analogij v zahodnih običajih, ki pa lahko imajo tudi drugačne simbolične pomene. Precej rahlo zvezo s kazenskim pravom ima legenda o triroki Materi božji. Zveza je kvečjemu v tem, da naj bi bili po tej legendi v času ikonoklazma svetemu Janezu Damaščanu, ki ni bil ikonoklast, za kazen odsekali desno roko, ki se mu je čudežno zopet prirasla.

Tudi Salomin ples z glavo Janeza Krstnika ima š pravom le prav rahle zveze, še najbolj kolikor prihaja ob njem pisec do splošne ugotovitve, da zakon o delovanju poravnajoče pravičnosti očitno izvira iz človekove narave (str. 167). To gotovo lahko velja tudi kot splošni sklep, ki ga je mogoče izvajati iz grada, prikazanega v Kretzenbacherjevi knjigi.

Legenda o desnem razbojniku svetem Dizmi razlaga odpuščanje grehov, ki ga je ta dosegel s tem, da je nanj padala odrešilna senca umirajočega Kristusa oziroma Marije. V vlogi sence vidi avtor podobnosti s staronemskim pravom, po katerih so lahko nekatere kazni izvajali proti obsojenčevi senci. (S slovenske strani se ob tem spomnimo na Kozlovsko sodbo v Višnji gori.) Legenda ima prav na Slovenskem svoje posebne zveze z nekaterimi izročili oziroma baročno nabožnostjo. Iz Kretzenbacherjeve razprave vzemo, da se je Dizmov kult v 17. stoletju razširil iz Ljubljane, da je dobil veliko podporo na Koroškem in da so mu namenili kapelo v Gradcu. Čaščenje svetega Dizme je pospešil neki graški traktat iz l. 1694. V Rušah so tamkajšnji gimnazijci l. 1699 predvajali igro o Marijinem posredovanju za Dizmo pri križanem sinu. K razširitvi kulta so posebno prispevali pravniki. Tu naj še dodam, da je bila Dizmova bratovščina v Ljubljani ustanovljena l. 1688 in je delovala do začetka 19. stoletja. Danes jo poznamo predvsem po tem, da je ohranjena njena lepo ilustrirana knjiga članov. List, na katerem je vpisan Wolf Daniel baron Erberg (1761), prikazuje Križanega in Dizmo, vendar brez sence, ki bi padala od prvega na drugega. To velja tudi za drugo upodobitev Dizme. Morda pa ima nekaj zveze z legendo temni oblak, ki je na prvi naslikan prav nad Dizmo. Ni slučaj, da je Dizma naslikan tudi na oltarni sliki v ljubljanski stolnici. (Nazadnje piše o tem France M. Dolinar, Ob tristoletnici Dizmове bratovščine v Ljubljani 1688/89—1989, Mohorjevo koledar 1989, str. 33—34, z reprodukcijami slik iz bratovščinske knjige v koledarskem delu in na platnicah. O Dizmovi legendi je Kretzenbacher pisal še na dveh drugih mestih, v Zeitschrift des Histor. Vereines für Steiermark 42/1951 in še posebej o Dizmo-

vih legendah pri Janezu Trdini in na evropskem jugovzhodu v *Anzeiger für slavisches Philologie* 15—16/1984—85.)

Kretzenbacher na mnogih mestih uporablja slovensko ljudsko izročilo. Posebno številno je slovensko gradivo uporabljeno pri obravnavi motivov krive pri-sege v pravdi za zemljišče, priče iz pekla in peklenke pijače s primeri peklen-skih muk.

Iz Kretzenbacherjeve bogate knjige izhaja predvsem splošno in najpomemb-nejše spoznanje o starosti in globoki vkoreninjenosti posameznih pojavov evrop-skega kulturnega blaga v tradicionalni miselnosti. Spise, ki se v knjigi prepletajo v enotno delo, je treba v prvi vrsti šteti v splošno etnologijo. V tem okviru za-vzemajo vidno mesto kot primeri historične etnologije, saj se ne razlikujejo od zgodovinopisja v ožjem pomenu besede toliko po uporabljeni metodi, tudi ne po značaju virov, temveč se razlikujejo predvsem po svoji specifični perspektivi.

Na tem mestu sem sicer poskusil nakazati eno izmed smeri, v katerih bi bilo mogoče nadaljevati urejanje zakladov iz Kretzenbacherjevega dela po pravniških vodilih (kot želi urednik Sutter na straneh XVI in XXIV), vendar pravna sistematika po mojem mnenju ni tisto področje, na katerem bo knjiga dajala najboljše sadove. Prav tako ni bila prednostna naloga tukaj obravnavanih ses-tavkov, da bi obogatili pravnozgodovinsko literaturo s konkretnimi podatki o po-stavljenem pravu. Bolj gre za odkrivanje predstav o pravici in krivici, o krivdi in kazni, ki so globoko zasidrane v človeški zavesti. S tem sega avtor iz okvirov pravne etnologije tudi na zgodovino miselnosti (mentalitete). Na tem področju je Kretzenbacher gotovo nabral veliko zakladov in jih napravil dostopne. Zaradi prijetnega načina pisanja je knjiga privlačna tudi za širše kroge bralcev.

Sergij Vilfan

Olaf Bockhorn, Gertraud Liesenfeld, *Volkskunde in der Hanuschgasse. Forschung — Lehre — Praxis*. Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien, zvezek 13, Wien 1989.

Trinajsti zvezek izdaj Inštituta za narodopisje (Institut für Volkskunde) uni-verze na Dunaju je posvečen njegovi 25-letnici. O ustanovitvi in delovanju inšti-tuta nas v uvodu kratko seznanita oba urednika. Filozofska fakulteta se je leta 1961 odločila ponovno ustanoviti narodopisni inštitut, potem ko je bil dr. Richard Wolfram, ki je že v letih 1940—1945 vodil Inštitut za germansko etnologijo, ime-novan za izrednega profesorja ad personam. Tako bi zbornik moral iziti prav-zaprav že leta 1986, nastale pa so težave, ne nazadnje tudi zaradi bolezni in smrti takratnega predstojnika prof. Helmuta Fielhauerja. Ker pa se je peda-goško in raziskovalno delo, potem ko so dobili prostore na Hanuschgasse 3, prak-tično začelo šele leta 1964 (pod vodstvom ordinarija prof. Richarda Wolframa in takratnega asistenta dr. Helmuta Fielhauerja), urednika opravičujeta izid jubi-lejnega zbornika v letu 1989.

K sodelovanju v zborniku so bili sprva povabljeni vsi nekdanji in zdajšnji sodelavci inštituta z željo, da bi čimbolj dokumentirali raziskovalno, pedagoško in praktično delo na področju narodopisja. To jim ni povsem uspelo, izražajo pa upanje, da zbornik vendarle prikazuje širino, s kakršno je narodopisje zastopano na dunajski univerzi.

Temu razlagajočemu in delno opravičujočemu uvodu sledi 14 prispevkov. Svoj referat s 5. gradiščanskih kulturnih dni v Mattersburgu leta 1983 je objavil Olaf Bockhorn: *Volkskundliche Forschungen aus dem Burgerland* (Narodopisne raziskave Gradiščanskega). Predstavlja nekaj izbranih primerov na temo sim-pozija »Ljudska kultura v industrijski družbi«. Na Gradiščanskem so začetki narodopisnih raziskav zelo raznoliki in dobro dokumentirani. Avtor je pripravil kritični pregled tega dela z izčrpno navedbo literature in virov.

Raziskave s področja stanovanjske kulture predstavlja Gunter Dimt (*Wohn-forschungen als interdisziplinäre Aufgabe*). Obsežna razprava Helmuta Paula Fielhauerja *Zwischen Landschaft und Fabrik* (Med kmetijstvom in tovarno) je objavljena posthumno. Govori o delavskem razredu na Niževavstrijskem v času prve republike; spremlja način življenja delavcev od otroštva naprej, razmišlja o oddaljenosti od delovnega mesta, o prehrani in področjih zaposlitve.

Poročilo s seminarja na temo »Bildplatten im Hochschulunterricht« je pri-speval Siegfried Hermann. Gre za novo tehnologijo obdelave slikovnega gradiva, zapisanega na laserskih ploščah. Digitalno obdelavo slik so doslej v Evropi naj-bolj razvili v Göttingenu (Manfred Thaller) in v Kremsu (Gerhard Jarritz).

Razmišljanje Reinharda Johlerja »Nit lugg lau« (Ne odnehati) je prispevek k narodopisju »slepe ulice«. Naslov naj bi zajemal dvojno zanimanje: delavsko-

kulturno in narodopisno (tipološko gledano obstajata dve področji raziskovanja delavske kulture: tisti iz redkih središč, v katerih prevladuje socialdemokratsko gibanje in proletarska provinca). Avtor je opozoril na raziskovanje delavske kulture na primeru usode posameznih socialdemokratov, ki naj bi jih konzervativna večina potisnila na rob.

O poteku empiričnih raziskav socialne kulture (Wege der empirischen Sozialforschung) govori Ilan Knapp. Zaokroža shemo empiričnih raziskav: od družbenega problema preko teorij, preizkusov in pobud, do hipotez, problemskega kataloga, izbire metod, testiranja itd. — vse do publikacije in družbenih norm.

O uporabi besed »Volk« in »folk« v stroki razmišlja Franz C. Lipp, Ute Mohrmann iz vzhodnega Berlina pa predstavlja narodopisje na Humboldtovi univerzi v Berlinu od leta 1952—1986 kot specialni disciplini etnologije (Volkskunde an der Humboldt Universität zu Berlin von 1952—1986).

Obsežno poročilo o arhivskih virih k agrarnemu sezonskemu delu v območju zahodne Transdanubije (Archivalische Quellen zur agrarischen Arbeiterwanderung im westtransdanubischen Raum) je prispeval Harold Prickler, Emil Schneeweis pa v svojem prispevku govori o virih v ljudski religiozni ikonografiji (Fehlerquellen in der religiös-volkskundlichen Ikonographie). Svoje razmišljanje in pripombe k članku, objavljenem v švicarskem časopisu »Der Alltag« na temo »okus« je v prispevek »My Terminal is my Castle« Anmerkungen zu Kitsch und Kultur, strnil Dieter Schrage. Govori o kulturi in razredni pripadnosti, o kulturi in delu, o kulturi vsakdanjika, kulturi specialistov, masivni kulturi in kiču in o kiču in življenjskih potrebah. Hermanna Steiningerja zanimajo sramotilni stebri in stebri tržnih pravic (Pranger und Marktsäulen im Waldviertel). Njegov namen je bil, najprej naštetih vse te stebre, jih tipološko razvrstiti, datirati, nato je poskušal osvetliti njihovo funkcijo. Pri raziskovanju je uporabljal tudi ustna izročila, ki osvetljujejo to problematiko. Prispevek dopolnjuje slikovno gradivo.

Prispevek Wolfdietra Zuperja Entern govori o povezavah med narodopisjem in izobraževanjem odraslih. Komentiranemu seznamu diplomskih in doktorskih nalog, ki so jih kandidati branili v letih 1961—1988 na Inštitutu za narodopisje univerze na Dunaju, je avtorica Gertraud Liesenfeld dala naslov Zwischen Volksmedizin und Folkmusic-Bewegung (Med ljudsko medicino in ljudsko glasbo). S tem pa smo tudi prišli do zadnje strani jubilejnega zbornika — brez dvoma s posameznimi zanimivimi prispevki, vsekakor pa s priokusom, da so med njimi tudi taki, ki so obležali pozabljeni v predalu. Podnaslov zbornika (Forschung — Lehre — Praxis) je obetal veliko več — več o prikazu razvoja inštitutskega delovanja od tradicionalnih tem (o teh v zborniku ni ničesar) do novejših — raziskovanja delavske kulture in političnih vprašanj. Vsaj nekaj bi pričakovali o usmeritvah pedagoškega dela, o primerjalni evropski etnologiji (v času prof. Wolframa so študentje dobili dober pregled etnologije drugih evropskih narodov) — ostanemo pa čustveno nekako prazni, prav nič jubilejno razpoloženi. Opravičeno lahko pogrešamo prispevke prof. R. Wolframa, prof. K. Gaála, prof. K. Beitla in še koga, ki je bil in je še blizu »dunajski šoli«, in morda tudi kakšno besedo o povezavah inštituta z drugimi evropskimi univerzami in strokovnjaki, ki kot profesorji-gostje v posameznih semestrih predstavljajo študentom svoje dežele. Tako pa je prispevek berlinske profesorice brez vsakega komentarja uvrščen v zbornik in vprašamo se lahko le: zakaj? čemu?

Helena Ložar-Podlogar

Dagmar Burkhardt, *Kulturraum Balkan. Studien zur Volkskunde und Literatur Südosteuropas*. Lebensformen, Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Hamburg, Hamburg, zv. 5, 1989, 327 str., il.

Z imenom Balkan so povezani predvsem predsodki. Težave so že v tem, kje se Balkan začne. Za nekatere Nemce že na Münchenski železniški postaji, za Avstrijce za Karavankami, za Slovence na reki Kolpi, za Hrvatse... V teh krajih je imeti koga za Balkanca huda žalitev, toliko kot oznaka nepripadnosti »civiliziranemu« svetu. Vendar se je pojem Balkana in balkanizacije tako uveljavil, da je postal pomemben atribut z negativno konotacijo celo v politiki. Umberto Eco v eni od svojih kozerij za nemški časopis Die Zeit pravi, da ga je najbolj zabavalo slišati Jaserja Arafata, ki je govoril o nevarnosti balkanizacije Bližnjega vzhoda. Med stereotipnimi sintagmami o Balkanu je najbolj uveljavljena predstava o »evropskem sodu smodnika« (pri čemer pisci pozabljajo, da so bile zaigalne vrvice v rokah drugih). Z uporabo te sintagme se znotraj tega horizonta giblje deloma tudi pisec spremne besede (urednik?), ki pravi, da je nekdanji kot »evropski sod smodnika« razvpiti Balkan v študiji prikazan na nov, ustrežnejši način s stališča etnologije, folkloristike in filologije. Vse to navajam iz prepro-

stega razloga, ker so vsi ti odmevi in predsodki, ves ta referenčni okvir lahko navzoči tudi pri branju tako resne knjige, kot je Kulturraum Balkan.

Po pripovedovanju mnogih je pri branju študij o Balkanu slovenski bralec pozoren na označevanje slovenskega prostora. Dagmar Burkhardt, predavateljica na oddelku za slovanske jezike v Hamburgu, je v svoji stroki (balkanologiji) uveljavljeno ime, ki ji natančno in poznavalsko pripisovanje atributov »balkanski« ne dela težav. Po branju te knjige in pregledu bibliografije bralec lahko sklepa, da Slovenci nismo na Balkanu. Prav tako avtorici ne povzročata preglavic makedonski jezik in kultura kot sicer nekaterim nemškimi ekspertom za jugovzhodno Evropo in južnoslovanske narode.

Studija je dvodelna, kar je v naravi same balkanologije: filologija (jezikoslovje in literatura) in ljudska kultura (etnologija) narodov na Balkanu. Zato avtorica v uvodu opisuje položaj balkanologije in njenih disciplin na Balkanu. Osnovna pripomba k temu pregledu je, da povzema le nekatere tujni najbolj znane pisce za stanje recimo v Bolgariji in v Romuniji; o Albaniji so navedene zgolj institucije v Albaniji sami in ne na Kosovu. O položaju v Jugoslaviji izvemo le na podlagi Brataničevega zapisa v reviji *Ethnologia Europaea* I, (1967), nič ne izvemo o položaju v Makedoniji. Položaj etnologije in folkloristike (kot njene subdiscipline) v Jugoslaviji (stanje v Srbiji in na Hrvaškem) je za bralca, nevesčega srbohrvaškega jezika, prikazan idilično in napačno: citat iz pisma Dunje Rihtman-Auguštin, ki govori o dejanskem razmerju med etnologijo in folkloristiko v Jugoslaviji, je pač nepreveden.

Uvodni pregled prinaša premislek o etnologiji s stališča nemških etnologov po znamenitem slovesu od ljudskega življenja (posebej po protokolu iz Falkensteina leta 1970). Tako je ne zanima ustaljena delitev na materialno, duhovno in socialno kulturo (tu navaja Wiegelmanovo mnenje o prepletenosti t. i. duhovne in materialne kulture npr. pri šegah), niti nizanje kulturnih objektivacij (hrane, noše, šeg, pesmi, proze), ampak želi razmejiti etnologijo nasproti sociologiji (ki ima pretežno interes za družbene institucije in interpersonalna razmerja) z usmeritvijo na analizo kulturnih izrazov. Po Martinu Scharfeju je etnologija (Volkskunde) kulturnosociološka disciplina. Kot takšna raziskuje — z upoštevanjem problemsko orientiranega nastavka — kulturne vrednote in njihovo posredovanje (Vermittlung) v objektivacijah (normah, šegah) in subjektivacijah (mnenjih, stališčih, verovanju, znanju). Trend usmeritve etnologije k sociologiji se je uveljavil tudi v deželah Balkana, pri čemer je po mnenju avtorice na prvem mestu romunska etnologija z uporabo strukturalne in semiotične metodike. Pomembno je opazovanje etnoloških predmetnih kompleksov skozi filter presežnih, sintetizirajočih problemskih kompleksov. Torej bi preučevanje predmetnega kompleksa pesmi, noše, šeg potekalo skozi raster tradicije in inovacij, ljudske in množične kulture, kulturne industrije in kreativnosti, kulturnega prostora in identitete, posredovanja in komunikacije, seveda z garancijo sinhrono in diahrono obravnave.

V knjigi so objavljeni prispevki, ki so izšli drugod, tu pa so, kolikor je moč razumeti, predelani in usklajeni glede na celotno zasnovano knjigo.

Prvi predmetni kompleks (kakor Burkhardtova poimenuje področje svojega raziskovanja) so ritualni sistemi ravnanja, vera in empirija, socialne norme in vrednotenje. Prispevki obravnavajo semiotiko ritualnega kruha, vprašanja mask (dodole), rdečega pajčolana pri nevesti, verovanja v vampirje in socialnega položaja žensk in manifestacij tega položaja v semantičnih poljih. Področju, ki nas najbolj zanima, se avtorica posveča predvsem s semiotičnega vidika: bralca pri obravnavi posameznega predmetnega kompleksa mimogrede pouči, kaj je označevalec, kaj označeno, kaj znak, kaj denotacija, kaj naslovnik ipd. V prvem prispevku obravnava osnovno hipotezo, da ima praznični (avtorica mu pravi ritualni) kruh v jugovzhodnem evropskem prostoru znakovni značaj (mimogrede gre za hipotezo, ki bi jo lahko potrdili v celotnem indoevropskem svetu, bolje v svetu kulture žita, kjer ima kruh glavno vlogo prehranjevanja). Ker ima znakovni značaj, deluje v znakovnih procesih, tako imenovani semiozi, ki se realizira v komunikacijskih dejanjih. Pri kruhu z likovnimi elementi loči tri vrste znakov — ikoničnega, stiliziranega in simboličnega.

V drugem stvarnem kompleksu obravnava tipe, funkcije in vire ustnih besedil, to je vprašanja taksonomije in južnoslovanske epike, spremembe funkcije balkanskih ljudskih balad, pojava »hajdukovanja«, paremije v komunikacijski teoriji in semiotiki in Vuka Karadžića ter berlinske založniške hiše, v tretjem pa razna vprašanja literarnih žanrov, recimo umetniškega modela sveta pri Ivu Andriću ali etnolingvalnih pojavov, kot so podvojitve ali kolektiva.

Za poznavalsko branje te knjige je potrebno pač poznati srbohrvaški, makedonski, albanski, romunski in grški jezik, saj avtorica besedil ne prevaja, tudi tistih delov ne, ki avtoričine navedbe bistveno razširijo ali so jim celo nasprotne.

Ob koncu še tehnične pripombe. V času namiznega založništva so vsi avtorji veseli, da izdajajo knjige hitro, poceni, predvsem pa tako, kot si želijo sami. Da želje in lastne predstave o končnem izdelku niso najboljše merilo za oblikovno podobo publikacije, pa kaže tudi ta knjiga. Premajhni razmiki med vrsticami, ponesrečeno izbran tip pisave, kombiniran iz latinice, cirilice in grščine, s tem da je avtorica kar se le da (in to je treba pohvaliti) uporabljala diakritično pisavo, potem formule, s katerimi avtorica postavlja razmerja med določenimi segmenti (napisane z enako pisavo), vse to je naredilo branje kaj mučno.

Jurij Fikfak

Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung. Neue Folge 25/1989, Marburg 1989, 224 s., il. (Hessischen Vereinigung für Volkskunde).
Sich Kleiden (zbrali in uredili Gitta Böth in Gaby Mentges, Hessischen Vereinigung für Volkskunde).

Tematski zvezek *Hessische Blätter*, posvečen oblačilnemu raziskovalnemu področju, je nastal kot poskus nadgradnje dotedanjih mednarodnih prizadevanj v etnološkem raziskovanju oblačilne kulture. Od sredine 80. let do danes so skušali etnologi rezultate tovrstnega raziskovanja že nekajkrat strniti in tako poglobiti v skupna spoznanja o tej temi: v Cloppenburgu je bil leta 1985 organiziran simpozij »Moda — noša — regionalna identiteta«, leto dni kasneje mednarodni kongres v Lienzu (»Obleka — moda — noša«), leta 1988 pa zborovanje o oblačilni zgodovini in muzejih v Bregenzu. Kljub prizadevanjem, da bi postavili trdne temelje znanstvenemu raziskovanju oblačilne kulture in razmejili vsebinsko sorodne pojme kot so moda, noša, obleka, je po mnenju obeh urednic ostalo delo nedokončano. Ker so v tem zvezku *Hessische Blätter* sodelovali tudi strokovnjaki neetnoloških ved, ki so se teme oblačilne kulture lotili iz drugega (morda bi lahko rekli s — tradicijo neobremenjenega) zornega kota, bo bralec našel nekatere nove, za etnologa včasih nenavadne vidike »tradicionalne« etnološke teme.

Zvezek z naslovom *Sich kleiden* vsebuje štirinajst prispevkov avtorjev iz Nemčije, Francije in Velike Britanije, kakor tudi rubriki Poročila in Knjižne ocene in poročila. Tej ureditvi pravzaprav ni kaj dodati. Zelo smiselno je namreč in dobrodošlo, da tematska številka neke publikacije sledi isti temi tudi pri knjižnih ocenah.

Uvodni referat Gitta Böth (Die Mode und die Volkskunde. Anmerkungen zum Umgang mit einem Begriff) skuša najti vsebinske razlike med pojmi moda—modni—moderni na podlagi rabe teh terminov v različnih zgodovinskih obdobjih. Etnologija, ki se je s temo sicer ukvarjala, je terminološko plat puščala ob strani, zato tudi ni uspešno oblikovala enopomenskih definicij.

Osnovno vprašanje v članku Andreasa Hartmanna (Text, Bild und Tracht. Zur Repräsentation der Altenburgischen Bauernkleidung) je povezava med oblačili (kot predmeti) in interpretacijami oblačil v slikovnih in pisnih virih, ki so že sami na sebi neke vrste interpretacija. Svoja dognanja predstavi Hartmann z analizo in primerjavo treh različnih variant del Karla Friedricha Kronbiegla iz let 1793, 1806 in 1839. Komentarji, ilustracije in celo zaključki istega avtorja so se dopolnjevali, spreminjali in si celo nasprotovali zaradi upoštevanja novih virov ali drugih upoštevanih vidikov. Članek opozarja na različne možnosti interpretacije istega dela ali vira, ki ga nudijo različni pristopi in predhodno videnje.

Yvonne Elisabeth Broutin (Regionale Identität in der traditionellen französischen Bauernkleidung) išče na primeru dveh francoskih pokrajin (Bretonije in Savoje) in regionalnih različic francoske noše njuno identiteto. Krajši prispevek druge francoske avtorice Monique Poulenc (Traditioneller Schmuck und lokale Eigenheiten) pa opozarja na to, da ima okrasje poleg lokalne identitete tudi druge notranje simbolične ali statusne pomene.

Sociološki vidik mode je izražen v delu Elke Drengwitz (Das »Trickle-down« der weiblichen Mode — eine soziologische Designanalyse). Modo obravnava z vidika sistema modnega oblikovanja in pravil sprejemanja modnih novosti v posameznih socialnih kategorijah. Bežno predstavi položaj v sodobnem modnem svetu: navaja znane modne in prodajne centre v svetu, modne revije ter načine reklamiranja nekaterih modnih hiš. Predstavi tudi nekatere pariške modele, ki jih je nemška konfekcijska industrija prilagodila svojim razmeram in analizira modele v smislu njihove namembnosti, materiala, cene.

S pomočjo sociološke ankete strne Drengwitzova ugotovitve o zakonitosti ravnanja vsake socialne plasti pri izbiri znotraj konfekcijske ponudbe. Poudar-

jena je tudi nujnost poznavanja vrednostnega sistema posameznih socialnih plasti za uspešno lansiranje modnih idej.

Cilj članka Ingrid Heiman (Formale Bekleidungsanalyse — Bekleidungs-gestalt als selbständige Nachricht) je predstaviti formalistično metodo na primeru raziskovanja oblačil. Metoda izbira obratno raziskovalno pot: ne zanima je potrditev prostora in časa v predmetu, pač pa vidi v obliki časovno-prostorsko komponento. Rezultat analize nekega predmeta (v tem primeru oblačil) je grafična krivulja — sestavljajo jo točke izpolnjene tabele z vodoravnimi in navpičnimi vrednostnimi polji. Formalno-analitična metoda je na eni strani suho statistična, na drugi strani pa je značaj njenih rezultatov subjektiven (čeprav želi delovati drugače), ker temelji na lastni presoji izpolnjevanja vsebinsko »preohlapnih« polj (kategorije so npr. takele: »ohlapno«, »široko«, »ozko prilegajoče«, »štrleče...»). V tem je najbrž vzrok, da metoda — kot trdi avtorica — kljub zagotavljenim uspehom ni našla pravega odmeva.

S svojo značilno zanesljivostjo obravnava Ingeborg Weber-Kellerman francosko revolucijo kot zgodovinsko prelomnico z velikim vplivom na tedanjo obliko oblačil. Njeni vplivi segajo vse do današnjih dni. Vzroki za spremembe v oblačilnem videzu, ki jih je narekovala francoska revolucija udeležencem tedanjih dogajanj kot znak pripadanja ali nasprotovanja revoluciji, so imeli le socialno-politični, ne pa tudi regionalni značaj. Pri tem ni šlo za pojav novih oblačilnih oblik, pač pa so običajno (delovno) nošo ene plasti prevzele še druge plasti. Posebej obravnava ženska oblačila so se v tem času ne glede na socialno pripadnost ponovno zgedovala po enostavnih in svobodnih linijah antike. Dodatno vrednost članku daje pozornost sicer preveč (krat) obrobni obravnavi otroške noše. Avtorica se ne izgublja v opisovanju oblike, ampak izhaja iz načina pojmovanja in dojemanja otrok s stališča odraslih. Vsak čas ima namreč drugačen odnos do otrok, ta pa pomeni eno od osnovnih določil za otroške oblačilne oblike.

V izteku članka je zajeta še kmečka plast prebivalstva. Nanjo francoska revolucija v smislu oblačilnega videza ni dosti vplivala, saj ji tja do 19. stoletja modni ideal predstavlja plemiško oblačilo.

Na prelomu stoletja se je moda ustvarjala in širila z odrskih desk, modnih časopisov ali izložbenih kosov oblačil, ki so bila včasih izdelana za posebne priložnosti slavnih osebnosti. Poleg načinov širjenja mode opozarja Ulrike Heising-Piltzing (Auf die Bretter fertig los! Zur Funktion des zeitgemäßen Bühnenkostüms und seine Auswirkung auf die Kleidung der Frau um die Jahrhundertwende) tudi na družbene spremembe, ki so vplivale na izgled oblačil.

Spodnje perilo lahko vidimo samo kot oblačilni kos, lahko pa obravnavamo njegove »nevidne« pomene, fantazije in erotične znake, ki jih združuje v sebi. Te naloge se je lotil Daniel Devoux (Des Kaisers neue Unterkleider), ki pa v lahkotnem zgodovinskem pregledu splošnejšega značaja upošteva v glavnem »visoko« modo in meščanstvo. Perilo obravnava tudi iz gospodarskega in zdravstveno-higieničnega vidika.

Zanimiv prispevek Gaby Mentges (»Gesund, bequem und praktisch« oder die Ideologie der Zweckmäßigkeit. Strategien der Konfektionsindustrie zu Anfang des 20. Jahrhunderts am Beispiel der württembergischen Firma Bleyle) o tem, kako se konfekcija (v smislu izgotovljenih in serijsko izdelanih oblačil) prilagaja novo nastalim spremembam in družbenim vzgibom. Zgovoren primer za to je firma Bleyle s svojo stoletno tradicijo, ki pomeni pojem kvalitetnih oblačil v Nemčiji. Dovolj razumljivi in tehtni zaključki so rezultat analize firminih reklamnih metod, tj. oglasov, katalogov, modnih časopisov ipd. ter arhivskih virov. Članek postavlja tudi zelo pomembno vprašanje, ali vpliva konfekcijska industrija na okus uporabnikov in kako.

Časovno in krajevno sicer omejen primer, katerega zaključki in spoznanja pa bi lahko imeli splošnejši značaj, obravnava Sigrid Jacobeit (Aspekte der Kleidungs-geschichte im faschistischen Deutschland). Govori o tem, kako lahko politični cilji močno vplivajo na vse sfere življenja — v tem primeru na oblačilno kulturo — in mu spremene zakonitosti in vsebinske pomene.

Članek Linde M. Ballard (Ulster's Textilgeschichte — eine Einführung) je pravzaprav bolj prikaz stroja ulstrskega »Folk and Transport Museum«, načina razstavljanja in delovanja. Gre za muzej na prostem s predmeti iz okoli l. 1900. Redno organizira izobraževalne tečaje, prodajo ipd. Del članka je namenjen tudi pregledu zbirke z opisom posameznih kosov (izdelovalna tehnika, materiali, oblike). Zbirka je oblikovana predvsem po regionalnem kriteriju.

Vprašanje koncepta za muzejski prikaz oblačil je koristno nakazala Andrea Rechenberg (Probleme beim Umgang mit »Tracht« im Heimatmuseum). Sprašuje se (in skuša vsaj delno odgovoriti), kako zasnovati razstavo oblačil, ki naj bi razbila stare mite o določeni stvari z novimi spoznanji in seveda s čim-

manj spremnega teksta. Znano je namreč, da razstavljeni oblačila — po možnosti na lutkah — ljudi pritegnejo, vendar berejo mnogo manj razlagalnih besedil kot pri drugih razstavah (»Saj vsak ve, kako se obleka nosi!«). Cilj razstave se tako le selektivno zaznava, odvisno pač od predznanja in še bolj od pričakovanja ljudi. Ljudje si ogledujejo razstavo, ker »vedo«, kako je bilo s temi oblačili, ne dojamajo pa, da skuša razstava ravno prikazati razliko med uveljavljeno predstavo v zavesti ljudi in resničnim stanjem. Za kustosa-začetnika kar poučen članek, zlasti ob asociacijah na slovenske razmere, »narodno« nošo ipd.

Prav na koncu zasledimo še prispevek Sigrid Phillips (Pfullinger Museen — Württembergische Trachtensammlung. Bericht über einen Museumsaufbau), ki je pravzaprav poročilo o nastanku muzeja v Pfullingenu leta 1984, zbiranju muzejskih predmetov in načrtih za nadaljnje delo.

Prispevki v tematskem zvezku *Sich kleiden* posegajo torej na različna področja oblačilne kulture. Nekateri med njimi so zasnovani problemsko. Zastavljene teme se lotevajo v terminološkem, simbolnem, zgodovinsko-politično-ideološkem smislu, pristop pa je tudi sociološki oziroma metodični. Drugi članki imajo bolj značaj poročila (o muzeju, zbirki) ali pa imajo ožji regionalni pomen. Vsekakor opozarjajo na to, kako zelo je nematerialna stran predmeta pomembna za njegovo obliko in spreminjanje. Pomenijo osvežitev in spodbudo za malo manj ustaljene poglede pri vsakdanjem delu v etnološki službi. Ob tematski številki neke publikacije se kar sama od sebe pojavi misel o potrebnosti takšnega koncepta. »Istovrstni« prispevki, zbrani na enem mestu, skupno temo dosti bolje osvetlijo in zbudijo več asociacij — spomnimo se pri tem na nekdanje tematske številke Slovenskega etnografa.

Janja Žagar

- Ludwik Bielański, dr., univ. prof., Instytut Sztuki P. A. N., 00238 Warszawa, Ulica Długa 25/28.
- Tone Cevc, dr., znanstveni svétnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61235 Radomlje, Preserje, Kajuhova 13.
- Slavko Ciglencečki, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Švabičeva 7.
- Andrej Dular, dipl. etnolog, kustos, Slovenski etnografski muzej. — 61000 Ljubljana, Knezova 18.
- Jurij Fikfak, mag. raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 66230 Postojna, Pivška 4.
- Stane Gabrovce, dr., univ. prof., dop. član SAZU. — 61000 Ljubljana, Hajdrihova 24.
- Ivan Gams, dr., univ. prof., akademik. — 61000 Ljubljana, Ulica Pohorskega bataljona 185.
- Marjetka Golež, mag., raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Česnikova 20.
- Irena Kunčič-Keršič, dipl. etnologinja, kustodinja, Slovenski etnografski muzej. — 61000 Ljubljana, Murgle 211.
- Monika Kropelj, mag., raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje. — 61000 Ljubljana, Brilejeva 1.
- Helena Ložar-Podlogar, mag., raziskovalna svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Velnarjeva 3.
- Oto Luthar, mag., raziskovalni sodelavec, Filozofski inštitut ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Ruska 3.
- Vilko Novak, dr., univ. prof. — 61000 Ljubljana, Rožna dolina V/31.
- Mira Omerzel-Terlep, dipl. etnologinja. — 61000 Ljubljana, Melikova 45.
- Radmila Petrović, dr., Muzikološki inštitut SAZU. — 11000 Beograd-Voždovac, Koste Jovanovića 13.
- Andrej Pleterski, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Archinetova 9.
- Jelka Radauš-Ribarić, dr., upok. ravnateljica Etnološkega muzeja. — 41000 Zagreb, Vojnovičeva 38.
- Mirko Ramovš, dipl. etnolog, strokovni svétnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Titova 295.
- Mojca Ravnik, mag., raziskovalna svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Poljanski nasip 26.
- Marijan Smolik, dr., univ. prof., Teološka fakulteta. — 61000 Ljubljana, Dolničarjeva 4.
- Julijan Strajnar, dipl. etnolog, strokovni svétnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Celovška 106.
- Wolfgang Suppan, dr., univ. prof. Institut für Musikethnologie der Hochschule für Musik und darstellende Kunst, A 8010 Graz, Leonhardstrasse 15, Palais Meran.
- Ivan Šprajc, mag. — 61000 Ljubljana, Cesta na Brdo 13 b.
- Marko Terseglav, mag., raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Švabičeva 3.
- Anton Trstenjak, dr., univ. prof., akademik. — 61000 Ljubljana, Resljeva 7.
- Sergij Vilfan, dr., univ. prof., akademik. — 61000 Ljubljana, Mirje 23.
- † Valens Vodusek.
- Robert Vrčon, dipl. etnolog, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Slomškova 15.
- Sinja Zemljič-Golob, dipl. etnologinja, strokovna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. — 61000 Ljubljana, Langusova 23.
- Janja Žagar-Grgič, dipl. etnologinja kustodinja, Slovenski etnografski muzej. — 61000 Ljubljana, Glinškova ploščad 8.
- Matej Župančič, dipl. arheolog, Pokrajinski muzej Koper, Kidričeva 19.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Angleški prevodi povzetkov Nina Majcen, str.: 16, 32, 38, 46, 75, 124, 132, 232.

TRADITIONES

19, 1990

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje

S sodelovanjem uredniškega odbora

uredil Tone Cevc

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

Oblikoval Peter Skalar

Natisnila

Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Naklada 1000 izvodov

